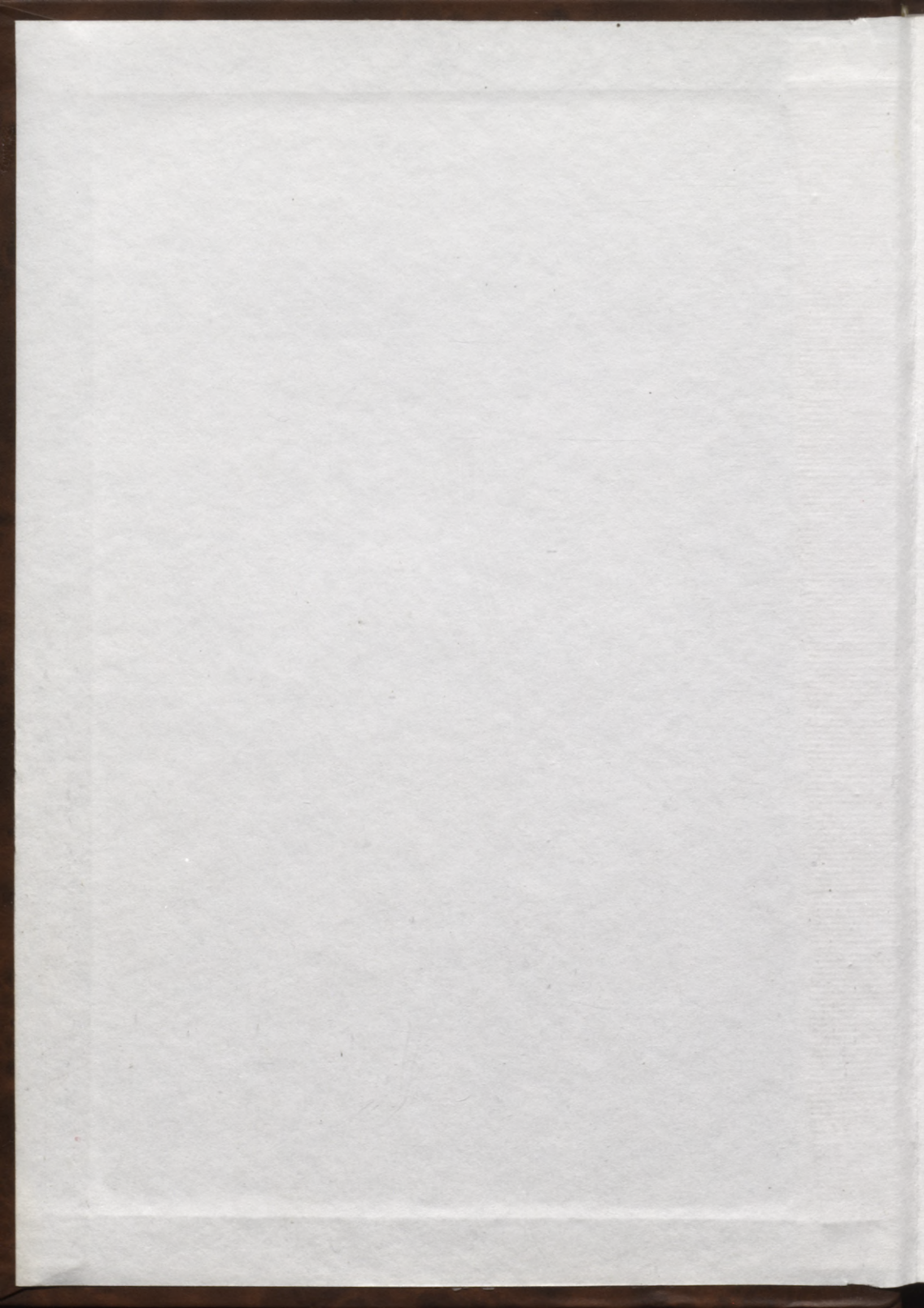
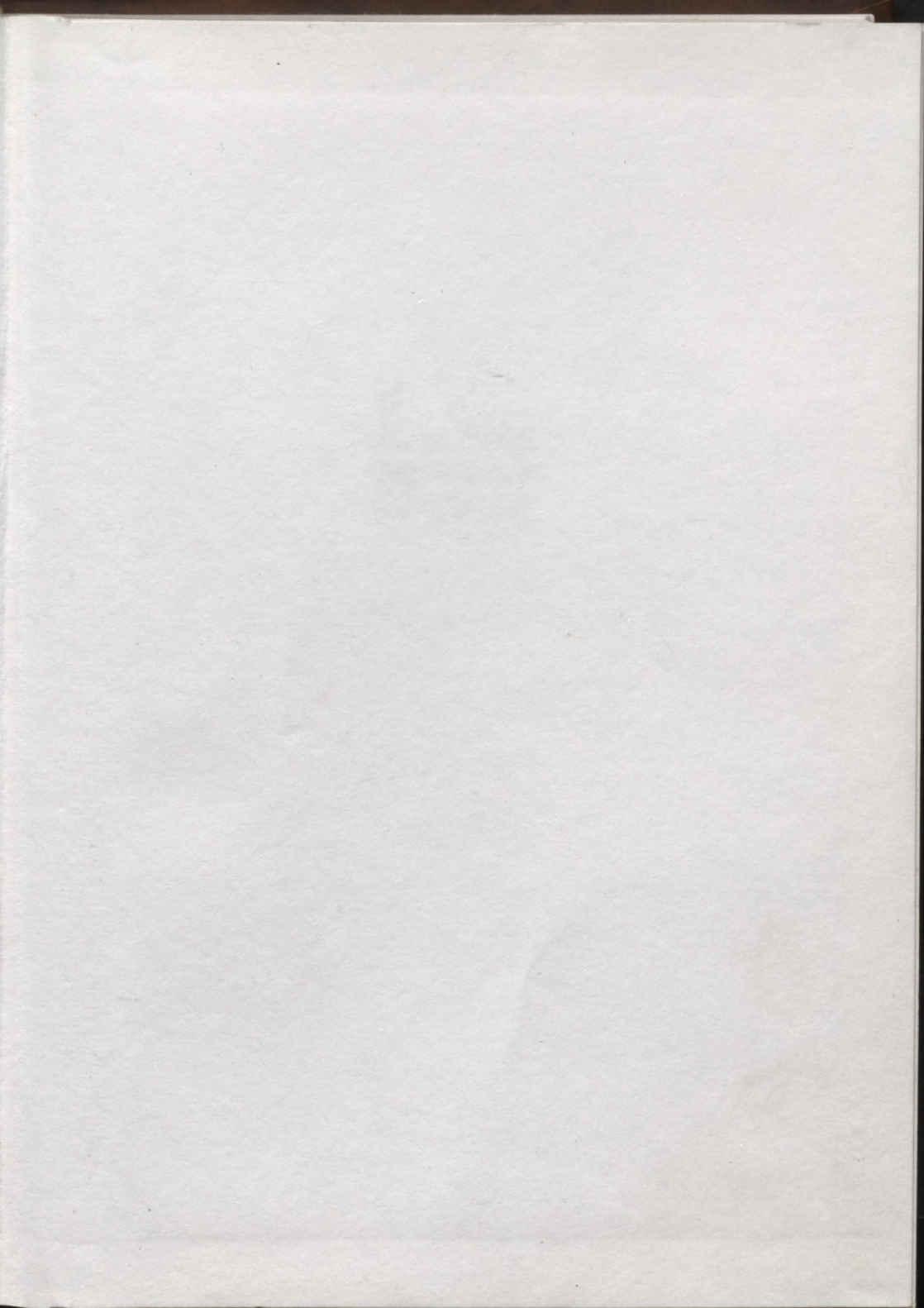
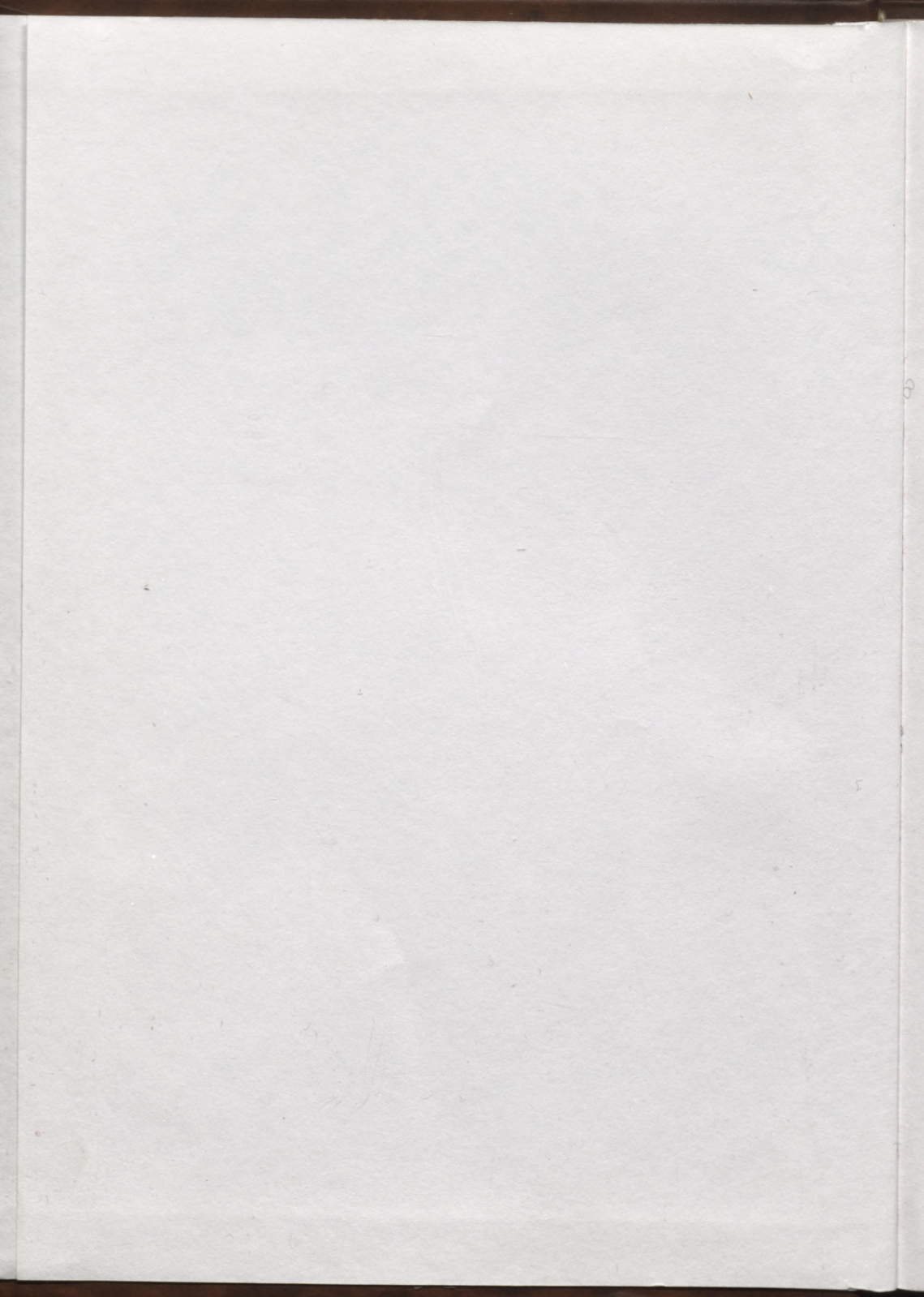

Latviešu
literatūras
vēsture

1.
sējums

Latviešu
literatūras
vēsture

Latviešu
literatūras
vēsture

**trīs
sējumos**

99-3
L 89

L
810.09

Latvijas Zinātņu akadēmijas
Literatūras, folkloras
un mākslas institūts

Latviešu literatūras vēsture

1.

sējums

**No rakstītā vārda sākumiem
līdz 1918. gadam**

ZVAIGZNE ABC

888.3 (091)
La 802

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

~~99~~ 1.409

03 0003 2003

Pirmā sējuma autori:

Zigrīda Frīde
Biruta Gudriķe
Viktors Hausmanis
Jānis Kalniņš
Inese Treimane
Vera Vāvere
Viesturs Vecgrāvis

Redkolēģija:

Viktors Hausmanis (zinātniskais vadītājs)
Valters Nollendorfs
Bronislavs Tabūns
Viesturs Vecgrāvis

Autoru kolektīvs pateicas Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas,
īpaši J. Misiņa nodaļas darbiniekiem par palīdzību šī darba tapšanā

© LZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts
© 1998, Apgāds Zvaigzne ABC
ISBN 9984-17-033-0

SATURS

Ievadam	7
Zigrīda Frīde. Latviešu literatūras sākotne	9
I. Kristianizācija. Literatūra sāk ieplūst Baltijas reģionā.	
Pirmās hronikas	9
II. Latviešu literatūras pirmsākumi. Garīgo tekstu pieraksti.	
Baznīcas literatūras veidošanās	14
III. Garīgās rakstniecības uzplaukums	26
Latviešu literārās prozas aizsākumi. Georgs Mancelis.	
Jākoba Frīdriha Bankava u.c. sprediķi	27
Latviešu literārās dzejas tradīciju iedibināšana.	
Kristofors Fīrekers. Dziesmu grāmatas	30
Bībeles tulkojums. Jānis Reiters. Ernsts Gliks	37
IV. Laicīgās literatūras sākotne	44
Vārdnīcas, gramatikas, ābece	44
Pirmie likumu tulkojumi	48
Veltījuma u.c. dzejoļi un dziesmas.	
Johana Višmaņa latviešu poētika	49
V. Apgaisme un racionālisms latviešu literatūrā	53
Gotharda Frīdriha Stendera literārā darbība	56
Pirmie periodiskie izdevumi	62
Racionālisms un racionālistu dzeja	68
Padomu literatūras žanra attīstība	72
Proza un dramatika	73
VI. Latviešu literārās (draugu) biedrības ieguldījums	
literatūras attīstībā. Magazīnas	79
Jākoba Florentīna Lundberga un Kārļa Hūgenbergera	
literārā darbība	81
VII. Hernhūtisms. Brāļu draudžu literatūra	85
Iespīstie brāļu draudžu dziesmu krājumi	86
Latviešu rokraksta literatūra	87

VIII. Pirmo latviešu autoru publikācijas.	
Neredzīgā Indriķa dziesmas	90
IX. Pirmās latviešu avīzes	95
X. Latviešu tautības literāti	100
Pirmais latviešu tautības redaktors Ansis Leitāns	100
✓ Anša Liventāla dzeja un prozas tulkojumi	104
Ernesta Dinsberga daiļrade, tulkojumi un lokalizējumi ..	106
Jānis Ruģēns – nacionālās atmodas laika priekštecis	108
<i>Biruta Gudriķe. Nacionālās atmodas laika literatūra.</i>	
19. gs. 50. gadu vidus–19. gs. 80. gadi	111
Krišjānis Valdemārs, Juris Alunāns, Krišjānis Barons – nacionālās atmodas ievadītāji ✓	111
Nacionālās literatūras rašanās avoti un raksturs ✓	136
Reālisms	141
Sentimentālisms	163
Romantisms	167
<i>Viesturs Vecgrāvis. Latviešu literatūra no 1890. līdz 1905. gadam ...</i>	181
<i>Vera Vāvere. Latviešu literatūra no 1906. līdz 1918. gadam</i>	253
<i>Vera Vāvere. Proza</i>	288
<i>Inese Treimane. Dzeja</i>	327
<i>Jānis Kalniņš. Drāma</i>	359
Literatūras saraksts	388
Personu rādītājs	397

IEVADAM

Šis latviešu literatūras apskats ir dzīves nepieciešamības diktēts un radīts. Par latviešu literatūras vēsturi uzrakstīti plaši sējumi. Īpaši gribas izcelt Teodora Zeiferta sarakstīto "Latviešu rakstniecības vēsturi" trīs sējumos, kas nāca klajā no 1922. līdz 1925. gadam. Neatkarīgās Latvijas laikā iznāca tobrīd plašākais latviešu literatūras vēstures izsekojums sešos sējumos (1935–1937), ko sarakstīja autoru kolektīvs virsredaktora Luda Bērziņa vadībā.

Pēckara Latvijā publicēti toreizējā Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta plašā autoru kolektīva sarakstītie "Latviešu literatūras vēstures" seši sējumi (1959–1962). Tajos manāmi jūtams padomju ideoloģijas spiedogs, daudzi autori un daiļdarbi arī noklusēti, par daudzām parādībām doti greizi vērtējumi, taču līdzās tam nevar noliegt, ka šajos sējumos iestrādāts plašs faktu materiāls.

Ne tik apjomīgas, taču saturīgas literatūras vēstures grāmatas sarakstījuši toreizējās trimdas autori, kuru vidū gribas izcelt A. Johansona grāmatu "Latviešu literatūra. No viduslaikiem līdz 1940. gadam" (1953–1954). Mināma arī J. Andrupa un V. Kalves "Latvian Literature" (1954) un J. Bičoja grāmata "Ievads latviešu literatūrā" (1991), kas gan sniedz visai konspektīvu pārskatu par latviešu literatūru. Literatūras vēstures laukā trimdā darbojušies A. Gāters, J. Rudzītis, R. Ekmanis, plašs ir Latvijā dzīvojošo literatūrzinātnieku pulks, taču gadsimts un gadu tūkstošs tuvojas beigām, un lasītājam vajadzīga grāmata vai grāmatas, kur varētu samērā koncentrētā veidā izlasīt par visu latviešu literatūras attīstības procesu. Pie šī uzdevuma ķērās Literatūras, folkloras un mākslas institūta zinātnieki, un tapa šī "Latviešu literatūras vēsture" trīs sējumos: pirmais aptver laikposmu no rakstītā vārda sākumiem līdz neatkarīgās Latvijas nodibināšanai – līdz 1918. gadam, otrā sējumā būs Latvijas brīvvalsts un vācu okupācijas laika literatūras apskats, bet trešais sējums vēstīs par pēckara laika literatūru Latvijā. Tādējādi šajos literatūras vēstures sējumos būs izsekots latviešu literatūras attīstības process kopš pirmsākumiem līdz mūsu dienām. Pirmo sējumu veidojot, izvirzījās

likumsakarīgs jautājums par to, ko uzlūkot par literatūras vēstures sākumposmu: vai apskatu sākt ar latviešu folkloras aplūkojumu vai arī ar pirmo rakstu laikmetu. Grāmatas autori izšķirās par otru variantu, latviešu folkloras apcerēšanu atstājot īpašam pētījumam.

Ķeroties pie šīs "Latviešu literatūras vēstures" uzrakstīšanas, autoriem bija nodoms radīt koncentrētu latviešu literatūras attīstības procesa izsekojumu, līdz ar to grāmatā nav atsevišķi plašāki monogrāfiski apskati par rakstniekiem. Tā rīkojoties, ņemts vērā fakts, ka jau eksistē enciklopēdiskais izdevums "Latviešu rakstniecība biogrāfijās" (1992) un virkne Literatūras, folkloras un mākslas institūta sarakstītu grāmatu sērijā "Latviešu rakstnieku portreti", kur var atrast monogrāfiskus pētījumus par latviešu rakstniekiem. Bez tam negribējās īpaši palielināt "Latviešu literatūras vēstures" sējumu skaitu, lai šis izdevums pēc iespējas ātrāk sasniegtu lasītāju. Plašākas, daudzsējumu literatūras vēstures radīšana ir rītdienas uzdevums.

Šo "Latviešu literatūras vēsturi" uzrakstījis autoru kolektīvs, nodaļas veidojuši atšķirīgi autori, taču šajā izdevumā viņu rakstīšanas īpatnības un personību savdabības nav mēģināts nonivelēt, un vienīgā prasība pret atsevišķu nodaļu autoriem bija tāda, lai grāmatā ietvertu nepieciešamo informācijas daudzumu.

"Latviešu literatūras vēstures" atsevišķu sējumu uzrakstīšanā piedalījušies gan Latvijā, gan trimdā dzīvojoši literatūrzinātnieki.

Pilnībā apzinoties, ka literatūras vēstures veidošanā iespējami dažādi ceļi, autoru kolektīvs izvēlējies savu, savējo, citādu risinājumu atstājot nākotnei, kad tiks radīta plaša daudzsējumu "Latviešu literatūras vēsture".

Viktors Hausmanis

LATVIEŠU LITERATŪRAS SĀKOTNE

I KRISTIANIZĀCIJA

Literatūra sāk ieplūst Baltijas reģionā. Pirmās hronikas

Romas katoļu baznīcas politiskā vara Rietumeiropā 12. gs. sasniedza savas ietekmes virsotnes. Noslēdzās astoņus gadsimtus ilgusi ģermāņu tautu kristianizācija.¹ 12. gs. beigās sākās nākamais – Rietumeiropā pēdējais – kristianizācijas vilnis. Šoreiz tas ilga apmēram gadsimtu un bija vērstis pret Baltijas reģiona tautām.

Krusta karu laikā, kad sāka noskaidroties visas Eiropas politiskais un reliģiskais iedalījums, Baltijas telpa savas ģeogrāfiskās situācijas dēļ bija kļuvusi par īpaši nozīmīgu objektu starptautisko ietekmju sfērā sadalē. Interesi par reģionu izrādīja gan Romas katoļu, gan Bizantijas pareizticīgo baznīca. Šīs abas 11. gs. sašķēlušās kristīgās reliģijas sev pakļāva jaunas teritorijas un sadalīja Eiropu pareizticīgajā Austrumeiropā ar oficiāli atzīto grieķu alfabētu un tolaik katoliskajā Rietumeiropā ar latīņu rakstību un savu kultūras attīstības ceļu.

Seno latgaļu zemes Baltijas reģionā kļuva par konkurences robežu. No austrumiem pa Daugavu tur 11.–12. gs. ieplūda Polockas bīskapa sūtītie pareizticīgo misionāri, bet lībiešus pareizticībai centās pievērst Novgorodas un Pleskavas misionāri, ieceļodami pa Gauju.² Katoļu misiju no rietumiem kuršu zemēs īstenot aizsāka dāņi, kuriem šeit no Romas pāvesta (Pashala III) 1164. gadā bija dota pilnvara izplatīt kristiānismu. Dāņi jau bija dibinājuši Piltenes bīskapiju, tomēr viņu intereses tika novirzītas uz teritorijām igauņu zemēs, bet tagadējās Latvijas zemēs, kuras jau 12. gs. 70. gados bija vācu tirgotāju un misionāru izlūkotas, uzvaras gājienā devās vācu, t. i., sakšu, vestfāliešu u. c., krusta karotāji. Viņi pārkristīja arī tos, kuri pareizticību jau bija formāli pieņēmuši.³ Pasaules politikā tas bija vēl viens iemesls, kurš pārrāva iepriekšējo vienotību starp katoļu un pareizticīgo baznīcu varām.⁴

Ar laiku vācu ekspansijas rezultātā libiešu, kuršu, zemgaļu, sēļu un latgaļu ciltis zaudēja savu politisko patstāvību, daļa to vadoņu gāja bojā vai ieplūda vācu vasaļu kārtā. Tika nodibināta Livonijas valsts – konfederācija, kurā ietilpa atsevišķas bīskapijas un Livonijas ordenim piederošas zemes. Tauta turpināja maksāt meslus (labību, kažokādas, medu u. c.), bet nu jau pēc noslēgtajiem līgumiem ar pāvesta legātiem, zobenbrāļiem un vēlāk ar Livonijas ordeni.

Lietuva, īpaši Žemaitija, kļuva par pēdējo pirmskristietisma un indoeiropiešu tradīciju patvērumu Eiropā. Arī iekarotās Baltijas tautas vēl joprojām saglabāja savu seno reliģiju, kultus, īpatno dzīves redzējumu un bagāto folkloru. "*..mūsu priekšā ir straume, kura nes ārējo ietekmju un jauninājumu nesajauktus vienkāršas dzīves un ticības ūdeņus*".⁵ Kristianizācija tautā tika veikta formāli un līdz pat 18. gs. maz skāra latviešu pasaules uztveri. Jaunie kristietības elementi uzslāņojās ļoti minimāli, politeiskā tautas reliģija atsevišķos gadījumos mēģināja asimilēt klāt pienākušā dieva, dievmātes un svēto kultus.

Reliģijas ietekmes veicināšanas un kristiānisma sludināšanas galvenais spēks bija mūku ordeņi, klosteri un baznīcas. Galvenokārt tur radās un uzkrājās pirmā literatūra un sakrālā māksla, no šejienes misioņāri veica tautas pastorizācijas (garīgās aprūpes) darbu. Daugavgrīvā pirmie savu darbību uzsāka cisterciešu ordeņa mūki (1205. g.), viņi darbojās visu 13. gs., bet cisterciešu sieviešu klosteris Rīgā pastāvēja līdz pat reformācijai (1524. g.). 13. un 14. gs. Rīgā darbojās auguštīniešu ordenis (līdz 1373. g.), tomēr visietekmīgākie kristīgās ticības izplatītāji vietējo iedzīvotāju vidū bija franciskāņu un dominikāņu mūki.

Jau kopā ar pareizticīgo misijām Baltijas reģionā ieplūda pirmās ar roku rakstītās reliģiskās grāmatas senslāvu rakstā (kirilica un glagolica). Krievzemes klosteros bija attīstījusies samērā plaša rokraksta grāmatniecība. Pareizticīgo kulta neatņemama sastāvdaļa bija rituāla lasīšana no grāmatas baznīcslāvu valodā. Tomēr reāli šīs dārgās grāmatas pareizticīgā tauta nelietoja. "*Bez šaubām, pareizticības sekmes starp latviešiem bremzēja tas, ka starp krieviem nebija latviešu valodas pratēju un starp toreizējiem latviešiem krievu valodas pratēju bija maz, ka latviešu valodā nebija pārtulkoti Sv. Raksti un dievkalpojuma noturēšanai vajadzīgās grāmatas*".⁶

Līdz ar vācu iekarotāju ierašanos Livonijā arī no rietumiem sāka ieplūst ar roku pārrakstītās grāmatas. Pamatā tās bija katoļu grāmatas latīņu valodā. 1203. gadā pāvests Innocents III dāvināja Bībeli⁷ bīskapa Alberta jaunveidotajai Rīgas bīskapijai. Pāvests (1208. g.) aicināja arī klosterus atbalstīt ar literatūru ticības brāļus Livonijā. Šādu aicinājumu

atkārtojais arī Innocents IV (1246. g.). Ar laiku Livonijas klosteru īpašumā nonāca ne tikai Bībeles komentāri un dažādi teoloģiski traktāti, bet, domājams, arī kādi eksemplāri no antīko autoru un filozofu darbiem, vēsturiski un zinātniski apcerējumi. Arī jaunajā Livonijas valstī radās ne tikai pašiem sava reliģiskā literatūra, bet arī pārvaldes dokumentācija un pirmās hronikas.⁸

Livonijas pirmās hronikas ir pieskaitāmas pie pasaules krusta karu vēsturiskās literatūras paraugiem. Šais sacerējumos pēc viduslaiku baznīcas literārās tradīcijas visa cilvēce sadalīta divās daļās – kristīgajos, kuri ir labi un varonīgi, kā arī Jaunajos pagānos, t. i., velna kalpos.

Livonijas Indriķis (*Heinrihs*) latīņu valodā sarakstīja pirmo droši zināmo literāro darbu Latvijas teritorijā. Indriķa "Livonijas hronika", domājams, rakstīta Rīgā no 1225. līdz 1227. gadam. Hronists no krusta karotāju – kristiešu viedokļa atspoguļojis cīņu gaitas pret Baltijas tautām 12. gs. beigās un 13. gs. sākumā.

Nākamā hronoloģiski vecākā Livonijas atskaņu hronika ir viduslaiku bruņinieku tā saucamā galda jeb priekšā lasāmās heroiskās dzejas paraugs. "*Rimju hronika kā Livonijas ordeņa dziesminieka sacerējums ir izskaidrojams ar ordeņa būtību. Ordenis ir bruņinieku un mūku pasaules apvienojums. Ordeņa loceklis ir reizē bruņinieks un mūks – mūks, kas kā bruņinieks cīnās uz kaujas lauka. No vienas puses, viņš kā bruņinieks glabāja t. s. galma bruņinieku kultūru, no otras puses, kā mūks – baznīcas kultūru. Tāpēc Rimju hronikā saplūst galma dzejas un baznīcas rakstu idejas; tās autora viedoklis ir veidojies abu šo rakstu ietekmējumā.*"⁹ Hronikas varoņi gan nav galma bruņinieki, viņi necīnās slavas, mīlestības vai bagātības dēļ. Tie ir Livonijas ordeņa brāļi, kuri devušies krusta karā iegūt pagānu zemes.

Salīdzinājumā ar Indriķa hroniku atskaņu hronika vairs tik tieši nekalpo baznīcas politiskajiem mērķiem, tās galvenā uzmanība pievērsta pašu bruņinieku kaujas uzvarām. "*Indriķa hroniku pārvalda klerikālais, Atskaņu hroniku – militārais gars.*"¹⁰ Atskaņu hronika ir vācu viduslaiku dzejas piemineklis, kurā atspoguļojas latviešu senču brīvības cīņas. Tās centrā – ordeņa vēsture pēc Livonijas zobenbrāļu apvienošanās ar vācu ordeni (1237. g.) līdz 1290. gadam. Hronika bija izplatīta Livonijas ordeņa pilis.

Turpmāk virkne hroniku latīņu vai vācu valodā atainoja vēsturiskos notikumus Baltijas zemēs, līdz 17. gs. beigās hronikas žanrs bija sevi izsmēlis, tā vietu ieņēma citi vēstures zinātnes darbi, bet pašai latviešu tautai šais laikos nebija pārdzīvoto vēsturisko notikumu literāra pieraksta.

Vēsturiskās teikas saglabāja vienīgi mutvārdu tradīcija. Tomēr jāatzīst, ka literatūras trūkums sekmēja tālāku latviešu folkloras attīstību.

Eiropā 15. gs. vidū sākas jauns – iespīestās literatūras laikmets. Ir ziņas, ka arī Rīgā ar Lībekas tirgotāju starpniecību no Maincas grāmatu spīestuves tika iepirktas inkunābulas (lidz 1500. g. izdotās grāmatas). Pīmos lielākos iespīesto grāmatu krājūmus Livonijā ievēda ceļojošie grāmatu pārdevēji. Mūku ordeņu klosteri varēja atļauties iepīrt daudzas dārgas un ne tikai reliģiska satura grāmatas. Latviešu līgeru amats¹¹ savam altārim iegādājās katoļu dievkalpojumu (mises) grāmatu latīņu valodā "Missale Vibergense" (1500). "*Formējās kaut minimālas literārās aprīndas. Iespīestās grāmatas pīrmajos gadsīmentos Eiropā parasti vairāk nogulsnējās pīlsētās – materiālo un garīgo vērtību apmaiņas centros. Arī Rīga kļuva par Livonijas grāmatu dzīves viduspīntu. Te bija vairāk potenciālo lasītāju, pīmēram, baznīcas un pīlsētas kalpotāji, ko lasīšanai apmācīja skolās.*"¹²

Vēl lidz pīrmajiem atrastajiem literāro tekstu pīerakstiem latviešu valodā literatūra Livonijā bija ieguvusi savu īpašo vietu un nozīmi. Teorētiski nav nolīedzams, ka kādai atsevišķai, bet minimālai latviešu daļai bija iespējams apgūt literatūrā valdošās valodas. Pīmēram, latīņu valodu – tiem jaunekļiem, kurus nosūtīja uz Romu apgūt kristīgo ticību, bet viduslejasvācu valodu – latviešu tautas augšējiem slāņiem, kuri iepīluda un asimilējās vasaļu kārtā, arī latviešu pīlsētnieku garīgi aktīvākā daļa zināja valodas un varbūt apguva lasīt prasmi, atsevišķos gadījūmos materiāli nodrošinātākie varēja skolot bērņus.¹³

Līteratūra praktiski nenonāca saskarsmē ar latviešu tautas kodolu – zemniecību un vēl neīetekmēja tās garīgo dzīvi.

¹ Dānijā kristīgā ticība uzvarēja 10. gs. beigās, Norvēģijā – 11. gs. beigās, bet pēdējā 12. gs. sākūmā šai Rīetumromas ticības vārdā veiktajai anglosakšu misijai pakļāvās Zvīedrija.

² Krievzemes bīskapijas vadīja metropolija Kījevā, tā pakļāvās Konstantīnopolē patriarhījai.

³ Koknese skaitījās katoļticīga no 1207., Jersika no 1209., Tālava – no 1214. gada.

⁴ "Kījevas Baznīcas galīgo atraušanos no Rīetumiem paātrināja vācu krustnešu darbība Baltijā un Krievzemes ziemeļrīetumos, kā arī mongoļu īebruķumi." – *Trūps H. Katoļu Baznīcas vēsture.* – R., 1992. – 179. lpp.

⁵ *Čaterdži S. K. Balti un ārieši.* – R., 1990. – 36. lpp.

⁶ *Pommers A. Pareīzticība Latvijā. Vēstures apcerējūmi.* – R., 1931. – 6. lpp.

- ⁷ Bibli no Romas atvedis libiešu virsaitis Kaupo. Vēl 1501. g. tā atradusies Rīgas Doma baznīcā.
- ⁸ Zeids T. Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti līdz 1800. gadam. – R., 1992. – 216 lpp.
- ⁹ Biļķins V. Pētījums par Rīmju chroniku. – R., 1935. – 7. lpp.
- ¹⁰ Klaustiņš R. Pretstati mūsu chronikās // Atskaņu chronika. – R., 1936. – IX lpp.
- ¹¹ Par līģeriem sauca starpniekus, tas bija viens no tirdzniecības palīgmatiem.
- ¹² Apinis A. Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gs. vidum. – R., 1991. – 21. lpp.
- ¹³ Pirmā skola Rīgā sāka darboties 1211. g.

II LATVIEŠU LITERATŪRAS PIRMSĀKUMI

Garīgo tekstu pieraksti. Baznīcas literatūras veidošanās

Līdz ar kristīgās baznīcas laikmeta sākumiem latviešu valodā radās nepieciešamība pēc plašākas garīgās terminoloģijas un svarīgāko reliģisko rituālu formulu pierakstiem tautas valodā. Jau katoļu baznīcas vienvaldības laikos (13. gs.–16. gs. 20. gadi) Livonijā radās pirmo garīgo tekstu pieraksti vietējo tautu valodās. Kad 1215. gadā koncilā Romā bīskaps Alberts ziņoja par jauniegūtajām zemēm, viens no pāvesta lēmumiem lika kristīgo ticību sludināt tautām saprotamā valodā, bet vietējiem mācītājiem zināt savas draudzes valodu. Domājams, ka lēmumu bija paredzēts pildīt, vismaz tas tika nolasīts pirmajā Rīgas provinces sinodē 1226. gadā. Zinot, cik formālas tolaik bija latviešu tautas un kristīgās reliģijas attiecības, maz ticama šā lēmuma godprātīga izpilde. Tomēr ar laiku vajadzēja rasties un norakstos mācītāju starpā cirkulēt šādiem garīgiem tekstiem: Ticības apliecībai, Ticības loceklim, Tēvreizei, lūgšanai "Esi sveicināta, Marija", baušļiem, kristīšanas un laulību formulai.

Livonijas landtāgs 1442. gadā pieņēma nolikumu, kurš lika mācītājiem būt tā sagatavoti, lai spētu strādāt ar vietējiem iedzīvotājiem, vai arī pieņemt šim nolūkam īpašu palīgu (kapelānu, vikāru). Tomēr līdz pat reformācijai Livonijā galvenie garīgo tekstu veidotāji bija nevis draudžu mācītāji, bet latviešu valodu apguvušie dominikāņu un franciskāņu ordeņu mūki. Arī viņu veiktais pastorizācijas darbs, apmeklējot zemnieku sētas, nav iedomājams bez varbūtējiem pierakstiem, jo baznīcai tekstos un formulās bija nepieciešama rituāla vienotība.

Kā secinājuši valodas vēsturnieki, latviešu rakstu tradīcija iedibinājās Rīgā, galvenokārt uz vidus dialekta pamata, bet virsdialektālā formā. Tekstus pierakstīja pēc fonētiskās ortogrāfijas principa, tajos

jūtama viduslejasvācu valodas un vācu sintakses ietekme. Rīgā saplūda dažādu izlokšņu pārstāvji, un šeit, domājams, apzināti, tika mazinātas runas valodas atšķirības. Rīgā notika arī pirmās regulārās mises un īpaši dievkalpojumi latviešiem. No 13. gs. latviešu amatiem un brālībām Jēkaba baznīcā bija savi altāri. ".lielākais vācu daudzums saprata taisni Rīgas izlokšni (Rīgā bija vislielākais vācu skaits). Lietodami Rīgas valodu, provinces mācītāji varēja arvienu atsaukties uz zināmu, kaut arī relatīvu lingvistisku normu, un – no otras puses – lai cik īpatnēja bija izlokšne vienā vai otrā viņu darbības apvidū, Rīgas izlokšni tur tomēr saprata. Līdz ar to jau agri visā Latvijā baznīcas valodas ziņā nodibinājās vienādība.."¹

Reformācijas kustības postošās darbības rezultātā katoļu liturģisko tekstu pieraksti aizgājuši bojā. Arī ilgstošais Livonijas karš (16. gs.) nesaudzēja ne rokrakstus, ne pirmās iespiestās grāmatas. Pirmās droši zināmās liecības ir tikai kā paraugi iespiestie vai pierakstītie tēvreižu teksti citu zemju grāmatās. Šis tēvreizes, kaut arī tās pārrakstījuši latviešu valodas nepratēji un tāpēc ielaiduši kļūdas, ir faktiskais piemi-neklis garīgo rakstu tapšanas lēnajam un grūtajam procesam.

Pēc esošās tradīcijas, tēvreizes apzīmē kā Grunava, Bruno, Gisberta un Hāzentētera paraugus.

Dominikāņu ordeņa mūka S. Grunava (*Grunau*) Prūsijas hronikā "Preussische Chronik" (sarakstīta 1529.–1531. g.) ir ievietots it kā senprūšu maģijā pielietotais teksts. Tas ir iegūts no kāda senāka, domājams, 15. gs. avota. Pārrakstītājs pats nav zinājis, ka tā ir tēvreize latviešu valodā.

No cita vecāka teksta ir radusies arī 16. gs. beigās pierakstītā tēvreize Pomerānijas provinces skolas vadītāja G. Bruno krājumā. Viņa savāktais divdesmit tēvreižu kopojuums dažādās valodās atrasts Zviedrijā Stokholmas Karaliskajā bibliotēkā.

Zviedrijā Upsalas Universitātes bibliotēkā ir saglabājies katoļu baznīcas rokasgrāmatas "Agenda" 1507. gada izdevums, kuru lietojuši Livonijas garīdznieki Suntažos un Rīgā. Grāmatā ar roku ierakstīti praktiskai lietošanai paredzētie garīgie teksti. To starpā ir arī kāds senākas tēvreizes noraksts latviešu valodā. Teksts, saukts par Gisberta (*N. Ghsbert*) tēvreizi, laika gaitā ir stipri bojāts un nav pilnībā izlasāms. Pirmais i e s p i e s t a i s tēvreizes paraugs ievietots S. Mīnsterā (*Münster*) "Kosmogrfijās" (*Cosmographiei*) 1550. gada un turpmākajos izdevumos. Bāzeles (Šveice) zinātnieks uzziņas par Livoniju bija ieguvis no vācu literāta J. Hāzentētera (*Hasentöter*), kurš ap 1547. gadu ceļojis pa Livoniju. J. Hāzentētera iegūtais tēvreizes teksts "Rīgas apkārtnes vidzemnieku valodā" ticis vairākkārt pārpublicēts arī citos 16. gs. izdevumos (Polijā,

Francijā). Šī tēvreize ir kādas nenoskaidrotas grāmatas lieciniece, jo, pēc esošajām piezīmēm spriežot, visticamāk bijusi norakstīta no iespiesta teksta.

Līdz mūsu dienām nav atrastas pirmās iespiestās latviešu grāmatas. Par dažām no tām ir tikai atsevišķas piezīmes arhīvu materiālos: 1525. g. Lībekas katoliskās rātes aizturētais luterāņu grāmatu sūtījums "vienkāršajā livoniešu, latviešu un igauņu valodā"; rekatolizācijas procesos aktīvā jezuīta A. Posevino ziņojumi (1585) par jau iespiestajiem luterāņu katehisiem. Nav tuvāku ziņu arī par liturģisko grāmatu latviešu valodā ("alles in Curischer Sprache") likteni toreizējā Grobiņas novadā. Šie rokraksti, tā sauktie Sventājas teksti, minēti 1560. g. baznīcas inventarizācijas aktos. Apraksts norāda, ka 16. gs. pirmajā pusē vismaz norakstos reāli pastāvēja samērā plaša baznīcas vajadzībām lietota literatūra latviešu valodā.

Katoļu garīdzniecības aizsāktā latviešu baznīcas literatūras tradīcija sāka strauji attīstīties tieši saistībā ar reformācijas kustību. M. Lutera (1483–1546) vadītā cīņa par reformām katoļu baznīcā 16. gs. pirmajā pusē (no 1517. g.) izvērtās ne tikai plašos baznīcu īpašumu un klosteru grautiņos un sekmēja augstāko slāņu neatkarības iegūšanu no bīskapa virsvadības, bet reformēja literāro valodu, ieviesa dziedāšanu baznīcās, mudināja tulkot garīgos tekstus un dot iespēju tautai pašai lasīt Bibliu dzimtajā valodā.

16. gs. vidū trešdaļa Eiropas, tajā skaitā arī Livonija, bija pieņēmusi jauno luterticību. Mācītāju amatus pārņēma luterticībā pārgājušie garīdznieki. Rīgas rāte, vairs nerēķinoties ar Doma kapitulu, pati ar ģilžu vecāko piekrišanu iecēla mācītājus. Pirmais latviešu luterāņu draudzes mācītājs Rīgas Jēkaba baznīcā NIKOLAJŠ RAMMS (?–1532) šajā amatā stājies 1527. gadā. Zīmīgi, ka tieši viņa rokās 1524. gadā nonāca kāda daļa no likvidēto klosteru literatūras. N. Ramms uzskatāms par pirmo luterāņu tekstu tulkojumu autoru. Viņa pēctecis Rīgas Jēkaba baznīcā JOHANS EKS (?–1552) pārņēma arī aizsākto darbu latviešu tekstu tulkošanā un pārlabošanā.

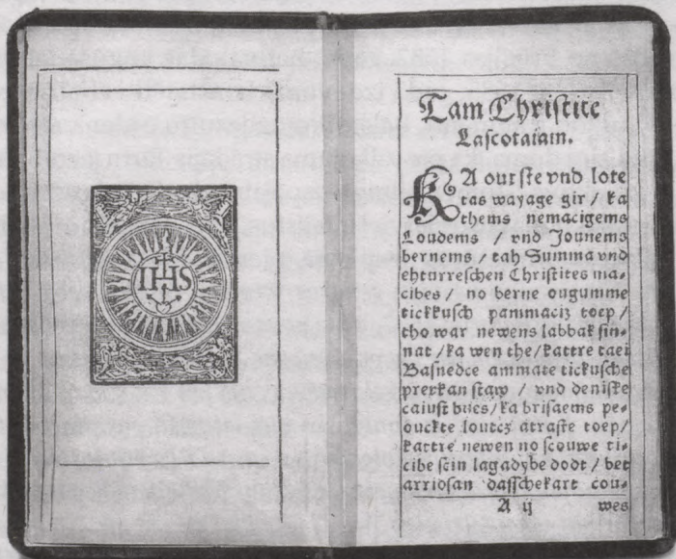
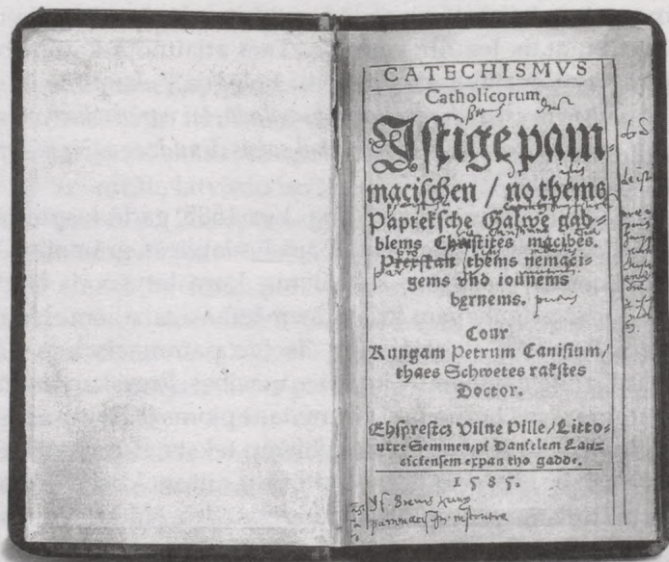
Domājams, ka līdz 30. gadu beigām visi esošie rokraksti tika apvienoti vienā trīsdalīgā komplektā (katehisms, perikopes, dziesmas), ko J. Straubergs nosaucis par "Jēkaba baznīcas rokasgrāmatu". Rokasgrāmata vairākkārt pārrakstīta, tās kopijas lietotas latviešu luterāņu draudzēs, kā arī izmantotas neatrastajiem iespiedumiem.

Kad 16. gs. 80. gados tika iespiestas **pirmās** līdz mūsu dienām saglabājušās **latviešu grāmatas**, situācija reģionā bija mainījies par

labu katoliciskajai Polijai.² Sākās tai pakļauto teritoriju rekatolizācija (katolisma restaurācija). 1582. gadā Latvijā ieradās īpaši cīņai pret reformāciju nodibinātais Jezuītu ordenis. Tika atjaunota katoļu bīskapija Cēsis, Rīgā savu darbību sāka jezuītu kolēģija, "*..kuras audzēkņi katru dienu vingrinājās pusstundu arī latviešu valodā, lai varētu darboties latviešu vidū. Katoļi centās viscaur nodibināt atkal savas draudzes vai iespiesties evaņģēlisko mācītāju vietās.*"³

Par nozīmīgu centru kļuva Viļņa, kur 1585. gadā iespiesta pirmā, t. i., vecākā līdz mūsu dienām saglabājusies latviešu grāmata "Catechismus Catholicorum" – katoļu katehisms, kura latviskais tituls – "Īsa pamācība par svarīgākajiem kristīgās mācības gabaliem. Nemācītiem un jauniem bērniem" – oriģinālā: "Iscige pammacischen no them Papreksche Galwe gabblems Christites macibes. Prexskan thems nemacigems und iounems bernems." Grāmatas apjoms ir 70 lpp., tās pamatā vācu jezuīta PETRA KANĪZIJA katehismu teksts. P. Kanīzijs (*Canisius*, 1521–1597) tolaik bija populārs katehismu autors Vācijā. Viņa darbus izmantoja arī tulkojumiem citās valodās (zviedru, baltkrievu, lietuviešu, igauņu). Latviešu izdevums, domājams, ir ERTMAŅA TOLGSDORFA (1550–1620) tulkojums. Ir zināms pamats apšaubīt šo hipotēzi, jo E. Tolgsdorfs ar katolizācijas misiju pēc Livonijas bīskapa aicinājuma Rīgā ieradās no Prūsijas 1582. gadā, bet valodas apgūšanai bija vajadzīgs laiks. Turklāt 1585. gada izdevumā konstatēti vēl pirmsreformācijas laikā tulkoti fragmenti. Balstoties uz jezuītu ordeņa arhīvu materiāliem, radusies doma, ka pie tulkojuma strādājis Tartu jezuītu tulkotāju semināra kolektīvs.⁴ Tomēr pilnīgi iespējams, ka E. Tolgsdorfs, izmantojot viņa rīcībā nonākušos latviešu tekstus, pats varētu būt šī visvecākā atrastā latviešu literatūras iespiestā pieminekļa tulkojuma autors. "*Tolgsdorfs būs pazinis ne vien senākos latviešu katoļu, bet arī luterāņu tekstus. Kad Stefans Batorijs 1582. gada pavasarī atdeva Jēkaba baznīcu Rīgā katoļiem, Tolgsdorfu iecēla par tās priekšnieku. Ir pamats pieņemt, ka tur viņa rokās nonāca Ramma un Eka raksti, varbūt viņš pat tos izmantoja, mācoties latviešu valodu. Katrā ziņā ir zīmīgi, ka visi latviešu garīgās rakstniecības ievadītāji – ir luterāņi, ir jezuīts Tolgsdorfs – savā darbā bijuši saistīti ar vienu un to pašu vietu: jau tobrīd zināmām latviskām tradīcijām bagāto Jēkaba baznīcu. Tā nevar būt nejaušība vien.*"⁵

Kurzemes hercogiste oficiāli atradās lēņatkarībā no katoliciskās Polijas, un arī šeit jezuīti centās gūt ticības piekritējus. Savukārt Gotards Ketlers mērķtiecīgi sekmēja luterānisma nostiprināšanos, tas veicināja hercogistes valstisko patstāvību. Pasākumu virknē (konsistorijas

"Catechismus Catholicorum" – katoļu 1585. gada katehisms

ENCHIRIDION

Der kleine Ca.

techismus: Oder Christliche zucht für die gemeinen Pfarherr vnd Prediger auch Hausueter zc.

Durch

D. Martin. Luther.

Nun aber aus dem Deudschē in s̄ undeudsche gebracht, vnd von wort zu wort / wie es von D. M. Luthero gesehet / gefas̄set worden.

Joh. 1.

Das Gesez ist durch Mos. n gearben / die Gnade vnd warheit ist durch Jesum Christum worden.

Gedruckt zu Königsperg bey George Osterbergern Anno M. D. LXXXVI.

"Enchiridion.

Der kleine Catechismus" – luterāņu katehisma (1586) titullapa

veidošana, baznīcu celšana, draudžu dibināšana u. c.) ietilpa arī dievkalpojumu kārtības noteikšana. Īpaša mācītāju redkolēģija sastādīja luterāņu rokasgrāmatas tekstus latviešu draudzēm. Komplektā ietilpa trīs patstāvīgas grāmatas, tur pamatos bija apkopots viss latviešu valodā nepieciešamais materiāls baznīcas vajadzībām: katehisms, perikopes (priekšā lasāmie Jaunās Derības fragmenti), kā arī dziesmas. Komplekta pirmā daļa – tāpat otrā droši zināmā grāmata latviešu valodā – tika iespiesta 1586. gadā Kēnigsbergā: "Enchiridion. Der kleine Catechismus: Oder Christliche zucht für die gemeinen Pfarherr und Prediger auch Hausueter etc. Durch D. Martin Luther. Nun aber aus dem Deutschen ins undeudsche gebracht und von wort zu wort, wie es von D. M. Luthero gesetzt, gefasset worden".

Grāmatas tituls, priekšvārds un paskaidrojumi doti vienīgi vācu valodā, latviski tās nosaukums skanētu – "Enhiridijs (t. i., rokasgrāmata). Dokt. Martina Lutera mazais katehisms: Jeb kristīga audzināšana ierindas mācītājiem un sprediķotājiem, arī mājestēviem u. c. No vācu valodas nevācu valodā pasniegta un vārdu pa vārdam, kā dokt. M. Luters licis, izteikta".

Šim 1586. g. izdevumam 1587. g. sekoja Jaunās Derības teksti "Evaņģēliji un epistulas" ("Euangelia und Episteln") un Baznīcas dziesmugrāmata – "Nevācu psalmi un garīgas dziesmas jeb dziedājumi" ("Undeudsche Psalmen und geistliche Lieder oder Gesenge").

Pēc hercoga G. Ktlera aicinājuma luterāņu baznīcas rokasgrāmatas sagatavošanā aktīvi darbojies Dobeles mācītājs JOHANS RĪVIJS (*Rivius*, ?–1586). "Enhiridija" ievadā viņš minēts kā tulkotājs. Pirms darba Dobeļē J. Rivijs bijis latviešu mācītājs Rīgas Jēkaba baznīcā un savos tulkojumos noteikti būs izmantojis tur izstrādātos tekstus. Rokasgrāmatas sagatavošanā tika iesaistīti arī citi Kurzemes mācītāji – Iecavas mācītājs K. Miķis, Tukuma mācītājs B. Lembreks, Bauskas mācītājs G. Reimerss un Saldus mācītājs J. Vegmanis.

16. gs. beigās Rīgā darbību uzsāka pirmā grāmatu spiestuve Latvijā (1588). Tolaik starp pilsētu un tās rāti, kura bija ieguvusi Polijas karaļa labvēlību, valdīja saspringta politiska gaisotne. Luterāniskās Rīgas pilsoņu nepatika pret valdības atbalstīto katoļticību un turklāt pilsētā ielaistajiem darbīgajiem jezuītiem īpaši uzvirvoja "kalendāra nemieru" laikā (1584–1589). Tad no Atverpenes (Beļģijā), kas bija ievērojams grāmatu iespiešanas centrs Eiropā, ieradās un savu darbību Rīgā uzsāka NIKOLAJS MOLLĪNS. Viņa spiestuvē starp dažādās valodās (latīņu, vācu, zviedru) izdotajiem filozofijas, jurisprudences, vēstures traktātiem,

Euangelia vnd
Episteln / aus dem deud-

schen in vndeutsche Sprache gebracht / so
durchs gange Jar / auff alle Sontage vnd fürnem-
sten Feste / in den Kirchen des Fürstent-
humbs Churland vnd Semigallien in
Ließland vor die vndeutschen
gelesen werden.

Die der Historien des Lei-
dens / vnd Auferstehung vn-
seres Herrn Jesu Christi /
aus den vier Euange-
listen.

Bedruckt zu Königsberg in Preussen / bey
Georgen Osterbergern.

M, D, LXXXVII.

Undeutsche
Salmen vnd

geistliche Lieder oder Gesenge/
welche in den Kirchen des Fürstenthums
Churland vnd Semigallien in Liefflande
gesungen werden.

psalm: 91.

Das ist ein köstlich ding / dem HERRN danken/
Vnd lobsingend deinen Namen du Höchster.

Als morgens deine gnade / vnd des Nachts deine
warheit verkündigen.

psalm: 96.

Singet dem HERRN ein neues Lied / singet
dem HERRN alle Welt.

Singet dem HERRN vnd lobet seinen Namen/
Prediget einen tag an andern sein heit.

M. D. LXXXVII

"Undeutsche Psalmen und geistliche Lieder oder Gesenge" –
nevācu psalmu un garīgu dziesmu krājuma (1587) titullapa

skolas grāmatām, kalendāriem u. c. literatūru 1615. g. iznāca luterāņu baznīcas rokasgrāmatas otrais izdevums. Pirmā, Kurzemes izdevuma (1586–1587) izmaksas sedza valdība, t. i., hercogs G. Ketlers. Šo Rīgas izdevumu finansiāli atbalstīja Melngalvju brālība un Mazā Ģilde.

1615. g. rokasgrāmata bija liela apjoma izdevums. Šeit vienā sējumā ar atsevišķu numerāciju bija apvienotas trīs tradicionālas daļas šādā secībā: dziesmas, katehisms, perikopes. Abu pēdējo daļu "Enchiridion. Der kleine Catechismus" un "Euangelia und Episteln" pamatā izredīgēti pirmā izdevuma teksti, bet dziesmu grāmatas "Psalmen und geistliche Lieder oder Gesenge" saturā bija pat būtiskas izmaiņas.⁶ Dziesmu grāmatas pirmā daļa sastāv no dievkalpojumu norises apraksta (agenda), kurā ievietoti teksti dziedāšanai. Šīs dziesmas atbilst pirmajā izdevumā ievietotajām. Ir dziesmas, kas izņemtas un jaunajā izdevumā nav ietvertas, bet virkne dziesmu, tās galvenokārt atrodamas otrajā daļā, bija no jauna tulkotas, kā arī pārņemtas no vēl vecākiem avotiem, t. i., Jēkaba baznīcas dziesmu noraksti.

Dziesmas pēc tolaik esošās tradīcijas tulkoja toniskajā pantmērā – ritmam izmantoja tikai uzsvērto zilbju skaitu un nemeklēja atskaņas. Tā ir būtiska atšķirība starp šo un mūsdienu latviešu dzeju.⁷

Tomēr jau 1621. g. tika iespiestas ar atskaņām rakstītas dziesmas, iezīmējās meklējumi pāriet uz sillabotonisko vārsmošanas sistēmu, parādījās mēģinājumi baznīcas dziesmas stilistiski tuvināt tautasdziesmām. Autors šai dzejai bija GEORGS ELGERS (1585–1672) – jezuīts, kas turpināja E. Tolgsdorfa aizsākto darbu katoļu garīgajā literatūrā.

Lai uzlabotu un unificētu katoļu dievkalpojumu norisi, 17. gs. sākumā bija nobriedusi nepieciešamība pēc jauna rituālu tekstu krājuma un dziesmu grāmatas. Tos sagatavoja apmēram desmit gadu laikā pēc Livonijas sinodes lēmuma (Rīga, 1611). Abas grāmatas iespieda Braunsbergā (Austrumprūsija, tagadējā Polija), vienā no 17. gs. nozīmīgākajiem jezuītu ordeņa centriem Ziemeļeiropā.

Pirmā tika izdota G. Elgera sakopotā dziesmu grāmata "Geistliche catolische Gesenge" (1621) – "Garīgas katoļu dziesmas, kas no labsirdīgiem kristiešiem tulkotas nevācu valodā no latīņu, vācu un poļu psalmiem un baznīcas dziesmām". Katoļu rokasgrāmatai "Agenda parva" (1622), kuras autorība nav noskaidrota, latīņu virsraksts tulkojams: "Īsa rokasgrāmata, sarakstīta Livonijas provinces garīdznieku lietošanai". Grāmatā teksts paralēli latviešu, igauņu, poļu un vācu valodā. Arī nākamajām G. Elgera tulkotajām un sastādītajām grāmatām tika doti tituli latīņu valodā. Atkārtotā izdevumā "Garīgās dziesmas" ieguva

nosaukumu "Cantiones Spirituales ex Latinis, Germanicis & Polonicis translatae" (1673).

Blakus jau tradicionālajām dziesmām par Bībeles sižetiem šeit ir īpašas Dievmātei Marijai veltītas dziesmas, kā arī pievienoti luterāņu dziesmu tulkojumi. "Aiz Elgera dziesmu grāmatas jūtama dzejas skola, ko kopa jezuītu izglītības sistēma, – romāņu tautu versifikācijas principi, viduslaiku latīņu dziesma, ko Dienvideiropā izplatītais katolicisms bija radījis, kontaminējot antīkās kultūras drumslas ar folkloru."⁸

Atkārtoti izdoto G. Elgera krājumu gan papildināja arī jaunas dziesmas, tomēr, ja pirmais izdevums bija novatorisks ne tikai jaunu dzejas formu meklējumos, bet arī valodas un ortogrāfijas ziņā, otrs izdevums jau bija zaudētājs, salīdzinot ar G. Manceļa ortogrāfiju un K. Firekera dzeju.

Pusi gadsimta garajā laikā posmā starp abiem izdevumiem jezuītu iekarotās pozīcijas bija sašaurinājušās. Sabrūkot poļu varai Vidzemē, zviedru valdība likvidēja jezuītu kolēģijas Rīgā (1622) un Cēsīs (1625). Jesuīti atkāpās uz Latgali, kur viņiem bija atzīstami nopelni katolicisma izplatīšanā. Vēl pat 18. gs. jezuīti bija vienīgie, kuriem rūpēja Latgales tautas izglītošana. Pie "Katehisma jeb kristīgās mācības īsa izskaidrojuma" un "Evaņģēlijiem visām gada svētdienām un svētku dienām" (abi 1672. g.) G. Elgers strādājis Daugavpilī, tur viņš, strādādams literāru darbu, līdz mūža beigām darbojies jezuītu kolēģijā. G. Elgera plašā poļu-latīņu-latviešu vārdnīca (sk. IV nod.) tika iespiesta 1673. g., jau pēc tās sastādītāja nāves. Domājams, ka ne visi G. Elgera sacerējumi ir atrasti.

Latviešu literatūras sākotnējie izdevumi ne vienmēr tika adresēti tautai, tomēr bija radusies iespēja latviešu grāmatai nonākt pašu latviešu rokās. Kaut arī pirmais līdz mūsu dienām saglabātais katoļu katehisms (1585) bija paredzēts tautai lasīšanai (titullapa latviski, metiens 1002 eks.), tomēr cerības nav lielas, ka tas, kā arī G. Elgera dziesmu krājums (1621) būs nonācis pašu lasītāju rokās. Grāmatas, domājams, tika izmantotas priekšā lasīšanai. Tomēr, pētot Rīgas luterāņu rokasgrāmatas (1615) izplatīšanu, ir pamats domāt, ka daļu no tās metiena izpirkuši rīdzinieki, kas bijuši "tālaika latviešu sabiedrības garīgi mobilākā daļa"⁹.

¹ Blese E. Mūsu rakstniecības pirmo pieminekļu valoda // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1925. – Nr. 8. – 193. lpp.

² Livonijas kara (1558–1583) noslēgumā tagadējo Latvijas teritoriju pārdalīja. Visa Livonijas daļa uz ziemeļiem no Daugavas – tag. Vidzeme un Latgale –

tika pakļauta Polijai, un pēdējais ordeņa mestrs G. Ketlers, kļūdamas karaļa vasalis, ieguva savā īpašumā Kurzemes hercogisti (1561), Rīga zaudēja brīvpilsētas statusu un no 1581. līdz 1621. g. skaitījās Polijas sastāvā. Arī Dānijai piederošā Piltenes biskapija pēc 1585. g. līguma pakļāvās Polijai.

- ³ *Adamovičs L.* Dzimtenes Baznīcas vēsture. – R., 1927. – 23. lpp.
- ⁴ *Karulis K.* 1585. gada katehisms un tā tapšanas gaita. // Valodas aktualitātes 1985. – R., 1986. – 38.–46. lpp.
- ⁵ *Johansons A.* Latviešu literatūra. No viduslaikiem līdz 1940. gadam. – Stokholma, 1953. – 12. lpp.
- ⁶ *Straubergs J.* 1615. g. dziesmu hronoloģija // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1934. – Nr. 12.
Apīnis A. Pirmā latviski Rīgā iespiestā grāmata kā literāra problēma // B-ku zinātnes aspekti. Daiļliteratūra latviešu grāmatniecībā. – R., 1991. – 11.–24. lpp.
- ⁷ *Kārklīņš K.* Tīri toniskais pantmērs latviešu dzejā. – Frišbaha, 1948. – 39 lpp.
- ⁸ *Apīnis A.* Grāmata un latviešu sabiedrība... – 38. lpp.
- ⁹ Turpat. – 41.–42. lpp.

III

GARĪGĀS RAKSTNIECĪBAS UZPLAUKUMS

17. gadsimtā bija zudusi Latvijas reģionu politiskā vienotība. Valstiskā norobežošanās lielā mērā vērojama arī literatūras attīstības procesos. Tas īpaši sakāms par Latgali, kuru divus gadsimtus (līdz 1772. g.) pārvaldīja katoliskā Polija, savukārt pēc pievienošanas Krievijai tautas uzticība katoļticībai glāba Latgali no rusifikācijas. Disertācijā "Latgaliešu literatūras sākumi (garīgā literatūra 18. un 19. gadsimtā)" (1997) Skaidrīte Kalvāne dziļāk aplūkojusi katoļu garīdzniecības veidoto literatūru latgaliešu rakstu valodā. Bez jau pieminētā vidus dialektā rakstītā G. Elgera literārā mantojuma Latgalei nav plašāka ieguldījuma 17. gs. garīgajā rakstniecībā. Vēlāk – 18. gs. parādās un 19. gs. uzplaukst Latgales literatūrai specifiskais hagiogrāfijas žanrs jeb svēto dzīves apraksti (paralēli dzejas un prozas formā). Šis jau agrākajos gadsimtos Eiropas tautu literatūrās pārstāvētais paveids pārējā latviešu literatūrā netika attīstīts.

Turpretim Kurzemes-Zemgales hercogiste, kas 17. gs. pieredzēja īpašu pacēlumu¹, atstājusi paliekošu nozīmi arī latviešu literatūras attīstībā un valodas normēšanā (G. Mancelis, K. Firekers, H. Ādolfijs u. c. literāti).

Vidzeme² pēc Altmarkas pamiera (1629) tika oficiāli atzīta par Zviedrijas īpašumu, taču vairāku apsvērumu dēļ tomēr nekļuva par jaunu Zviedrijas apgabalu, bet saglabāja relatīvu neatkarību. Nākamais kara vilnis (1654–1660) atstāja kaujās nopostītu un arī mērī izmirušu zemi. Vairāk nekā puse visu zviedru Vidzemes zemnieku sētu palika tukšas. Tik ārkārtīgi sarukušais iedzīvotāju skaits sekmēja arvien lielāku zemnieku piesaistīšanu muižu zemei. Tomēr zviedru valdība vairāk nekā vietējā muižniecība aizstāvēja zemniecības intereses. Vaku grāmatas, muižu redukcija³, kā arī skolu dibināšanas programma⁴ sekmēja tautas ekonomiskā stāvokļa un izglītošanas relatīvu uzlabojumu. Jau 1601. g. Kārlis IX, bet 1680. g. Kārlis XI prasīja Vidzemes muižniecībai atcelt

dzimtbūšanu. Kaut arī pats Kārlis XI (1655–1697) neatcēla dzimtbūšanu reducētajās muižās, tomēr muižu tiesības viņš ierobežoja tik krasi, ka zemnieku stāvoklis tuvojās zviedru nodokļu zemniekiem. Latviešu cerības sagrāva Ziemeļu karš (1700–1721), kam sekoja Krievijas virskundzība un muižniecības privilēģiju atgūšana; sākās dzimtbūtnieciski vissmagākais gadsimts latviešu tautas vēsturē.

17. gadsimta karu rezultātā bija stipri cietusi arvien ne pārāk stabili organizētā Vidzemes baznīca, bet zviedru valdība īpaši gādāja par luterības nostiprināšanos. Arī Bībeles izdevums latviešu kultūras apritē ienāca, pateicoties Zviedrijas karaļa Kārļa XI atbalstam, bet īpaši nozīmīga bija E. Glika un J. Fišera iniciatīva.

Kopumā 17. gs. – pēc sava ieguldījuma latviešu literatūras attīstībā – ietver sevī garīgās rakstniecības uzplaukumu un arī laicīgās literatūras sākotni (sk. IV nod.). Šajā laikmetā garīgā izglītošana tika identificēta ar kristīgās pasaules uzskata veidošanu, bet jaunie baznīcas literatūras izdevumi veidoja latviešu prozas un dzejas pamatus.

Latviešu literārās prozas aizsākumi. Georgs Mancelis. Jākoba Frīdriha Bankava u. c. sprediķi

GEORGS MANCELIS (1593–1654) bija viens no visizglītotākajiem Latvijas mācītājiem 17. gs. Kaut gan viņš tikai jaunībā strādājis latviešu draudzēs (1616–1625), bet vēlāk izvirzījies augstākos baznīcas amatos, kļuvis par profesoru Tērbatā un pēc tam par Kurzemes hercoga galma mācītāju, latviešiem ir īpaši nozīmīga viņa literārā darbība. Blakus teoloģiskiem un dabaszinātniskiem sacerējumiem vācu un latīņu valodā, kā arī dzejai latīņu valodā G. Mancelis ir veclatviešu rakstu tradīcijas dibinātājs. Viņš sistematizējis tālaika latviešu pareizrakstību un ieviesis ortogrāfiju pēc etimoloģiskā principa.

Būdamis vidus dialekta pārstāvis, G. Mancelis latviešu rakstu valodas pamatos licis zemgaliskās izloksnes.

G. Manceļa pirmā grāmata latviešu valodā "Lettisch Vademecum" (Latviešu ceļvedis, 1631) ir pārstrādāts un papildināts luterāņu rokasgrāmatas (1586–1587) izdevums. G. Manceļa redakcijā rokasgrāmatas saturs tika papildināts "ar t. s. "Jeruzalemes izpostīšanas stāstiem" pēc antikā vēsturnieka Jozefa Flāvija vēstījuma par dramatiskajiem Jūdejas kara notikumiem m.ē. 70. gadā. Tā bija pirmā vēsturiskā informācija, vispār pirmā nerediģiskā informācija latviešu grāmatniecībā. Mancelis vēl komplektā izstrādāja

arī t. s. "Zīraka gudrības grāmatu" – moralizējošu izteicienu kopu no Bībeles. *Abi papildinājumi pēc funkcionālā uzdevuma vairs nav rituāla teksti, bet lasāmviela.*"⁵ "Die Sprüche Salomonis" (Zālamāna sakāmvādi, 1637) pēc gada tika pievienoti G. Manceļa sastādītajai pirmajai latviešu vārdnīcai "Lettus" (Latvietis, 1638) (sk. IV nod.).

Arī frazeoloģijas daļai pievienotās desmit sarunas ir pieskaitāmas latviešu literārās prozas aizsākumiem. Šeit izpaužas laikmeta kolorīts un latviskā mentalitāte, kas bagātināta ar tautas parunām un sakāmvārdiem.

Īpaša nozīme bija G. Manceļa apjomīgajam mūža darbam ar kopējo titullapu "Lettische langgewünschte Postill" (Ilgi gaidītais latviešu sprediķu krājums, 1654).

Latviešu draudžu mācītāju "ilgi gaidītais" krājums bija tapis apmēram divdesmit gadu laikā un iznāca tikai G. Manceļa nāves gadā, bet tā iznākšana pilnā mērā attaisnoja lielās cerības. Izdevums bija praktiski vajadzīgs un tika plaši pielietots. Līdz 1823. g. to izdeva piecas reizes, un tas sekmēja latviešu sprediķu mākslinieciskā limeņa kāpumu, kā arī kļuva par pašu latviešu tolaik visvairāk iecienīto lasāmvielu.

Grāmata bija pirmais oriģinālās (pašsacerētās, nevis tulkotās) prozas darbs latviešu valodā. Sprediķošanas žanrs savu attīstību sāka svarīgākajos 17. gs. pirmās puses luterāņu izglītības centros Vitenbergā, Jēnā, kā arī Rostokā, kur savulaik studēja G. Mancelis. Sprediķu krājumu izplatīšana bija viena no luterānisma attīstības sastāvdaļām, turklāt arī iedibināja jaunas literatūras tradīcijas. Sprediķi ieņēma īpaši svarīgu vietu tālaika luterāņu teoloģijas koncepcijā. To satura, formas un ideju apskats norāda⁶, ka latviešu zemniekiem tika pasniegtas daudzas tolaik Eiropā svaigas un aktuālas idejas.

G. Manceļa oratora māksla bija īpaši moderna, sprediķi savam laikam vērienīgi un talantīgi sarakstīti. To dzīvā, kaut arī no mūsdienu viedokļa kļūdainā valoda, bagātā izteiksme (salīdzinājums, metafora, pastiprinājums) un īpašais prozas ritms kļuva par vienu no 17. gadsimtā ieliktajiem nākamās latviešu rakstniecības stūrakmeņiem.

G. Manceļa sprediķu grāmata "ir kas vairāk nekā kulta vajadzībām sacerēta praktiska rokas grāmata, kas bija tās primārais nolūks. Tā ir dzejiskā fomā uzrakstīta diskusija par latviešu sadzīvi. Tā ir diskusija, kuras formai ir bijusi paliekama ietekme latviešu literatūrā cauri visam mūsu rakstnieku alfabētam no Apsīša un Ādamsona līdz Virzam un Zariņam."⁷

G. Manceļa aizsākto sprediķu žanru 18. gs. ar lieliem panākumiem turpināja Dundagas latviešu luterāņu mācītājs JĀKOBS FRĪDRIHS

Lang-gewünschte

Lettische **P**ostill

Das ist:

Kurze und Einfältige, jedoch Schrift-
mäßige

Auslegung und **E**rklärung der
Herr-Tröstlichen und Lehr-Reichen Hi-
storien/

Von dem unschuldigen Leiden und schmerzli-
chen Kreuz-Tode unsers allertiebsten **H**ERRN
und hochverdienten Ehligmachers
JESU **C**HRI^{STI},

Nach den Vier heiligen Evangelisten/

DARZTEN **Z**HEY/

Berfertigt durch

GEORGIIUM **M**ANCELIUM Sengallum, der
h. Schrift Licentiatum, und Fürstl. Euheländi-
schen Hoff-Prediger.

Zu Riga/ durch Gerhard Schröbern gedruckt und
verlegt / Im Jahr Christi/ 1654.

G. Manceļa krājuma "Lettische langgewünschte Postill" daļas
"Langgewünschte Lettische Postill" titullapa (1654)

BANKAVS (?–1725). Viņa plašā sprediķu grāmata "Latviski svētdienas darbi" (1725) iznāca divus gadus pēc pēdējā (piektā) G. Manceļa krājuma izdevuma. Kaut Bankavs rakstīja sliktākā valodā un nevarēja izteiksmes spēkā mēroties ar G. Manceli, arī viņa sprediķi guva atsaucību un bija iemīļoti latviešu tautā.⁸ "Iespējams, ka patika viņa pieeja, kurā mainījās bibeliskā poētika ar konkrētu, viegli saprotamu tērzējumu."⁹ Domājams, ka interesi piesaistīja apraksti par latviešu tautas izcelšanos, kuri gan bija ļoti kļūdaini, kā arī tēlojumi par kristīgās ticības ieviešanu un vietvietām izlasāmās sadzīves ainas.

Turpmāk 18. gs. laikā vēl tika izdota vidzemnieka K. D. Lenca (1720–1798) "Sprediķu grāmata" (1764–1767), kurzemnieka F. G. Mačevska (1760–1813) "Jauna sprediķu grāmata" (1793), kā arī vidzemnieka G. Bergmaņa "Saņemamas sprediķu mācības" (1795). Tomēr latviešu literatūra jau bija spērusi lielu attīstības soli, un blakus pirmajiem laicīgās literatūras darbiem sprediķu žanra popularitāte jūtami samazinājās. Savukārt latgaliešu literatūrā sprediķu izdevumi ienāca 19. gs. otrajā pusē. Plašāku popularitāti neieguva T. Kosovska (1798–1856) "Mocibas Swadiniu wyssa gada jaunin jaun parakstiejas.." (1852). Kultūrvēsturiskajā apritē nozīmīgs kļuva J. Kurmina (1790–1860) apgaismes ideju caurstrāvotais sprediķu krājums "Jaunas Mocibas uz abskaydrynoszonas laužu sprostu ab ticeybu Swatu un irodumim.." (1859).

Latviešu literārās dzejas tradīciju iedibināšana. Kristofors Firekers. Dziesmugrāmatas

Kā zināms, jau pirms baznīcas dziesmu publicēšanas mācītāju vidū ir cirkulējuši ritmizēti tēvreizes tulkojumi, pierakstīti viduslejasvācu ortogrāfijā, bet ar pirmajām 16. gs. iespiestajām grāmatām latviešu literatūrā ienāk pēc tālaika Vācijā vēl maz attīstītās poētikas likumiem sacerētā, pareizāk, tulkotā dzeja.

Baznīcas rokasgrāmatas sastāvā ietilpa dziesmas, kas bija paredzētas dziedāšanai dievkalpojuma laikā. Iesākumā nedziedāja draudze, bet tās priekšā uzstājās paligmācītājs (kantors, ķesteris). Zināms, ka dziesmas Jēkaba baznīcā izpildījis arī J. Rīvijs (sk. II nod.).

Galveno ierosinājumu dziesmu sacerēšanai deva reformācijas kustība, kas ieviesa dievkalpojumus tautas valodā un veicināja baznīcas dziesmu dziedāšanu. Luterāņi savās dziesmugrāmatās uzņēma arī daļu no agrākajām katoļu dziesmām, kuri savukārt savās dziesmugrāmatās

iepludināja lielu daļu no luterāņu, arī no M. Lutera paša sacerētajām dziesmām.

M. Luters vēl pirms Bībeles izdošanas sastādīja pirmo evaņģēlisko dziesmugrāmatu (1524), un jau pēc sešiem gadiem arī Rīgā baznīcas rokasgrāmatas sastāvā iznāca pirmā vācu dziesmugrāmata "Kurz Ordnung des Kirchendiensts" (1530), no kuras izauga latviešu baznīcas dziesmugrāmata.

Luterāņu dziesmugrāmata, vēl 19. gs. ieskaitot, bija viena no trim baznīcas rokasgrāmatas sastāvdaļām, tomēr to izplatīja kā atsevišķu grāmatu bez divām pārējām daļām, pēc kurām pieprasījums bija mazāks (perikopes un katehisms). Šīs abas daļas bija stabilas un laika gaitā samērā nemainīgas, bet trešā – populārākā daļa – dziesmugrāmata – piedzīvoja daudz izmaiņu. Salīdzinot tulkojuma veidu un īsumā izceļot raksturīgāko, šā laika dzeju var iedalīt šādos posmos.

1. Līdz G. Elgera (sk. II nod.) katoļu dziesmām (1621) teksti bija "pārcelti" burtiski vārdu pa vārdam, atskaņas nemeklēja, tika ievērots toniskais pantmērs un aliterācija.

2. G. Elgera dzejā pirmoreiz parādās atskaņas un mēģinājums pāriet uz sillabotonisko vārsmošanas sistēmu, tomēr tas vēl ir atsevišķs izņēmums.

3. G. Manceļa nopelns bija tas, ka dzejas saturs tika izteikts daudz latviskākā vārdu sakārtojumā, bet arvien bez atskaņām un toniskajā pantmērā, t. i., izmantojot tikai uzsvērto zilbju skaitu, bet neievērojot neuzsvērtās zilbes.

4. Pusgadsimtu pēc G. Elgera, pateicoties K. Fīrekera talantam, latviešu dzejā sāka ieviest sillabotonisko vārsmošanas sistēmu (1671). Tomēr G. Manceļa autoritāte bija liela, viņa toniskās bezatskaņu dziesmas vēl arvien tika iespiestas, pat tad, kad gandrīz visām blakus ievietoja "ritmizētos" tulkojumus (1685).

Kopumā tikai pēc 1714. g. izdotajās dziesmugrāmatās sāka dominēt sillabotoniskajā pantmērā ar atskaņām sacerētās dziesmas, G. Manceļa dziesmas no vadošajām pārvērtās novecojušās dziesmās.

KRISTOFORA FĪREKERA (ap 1615–1684 vai 1685) dzeja veidoja latviešu dziesmugrāmatas pamatu. "*Viņa iniciāļi C. F. ir latviešu garīgās dzejas zīmogs un simbols.*"¹⁰ K. Fīrkers latviešu luterāņu dzejas tekstus tiecās mākslinieciski tuvināt emocionālajai un tēlainajai reformācijas laika vācu dzejai (M. Luters, P. Gerharts). J. Višmanis savā poētikā "Nevācu Opics" (1697) K. Fīrkeru pielīdzināja vācu dzejas teorijas pamatlicējam M. Opicam (sk. IV nod.). Labākie K. Fīrekera dzejas

paraugi bija īsta un izjusta mākslas dzeja, estētisko vērtību tā nav zaudējusi arī vēl šodien, piemēram, tādas dziesmas kā "Dievs Kungs ir mūsu stipra pils, Kur bēdās varam tverties", "Redz, šī diena jau pagalam", šūpuļdziesma "Bērniņ mīlais, Dieva stādīts, Dieva dots, no Dieva radīts" u. c.

K. Firekera dziesmas publicētas, pateicoties Kurzemes superintendantam H. Ādolfijam (1622–1686). Viņš K. Firekera dziesmu tekstus vispirms izmēģinājis Dobeles un tās apkārtnes baznīcās, kur esot uzlabojusies draudzes sliktā dziedāšana (rūca, kauca kā vilki). Pēc šādas pārbaudes Ādolfijs esot lūdzis Firekeru rakstīt vairāk jaunu dziesmu un tās, kopumā 54, pirmoreiz iespiedis dziesmugrāmatā "Lettische Geistliche Lieder und Psalmen" (Latviešu garīgās dziesmas un psalmi, 1671). Kurzemes 1685. g. dziesmugrāmatā "Lettische Geistliche Lieder und Collecten" (Latviešu garīgās dziesmas un kolektes) H. Ādolfijs ievietojis vairumu no K. Firekera dzejas mantojuma. Laikam ritot, dziesmugrāmatu specifika – balstīties uz populārākajām dziesmām un pamazām atmest vājākās – nav saudzējusi arī K. Firekeru. No iesākumā iespiestajām 180 dziesmām jau 18. gs. gaitā atsijātas aptuveni 70.

Uz K. Firekera saistību ar latvisko vidi norāda bieži izmantotie deminutīvi, sakāmvārdi un latviskā izteiksme. "*..viņa dziesmās pirmo reizi ieraugām kristiānismu latviskā prizmā, no kuras īpaši atstaro skaidrās sirds motīvs.*"¹¹ Labi pārvaldīdams latviešu valodu, K. Firekers tulkojis Bībeles fragmentus (sk. III nod.) un vācis materiālus vārdnīcai un gramatikai (sk. IV nod.).

Vēl minami trīs nozīmīgākie un arī ražīgākie garīgo dziesmu tulko-tāji: S. G. Dīcs (1670–1723) – 211 dziesmas, A. Grēvens (1670–1746) – 154 dziesmas un B. V. Binemanis (?–ap 1730) – 102 dziesmas.

B. V. Binemanis, apkopojot savas un J. Višmaņa dziesmas, 1714. g. izdeva pirmo pilnībā versificēto dziesmugrāmatu latviešu valodā "Mežmuižas un Kukuru draudžu dziesmu grāmatiņa". Šeit ir apdejas arī Ziemeļu kara atnestās bēdas, slimības un bads.

Atzīstami bija Rīgas Jāņa baznīcas mācītāja L. Depkina (1652–1708) nopelni. Viņa pirmā "Latviskā dziesmu grāmata", kura iznāca 1696. g.¹², bija pēdējais izdevums, kuram par pamatu ņemtas Manceļa neatskaņotās dziesmas, tām pievienojot līdz pat trim to pašu dziesmu ritmizētiem variantiem. Salīdzinot ar iepriekšējiem, šis ir plašs izdevums – 404 dziesmas.

Pēc 1712. g. sākās liels dziesmugrāmatas pārstrādāšanas darbs. Visas dziesmas versificēja, dzejas saturu modernizēja un pieskaņoja baltvācu

Lettische
Geistliche Lieder
Und
Collecten/

Wie sie so wol in öffentlicher Christlicher Versammlung/
als auch zu Hause in Andacht zugebrauchen;

Welle vermahls von dem
Weyland HochEhrwürdigen und Hochgelahrten
Herrn GEORGIO MANCELIO,

Der Heil: Schrift Licentiate, und HochFürstlich
en Curländischen Hof-Predigern/ auß dem Teutschen
übersetzet/

Thets hernach von dem
Weyland/ WolEhrenfesten und Wolgelahrten
Herrn CHRISTOPHORO Zurecker/
Der Heil: Schrift Beflissenen in wol-lautende Reime
verfasset/ und so wol von Ihm/ als auch andern Christlichen Lieb-
habern der Lettischen Sprache mit vielen schönen Reim-Liedern ver-
mehret/ zum erstenmahl zusammen außgegeben/ und mit der
Übersetzer Namen Initial-Buchstaben angedeutet/

Von
HENRICO ADOLPHI,
Der Herzogthümer Curland und Semgallen Superintendente,
und Ober-Pastor in Mitau/

Gedruckt in der HochFürstl: Residenz Mitau, von Er: HochFürst: Durch:
Hof-Buchdrucker George Madants, 1685.

"Lettische Geistliche Lieder und Collecten" -
Kurzemes dziesmugrāmatas (1685) izdevuma titullapa

dzejnieka J. Brevera (1616–1700) sakārtotās Rīgas vācu dziesmugrāmatas laikmetīgākajam stilam.¹³

Latviešu dziesmugrāmatas pārveidošanas darbu paralēli veica Vidzemes Cēsu apriņķa prāvests S. G. Dīcs un Kurzemes superintendents A. Grēvens. Darbs tika pabeigts gandrīz vienā laikā – ap 1722. g., taču vidzemnieku krājums iznāca pirmais – 1723. g.¹⁴ Kurzemnieku saturā kuplākā dziesmugrāmata aizkavējās tehnisku iemeslu dēļ un iznāca 1727. g.¹⁵ Šiem diviem krājumiem vēl gan bija jāreķinās ar vecākās paudzes pieprasījumu atstāt pašas populārākās bezatskaņu dziesmas, bet tas jau bija pārejoši. Kurzemes dziesmugrāmatā nedaudzās Manceļa tulkotās dziesmas ievietotas atsevišķā pielikumā, bet vidzemnieku krājumā atstātās Manceļa dziesmas K. Rāvensberga pārstrādātajā krājumā (1769) vairs nav ievietotas.

Katrā no Dīca un Grēvena krājumiem ir arī vienu un to pašu dziesmu atšķirīgi tulkojumi. Tādu ir ap četrdesmit, un šie tautā popularitāti ieguvušie, bet Kurzemes un Vidzemes dziesmugrāmatās atšķirīgie teksti, neraugoties uz vēlākajiem pārstrādātāju mēģinājumiem abas grāmatas tuvināt, bija galvenais iemesls, kāpēc līdz pat 1922. g. Vidzemei un Kurzemei bija atsevišķas dziesmugrāmatas.

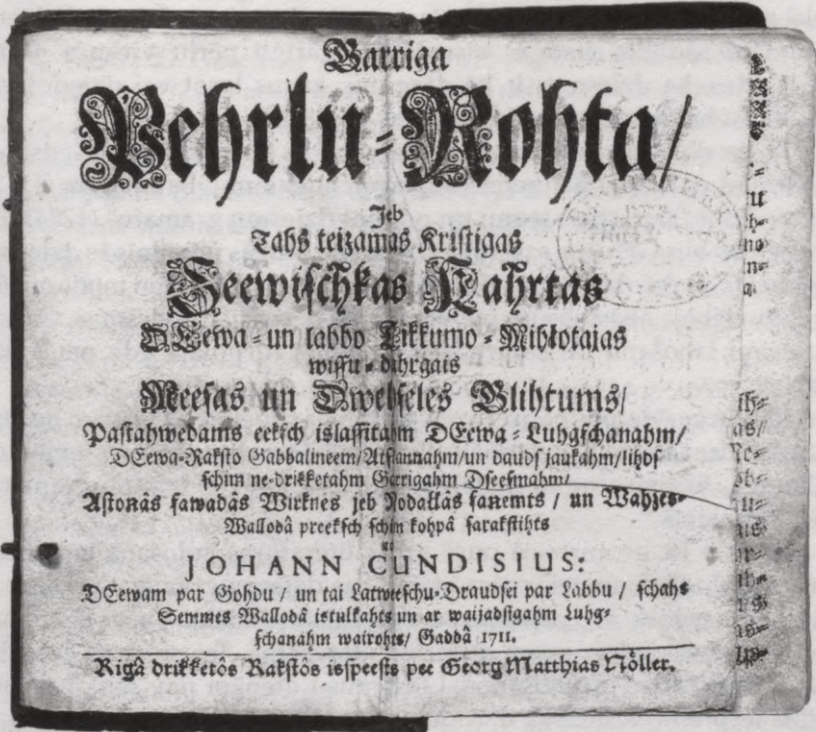
18. gs. otrajā pusē racionālisma ietekmē (sk. V nod.) dziesmugrāmatās radās būtiskas izmaiņas. No tām centās izmest visu, kas šķita "patumšs", mistisks vai pārāk jūsmīgs. Baznīcās sāka lietot jaunas racionālistu dziesmugrāmatas, bet tās tautā neieguva popularitāti. 19. gs. pirmajā pusē atjaunoja vecās 18. gs. dziesmugrāmatas izdošanu (Kurzemē – 1836., Vidzemē – 1847. g.).

Kopumā 18. gs. Vidzemē dziesmugrāmatas tika izdotas ik pēc trim līdz sešiem gadiem, Kurzemē retāk – ik pēc desmit līdz septiņpadsmit gadiem.

Dziesmugrāmatām bija raksturīgs pieraksts, neievērojot dalījumu dzejas rindās. Dziesmas iespieda kā prozas tekstu, vienīgi neatkarīgi no interpunkcijas katru dzejas rindu iesāka ar lielo sākuma burtu.

Ikviena no dziesmugrāmatām bija kolektīvs darbs. Šeit dzejas teksta autorus apzīmēja tikai ar neatšifrētiem iniciāļiem, kuriem varēja būt pievienots pirmais burts no zinātniskā grāda vai amata.

Īpaši pieminama S. G. Dīca savam laikam labā oriģināldzeja un viņa tulkojumi – lūgšanu grāmata sievietēm "Garīga pārļu rota" (1711). Dīcs sagatavojis arī zviedru baznīcas "Rokas grāmatu dievkalpojumiem" (1708) un izveidojis katehismu "Tā svēta bērno mācība" (1724), turpmākajos izdevumos "Svēta bērnu mācība", kurš oficiāli ticis ieviests

S. G. Dīca izdotās dziesmugrāmatas "Garīga pārļu rota" (1711) titullapa

lietošanā Vidzemē. Pie "Garīgās pārļu rotas" Dīcs strādāja nopostītajā Vidzemē, pats pārdzīvodams visu Ziemeļu kara postu, tā atnesto sērgu un bada briesmas. Krājumā īpaši izjūtamas ilgas pēc miera un Dieva labajiem darbiem. Šī savulaik iecienītā krājuma pamatā bija vācu dzejnieka J. Kundizija sievietēm paredzēts lūgšanu krājuma tulkojums, kam pievienotas trīsdesmit no zviedru valodas tulkotas, kā arī Dīca paša sacerētas dziesmas. Kā Dīcs rakstīja, lūgšanas bija paredzētas dziedāšanai "rītos, pa dienu, vakaros, priekš un pēc ēšanas, no atgriešanas no grēkiem, pie Dieva galda iešanas, pēc iepriecināšanas iekš krusta un bēdām, pēc pateicībām par visām Dieva labdarīšanām, pie ceļa gaitas un visādām miesas un dvēseles vajadzībām"¹⁶. Krājumā ievietotas gan lūgšanas pirms un pēc

laulāšanas, dziesmas priekš grūtām sievietēm, lūgšanas radības bēdās, iekš miesas neveselības, pat lūgšanas pret skauģiem un bada laikiem. Grāmata sadalīta astoņās atsevišķās "garīgo pērļu virknēs". Dīcs paskaidro, ka dziesmas ir kā dārgumi, kurus lasot vai dziedot var nebīties, "ka šās pērles tai jeb tam kas noplēsīs".

18. gs. dziesmu rakstīšanā aktīvi iesaistījās G. F. Stenders. Gadsimta vidū viņš palīdzēja Kurzemes superintendentam J. Baumanim (1712–1759) izdot "Kurzemes jaunu un pilnīgu dziesmu grāmatu" (1754). Šis izdevums bija Grēvena sastādītās "Jelgavas jaunās un pilnīgās dziesmu grāmatas" trešais izdevums. Stenders vairākām dziesmām modernizēja valodu, laboja atskaņas un pievienoja arī pats savas dziesmas. Garīgo dziesmu labošanu un sacerēšanu Stenders turpināja līdz pat mūža galam.

Katoļu garīdzniecība arī 18. gs. turpināja rūpēties par savām nedaudzajām draudzēm Kurzemē un Vidzemē. Šīm draudzēm (piemēram, Alsungā, Skaistkalnē u. c.) Jelgavā iznāca katoļu dziesmu grāmatas vidus dialektā.¹⁷

Latgalē 18. gs. pirmajā pusē sākās literatūras izdošana latgaliešu rakstu valodā. Latgalei iznāca atsevišķas dziesmu grāmatas. Skaitliski tās iznāca mazāk, bija rakstītas augšzemnieku dialektā un no Vidzemes un Kurzemes izdevumiem atšķirīgā ortogrāfijā. Tas sekmēja plašāku dziesmu grāmatu izplatīšanos. Līdz mūsu dienām nav saglabājusies Viļņā iespiestā "Katoliška dziesmu grāmota"¹⁸ (1730; 1733), kura, iespējams, bija G. Elgera jau minētā krājuma (1673) pārstrādājums. Pārstrādājums tāpēc, ka Elgera dziesmas bija rakstītas vidus dialektā, rakstību piemērojot poļu ortogrāfijai, bet iespējot lietot gotu burtus.

No vēlākajiem Latgales katoļiem paredzētajiem izdevumiem kā izplatītākais jāmin "Katoliszka Dziesmiu gromota Diwam wysuwarygam por gūdu un Latwiszym por izmociejszonu sarakstita un izdrukowota Wilniē pi Baznickungu Jezuitu" (1765).

Latviešu literatūras attīstībā dziesmu grāmatām bija liela nozīme kā pirmajām latviešu valodā izdotajām dzejas antoloģijām (kuras lielāko tiesu sastāvēja no tulkojumiem). Bija sācies laikmets, kad blakus tautas mutvārdu dzejai sāka izplatīties rakstītā dzeja, kura gan formā, gan saturā sevi pretnostatīja folklorai. Jaunās, pēc citu tautu tālaika poētikas likumiem veidotās dzejas māksliniecisko vērtību nevar samērot ar latviešu tautasdziesmām, tomēr tā radīja pamatus tālākajai rakstītās dzejas attīstībai.

Bībeles tulkojums. Jānis Reiters. Ernsts Gliks

Jau pirmais zviedru valdības ieceltais Vidzemes superintendents (1660–1664) J. G. Geceliuss (*Gezelius*) (1615–1690) savā memorandā valdībai rakstīja: "*Ir ļoti nepieciešams baznīcas nolikums, kas piemērots zemes iekārtai, un Bībele latviešu un igauņu valodā, jo visiem citiem karaliskās majestātes pavalstniekiem ir Bībele viņu tēvu valodā.*"¹⁹ Pretēji katolicismam, kas aizliedza pilnā Bībeles teksta tulkošanu, lai tādējādi pati baznīca būtu Dieva vārda sludinātāja²⁰, un gatavoja tekstus homiliju veidā (katehismi, sprediķi, kuros ļoti sīki iztīrāti atsevišķi fragmenti), luterāņi Bībeles tulkojumam tautas valodā piešķīra īpaši lielu nozīmi. M. Luters Bībeli vācu valodā iztulkoja 1534. g., zviedru valodā to pirmo reizi iespieda 1541. g., somu – 1642. g., igauņu – tikai 1739. g.

ERNSTS GLIKS (1652–1705) autobiogrāfiskajā skicē (1699) rakstīja: "*Pirmais trūkums, ko, ierodoties šai zemē (Vidzemē), ar savām gan jaunajām, tomēr Dieva godam kalpot grībīgām acīm ieraudzīju, bija, ka latviešu baznīcai nav Bībeles un ka tādēļ dievkalpojumi šai valodā ir visai nožēlojamā stāvoklī. Apdomāsim, kā klātos nabaga dvēselēm, ja Dieva baznīcā Vācijā vai Zviedrijā nebūtu Bībeles pašu valodā.*"²¹

E. Dunsdorfs²², pētot latviešu Bībeles vēsturi, ir studējis arī Zviedrijas arhīvu materiālus un nonācis pie secinājuma, ka E. Gliks ir uzskatāms par tulkojuma autoru, bet viņam piedēvēto palīgu nopelni nevar būt vērā ņemami. Tomēr nav noliedzams, ka E. Gliks šo sarežģīto un apjomīgo tulkojumu nesāka tukšā vietā. Pēc aptuvenām aplēsēm, Bībeles tekstos E. Gliks ir iestrādājis jau agrāk veiktos tulkojumus. No citu tulkotāju darbiem varētu būt iepludināts apmēram divdesmit procentu tulkotā teksta.

Pirmie latviski tulkotie evaņģēliju fragmenti un garīgās dziesmas tika iespiestas 16. gadsimtā. 17. gs. pirmajā pusē šiem tulkojumiem pievienojās G. Manceļa "Ziraka gudrības grāmata" (1631) un "Zālamāna sakāmvārdi" (1637), kuriem sekoja rokrakstā palikušie K. Firekera teksti, kā arī J. Reitera tulkojumi.

Jau apmēram divdesmit gadus agrāk, pirms E. Gliks uzsāka darbu pie latviešu Bībeles, Zviedrijas karaliskā rezolūcija (1662) pilnvaroja superintendentu J. G. Geceliusu meklēt starp latviešu valodas lietpratējiem iespējamus Bībeles tulkus. 1664. g. Rīgas sinode šajā sakarā nolemj, kuriem desmit mācītājiem paraugam ir jāiesūta Dāvida dziesmu tulkojums. Raunas mācītājs JĀNIS REITERS (ap 1632–1695 vai 1697) darbam uzaicināts netika, tomēr rādīja savas tulkotāja spējas un pēc tēvrižu

krājuma pirmā izdevuma "Oratio Dominica XL linguarum" (1662) publicēja līdz šim neatrastu Mateja evaņģēlija (1664) tulkojumu. Šis darbs tika izdots bez konsistorijas atļaujas, tāpēc figurēja J. G. Geceliusa konsistorijā iesniegtajā sūdzībā. Pēc tiesas, kurā galvenā apsūdzība gan bija par J. Reitera lojalitāti pret katoļu tradīcijām, viņš zaudēja amatu, uz neilgu laiku pievērsās katoļticībai, bet 1675. g. izdeva "Eine Übersetzung Probe"²³ (Tulkojuma paraugu). Upsalas universitātes bibliotēkas īpašumā esošajā "Tulkojuma paraugā" ir veltījums Kārlim XI, kurš atjaunoja J. Reiteram atņemtās luterāņu mācītāja tiesības.

J. Reiters lietojis savu, īpatnēju rakstību, atšķirīgu no G. Manceļa ieviestās transkripcijas. Aplūkojot J. Reitera valodas īpatnības un savstarpēji salīdzinot tulkotos tekstus, redzams, ka, "kaut arī Reiters asi kritizēja Manceļa valodu un veidoja patstāvīgu tulkojumu, liekas tomēr, ka vietām Reiteru ietekmējusi Manceļa teikuma uzbūve"²⁴, savukārt L. Bērziņa veiktā analīze²⁵ norāda, ka evaņģēliju tulkojumos E. Gliks ir sekojis K. Firekera, nevis G. Manceļa atstātajiem tulkojumiem.

Kaut gan pētnieki nav atklājuši nekādu E. Glika tulkojumu saistību ar J. Reitera "Tulkojuma paraugu", tomēr ir zināms pamats hipotēzei, ka J. Reiters būtu varējis palīdzēt E. Glikam apgūt latviešu valodu. Uz tādu ar drošiem faktiem neapstiprinātu domu mudina J. Reitera valodu skolotāja prakse Hamburgā.²⁶ E. Gliks neapšaubāmi bija talantīgs jaunu valodu apgūšanā. Bez dzimtās vācu valodas savā mūžā viņš vēl labi apguva senebreju, grieķu, latviešu un krievu valodu. Domājams, Hamburgā papildinoties senajās valodās, Gliks būs izmantojis iespēju labāk iemācīties arī latviešu valodu. Katrā ziņā, atgriežoties Vidzemē, viņa valodas zināšanas bija labas.

Vidzemē E. Gliks uzsāk mācītāja darbu Daugavgrīvas cietoksnī. Pirmais viņa tulkojums vai pārstrādājums ir katehisms, kurš, pēc paša E. Glika liecības, vēl 1699. g. esot bijis lietošanā baznīcās un skolās. E. Gliks pārtulkojis otro daļu no J. Fišera izstrādātā pilnīgi jaunā katehisma, kurš veidots pēc Frankfurtes teologu izstrādātā parauga un nebija īpaši paredzēts "galvas" mācībai.

E. Dunsdorfs apzinājies, ka tieši E. Gliks bijis iniciators Bībeles tulkošanas darbu sākšanai, bet J. Fišers, būdams tikai tās izdošanas organizētājs, sava laikmeta garā, "ko raksturo kristīgās pazemības trūkums"²⁷, Bībeles priekšvārdos īpaši min savus nopelnus, bet E. Gliku, pat vārdā neminot, domājams, pieskaita saviem līdzstrādniekiem.

J. Fišers (1633–1705) par Vidzemes ģenerālsuperintendentu kļuva 1674. gadā. Savā darbošanās laikā Vidzemē (līdz 1699. g.) viņš aktīvi

sekmēja Zviedrijas valdības realizēto baznīcu atjaunošanu, skolu dibināšanu, kā arī grāmatu iespiešanu. Gadu pēc stāšanās amatā J. Fišeram Zviedrijas valdība piešķīra privilēģiju noorganizēt Rīgā otru, no pilsētas pārvaldes neatkarīgu "karalisko" spiestuvi. To vadīja J. G. Vilkens. Latvijas kultūras vēsturē J. Fišera spiestuve ir iegājusi, pateicoties latviešu garīgo rakstu izdevumiem, bet jo īpaši sakarā ar lielo Bībeles iespiešanas darbu.

Latviešu pirmās Bībeles, kuras tituls bija "Tā Svēta Grāmata jeb Dieva Svētais Vārds", iespiešana ilga deviņus gadus (1685–1694), titullapās atzīmēja gadu, kurā sāka atsevišķās daļas iespiešana. Pirmo E. Gliks iztulkoja Jauno Derību (1680–1683), to publicēja 1685. g. – "Tas Jauns Testaments Mūsu Kunga Jesus Kristus". 1689. g. sāka izdot Veco Derību, bet 1692. g. Apokrifus²⁸. 1694. gadā darbs bija pilnīgi pabeigts, un Zviedrijas karalis deva rīkojumu sākt Bībeles izplatišanu.

Bija nolemts Bībeles latviešu tulkojuma pamatā balstīties uz Bībeles oriģinālvalodām, tomēr praktiskajā darbībā tika ievērota ikviena atšķirība no M. Lutera tulkojuma. Arī valodnieks Ā. Feldhūns, izanalizējis E. Glika tulkoto Jaunās Derības tekstu, secinājis, ka tulkots ir no grieķu oriģināla, tomēr blakus turēts arī M. Lutera veiktais tulkojums vācu valodā²⁹. Gatavās Bībeles daļas pārbaudīja teologi no Vidzemes un Kurzemes. Bībeles kanoniskais teksts pēc aprobēšanas komisijās kļuva par normu gan teoloģijā, gan arī valodniecībā, kur Bībeles normētā valoda zināmā mērā pildīja vārdnīcas un gramatikas likumu krājuma vietu.

Līdz ar šādu prasīgumu tika stabilizēta latviešu ortogrāfija, un rakstu valoda sasniedza augstu normētības pakāpi. Situācijā, kad Kurzemes mācītāji nevarēja pieņemt Glika Bībeles vidzemniecisko izteiksmi, kompromisa variants tika meklēts H. Ādolfija gramatikā (1685) (sk. IV nod.). L. Bērziņš šajā sakarībā rastija: "*Ortogrāfijas ziņā starp Rīgu un Jelgavu ir notikusi kāda vienošanās (Ādolfija garā), kālab Kurzemes dziesmu grāmata un Jaunā Derība, iznākdamas vienā laikā (1685. g.), lieto to pašu pareizrakstību, kas tādā kārtā stabilizējas un valda netraucēta līdz Kronvalda laikiem, bet arī tagad, atskaitot sīkus pārgrozījumus, vēl diezgan sīksti turas.*"³⁰

"*Kristīgo tautu kultūras vēsturē Bībeles tulkojumam vienmēr bijusi īpaša vieta un milzīga nozīme kā attiecīgās kultūras un valodas brieduma pakāpes apliecinājumam. Glika darbs arī latviešu tautu ieveda kristīgās kultūras pasaulē, iezīmēja izšķirošu soli sevīs apzināšanā par vienotu veselumu, taču nevis etnolingvistiskā un kultūrvēsturiskā haosā, bet gan ciešā un organizētā "kristīto" tautu kopībā ceļā uz civilizētību un apgaismību. Pati Bībeles tulkojuma valoda*

La Svehta

Drabmata

Jeb

Deewa Svehtais Vārds!

Kas

Greeksch un pehz ta Kunga **IE**sus

Kristus svehtas Beedsimšchanas no teem svehteem Deewa
Zilweeteem/ Praweescheem/ Ewangelisteem jeb Preezas: Mah
zitajeem un Apustuleem usrat
stihis/

Lahm latweeschahm Deewa Draudsibahm
par labbu istaisita.

KJGA / Gedruckt bey Johann Georg Bilsken/
Köntgl. Buchdrucker / M DC LXXXIX.

"Tā Svēta Grāmata jeb Dieva Svētais Vārds" – Bībeles pirmizdevuma
latviešu valodā (1685–1694) titullapa

tika iekšēji kristianizēta un pavēra iespēju pievienoties .. esošajām kultūras vērtībām."³¹

E. Glikas Bībeles tulkojums latviešu literatūrā ir veiksmīgi atveidojis oriģināla teksta poētismu, liriku, dramatismu un vēstījuma ritmiku. Tas lielā mērā nodrošināja arī "vēlāko kultūrslāņu vārdiskās izpausmes un eksistēšanas iespējas".

"Kultūrvēsturiski raugoties, Bībele bija zviedru laiku galvenais ieguvums latviešu garīgajā dzīvē. Tā kalpoja ne vien reliģiskiem mērķiem, bet nodereja arī kā lasāmgrāmata, vārdnīca un sava veida izglītības enciklopēdija, tāpat deva bagātīgu vielu bieži vien aktuāliem secinājumiem."³² Bībele bija paredzēta lietošanai gan baznīcā, gan skolā, gan arī pašu latviešu zemnieku mājās.

Nozīmīgs bija Bībeles nākamais, otrais izdevums "Biblia" (1739). Šis teksts nemainītā redakcijā palika līdz pat 19. gs. otrajai pusei (5. izd. 1854. g.). Otrais izdevums tapis Vidzemes (A. Grēvens) un Kurzemes (J. B. Fišers)³³ superintendentu un kopīgu komisiju darbības rezultātā. Šeit lielā mērā tika pārstrādāts valodas saturs un uzlabotas tās formas. Kā vēsturiska liecība par to, ka Bībeles tekstus latviešu lasītāji izmantojuši kā lasāmvielu, t. i., Bībele veikusi vēl neesošās daiļliteratūras funkcijas, saglabātas otrā izdevuma priekšvārdā (F. B. Blaufūss):

"..tas arī labi nevaids, ka daži cilvēki tās stāstīšanas vien lasa, to vien labprāt gribēdami zināt, kādi tie cilvēki vecos laikos ir bijuši, kādā zemē un kādā vīzē tie ir dzīvojuši.." utt.

Latviešu Bībeles izdevumi ne tikai normēja, bet arī bagātināja latviešu literāro valodu ar jauniem mākslinieciskās izteiksmes līdzekļiem. Bībeles plašais vēsturiskais, folkloristiskais un literārais mantojums bija priekšnoteikums, lai veidotu latviešu literatūrai tādu pašu pamatu, uz kāda attīstījās arī pārējās jaunlaiku tautu literatūras.

¹ Hercogs Jēkabs valdīja no 1642. līdz 1682. g. Viņa laiks saistīts ar īpašu ekonomisko uzplaukumu.

² Jau 1600. g. zviedri uzsāka karadarbību Livonijā, bet tolaik Polijai pakļauto Rīgu viņi ieņēma 1621. gadā. Zviedru laikos Rīgā tika pārtraukta jezuītu kolēģijas darbība, pašus jezuītus no pilsētas izraidīja, bet katoļu ticību aizliedza. "Kas negribēja pāriet luterticībā, tiem pilsēta bija jāatstāj." – *Trūps H. Katoļu Baznīcas vēsture.* – R., 1992. – 230. lpp.

³ Par labu Zviedrijas valstij tika atsavinātas 5/6 no Vidzemes muižu zemes.

⁴ No 1683. g. veidojās samērā plašs latviešu draudzes skolu tīkls (Rīga, Alūksne, Gulbene, Valmiera, Cēsis, Sigulda, Valka, Koknese, Lielvārde, Piebalga

- u. c.). Tērbatas (Tartu) universitātē (dib. 1632. g.) plānoja mācīt arī latviešu un igauņu studentus.
- ⁵ *Apinis A.* Grāmata un latviešu sabiedrība... – 48. lpp.
 - ⁶ *Krēsliņš J.* Dominus narrabit in scripturis populorum: A study of Early Seventeenth-Century Lutheran Teaching on Preaching and the Lettische langgewünschte Postill of Georgius Mancelius. – Stokholma, 1989.
 - ⁷ *Dunsdorfs E.* Latvijas vēsture 1600–1700. – Upsala, 1962. – 422. lpp.
 - ⁸ Vēl 1901. g. Bankava sprediķu grāmata piedzīvoja 11. izdevumu.
 - ⁹ *Johansons A.* Latvijas kultūras vēsture 1710–1800. – Stokholma, 1975. – 457. lpp.
 - ¹⁰ *Bērziņš L.* Kristofors Firekers // Latviešu literatūras vēsture, II. – R., 1935. – 54. lpp.
 - ¹¹ *Johansons A.* Latviešu literatūra... – 21. lpp.
 - ¹² L. Depkina 1696. g. izdevums bibliogrāfijās atzīmēts ar 1703. g., kad to kā atsevišķu daļu pievienoja baznīcas rokasgrāmatas izdevumam.
 - ¹³ J. Brevera dziesmugrāmatu vācu draudzēs Rīgā lietoja no 1664. līdz 1791. g.
 - ¹⁴ Latviska dziesmu grāmata, iekš kā tik labi-tās aprastas, kā arī citas it no jauna sarakstītas garīgas dziesmas ir Dieva draudzībā un mājās dziedamas 648 top atrastas tas Dievem par godu, tām kristītām latviešu draudzībām par labu salasītas ir. – R., 1723. – 733 lpp.
 - ¹⁵ Jelgavas jauna un pilnīga latviešu dziesmu grāmata, kurja 534 garīgas in daudz jaunas salasītas un sataisītas dziesmas līdz ar vienu latviešu pātaru grāmatu uz visiem laikiem, svētām dienām in ikviena cilvēka vajadzībās un būšanās atrodamas ir. Tām zemes Dieva svētām in kristīgām draudzēm, kā ar ikvienam latviešu cilvēkam par sirds iepriecināšanu in labumu izdota in rakstos iespiesta. – Jelgava, 1727. – 498 lpp.
 - ¹⁶ *Dīcs S. G.* Garīga pārļu rota, jeb tās teicamas kristīgas sievišķas kārtas Dieva un labo tikumu mīļotājas visudārgais miesas un dvēseles glītums, pastāvēdams iekš izlasītām Dieva lūgšanām, Dieva rakstu gabaliņiem, atskaņām un daudz jaukām līdz šim nedrīkētām garīgām dziesmām astoņās savādās virknēs jeb nodaļās saņemts un vāces valodā priekš šim kopā sarakstīts no J. Kundizius: Dievam par godu un tai latviešu draudzei par labu šās zemes valodā iztulkots un vajadzīgām lūgšanām vairots. – R., 1711. – 701.–702. lpp.
 - ¹⁷ Katoliška mācību, lūgšanu, dziesmu grāmata Dievam tam visu augstākam par godu un par izmācīšanu to nemācītu caur vienu, kas sava tuvākā svētību ļoti mīloja, sarakstīta. – Jelgava, 1731; 1755; 1766.
 - ¹⁸ *Manteuffel G.* Bibliographische Notiz über lettische Schriften, welche von 1604 bis 1871 in der hochlettischen oder sog. oberländischen resp. polnisch-livländischen Mundart veröffentlicht worden sind, in rein chronologischer Ordnung zusammengestellt. – Magazin, herausgegeben von Lettisch-Literarischen Gesellschaft, 1885, Bd. 17, St.2, S. 181–204.

- ¹⁹ Dunsdorfs E. Pirmās latviešu bībeles vēsture. – Mineapolisa, 1979. – 10. lpp.
- ²⁰ Katoļu baznīca izmantoja tulkojumu latīņu valodā. Vēl 1622. g. tika atjaunots / senais aizliegums nodot Biblii tautas pašas rokās. Katoļi Bībeles tulkojumus sāka plašāk izplatīt vienīgi šinī gadsimtā (no 1902. g.).
- ²¹ Dunsdorfs E. Pirmās... – 31. lpp.
- ²² E. Dunsdorfa monogrāfija ir fundamentāls pētījums, kas plašā skatījumā sniedz informāciju par Bībeles latviešu tulkojuma sagatavošanas darbiem, tekstu tulkošanā un rediģēšanā iesaistītajām personām un šajā sakarā esošajiem faktiem un pastāvošajām hipotēzēm.
- ²³ Jānis Reiters. Tulkojuma paraugs. 1675. gadā Rīgā iznākušo latviešu Bībeles tekstu faksimiliespiedums. Ar B. Jēgera apceri. – Stokholma, 1975. – 87 lpp.
- ²⁴ Karulis K. Jānis Reiters un viņa tulkojums. – R., 1986. – 135. lpp.
- ²⁵ Latviešu literatūras vēsture II. – R., 1935. – 60. lpp.
- ²⁶ G. V. Leibnics kādā vēstulē (1680. g. 3. martā) ir rakstījis, ka Vidzemes mācītājs Reiters Hamburgā esot valodu skolotājs. Sk. Karulis K. Jānis Reiters... – 49.–50. lpp.
- ²⁷ Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1600–1700. – 427. lpp.
- ²⁸ Apokrifi – Vecai un Jaunai Derībai tuvi sacerējumi, kas nav uzņemti Bībeles kanoniskajā tekstā, – t. s. apšaubāmie Svētie Raksti.
- ²⁹ Secinājuma pamats – grieķu absolūtā ģenitīva konfigurācija latviski ir atveidota ar radniecīgo un latviešu valodā lietoto absolūto datīvu. Tā kā vācu valodā šādas konstrukcijas nelieto, tur veidojas palīgteikums.
- ³⁰ Latviešu literatūras vēsture II. – 60. lpp.
- ³¹ Toporovs V. Ernsts Gliks – vācu tautības latviešu un krievu apgaismes darbinieks // Jaunās Grāmatas. – 1989. – Nr. 10. – 3. lpp.
- ³² Johansons A. Latviešu literatūra... – 28. lpp.
- ³³ Vidzemes ģenerālsuperintendents no 1736. g. Jakobs Benjamīns Fišers (1684–1744) bija pirmās latviešu Bībeles izdevēja Johana Fišera dēls.

IV LAICĪGĀS LITERATŪRAS SĀKOTNE

Vecākās laicīgās liecības latviešu valodā ir t. s. gadījuma teksti, kas ierakstīti Rīgas Jēkaba katoļu baznīcas grāmatās (1582–1621), arī dažādās aktīs, amatu un brālību sarakstos, kā arī citos dokumentāros avotos. Vecākie rakstos saglabājušies latviešu buramvārdi ir citēti Rīgas zemes tiesas protokolā 1584. gadā.¹ 1635. g. grāmatā publicēts pirmais iespiestais latviešu tautasdziesmas "Mane balte mamelīt, / Dod man viene kaķenīt.." teksts ar notīm. Šai tautasdziesmai sekoja virkne citu iespiedumu², kuri zināmā mērā ievadīja latviešu literatūru, ko radījuši paši latvieši, jo folklorā līdz 19. gs. vidum veica lielāko daļu no tautas literatūras funkcijām.

Laicīgās literatūras sākotnē radās pirmās latviešu vārdnīcas, gramatikas, ābece, tika tulkoti likumi, sacerēta t. s. gadījuma jeb veltījuma dzeja, kā arī iznāca pirmā latviešu dzejas teorijas grāmata.

Vārdnīcas, gramatikas, ābece

Tautas kultūras attīstības gaitā literatūrai un tās rakstu valodas rašanās un attīstības procesam ir īpaši liela nozīme.

Latviešu literārās valodas pamati ir veidojušies 16. gadsimtā, kad latviešu valoda sāka funkcionēt kā rakstu valoda. Turpmākajos gadsimtos izkoptais augstais valodas normētības līmenis pamatos ir likts tās pirmsākumos.

Grāmatu iespīšana pilnā mērā veicināja rakstības stabilizēšanos un valodas unifikāciju.

Literatūra sekmēja vienotās rakstu valodas izveidošanos, kā arī deva tautai vēl neiepazītu reāliju un dažādu abstraktu jēdzienu nosaukumus, no kuriem daļa laika gaitā pilnībā iekļāvušies latviešu valodas sistēmā (piemēram, G. Elgers – mīlestība, draudzība, greznība, palīdzība u. c.;

G. Mancelis – pipari, rozīnes, papīrs, balle, persona u. c.). Pamatus latviešu literārajai valodai ir veidojuši nelatvieši. Pozitīvais šādā likteņa lēmumā bija tas, ka viņi visi bija savam laikam izglītoti valodnieki, pārzināja vismaz divas valodas un meklēja latviešu valodā sistēmu. Pirmās latviešu gramatikas tika sastādītas pēc latīņu vai vācu gramatiku parauga, kā secinājuši valodas vēsturnieki – izmantojot salīdzināmi aprakstošo metodi. Šī metode kopš G. Manceļa vārdnīcas ir izmantota arī tulkojošo vārdnīcu sastādīšanā. Pirmo vārdnīcu un gramatiku nozīme ir divējāda. Pirmkārt, tās bija paredzētas praktiskai latviešu valodas apgūšanai, bet sniedza arī zinātnisku piensumu, ko nākamie valodnieki un literāti izmantoja un attīstīja tālāk. Otrkārt, pateicoties šiem pirmajiem valodnieciskajiem pieminekļiem, ir iespējams gūt priekšstatus par agrāk lietoto valodu un izziņāt tās vēsturisko attīstību.

Pirmā latviešu valodas vārdnīca bija G. Manceļa sastādītā "Lettus" (Latvietis, 1638). Šī vārdnīca sagatavota laikā, kad G. Mancelis strādāja Tērbatas akadēmiskajā ģimnāzijā un pēc tam Tērbatas universitātē. G. Manceļa vārdnīca ir samērā plaša apjoma darbs – 6000 vārdu. Kā papildinājums vārdnīcai ir sastādīta latviešu frazeoloģija, kā arī desmit sarunu paraugi, kuri ir bagāti ar latviešu tautas parunām un savam laikmetam raksturīgu kultūras materiālu. "*Manceļa fiksētie dialogi ir labākais XVII gs. latviskās, pie tam laicīga satura prozas paraugs.*"¹³

G. Elgera "Dictionarium Polono-Latino-Lottaucicum" (Poļu-latīņu-latviešu vārdnīca, 1683) ir saturā apjomīgākā un sevī daļēji ietver G. Manceļa vārdnīcu, jezuītu lietotos aizguvumus no poļu valodas, kā arī turpmāk diemžēl plaši lietotos ģermānismus. G. Elgera tulkotie vērtīgie internacionālie vārdi kā jauni termini virknē gadījumu ieviesti netika.

K. Firekera norakstos saglabājušās latviešu-vācu vārdnīcas materiāls ir pamatā G. Dreseļa vācu-latīņu-poļu-latviešu (1688) vārdnīcai "Vocabularium in vier Sprachen" un L. Depkina veidotajām vārdnīcām. J. Langijs sastādījis latviešu-vācu vārdnīcu (1685), kurā ietverts G. Manceļa vārdnīcā publicētais, kā arī Nīcā un Bārtā savāktais Kursas leksikas materiāls. Arī J. Langes vārdnīcas (1772–1777) satur bagātīgu paša savāktu materiālu. Viņš bijis labs Vidzemes latviešu valodas pratējs, tāpat kā citi labāko vārdnīcu autori leksikoloģisko materiālu vāca tautas vidū. Diemžēl Langes vārdnīca akceptēja un tālāk attīstīja vēsturnieku celto latviešu Olimpu jeb maldu panteonu, kurš tika radīts, apvienojot un apfantazējot prūšu, seno latviešu un lietuviešu dievbības.

Plašu un arī J. Langes vārdnīcas apkopojosu valodas materiālu izdevis G. F. Stenders. Viņa latviešu-vācu un vācu-latviešu vārdnīcu (1789) vēl līdz 19. gs. otrajai pusei arī latviešu literāti izmantojuši "ne tikai vācu, bet arī latviešu leksikas studijām"⁴. Šeit arī J. Rainis un J. Endzelīns meklējuši dzīvotspējīgus senvārdus.

No 17. gs. ir saglabājušās piecas latviešu valodas gramatikas. Pirmā ir 1630. g. sarakstītā un norakstos praktiski lietotā J. Rēhehūzena "Manuducito ad linguam Lettonicam facilis et certa" (Viegls un drošs vadonis latviešu valodā, 1644). Iznākšanas laikā to jau bija pārspējuši G. Manceļa izdotie darbi. H. Ādolfijs izdeva ievērojamāko 17. gs. gramatiku "Pirmais mēģinājums sniegt īsu ievadu latviešu valodā" (*Adolphi H. Erster Versuch einer kurzverfasseten Anleitung zur Lettischen Sprache*. Mītau, 1685), kuras pamatā K. Fīrekera atstātie manuskripti.

Blakus uz vidus dialekta bāzētajām latviešu gramatikām Latgales pirmās divas gramatikas ir izdotas tikai 19. gs. Pirmā bija poļu valodā ar latgaliešu valodas piemēriem izdotā gramatika "Gramatyka inflancko-lotewska" (Īsa Latgales latviešu gramatika, paredzēta latviešu valodas apmācībai, 1817).

Vārdnīcas un gramatikas bija paredzētas galvenokārt tāpēc, lai latviešu valodas nepratēji apgūtu un pilnveidotu savas zināšanas. **Ābeces** pildīja pavisam citas funkcijas – mācīja latviešu tautu izlasīt rakstītu tekstu.

Pirmās līdz šim zināmās ābece latviešu valodā iespiestas 17. gs. 80. gados Rīgā G. Nellerā, kā arī J. Fišera (vadīja J. G. Vilkins) grāmatu spiestuvēs. Iespējams, ka E. Gliks ir sastādījis ābeci (izdota ap 1683. g.). Pirmajās ābecēs parasti iespieda lielos un mazos (gotu vai latīņu) burtus, mācīja lasīt zilbes, kurām sekoja zilbēs sadalīts lūgšanu teksts un katehisms. Beigās tika doti arī cipari. Tāds saturs un forma ābecēm saglabājās vēl arī 18. gs., kad sakarā ar samērā plaši izplatīto mājmacību ābeču izdošana bija aktuāla. Arī G. F. Stenders, rūpējoties par latviešu "grāmatnieku" skaita pieaugumu, izstrādāja praktiskāku lasīt mācīšanas paņēmieni – boksterēšanas vietā sāka jau daļēji lietot skaņošanas metodi. Ābece mācīja šņāceņu vārdkopas (čūpu burtus) nosaukt ar vienu skaņu, burtojot neizrunāt burtu "h", jo tas apzīmē garumzīmi.

G. F. Stenders sastādījis divas ābece: "Jauna ABC un lasīšanas mācība" (1782; 1787; 1797) un "Bildu ābice" (1787), kur pie katra alfabēta burta katehisma tekstu vietā ievietoti dzejas pantiņi. Šie īsie, pamācošie, aforismiem līdzīgie dzejoliši sevī ietvēra arī laicīgu, izteikti didaktisku saturu.

Erster Versuch/

Einer kurz-verfasseten

Anleitung/

Zur Lettischen Sprache/

Überreicht

von

 ADOLPHI,
Der Hochschürmer Curland und
Semgallen Superintendente, auch Ober-
Pastoren der Christlichen Lettischen
Gemeine in der Fürstl. Residenz
M I T A U.

:(O):

Gedruckt/ in Mitau/ durch Ihre Hoch-
Fürstl. Durchl. Hof-Buchdrucker
George Madetzky/ 1685.

H. Ādolfija

"Erster Versuch einer kurzverfasseten Anleitung zur Lettischen Sprache" –
pirmās latviešu valodas mācības (1685) titullapa

Abstraktās pamācības šeit savītas ar reālās dzīves detaļām.⁵ "Bildu ābice" aizsāka "bilžu grāmatu" tradīciju.

Pirmās ābece nemācīja rakstīt. "Tos rakstāmus bokstabus" savā ābecē pirmais publicēja K. Harders (1746–1818) Vidzemē (1785).

Līdz 19. gs. vidum ābece Latgalē tika izdotas četras reizes. Pirmā ābece latgaliešu rakstu valodā (t. s. augšzemnieku dialektā) iespiesta Viļņā, tās poļu nosaukums mijas ar latgaliešu vārdiem "Elemetarz lotewski z abecadlem, krotkim katechizmem ejssa mociba i modlitewkami ejssas lyugszonas" (Latviešu pirmmācība ar ābeci, īso katehismu un īsām lūgšanām). Atšķirībā no pirmajām latviešu ābecēm, kas mācīja gotu burtus, Latgales ābece bija iespiestas antīkvas (latīņu) burtiem.

Pirmie likumu tulkojumi

17. gs. beigu posmā tika iespiesti pirmie juridiskie teksti latviešu valodā. Tauta varēja izlasīt, bet vairumā dzirdēt izsludinātus pirmos likumus un rīkojumus, uzzināt paredzētos sodus.

1696. g. Rīgā latviešiem zināšanai iespiesta daļa no zviedru valdības kara tiesas likumiem. Šis pirmais karadienesta reglaments bija vecākā likumu publikācija latviešu valodā. Jāņa baznīcas mācītājs L. Depkins tiem latviešu karavīriem, kuri dienēja Kārļa XI armijā, pēc speciāla valdības (ģenerālgubernators E. Dālbergs) rīkojuma ir tulkojis: "Savādi kara-tiesas likumi, no mūsu augsta un varena Ķēniņa un Zviedro-zemes kara tiesas-locekļiem ismeklēti, par tām lietām, ko tiem sliktiem zaldātiem jadar." Likums Zviedrijā ticis izdots 1683. g., latviskajā tulkojumā izsludināts ar īpašu plakātu palīdzību. Šim likumam sekoja "Mūso augsta un varena Ķēniņa taisni sodu-likumi. Bērno-mužināšana" (1684) un "Nāves-soda-likums.." (1699).

Pirmo likumdošanas tekstu saturs sniedz ieskatu 17. gs. beigu kultūrvēsturiskajā ainā, atklāj sabiedrības struktūru un mantiskās attiecības. Tekstu valoda parāda visas tālaika ortogrāfijas, sintakses un vārdu darināšanas grūtības. Stokholmā izdotajā K. Kļavas pētījumā par latviešu juridisko dokumentu valodu 17. gs. beigās ("Die Sprache der lettischen juristischen Dokumente vom Ende des 17. Jahrhunderts", 1989) konstatēts, ka, veidojot juridisko terminoloģiju, jaunu jēdzienu apzīmēšanai trūcis latviešu vārdu, tāpēc no tekstos izmantotajiem 1443 vārdiem 12,4% ir aizguvumi (slāvismi, ģermānismi, somugrismi un lituānismi) vai internacionālismi.

Veltījuma u. c. dzejoļi un dziesmas. Johana Višmaņa latviešu poētika

17. gs. Kurzemē, kā arī Vidzemē pēc tās pievienošanas Zviedrijai bija jūtama rosība Baltijas vācu literārajā dzīvē. Tas ir izskaidrojams ar centralizētās valsts varas aparāta pieaugumu, šajā sakarā no Vācijas ieplūda intelīģences slānis, kurš šeit ieguva jaunas nodarbošanās iespējas.

Tolaik Eiropā bija izplatīta tradīcija gan izcilos, gan arī mazāk izcilos gadījumos sacerēt vai pasūtīt runas, apsveikumus, epigrammas, kā arī pat sēru dzejoļus latīņu vai kādā citā valodā. Apdāvinātākie autori demonstrēja savu erudīciju, viena apsveikuma sakarā dzejojot uzreiz vairākās valodās, atsevišķos gadījumos ir saglabājušies arī dzejoļi latviešu valodā. Šī modes lieta – veltījuma jeb apsveikuma dzeja, kā arī cita veida gadījuma dzejoļi – kļuva par samērā raksturīgu latviešu valodā iespīestās laicīgās literatūras paveidu 17. gs.

Pirmais zināmais latviešu valodā iespīestais veltījuma dzejolis ir Melhiora Fuksa (1603–1678) "Kā te zemniek ar aršen, sēšen māk strādet". Šajā rīdzinieka sacerētājā, kā autors pats norādījis, "kurzemnieciskajā sveicinājumā" ir jūtams lībiskais dialekts. Teksts bija sacerēts Leidenē, iespīests Leipciģā krājumā "Coelum Terreste Poeticum" (Dzejas debesis zemes virsū, 1631). Ar pseidonīmu M. Fosijs (*Vossius*) šeit Fukss apcerējis paralēles starp fizisko un garīgo darbu.

No Liepājas pirmā latviešu luterāņu mācītāja J. Birgera (?–1658) literārā mantojuma ir saglabājušies divi latviešu valodā iespīesti dzejoļi – veltījums Kurzemes hercogam Jēkabam un Luīzei Šarlotei kāzu dienā (1645), kā arī vēlākais apsveikums hercoga ģimenei sakarā ar dēla Frīdriha Kazimira piedzimšanu "Labe laim, Ok, mīlīgs Dies / Kas negrib nu priecāties?" (1650). Jau pieaugušajam hercogam Frīdriham Kazimiram vārda dienā veltītais apsveikums daktiļa pantmērā "Spīguļo saulīte, rādi šo dienu" nav saglabājies iespīestā veidā, bet vienīgi norakstā. Šis literāri augstvērtīgākais apsveikums no 17. gs. dzejas tekstiem, iespējams, varētu būt piederējis K. Fīrekeras spalvai.

Vēl ir saglabājies Zemgales mācītāja J. K. Merklīna heksametros sacerētais veltījums G. Mancelim, kas datēts ar 1639. g., bet iespīests "Lettische langgewünschte Postill" izdevumā 1654. gadā. Somijā, Turku pilsētas universitātē aiztāvētā disertācijā (*K. Alenders. De subtilitate*, 1682) ir atrasts iespīests apsveikums latviešu valodā. Tā autors ir E. J. Fotangels. Pateicoties J. Misiņam, vēl ir izlasāmi šādi iespīesti veltījumi: H. Formaņa "Laimīga laulība" (1690), L. Depkina (?) "Goda dziesma" (1698) un A. Baumaņa "Labas vēlēšanas vārds" (1699).

No 18. gs. iespējamiem dzejojumiem īpaši pieminams Tukuma mācītāja, agrīnā latviešu inteliģences pārstāvja V. Šteineka (1681–1735) politiski asais pamflets – alegoriskā apsveikuma kantāte hercogam Ferdinandam vācu valodā (1730).

Hronoloģiski pirmais J. G. Herdera darba tulkojums bija apsveikuma kantāte "Dziesmu skaņa pie iesvētīšanas tās Katrīnas baznīcas Biķerniekos" (1766). To iespēšanai iztulkojis viens no dziesmugrāmatas autoriem K. Rāvensbergs (1721–1776). Uzskaitījumu varētu vēl turpināt (J. K. Baumbahs u. c.), bet kopumā nozīmīgākais bija tas, ka laicīgās dzejas veidošanos jau 17.–18. gs. mijā pieteica gan reālās dzīves pilnās S. G. Dīca un B. V. Bīnemaņa baznīcas dziesmas (sk. III nod.), gan arī L. Depkina un viņa līdzgaitnieka K. Lauterbaha (1663–1720) nepublicētie dzejoļi un epigrammas, gan pirmie iespēstie veltījuma dzejoļi.

L. Depkina vācu un latviešu valodā sacerētais akrostihs zināmā mērā ir kā savienojošs posms starp garīgo un laicīgo dzeju. 13 septiņrindu pantos, kuru pirmie burti izveido vārdus JANNIS STAKKEL, attēlotas uz nāvi notiesāta dumpinieka grūtsirdīgās pārdomas pirms nāves soda izpildīšanas. Virsraksts sižetiski ir daudz ietilpīgāks par pašu dziesmu: *"Tā savu daždažādu noziegatnību, savādi savas neapdomātas ķēniņa zaimošanas dēļ uzmeklētā un pazudinātā Jāņa Stakela, kad tam caur augstu ķēniņa tiesu tape nospriests dzīvam, no apakšam ar skriteļi dauzītam, galvu nocirstam un uz stabu naglotam, pēc četrās daļās dalītam tapt, gaudu dziesma, iekš kā viņš Nāves salā, cietumā būdams, papriekš savus grēkus atzinis, nožēlojis, Dievam nolūdzis un visiem drošiniekiem vienu biedināšanas liecību atstājis pie viņas nelaiemes nolūkoties, kāda taisna un briesmīga sodība visiem patgalvīgiem, neuzticamiem ķēniņa pavalstniekiem un citiem noziegušiem ļaunu darītājiem pienākas, labākas sargāšanās dēļ latviskā valodā pārceļta."*

Garā dziesma bija paredzēta dziedāšanai pēc baznīcas melodijas. Arī baznīcas dziesmas forma tika izmantota šīs t. s. "gaudu dziesmas" sacerēšanā. Pirmo reizi dziesma iespēsta Rīgā (1703) un atbilda aktuālam notikumam – J. Stakles sodīšanai par pretdarbību zviedriem, nostājoties sakšu un poļu pusē. Tomēr dziesmā pašā nekāda notikuma un reālā laika attēlojuma nebija, tāpēc arī pilnīgi citā politiskā situācijā (Kurzeme, 1796), iespēsta bez titula, kurā bija ietverta visa literārā darba dokumentalitāte, varēja noderēt atkārtoti.

Dundagas mācītāja JOHANA VIŠMAŅA (?–1705) darbība krasi iezīmēja jaunu attieksmi pret latviešu rakstniecību. Viņa sarakstītā pirmā latviešu poētika "Der unteutsche Opitz oder kurze Anleitung zur lettischen Dichtkunst" (Nevācu Opics⁷ jeb īsa pamācība latviešu dzejas

mākslā, 1697) kļuva par īpašu latviešu dzejas klasicisma manifestu. Poētikas teorētiskie iztirzājumi topošajai latviešu literatūrai izvirzīja vēl ilgi nesasniedzamu un augstu programmu – radīt sonetus u. c. vēl sarežģītākas formas sacerējumus, pat traģēdijas, piemēram, par kuršu ķoniņu likteņiem "…un citām pārgrozībām šinī zemē.". J. Višmanis apmācījis, kā apgūt un pilnveidot dzejas tehniku tulkojot, imitējot, parodējot, izmainot ritmu un vārdu kārtību.⁸

Poētikā ir teorētiski pamatota K. Fīrekera sillabotoniskā vārsmošanas sistēma, aplūkoti versifikācijas principi, teksts ilustrēts ar dzejas piemēriem (Fīrekera, Višmaņa, arī latviešu tautasdziesmām).

Šodien šis darbs ir vēsturiski nozīmīgs ar saviem centieniem teorētiski iedibināt mākslinieciskās tradīcijas latviskajā dzejā, bet 18. gs. literātiem teorija un daudzie piemēri noderēja praktiski.

J. Višmaņa tiri literārais, ar citiem mērķiem nesaistītais darbs "*laikā, kad visa latviešu literatūra ierobežojās ar bībeli, sprediķu un dziesmu grāmatu, ir savā ziņā kuriozs, bet reizē lieks atgādinājums, ka svētīgajam 17. gs. mūsu rakstos varbūt sekotu daudz plašāka mēroga uzplaukums, ja to nepārtrauktu jaunā politisko notikumu attīstība*"⁹.

Pēc Ziemeļu kara (1700–1710) visu 18. gs. pirmo pusi literārā aktivitāte bija zudusi, tas bija neizbēgami saistīts ar milzīgajiem postījumiem un tam sekojošo badu un lielo mēra epidēmiju (1710–1711).¹⁰ Visas Latvijas kultūras dzīvī bija iestājies stingingums. Arī Baltijai nozīmīgais augstākās izglītības centrs Tērbatas universitāte, 1632. g. dibinātā *Academia Gustaviana*, tagadējā Tartu universitāte Igaunijā, savu darbību laikā no 1710. līdz 1802. gadam bija pārtraukusi.

Kad latviešu literatūrā sākās jauns attīstības vilnis, kuru galvenokārt pārstāvēja G. F. Stenders un viņa darba turpinātāji, Latvijā arvien vēl valdīja ļoti smaga ekonomiskā situācija, zemniecība pakāpeniski noslīdēja krievu dzimtcilvēku stāvoklī, muižniecība ieguva jaunas privilēģijas, kas latviešu zemniekiem sagādāja nesalīdzināmi vairāk nelaimju nekā Ziemeļu kara postījumi un mēra epidēmija kopā.

Savukārt 18. gs. Eiropas intelīģences garīgā dzīve kļuva par pamatu un izejas punktu jaunlaiku domāšanas veidam, paražām un izglītībai. 18. gs. sākās ne tikai jaunākā literatūra, bet savu ceļu aizsāka arī mūsdienu filozofija, ekonomika un citas zinātnes.

¹ *Augstkalns A.* Dažas 16. gs. Rīgas raganu un burvju prāvas ar latviešu fragmentiem // *Tautas vēsturei.* – R., 1938. – 167.–197. lpp.

- ² *Dunsdorfs E.* Latviešu tautasdziesmas 17. gadsimtenī // *Dunsdorfs E.* Latvijas vēsture 1600–1700. – 416.–421. lpp.
- ³ *Zemzare D.* Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam). – R., 1961. – 15. lpp.
- ⁴ Turpat. – 175. lpp.
- ⁵ *Stenders G. F.* [Vecais Stenders] Bildu ābice. – R., 1977. – 44 lpp.
- ⁶ *Misiņš J.* Trīs XVII gadu simteņa gadījuma dzejoļi // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1935. – Nr. 12.
- ⁷ M. Opica poētikai bija liela ietekme vācu literatūras attīstībā. Darbā "Buch von der deutschen Poeterey" (1624) M. Opics izmantoja Itālijas, Francijas un Holandes autoru darbus par dzejas mākslu, savukārt uz M. Opica teoriju balstījās Vācijas, tās provinču un citu protestantisko zemju dzejas skolas. M. Opics 17. gadsimta Vācijā vadīja cīņu pret viduslaiku dzejas tradīcijām. Viņš aicināja lietot sillabotonisko vārsmošanas sistēmu un sāka balstīties uz antīkās mākslas skolu franču dzejnieku interpretācijā, aicināja studēt un pilnveidot savu dzimto valodu, jo Vācijā, saglabājoties viduslaiku tradīcijām, vēl dzejoja latīņu, nevis vācu valodā.
- ⁸ *Bērziņš L.* Nevācu Opics. – R., 1925. – 30 lpp.
- ⁹ *Johansons A.* Latviešu literatūra... – 35. lpp.
- ¹⁰ Mazirbes mēra akmeņi (Ziemeļkurzemē) par šo laiku liecina: "1701. gadā saksis, 1702. gadā zviedrs, 1706. gadā krievs, 1707. gadā zviedrs, 1710. gadā krievs un līdz ar viņiem mēris un bads milzīgs Kurzemi mocīja."

V

APGAISME UN RACIONĀLISMS LATVIEŠU LITERATŪRĀ

Apgaisme bija Eiropas politiska un kultūrvēsturiska kustība. Politiskās virsotnes tā sasniedza Francijā revolūcijas (1789) laikā, bet sabiedrisko domu ietekmēja visās Eiropas zemēs. Apgaismes idejas visplašāk tika apkopotas lielās franču enciklopēdijas daudzsvētku izdevumā 18. gs. otrajā pusē (red. D. Didro).

Apgaismes mērķis bija atbrīvot cilvēci no aizspriedumiem un iekārtot pasauli pēc saprāta likumiem. Prātam vajadzēja kļūt par izziņas un morāles pamatu. Tam vajadzēja notikt, ieaudzinot cilvēkos sava saprāta patstāvīgu pielietojumu, apgaismojot visiem cilvēkiem viņu dabisko spēku un iespēju nozīmīgumu, izskaidrojot katram viņa kā sabiedrības locekļa tiesības un pienākumus.

Apgaismotāji optimistiski vērās cilvēces attīstībā, paredzēja tai skaistu un gaišu nākotni. Viņuprāt, saprāts attīris cilvēka dabu no visiem liekajiem uzslāņojumiem, izglītos katru individu, un tad visa sabiedrība dosies pretim cilvēces progresam. Labākajā gadījumā sabiedrību vadīs apgaismots despots, taču, ja tāda nebūs, – anarhija (tauta no apakšas).

Kad Francijas apgaismes viņi sasniedza toreizējo Vāciju, tie sekmēja laikmeta izglītības centienus. Vācu apgaismība ieguva patstāvību. Tā kļuva par apgaismes laikmeta ideju papildinājumu un noslēgumu. Vācijā¹ kā nevienā citā valstī apgaismība attīstīja grāmatniecību. Šeit sāka apgaismot tautu ar iespīestā vārda palīdzību, parādījās zemākajiem slāņiem domātās "tautas grāmatas" un īpašu nozīmi ieguva didaktiskā literatūra.

Latviešu tautu apgaismes idejas nesasniedza tieši, bet pastarpināti caur Baltijas vācu sabiedrību. Latvijas literāti, teologi un citi inteligences pārstāvji izglītību bija ieguvuši Vācijas universitātēs. Daļa no viņiem vācu autorus pazina personīgi, lasīja oriģinālā franču apgaismotāju sacerējumus. Apgaismes ideāli, īpaši fiziokrātu teorija par zemkopjiem kā

sabiedrības visproduktīvāko, svarīgāko un cienījamāko daļu noteikti vērsa uzmanību uz latviešu stāvokli dzimtbūtnieciskajā iekārtā.

*"Vērojot, kādos apstākļos "cienījamais zemkopis" nospiests Latvijā, apgaismes draugā modās protesta dziņa, kuru viņam tomēr – sevišķi tad, ja viņš bija no muižniekiem atkarīgs mācītājs vai mājskolotājs, – palaiķam nācās klusināt. Šis fakts neapšaubāmi nosacīja Latvijas apgaismes visumā mēreno raksturu."*² Latvijā jārūnā par īpašu, diezgan savdabīgu apgaismības ideju kompleksu. Vietējās apgaismes pretfeodālā puse Baltijas vēsturiskajos apstākļos latviešu valodā speciāli neatspoguļojās. Vienīgi baltvācu sabiedrībai adresētās idejas varēja rast izpausmi vietējā literatūrā, kā, piemēram, J. G. Eizena, K. F. M. Snella, H. J. Jannava u. c. darbos.

Viens no spilgtākajiem apgaismes radikāļiem bija GARLĪBS MERĶELIS (1769–1850). Viņa publicistiski spēcīgais darbs "Latvieši" (1796) bija ar izteikti antifeodālu raksturu, ieguva plašu rezonansi un savā iznākšanas laikā virzīja baltvācu sabiedrisko domu uz mērķi – ātrāk atcelt dzimtbūšanu Vidzemē.

G. Merķeļa jaunības radikālos uzskatus palīdzēja izveidot franču un vācu literatūra, ārzemju laikraksti, kā arī pati baltvācu sabiedrība.³

Mazo tautu (latviešu, igauņu) brīvas eksistences tiesības bija tikai viena no daudzajām G. Merķeļa daiļrades šķautnēm, bet šai tēmai veltītie darbi laika gaitā kļuva par visspilgtāko epizodi baltvācu un latviešu literatūrā saskarsmē. Šim divām literatūrām kopīga ģeogrāfiskā telpa, bet gandrīz nošķirta eksistence.

Apgaismes ietekmē historiogrāfijā radās publicistiskais virziens, kurš nekritiski izmantoja vēstures vielu, tādējādi risinot citas sabiedriski aktuālas problēmas. Pie šādiem darbiem pieskaitāmas G. Merķeļa poētiski etnogrāfiskā un vēstures studijām veltītā "Vidzemes senatne" (1–2, 1798–1799) un "Vanems Imanta" (1802). Šie vācu valodā sarakstītie darbi vēlāk latviešu literatūrā *"inspirēja dzejniekus, kuru patriotisms un nacionālais romantisms veicināja tautas pašapziņu. Turpretim noteikti negatīvs bija apstāklis, ka daļa autoru atmodas laikmetā un pat krietni vēlāk viņa teiksmojumus sniedza latviešu lasītājiem kā drošus faktus. Ar to dziļi iesakņojās gan krāšņi, taču gluži nemotivēti priekšstati par latviešu senvēsturi un mitoloģiju."*⁴ Baltvācu literatūrā J. G. Herdera ietekmē radusies un G. Merķeļa darbos virsotnes sasniegusi brīvo senlatviešu idealizācija pauda apgaismes humanitāros centienus. Latviešu tauta no vēstures subjekta bija kļuvusi par tās galveno objektu. Merķeļa darbi kļuva par svarīgu ieroci pašu latviešu sabiedriski politiskajā (jaunlatviešu) kustībā 19. gs. vidū.

Tā kā līdz tam trūka grāmatu latviešu valodā par latviešu vēsturi, G. Merķeļa darbi tika pārstāstīti rokraksta literatūrā (J. Pulans).

Savā vēlākajā darbībā G. Merķelis ir pieslējies Latviešu literārās (draugu) biedrības apgaismojošajai programmai, bet latviski nav rakstījis. Neskaidri izteikti arī viņa uzskati par latviešu valodas un literatūras nākotni, tomēr kopš 19. gs. otrās puses latviešu literatūras un sabiedriskās domas tālākā attīstība nav iedomājama bez G. Merķeļa sacerējumiem.

Pie apgaismotājiem paši sevi pieskaitīja arī vairums liberālo reformistu. Šie apgaismotāji atšķirībā no radikāļiem atbalstīja galvenokārt tādas idejas, kuras bija iespējams realizēt esošajos vēsturiskajos apstākļos, t. i., sekmēt garīgo attīstību (skolas, reliģiskas, tikumiskas un praktiskas mācības) un veicināt materiālā stāvokļa uzlabošanos. Lielākais vairums dzimtbūšanas atcelšanu atvirzīja uz tālāku nākotni, ja "*kādreiz mūsu zeme pēc pēdējām revolūcijām tiktu pārvērsta, cēlāka padarīta un apskaidrota*"⁵. Viņu programmu "līdzcilvēku laimīgākas labklājības vairošanai" izteica G. F. Stenders krājuma "Jaukas pasakas in stāsti" (1766) vācu priekšvārdā. Runājot par latviešiem, viņš rakstīja: "*Tie ir radīti no tādas pat vielas un tādām pat mērķim kā mēs. Vai mums nenākas tos mīlēt kā brāļus, un vai mums nav jāpūlas vest tos no tumsības pie Dieva gaismas? Uz tādu mērķi jāvirza mūsu centieni, un mūsu alga būs viņu augstākā attīstība nākotnē. [...] Mums ir pienākums pret šo nicināto tautu. Jo tie ir mūsu maizes devēji. Daba tos ir laipni apveltījusi ar daudzām krietnām īpašībām [...]. Izņēmumi ir tikai sekas no tā jūga, ko tie velk ar grūtām nopūtām, pa daļai arī sekas no audzināšanas un gara gaismas trūkums. Par pirmo lietu mums nav teikšana. Bet otrā lieta uzliek mums pienākumu būt par viņu saprašanas un tikuma laborantiem. Piemērota dabas mācība un pasaules izpratne kā Dieva varenības spogulis un saistoša tikumu mācība kā dzīves laimes spogulis – lūk, tādas lietas trūkst nabaga latviešiem, kas jūt tikai savu pienākumu nastu [...]. Kļūt par tumšas tautas apgaismotājiem – kāda bauda tā būtu katram, kam Dievs devis svētu prātu!*"⁶

Konkrētajos apstākļos, kad ar maziem izņēmumiem visi latviešu literāti bija teologi, apgaismība absolūti norobežojās no tajā ietvertajām antiklerikālajām tendencēm. Tomēr apgaismība būtiski skāra pašu reliģisko literatūru.

Jau 17. gs. beigās blakus stingrajai konfesijai ortodoksijai (ko īpaši attīstīja zviedru valdība) radās arī citi luterānisma idejiskie virzieni – piētisms un racionālisms. Apgaismība, kas par augstāku autoritāti atzīna zinātņi, nevis baznīcu, reformēja reliģiju protestantiskā

racionālisma garā. Arī latviešu literatūrā racionālisti centās saskaņot reliģiju ar jaunākajiem sasniegumiem zinātnē. Viņi mēģināja atmest visu jūsmīgo un mistisko, atklāsmes mācību, tradicionālos brīnumdarbus un visu pārējo, ko nevar izprast un izskaidrot ar prātu. Tāpēc racionālisms īpaši skāra latviešu garīgo dzeju.

Racionāli noskaņotajiem latviešu literātiem izplatīt apgaismi nozīmēja gādāt zemniekiem vienkāršas un praktiskas "tautas grāmatas", ar kurām viņi centās sniegt jaunas zināšanas un uzlabot tautas dzīvi. Nenoliedzami, ka, ievērojot šīs prātīgās un savam laikmetam progresīvas saimniekošanas metodes, atbrīvojoties no mānticības, dzeršanas un citiem netikumiem, zemnieki pat savā nabadzībā varētu dzīvot labāk. Šis racionālais apgaismības mērķis tika pasniegts ar literatūras starpniecību. Kopumā racionālistu pašu sacerētās un tulkotās grāmatas modināja latviešu tautā dzīvu interesi par literatūru. Nozīmīgs kļuva fakts, ka latviešu sētās parādījās dziesmugrāmatas, pirmie kalendāri un žurnāli, praktisku padomu grāmatas un daiļliteratūra, tātad attīstījās latviešu tautai pieejama rakstniecība. Tā bija ļoti svarīga un vēsturiski progresīva apgaismes iezīme.

Gotharda Frīdriha Stendera literārā darbība

GOTHARDAM FRĪDRIHAM STENDERAM (1714–1796) latviešu literatūras formēšanās un attīstības procesos pieder nozīmīga loma. Jau pirmavotam vistuvākajā, pirmajā latviešu valodā sarakstītajā literatūras vēsturē⁷ B. Dīriķis laika posmu starp "Bībeles" un "brīvestības" periodiem nosauca par "Stendera" periodu un šeit ietvēra laikmetu no 1750. līdz 1820. gadam. B. Dīriķis G. F. Stendera darbības raksturojumā uzsvēra to aspektu, ka "*Latviešiem pašiem, vēl dzimtbūšanā slodzītiem, nebija ļaut tiktāl mācīties, ka paši varētu savu valodu un rakstniecību kopt.[..] Šis goda vīrs, latviešu dvēseli caur garīgiem rakstiem kopdams, lūkoja arī viņu prātu cilāt un sirdsjušanu modināt caur gaišām mācībām, jaukiem stāstiem un lustīgām ziņgēm. Ik katrā kārtā [t. i., garīgā, laicīgā proza un dzeja – Z.F.] bij viņš ne tikai pirmais, bet arī labākais rakstnieks. Nav brīnums, ka viņa raksti ar tik lielu prieku uzņemti tape, un ir tagad [1860] pēc 70 gadiem vēl daudz no veca Stendera ziņgēm atskan ļaužu mutē.*"⁸ G. F. Stenders tiešām savu popularitāti un autoritāti nezaudēja arī vēl 19. gs., bet starp sava, 18. gs. literātiem bija pati vērienīgākā personība. Stenders savu iespēju robežās arvien centies sekot tā laika literārajiem procesiem un jaunākajiem sasniegumiem zinātnēs (filozofijā, dabas zinībās, ģeogrāfijā u. c.).

Gothards Fridrihs Stenders

Par lielu ieguldījumu kļuva Stendera sarakstītā jaunā pilnīgākā latviešu gramatika "Neue vollständigere lettische Grammatik" (1761; 1763) un tās otrā pārstrādāts un papildināts izdevums "Lettische Grammatik" (1783). Analizējot šo izdevumu, valodas vēsturnieks A. Ozols uzsvēris, ka tā "nav tikai gramatika, bet īstēni ir pirmais viena autora filoloģisku rakstu krājums par latviešu ortogrāfiju, gramatiku, leksiku, frazeoloģiju, semantiku, tulkošanas teoriju, etnogrāfiju, folkloru, metriku un stilistiku"⁹. Gramatikā ievietots arī Stendera didaktiskais dzejolis, kurā ir apzināti izmantoti latviešu tautasdziesmu tēli, stils un leksika. Šis vēsturiski pirmais ietekmes gadījums laicīgajā literatūrā bija pret dzeršanas netikumumu vērsta ziņģe "Uzauga ozoliņš pļavmaliņā, Smuidriem zariņiem, zaļošām lapām".¹⁰ Literatūrvēsturiska nozīme ir arī gramatikā ievietotajiem norādījumiem "latviskās dzejas mākslas kandidātiem". Tiem Stenders ir izvirzījis augstas prasības, mudinājis apbruņoties ar pacietību

un attīstīt savu dabas doto talantu, daudz lasot un izglītojoties. Norādīts, ka dzejniekiem krietni jāapgūst latviešu valoda, tās gramatika un tautas domāšanas veida īpatnības, jo latviski jāprot gan brīvi runāt, gan domāt. Pie tā laika dzejas specifikas pieder nosacījums, ka autoru vairumam (arī G. F. Stenderam) pati dzejošanas tehnika un dzejas audzinošie mērķi bija daudz svarīgāki par iedvesmu, tāpēc, neskatoties uz izvirzītajiem augstajiem kritērijiem, dzeja biežāk kļuva par "prāta sacerējumu" un zaudēja savu poētismu.

Kopumā Stendera valodnieciskā darbība sniedza zināšanas gan baltvācu interesentiem, gan Rietumeiropas valodniekiem, kuriem tā deva iespēju turpmākajos salīdzināmās gramatikas pētījumos iekļaut arī latviešu valodu, gan arī topošajai latviešu inteliģencei, kura jau "pūrā" ieguva samērā koptu valodniecību un rakstu valodu. Dzejnieks un valodnieks J. Alunāns "Dziesmiņu"¹¹ priekšvārdā cildināja Stendera latviešu valodas prasmi. Atzinīgus vārdus ir teicis arī A. Kronvalds¹² un citi jaunlatvieši. G. F. Stendera sastādītā plašā latviešu-vācu, vācu-latviešu vārdnīca "Lettisches Lexikon" (1-2, 1789) vēl ilgu gadu desmitus tika izmantota latviešu valodas krājuma papildināšanai. Arī daudzās Raiņa atzīmes G. F. Stendera vārdnīcas eksemplārā liecina, ka dzejnieks to rūpīgi izstudējis, lai izmantotu tās leksiku savos darbos. Stendera vārdnīca sevī ietvēra arī agrāk sastādīto K. Elversa, J. Langes u. c. vārdnīcu materiālus, tomēr tieši ar šo leksikonu latviešu valodā nostiprinājās gan līdz tam literatūrā neizmantoti vecvārdi, jaunvārdi, termini un īpašvārdi, gan arī atsevišķu garo atvasinājumu ar "-šana" īsināšana.

Tieši G. F. Stendera literārā darbība latviešu tautai 18. gs. otrajā pusē pavēra līdz tam nebijušas pašizglītošanās iespējas. Jau iepriekš minētā (sk. IV nod.) Stendera koptā progresīvākā lasīšanas apmācība sekmēja jaunu "grāmatnieku" rašanos, kurus Stenders pats apgādājis ar ļoti dažādu literatūru.

Vienu no viņa daiļrades šķautnēm pārstāvēja latviešu literatūrā pirmais Bībeles stāstu krājums "Svēti stāsti, no kuriem 52 no Vecās Derības laikiem, 52 no Jaunās Derības laikiem, 3 no tā, kas tiem pirmajiem ļaudīm noticis, 14 jaukas līdzības no Dieva valstības in tie stāsti no tās lielās pastarās tiesas dienas, visi no Svētiem Dieva Rakstiem izlasīti, tiem latviešiem par labu sevišķi sarakstīti in ar jautāšanām in svētām domām iztaisīti, kuriem vēl pielikts viens pielikums, kā kristīgiem cilvēkiem no dažādām lietām būs svētās domās iekulties" (1756). Šis kolorītais virsraksts gan nākamajos izdevumos ticis pārdēvēts par "Mazo Bībeli" (1790, 1882°). "Mazā Bībele" bija tautā plaši pazīstama, daudz lasīta un izmantota kā ticības mācības

grāmata skolām.¹³ Pirmā izdevuma priekšvārdā Kurzemes superintendents J. Baumanis norādīja uz stāstu izvēli pēc latviešu gaumes, t. i., Stenders no Bībeles stāstiem savam izdevumam izmeklējis izteiksmīgākos tēlus, dzīvākos raksturus un saistošākās fabulas. Viņš maz kavējies pie Mozus grāmatām, bet vairāk uzmanības veltīja ķēniņu laika un apokrifu grāmatām. Stenders bija uztvēris, ka lasītāju vairāk piesaistīs vēsture un attēloto notikumu dramatisms, nevis abstraktie stāsti. Bībeles stāstos Stenders ar panākumiem izmantoja dzejas formas. Šeit raitos pantos bija saliktas tādas grūti iegaumējamas lietas kā, piemēram, visu Jēkaba dēlu vārdi, ēģiptiešiem Dieva uzsūtītās mocības utt. Apgūstot Stendera pantīņus, bija viegli rast atbildi uz katahēzes jautājumiem. Piemēram, kā Dievs radījis pasauli? – "*pirmā dienā gaisma radās, otrā platumš debesis, trešā jūr' un sausums rodās, ceturta tie spīdekļi, piektā zivs in putniņi, sestā top tie cilvēki..*" utt.¹⁴ Arvien būdams praktiķis, Stenders, arī pārstāstot Bībeles stāstus, nepalaida garām izdevību sniegt laicīgas pamācības, piemēram, par to, ka jāizvēlas godīga, nevis skaista vai bagāta sieva.¹⁵ No pārējiem G. F. Stendera reliģiskajiem darbiem¹⁶ īpaši atzīmējama viņa protestantiskā racionālisma garā veidotā dzeja. Jau "Kurzemes jaunās un pilnīgās dziesmu grāmatas" (1754) izdevumā ir ievietotas Stendera dziesmas, bet vairāku citu autoru tekstus viņš ir modernizējis un labojis tiem atskaņas. Darbu pie garīgās dzejas Stenders turpinājis visu mūžu. Viņa mērķis bija padarīt ikvienas dziesmas tekstu un tajā pausto domu iespējami saprotamu katram lasītājam. Tādēļ viņš ne tikai arvien centās uzlabot dzejas izteiksmi un likvidēt valodas neskaidrības, bet arī iespēju robežās padarīt reliģisko mācību tuvāku praktiskajai ikdienai. Šī ilgstošā darba rezultāts bija "Jauna izskaidrota dziesmu grāmata līdz ar svētām lūgšanām, tiem latviešiem par svētīšanu sarakstīta" (1–2, 1783–1792). Abu krājuma daļu saturs ir it kā tradicionāls, jo šeit gan ir rīta, vakara, slavas un pateicības, darbu u. c. dziesmu nodaļas, taču būtībā tas ir daudz vairāk laicīgs, nevis reliģisks krājums. Dzejā ir daudz pamācību, starp tām arī bērnu audzināšanā (vairāk domāt par viņu prātu, nevis vēderu,¹⁷ iespējami daudz lasīt grāmatu¹⁸) un spilgtas laikmeta ainas¹⁹. Interesanta liecība ir stāsts dzejā par Vidzemes un Kurzemes draudžu vēsturi²⁰, kurā pastāstīts, ka latvieši bijuši pagāni, kurus vācieši savā laikā gan "piespieda pie neatzītas kristības", bet tie turpinājuši savas ieražas, līdz mācītāji sākuši izskaidrot ticību un sarakstīt grāmatas.

G. F. Stendera tulkojumā iznāca Eiropā pazīstamās progresīvās dzejnieces, Kurzemes hercogienes Annas Dorotejas pusmāsas E. Rekes

krājums "Elīzes divpadesmit svētas dziesmas" (1789). Šīs dzejas saturs ir tradicionāls tā laika garīgajām dziesmām. Tās ir ieturētas sentimentālā racionālisma garā, un kopumā skaidri jūtams paša Stendera dzejas stils un izteiksmes līdzekļi.

Tradicionāli par pirmo latviešu valodā iespiesto laicīgās dzejas darbu tiek uzskatīts Stendera tulkotais B. H. Brokesa darba fragments "Rāms laiks pēc pērkona briesmas" (1753). Šis darbs gan vairāk būtu jāpieskaita pie reliģiskajām dabas odām, jo, kaut gan sižetiski šeit atspoguļots laicīgs saturs – negaisa tuvošanās, vētra un dabas krāšņums pēc lietus –, tomēr pamatdoma ir reliģiska – varenā dabas parādība māca atzīt Dieva spēku un gudrību. Stenders ir sarakstījis odu virkni, kuras, kopumā divdesmit četras, ir ievietotas atsevišķā nodaļā viņa populārzinātniskajā "Augstas gudrības grāmatā no pasaules un dabas" (1774, 1776). Grāmatas trešo, 1796. g. izdevumu sagatavoja A. J. Stenders, un dziesmu skaits te samazināts līdz sešpadsmit. Mākslinieciski pilnīgāka šķiet oda jeb, kā Stenders rakstīja, "augstā ziņģe" "Tā mūžība". Šeit svinīgā stilā ar daudziem piemēriem sakāpināta mūžības jēdziena neaptveramība. Mūžība biedinoši un poētiski aprakstīta kā "nākams kaps, iekš kā šī pasaul' velsies", "avots, no kā cita pasaul' celsies". Formā īpatnēja ir brīvā ritmā, bet ar atskaņām sacerētā oda "Augsta ziņģe uz saviem bērniem un bērnu bērniem"²¹. Šeit reālai dzīves situācijai ir dots reliģiski filozofisks vispārinājums.

"Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas" ir pirmais latviešu valodā sarakstītais populāri zinātniskais darbs. Būtībā tā bija enciklopēdija, kas sniedza zināšanas par dabas parādībām, ģeogrāfiju, vēsturi, astronomiju, fiziku, arī ķīmiju. "*Vielas sistemātiskais izklāsts iedalīts 30 nodaļās, sākot ar atmosfērā vērojamām parādībām, tad iepazīstinot ar pasaules ģeogrāfiju (sevišķu uzmanību pievēršot Kurzemei un Vidzemei) un skaidrojot dažādas fiziskās ģeogrāfijas parādības. Plašs ir stāstījums par sauli un planētām. Dažas nodaļas veltītas dabas spēkiem un likumiem. Pēdējā nodaļā sniegtas dažas ziņas par pasaules vēsturi.*"²² Grāmatas praktiskā nozīme pieauga līdz ar latviešu sabiedrības kultūras līmeņa celšanos 19. gs. pirmajā pusē.

Ar 1766. g. izdoto "Jaukas pasakas in stāsti" kopojumu G. F. Stenders ir iedibinājis latviešu laicīgo daīlliteratūru. Krājuma otrs, pārstrādātais un ar divdesmit četriem stāstiņiem papildinātais izdevums ieguva nosaukumu "Pasakas un stāsti" (1789). Šeit aizgūtās un pašsacerētās fabulās, joku pasakās un sadzīves sižetos Stenders izmantojis visas didaktiskās literatūras iespējas pamācīt un audzināt. Priekšvārdā viņš īpaši akcentējis, ka šīs pasakas ir izdomātas "labas mācības dēļ". "*Kad*

tu nu, tās pasakas lasīdams jeb bērniem stāstīdams, uz tām mācībām neskaties un tās piemirsīsi minēt, tad tās pasakas velti būs un tik daudz gēdēs kā smuks, bet akls zirgs." Par didaktiskās literatūras aizsākumiem tiek uzskatīti sakāmvārdi un parunas, arī sprediķi, t. i., latviešiem labi pazīstams literārās domāšanas veids. Domājams, tāpēc lasītāji didaktisko literatūru pieņēma labprāt; to pierādīja šādas literatūras īpašā popularitāte 19. gs., jo tikai gadsimta beigās didaktiskums sāka iegūt negatīvu nozīmi. Tendenciozi pausta morāle tikai tad kļuva par mākslinieciskās nepilnvērtības pazīmi.

Stendera pasakas latviešu tautā ieguva lielu popularitāti, tās "*nereti norāda uz vērienīgu talantu, konkrētu māksliniecisku domāšanu un auglīgu humoru.*"²³. Piemēram, pasaka "Stirna un lapsa" sacerēta, lai kauninātu dzērāju, kuru ieraugot zvēri saka paldies liktenim, ka "*es jau cilvēks netapu*"²⁴.

Krājumā bez prozas tekstiem ir arī fabulas, kuras pats autors ir saucis par "pasakām dzejā".

Īpaša nozīme Stendera literārajā darbībā ir viņa "ziņģēm". Viņa "Ziņģu lustes" bija ne tikai pirmais latviešu lasītājiem domātais laicīgās dzejas kopoījums, bet arī viens no tautā visizplatītākajiem Stendera sacerējumiem, kurš popularitātes ziņā pārsniedza visus citus 18.–19. gs. autoru sacerējumus. Krājuma pirmā daļa nāca klajā 1774. g. ar nosaukumu "Jaunas ziņģes", pēc tam krājums tika pārstrādāts un izdots 1783. g. ar nosaukumu "Ziņģu lustes" (1785²). Krājuma otrā daļa iznāca 1789. g., bet vēlākajos izdevumos abas daļas publicēja kopā. Šie krājumi iznāca savam laikam ļoti lielos metienos un tika samērā ātri izpārdoti. Tie realizēja svarīgu posmu literatūras attīstībā – latviešu tauta iepazīna un apguva laicīgās dzejas specifiku. Latviešu literatūrā ienāca ne tikai didaktiskā, bet arī sabiedriskā, pat patriotiskā ("Kurzeme, mīļā Dieva zemīte") dzeja, kā arī dabas, milestības, humoristiskā un hedoniskā dzeja. "*Lai cik pieticīga bija šī poēzija, tur tomēr atbalsojās tobrīd Eiropā iecienītie pastorālie un sentimentālie motīvi, retorika un Stenderam sevišķi patīkamā didaktika.*"²⁵ Dzejā galvenokārt tika cildināts dabiskums, vienkāršība, tikumība, pieticība, sirdsskaidrība, "prāta cilāšana" un bezrūpība pēc kārtīgi padarītiem dienas darbiem.

Savdabīgs apsveikuma kartiņu priekštecis ir G. F. Stendera krājumiņš "Jauna gada vēlēšanas pēc ikkatra gribēšanas 1782". Radot šādu grāmatiņu, Stendera nolūks bija ierādīt "kungu tikumu" apsveikt vienam otru ar svinīgu vai asprātīgu novēlējumu dzejā. Trīsdesmit četras samērā lakoniskās dziesmiņas iespiestas tādā veidā, lai tās varētu uzdāvināt

autora jau minētajam adresātam – "saviem cienīgiem vecākiem", radniekiem, draugiem, kaimiņiem, ligavai, zeltenei un arī kungiem.

Laikmetam raksturīgi, ka, lai gan radās arī populāri prozas darbi, tomēr dzejai bija sevišķi iezīmīga vieta, tā attīstījās nesalīdzināmi straujāk un bija pārākumā popularitātes un izplatības ziņā.

Pirmie periodiskie izdevumi

Latviešu valodā pirmie periodiskie klajā laistie izdevumi bija **kalendāri**. Pirmo reizi tie sākuši iznākt Kurzemē 18. gs. vidū. Domājams, ka vissenākais neatrastais kalendārs varētu būt datējams ar 1750. gadu²⁶ un to sastādījis Kurzemes (Kursīšu draudzes) mācītājs G. V. Krigers (1687/8–1758)²⁷.

Ir samērā ticamas ziņas par 50. gados un 60. gadu sākumā Jelgavā iespiesti kalendāriem ar nosaukumu "Zemnieku jeb latviešu laiku grāmata".²⁸ Pirmais līdz šim atrastais kalendārs paredzēts 1763. gadam "Jauna un veca latviešu laiku un notikušu lietu grāmata [...] tā rakstīta, ka arī Vidzemē un citi ļaudis, kas latviešu valodu prot un lasīt māk, laikus, dienas garumu, mēnešu starpas un citas lietas zināt var". Nosaukumā minētā rēķināšanās ar Vidzemes lasītāju nozīmēja to, ka paralēli Kurzemē lietotajam jaunajam kalendāra stilam tika atzīmēts arī tolaik pārējā tagadējās Latvijas teritorijā lietotais vecais stils un valdnieku (Polija, Krievija) piemiņas un svētku dienas. Jaunais stils gan no kalendāriem izzuda pēc Kurzemes pievienošanas Krievijai 1795. gadā.²⁹

Runājot par literatūru, nozīmīgi tas, ka šajos tautā populārajos izdevumos bez paša kalendāra, tirgus dienu sarakstiem un laika prognozes parādījās, kaut arī vēl minimāla, literārā daļa, kurā ievietoja fabulas un dzejoļus. Fabulām dzejā jeb "mācībām caur pasaku" pirmajos Kurzemes kalendāros, ja salīdzinām ar mazo lappušu skaitu, bija atvēlēta liela telpa. Kalendāros parādījās G. F. Stendera "Tas kurmis", "Tā mīkla", "Dāvanas" u. c. darbiņi.

Vidzemes kalendāru no 1781. līdz 1790. gadam izdeva Rubenes mācītājs K. Harders (1747–1818). Viņa kalendārā dzejas bija samērā maz, vairāk populārzinātnisku aperējumu "no saules un mēness aptumšošanām". K. Harders ar 1787. gadu savā kalendārā sāka turpinājumos ievietot "Patentes un pavēlēšanas, kas zemniekiem visuvairāk vajaga zināt". Kamēr tika publicēti likumi, kā uzvesties baznīcā, kā tirgoties, kas draud par buršanu un bērnu nomaitāšanu, tikmēr viss ritēja gludi. Bet, kad parādījās likumi par tiesām un sūdzībām, K. Hardera iniciatīvu

Jauna un Bezga

Latweefchu

Laiku-Grāmata

us

To 1767. Gaddu

peh̄z

Tahs fwehtas Peedsimschanas muhsu

Klinga JEsus KRistus,

tā farakstīta,

Ka arriidsan tee Widssemneeki un zitti

Landis, kas latweefchu Wallođu proht

un lassīht mah̄t,

Calvus, Deenas Garumu, Mehneschu

Starpas un zittas leetas sinnah̄t

warr

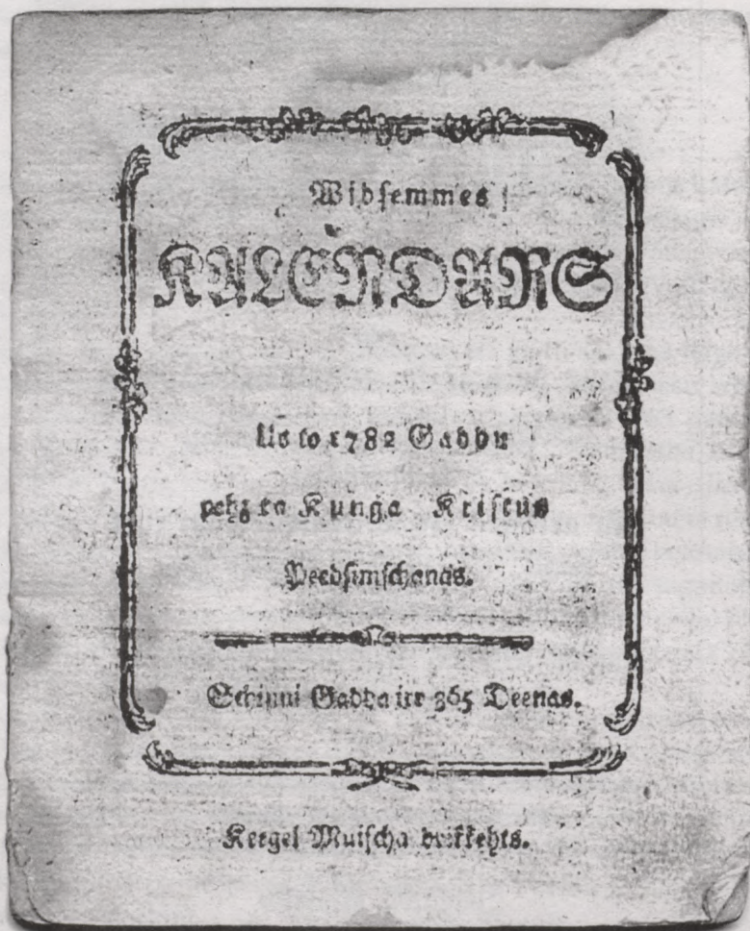
Mit Hochfürstl. gnädigster Freyheit.

Jelgawā eespeests

no Kriščiana līhtke, zeeniga Kursēmes

leelakunga Grāmatu Speedeja.

Kalendāra "Jauna un veca latviešu laiku grāmata" (1767) titullapa

"Vidzemes kalendāra" (1782) titullapa

apklusināja. To izdarīja ar Rīgas pilsētas spiestuves vadītāja J. Millera palīdzību – viņš paralēli K. Hardera 1790. gada kalendāram sāka izdot savu gandrīz idento "Vidzemes kalendāru", tikai bez patentēm. J. Millera apgādā iznākošajā kalendārā dzeja kļuva par galveno literārā pielikuma daļu. No 1792. g. kalendāru sastādīja G. Bergmanis, no 1825. līdz 1863. g. – J. T. Bērents, kas pats galvenokārt arī sacerēja visu literāro daļu.

Vidzemnieki bez saviem autoriem, piemēram, J. Ā. Steina³⁰, bija iecienījuši kurzemnieku G. F. Stenderu. Bez citām īsām fabulām divus gadus pēc kārtas iespieda viņa divdesmit četras desmitrindes – dzejojumu "Laimīgs saimnieks"³¹.

Gadu desmitiem ilgi kalendāros iespiestie stāstiņi un dzeja bija latviešu mājās vienīgā laicīga satura literatūra. Labus vārdus par kalendāriem savās bērnības atmiņās ir teikuši ne tikai 19. gs. literāti A. Leitāns un E. Dinsbergs, bet arī Doku Atis, J. Jaunsudrabiņš un citi.

Kalendāru literārās daļas saturs bija atkarīgs no izdevēja. Kamēr Kurzemes kalendāru izdeva K. Lītkes apgādā, katrā gadagājumā varēja sastapt pa G. F. Stendera fabulai. Vēlāk, kad kalendāra izdošana pāriet J. F. Stefenhāgena rokās (1770), viņš atsakās pamācīt lasītāju "caur pasaku" dzejā, bet pievēršas veselības kopšanas jautājumiem (no 1772. g.).

Veselības kopšanas jautājumiem bija veltīts arī pirmais periodiski izdotais žurnāls latviešu valodā "Latviešu Ārste jeb īsa mācība no tām vājībām un no šās zemes zālēm, ar kurām cilvēkus un lopus var ārstēt un izzāļot". Šis izdevums piedzīvoja 25 "gabalus" laikā no 1768. līdz 1769. gadam.³²

"**Latviešu Ārste**" bija apgaismojošs izdevums, kas sniedza praktiskas zināšanas un ieteikumus. Tomēr ir nenoliedzama arī tā kultūrvēsturiskā un filoloģiskā vērtība. Kultūrvēsturiski zīmīga ir jau pati situācija, kad Pomerānijā dzimušais un vispusīgi izglītotais praktizējošais ārsts Pēteris Ernsts Vilde (1732–1785) pēc savas iniciatīvas tā laika Vidzemes Igaunijas daļā Peltsamā (Oberpālenē) dibinājis tipogrāfiju un blakus izdevumiem vācu un igauņu valodā ir rūpējies arī par latviešu zemnieku izglītošanu. Vācu valodā sarakstītā periodiskā izdevuma (nedēļas laikraksts, 52 numuri) "Der Landarzt" latvisko tulkojumu ir devis savā laikā izcils valodnieks Jākobs Lange (1711–1777), nozīmīgas latviešu valodas tulkojošās vārdnīcas autors³³. Valodas vēsturnieki "Latviešu Ārstes" valodas īpatnības, stilu un bagāto valodas materiālu ir augstu novērtējuši. A. Ozols rakstīja, ka "*leksikas kuplumā, frazeoloģijas īpatnībās, semantiskās niansēs, vispār leksikostilistikas plāksnē tam grūti atrast līdzinieku*"³⁴.

Latvīša
Gadda = Grāhmata.

Pirmais Gaddagājums.

1 Zettorkfnis.

Seemaš, Swetschuš un Sehrsnuš Mehnešis.

1797.

Želgawā,
pee Japna Widdrikka Steffenbagen.

Periodiskā izdevuma "Latvīša Gada Grāmata" (1797) titullapa

Mūsdienu izpratnei par žurnāla uzbūvi un funkcijām tuvāka "Latviska Gada Grāmata". Šis reizi ceturksnī iznākošais izdevums gan piedzīvoja tikai divus gadagājumus – 1797, 1798. Kāpēc izdošana tika pārtraukta, šobrīd noskaidrot precīzi diez vai izdosies. Apgalvojumam, ka žurnālu pārstāj izdot abonentu samazināšanās dēļ (Kurzemei raksturīgi, ka daļu no izdošanai paredzētajiem līdzekļiem savāca iepriekš-parakstīšanās, t. i., prenumerācijas ceļā), ir reāls pamats, tā to latviešu lasītājiem izskaidroja pats izdevējs J. F. Stefenhāgens: "Tā Latviska Gada Grāmata gan ar šo gadagājumu pagalam beigsies, jebšu cienīgi kungi un mācītāji, kā es to dzirdējis esmu, gan gribētu, ka tā vēl kādus gadus varētu pastāvēt. Bet tas maģums [domāts – mazums – Z.F.] to pircēju un priekšmaksātāju to padara, ka es nespēju pēc viņu prātu un vēlēšanām darīt; jo pie šī otra gadagājuma man varen liela skāde iraid. Es to neesmu līdz šim bēdājis, gribēdams jums tās labas ziņas un mācības, ko es no dažiem labiem draugiem un kungiem dabūjis esmu, zināmas darīt, bet ilgāk es to vairs nespēšu paciest."³⁵ Apgūstot faktu materiālus par gandrīz pirms 200 gadiem noritējušo izdošanas darbu, var secināt, ka "Žurnāla metiens gan saruka no 2000 uz 1000 eksemplāriem, bet Stefenhāgeni izdeva grāmatas arī daudz mazākā metienā. No G. F. Stendera "Augstas gudrības grāmatas" 9 gadu laikā pārdeva tikai 247 eksemplārus, un "Latviešu Avīzes" pat 19. gadsimta 40. gados iznāca tikai 250–350 eksemplāros. Tātad jāmeklē citi .. iemesli žurnāla darbības izbeigšanā."³⁶

Mērķis un nolūki, kāpēc žurnāls tika izdots, izsacīti dzejojumā, kuru iespieda uz "Latviskas Gada Grāmatas" pirmo žurnālu vākiem:

Šī grāmata priekš latviešiem
 Un viņu mīļiem bērniņiem
 Ar apdomu tiek rakstīta,
 Par lētu naudu pārdota;
 Lai katris, prātu cilādams,
 To pašu labprāt lasīdams,
 Te atron jaukas mācības,
 Kas maizi dod un gudrības,
 Ir godu, prieku, veselīb'
 Un visu lietu bagātīb' –
 Lai kurzemnieki pieņemas
 Iekš laimes un iekš svētības.

Domājams, ka šīs reklāmas autors bija "Latviskas Gada Grāmatas" redaktors M. Stobe (1742–1817) – žurnālists, kas strādājis par mājskolotāju un latviešiem rakstījis praktiska satura apcerējumus par mājpūtņu

audzēšanu, dārkopību, medicīnu, pavārmākslu un pedagoģiju ("Latviskā Gada Grāmatā" ir virkne (ap piecdesmit) viņa praktiska rakstura sacerējumu). M. Stobe rakstījis gan populārzinātniskus rakstus par astronomiju, matemātiku, meteoroloģiju, gan arī savam laikam samērā mākslinieciskus laicīgos dzejoļus. M. Stobes dzejā ir sastopamas sentimentālās noskaņās sacerētās "gaudu ziņģes", bet vairāk gan ir spilgti izteikta didaktiskās dzejas kvintesence ("Latviskā Gada Grāmatā" viņa "Kurzemnieks" u. c.).

Daudzus dzejoļus "Latviskā Gada Grāmatā" publicējis A. J. Stenders. Salīdzinot ar citiem autoriem, viņa dzeja bija labskanīgāka, izteiksme, lai arī ar vairākiem izņēmumiem, mākslinieciski izkoptāka un valoda latviskāka.

A. J. Stendera spēju izkopšanā daudz palīdzējis tēvs – G. F. Stenders, kurš gan pats nepieredzēja "Latviskā Gada Grāmatas" iznākšanu, bet tā ir uzskatāma par viņa ražīgās darbības un literāro tradīciju turpinātāju.

Kopumā "Latviskā Gada Grāmatā" divos gados dzeju publicēja divpadsmit autori, un tur bija ievietots ap četrdesmit dzejoļu, no kuriem septiņiem šobrīd grūti noskaidrot piederību. Dzejoļu skaitu ir iespējams dot tikai aptuvenu, jo blakus skaidri izšķiramai dzejas tekstiem atrodami pantiņi, kurus pat nosacīti grūti nosaukt par dzejoļiem. Ražīgākajiem M. Stobes līdzstrādniekiem vēl ir jāpieskaita F. G. Mačevskis (1761–1813), tolaik Piltenes iecirkņa prāvests, kura pedagoģiski izglītojošais stāsts "Kā Prātnieku Jānis savu dēlu ir audzinājis" (K. G. Zalcmaņa darba lokalizējums no vācu valodas) "Latviskā Gada Grāmatā" publicēts turpinājumos. Šis darbs, kurā atspoguļojās sava laika modernā pedagoģiskā doma par personības veidošanos, E. Dinsberga redakcijā tika izdots vēl 1874. gadā.

Racionālisms un racionālistu dzeja

Pateicoties arī citu literatūras veidu un žanru pakāpeniskai ienākšanai latviešu literatūrā, turpmākajos literatūras vēstures posmos mazinās un izzūd interese par tādiem ortodoksāliem teoloģiskiem izdevumiem kā jaunām Bībeles redakcijām, dziesmugrāmatām, katehismiem u. c. Tomēr vēl 18. gs. nozīmīgi ir arī divi citi latviešu literatūras attīstību spēcīgi ietekmējoši, bet pamatnostādņēs diametrāli atšķirīgi teoloģijas idejiskie virzieni – piētisms un racionālisms. No piētisma atzara izvei-

dotais hernhūtisms (sk. IV nod.) atstājis dziļas pēdas latviešu "jūtu" literatūrā līdz pat 20. gs. sākumam, bet racionālistu koptā "prāta" literatūra vēsturiski īpaši nozīmīga ar to, ka ir pirmsākumos latviešu laicīgai dzejai, prozai un pirmajos attīstības posmos literatūras vēsturē vēl aplūkotajai populārzinātniskajai literatūrai.

Neiedziļinoties racionālistu teoloģiskajās reformās³⁷, arī daiļliteratūrā ir atrodami racionālisma filozofijas elementi. Ar literatūras starpniecību racionālisti centās sniegt zemniekiem visdažādākos praktiskos padomus, tajā skaitā arī dzejā, mēģināja rūpēties par tautas izglītošanu un morālo tikumību. Tolaik inteliģence cerēja, ka, pieaugot gudrībai, tikumībai un labdarībai, mazināsies visa veida ciešanas un cilvēces progresa iespējas būs bezgalīgas.

Kā jau minēts, runājot par G. F. Stendera dzejas teoriju, racionālisma laikmeta specifika par īpaši svarīgiem kritērijiem izvirzīja izskaidrojošus un audzinošus mērķus, kas, protams, visvairāk mazināja tieši dzejas poētisko vērtību, bet dod iespēju to aplūkot, vadoties no autoru izvirzītajiem mērķiem.

Atšķirībā no vēlākajiem mākslas dzejas attīstības posmiem dzejnieki savas nostādnes ir pauduši atklāti, tādēļ dzejojumu lielākā daļa sevī ietver viegli un loģiski skaidrojamu racionālo kodolu.³⁸

Laicīgās dzejas didaktiski tiešā ievirze bija viens no kritērijiem, kas izcēla lielo atšķirību starp tautasdziesmām un jauno, grāmatās iespiesto dzeju. Pat vislabākajā racionālistu dzejā arvien ir jūtama didaktisko elementu klātbūtne, bet reizēm moralizēšanai tiek pakļauts viss dzejoļa saturs un tēlainā izteiksme. Viena dzejoļa skaidrojošajā pamācībā pēc sižetiskā izklāsta reizēm ir dots gan teksta audzinošās mācības izskaidrojums, gan brīdinājums no netikuma, gan arī vēl kāds pamudinājums, kā, piemēram, "gods ir: uz labu dzīties, un laime iraid: Dievu būties" (G. F. Stenders).

Tuvāk iepazīstot racionālistu dzeju, šeit var rast arī ainas no skaudri reālās dzīves: gan līdzjūtīgu trūkuma attēlojumu un mājienu par kļaušu grūtībām, gan arī atsevišķas, pret muižnieku netikumiem vērstas dažāda barguma līmeņa kritikas. Nosodīta "naudas šķērdētāju" neiejūtība, kuras dēļ nabagi "nokuļas ar bēdām" (K. F. Launics) utt. Varas sistēmas nepieciešamība attēlota kā pretstats anarhijai: "Bez kungiem būt, kas tā par ellī būtu: Brāls brāli kautu, postītu.." utt. (A. J. Stenders). Īpaši izceļas priekšzīmes nolūkos pozitīvi orientētā pastāvošā sabiedriskā organizācija no tās visgaišākajām pusēm. Tā kungi kļūst par neaizstājamiem gādniekiem, kuri rūpējas par maizi bada laikos, slimajiem,

baznīcu uzturēšanu un skolu celšanu, bet no zemniekiem gaida sātīgu dzīvošanu un "lustīgu kalpošanu" (G. F. Stenders). Literatūras ideāls kopumā tiecas pēc iekšēji harmoniskas personības darbošanās harmoniskā vidē, kurā risinātos harmoniskas sociālas attiecības.

Racionālistu dzejā ir izteiktas galvenās sava laikmeta literatūrā valdošās domas: gan par humānismu šķiru savstarpējās attiecībās, gan par palikšanu savā kārtā un lauku dzīves pārkumu pretstatā pilsētai. Raksturīgi, ka – pēc klasiskā humānisma tradīcijas – šajā literatūrā nozīmīgs ir kļuvis arī dzimtzemnieks, jo personības garīgā vērtība kļūst neatkarīga no tās sabiedriskā stāvokļa. Līdz ar to kungi var būt arī grēcīgāki par saviem zemniekiem, bet "Dieva tiesas" priekšā vienlīdzīgi kļūst visu kārtu pārstāvji.

Vairums autoru tēlainiem piemēriem māca atturēties no alkohola un citiem netikumiem. G. F. Stendera "Labs puisis" ir tik pozitīvs, ka "Brandvīns viņam riebšana, Pīpe šausmas dara". Piemēra cienīga ģimene tiek veidota, meklējot nevis pēc pūra vai skaistuma, bet pēc "sirdī goda un tikumiem" (G. F. Stenders). Arī bērni jā māca tikumos, gudrībā un čaklumā. Šai dzejā idealizētajam zemnieka tēlam piemīt vērtējošs un analizējošs saprāts, dziņa uz "prāta cilāšanu" un izglītošanos. Racionālisti nepārstāvēja uzskatu, ka neizglītoti zemnieki ir labāks strādnieks. Viņi slavina skolas un grāmatas – "dvēselītes mantas visu dārgākās" (G. F. Stenders). Racionālistiem arī daba bija viens no vērtīgiem izzināšanas avotiem. Dabā viss ir pamatots un saprātīgs, tāpēc cilvēks, to vērojot, var gūt savai dzīvei noderīgas atziņas, piemēram, pavasarī no bada bālais zemnieks var mācīties no čaklajām un taupīgajām bitēm utt. Zīmīgi, ka racionālistiem arvien skaistāks ir tas, kas ir vairāk materiāli noderīgs, utilitārāks. Augstāk tiek vērtēta racionāla, nevis emocionāla domāšana.

Tomēr racionālisms šai dzejā nav līdz galam izturēts, šeit ne vienmēr ir absolutizēta domāšanas loma, arī sajūtas tiek izceltas kā izzināšanas pirmsākums (sk., piemēram, G. F. Stendera "Tie jušanas prāti"). Līdz ar to 18. gs. laikā latviešu literatūrā parādās arī sentimentāla pasaules uztvere. Lielākā daļa Eiropas istā sentimentālisma pārstāvju dzīvi sāka attēlot kā nebeidzamu ciešanu un sāpju virkni, kura brīžiem tiek kompensēta ar īslaicīgiem priekiem, bet latviešu 18. gs. laicīgā dzeja dzīvi lielāko tiesu modelēja kā prieku virkni, kuru līdzsvaroja personības jūtu pasauli bagātinošas ciešanas. Arī G. F. Stendera dzejā var runāt vienīgi par sentimentālisma elementiem, nevis par pašu sentimentālismu, jo autoram tas vēl ir tikai līdzeklis apgaismes racionālisma mērķu

sasniedzšanā. Visspilgtāk sentimentālisma ietekme parādās "Gaudu ziņgēs", kurās sprediķi nomaina iekšējās pasaules izsūdzēšana. Šeit dzeja sāk vairāk izteikt, bet mazāk pamācīt, respektīvi, tā sāk atbrīvoties no didaktisma. Kopumā gan racionālistu dzejoļos prāts kontrolē jūtas, tomēr tieši sentimentālisma elementi veicināja "prāta" dzejas ienākšanu tautā, jo tīri racionālistisku dzeju tā nepieņēma. To spilgti pierādīja nemiernieki sakarā ar jaunās racionālistu sacerētās dziesmugrāmatas obligāto ieviešanu 19. gs. sākumā, kad Kurzemei tika izdota "Jauna un pilnīga latviešu dziesmu grāmata" (1806) un Vidzemei "Kristīgas dziesmas" (1809).

Domājams, ka latviešu neapmierinātības pamatā bija nevis likvidētās jēdzienu, valodas un dzejas izteiksmes neskaidrības, bet gan jau apgūto tekstu mainīšana.

Jau iepriekš minētajiem (sk. V nod.) G. F. Stendera pūliņiem no jau pastāvošajiem tekstiem izskaust ikvienu saturā un izteiksmē iracionālu elementu radās vesela sekotāju kopa, kura vienprātībā ar viņa rakstīto: "*Gan jums liela Dziesmu grāmata rokās iraid, bet ko tas daudz palīdz, kad tas lielākais pulks no dziesmām ar grūtiem, nesaprātīgiem un samisētiem vārdiem sarakstītas ir?*" – turpināja lielo pārstrādāšanas darbu (A. J. Stenders, F. G. Mačevskis, K. F. Launics, G. S. Bilterlings – Kurzemē; K. R. Girgensons, K. Harders, K. G. Zontāgs u. c. – Vidzemē).

Blakus atsevišķi izdotajiem baznīcas vai laicīgajiem izdevumiem radās tādi krājumi, kuru saturā ietilpst gan garīgā, gan laicīgā dzeja. Spilgts šāda veida darbs ir Vidzemes mācītāja J. Ā. Steina (1738–1804) "Jaunas svētas dziesmas, stāstīšanas un citas ziņgēs" (1778). Abos krājumos ir divas daļas – vienā ievietotas "Jaunas svētas dziesmas", otrā "Stāstīšanas un ziņgēs". Laicīgās dzejas ir salīdzinoši vairāk. J. Ā. Steina dziesmas gan atpaliek no labākajiem paraugiem, tomēr kopumā atbilst tā laika dzejas līmenim. Viņa dzejoļi ir publicēti arī kalendāros un "Latviskajā Gada Grāmatā". J. Ā. Steinam ir daudz tulkojumu, lielākā daļa pārņemta no K. F. Gellerta fabulu krājuma. Kā oriģināls jāmin dzejolis "Uz manu Piņķemuižas draudzi", kurā izskan arī racionālistu tradicionālais vēlējums lasītājiem "Pie ziņgēm mācies gudrību".

— Latviešu valodā rakstītais neradās pēc latviešu pieprasījuma, tas nekādā ziņā neatspoguļoja tā laika tautas lirisko gaumi, bet nenoliedzami to turpmāk būtiski ietekmēja, jo šo dzeju latviešu tauta kopumā pieņēma, akceptēja, pat folklorizēja un atdarināja. Aplūkotā dzeja un arī proza radās, literātiem esot tiešā kontaktā ar vācu literatūru. Autori, īpaši Vācijā gūtas pieredzes rezultātā, iegūst pārliecību, ka ir nepieciešami sentimentāli racionāli sacerējumi, lai pievērstu latviešu tautu grāmatai,

attīstītu zemnieku prātu un jūtas, veicinātu kristīgu pasaules uztveri. Izklaidei literatūrā bija piešķirta stipri pakārtota nozīme, pirmām kārtām bija jāmodina kāda apgaismojoša doma, cilvēks jāaudzina, jāpadara apdomīgāks un labāks. Raksturīgi, ka netika nosodīta kāda kārta vai cilvēks kopumā, bet gan viņam piemītošās negatīvās īpašības vai konkrētā rīcība, turklāt īpaši vērsot uzmanību uz iespējam laboties, veidot sevi pašam. Tā sociālā atkarība tika kompensēta ar garīgu pozitīvās pesonības tikumu cildināšanu. Visā racionālistu dzejā jūtama autoru pārliecība, ka nevis vide veido personību, bet cilvēkam pašam jāklūst labākam un tad uz labu mainīsies arī apkārtējie apstākļi.

Dzeja centās personību aktivizēt, orientēt, ieinteresēt mērķtiecīgai darbībai, un šajā sakarā ar vairāku garu dzejojumu starpniecību latviešu literatūrā aizsākās tā laika Eiropā populārs virziens – "padomu grāmatas".

Dzejā zemnieki tiek mudināti darīt darbus, kas "Labus dalderus atnes". Gandrīz visu 1792. gada "Vidzemes kalendāru" aizņem bez autora norādes publicēts dzejolis deviņpadsmit desmitrindu pantos "Laimīgs saimnieks".³⁹ Tur parādīts, kā čakls zemnieks kļuvis par saimnieku, un smalki aprakstīts, ko un kā viņš apsaimnieko. Šis saimnieks rūpīgi mēslo laukus, audzē tirgum apiņus, medu un ābolus, viņa sieva var staigāt "bodu drānās" utt. F. G. Mačevskis "Latviskajā Gada Grāmatā" ievieto uzskatāmus piemērus, kā, neprotot saimniekot, slinkojot un dzerot, zemnieka saimniecība ātri izputēs. Arī J. K. Baumbahs dzejolī "Veca diedelnieka Indriķa bēdu dziesmiņa" plaši un secīgi apraksta latviešu saimnieka izputēšanu paša vainas dēļ. Šādi dzejojumi, kuros aprakstīts, kā neprātīgie izput, bet prātīgie kļūst saimnieki, ir arī G. F. Stenderam, šeit "Jauns, dižans un labs amatnieks" nodzēras, izputina ģimeni un pats, ar pīpi salmos apgūlies, sadeg, bet nabaga visu nonicinātais un apsmietais bārenīts, būdams čakls mācībās un darbos, vienmēr būdams godīgs un pieticīgs, "tape turpmāk bagāts vīrs..." utt.

Padomu literatūras žanra attīstība

Racionālistu dzejā aizsāktais, tolaik arī citu tautu literatūrā populārais "padomu grāmatu" virziens 18. gs. beigās un 19. gs sākumā kļuva par apjomā plašu un savdabīgu latviešu literatūras daļu. Vairāk vai mazāk reāli pielietojamas, bet lietderīgas un ar jauniem padomiem bagātas praktiskas grāmatas tautai izdeva gandrīz visi literāti. Šis lite-

ratūras pamatos ir reģiona intelektuālie un saimnieciskie sakari ar Vāciju. Šis skats uz Rietumiem ar populārzinātnisko un padomu literatūras darbu tulkošanu un pārstrādāšanu skaidri norādīja uz autoru vēlmi uzlabot latviešu tautas dzīvi, ne tikai ceļot morāli un izkopjot intelektu, bet arī uzlabojot saimniecisko stāvokli.

Vairāk vai mazāk beletrizētājā padomu literatūrā ir lietderīgi raksti un pamācības gan par zemes un mājas kopšanu (F. G. Mačevskis, 1783), kartupeļu audzēšanu (F. D. Vārs, 1790), ābeļdārziem (Stobe, 1803), cūkkopību (J. G. Čarnevskis, 1791), pavārmākslu (K. Harders, 1795) utt. Arī M. Stobe izdeva "Pavāru grāmatu" (1796), "Veselības grāmatu" (1795) un krājumu "Kurzemes meža likumi" (1805). Likumus Vidzemes zemniekiem izdeva K. Harders (1804). Īpaši racionālu domāšanu viņš mācīja, sarakstot "Rēķināšanas grāmatiņu" (1806), ar kuras palīdzību varēja apgūt atņemšanas, saskaitīšanas, reizināšanas un dalīšanas darbības un risināt atjautības uzdevumus.

A. J. Stenders papildināja ar jaunākajām zināšanām un no jauna laida klajā G. F. Stendera "Augstas gudrības grāmatu no pasaules un dabas" (1796³). Viņš arī ir izstrādājis pirmo vācu valodas apmācību "Vācu valodas un vārdu grāmata" (1820). Neretas mācītājs G. G. Milihs tulkoja un izdeva savu vācu valodā sarakstīto, populāro mācību grāmatu "Jauna skolas grāmata" (1803). Tolaik tas bija moderns mācību līdzeklis ar plašu izziņas materiālu.

Īpaši tautā iecienīts kļuva G. Bergmaņa tulkojumā un redakcijā izdots autoru kopdarbs "Labu ziņu un padomu grāmata" (1791). Šis atkārtoti izdots (1817⁴) krājums ietvēra visdažādākās pamācības, sākot ar "Mācībām, kā pa godam jādzīvo", bērni jāaudzina, jākopj un jāārstē cilvēki un lopi, kas jādara nelaiemes gadījumos utt. Padomi sniegti gan zemes kopējiem, gan tiesnešiem, gan karavīriem.

Padomu literatūras žanra attīstība īpaši akcentēja pirmo latviešu laicīgo grāmatu intelektuālo ievirzi. Literāti šeit pauda racionālisma lielo ticību tam, ka vajag pilnveidot cilvēka prātu un tieši zināšanas palīdzēs uzlabot reāli pastāvošo un materiāli grūto līdzcilvēku eksistenci.

Proza un dramatika

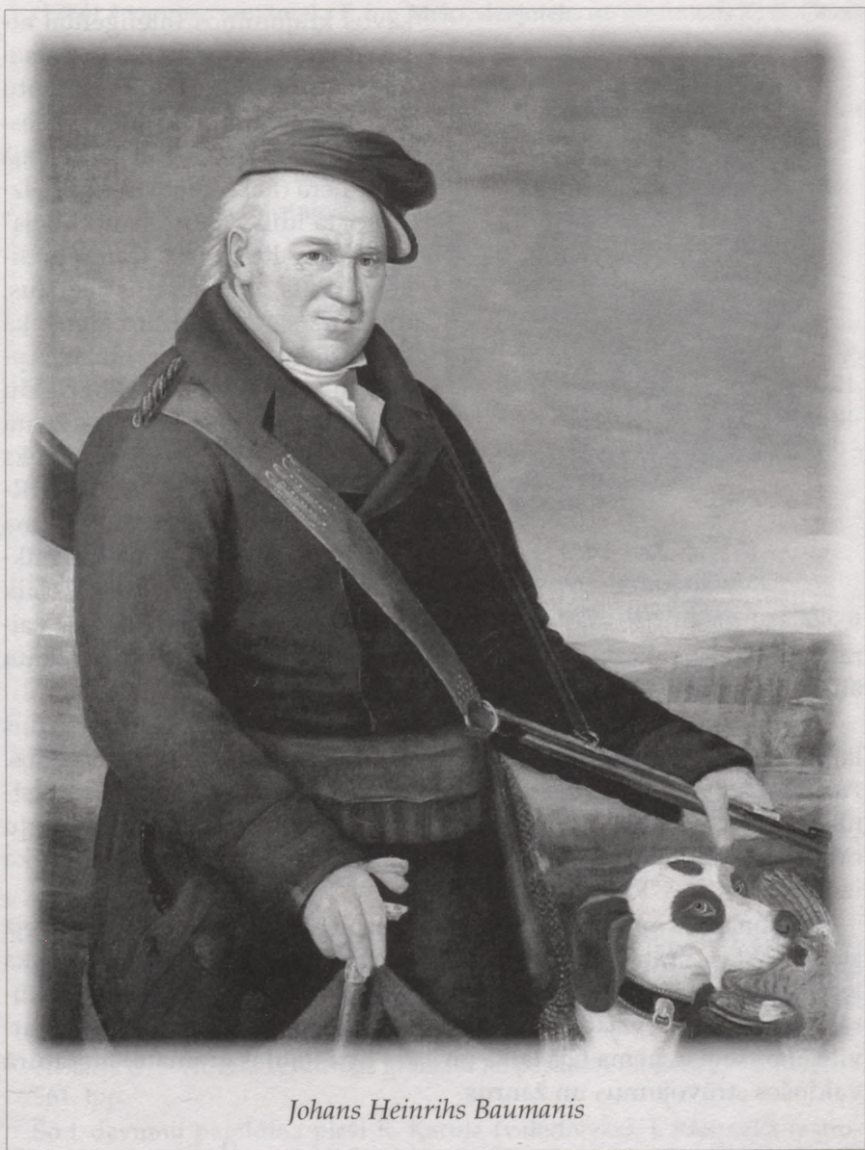
Ar G. F. Stendera laicīgās prozas krājumu "Jaukas pasakas in stāsti" (1766) būtībā aizsākās daiļliteratūras attīstība. Aplūkojot visu racionālisma laika literātu paveikto kopumā, redzams, ka blakus fabulas un

stāsta žanram savu attīstību sāk arī dramatika. Pirmo lugu latviešu valodā ir lokalizējis ALEKSANDRS JOHANS STENDERS (1744–1819). Lugas "Lustesspēle no zemnieka, kas par muižnieku pārvērsts tape" (1790, turpmākajos izdevumos "Žūpu Bērtulis") pamatā ir pasaules dramatikā atkārtoti izmantota sižeta līnija par atšķirīgu kārtu cilvēku samainīšanu vietām. A. J. Stenders lugu ir veidojis pēc studiju laikā Kopenhāgenā iepazītas dāņu nacionālās dramatikas pamatlicēja L. Holberga lugas "Kalna Jepe" (*Jeppe paa Bjerget*). Stendera darbā ir likts īpašs akcents uz žūpības netikuma apkarošanu. Šī ir pirmā latviski iespiestā luga, un, kaut gan bija paredzēta lasīšanai, nevis iestudēšanai, ar tās izrādi Rīgā 1868. g. tika atklāts pirmais latviešu teātris. "Mājas Viesis" rakstīja: "*Kas vien šo kumēdiņu stāstu lasījis un pazīst, tas nekavēsies uz skatīšanos nākt*" (1868, 21).

Ar nolūku, lai latvieši paši "par itin jauku in pamācīgas pilnu sirds iepriecināšanu" spēlētu teātri, ir sacerēta latviešu valodā pirmā oriģinālluga "Tā dzimšanas diena" (1804). Apriķu mācītājs, literāts KĀRLIS GOTHARDS ELFERFELDS (1756–1819) darbu veltīja tolaik ļoti aktuālajai un progresīvajai baku potēšanai. Lugu viņš pats arī iestudējis, un zemnieki to tajā pašā gadā izrādīja muižas klētī. Luga kopā ar pirmajiem latviešu lasītājiem adresētajiem režisoriskajiem norādījumiem ievietota K. G. Elferfelda literāro darbu kopojumā "Līksmības grāmata" (1804). Šeit ir vēl arī divu A. Kocebū (tolaik aktīvs vācu dramatiķis) ludziņu lokalizējumi: sentimentālais milas stāsts "Ilarions, tas sirds žēlīgais brālis" un pamācošais sadzīves sižets par bērnu audzināšanu "Mūsu Jānītis". Elferfelda iedvesmots, viņa literārais māceklis Neredzīgais Indriķis (sk. VIII nod.) dramatikas formā veidojis dzejoli "Brīvestības precēšana".

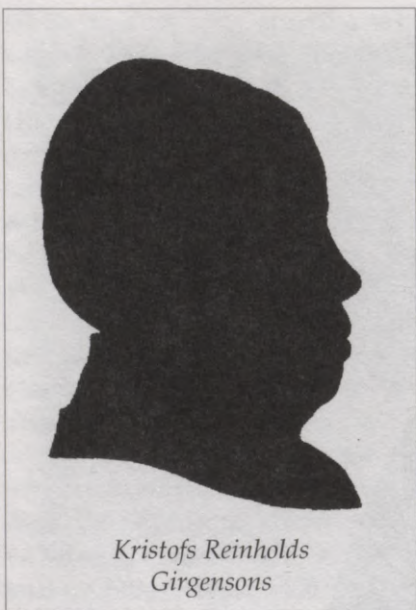
Pēc Elferfelda nākamo, jau mākslinieciski pilnvērtīgāku A. Kocebū lugas lokalizējumu veicis literāts un atzīstams gleznotājs JOHANS HEINRIHS BAUMANIS (1753–1832). "Lustīgais nerris uz tirgus plača" (izdota 1863. g.) ir burleska par pilsētas blēžiem, kuri aprāpļ lauciniekus. Pilsētas sliktās puses pretstatā jaukajai dzīvei laukos J. H. Baumanis parāda ludziņā "Zemnieks un liģeris" (izdota 1867. g.). Baumaņa lugas ir izrādītas vairākkārt. Viņa oriģināldramatizējums ir luga "Pēdīga sarunāšana ar Kārķļa Jāņa pašā miršanas stundā starp radiem un draugiem" (1823).

Trīsdesmit gadus pirms jau minētās K. G. Elferfelda "Līksmības grāmatas" Jelgavas mācītājs JOHANS FRĪDRIHS ROZENBERGERS (1731–1776) izdeva beletristikas krājumu "Salasišanas pēc godīgas, jaukas un auglīgas laika kavēšanas pie tiem gariem ziemas vakariem" (1773).

Johans Heinrihs Baumanis

Rozenbergera grāmatiņa bija apjomā plaša (ap simt sadzīves stāstiņu un anekdošu) didaktiski izklaidējoša lasāmviela, lai atturētu zemniekus no izklaides meklējumiem krogos. Gan Rozenbergers, gan Elferfelds

*Kristofs Reinholds
Girgensons*

savos krājumiņos inteliģentai atpūtai ir ievietojuši mīklas un sakām vārdus. Elferfelda grāmatu ievada F. Šillera "Liksmības dziesmas" tulkojums. Šeit ir klasiskajā pantmērā (heksametros) rūpīgi izstrādātā idille "Bērtulis un Maija" (pasaules literatūrā trafarets sižets – mila pārvar visus šķēršļus, un katrs saņem pelnīto algu), kā arī dažādas spēles un rotaļas. Aptuveni vienlaikus ar Elferfeldu Kurzemē tāda paša izklaides žanra krājumu sarakstījis vidzemnieks KRISTOFS REINHOLDS GIRGENSONS (1752–1814). Viņa "Stāsti, pasakas, dziesmas un mīklas" izdotas tikai 1823. gadā. Tolaik tas bija raksturīgi, ka Vidzemē vai-

rāk aktivizējās rokraksta literatūra (sk. VI nod.), bet Kurzemē vairāk un ātrāk tika izdotas iespīstās grāmatas.

Jaunpiebalgas mācītājs un Cēsu apriņķa prāvests K. R. Girgensons latviešu literatūras vēsturē ir atzīmējams kā pirmā romāna tulkotājs. Ap 1804. g. viņš iztulkoja tolaik Vācijā ļoti populārā jaunatnes rakstnieka J. H. Kampes "Robinson der Jüngere" (1779). Kampes no angļu oriģināla adaptētais D. Defo romāns pirmo reizi latviešu valodā tika izdots 1824. g. – "Robinsons Krūziņš".

Racionālistu proza un dramatika turpināja un tālāk attīstīja dzejā jau aizsāktās "prāta" daiļliteratūras tradīcijas, un arī "jūtu" tēlojumi sāka iegūt arvien plašāku vietu. Latviešu, tāpat kā pārējās šī reģiona literatūrās, radās tautas vajadzībām paredzētas grāmatas. Daiļdarbi pamatvilcienos sevī uzņēma tajā laikā un šāda tipa (tautas grāmata) literatūrā valdošos strāvojumus un žanus.

¹ Vācu apgaisme literatūrvēsturiskajā nozīmē aptvēra laiku no 1720. līdz 1785. gadam.

² Johansons A. Latvijas kultūras vēsture 1710–1800. – Stokholma, 1975. – 29. lpp.

³ Īpaši K. F. Šulca izdotā "Aizkraukles un Rīmaņa muižas zemnieku tiesa"

(1764), Liepupes muižnieks F. fon Meks, dzejnieks un gleznotājs K. G. Grass u. c.

- ⁴ Johansons A. Latvijas... – 225. lpp.
- ⁵ Stender G. F. Gedanken eines Greises über den nahen Zustand jenseit des Grabes. – Mitau, 1786. – S. 51.
- ⁶ Stenders G. F. Vecais Stenders. Dzīve un darbi. – R., 1938. – 66.–67. lpp.
- ⁷ Dirīķis B. Latviešu rakstniecība. – R., 1860. – 60 lpp.
- ⁸ Turpat. – 12. lpp.
- ⁹ Ozols A. Veclatviešu rakstu valoda. – R., 1965. – 386.–387. lpp.
- ¹⁰ Stender G. F. Lettische Grammatik... – Mitau, 1783. – S. 279.
- ¹¹ Alunāns J. Dziesmiņas latviešu valodai pārtulkotas. – Tērbata, 1856. – 3. lpp.
- ¹² Kronvalds A. Vecā Stendera "Iakstīgala" // Baltijas Vēstnesis. – 1873. – Nr. 21.
- ¹³ Par grāmatas tapšanu plašāk sk.: Adamovičs L. G. F. Stendera "Mazā Bībele". // Rakstu krājums: Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisija. – 1929. – Nr. 19. – 3.–75. lpp.
- ¹⁴ Stenders G. F. Svēti stāsti... – 1756. – 4. lpp.
- ¹⁵ Turpat. – 62. lpp.
- ¹⁶ Stenders G. F. Svētas gudrības grāmatiņa... – Jelgava, Aizpute, 1774.
Stenders G. F. Tās kristīgās mācības grāmata, tiem latviešiem par svētu izskaidrošanu sarakstīta. – Aizpute, 1776 (1850⁴).
- ¹⁷ Stenders G. F. Jauna izskaidrota dziesmu grāmata... – Jelgava, 1783. – 208. lpp.
- ¹⁸ Turpat. – 211. lpp.
- ¹⁹ "... šinī vārgu zemītē ar sviedriem jāpeln maizīte" (15. lpp.), bet zeme ir bagāta, tās tīrumi un lopu pulki ir "zelta avoti", "kur muižas, pilsēti un ciemi mantas smeļ". Kurzemē netrūkst tirgotāju, amatnieku, bet trūkst skolu, tāpēc "Ak, Dievs, jel kungus modini, Kā tie kā tēvi cienīgi Ir mūsu bērņus apgādā Un visur skolas uztaisa" (68. lpp.).
- ²⁰ Turpat. – 67.–68. lpp.
- ²¹ Motīvu ođai Stenders aizguvis no Jelgavas akadēmijas prof. G. D. Hartmaņa (1752–1775) sacerējuma, tomēr dzejolis vairāk ir uzskatāms par oriģinālu un ir vispersoniskākais no visiem Stendera dzejojumiem. Tas vispirms tapis vācu valodā.
- ²² Stenders G. F. Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas. – R., 1988. – 561. lpp.
Šo izdevumu papildina plaši K. Karuļa (valodnieks), J. Klētnieka (astroņoms) un A. Svelpja (filozofs) komentāri, kā arī J. Stradiņa un K. Karuļa pētījumi.
- ²³ Johansons A. Latviešu literatūra... – 46. lpp.
- ²⁴ Stenders G. F. Pasakas un stāsti, tiem latviešiem par izlustēšanu un gudru mācību sarakstīti. – Jelgava, 1789. – 137.–138. lpp.

- ²⁵ *Johansons A.* Latvijas kultūras vēsture 1710–1800. – Stokholma, 1975. – 472. lpp.
- ²⁶ *Egle K.* Īsa latviešu bibliogrāfijas vēsture. – R., 1957. – 14.–15. lpp. (K. Egle norāda uz G. Šauruma manuskriptu "Latviešu kalendāri".)
- ²⁷ G. V. Krīgera tēvs G. Krīgers bija hercogu galma astronoms un jau 17. gs. beigās izdevis kalendārus vācu valodā (1680–1707). Šo tēva darbu no 1718. g. līdz mūža galam turpinājis G. V. Krīgers.
- ²⁸ Šie kalendāri neparādās bibliogrāfiskajās uzziņās, bet aprakstīti M. Vītiņa un E. F. Šēnberga atmiņās.
- ²⁹ Kurzemes kalendāri 18. gs. saglabāja nosaukumu "Jauna un veca latviešu laiku grāmata", bet, sākot ar 19. gs., "Veca un jauna laiku grāmata".
- ³⁰ Steins Johans Ādolfs (1738–1804) bijis luterāņu mācītājs Piņķu, vēlāk Jura un Ģertrūdes baznīcās Rīgas ārpilsētā. 1778. g. izdotas viņa "Jaunas svētas dziesmas, stāstīšanas un citas ziņģes" (2. d.).
- ³¹ Vidzemes kalendārs .. uz to 1791. gadu.
Vidzemes kalendārs .. uz to 1792. gadu.
- ³² *Vilde P. E.* Latviešu Ārste. – R., 1991. – 256 lpp.
Šeit faksimilizdevumam pievienoti A. Viksnas un K. Pokrotnieces pētījumi par P. E. Vildes un J. Langes darbību.
- ³³ *Lange J.* Vollständiges deutsch-lettisches und lettisch-deutsches Lexicon, nach den Hauptdialecten in Lief- und Curland ausgefertigt von... – Mitau, 1777.
- ³⁴ *Ozols A.* Veclatviešu rakstu valoda. – R., 1965. – 434. lpp.
- ³⁵ *Stefenhāgens J. F.* Ziņa // Jauna un veca laiku grāmata uz to 1799. gadu pēc tās svētās piedzimšanas mūsu kunga Jēzu Kristu. – Jelgava.
- ³⁶ *Karulis K.* Darbs par Jelgavas grāmatniecību // *Karogs*. – 1985. – Nr. 5. – 179. lpp.
- ³⁷ 18. gs. un 19. gs. sākumā racionālisms bija dominējošais virziens luterāniskās Kurzemes un Vidzemes teoloģijā.
- ³⁸ Protams, lasītāja uztvere nekad visā pilnībā nesakrīt ar autora domu, jo teksti nav viennozīmīgi, katrs tos var interpretēt, balstoties uz savu pasaules redzējumu, ko veido gan vēsturiskais laikmets, dzīves apstākļi un arī literārā pieredze, kura, jāteic, latviešu lasītājam vēl bija minimāla.
- ³⁹ Šis dzejolis ir pārstrādāts un saīsināts variants no G. F. Stendera "Labs saimnieks".

VI LATVIEŠU LITERĀRĀS (DRAUGU) BIEDRĪBAS IEGULDĪJUMS LITERATŪRAS ATTĪSTĪBĀ. MAGAZĪNAS

19. gs. sākumā aktivizējās baltvācu inteliģences radošie centieni latviešu literatūras, valodniecības un folkloristikas jomās. Radās reāla vajadzība pēc apvienošanās kopīgā biedrībā, kurā varētu noturēt priekšlasījumus un kura spētu koordinēt darbību un publicēt sagatavotos materiālus.

Baltijā pirmā zinātniskā biedrība "Kurzemes Literatūras un mākslas biedrība" tika dibināta 1815. g., bet bija vēl arī nepieciešama organizācija, kura īpaši pievērstos latviešu filoloģijas un daiļliteratūras attīstīšanai. 1824. g. juridiski noformēja "**Latviešu literārās (draugu) biedrības**" (*Lettisch-Literarischen Gesellschaft*) dibināšanu, tomēr tās statūtu oficiālā apstiprināšana aizkavējās līdz 1827. gadam¹.

Biedrība sevī apvienoja 132 biedrus, tajā skaitā arī aktīvākos literātus, un lielā mērā kļuva par viņu darbības centru. Kurzemes un Vidzemes literāti organizējās atsevišķās darba grupās ar centriem Rīgā un Jelgavā. No 1828. g. tika izdots rakstu krājums "**Magazīnas**" (*Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*). Pēdējais – 21. sējums – izdots vēl 1936. gadā.

Īpaši atzīmējami biedrības pirmie trīsdesmit darbības gadi, kad latviešu literatūrā, valodniecībā un folkloristikā atzīstamas personības šeit brīvi un bez īpaša politiska diktāta izteica savas domas un dalījās spriedumos. J. F. Lundberga prezidentūras (1838–1845) laikā par goda biedru tika iecelts arī G. Merķelis (1841). Situācija krasi mainījās, kad pēc K. Hūgenbergera (1851–1854) par prezidentu ievēlēja R. Šulcu (1854–1864). Literārā biedrība strauji politizējās, šeit valdīja kaujiniecisks, jaunlatviskajiem centieniem naidīgs noskaņojums. Šai laikā arī "Latviešu Avīzes" kļuva par biedrības īpašumu un nacionālās atmodas apkarotāju. Savukārt pēc R. Šulca prezidentūru pārņēma A. Bilenšteins²

Magazin,

herausgegeben

von der

Lettisch-Literarischen Gesellschaft.

Erstes Stück.

Mitau,

gedruckt bei J. F. Steffenhagen und Sohn.

1828.

Latviešu literāriskās (Latviešu draugu) biedrības izdotā
rakstu krājuma "Magazin" (1828) titullapa

(1864–1895), un šajā laikā neatkarīgi no A. Bilenšteina kultūrpolitiskās attieksmes pret latviešu tautu biedrība sasniedza visaugstāko zinātnisko līmeni, bija visaktīvākā, rīkoja ekspedīcijas un pievērsa lielu vērību valodas, folkloras un senatnes pieminekļu izpētei, iesaistīja darbā arī ārvalstu zinātniekus.

Atgriežoties pie Latviešu literārās (draugu) biedrības pirmā darbības posma (1824–1854), tās nopelni jāiedala četros virzienos: valodniecībā, folkloristikā, bibliogrāfijā un daiļliteratūrā.

"Magazīnās", kur apkopoti visos darbības virzienos nozīmīgākie darbi, atrodami īpaši daudzi valodniecībai veltīti materiāli. Šie valodnieciskie pētījumi bija nozīmīgi latviešu valodas konsolidēšanās un attīstības procesos. Baltvācu valodnieciskā darbība sekmēja zinātnisku pieeju valodai arī no pašas latviešu topošās inteliģences puses. Pirmais latviešu tautības valodnieks, arī dzejnieks un tulkotājs, Kurzemes ārsts J. Bārs (1808–1879) biedrībā aktīvi darbojās līdz 1847. gadam.

Folklorists G. Bitners "Magazīnās" publicēja tolaik plašāko (nepilni trīs tūkstoši) krājumu "Latviešu ļaužu dziesmas un ziņģes" (1844, 8). Materiāli folkloristikā tika publicēti, jau sākot ar 5. sējumu (1835).

Latviešu rakstniecības vēsturei nozīmīgs materiāls bija K. E. Napjerska "Magazīnās" publicētā pirmā plašākā latviešu literatūras bibliogrāfija "Hronoloģiskais konspekts" (1831, III, 2/3) (*Chronologischer Conspect der Lettischen Literatur von 1587 bis 1830*).³

Daiļliteratūrai, galvenokārt tulkojumiem no vācu valodas, "Magazīnās" tika atvēlēta īpaša vieta. No otrā sējuma sākot, regulāri tika izdotas apjomīgas "Praktiskās burtnīcas", kurās ievietoja gan oriģināltekstus, gan tā sauktos tulkojuma paraugus. Šeit publicēšanās iespējas bija literātiem, kuri nevairījās no savu līdzbiedru kritiskā vērtējuma. No "Magazīnās" publicētajiem literārajiem sacerējumiem mākslinieciski augstvērtīgākie bija J. F. Lundberga un K. Hūgenbergera sacerējumi.

Jākoba Florentina Lundberga un Kārļa Hūgenbergera literārā darbība

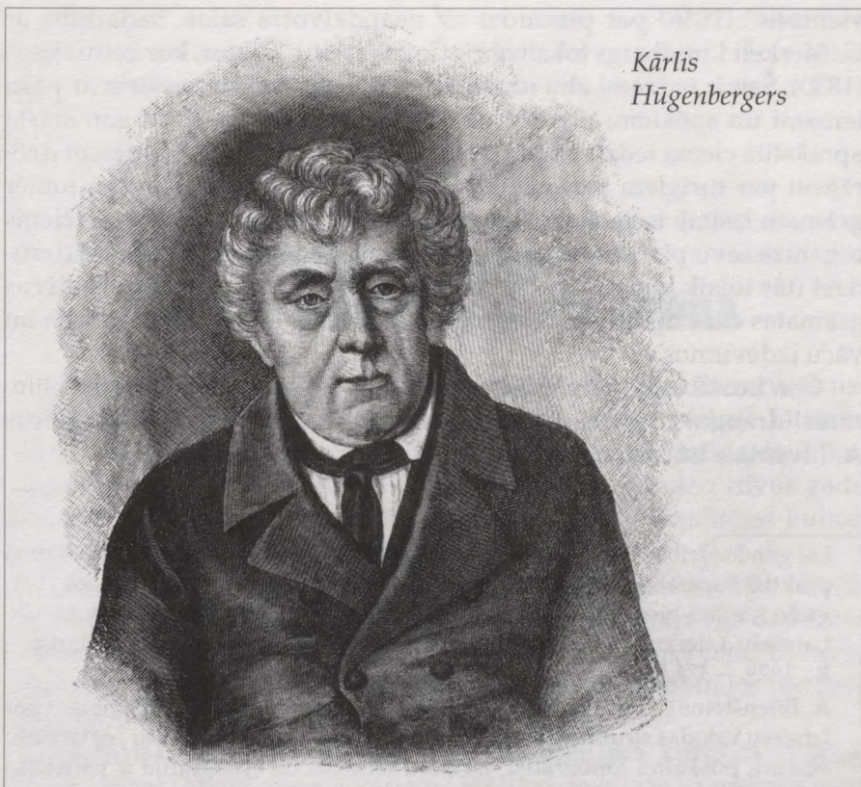
JĀKOBS FLORENTĪNS LUNDBERGS (1782–1858) un KĀRLIS HŪGENBERGERS (1784–1860) latviešu laicīgo literatūru attīstīja un paplašināja gan mākslinieciski, gan sižetiski.

Lundbergs un Hūgenbergers latviešu lasītājiem tulkojuši vērtīgus vācu klasiķu dzejas darbus, arī Ēzopa, Lafontēna un Krilova fabulas.

Jākobs Florentīns Lundbergs

Abi ir tulkojuši Šillera "Zvana dziesmu", atsevišķus Gētes u. c. dzejoļus. Abu tulkotāju stils gan bijis atšķirīgs: Hūgenbergers rakstījis mākslinieciskāk, viņa dzejas forma bijusi izkoptāka, bet Lundberga tulkojumi vairāk izplatījās tautā, jo bija vieglāk uztverami. Lundbergam ir arī laika pārbaudi izturējuši, izteiksmē skaidri un mākslinieciski pilnvērtīgi dzejoļi, piemēram, "Bērna vakara dziesmiņa" (1832) u. c. Krājumā "Stāstu dziesmas" (1862) Lundbergs tulkojis trīs Šillera balādes, Hūgenbergers – vienu. Īpaši Hūgenbergera daiļradē jūtama Gētes un Šillera ietekme. Studiju laikā viņš ticis ar šiem vācu klasiķiem personīgi, bijis klāt Šillera drāmu pirmizrādēs un aizrāvis ar "Vētras un dziņu" laika ideāliem. Hūgenbergera liriskā dzeja ir sacerēta izjusti, pārdzīvojuma attēlojums ir individualizēts tādā mērā, ka var teikt – poēzija kļūst par dzejnieka talanta izpausmi (ne vairs formu domas izteikšanai), un

Hügenbergers dzejo, ja citādi nevar, "Tāpat kā cīrulīts nespēj citādi izteikt, ko tas dzied, kā dziedādams". Hügenbergera dzeja izdota krājumā "Derīgs laika kavēklis" (1–2, 1826–1827).

Abi literāti bija ražīgi latviešu laikrakstu līdzstrādnieki, abi kopa latviešu literāro valodu un atbalstīja tautiskos kultūras centienus. Hügenbergers bijis tik atzīts latviešu valodas pratējs, ka citi autori viņam piesūtīja savus manuskriptus labošanai un recenzēšanai.

Lundbergam atsevišķā grāmatā izdots "Dažādu vecu un jaunu rakstu krājums" (1859), Hügenbergera krājums guvis līdzīgu nosaukumu "Dažādi raksti" (1–2, 1855–1860).

Lundbergs "Latviešu bērniem par labu" ir lokalizējis divus K. Šmīda stāstus "Kā Indriķis no Ozolkalna pie Dieva atzišanas nāce" (1834) par čigānu nozagta muižnieku bērna piedzīvojumiem un "Pēters, jauns

vientulis" (1836) par pusaudzi uz neapdzīvotas salas. Sadarbībā ar G. Merķeli Lundbergs lokalizē H. Čokes stāstu "Ciems, kur zeltu taīsa" (1830). Šeit ir redzami abu uzskati par to, kas jāveic latviešiem ar pašu ierosmi un spēkiem, necerot uz valdības labvēlību. Kaut gan stāstā aprakstītā ciema iedzīvotāju pāraugšana no rupjiem, nolaidīgiem dzērājiem par turīgiem paraugzemniekiem bija izteikti idealizēta, tomēr grāmatu lasītāji iecienīja, pat atzina par atdarināšanas paraugu (ciems organizē savu pienotavu, ceptuvi, krājksi un bibliotēku). Katrai draudzei (tās tolaik bija ap divi simti) Merķelis bez maksas piesūtīja divus grāmatas eksemplārus. Lundbergs tekstu izdeva paralēlos latviešu un vācu izdevumos.

Gan Lundbergs, gan Hūgenbergers savulaik ir bijuši "Latviešu literārās (draugu) biedrības" aktīvi prezidenti. Lundbergs īpaši sekmējās A. Līventāla literārā talanta attīstību.

-
- ¹ Lai gan biedrība oficiāli pastāvēja līdz 1940. g., tās darbība gadsimta sākumā praktiski apstājās, bet 1925. g. ar jauniem statūtiem tika atjaunota kā "Latviešu literārā biedrība" J. Zēvera vadībā. Plašāka informācija: *Āronu Matīss*. Latviešu Literāriskā (Latviešu Draugu) Biedrība savā simts gadu darbā. – R., 1929. – 374 lpp.
 - ² A. Bīlenšteins (1824–1907) bija liela mēroga zinātnieks. Viņa pētījumiem par latviešu valodas struktūru, dialektiem un vēsturisko attīstību, par senlatviešu vēsturi, pilskalnu topogrāfiju, latviešu folkloru un etnogrāfiju ir paliekoša vieta visā turpmākajā šī materiāla izpētē.
 - ³ Hronoloģiskajam latviešu literatūras konspektam (1587–1830) "Magazīnās" sekoja vēl trīs daļas: 1831–1843 (VII, 3); 1844–1855 (1858, XII, 1/2); 1856–1868 (1869, XIV, 3). Pēdējo daļu sakārtojis A. Dēbners.

VII HERNHŪTISMS. BRĀĻU DRAUDŽU LITERATŪRA

Līdzšinējam garīgās (ortodoksālās un racionālisma) literatūras uzplaukumam nenoliedzami bija liela nozīme pakāpeniskajā latviešu tautas kristianizēšanas procesā. Tomēr, vadoties pēc laikmeta dokumentiem, varam teikt, ka tikai 18. gs. laikā šī jau gandrīz divus gadu tūkstošus vecā reliģija sāka reāli nostiprināties ne tikai ārējos kultos, bet arī tautas apziņā.¹

Latvijā bez jau agrāk izplatītā katolicisma un galvenokārt luterānisma 18. gs. nozīmi ieguva arī hernhūtisms, kuram (tāpat kā daudzām citām sektām) nepietika ar baznīcā sludināto pestīšanas ceļu. To hernhūtes brāļi mēģināja sasniegt sevišķiem līdzekļiem, tiekdamiem pēc gara apskaidrības un atdzimšanas vēl dzīves laikā.

Vēsturiski hernhūtisms bija viens no piētisma kustības (Vācija, 17. gs. beigas) liberālajiem atzariem.² Piētisms veidojās kā protests tam, ka luterānisms pēc noformēšanās perioda kļuva sausāks un arvien dogmatiskāks.

Hernhūtisms jeb brāļu draudzes atstāja lielu iespaidu uz latviešu, it īpaši vidzemnieku garīgās dzīves attīstību. Latvijā tas pastāvēja no 1729. gada, un šīs kustības ietekme bija jūtama arī 19. gadsimtā.

Vidzemē hernhūtismu plaši ieviesa no grāfa N. L. Cincendorfa (1700–1760) izveidotās Hernhūtes brāļu draudzes nākušie sludinātāji. Piētisma celmlauzis Vidzemē bija A. H. Frankes students, Cēsu un vēlākā Valmieras mācītāja un prāvesta dēls K. G. Neihauzens (1684–1734).

No Valmieras kustība izplatījās arī Cēsu, Raunas, Trikātas u. c. draudzēs.

Kurzemē un Zemgalē hernhūtisma idejas izplatīja mācītāji, galvenokārt Karaļauču universitātes bijušie audzēkņi. Karaļaučos (Kēnigsberga, tagad Kaļiņingrada) piētisma idejas bija populāras, un tur teoloģisko izglītību ieguva apmēram divas trešdaļas Kurzemes mācītāju. Arī

augstākā baznīcas pārvalde 18. gs. vidū simpatizēja un savu iespēju robežās atbalstīja piētismu. (Piemēram, J. B. Fišers laikā no 1736. līdz 1744. gadam; J. Baumanis laikā no 1747. līdz 1759. gadam.)

Piētismam Latvijas teritorijā bija divi centri – Valmiera un Rīga. Šī kustība bija mēģinājums nostiprināt reliģiju, izceļot kristīgās ticības emocionālo un ētisko pusi. Tā bija konkrētu reliģisku reformu kustība, kura padziļināja personisko ticības dzīvi un izkopa praktisko kristietību. Sludinātāji, apmācīti no pašu draudzes vidus, šeit reliģiski pacilājošos priekšlasījumos aicināja uz sirsnību reliģijā, patiesu grēku nožēlu un dievbijības parādīšanu labos darbos. Pretēji baznīcas rituāliem mācītāja vadībā hernihūtieši organizēja draudzes priesterību un ieteica pamācoši reliģiozas mājas sapulces (*collegia pietatis*). Galvenā piētisma īpatnība bija personiskā pārdzīvojuma un jūtu lomas izcelšana. Ar prātu apgūtās atziņas katram pašam jāpārdzīvo sevī.

Šeit, neminot visus literatūrā jau apskatītos³ hernihūtisma pārspilējumus, jāuzsver, ka hernihūtieši gādāja ne tikai par latviešu zemnieku reliģisko izaugsmi, bet bija ieinteresēti arī izglītības, materiālā un daļēji arī sociālā stāvokļa uzlabošanā. Šī kustība veicināja nacionālās pašapziņas veidošanos un organizēja zemniecību. Jau pirmo desmit pastāvēšanas gadu laikā brāļu draudzes kļuva par samērā ietekmīgu sabiedrisko spēku ar perspektīvu nākotnē veidot savu nacionālo baznīcu. Ne velti 1742. gada landtāgā izpaudās muižniecības uztraukums, pēc kura hernihūtiešus izsludināja par nevēlamu sektu, „.. kas apdraudot sabiedrisko mieru un kam varot būt vēl citas bīstamas sekas”⁴. Rezultātā no 1743. līdz 1770. gadam brāļu draudzes darbojās nelegāli.

Tomēr arī nelegālos apstākļos, t. s. „klusajā gājienā”, kustība turpināja vērsties plašumā un izvirzīja no sava vidus pirmos latviešu zemniecības intelligences pārstāvjus (skolotājus, pērminderus, ķesterus, rakstvežus), un no viņu vidus nāca pirmie latviešu tautības literāti.

Tāpēc piētisma kustības mērķi ir svarīgi, analizējot 18. gadsimta garīgo dzeju un rokraksta literatūru. Brāļu draudžu grāmatas, kuras izveidoja veselu novirzienu latviešu literatūras attīstībā, ar savu saturu un izteiksmes līdzekļiem apstiprināja šīs kustības reliģiski tikumisko raksturu.⁵

Iespiestie brāļu draudžu dziesmu krājumi

Samērā nozīmīga vieta latviešu reliģiskajā dzejā bija izteiksmē un saturā īpatnajām brāļu draudžu dziesmām. Lai gan oficiālas garīgās cenzūras atļaujas šo dziesmu izdošanai nebija, tomēr tās, kaut arī

reizēm tika konfiscētas, izplatījās samērā ātri. Pāris gadu pēc vācu dzejnieka N. L. Cincendorfa (1700–1760) krājuma "Sammlung geistlicher un lieblicher Lieder in das Gesangbuch des Gemeinde in Herrnhut" (1735) latviešu valodā bez īpašas titullapas parādījās "Kādas izlasītas garīgas jaukas dziesmas" (1739). Šo krājumu Kēnigsbergā izdeva mācītāji (T. Sprekelsens, G. J. Maijs), kuri tur oficiāli strādāja pie latviešu Bībeles izdevuma korektūrām.

Jau plašāks, Valmieras pirmā latviešu skolotāju semināra vadītāja M. F. Buntebarta izdevums ar 234 dziesmām iznāca Rēvelē (Tallinā). "Kādas izlasītas garīgas jaukas dziesmas, otrā reizē driķētas un no jauna pavairotas tām pēc savu mūžīgo izglābšanu meklēdamām dvēselēm par labu" (1742).

Īpaši populāras kļuva vadošā brāļu draudžu darbinieka un dzejnieka G. H. Loskila garīgās dziesmas. Krājums ar 400 dziesmām "Garīgas dziesmas Dievam par godu un slavu" (1790) piedzīvoja septiņus izdevumus. Atkārtoti (piecas reizes) izdeva arī Loskila liturģiju krājumu (1797), kuram pielikumā tika pievienotas "Simts garīgas dziesmiņas, kur atrodas dažas mācīšanas ar sevi pašu, teikšanas un pamudināšanas uz to mūžīgu dzīvošanu". Valoda dzejas tekstos tomēr bija samērā vienkārša, G. F. Loskila dziesmas arvien bija saliktas raitos pantos. Tās ir jūsmīgas un sirsnīgas. Starp tulkojumiem bija daudzi Loskila paša sacerējumi. Šīs dziesmas kļuva populāras, un trīsdesmit piecas no tām vēlāk tika ievietotas arī luterāņu dziesmugrāmatās.

Galvenais saturs brāļu draudžu dziesmās ir Jēzus dzīves, viņa grūto ciešanu, miršanas un bezgalīgās mīlestības slavinošs attēlojums. Jau minētajā 1742. g. izdevuma priekšvārdā uzsvērts, ka brāļu draudžu dziesmu centrs ir "vienīgi tas Jērs un viņa krusts, viņa nāve un vātis". Jēzus ciešanas un viņa upura lielums tiek pretstatīts cilvēka niecībai un grēcīgumam. Šīs dziesmas īpatnējā veidā centās pacelt tautas tikumību. Vispirms tās aicināja apzināties visu iespējamo grēku milzīgo daudzumu, pamatoja cilvēku neticību kļūt par visaptverošās piedošanas izredzētajiem, tad attēloja indivīda personiskās izjūtas un pārdzīvojumus ceļā uz grēku nožēlošanu, pāraugšanu un samierināšanos ar Dievu.

Latviešu rokraksta literatūra

Pagastos, kuros darbojās brāļu draudzes, pieauga tautas lasītprasme. Gadsimta beigās pie "grāmatniekiem" Vidzemē jau skaitīja divas trešdaļas iedzīvotāju⁶.

1725.–1726. gadā M. E. Hallartes Valmieras muižā uz filantropiskiem pamatiem sāka darboties skola simt desmit bērniem ar četriem skolotājiem, bet 1737. gadā šeit nodibināja skolotāju semināru, kurā sagatavoja skolotājus – latviešu brāļu draudžu sludinātājus. Šis seminārs gan darbojās tikai līdz 1743. gadam, kad Krievijas valdība ar ķeizarienes Elizabetes pavēli aizliedza brāļu draudžu darbību. *"..brāļu draudzes panāca to, ko savā programmā bija uzņēmuši apgaismotāji, – veicināt izglītību. Izglītības sākums ir analfabētisma pārvarēšana. Brāļi sevišķu vērību veltīja prasmei lasīt un rakstīt. Lasīt vajadzēja mācēt, lai katrs varētu lasīt ne vien Svētos rakstus, bet arī brāļu sacerētos traktātus. Rakstīt bija jāprot, lai varētu izpildīt brāļu parašu, katram aprakstot savu grēcīgo dzīvi, un lai brāļi un māsas varētu savā starpā sarakstīties. Kamēr oficiālās skolas nikuļoja, brāļu draudzes ietekmē plaši izplatījās māj mācība. Tā var izskaidrot paradoks, ka skolu skaits mazinājās, bet lasīt pratēju skaits pieauga, sasniedzot caurmērā 60%."*⁷

Veidojoties prasmei lasīt un rakstīt, jau 18. gs. vidū var sākt runāt par pašas latviešu tautas līdzdalību rakstītās literatūras veidošanā. Brāļu draudžu iekšējā specifika īpaši sekmēja straujo rokraksta literatūras attīstību.⁸ Teksti gan galvenokārt tika pārrakstīti cits no cita, bet tie tika arī tulkoti un pašsacerēti. Līdz mūsdienām nonākuši līdz piecsimt dažādu rokrakstu, kuri pārstāv atšķirīgu žanru sacerējumus. Vairums materiāla sastāda "runāšanas", t. i., reliģiskās runas, kuras bija paredzētas priekšlasīšanai draudžu saiešanu reizēs. Individualizētie, autobiogrāfiskie sacerējumi atspoguļo laikmeta kolorītu un ir saglabājuši pretstatā vairumam anonīmo darbu savu rakstītāju vārdus: Podiņa Mārtiņš, Jūrmalas Andrejs, Spāriņa Anna, Skangaļu Jēkabs u. c. Tauta savas literārās spējas izmantoja savas dzīves aprakstīšanā.

Rokraksta literatūrā parādījās arī vēsturiski sacerējumi. Šeit starp kristietības vēstures tulkojumiem no vācu valodas ir arī pāris Vidzemes draudžu vēstures aprakstu. Kāds, domājams, muižas kalpotājs, J. PULANS "Stāstā tās latviešu tautas" apraksta dzimtbūšanas netaisnības un izsaka cerības uz brīvīšanu (G. Merķeļa "Latviešu" brīvs pārstāsts). Spilgtas un sava laikmeta iespiestās dzejas tradīcijās ieturētas ir 1777. g. sacerētās ŽIKUĻA JĒKABA dziesmas⁹. Atsevišķā norakstu krājumā ir cirkulējis JURA NATANAĒLA RAMAŅA (kurš gan pats nebija brāļu draudžu piekritējs) sacerējumu un tulkojumu krājums "Krusta skolas grāmata" (datēts ar 1797. g.). Šeit ir gan dzejoļi, gan arī pirmais, protams, no kāda vācu pārstāsta pārņemtais angļu romāna tulkojums "Tas ar acīm redzēts ceļš uz debesīm".

Pirmais latvietis lugas tulkotājs un Dikļu iestudējuma režisors bija hernhūtiētis JĀNIS PEITĀNS. Viņš ap 1818. gadu brīvi, pēc vācu teātra izrādē redzētas lugas tulkojis F. Šillera "Laupītājus".

Laika gaitā latviešu rokraksta literatūrā iedīgli attīstījās arī citi literatūras žanri (piedzīvojumu apraksti, leģendu pārstāsti u. c.). Sacerējumi parādījās īpašā brāļu draudžu literārajā izteiksmē, kura parādīja, ka latviešu tauta kopumā jau bija apguvusi un pieņēmusi līdz šim publicētajā literatūrā iedibinātās tradīcijas.

- ¹ Baznīcu vizitāciju protokolos u. c. dokumentos ir liecības, arī par 18. gs. vidu, kad tā sauktais "ārējais baznīciskums" gan bija nospiedis pagrīdē, bet ne iznīcinājis daudzas senču reliģiskās paražas un slepenībā tikušas vēl turētas senlatviešu dabas kulta vietas. Brāļu draudžu kristīgās aktivitātes šo iznīcināšanu veica sekmīgi.
- ² Piētisms vērsās pret ortodoksiju, un šī virziena dibinātājs bija Leipcigas universitātes teoloģijas profesors F. J. Špeners, bet pazīstamākais pārstāvis un pamatprincipu sistematizētājs bija profesors A. H. Franke Halles universitātē.
- ³ Adamovičs L. Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks. 1710–1740. – R., 1933. – 184. – 191. lpp.
- ⁴ Zutis J. Vidzeme XVIII gadsimtenī. – R., 1945. – 27. lpp.
- ⁵ Kustība ir raksturota grām.: Ideju vēsture Latvijā. No pirmsākumiem līdz XIX gs. 90. gadiem. Antoloģija. – R., 1995. – 98.–99. lpp.
- ⁶ Ozoliņš K. Latviešu skolas līdz XVIII gs. beigām // Senatne un Māksla. – 1936. – Nr. IV. – 50.–58. lpp.
- ⁷ Dunsdorfs E. Latvijas vēsture 1710–1800. – Sundbyberg, 1973. – 595. lpp.
- ⁸ Plašs apkopojošs materiāls, kurš tapis, pētot rokrakstu oriģinālus, ir grām.: Apīnis A. Neprasot atļauju. Latviešu rokraksta literatūra 18. un 19. gadsimtā. – R., 1987. – 223 lpp.
- ⁹ Ķikuļa Jēkabs. Dziesmas. – R., 1982. – 151 lpp.

VIII PIRMO LATVIEŠU AUTORU PUBLIKĀCIJAS

Neredzīgā Indriķa dziesmas

Vēsturiski pirmās no latviešu zemniecības vidus nākušo autoru publikācijas 18. un 19. gs. mijā ir radušās saistībā ar brāļu draudzēm. No šīs vides nākušo literātu darbos, kur, domājams, savu roku būs pielikuši arī redaktori, parādās īpaši konsekventa iekļaušanās jau iedibinātajās literārajās tradīcijās. Šai ziņā nav nekādu atšķirību starp pašu latviešu un citu autoru latviskajiem darbiem.

Pirmais latviešu literāts, kura tulkojumā ir izdota grāmata, bija vācu valodu apguvis pašmācības ceļā. Viņš tulkojis latviešu brāļu draudžu atbalstītāja un rokraksta literatūrā cirkulējošu darbu autora F. B. Blaufūsa ticības mācību "Dr. Mārtin Luterus mācības, visiem par labu, kas Kristu pareizi grib uzņemt" (1793). Šis tulkotājs bija MIKĒLIS GAILIS (1749–1827), dzimis dzimtzemnieku ģimenē Skultē, bet ieguvis skolotāja tiesības, strādājis par skolotāju, ķesteri un tulkojis arī garīgo dzeju.

1809. g. dziesmugrāmātā "Kristīgas dziesmas Vidzemes baznīcās un mājās dziedamas" sastādītājs, toreizējais Jaunpiebalgas mācītājs un Cēsu apriņķa prāvests literāts K. R. Girgensons ir ievietojis BORMAŅU ANNAS un NEREDZĪGĀ INDRIĶA dziesmas. Bormaņu Anna (1785–?) bija brāļu draudžu dziesminiece. Par viņu ziņas ir ļoti skopas, un droši vien, ja publicētā veidā nebūtu saglabājušās šīs trīs dziesmas, mēs pat neuzzinātu par latviešu pirmās dzejnieces eksistenci, kura ir rakstījusi dziesmas pēc tolaik modernajiem poētikas likumiem.

Eiropas dzejas tradīcijās, nevis latvju dainās ir sakņojusies arī savdabīgā talanta dzejnieka kurzemnieka Neredzīgā Indriķa (1783–1828) mums zināmā daiļrade. Fenomens, ka latviešu pirmais dzejas grāmatas autors ir no bērņības akls dzimtzemnieks, ir interpretējams dažādi – gan runājot par tumsas gadsimtiem latviešu vēsturē, gan par to, ka "arī vismelnākajā verdzības naktī neapdzīsa latviešu gara mirdzums" (K. Dzīlleja)

Neredzīgais
Indriķis

utt., tomēr nenoliedzams ir tas fakts, ka, kaut arī pēc svešiem, nevis tautas paraugiem rakstītās, bet paša izjustās un sirsnīgās dziesmas bija jaunlaiku tradīcijā sakņota mākslas dzeja. "No neredzīgā Indriķa smadzenēm neapšaubāmi plūda ritmizēta un atskaņota dzeja, kas patiesi manifestēja individuāli radītās latviešu literatūras sākumu."¹

Ar literāta, Apriķu draudzes mācītāja K. G. Elferfelda gādību iznāca grāmatiņa "Tā neredzīgā Indriķa dziesmas" (1806). Indriķa dziesmas ir publicētas arī Kurzemes kalendārā un "Latviešu Avīzēs". Atsevišķi dzejoļi ir tulkoti un iespiesti vācu periodikā.²

Folklorā vēl arvien turpināja veikt lielāko daļu no tautas literatūrai paredzētajām funkcijām, tomēr bija sācies laikmets, kad blakus tautas mutvārdu dzejai sāka veidoties no pašas tautas vidus nākušo latviešu autoru sacerētā dzeja, kura gan formā, gan saturā sevi pretnostatīja

La

neredzīgā Indriķa

Dziesmas.

Zelgavā, 1806.

pee J. B. Steffenhagen un dehla.

"Tā neredzīgā Indriķa dziesmas" (1806) titullapa

folklorai. Jaunās, pēc pavisam citas poētikas likumiem veidotās dzejas māksliniecisko vērtību nevar samērot ar tautasdziesmām, tomēr tā bija pamatā visai turpmākajai pašu latviešu dzejnieku veidotajai latviešu lirikai.

Neredzīgā Indriķa dziesmu krājumā "Tā neredzīgā Indriķa dziesmas" (1806) ievietotā dzeja, arī Apriķu ķestera Vāveru Andža sacerējums ir izteikti reliģiska satura darbi, kuros skaidri redzama ļoti lielā G. F. Stendera laicīgo "ziņģu" iedibināto tradīciju ietekme, savukārt lībiešu JĀŅU PRINČU (tēvs un dēls) krājumā, kas ticis izdots gandrīz pēc četrdesmit gadiem, ir vienīgi garīgā dzeja un lūgšanas. Tomēr jāteic, ka "Jūrnieku svētas dziesmas un lūgšanas" (1845) ir apbrīnojami profesionāli veidots krājums, kura mākslinieciskais līmenis kopumā atbilst dziesmugrāmatas standartiem. Dziesmām šeit vēl saglabāts senākajiem izdevumiem raksturīgais pieraksts, neievērojot dzejas dalījumu rindās. Dziesmas un arī lūgšanas iespieda kā prozas tekstu, vienīgi neatkarīgi no interpunkcijas katru dzejas rindu iesāka ar lielo sākuma burtu. Piemēram, tēva sacerētā dziesma: "*Lai nu Dievu teic ar dziesmām, Kas glābis mūs no jūras briesmām Un žēlīgi mums palīdzējs, //Lai mēs Dievu slavēt steidzam Un lai to godāt ne kad beidzam, Kas mūs bēdās pieminējs. //Mēs ceļos pakrītam Un rokas paceļam: Kungs, tu tas bij', Kas klausīja un sargāja, Un dzīvoību mums taupīja.*"³ Dēla prasme līdzvērtīga tēva prasmei. Dēls Jānis Princis dzejoja: "*Dievs pie tev ir spēks un drošums, Pie tev gudrais padomiņš, To mums rāda saules spožums, Debes, zem' un ūdentiņš; //Viss, ko vien tu radījs es, Tavam vārdam godu nes Un priekš mūsu acīm stāda, Ka par mums tu arī gādā.*"⁴

Jāņu Prinču kopojums (24 dziesmas un 6 lūgšanas) ir apjomā plašāks par Neredzīgā Indriķa (14 dziesmas) krājumu. Šeit ir secīgi savirknētas dziesmas dažādām jūrnieku dzīves vajadzībām: ja pašam vai tuviniekam jāiet zvejā, ja "grib Dievu teikt un slavēt pēc žēlīgas glābšanas uz jūras ceļiem" vai "kad Dievs bēdas sūtījis un slikuši jāglabā" u. c., tādējādi šis garīgo dziesmu krājums ir bijis labs papildinājums Kurzemes dziesmugrāmatā trūkstošajām dziesmām un lūgšanām.

Tāpat kā ar Apriķu draudzes mācītāja K. G. Elferfelda gādību klajā nāca Neredzīgā Indriķa dziesmas, par Jāņu Prinču krājumiņu rūpējies mācītājs V. Hilners, kas samērā izsmeļošajā priekšvārdā devis tēva J. Prinča (1796–1868) raksturojumu: "*Tas vīrs, kas viņu sarakstījis, ir godīgs jūrmalnieks, kas nekādā skolā nav bijis, bet sava arāja un zvejnieka kārtā jau pusmūžu bij nodzīvojis, kad tik rakstīšanu pats no sevis bij ieņēmis. Bet Dievs viņam gaišu prātu devis, kas labprāt uz garīgām lietām un uz augstāku gudrību*

dzenās, un 18 gadus pie Popes jūrmalas baznīcas, Pizes (tag. Miķeltornis) ciemā, dziedātāja amatu vadīdams, viņš pats arīrdzan dziedātāja garu bij iedabūjis."⁵

¹ Lejnīeks K. [Dzīlleja]. Neredzīgā Indriķa dzīve un dziesmas. – Grām.: *Neredzīgais Indriķis*. Dzīve un dziesmas. – R., 1938. – 21. lpp.

² Tulkojumus var skatīt arī monogrāfijā: *Bērziņš L.* Neredzīgais Indriķis un viņa dziesmas. – R., 1933. – 68 lpp.

³ Jūrnieku svētas dziesmas un lūgšanas, sadomātas no citkārtīga Pizes baznīcas kēstera Jāņa Prinz un no viņa vecākā dēla Jāņa. – Jelgava, 1845. – 8. lpp.

⁴ Turpat. – 24. lpp.

⁵ Turpat. – 3. lpp.

IX PIRMĀS LATVIEŠU AVĪZES

Pēc pirmo periodisko izdevumu (sk. V nod.) darbības pārtraukšanas latviešu periodikā (neskaitot kalendārus) iestājās gadsimta ceturksni ilgs klusuma periods. Šajā laika posmā sāka risināties būtiskas izmaiņas latviešu tautas vēsturē. Pēc muižniecības izstrādātās agrārreformas, kuru Krievijas cars Aleksandrs I apstiprināja par likumu Kurzemē 1817. g., Vidzemē 1819. g., sākās pakāpeniska zemnieku brīvlaišana. Tautai priekšā stāvēja grūtie "klausu laiki", bet no 1822. gada, vēl pirms nacionālās preses izveides, latviešu valodā regulāri sāka iznākt avīzes. Latviešiem no šī laika arvien bija pieejama prese, bet izdevumu skaits pakāpeniski pieauga. Jau no avīžniecības pirmsākumiem šeit ievietoja arī latviešu autoru darbus. Avīzes kļuva par reālu regulāras publicēšanas garantu latviešu literātiem, kuru skaits, veidojoties savai inteliģencei, pakāpeniski pieauga.

Par pirmās latviešu avīzes izdošanu visvairāk rūpējās Kurzemes mācītājs KĀRLIS FRĪDRIHS VATSONS (1777–1826). Viņš jaunajos apstākļos (atcelta dzimtbūšana) saskatīja iespēju veidot latviešu periodiku un jau tolaik cerēja uz latviešu tautas pāraugšanu par nāciju. 1817. gadā viņš "Kurzemes Literatūras un mākslas biedrībā" ierosināja dibināt žurnālu, bet sastapās ar muižniecības pretestību; vienīgi 1822. g., kad latviešu laikraksta koncesiju ieguva Jelgavas ģimnāzija, K. F. Vatsons varēja to iznomāt.

Starp sarežģījumiem viņš 1821. g. minējis arī to, ka "Avīzes vadība ir ļoti apgrūtināta, jo jāšargās kaut ko rakstīt, kas kungiem nepatīk, un tomēr jāraksta tas, kas zemniekus interesē"¹.

Pirmās latviešu laikraksts "Latviešu Avīzes" (1822–1915), neraugoties uz grūtībām, sāka iznākt Jelgavā. Sākumā avīze tika izdota ar "Kurzemes Bruņniecības komitejas", bet vēlāk ar "Vidzemes Landrāta kolēģijas" daļēju materiālu atbalstu. Izdevums sākumā bija maza apjoma (divas lapas), tas iznāca regulāri – reizi nedēļā. Pirmajā numurā

Kārlis Frīdrihs Vatsons

K. F. Vatsons sniedz mērķprogrammu, kuru avīze arī visumā pilda: laikraksts sola informēt, vairoz zināšanas, dot padomus un "*..ir brīžiem pasmiedamies kaut ko labu mācīt un tā, cik spēdami, palīdzēt pie arāju ļaužu prāta cilāšanas un labklāšanas*" (1822, 1).

"Latviešu Avīzēs" didaktiskus vai sentimentālus darbus publicēja visi labākie tā laika latviešu literāti: 20. gados Neredzīgais Indriķis, arī K. Kraukliņš (Kurzemes dēls), 30. gados – A. Leitāns, A. Līventāls, A. Bergmanis, E. Dinsbergs un M. Vītiņš, 40. gadu beigās un 50. gados – E. F. Šēnbergs, E. Dinsbergs, M. Vītiņš un citi.

K. F. Vatsons (1822–1826), tāpat kā viņa nozīmīgākais pēctecis redaktora amatā V. Pantēniuss (1835–1849), noraidīja lat-

viešu pārvācošanas idejas un aicināja izkopt valodu un izglītot tautu. Skolu problēmām viņi avīzē centās atvēlēt ievērojamu vietu. Regulāri pedagoģiski un reliģiski pielikumi "Latviešu Avīzēm" sāka iznākt no 1857. g., bet atsevišķs literārs pielikums, t. s. "Stāstu nodaļa" – tikai no 1893. gada. Jau agrāk "Latviešu Avīzes" izdeva dažāda rakstura vienreizējos pielikumus ar visvisādu informāciju, arī "landkartēm", kas parādīja latvietim viņa vietu Eiropā, un atsevišķiem literāriem pielikumiem, piemēram, A. Leitāna divām dziesmām, kas bija veltītas V. Pantēnīusa bērēm (1849, 27) u. c.

Ar 1851. gadu "Latviešu Avīzes" nonāca "Latviešu literārās (draugu) biedrības" īpašumā un izveidojās par Kurzemes un Vidzemes garīdzniecības izdevumu. Ar laiku, biedrībai arvien vairāk politizējoties, "Latviešu Avīzes" kļuva par nacionālās idejas aizstāvju ķildīgu pretinieci.

Tā laika "Latviešu Avīzes" pārsšķirstot, lielā mērā jāpiekrīt J. Alunāna polemiski asajā rakstā "Zur lettischen Literatur der Gegenwart" (Par tagadnes latviešu literatūru, 1861) teiktajam: "*..redaktors mācītājs R. Šulcs*

Latviešu Avīzes

1822.

Pirmais gada-gājums

Nr. 1. līdī Nr. 52.

Jelgavā,
pēc Jāņa Wridrikka Steffenhagen un dēla.

Laikraksta "Latviešu Avīzes"
pirmā gadagājuma (1822) titullapa

sev spraudis uzdevumu kā drosmīgam kareivim doties cīņā pret-laika gara pieaugošo attīstību un tautu pamatīgi izdziedināt no laicīgiem centieniem. Pēc mācītāja Šulca kunga uzskata, pie laicīgajiem centieniem pieder arī tautas materiālā stāvokļa uzlabošana. Tāpēc arī Jelgavas latviešu avīze cildina nabadzību kā dievam tikamu stāvokli, bet zābaku un cita tagadējiem apstākļiem piemērota apģērba valkāšanu un tāpat braukšanu labākos un ērtākos ratos nolād visādā veidā kā velnišķīgu augstprātību. Bez tam mācītājs Šulca kungs laicīgiem centieniem vēl pieskaita tautas tiekšanos pēc augstākas izglītības. Nepietiek, ka latviešu avīze norāda briesmas, ar kādām izglītība apdraud dvēseles labklājību; nopūlas arī tautai ieskaidrot, ka valsts gan vairīsies latviešiem iekārtot izglītības iestādes, jo izglītības iestādes latviešiem esot tas pats, kas bērnu rokās uguns."²

Sākumā "Latviešu Avīzes" bija paredzētas kurzemniekiem, tāpēc no 1824. g. iznāca arī "**Vidzemes Latviešu Avīzes**" (1824–1889), kuras nekļuva populāras, jo neiespieda daiļliteratūru, bet galvenokārt tikai tiesu sludinājumus.

Lielāki panākumi bija Rīgas mācītāja H. Treija (1794–1849) izdotajam laikrakstam "**Tas Latviešu Ļaužu Draugs**" (1832–1846). 1838. g. nosaukumu saīsināja "Tas Latviešu Draugs". Avīzes programma līdzīga K. F. Vatsona mērķiem, tā iznāca regulāri, reizi nedēļā. Treijs literārajā darbā ievadīja A. Leitānu, publicēja A. Līventāla dzeju un J. Rugēna patriotiskās "Latviešu draugu dziesmas" (1842). Laikrakstu slēdza par H. Treija pašsacerēto rakstu, kurā viņš alegoriskā veidā vērsās pret latviešu pāriešanu pareizticībā³ – "Tas vecs uzticams mācītājs Leišu zemē un viņa audzēknis Jānis" (1846, 2, 3). Par pretkrievisku rīcību H. Treiju izsūtīja uz Kauņu.

Tikai pēc septiņiem gadiem Vidzemē dibinājās jauns laikraksts "**Mājas Viesis**" (1856–1910). Par tā redaktoru kļuva Treija audzēknis A. Leitāns (1815–1874), kurš šajā darbā nostrādāja līdz mūža galam. "Mājas Viesis" salīdzinājumā ar "Latviešu Avīzēm" bija plašāks izdevums, "par to pašu maksu" sniedza vairāk lasāmvielas un ātri kļuva populārs.

¹ Ārons M. Latviešu Literāriskā (Latviešu Draugu) Biedriba savā simts gadu darbā. – R., 1929. – 14. lpp.

² Citēts pēc: Alunāns J. Izlase. – R., 1956. – 209. lpp.

³ Sakarā ar baumām par iespējām iegūt zemi Krievijā 1845. g. pavasarī Vidzemē sākās plaša zemnieku pāriešana pareizticībā (līdz pat 74 tūkstošiem).

Tas Latweeschu lauschu draugs.

1832. 1ma Janw.

1ma lappa.

Wiffadu Deewa fwehtibu un laimi us to jaunu gaddu!

Paschâ pirmâ gadda deenâ tad nu tas Latweeschu lauschu draugs fahf sawu zekku fraigaht, lohti preezadamees, fa winsch jau taggad daschu fintu zilweku Kurfemmê un Widsfemmê sinn, kas ar lahbu prahtu wirrau usnemis sawas mahjâs un tahs dahwaninas ne smahdehs, fo winsch sawâ kullê teem atneffihis. Bet pirms winsch schodeen sawas mantas iskreauj, wirram wehl irr ja stahsta, kas wirram paschaim wezza gadda gallâ irr notizzis, kahdas behdas un kahdi preeki wirram schi zekka deht usnahkufchi. — Papreefsch klauseet tahs behdas! — Kad winsch wehl mahjâs to leeku zekku pahrdohmaja, fo winsch ar to jaunu gaddu gribbeja usnemt, raug! tad leela melna wahrna lohgam garram ffrehje, brehfdama brehze un fehrze, itt fâ gribbeja fazziht: "Ko tu tik ilgi dohma un dohma! Paleez jel labbaki mahjâs; taws zelsch un darbs tew par labbu un laimi ne isdohfees: gruhtibas un behdas ween tew gaida." Dasch zits zilweks turklaht gan buhtu dohmajis: "tas jau teescham ne buhs welti, fa tahda leela wahrna garram ffreij. Waijaga pamest to darbu, waijaga palist mahjâs." Tomehr tas Latweeschu lauschu draugs,

Laikraksta "Tas Latviešu Laužu Draugs"
pirmais numurs (1832)

X

LATVIEŠU TAUTĪBAS LITERĀTI

Sekodami jau aprobētajām literārajām tradīcijām, 19. gs. 30. gados sāka publicēties arī vairāki no latviešu tautas nākušie literāti. Savu daiļradi viņi aizsāka, publicējot avīzēs tulkotus, vairumā gadījumu garīga satura dzejoļus.

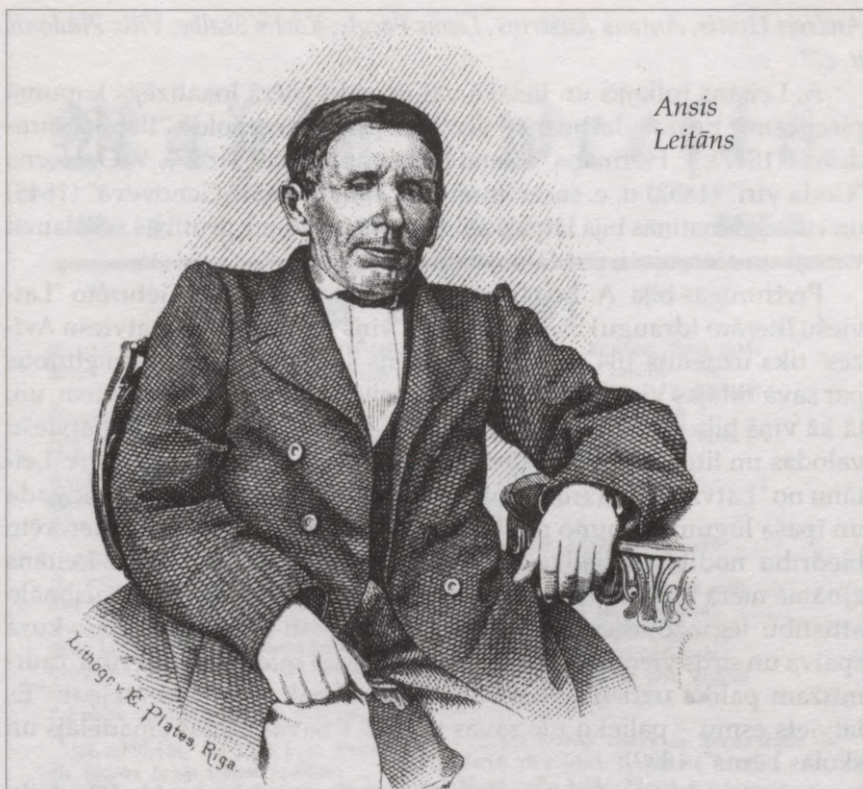
J. F. Lundberga literārajā aizgādībā esošais Biržu un Salas draudzes ķesteris un vēlākais rakstvedis Ansis Līventāls 1830. g. publicē no vācu valodas tulkotu garo dziesmu "Dēls no kara dienesta". 1832. g. Šampētera muižas skrīveris, vēlākais pagasta tiesas rakstvedis Ansis Leitāns, kura literāro darbību atbalstīja žurnālists K. Treijs, publicē garīga satura dzejoli "Tuvāku mīlestība". Šajā laikā arī Dundagas mācītājmuižas kučieris un sulainis, vēlākais skolotājs Ernests Dinsbergs sacer un tulko garīgas dziesmas.

A. Līventāls, A. Leitāns un E. Dinsbergs bija ar lielām darba spējām apveltīti autodidakti. Viņi daudz un cītīgi tulkoja, arī sacerēja paši, regulāri publicējās un daudzējādā ziņā sekmēja latviešu turpmāko rosību literārajā dzīvē.

1839. g. ar dzejoli "Vecs gads" aizsākās arī vienīgā skolu izglītību guvušā literāta Jāņa Ruģēna darbība.

Pirmais latviešu tautības redaktors Ansis Leitāns

ANSIS LEITĀNS (1815–1874), Rīgas apriņķa Piņķu muižas kalpa dēls, skolā nav gājis, tikai pāris nedēļu viņu apmācījis kāds ceļojošs vācu pulksteņmeistars. Bērnībā iegūtās mugurkaula deformācijas dēļ varējis daudz laika veltīt grāmatām. Visu mūžu ražīgi darbojies literatūrā, turklāt to darījis paralēli maizes darbam. A. Leitāns bija muižas un pagasta tiesas skrīveris Rīgas apkārtnē Bierīnos, kur strādājis, pēc vēsturnieku liecībām, vismaz no 1845. g. līdz pat mūža beigām. Bijis

taisnīgas dabas, lietas centies vērst par labu zemniekiem un "rakstus vedis" latviešu valodā.

A. Leitāns dzejojis samērā daudz, īpaši daudz dziesmu publicētas "Tai Latviešu Draugā" un "Latviešu Avīzēs". Atsevišķā krājumā apkopota dzeja nav izdota. A. Leitānam trūka īpašu dzejnieka dotību, taču viņš bija, kā atzinuši laikabiedri, "tas labākais iekš nerīmētiem rakstniekiem"¹. A. Leitāns tulkojis un sarakstījis pāri par trīssimt visdažādākā satura rakstu gan avīzēm, gan Vidzemes kalendāriem. Īpaši populārs viņš kļuva ar stāstu tulkojumiem no vācu valodas. A. Leitāns labi pārzināja pieejamo tālaika vācu "tautas grāmatu" autoru sacerējumus un izvēlējās vairākus saistošus un atmiņā paliekošus K. Šmīda (1768–1854) darbus. "K. Šmīda sarakstīto grāmatu pievilcības spēku atceras Reinis un Matīss Kaudzītes no savas bērnības, tās piemin vēl arī Jānis Jaunsudrabiņš,

Andrejs Upītis, Antons Austrīņš, Leons Paegle, Kārlis Skalbe, Vilis Plūdonis u. c."²

A. Leitāns tulkojis un lielākā vai mazākā mērā lokalizējis kopumā piecdesmit prozas darbus, tai skaitā arī J. V. Meinholda "Barons Bundulis" (1847), F. Hofmaņa "Īstena bērnu mīlestība" (1857), V. O. Horna "Goda vīri" (1852) u. c. sacerējumus. "Grāfa lielmātē Genovevā" (1845) un citās grāmatiņās bija latviešu sirdīm tuvi, cildeni, grūtībās nesalauzti varoņi un aizraujoši, pat fantastiski sižeti.

Pretrunīgas bija A. Leitāna attiecības ar vāciskā garā ieturēto "Latviešu literāro (draugu) biedrību", kurā viņš par rakstiem "Latviešu Avīzēs" tika uzņemts 1842. gadā. A. Leitāns saņēma bargus pārmetumus par savā "Mājas Viesī" publicētajiem asajiem jaunlatviešu rakstiem, un, tā kā viņš bija viens no konkurējošās pašu latviešu veidotās "Latviešu valodas un literatūras biedrības" statūtu parakstītājiem (1861), A. Leitānu no "Latviešu literāro (draugu) biedrības" izslēdz un tikai pēc gada un īpaša lūguma atjauno par biedru. (Piebilstams, ka latviešu iecerēto biedrību nodibināt liedza Krievijas Iekšlietu ministrija.) A. Leitāns zināmā mērā bija vidusceļa gājējs starp šiem abiem latviešu nacionālo attīstību iegrožojošiem spēkiem – vācisko un krievisko. Viņš, kura spalva un sirds vienmēr juta aicinājumu paust mieru un saderību, cauri mūžam palika uzticīgs jaunības dienu dzejolī paustajai atziņai: "Es latviets esmu – palieku pie savas tautas" ("Savas tautas smādētājs un skolas bērns", 1839).

A. Leitāns kļuva par pirmo latviešu tautības redaktoru. Nedēļas laikraksts "Mājas Viesis" darbību sāka Rīgā 1856. gadā un kļuva par iecienītāko latviešu laikrakstu Vidzemē. Par jaundibināmā laikraksta redaktoru jau no pirmā numura uzaicināja Ansi Leitānu, un viņš šajā darbā nostrādāja līdz mūža galam. Otrs tolaik populārs latviešu laikraksts bija mācītāju īpaši atbalstītais Kurzemes laikraksts "Jelgavas Avīzes", kuru izdeva jau kopš 1822. gada. "Latviešu Avīzes" nostājās opozīcijā pret "Mājas Viesi", un pat Vidzemes mācītāji izteica šaubas par otra – Leitāna laikraksta – lietderību. A. Leitānam, lai arī ar morāliem zaudējumiem un sarūgtinājumiem, izdevās savu "Mājas Viesi" saglabāt. Savā izdevumā viņš īpašu vērību veltījis zemes reformai, skubinājis latviešus uz nomu un zemturību, kā arī publicējis visu iepirkto māju sarakstus. "Mājas Viesis" ievietoja virkni dažāda profila izglītojošu rakstu ģeogrāfijā, dabaszinātnēs, astronomijā, vēsturē, sniedzis praktiskus padomus un mudinājis uz veselīgu dzīvesveidu. "Mājas Viesī" atrodami raksti par latviešu valodu, folkloristiku, literatūru, reizumis šeit ievietota arī

Mahjās weefis.

Nr. 1.

Pirmdeendā 2. Juhli

1856.

Meers!

Pirmais wahrds, ko Mahjās weefi lasa!
Meers! Meers! wirs semmes, zilwekem labs
prahts!

Meers! Meers! irr tas, vehz kurra karis vrasa,
kam prahts jel maj no Deewa dabwinahts!
Meers irr ta ihsta swehtischaus rassa,
Gešch kurras tohy wišs labnims spirdsinahts!
Meers irr tas dahršs, fur jalko mihlestiba,
Seed zerriba un pee-aug usitziba!

Šchis swehtais meers it ka no jamma dšinnis
Nu atal nahzis muhsu rohbešchds.
Tas breefmigs pohsta negaišs weeneiřs rimmis,
Zaur to yuřs pafaul' fritta řib'ehšids.
Wiřs karšč un tumščā nahwes bedre grimmis,
Lai grimst, lihđs uogrimřt elles dšikumds!
Lai waida meers ya wiřšahm semmes mallahm!
Lai walda meers lihđj paščan pafaul's gallam!

Jiř tuhřřošči, kas zeeta karra breefmas,
No šchahda puhta rihtles swadbadi,
Šas dšihwu nahw' un elles-uggun' keefmas
Teem wirtu řlaubija negantigi,
Nu vazell sawas salbas meera dšeefmas
Ar preeka pillu řib' un dwehfeli,
Tam usdšebahť, zaur ko šchihš behdas beidšahš
Un lihđj ar teem iřweens lai dšeebahť steidšahš:

Alleluja! Lai gohds un řawa
Ar augřahm dšeefmahm řtauweht řtann
Tam, kas to nřnu karu kawa
Un beidja affus isleefšan'!
Kas nemeeru nu řappā wehřis
Un jautu meera řarogu
Ar mihlahm řehwa rohřahm zehřis
Bahť wiřřu pladžu řiropu!

Tam kungu Kungam, kurea rohřa
Pahřwalda wiřřu pafauli,
Šas Weens vehz Sawa prahta lohřa,
Par labbu wiřřu břihtniřchti —
Tam, lai pee řahjahn pakřtdama
Nu usdšeed wiřřu řiropa,
To mihlu meeru řanendama
Ar teiřřchann Alleluja!

Voi kalni, leiřas, meřči, lauri
Un dahrři, vřamas, paleiřas
No meera dšeefmahm atřtann jauti —
Wiřs raddijums lai preežajahš;
Lai wiřři weend kohři řahjahš,
Tam kungu Kungam usdšebahť,
Ka mihłais meers nu atal mahjās
Un enaidš wiřs pee galla řahť!

Meers debbeřs behns no Deewa Garra —
Karšč elles fehrš, ko řahřans řplauj!
Meers wiřřu dabbu dšihwu darra —
Karšč wiřřu dšihwiř' jemmē kauj!
Meers swehtibu wirts semmes kaiřa —
Karšč atweł babb' nu truhřumu:
Meers karšču dšihwi jautu tařa —
Karšč negantu un nejautu!

Meers uřtur' wiřřs dšihwotajns,
Meers jemm' nu tauas aplaimo:
Meers řiřro walř' un walditajns,
Meers laušu dšihwi atweegla.
Meers peepild' vagrabbu un řehři,
Meers wairo gohđ' un iřřumu;
Meers meř' un dwehřles mantas swehtī.
Meers peřřchřer weeglu řtundim!

Laikraksta "Mājas Viesis" pirmais numurs (1856)

daiļliteratūra. Neraugoties uz zināmu konkurences cīņu, trešajā laikrakstā – jaunlatviešu noorganizētajās "Pēterburgas Avīzēs" – norādīts: "Pirmo Pēterburgas avīzes numuru "Mājas Viesa" apgādātāji paši uzņemas pielikt pie savām avīzēm klāt, pierādīdami caur šo drauga prātu, ka tiem skaudība pret jauno darbu neguļ vis sirdī, bet ka tie grib uzticīgi palīdzēt labai jaunai uzsākšanai."

Anša Līventāla dzeja un prozas tulkojumi

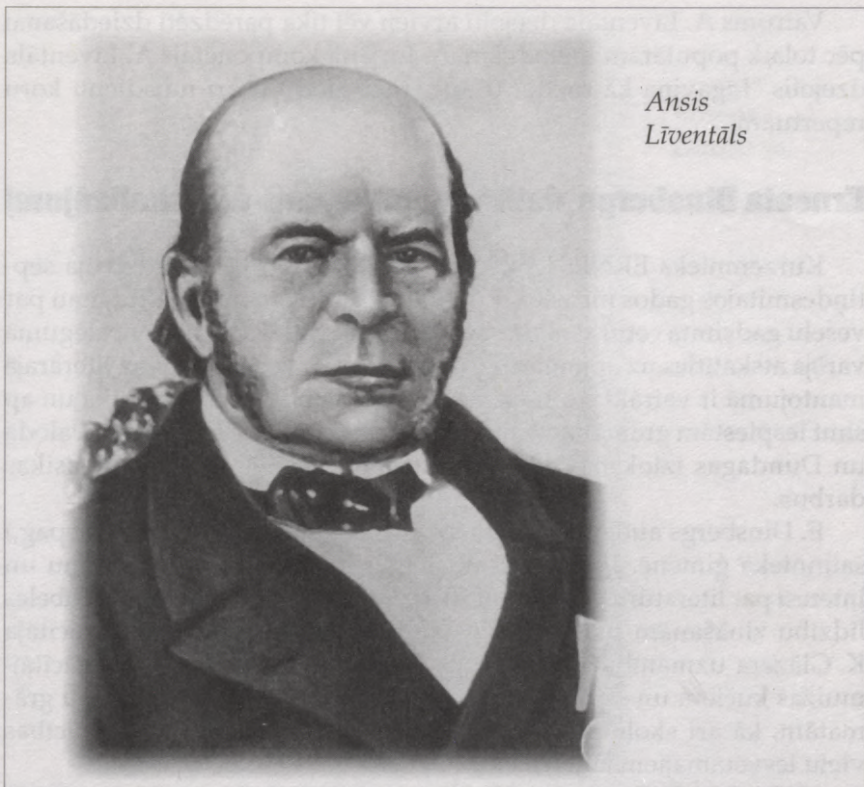
ANSIS LĪVENTĀLS (1803–1878) bija dzejnieks pēc sirds aicinājuma. Viņa muzikālā apdāvinātība ir jūtama gan dzejas ritmos, gan valodā, turklāt vairums dziesmu ir tēlainas un saturiski bagātas. Sava laika lasītājus A. Līventāla dzeja ne tikai emocionāli iespaidoja, bet arī intelektuāli bagātināja.

A. Līventāls spēja pats apgūt nepieciešamās pamatzināšanas un kļuva par sulaini, tad skroderi, bet iekrātos līdzekļus izmantoja, lai apgūtu ērģeļu spēles māku. Vidzemnieks A. Līventāls 22 gadu vecumā atsaucās uz tolaik pazīstamā literāta J. F. Lundberga (sk. VI nod.) sludinājumu "Latviešu Avīzēs" un devās uz Zemgali, kur kļuva par Biržu un Salas draudzes ķesteri un ērģelnieku. A. Līventāls strādāja par skolotāju, un viņam reizēm tika uzticēts lasīt sprediķus paša apdarē. Tie vēlāk izdoti grāmatā "Septiņdesmit sprediķi uz visām svētdienām un svētku dienām" (1884). Biržos radās iespējas atraisīties A. Līventāla dzejnieka, tulkotāja un žurnālista dotumiem, jo draudzes mācītājs J. F. Lundbergs, pats būdams viens no "Latviešu literārās (draugu) biedrības" dibinātājiem, tos centies visādi sekmēt un atbalstīt.

J. F. Lundbergs arvien izvirzīja A. Līventāla personību par paraugu citiem, piemēram, runājot pat jaunu latviešu skolu atvēršanu, viņš rakstīja: "Kur tādas skolas grib ietaisīt, tur, zināms, papriekšu jāgādā par labi iemācītiem un godīgiem skolmeistariem. Tādi mums, paldies Dievam, netrūkst. Jo mūsu godīgs ērģelnieks un draudzes skolmeistars Līventāls tādus ir izmācījis."³

J. F. Lundberga vadības laikā A. Līventālu 1842. gadā uzņēma par "Latviešu literārās (draugu) biedrības" goda biedru. Tā bija īpaša labvēlība, jo lēmums par to, ka uz sapulcēm var ņemt līdzī katru krietnu skolotāju, t. i., arī latvieti, tika pieņemts trīs gadus vēlāk.

A. Līventāla literārā mantojumā ir arī vēsturiski apraksti un virkne populāru vācu rakstnieku sentimentālu, didaktisku, satīrisku un vēstu-

Ansis
Līventāls

risku darbu tulkojumu un lokalizējumu, bet galvenokārt atzīmējama viņa dzeja. Tā īpaši bieži tikusi ievietota 30.–40. gadu periodikā, bet vēlāk apkopota divos atsevišķos krājumos "Vecas modes dziesmiņas un ziņu liksmības" (1–2, 1863). A. Līventāla patriotiskā, dabas un mīlestības dzeja (arī tulkotā) ir individualizēta, tēlota izjusti, romantikas un sentimenta caurvīta ("Sveiks Baltijai", "Pasaciņa", "Īstens draugs ir dārga manta", "Matīsiņš", "Ubadziņš lūdzas" u. c.).

A. Līventāla spalvai pieder arī tādi asi un skarbi dzejoļi kā "Divi miroņugalvas sarunājas", "Jauna baznīcas gada rītā 1835" un "Uz Gūtenberga piemiņu", kur ir rindas:

*Bet ir jūsu vārdus minēs,
Latoju asins dzērāji;
Lāstu piemiņā tos svinēs –
Cilvēcības rējēji!*

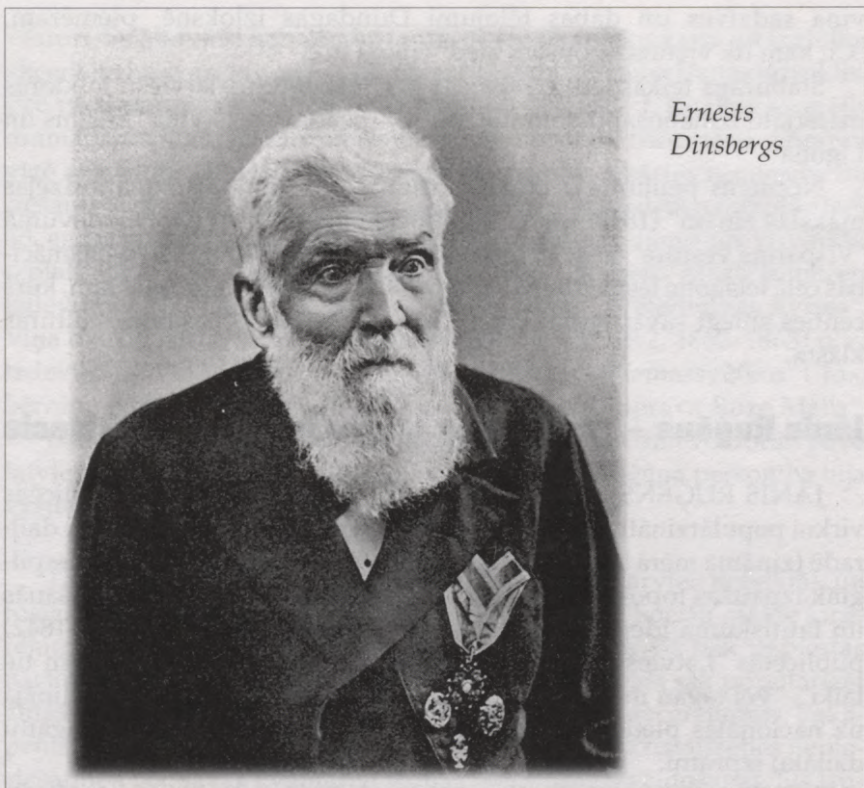
Vairums A. Līventāla dzejoļu arvien vēl tika paredzēti dziedāšanai pēc tolaik populārām melodijām. A. Jurjāna komponētais A. Līventāla dzejolis "Līgaviņa kā rozīte" (Raug, roze zied!) ir arī mūsdienu koru repertuārā.

Ernesta Dinsberga daiļrade, tulkojumi un lokalizējumi

Kurzemnieks ERNESTS DINSBERGS (1816–1902) pārdzīvoja septiņdesmitajos gados mirušos A. Leitānu, A. Līventālu un J. Ruģēnu par veselu gadsimta ceturksni un savas garās un ražīgās dzīves noslēgumā varēja atskatīties uz apjomā apbrīnojami plašu veikumu. Viņa literārajā mantojumā ir vairāki simti dažāda satura publikāciju periodikā un ap simt iespiestām grāmatām. Dinsbergs ir rakstījis dzeju literārajā valodā un Dundagas izloksnē, sacerējis lugas un tulkojis pasaules klasikas darbus.

E. Dinsbergs audzis mežsarga, Dingeskalna māju (Dundagas pag.) saimnieka ģimenē. Jau no bērnības bijis apveltīts ar labu atmiņu un interesi par literatūru. Autobiogrāfijā⁴ viņš apraksta, kā ar savām Bībeles līdzību zināšanām piecpadsmit gadu vecumā pievērsis sev mācītāja K. Glāzera uzmanību. Tas E. Dinsbergam deva iespēju iegūt mācītājmuižas kučiera un sulaiņa vietu, plašāku pieeju latviešu un vācu grāmatām, kā arī skolotāja darba iemaņas, izskaidrojot ticības mācības vielu iesvētāmajiem jauniešiem.

1838. gadā E. Dinsbergs kļūst par pirmo Kubeles mežsarga mājās iekārtotās skolas skolotāju. Viņa vienīgā oficiālā izglītība ir pāris mēnešu (1840) Ciravas-Dzērvies skolotāju seminārā, bet skolotāja darba stāžs bija – četrdesmit gadi. Sakarā ar Dundagas zemnieku nemieriem E. Dinsbergs 1863. gadā ticis izsūtīts uz Jaunjelgavu, kādu laiku strādā Rīgas Jāņa baznīcas skolā un 1868. gadā atgriežas savā Kubeles pagasta skolā. Blakus skolotāja darbam arvien daudz rakstījis un tulkojis, bet 1878. gadā pievērsies vienīgi rakstniecībai. Ar K. Valdemāra gādību gan Krievijas imperatore, gan Pēterburgas Zinātņu akadēmija godalgojusi E. Dinsberga dzejoļus ar naudas prēmijām, tomēr talantīgs dzejnieks viņš nav bijis. Vairums E. Dinsberga dzejoļu apkopoti krājumos "Zināģes un rīmes" (1856, 1870) un "Rīmes" (1862). Procentuāli īpaši liela daļa no E. Dinsberga sacerējumiem ir tulkojumi un tik brīvi pārstrādājumi, kas pat līdz nepazīšanai pārveidojuši oriģināla tekstu. Bijība pret klasiķu J. V. Gētes, H. Heines, F. Šillera, Dž. Milтона u. c. pirmavotiem nav bijusi E. Dinsberga stiprā puse, tomēr, pateicoties E. Dinsberga neno-

*Ernests
Dinsbergs*

gurdināmajai darboties gribai, latviešu lasītājiem kļuva pieejama vesela virkne pasaules klasikas darbu: J. V. Gētes "Lapsa Kūmiņš" (1879), H. Bičeres-Stovas "Unkel Toma būda" (1863), Homēra "Odisejas" pārstāsts (1893–1894), Dž. Miltona "Pazaudētā paradīze" (1–2, 1893–1899), V. Žukovska "Divpadsmit guļošas jumpravas" (1868), "Tūkstsots un vienas nakts" pasaka "Sultānene Kausāde un četrdesmit vezīru" (1868) u. c. E. Dinsbergs atkārtoti pārstrādājis tautā iemīļoto dzejojumu "Maijas Roze" (1890). Šis A. Kamerera vācu teikas pirmizdevums latviski "Turaidas jumprava" izdots 1857. gadā. E. Dinsbergs darbam licis moto "Patiesas mīlestība par nāvi stiprāka". Populārs kļuva Mārča Reinberga dzejojuma pārstrādājums – "Rīga jeb ziņģe par Rīgu un viņas dzīvi" (1865).

E. Dinsbergs bija viens no pirmajiem lugu autoriem: "Skaistākais degons" (1862), "Sarkanais un Zilais putniņš" (1878). Īpaši atzīmējami

viņa sadzīves un dabas tēlojumi Dundagas izloksnē, piemēram, "Cil'kam tik vienreiz pousers zied" (1863) u. c.

Staburaga teikas iedvesmojušas E. Dinsbergu uz latviešu folkloras materiālu izmantošanu daiļradē, un 1871. gadā izdots viņa "Erasmus un Ligona".

Nopietns pētījums ir poētika "Metrika ar tām vajadzīgām dzejas mākslas ziņām" (1890), plašs kompilēts materiāls aplūkots izdevumā "Vispārīgā vēsture" (1–4, 1892–1902). E. Dinsberga rokraksts – pašmācības ceļā ielāgotie iespiedburti – ir savdabīgs simbols autodidaktam, kurš centies sniegt savai tautai labāko un svarīgāko no pasaules kultūras klāsta.

Jānis Ruģēns – nacionālās atmodas laika priekštecis

JĀNIS RUĢĒNS (1817–1876) ir tulkojis klasiķu darbus, publicējis virkni populārzinātnisku rakstu un garīgu un laicīgu dzejoļu. Viņa daiļradē (zināmā mērā brāļu draudžu pasaules uztveres rezultātā)⁵ visspilgtāk izpaužas topošās latviešu inteliģences latviskās apziņas mošanās un tautiskuma idejas. Laikrakstā "Tas Latviešu Draugs" (1841–1842) publicētās "Latviešu draugu dziesmas" – "Kad atnāks latviešiem tie laiki", "Vēl tagad mūsu tautā" un "Tāpēc esi latviets dzimis" mudināja uz nacionālās piederības apzināšanos un latviešu tautas likteņgaitu dziļāku izpratni.

J. Ruģēns bija viens no pirmajiem audzēkņiem, kas guva labu izglītību J. Cimzes vadītājā Vidzemes skolotāju seminārā. Sliktās veselības dēļ (domājams, vairāk vai mazāk pietēlota, tomēr eksistējoša garīgā kaite) J. Ruģēns nevarēja strādāt par patstāvīgu skolotāju, skolas darbā bijis ar pārtraukumiem, veicis arī Valmieras apriņķa tiesas tulka un rakstveža pienākumus. Par J. Ruģēna spilgto personību un savdabīgo, apbrīnojami asprātīgo pasaules redzējumu tautā izplatījās daudz anekdotisku nostāstu, viņš ar savām "kuplejām" kļuva par populāru sava Valmieras novada dziesminieku. Rindas no dzejoļa "Uguns":

*Tev teicu, Dievs, kamēr man nosvilst mati,
Kamēr man bedrē nogāž liķa rati*

brāji Kaudzītes izmantoja "Mērnieku laikos" kā daļu no Pietuka Krustiņa repertuāra. Hernhūtiešu rakstu tradīcijās balstīts J. Ruģēna "Ar acīm redzēts ceļš uz Vidzemes debesīm" (sarakstīts 1843. g.). Darbs izplatījās rokrakstos un bija nozīmīga vēsturiski publicistiska apcere par Baltijas

vēsturi. Šeit latvieši uztverti kā tauta, nevis zemnieku kārtā un izglītība akcentēta kā svarīgs tautas pašapziņas un labklājības celšanas līdzeklis. Pēc vācu parauga – J. V. Millera Bībeles leģendas – J. Ruģēns sacerējis dramatiski spilgtu un filozofiski piesātinātu poēmu "Ījaba stāsti, dziesmu vīzē sarakstīti" (1859). Poēmā izvērtētā pasaules iekārtas netaisnība un ciešanu jēgas meklēšana sasaucās ar zemniecības kustības uzplūdiem 60. gadu pirmajā pusē, tāpēc šis darbs kļuva par vienu no visplašāk izplatītajiem rokrakstu literatūras darbiem. J. Ruģēna raksti publicēti izdevumos "Tas Latviešu Draugs", "Mājas Viesis", "Pēterburgas Avīzes". Viņa dzejoļi izdoti "Dažādu dziesmiņu krājumā" (1–2, 1862–1863) u. c. izdevumos. Vēl šodien dzied J. Ruģēna dziesmu "Ziemassvētkos" ("Jūs, bērniņi, nāciet ar priecīgu prāt") un "Turaides jumprava Roze Maija".

Laikmetā, kad gaisā vēl virmoja šaubas par iespējām veidoties pašu latviešu radītai kultūrai, zinātnei un mākslai, J. Ruģēna personība bija vēstnesis jaunajam nacionālās atmodas laikmetam.

Tā 19. gs. pirmajā pusē latviešu tautības literāti arvien noteiktāk un rosīgāk iesaistījās literārās dzīves dažādās nozarēs. Sociāli asākie sacerējumi vēl tiek izplatīti rokrakstos, bet arī publikācijās tiek iespēstas nacionālo piederību apliecināšas rindas. Latvieši paši sāk popularizēt zināšanas savas tautas vidū, tulko cittautu literāros sacerējumus. Pakāpeniski laika gaitā arvien skaidrāk latviešiem sāk izkristalizēties nepieciešamība pēc savas kvalitatīvi jaunas literatūras izveidošanas. Šis jaunais, sākumā vēl tik grūti ejamais attīstības ceļš pavēra iespēju latviešiem pašiem folkloras un no citām tautām aizgūtās literārās pieredzes mijiedarbībā izkopt savu daiļliteratūru, līdz tā 20. gs. kļuva līdzvērtīga Eiropas nacionālo literatūru sastāvdaļa.

Ievērojot literāro procesu kontinuitāti, jāatzīst, ka šī attīstība bija turpinājums iepriekš aplūkotajam periodam, kas latviešu nacionālajai literatūrai bija atstājis paliekošu mantojumu ar lielu kultūrvēsturisku nozīmi:

* bija izaudzīnāta samērā plaša, jaunu sacerējumu apgūšanā ieinteresēta lasītāju saime, kura bija iepazinusi kristīgo pamatliteratūru, laicīgo prozu un literāro dzeju, kas bija veidota pēc pilnīgi citiem pamatprincipiem nekā latviešu tautasdziesmas;

* latviešu tauta, galvenokārt ar tulkojumu un lokalizējumu starpniecību, bija apguvusi Eiropas "tautai paredzēto grāmatu" literāro pieredzi, pamatvilcienos bija iepazītas tā laika literārajos procesos valdošās strāvas un žanri;

* bija dibināta latviešu žurnālistika;

* vēl līdz jaunlatviešu aktivitātēm, kuras vainagoja K. Barona "Latvju dainu" (1–6, 1894–1915) izdevums, bija sākts latviešu folkloras tekstu vākšanas un publicēšanas darbs;

* bija izveidota latviešu valodniecība un izkopta literārā rakstu valoda, kura nacionālās atmodas laikmetā kļuva par būtisku priekšnoteikumu tautas pašapziņas modināšanai. Jau iedibinātās rakstu tradīcijas, ar laiku tās arvien uzlabojot, ir pamatos arī visai turpmākajai latviešu literatūrai.

¹ *Diriķis B.* Latviešu rakstniecība. – R., 1860. – 53. lpp.

² *Kiršentāle I.* Priekšvārds. – Grām.: *Leitāns A.* Autobiogrāfija. Grāfa lielmāte Genoveva. – R., 1980. – 8. lpp.

³ Latviešu Avīzes. – 1837. – Nr. 7.

⁴ *Dinsbergis E.* Autobiogrāfija ar ģimietni un ievadu no Poruku Jāņa. – Cēsis, 1904. – 70 lpp.

⁵ *Lejnieks K.* [Dziļleja]. Jāņa Ruģēna dzīve un darbi. – Grām.: *Ruģēns J.* Kad atnāks latviešiem tie laiki? – R., 1939.

NACIONĀLĀS ATMODAS LAIKA LITERATŪRA

19. GS. 50. GADU VIDUS-19. GS. 80. GADI

Krišjānis Valdemārs, Juris Alunāns, Krišjānis Barons - nacionālās atmodas ievadītāji

19. gadsimta otrajā pusē veidojās kvalitatīvi jauna latviešu literatūra, kuras rašanos un attīstību noteica latviešu tautas nacionālā atmoda. Tautas atmodu un pastarpināti arī šī laikmeta literatūru impulsēja vairāki sociālvēsturiski faktori.

Pirmkārt, ārēji faktori, t. i., Eiropas revolucionārie strāvojumi un nacionālās kustības uzliesmojumi. Pēc 1848. gada franču revolūcijas Eiropas reģionā strauji pieauga tautu nacionālās atbrīvošanās centieni. Ungāri un itāļi pasludināja republiku, čehi prasīja satversmes sapulci, kroāti organizēja nacionālo padomi, austrieši cīnījās par savas valodas tiesībām utt. Reakcija brīvības centienus apspieda. Taču nemieri uzliesmoja no jauna, arī pret Krievijas impērijas patvaļu un apspiestības jūgu. Latvijā atbalsojās poļu šļahtiču sacelšanās 30. un jo īpaši 60. gados. 1863.-1864. g. Lietuvas poļu nemieri pienāca tuvu Latvijas robežai. Sacelšanās Biržos, Kedainos, Panevėžā, Telšos, Šauļos aktivizēja latviešu zemnieku pretestību Dundagas apkaimē un citos novados. Par Latgales poļu sacelšanās vadoņa - Krāslavas muižnieka Leona Plātera likteni Latvijā izplatījās leģendāri dzejojumi, kuri nebūt nesaskanēja ar valdošās ideoloģijas garā ieturēto poļu "noziedznieku" nosodījumu.

Otrkārt, latviešu nacionālo atmodu veicināja cariskās Krievijas iekšējie procesi, konkrēti 40.-60. gadu sociālekonomiskās reformas, kas deva zemniekiem iespēju zemi nomāt vai iepirkt, revidēja kļaušu sistēmu, uzlaboja pagastu elementārskolu stāvokli, piešķīra zemniekiem tiesības piedalīties vietējā pašvaldībā. Tādā kārtā pavērās ceļš uz zināmu saimniekošanas patstāvību un pašārvību savām spējām gan zemes kopšanas, gan pagasta pārvaldīšanas ziņā.

Latviešu zemnieku jaunākās paaudzes pārstāvji, tikuši pie plašākas izglītības, jaunās, spirtgās Eiropas vēsmas un Krievijas ekonomiskās

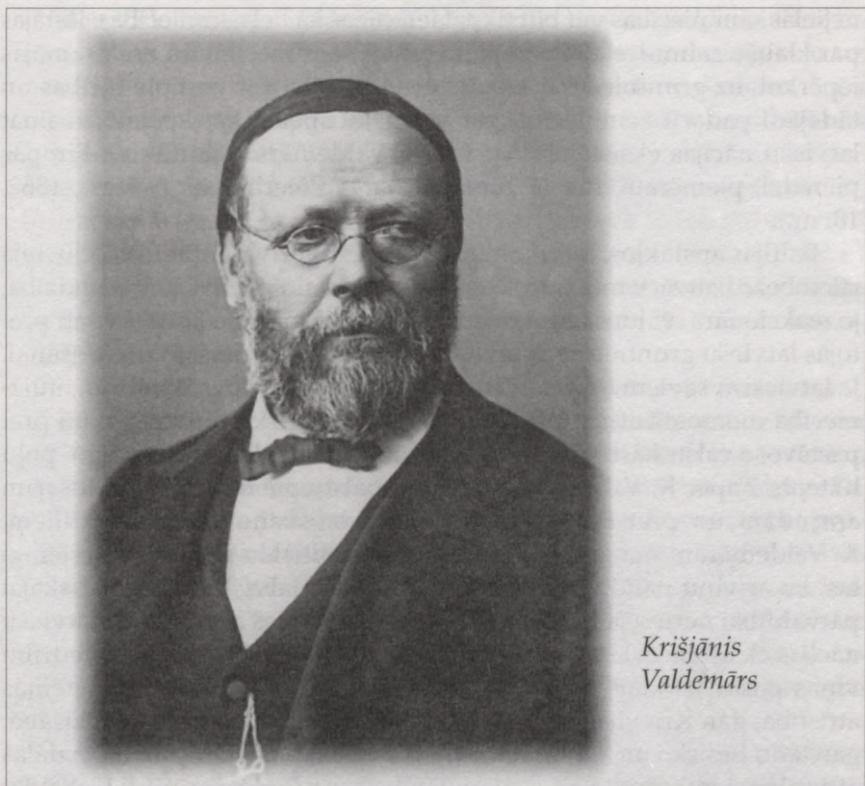
pārmaiņas mērķtiecīgi saistīja ar latviešu zemniecības esības pamatjautājumiem. Pirmā latviešu inteliģence nenorobežojās no tautas masām, nepacēlās tām pāri, neveidoja savu elitāru sabiedrību. Visu uzmanību un garīgo enerģiju viņa virzīja uz tautas dzīvības un apvienošanas interesēm. Inteliģences un tautas kopība bija visbūtiskākā latviešu nacionālās atmodas iezīme un spēka avots. Izauga kustība, kas ieguva apzīmējumu **jaunlatvieši**.¹

Intelektuālā inteliģence, ko vācieši iedēvēja par jaunlatviešiem, dokumentēja, vispārināja, izvirzīja sabiedrības uzmanības centrā tos apziņas attīstības procesus, kas mita tautas dvēselē. Latviešu zemnieks vissmagākajos verdzības laikos nav samierinājies ar verga stāvokli. Gadsimtiem cauri zemnieku paaudzes glabāja ētiski pamatotu pašcieņu, tiesību apziņu un brīvības ilgas. Par to liecina kaut vai Rīgas Domskolas rektora un G. Merķeļa apgaismības ideju priekšteča K. F. M. Snella jau 1794. gadā izteiktais vērojums, ka latviešu zemnieks cieši turas pie pārliecības par zemi kā viņa īpašumu, kuru tam atsavinājuši vācu bruņinieki. Par to liecina zemnieku nemieri, kas laiku pa laikam uzliesmoja dažādos Latvijas apvidos, ka arī latviešu folkloras optimisms un antifeodālais raksturs.

Jaunlatvieši, balstīdamies uz latviešu zemniecības vēsturiski konstanto garīguma potenci, cementēja atziņu par latvieti kā pilnvērtīgu, pilntiesīgu cilvēku, par latviešu tautas tiesībām uz civilizētas kultūrtautas statusu. Tā bija vārda vistiešākajā nozīmē cīņa par cilvēktiesībām. Jau 50. gados K. Valdemāra un A. Spāģa raksti kļuva par pirmajām latviešu cilvēktiesību deklarācijām, turklāt Krievijas un Eiropas mērogā. Šo cilvēktiesību dedzīgākais cīnītājs un latviešu inteliģences iedvesmotājs bija K. Valdemārs.

KRIŠJĀNIS VALDEMĀRS (1825–1891) bija viens no sava laika izglītotākajiem latviešiem. Bez tām zināšanām, ko deva tautsaimniecības studijas Tērbatas universitātē, viņš erudīti orientējās 18. un 19. gadsimta filozofijā, politikā, ekonomikā. Viņu interesēja viss, kas notika Baltijā, Krievijā, Eiropā un pasaulē. 60.–70. gados polemizēdams ar vācu un krievu publicistiem, kuri neizprata vai tīši sagrozīja Baltijas ekonomisko un politisko situāciju, K. Valdemārs Latvijas jautājumus skatīja Eiropas vēsturiskās attīstības kontekstā, izvirzīdams tos par visai Krievijai aktuālu problēmu.

K. Valdemārs savos rakstos sniedza konkrētus faktus par to, kāds ir skolu stāvoklis un kā zeme tiek apstrādāta gan Ziemeļamerikā, gan Eiropas valstīs. Ļoti atzinīgi viņš vērtēja Ziemeļamerikas kultūras līmeni.

Krišjānis
Valdemārs

Rakstā "Grāmatu krātuves kā tautas gara modinātājas" ("Balss", 1880, 15. (27.) okt.) norādīts: "Ziemeļamerikā ir visa zeme, tā sakot, no grāmatu krātuvēm apklāta, un caur šo ierīkojumu garīgā tautas dzīve visur manāma un tauta tik brīnišķīgi attīstīta." Krievu valodā izdotajā brošūrā "Krievijas tautskolas no tautsaimniecības viedokļa" (1861) K. Valdemārs prasīja, lai Krievijā zemnieku vajadzībām uzceltu mazākais 100 000 tautskolu, ieteica Krievijai aicināt pedagogus no Rietumeiropas.

K. Valdemārs bija Eiropas cilvēks un līdz Rietumeiropas zemju attīstības līmenim vēlējās pacelt arī latviešu zemnieku labklājību. Lai to iespētu, bija nepieciešama tautas turība, zemniecības materiālā stāvokļa krasa uzlabošana; par tās galvenajiem priekšnoteikumiem K. Valdemārs, balstoties uz angļu klasiskās politekonomijas pārstāvju, īpaši uz Ā. Smita uzskatiem, izvirzīja privātīpašumu un brīvu konkurenci. Agrārajā jautājumā viņš atbalstīja sīksaimniecību stabilitātes teoriju, uzskatīja, ka

nelielas saimniecības var būt tikpat ienesīgas kā lielsaimniecības, iestājās par kļaušu saimniecības pāreju uz rentes saimniecību un no tās, mājas iepērkot, uz gruntniecību. Vienīgi gruntniecība var vest pie turības un tādējādi padarīt zemniecību par valstisku spēku, kas spēj nodrošināt latviešu nācijas eksistenci. Arī šeit K. Valdemārs atsaucās uz Eiropas pieredzi, piemēram, rakstā "Zemniecība" ("Pēterburgas Avīzes", 1862, 13. nr.).

Baltijas apstākļos, lai zemniecībai pavērtu brīvas attīstības ceļu, bija jāierobežo baltvācu muižniecības ekonomiskā un politiskā virskundzība, jo reakcionārā, valdošā muižniecība un garīdzniecība konsekventi pretojās latviešu gruntniecības un latviešu nacionālā virslāņa veidošanai. Ja latvieši ar saviem tobrīd vēl niecīgajiem spēkiem uzsāktu cīņu, muižniecība momentā atrastu kopīgu valodu ar carisko birokrātiju un pret pastāvošo valsts kārtību sacēlušos latviešus piemeklētu "dumpīgo" poļu liktenis. Tāpēc K. Valdemārs meklēja atbalstu pie Krievijas valdošajām aprindām un pret Baltijas muižniecību noskaņotajiem slavofiliem. K. Valdemāram maz interesēja slavofilu politiskie uzskati, bet vienīgi tas, ko ar viņu palīdzību var panākt latviešu labā. Protams, cariskajai patvaldībai nerūpēja ne latviešu zemnieku dzīves apstākļi, ne latviešu nācijas eksistence. Un K. Valdemārs sāka ieinteresēt krievu sabiedrību viņas pašas labklājības labad gan jūrniecības un izglītības sistēmas attīstībā, gan Krievijas un Latvijas ekonomiskās kopības stiprināšanā, gan tādu tiesisko un agrāro reformu realizēšanā, kas drupinātu feodālās attiecības, ierobežotu baltvācu muižniecības privilēģijas. Šādi K. Valdemāra centieni neizbēgami saistījās ar lojalitātes apliecinājumu carismam (starp citu, lojalitāti krievu ķēizaram izteica arī tālaika daudzās latviešu zemnieku petīcijas, kas bija izplatīts paņēmiens cīņā pret baltvācu baronu patvaļu). Taču te nebija pārkrievošanas nolūku, kas dažkārt K. Valdemāram piedēvēti. Tā bija vēsturiskās situācijas uzspiesta politiska spēle, un K. Valdemārs, būdams reālpolitiķis, ar savām diplomāta spējām, džentlmenisko polemizētāja talantu un personības sugēstijas spēku spēlēja to spīdoši. Viņš prata atrast kopēju valodu tiklab ar latviešu zemniekiem, kā krievu lielkņaziem, prata iecerētās idejas saskaņot ar reālām iespējām. Ieguvis Krievijas mēroga autoritāti kā tautsaimnieks un jūrniecības speciālists, viņš panāca konkrētus priekšnoteikumus latviešu tautas ekonomiskai un kulturālai attīstībai (tika nodibināta jauna tipa latviešu jūrskola, paplašinātas zemniecības izglītības iespējas, izdotas "Pēterburgas Avīzes", aizsākta latviešu folkloras materiālu publicēšana, dibinātas bibliotēkas utt.).

Filozofiski ētiskajos uzskatos K. Valdemārs bija 18. gadsimta Eiropas apgaismības ideju paudējs, kas izglītībā un zināšanās redzēja ceļu uz tautas labklājību. Viņš augstu vērtēja Vecā Stendera darbību, taču apgaismību saistīja ar patriotiskiem ideāliem, ar tautas saglabāšanas nepieciešamību. Rakstā "Grāmatu krātuves kā tautas gara modinātājas" ("Balss", 1880, 15. (27.) okt.) viņš uzsvēra: "*Jo mazāka tauta ir pēc skaitļa, jo vairāk par to jāgādā, ka visi ar gara spēkiem apdāvinātie locekļi tiek attīstīti.*" Rakstā "Kaunīgie latvieši" ("Pēterburgas Avīzes", 1863, 21. febr.) K. Valdemārs izglītos latviešus, kas noliedza dzimto tautību, aicināja atpakaļ pie savas tautas, norādot, ka viņi vajadzīgi, lai vairotu tautas politisko un ekonomisko spēku.

K. Valdemāra racionālismam bija arī liela kultūrpolitiska nozīme. Jau viņa pirmajā grāmatā "300 stāsti..." (1853), kas tapusi, autoram mācoties Liepājas ģimnāzijā, un kurā apkopotajā lasāmvielā (stāstiņi, dzejoļi u. c.) vēl daudz didaktikas elementu, cildināta zemnieka prāta gudrība, tēvzemes mīlestība, iezīmēta vesela kultūras jauncelsmes programma. Krājumiņa ievadā autors aicina lasīt grāmatas, apgūt zināšanas, ierīkot bibliotēkas un – galvenais – sniegt palīdzīgu roku saviem tautas brāļiem, lai "v i s a t a u t a t o l a b u c e ļ u u z ņ e m t u". Bibliotēku lielo nozīmi tautas izglītošanā K. Valdemārs ne vien atgādinājis savos rakstos, bet 1848. gadā pats nodibināja Ēdolē pirmo latviešu publisko bibliotēku.

Ar aktīvu personisko iniciatīvu K. Valdemārs ierosināja un atbalstīja daudzus kultūras pasākumus. Viņš augstu vērtēja G. Merķeļa stāstu "Vanems Imanta", kur pausta latviešu tautas nesamierināšanās ar apspiedējiem, mudināja latviešiem pašiem rakstīt savu vēsturi, atbrīvot to no vācu "kultūrtrēģeru" viltojumiem, par morālu pienākumu izvirzīja dzimtās valodas kopšanu. K. Valdemāra Pēterburgas dzīvokli ar viņa atbalstu tapa dedzīgā latviešu zemnieku tiesību aizstāvja A. Spāga vācu valodā rakstītās grāmatas "Brīvo zemnieku stāvoklis Kurzemē.." otrā daļa (1863). Pēc K. Valdemāra ierosmes sastādīta pirmā pašu latviešu veidotā "Krievu-latviešu-vācu vārdnīca" (1872).

Sekojo G. F. Herderam, K. Valdemārs vērsa uzmanību uz tautas daiļrades nozīmi, uzsvēra, ka senču slavenie darbi katrai tautai jāgodā. Jau 1855. gadā viņš aicināja vākt latviešu folkloru un radoši to izmantot, pievērsa tam F. Brīvzemnieku un K. Baronu, ziedoja naudu darba sākšanai.

Kad 80. gados parādījās jauni "progresīvi" uzskati par tautas garamantām kā "vecām grabažām", kuru vākšana un izdošana – lieka un

300 Stāstu,

smeeclu stahstini 2c. 2c. un miħklas,

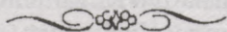
ar fo

jaunesteem un pee-auguscheem

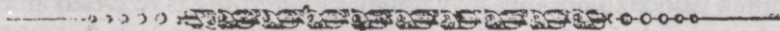
lusti

us grahmatahm wairoht gribbejis

C. Woldemar.

Ur diwi jaukahm bildehm.

Leepajū,

driķehts pee Gottl. D. Meyer.

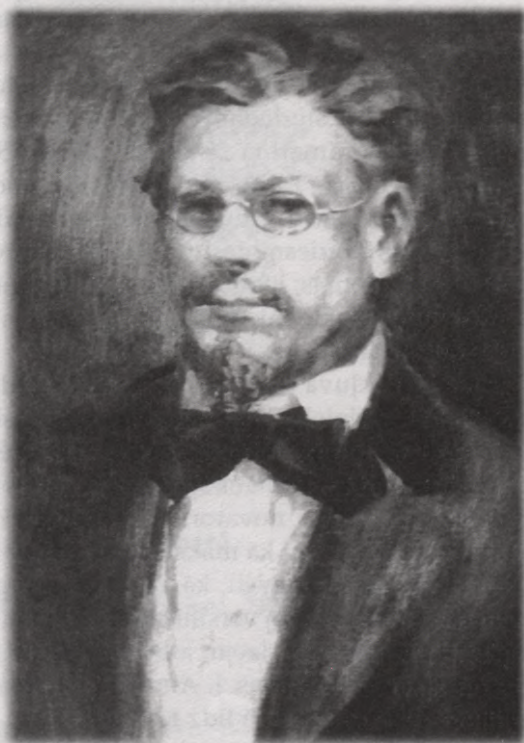
1853.

K. Valdemāra "300 stāstu" (1853) titullapa

nevajadzīga, K. Valdemārs, kā liecina F. Brīvzemnieks, atbildējis: "*Ļoti derētu mūsu vienpusīgiem teorētiķiem iepazīties ar Eiropas progresīvākām tautām, manis dēļ ar angļiem, ar šveiciešiem, ar jaunlaiku jo naigi progresīvo čehu tautu. Visur tur tie redzētu, kādi daudz un dažādi etnografiski krājumi izdoti, kādi bagāti etnografiski muzeji sacelti no minētām progresīvām tautām.*"²

Visur, kur K. Valdemārs dzīvoja, – Ēdolē vai Dundagā, Tērbatā vai Rīgā, Pēterburgā vai Maskavā –, viņš iedvesmoja ļaudis, piesaistīja tos jaunlatviešu centieniem, cīņai par cilvēka un tautas tiesībām. Vienmēr un visur atgādināja, ka latviešu kultūra jāveido latviešiem pašiem. K. Valdemāra idejas auglīgi ietekmēja latviešu kultūras un latviešu literatūras attīstības procesu.

K. Valdemāra domubiedrs un jaunlatviešu idejisko centienu ievadītājs nacionālās kultūras gultnē bija JURIS ALUNĀNS (1832–1864). Viņš lika pamatus latviešu nacionālajai mākslas dzejai un iezīmēja latviešu

Juris
Alunāns

nacionālās ideoloģijas kontūras. Atšķirībā no citiem jaunlatviešiem J. Alunāns dzimis turīgā un vāciski noskaņotā saimnieka ģimenē. Arī Jelgavas ģimnāzijā, kurā viņš mācījās, valdīja izteikti vācisks gars. Tā J. Alunāns agri iepazīna vācu klasisko un arī antīko literatūru, bez vācu valodas apguvu latīņu, grieķu, senebreju un franču valodu. Viņš aizrāvās ar vācu antifeodālā "vētras un dziņu" laikmeta dzejnieku darbiem, kuri pauda tautas un personības brīvības nepieciešamību. Vācu romantiķu dzejā, kas vērsās pret varmākām un apspiedējiem, spēcīgi uzviļņoja arī nacionālās pašapziņas centieni, interese par savas tautas pagātni un tās garīgajām vērtībām.

Vācu romantiķi – tas bija viens J. Alunāna nacionālo ideju ierosmes avots. Otrs – Baltijas reakcionāro vāciešu ideoloģija, kas noliedza latviešu kultūras iespējamību, dēvēja latviešu valodu par bauru valodu, pareģoja tās izmiršanu. J. Alunāns te saskatīja ne tikai valodas, bet latviešu tautas noliegumu, jo viņa uztverē valoda ir nacionālās identitātes pirmelements, galvenais priekšnoteikums tautas pastāvēšanai. Tāpēc, aizstāvēdams latviešu valodu, viņš apliecināja arī latviešu tautas eksistences tiesības.

Eiropas progresīvo centienu stiprināts, J. Alunāns tulkoja pasaules dzejnieku darbus un, studēdams Tērbatas universitātē, 48 atdzejojumus sakopoja nelielā grāmatiņā "Dziesmiņas" (1856), ar kuru, kā teikts priekšvārdā, gribējis "rādīt, cik latviešu valoda spēcīga un jauka". "Dziesmiņu" otro daļu J. Alunāns nepaguva laist klajā, tā iznāca pēc viņa nāves (1869). "Dziesmiņas" pierādīja, ka latviešu valodā iespējams izteikt tās pašas domas, jūtas, idejas, ko citu kultūrtautu valodās, pierādīja, ka latviešu valodai ir attīstības iespējas un tās jāattīsta tiklab leksiskā, kā gramatiskā ziņā.

"Dziesmiņas" kļuva par latviešu dzejas fundamentu, kuru bija veidojuši Eiropas dzejnieki, bet J. Alunāns to droši un stipri iecementēja latviešu kultūras augsnē. Kaut arī ne visur atdzejojumos un nedaudzajos oriģināldzejoļos J. Alunāns spējis atbrīvoties no Vecā Stendera laika dzejas ārējās atribūtikas, novatoriskas bija tās iekšējās izjūtas, ar kādām atdzejotājs tuvojās dzejai kā mākslas darbam ar konkrētu poētisku sistēmu. Tiklab ar autoru izvēli, kā atdzejojumu māksliniecisko un tehnisko kvalitāti, klasiskajām versifikācijas formām J. Alunāns disciplinēja un modernizēja latviešu dzeju, atbrīvoja to no feodālās un klerikālās didaktikas un moralizēšanas. J. Alunāna atdzejojumi pilnveidoja agrākās un ievada latviešu dzejā līdz tam nelietotas strofiskās formas, piemēram, antīkās Sapfo, Alkaja un Asklepiāda strofās, kurās vēlāk dzejoja

D z e s m i n a s

**Latweeschu walloodai
pahrtulskotas.**

Dehrpatâ.

Drukkatas pee Laakmanna 1856tâ gaddâ.

J. Alunāna "Dziesmiņu" (1856) titullapa

Rainis un reizumis arī Jānis Medenis. J. Alunāns aizsāka trioletu, ko vēlāk izkopa V. Eglītis, P. Rozītis, K. Krūza, atdzejoja virkni G. Birgera, G. Hervēga, T. Kenera, F. Rikerta, L. Ūlanda sonetus. J. Alunāns arī pats sacerēja sonetus, palaikam ar sabiedrisku tematiku, piemēram, sonetu "Rīts".

E. Virza 1932. gadā sakarā ar Jura Alunāna 100. dzimšanas gadskārtu viņa nopelnus latviešu dzejas un valodas reformēšanā salīdzinājis ar franču 16. gadsimta renesanses laikmeta tā sauktās "Plejādes" grupas izcilāko pārstāvju Ž. Dibellē (*Du Bellay*, 1522–1560) un P. Ronsāra (*Ronsard*, 1524–1585) sasniegumiem franču dzejas atbrīvošanā no latīņu valodas iespaida, viduslaiku izteiksmi aizstājot ar antikajām dzejas formām un žanriem, izkopjot franču literāro valodu un modernizējot franču dzejas stilistiku, kā arī akcentējot dzejas sabiedriski aktuālo nozīmību. J. Alunāna apgalvojums par latviešu valodas plašajām izteiksmes iespējām sasauca ar Ž. Dibellē sarakstīto "Plejādes" grupas literāro manifestu "Franču valodas aizstāvība un slavinājums" (1549), bet daži J. Alunāna soneti, E. Virzas skatījumā, pēc savas uzbūves pilnīgi atgādinot sonetus, kas sakopoti Ž. Dibellē krājumā "Romas senatnes pieminējli" (1558), un latviešu satīru J. Alunāns, līdzīgi minētajiem franču dzejniekiem, izkopis ne feļetoniskiem, bet mākslinieciskiem līdzekļiem.

J. Alunāna "Dziesmiņas" ļoti konkrēti ieslīdēja ceļu, pa kādu jāveidojas mūsu nacionālajai literatūrai, – ciešā saistībā ar savas tautas dzīves interesēm un visas pasaules kultūras vērtībām, bet viņa raksts "Latviešu valoda" ("Mājas Viesis", 1858, 19. nr.) kļuva par latviešu nacionālās ideoloģijas aizmetni. Te izteikta pārliecība, ka latviešu valoda un līdz ar to latviešu tauta neizmirs, tā dzīvos, ja vien mēs, latvieši, savu valodu pienācīgi godāsim un kopsim, jo, "Kas sevi pašu negodā, to arī citi negodās".

K. Valdemāra ierosmē J. Alunāns līdztekus dzejai pievērsās arī apgaismības darbam. Gadu apmeklējis Tērbatas universitātes Filoloģijas fakultāti, viņš pārgāja uz tautsaimniecības studijām un kļuva aktīvs publicists. Pirmajos "Mājas Viesā" gadagājumos (1856–1859) publicēti aptuveni 150 J. Alunāna populārzinātnisku rakstu. "Mājas Viesim" kļūstot konservatīvākam, J. Alunāns izdeva populārzinātnisku rakstu krājumu trīs sējumos "Sēta, daba, pasaule" (1859–1860), kur turpināja latviešu lasītājus iepazīstināt ar sabiedriski filozofiskiem, ekonomiskiem, vēstures, ģeogrāfijas, valodniecības u. tml. jautājumiem apgaismības centienu garā. Īpaši tika akcentēta pasaules izzināmības, resp., dabas likumu pazišanas, nepieciešamība kā materiālās dzīves progresa

pirmais priekšnoteikums. J. Alunāns strikti stāvēja K. Valdemāra pozīcijās. Tā, piemēram, K. Valdemārs rakstā "Par dabas ziņām un gudribām" ("Mājas Viesis", 1857, 11. martā) uzsvēra, "cik brīnišķīgus darbus cilvēki var izdarīt, kad tie pazīst dabas spēkus". Līdzīgi runā J. Alunāns rakstā "Daba un skunste" ("Mājas Viesis", 1857, 30. sept.): "Caur dabas saprašanu cilvēks valda pār dabas spēkiem." Rakstā "Leiši" ("Mājas Viesis", 1858, 23. jūn.) J. Alunāns pirmais apliecināja latviešu un lietuviešu vēsturisko radniecību, to, ka "leiši ar latviešiem ir tuvi jo tuvi radi, tā sakot, miesīgi brāļi".

J. Alunāns bija K. Valdemāra tipa racionālists un vienlaikus nacionāli tendēts romantiķis, reizē prāta cilvēks un sapņotājs. K. Valdemārs cīnījās par latviešu zemnieku ekonomiskām tiesībām un materiālās labklājības iespējām, J. Alunāns – par zemnieka nacionālo pašapziņu. Eiropas romantiķu ietekmēts, viņš pievērsās latvju pagātnes un senās sadzīves ieražu izziņai – publicēja rakstus par seno latviešu kāzām, bērēm, Jāņu svētišanu, tirgošanos, par latviešu dieviem. Alunāns uzskatīja, ka latvieši, ja viņu dabiskā attīstība ar vācu uzkundzēšanos nebūtu tikusi traucēta, stāvētu līdzās vecajiem grieķiem un viņu kultūrai. Tiesa, šajos rakstos daudz kas nesaskan ar vēsturisko realitāti. Taču Alunāna romantiski poētiskās vīzijas par seno latviešu laimīgo, pārtikušo, kultūras tradīcijām bagāto dzīvi stiprināja dzimtniecības jūgā nomāktās tautas ticību savam gara spēkam, cēla nacionālo pašapziņu, viesā skatus uz gaišāku rītdienu.

J. Alunāna aliterācijās zaigojošais oriģināldzejolis "Līgas svētki", viņa romantizētās latvju senatnes ainas, viņa uzceltais mitoloģiskais latviešu dievu Olimps bija pamats, uz kura izauga latviešu tautiskais romantisms – Ausekļa un Pumpura dzeja, arī Kronvalda darbība latviskās identitātes tālākā apliecināšanā. J. Alunāna kāpinātā interese par tautas senatni veicināja tautas atmodas darbinieku pievēršanos nacionālās bagātības – folkloras apzināšanai un vākšanai.

Gan ar tulkojumiem, gan oriģinālsacerējumiem J. Alunāns lika pamatus arī latviešu satīrai, vērsa to pret negodīgiem tiesnešiem un advokātiem, muižniekiem, kārkļuvāciešiem un savas tautības noliedzējiem. Šo sabiedriskās satīras līniju tālāk turpināja "Pēterburgas Avīzes", Auseklis, vēlāk E. Veidenbaums un Rainis.

J. Alunāns bija spilgta personība, augstas kultūras cilvēks ar lielu, dedzīgu gara spēku. Viņam nepiemita K. Valdemāra komunikabilitāte, vērienīgums, polemista kaisle. J. Alunāns bija vairāk intelektuāls kabineta cilvēks, individuālists, kas savu ikdienas piepildījumu atrada

grāmatu pasaulē, ne ķīviņos ar opozīciju. Viņa intelektu un domu dziļumu apliecina arī tādas personības iezīmes kā kristietības atzīšana un komunisma noliegšana.

J. Alunāns bija audzināts kristīgās ticības garā un ticību Dievam saglabāja visu mūžu. Viņš nebija reliģiozs fanātiķis, nepieņēma dogmatismu, bet nebija arī ateists. J. Alunāns asi kritizēja liekulību, svētulību, mantkārību, māņticību un līdz ar to arī mācītājus, kuri Dieva vārdu valkā savtīgos nolūkos. Bet pret reliģiju viņš nav vērsies, Dieva esamību nav apšaubījis. Brālēnam veltītais oriģināldzejolis "Uz to ziņu no Aleksandra A. piedzimšanas", tāpat vairāki tulkojumi (L. Ūlanda "Lūgšana" un "Gana svētdiena", J. V. Gētes "Gājēja dziesma naktī", 65. psalms "Dievs" u. c.) pauž atziņu, kas izteikta T. Kernerera dzejoļa "Lūgšana kaujoties" atdzejojumā: "Dievs, tevi atzīstu!"

Būdams diplomēts tautsaimnieks, J. Alunāns publicēja vairākus populārzinātniskus rakstus par politekonomijas jautājumiem. Viņš iesāka, bet nepabeidza grāmatu "Tautas saimniecība", ko pēc autora nāves 1867. gadā laida klajā viņa brālis Indriķis Alunāns. Grāmatas nodaļā "Komunisms un komunisti" secināts: "*Ja šo komunismu ar prātu aplūko, tad viņš ieraugāms par tīru aplamību. [...] Komunisms grib vienādību tautas starpībā [starpā. – B. G.] pagūt un pieved jo lielu nevienādību.*"¹³ J. Alunāns nepieņēma ne R. Ouvena utopisko komunismu, ne utopisko sociālistu K. Sen-Simona un Š. Furjē noliedzošo attieksmi pret privātīpašumu. Nodaļā "Sociālisms un sociālisti" J. Alunāns pievienojās Ā. Smita teorijai, kura par vieniģo, isto vērtības avotu atzīst darbu. Līdzīgi K. Valdemāram J. Alunāns aizstāvēja privātīpašumu, kas atbilstot cilvēka dabai un visu kārtu interesēm, un no feodālisma žņaugiem atbrīvota kapitāla brīvu konkurenci, jo "*brīva sacensība vislabāk tautas strādību veicina un sekmina...*"¹⁴ Kapitāla un peļņas rašanos J. Alunāns skaidroja nevis kā ekspluatācijas, bet kā uzkrāšanas un taupības rezultātu.

K. Valdemāra un J. Alunāna cīņubiedrs, aktīvs apgaismības un tautas atmodas darbinieks bijis arī KRĪŠJĀNIS BARONS (1835–1923), kura zinātniski ievirzītā domāšana lieliski papildināja K. Valdemāra ekonomisko vērienīgumu un J. Alunāna dzejisko jūsmu. K. Barons bija klusākas, lietišķākas dabas, bet ar universālām zināšanām un kolosālām darba spējām, tāds, ko tautā dēvē par darbarūķi. Visu viņš darīja pamatīgi, visam lūkoja rast zinātnisku pamatojumu, balstīt konkrētā faktū materiālā, jo par sabiedrības progresa virzītāju spēku uzskatīja sabiedrības garīgo attīstību, kuru veido indivīda saprāts un zināšanas. "Mājas Viesī" un "Pēterburgas Avīzēs" publicētajos rakstos viņš viens no

pirmajiem latviešu lasītājus populārā veidā iepazīstināja ar dabas un kosmosa parādībām, jo, Tērbatas universitātē studējis astronomiju, pārzināja jaunākās atziņas šajās jomās. Apkarodams mānticību, skaidroja dabas likumus un lika racionālisma priekšā atkāpties "dievišķīgiem brīnumiem". Mudināja bērnos attīstīt darba mīlestību un drošu prātu, jo tikai ar drosmi un vīra sirdi uzveicamas dzīves likstas. Uz faktu un pieredzes pamata veidota arī grāmata "Mūsu tēvzemes aprakstīšana" (1859) – par Baltijas guberņu fizikālo ģeogrāfiju. Latviešu tauta te rādīta citu indoeiropiešu tautu vidū, lai tādējādi latvieši apjaustu savas saimnieciskās darbošanās robežas un iespējas. Cildināta arī Kurzemes un Vidzemes daba un te valdošā saderība, saticība, dievbijība.

Dzejoļos atšķirībā no J. Alunāna K. Barons neapjūsmoja skaisto, heroisko pagātņi ar tās dieviem un varoņiem, bet aicināja no senčiem pārmantoto darba tikumu likt lietā šodien un pašiem veidot savu nākotni, piemēram, dzejoli "Mūsu manta":

*Lai nelaiķi mums dus.
Mums līgot līgo druvas plašas,
Ja pašiem mums ir rokas knašas,
Ja pašiem spēks mums būs.⁵*

Nākotnes ideālu un cilvēka gara stipruma izteikšanai K. Barons ar veiksmīgi izmantotiem dabas tēliem (dzejolis "Upe un cilvēka dzīve" u. c.) apvienoja patriotiskus un filozofiskus motīvus un ievadīja latviešu literatūrā realistisko dzejas virzienu, kuru tālāk izkopa Matiss un Reinis Kaudzītes.

Latviešu nacionālās kultūras veidošanā lielu ieguldījumu deva K. Barona pievēršanās latviešu tautasdziesmu vākšanai, sistematizēšanai,

Krišjānis Barons

sagatavošanai publicēšanai. Kopš studiju gadiem viņu saistīja dažādu tautu folkloras un etnogrāfijas materiāli, ar kuriem viņš iepazinās Tērbatas universitātes bagātajā bibliotēkā. Jau 1857. gadā viņš "Mājas Viesī" publicēja trīs igauņu teikas ar savu priekšvārdu "Igauņu tautas dziesmas", kurā, atbalstot pirms diviem gadiem izteikto K. Valdemāra prasību glābt no pazušanas latviešu garamantas, pasvītroja, ka tās īpaši nozīmīgas ar tautas dvēseles atspoguļojumu. Un, kad 1878. gadā K. Valdemārs ieteica K. Baronam pārņemt F. Brīvzemnieka sāktu latviešu tautasdziesmu vākšanu, K. Barons bez šaubīšanās un vilcināšanās piekrita. Tautasdziesmu apzināšana, apkopošana, izdošana kļuva par viņa mūža darbu.

Baltvācu mācītājus (G. Bergmani, D. Vāru, G. Bitneru), latviešu tautasdziesmas publicējot, saistīja galvenokārt zinātniskas intereses, bet K. Baronu – nacionālās intereses, latviešu identitātes apliecinājums. Milzīgo pierakstu masu viņa matemātikas un astronomijas studijās asinātais prāts, loģiskā, disciplinētā domāšana izkārtēja fenomenāli kondensētā sistēmā, kura ļāva rekonstruēt latviskās tautasdziesmas pasauli, latvisko dzīvesziņu. "Latvju dainas" ar enciklopēdisku precizitāti atklāj ne vien seno latviešu dzīves un darba apstākļus, sadzīves veidus, rūpes un priekus, bet arī garīgās – ētiskās, estētiskās, reliģiskās pasaules vērtības, kurās fokusejas cilvēka augstākie mērķi – dzīvot saskaņā ar Dieva gribu un dabas ritmiem, turēt godā tikumību, labestību, darba pienākumu.

Pateicoties K. Barona gigantiskajam un pašai dziedīgajam darbam, folkloras apzināšana, apkopošana un publicēšana kļuva par vienu no spēcīgākajiem latviešu nacionālās pašapziņas celšanas un tautiskās kopības stiprināšanas ieročiem, mūsu kultūra ieguva savai turpmākajai attīstībai īpatnēji etnisku bāzi, mūsu tauta – morālas eksistences tiesības Eiropas tautu saimē.

K. Barons paveica gigantisku darbu tautasdziesmu savākšanā un klajā laišanā, bet pirmais mūsu pasaku, mīklu, sakāmvārdu apkopotājs un publicētājs bija FRICIS BRĪVZEMNIEKS (īstajā vārdā Fricis Treilands; 1846–1907) – tuvs K. Valdemāra domubiedrs un dedzīgs latviskās kultūras veidotājs. Strādādams par skolotāju Maskavā (1867–1887), viņš, K. Valdemāra rosināts, sāka vākt mūsu folkloru. Kopš 1869. gada apceļojodams latviešu novadus, F. Brīvzemnieks iedibināja folkloras un etnogrāfisko materiālu vākšanas ekspedīcijas; ar presē publicētiem aicinājumiem iesaistīja vākšanas darbā plašas iedzīvotāju masas, uzturēja ar vācējiem un teicējiem ciešus kontaktus (satikās, sarakstījās, pateicās par sūtījumiem, dāvināja grāmatas, iedvesmoja un mudināja). Folkloru F. Brīvzemnieks vērtēja kā tautas pastāvēšanas pamatu, no kura

"Latoju Dainu" pirmās burtnīcas vāks (1894)

smelamas tautas garīgās dzīves vērtības. Tāpēc par nepieciešamu uzskatīja tautas garamantu krāšanu un saglabāšanu un par savu pienākumu – strādāt un gādāt, "lai latviešu tautā pašā mostos gaišāka saprašana un siltāka sajūta priekš savām garamantām.."6.

Tautasdziesmu vākšanā viņš 1878. gadā ievadīja K. Baronu, kas visu mūžu augstu vērtēja F. Brīvzemnieka folklorista autoritāti. Kad 1902. gadā, tuvojoties K. Barona 70. gadskārtai, pavājinātā redze radīja šaubas par darba turpināšanu, K. Barons ar testamentu savu unikālo daīnu skapi un visus manuskriptus novēlēja F. Brīvzemniekam (kā zināms, K. Barons pārdzīvoja F. Brīvzemnieku par piecpadsmit gadiem).

Būdam Maskavas universitātes Keizariiskās Dabaszinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrības līdzstrādnieks, F. Brīvzemnieks ar biedrības atbalstu laida klajā 1118 latviešu tautasdziesmas ar krievu tulkojumu, ievadu un paskaidrojumiem (1873), sakāmvārdu, mīklu un buramvārdu krājumu latviešu un krievu valodā (1881) un pasakas latviešu un krievu valodā (1887). Tie ir pirmie izdotie latviešu pasaku krājumi. Par latviešu folkloras tulkošanu un izdošanu F. Brīvzemnieks saņēma biedrības lielo sudraba medaļu.

K. Valdemāra ierosināts, F. Brīvzemnieks iesaistījās žurnālistikā – Maskavas laikrakstos, īpaši "Московские ведомости" (Maskavas Avīze), kuru esot lasījušas Krievijas augstākās aprindas, caru ieskaitot, rakstīja par zemnieku smagajiem ekonomiskajiem, tiesiskajiem un kultūras apstākļiem Baltijā. Savukārt latviešu presē viņš sniedza informāciju par notikumiem Maskavas sabiedriskajā un kultūras jomā.

Līdztekus skolotāja, žurnālista un folklorista darbam F. Brīvzemnieks sacerēja dzejoļus, kas formas ziņā uz novatorismu nepretendēja, toties apliecināja autora patriotismu. Tā bija tipiska nacionālās atmodas laikmeta dzeja, tuva J. Alunāna idejiskajiem centieniem, mākslinieciskajā izteiksmē A. Pumpura un Ausekļa tautas dzejas tradīcijās balstīta, pauda ticību latvju tautas izturībai, spēkam, brīvai nākotnei. Lielu popularitāti guvusi, pat folklorizējušies viņa sentence:

*Kam stipris prāts un cieta griba,
Tas daudz pēc ceļa neprasis.
Caur tumšiem mežiem, bieziem mūriem
Tas ceļu sevim izlauzīs.*⁷

Dzejoli "Veco daugavnieku dziesma", kurā Daugavas zvejnieki simbolizē stipros, lepnos, brīvos latvju vīrus, vēlāk skaņu rakstos ietvēruši vairāki mūsu komponisti.

F. Brīvēzniekam lieli nopelni kā latviešu folkloristikas aizsācējam, kas ar lielu entuziasmu glāba mūsu garamantas no aizmirstības un ar šī mantojuma godā celšanu modināja latviešos nacionālo lepnumu, vienoja tautu kopīgā kultūras darbā.

Jaunlatviešu publicistika aizsākās laikrakstā "**Mājas Viesis**", kas A. Leitāna vadībā sāka iznākt 1856. gadā. Tas bija pirmais pašu latviešu izdots laikraksts. Ar K. Valdemāra, J. Alunāna, K. Barona, J. Zvaigznītes, J. Cauniša u. c. rakstiem par racionālas saimniekošanas, par dabaszinātņu, latviešu senatnes, folkloras un valodas jautājumiem "**Mājas Viesis**" ievadīja tautiskā racionālisma kustību. Diemžēl šis pacēlums bija īslaicīgs. Pēc pāris gadiem avīze ievirzījās konservatīvā, veclatviskā pieticības gultnē un savu nozīmi atmodas kustības tālākajā attīstībā zaudēja.

K. Valdemāra, J. Alunāna un K. Barona apgaismības un nacionālās kultūras centieni galvenā tribīne bija "**Pēterburgas Avīzes**" (1862–1865). Viņi bija šī laikraksta dibinātāji, vadītāji un ražīgākie publikāciju autori (atsevišķus rakstus publicējuši K. Biezbārdis, A. Līventāls, J. Frīdemanis u. c.). Rediģēšanā vislielāko ieguldījumu deva lietišķais, darbīgais K. Barons – avīzes "saimnieks un kalps", kas kārtējo numuru gatavojot, ne vienu vien nakts melnumu pārlaidis turpat redakcijā uz grīdas.

"Pēterburgas Avīzes", turpinot "**Mājas Viesi**" pirmo gadagājumu racionālo apgaismības līniju, izvērta to plašākā un daudzveidīgākā aplūkojamo parādību lokā un piešķīra šai līnijai nacionāli politisku ievirzi. "**Pēterburgas Avīzēs**" prevalēja centieni izcelt, pasvītrot visu to, kas var veicināt latviešu lasītājos nacionālās pašapziņas attīstību.

Pirmām kārtām tā bija rūpe, lai latviešu zemnieks saprastu, ka viņš nav nicināts "bauris", nav zemes kukainis, bet – zemes kungs.

KASPARS BIEZBĀRDIS (1806–1886), viens no inteliģentākajiem tālaika latviešiem, savos rakstos runāja par latviešu zemnieku kā pilntiesīgu cilvēku, kuram jāzina tas pats, kas jebkuram cilvēkam. K. Biezbārdis arī pirmais latviešu valodā pieskārās filozofiskām problēmām, skaidrojot pasaules un dabas esamību, apvienoja sensuālismu ar tautisko racionālismu, iepazīstināja "Pēterburgas Avīzi" lasītājus ar I. Kanta un F. Hēgeļa domām.

Latviešu pašapziņas celšanai un zināšanu apvāršņa paplašināšanai kalpoja arī avīzē sniegtā informācija par pasaules notikumiem, par nacionālās atbrīvošanās cīņām Eiropā un Ziemeļamerikā. Arī rakstos par tautsaimniecību, tieslietām, izglītību, tāpat praktiskos padomos zemkopjiem laikraksts norādīja uz angļu, franču, vācu paraugiem. Kaut

Precā-jerība

us tahm jaunahm avīsejm.

Precēš lels, ka atkal Latveckši
 No augša Keisara
 Tik šķebliģi ceraudhīti,
 Ka maļa meļstis
 No paka galwadpīlīata
 Zem isloht avīses,
 Lai sūmas, sahdas vajaga
 Tāhs wīnneem mahjās nefs.

Precēš ar', ka pās tad gaštatais
 Ar ihlāis Latveckis,
 Kas to, kas buhs tas labālais
 Mums doht neceģsees wīs.
 Šchis lappās mehs jo plōškati
 Tāhs sūmas bīrdesim,
 Kā šchēbrēht eet va rokauli,
 Un tas der Latveckim.

Tad, mīlde brāhli, Latveckhī!
 Šchīse jaunās lappās juhs
 Saunneet, lafset vrahliģi,
 Te mahjības jūms buhs,
 Jaur kam ihēnas palīfset
 Do vrahli gaitmēti.
 Nu fāfset, wai to negrīdēet?
 Ko? Wrahli, Latveckhī?

Wai sūnēet? Wāhu wallohā
 Duhš kīntas avīses,
 Kas wīnneem, ka tik wājaga,
 Wīfābas sūmas nefs.
 Mums šhi tik tēkša lappīna
 Ar sūnahm dērrīgahm.
 Nu, lai tad fatrā mahjīns
 Te labprāht wōnemmam.

G. Dūnberg.

Augsta Keisara Manifests.

Peterburgā, 3-šchā. Juli. No Deewa šchēlāstī-
 bas Mehs Aleksanders Dhirāis, Kceerwu Keisars
 un Patwaldnecks, Rohlu Kechnīsch, Wīnuw Keisars,
 u. t. j. pr., u. t. j. pr., u. t. j. pr. darrom šhe wīf-
 sem, Saareem uostīģīģem pawalstnecekem sūntamu:

Šchi Juli mehnesjā 4. deenā Mūshu lohti mīh-
 lota šchweegerene, Keisāriene Aleksandra Josifowna,

Mūshu lohti mīhlotā brāhla Keisāriņa Konstantīna
 Nikolajewiſcha laulata draudjēne, ir dšēmdīnājuje Mums
 jaunū famīlījas loģzēli un Wīnuw Keisāriſku Augstī-
 bahū dehlu, kas wahdā nosaukts par Wjalschīslawū.

Šcho Mūshu Keisāriſka namma pē-augstānu
 par jaunū sūhni tāhs šchēlāstības tūredami, ko Deews
 Deums no debbesim sūhtīis, Mehs ešam pīlīģi
 pahlēģināti, ka wīſi Mūshu uostīģīģi pawalstneeki

Laikraksta "Pēterburgas Avīzes" pirmais numurs (1862)

arī tika publicēti raksti par Krieviju, "Pēterburgas Avīžu" orientācija bija eiropiska. Jau avīzei iznākot, redakcija deklarēja, ka grib veidot "tādas avīzes, kādas atrodamas pie citām tautām, krievu, vācu, francūžu, angļu, itāliešu, dāņu, grieķu un zviedru valodā"⁸. Vienlaikus šajā programmas deklarācijā K. Valdemārs aicināja Baltijas vāciešus lasīt jaunās avīzes, kuras "arvienu uz to rūpēsies, lai pastāv un aug draugu prāts starp vāciešiem un latviešiem kā draugu tautām, kas vienas ticības biedri, viena ķeizara pavalstnieki un kas abi iemīl krietnus tikumus, gaismu un gudrību"⁹.

Pret kārtu aizspriedumiem, ļaužu tumsonību, mulķību, atpalcību vērsās "Pēterburgas Avīžu" satīriskais pielikums "**Dzirkstele**", ko vēlāk pārdēvēja par "**Zobu galu**". Žanriskās variācijās un savdabīgu tēlu sistēmā te veidojās latviešu nacionālās satīras pamati. Savi nopelni "Pēterburgas Avīzēm" arī latviešu oriģinālliteratūras attīstībā (K. Barona, J. Zvaigznītes u. c. dzejoļi un stāsti).

Kaut dienas gaismu ieraudzīja tikai 131 numurs, "Pēterburgas Avīzes" ievirzīja latviešu avīžniecību nacionālā gultnē. Un ne tikai avīžniecību. Tās izvērta latviešu tautas atmodu plašā sabiedriskā kustībā, ar latviešu tālaika nacionālās un sociālpolitiskās situācijas izgaismojumu radīja apvērsumu latviešu apzinīgākās daļas domāšanā tālākā ekonomiskās un kulturālās patstāvības virzienā. Par to liecina gan tiem laikiem ievērojamais abonētu skaits, gan korespondentu loks. K. Valdemāra demokrātiskais mudinājums, lai "Pēterburgas Avīzēs" savas domas izsaka visa tauta – tiklab mācītājs, kā saimnieks un kalpa puisis, – bija radis atsaucību. Tautiskās domas savīļņojums nenorima arī pēc laikraksta slēgšanas.

"Pēterburgas Avīžu" cīņu par latviešu ekonomisko un kulturālo patstāvību, tikai rāmākā noskaņā, turpināja Bernharda Dīriķa (1831–1892) vadītais laikraksts "**Baltijas Vēstnesis**" (1869–1906), kas atšķirībā no "Pēterburgas Avīzēm" iznāca Rīgā un 70.–80. gados izvirzījās par latviešu nacionālās kustības un nacionālās kultūras epicentru. Laikraksts pulcināja ap sevi tautiski noskaņoto inteliģenci, pavēra tai plašas publicēšanās iespējas, sekmēja latviešu nacionālās ideoloģijas un latviešu literatūras tālākās attīstības procesu. Dzejoļus, literatūrkritiskas un sabiedriski politiskas apceres te publicēja A. Pumpurs, Auseklis, F. Brīvzemnieks, M. un R. Kaudzītes, Ā. Alunāns, A. Kronvalds un citi latviešu literatūras celmlauži.

"Baltijas Vēstnesi" atbalstīja 1868. gadā nodibinātā **Rīgas Latviešu biedrība**, kas 70.–80. gados kļuva par latviešu nacionālās kultūras dzīves ievērojamāko faktoru. Kaut arī biedrībā dažkārt notika iekšējas

(Prohwes nummurs.)

Baltijas wehstnefis.

Nr. 0.

Peektdecnā, 25. Oktoberi.

1868.

D a s c h a d a s f i n n a s.

No c e l š ſ e m m e s.

Jauna Latweišu beedriba. Ta finna nu-
pat ir atnabstie, ta 12. Oktoberi Pēterburgā ir
apstiprināti tīkšūši „Rīgas Latweišu beedribas“
līkumi. Šī beedriba ir nododmajūte gahdāht par
apgaifmošānu zaur dāschadāht darrišānāht, ta:
fīmatnības lohpīšānu, leštu grahmatu apgabdošānu
fātū ipešlehm, dīeēdošānu, weišu faešānu u. t. j. pr.
Par winnas darbošānohs „Baltijas wehstnefi“ buhs
ar weenu tašs tuwofāšs fīnnas atrohāmas.

Auning mahitājs. Tas līdšfīninnis Mi-
hailowks mahitājs, Auning tungs, efoht, tā cēfšā
„Ligafche Zeitung“ rāfšīhts teet, ta nefenn mirušā
Nāten meētā ipešlehts par Ummurgas draudīs
mchitāju, uš furreen winšch drīhšā laitā grībhoht
ai eēt, famu jaunū ammatu ušnemt.

Juhras ftohlā. Redāhjiij teet rāfšīhts, ta no
woabības fchowāht ir apstiprināhts, Ainafch-zeemā
jūtmalli pee Sallāzes latwišu juhras ftohu zelt;
prešch winnas ušturwešānas ftohnis dohhoht if
gabūs 500 rubtus un prešch pirmas eeritēšānas
ešt 200 rubtu aifšūhtīs. Mahzība tur teefoht
dota beš mafas un fahfchotees jau nohtofchā jeemā.

Rīgas-Zelgamas dšelszēfšā. Rā dširdams
1. Novembēri tīkšoht Rīgas-Zelgamas dšelszēfšā
poahwīgai braufchānai attānts. Winšch irr 39
weies garšch; braufchānā ifeefchoht ganbrīhš weffela
fūka. Rā no weenas fludbināfchānas cēfšā Kur-
seimes gubernas ŗitūngas redsams, tad fchīs zēfšā
tīkšāhtā wēstis līdš Wentei.

Rugga flihgīfchāna. Tas fuggis „Sibou“ fapt.
Buckmann, uš fawā zēla no Seepājas uš Rīgu, irr
pee Sāhmu fallas fābrāgāts. Zilmēti irr wīfī
glāht, bet no lahōina tīf mājā dākā. Par lahōinu
bijhēti kartupēti.

Sīkumi par atwābināfchānohs no fāzza
dekefā. Wīdīemmes gubernas awīf Nr. 121 irr
nōmūfātī tee tāi 6. Jūlī 1868 dohti sīkumi par

atwābināfchānohs no fāzza deenefā zaur ifīrēfchā-
nohs un zaur weetneela dohēfchānu.

Muifchneeku fonwente. Taggād Wīdīemmes
muifchneeti irr fchē Rīgā uš fonwenti fanāhtūfchī,
fās 21. Oktōberi cefāhēfchīs.

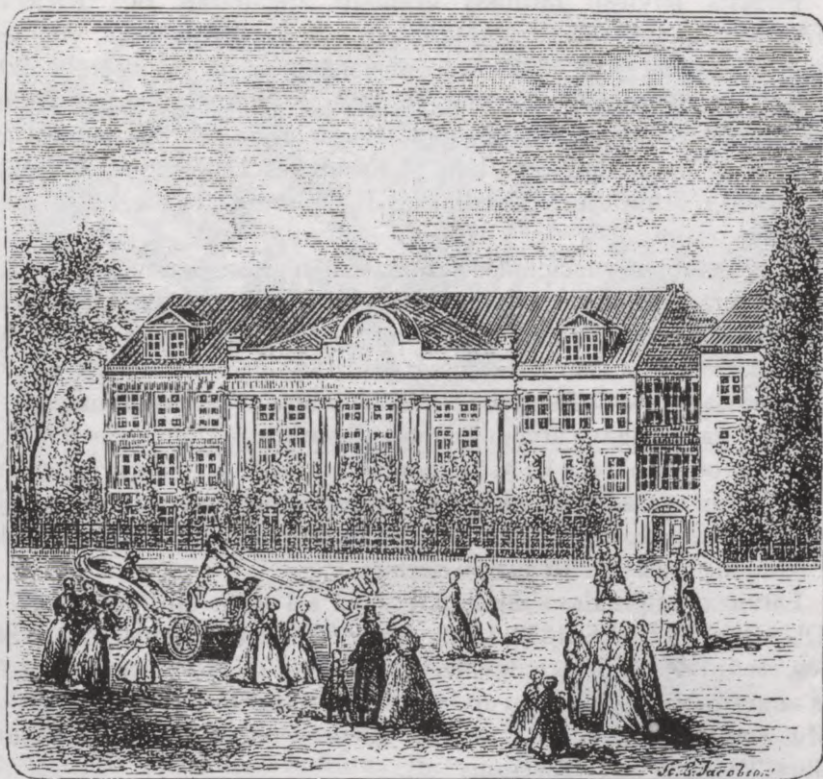
Labības truhfums. No Jēfšu freifes rāfšā,
ta tur jau taggād meētāht efoht fīpīri labības truh-
fums juštams un dāschas draudīs pa tuhtfōfchēem
puhēem labību pīrfoht, fpreēdāmas, ta zēna jo ilgā
jo leelāfā tīkšoht.

Dāhrja augūn un puķū ifstāhdīfchāna.
Pēterburgas dāhrfneezības preffidents general-
adjutānts Greiḡ darjja pēhdīgā (12. Oktōberi) fēhdēfchānā
beedwēm fīnānu, tā ŗeifērs efoht 10,000 rubtu
dāhwājis, lai nāhtofchā gādā to no beedribas no-
fpreēfū dāhrja augūn un puķū ifstāhdīfchānu Pēter-
burgā warretu gohām ifdarriht. Šī fīnna tīkta
no beedribas or leelu preefū un fīpīru pātēizību uš-
nemtā. Beš fchāšs palīhdīfības beedriba nebūhtu fpe-
jūte fawu apnemfchānohs tīf leelīfī ifdarriht, tā wīnna
to bij nododmajūte. — Ifstāhdīfchāna tīfš noturēta
nāhtofchā Rai m. cēfšā Michailowks-mānefchās (jāh-
fchānas nāmma). Jau taggād efoht ne tīf no cēfšā-
jemmes, bet arri no ahrfennēchm dāwdī ušweidūgēes,
tas grībhoht pee fchāšs ifstāhdīfchānas dāllību nemt.

Witefškās-Drlas dšelszēfšā. Pāgahjūfchā
8. Oktōberi tīkta no tā fāfāma Witefškās-Drlas dšels-
zēla braufchānai eefmēhtīti tee ftrēkī no Witefškās
līdš Smolenskā un no Smolenskās līdš Rojānwāi.
Rād weht tas atlīkūfchāis gābāls no Rojānwāis līdš
Drlai tīfš gātāms, tad warrehs weenā eefchōmā no
Rīgas aiflāitēes līdš pat Melnāi juhrai. Kunna,
ta Rojānwāi efoht dāwdī labības un zīttas prezes
fātrāhwēes, gāwidāmas uš dšelszēla adārrihchānā.

Stohlas preefchā ušaugūfchēem. No Sw.
Sīnōdes oberproturora irr ŗreemū jēpārēhijas preefch-
neekēm tā ušāzīnāfchāna iflāifā lai gohōoht par
fāufchū ftohlāhm preefchā ušaugūfchēem. Mahzīfchāna
warroht buht ifbārrama tāš pochās ftohlās, tas
preefchā behrneem eēgētas, un arri zaur teem pāfchēem

Laikraksta "Baltijas Vēstnesis" ievada numurs (1868)

Rīgas Latviešu biedrības nams

šķelšanās, kā latviešu zinātnes, literatūras, folkloras, teātra, mūzikas attīstības veicinātāja tā saglabāja savu nozīmi līdz pat likvidēšanai, komunistiem nākot pie varas 1940. gadā. Lielu kultūras sekmēšanas darbu veica biedrības komisijas, izdodot grāmatas un rakstu krājumus, uzturot Rīgas Latviešu teātri, sarīkojot dziesmu svētkus, priekšlasījumus, vasaras šapulces u. tml. pasākumus. Pirmais biedrības priekšnieks bija B. Dīriķis, vēlāk R. Tomsons, F. Veinbergs, arhitekts A. Baumanis, advokāts Krišjānis Kalniņš, F. Grosvalds u. c.

Literatūras attīstību nozīmīgi veicināja arī **grāmatniecības** nostāšanās uz nacionāliem pamatiem. Vāciešu vadītām izdevniecībām ar 60. gadu otro pusi un it īpaši 70. gados piebiedrojās latviešu dibinātas izdevniecības, grāmatu apgādi un veikali.

Pirmais latviešu tautības grāmatu apgādātājs bija KĀRLIS STĀLBERĢIS (1837–1895). Strādādams par burtlici Jelgavā, viņš jau 1867. gadā laida klajā F. Šillera "Vallenšteina lēģeri" no iecerētā cikla "Citu tautu rakstnieki". Pārcēlies uz Rīgu, K. Stālberģis četros gados (1869–1873) izdeva gan cittautu, gan latviešu oriģināldarbus, piemēram, J. Alunāna "Dziesmiņu" otro daļu, M. Kaudzītes "Dziesmiņas", Ausekļa "Dzeijas", A. Pumpura, M. Medinskas, E. Dinsberģa, K. Biezbārža sace-rējumus.

Otrs ievērojams nacionālās atmodas laika grāmatizdevējs un tirgo-tājs bija Jura Alunāna jaunākais brālis INDRIĶIS (Heinrihs) ALUNĀNS (1835–1904) – jau ar plašāku vērienu nekā K. Stālberģis. Izdevēja darbību viņš sāka vienā gadā ar K. Stālberģi, kad 1867. gadā izdeva divus Jura Alunāna darbus – "Dziesmiņu" otro izdevumu un "Tautas saimniecību", bet 1873. gadā Jelgavā atvēra grāmatveikalu un pēc tam spiestuvi. Lai nepiedzīvotu bankrotu kā K. Stālberģis, I. Alunāns izdeva arī mazvēr-tīgu cittautu sensāciju un izklaides literatūru, taču ievērojami atbalstīja savas tautas autorus, apgādāja Kaudzīšu "Mērnieku laikus", daudz Ā. Alunāna lugu un citu autoru darbus.

Latviešu oriģinālsacerējumus izdeva arī vācu tautības izdevējs EDUARDS ZĪSLAKS (1850–1888). Apguvīš poligrāfijas profesiju ārze-mēs, viņš atvēra Jelgavā izdevniecību un spiestuvi (1875–1888) un izcē-lās ar grāmatu augstvērtīgu apdari. E. Zīslaks izdevī F. Brīvzemnieka "Mūsu tautas pasakas", A. Pumpura "Lāčplēsi", Ausekļa "Rakstus", žur-nālus "Pagalms" un "Austrums" utt.

Starp 80. gadu izdevējiem minams arī Pūcišu Ģederts (īstajā vārdā Ģederts Eilenbergs) Rīgā un Klāvs Ukstiņš Liepājā.

Viens no dedzīgākajiem latvietības sludinātājiem bija ATIS KRON-VALDS (1837–1875). Darbodamies 60. gadu un 70. gadu sākumā, viņš piešķīra K. Valdemāra, K. Barona un citu jaunlatviešu prasībām pēc tautas materiālās labklājības, ekonomiskās patstāvības un izglītības nacionālu skanējumu, par nācijas attīstības priekšnoteikumu izvirzīja eiropesku civilizāciju – ētisko un kultūras faktoru: saimnieciskā stabili-tāte sevi attaisnos tikai tad, ja cilvēks būs kulturāls un tikumisks, jo "mūsu laiki prasa ne vien veiklākus zemes kopējus, bet vēl jo veiklus un izmanīgus dvēseles un gara izkopējus" ("Izbraukums pa tēvuzemi" – "Baltijas Vēstnesis", 1870, 6. aug.). Un tāpēc aicināja latviešus, līdzīgi citām Eiropas tautām, izkopt savas īpatnības, nacionālo individualitāti. Kad balt-vācu presē tika noliegta latviešu kultūras iespējamība, viņš publicēja brošūru "Nationale Bestrebungen" (Nacionālie centieni, 1872), kurā

PAGALMS

1881.

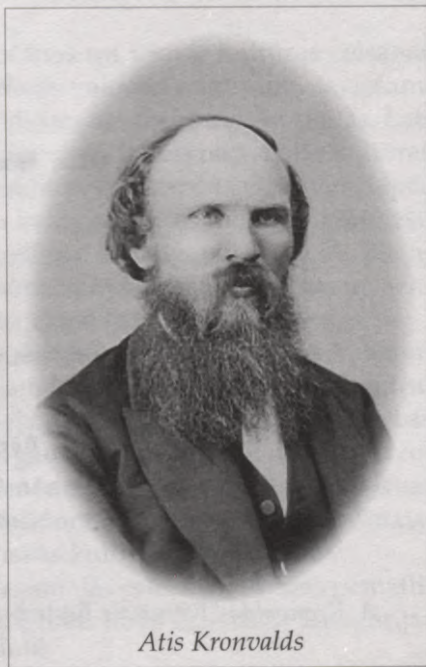
Šināht it vebrūdeleš un mēsiš por gadu 2 rub.,
ar veivēstīdānu 2 rub. 60 kop.

№ 1.

Žurnāla "Pagalms" pirmais numurs (1881)

apgalvoja, ka latviešu tautā ir uzkrātas bagātas garīgās un tikumiskās vērtības un tās jāattīsta un jāapaugļo ar visu to skaisto, labo, krietno, ko sniedz lielās kultūras tautas.

Kultūrpolitikā A. Kronvalds balstījās uz Rietumeiropas sasniegumiem, uz lielo un mazo tautu tuvināšanās ideju. Atšķirībā no K. Valdemāra, kas sabiedrotos meklēja krievu aprindās, A. Kronvalds orientējās uz progresīvo vācu sabiedrību. Nebūt nenoliedzot, ka vācieši darījuši daudz ļauna mūsu tautai, viņš tomēr atzina, ka vācu kultūra un atsevišķi tās pārstāvji nesuši mums arī savus labumus, galvenokārt tautas apgaismošanas un izglīto-

Atis Kronvalds

Nationale Bestrebungen.

Erläuterungen

zu

einem Artikel der Zeitung für Stadt und Land.

„Keiner wird gegen Geschick hinab mich senden zum Hades,
Doch dem Verhängnis entraun wohl die der Sterblichen Elfer,
Edel oder gering, nachdem er einmal gezeugt ward.“

Homer, Ilias.

Von

Otto Kronwald.

Dorpat.

Druck von C. Mattiesen.

1872.

A. Kronvalda "Nationale Bestrebungen" (Nacionālie centieni, 1872)
titullapa

šanas ziņā. Durbes mācītāju H. E. Katerfeldu A. Kronvalds raksturoja kā krietnu "skolas piekopēju", kas skolotājus skubināt skubinājis uz krietniem darbiem. Par Veco Stenderu rakstīja, ka ar viņu sākas jauns laikmets latviešu literatūrā, latviešu civilizācijā. Savos rakstos A. Kronvalds atsaucās uz vācu filozofu J. G. Fihti, rakstniekiem F. Šilleru, E. M. Arntu, brāļiem Grimmim u. c., tā apliecinādamas "lielās" vācu un "mazās" latviešu tautas kultūras saskarsmes punktus, to, ka lielās tautas rosina mazās tautas darboties un tādējādi audzis arī latviešu civilizācijas līmenis.

Noteicēja lomu nacionālās kultūras veidošanā A. Kronvalds piešķīra uz nacionāliem pamatiem nostādītai skolai, kurā mācībām no zemākajām līdz augstākajām mācību iestādēm jānotiek latviešu valodā un skolēni jāaudzina nacionālās apziņas garā ar noteiktu, skaidru attieksmi pret savu tautu, valsti un citām tautām. Skolā iegūtās zināšanas, nacionālā apziņa un tautas kopības sajūta izmantojama "visas tautas labā, ceļot tās garīgo, tikumisko un materiālo labklājību". A. Kronvalds lika pamatus latviešu nacionālajai pedagoģijai, pieteica karu cariskās Krievijas izglītības sistēmai, cīnījās par skolas garīgo patstāvību, par jauna tipa skolotāju – skolēna dvēseles sapratēju, jaunās paaudzes audzinātāju patriotiskā un tikumiskā garā.

Par svarīgu nacionālās audzināšanas un vispār kultūras celšanas faktoru A. Kronvalds uzlūkoja dzimtās valodas apgūšanu, ieviešanu skolās, tiesā, baznīcā, kā mācību priekšmetu arī nelatviešu skolās. Latviešu valoda, atkārtoti uzsvēra A. Kronvalds, ir liela nacionālās kultūras vērtība, tautas lepnums un nācijas izdzīvošanas spēka elements, tāpēc tā nemitīgi jākopj un jāpīlņveido. Ar lielu cieņu viņš runāja par latviešu valodas kopējiem E. Gliku, Veco Senderu, K. Hūgenbergeru, A. Bilenšteinu, īpaši atzinīgi vērtēja J. Alunāna valodniecisko darbību un sekmiģi turpināja viņa aizsākto latviešu valodas bagātināšanu.

Savukārt latviešu tautas pagātnei, folkloru, tautasdziesmas A. Kronvalds minēja kā tikumības paraugu jaunlaiku cilvēkam. Viņš ticēja mūsu senču godaprātam, vitalitātei, radošajam ģēnijam, uzsvēra, ka verdzības gars nav iedzimts, bet ilgo nebrīves gadsimtu radīts. Lai no tā atbrīvotos, jāgrīežas pie mūsu pīrmtēvu, senču tikumības un šai nolūkā jāvāc un jāapkopo latviešu garamantas, folkloru, jo tas ir pirmais un vistaisnākais ceļš uz latviska gara un latviskas kultūras stiprināšanu.

A. Kronvalds ir arī latviešu profesionālās estētiskās domas pamatlīcējs, jo pirmais skaidroja mākslas un literatūras estētiskās kategorijas un funkcijas.

K. Valdemārs un A. Kronvalds bija tas tautiskās atmodas ideoloģiskais tandēms, kas sociāli ekonomisko atbrīvošanās prasību apaugļoja ar nacionālo apziņu, materiālo labklājību ar augstas kultūras nepieciešamību, nācījas pastāvēšanas faktoru pietuvināja tikumības ideāliem un radīja to ētiski estētisko bāzi, uz kuras izauga latviešu nacionālās literatūras pirmie sasniegumi.

¹ Terminam "jaunlatvieši" ir vēsturiska izcelsme. Lai pievērstu uzmanību jaunās nacionālās kustības "kaitīgumam" un diskreditētu valdības acīs, baltvācu mācītāji to nicīgi iedēvēja par "Jauno Latviju" pēc analogijas ar Vācijas slepeno revolucionāro biedrību "Jaunā Vācija" (1834–1850), kuras locekļi aktīvi piedalījās Vācijas 1848.–1849. g. revolūcijā. No apzīmējuma "Jaunā Latvija" izveidojās termins "jaunlatvieši", kas tautā iesakņojās kā latviešu nacionālās apziņas un nacionālās kultūras pirmo veidotāju apzīmējums. Jaunlatviešu centieni saistās galvenokārt ar 50. gadu otro pusi un 60. gadiem. Taču nacionālās kultūras un nacionālās ideoloģijas attīstības process turpinājās arī 70.–80. gados. Tādējādi termins "nacionālās atmodas kustība" ir plašāks un ietilpīgāks, jo aptver laiku no 50. gadu vidus līdz 80. gadu beigām.

² *Brīzemnieks F. Autobiogrāfiskas skices.* – R., 1991. – 109. lpp.

³ *Alunāns J. Kopoti raksti, 3. sēj.* – R., 1933. – 101. lpp.

⁴ Turpat. – 99. lpp.

⁵ *Pēterburgas Avīzes.* – 1862. – Nr. 6.

⁶ *Brīzemnieks F. Autobiogrāfiskas skices.* – 94. lpp.

⁷ *Brīzemnieks. Raksti, 1. sēj.* – R., 1911. – 28. lpp.

⁸ *Valdemārs K. Tēvzemei.* – R., 1991. – 124. lpp.

⁹ Turpat. – 128. lpp.

Nacionālās literatūras rašanās avoti un raksturs

Ciešā saistībā ar nacionālo atmodu dzima kvalitatīvi jauna latviešu literatūra – nacionāla tiklab saturā, kā formā. Tā neveidojās tukšā vietā kā sterila parādība, bet izauga no pagātnes tradīcijām un sava laika sabiedriskām, filozofiskām un estētiskām kvalitātēm, kuras, adaptētas ar jaunlatvietības nacionālajām idejām, tika radoši pārvērstas par latviskās, nacionālās kultūras pirmelementiem.

Vertikālā plāksnē latviešu rakstniecība pārņēma agrākās, feodālās literatūras mantojuma progresīvāko daļu. Ne mehāniski, bet dialektiski, kad, feodālās tradīcijas būtībā noliedzot, reizē tās labākā daļa tika radoši

turpināta ar atmodas laikam atbilstošām korekcijām. Vadošo priekšteču loma te piekrita baltvācu kultūras darbiniekiem Garlibam Merķelim un G. F. Stenderam.

G. Merķelis ar Ž. Ž. Ruso dabiskās dzīves teorijā balstīto latviešu brīvās un laimīgās senatnes tēlojumu pacēla latviešus no pelēkas zemniecības masas tautas statusā, apliecināja latviešu radošā talanta spēku, augsto pirmskolonizācijas kultūru un sakarā ar to latviešu tiesības uz brīvību un tādu kulturālu attīstību, kāda lemta citām tautām. Tas jau bija ceļš uz latviešu nacionālās pašapziņas mošanos, uz latviskās identitātes meklēšanu.

Sekodams J. G. Herdera atklājumam par folkloru kā tautas gara dzīves atspoguļotāju un Eiropā izplatītajai literatūras virzībai uz folkloras avotu izmantošanu, G. Merķelis latviešu senatnes tēlojumā savu māksliniecisko fantāziju papildināja ar latviešu folkloras, paražu, etnogrāfijas, mitoloģijas elementiem, kā arī ar pseidomitoloģiskiem tēliem no prūšu hronikas "Chronicon terrae Prussiae" (1679), tādējādi pastiprinot interesi par vēl neapgūto latviešu garamantu iepazīšanu, krāšanu, pētišanu.

G. Merķelis visnotaļ stāvēja franču filozofu apgaismotāju pozīcijās un, tāpat kā Voltērs un Monteskjē, tautas brīvības centienus saistīja ar prāta visvarenību, ar ticību apgaismotam monarham, konkrēti, ar ticību tālaika Krievijas caram Aleksandram I.

Šīs trīs būtiskākās G. Merķeļa atziņas – latviskā identitāte, folkloras loma un ticība prāta visspēcībai – kļuva par latviešu nacionālās atmodas un ar to saistītās literatūras idejiskās koncepcijas stūrakmeņiem.

G. Merķelis nevienu vārdu netika uzrakstījis latviešu valodā, viņa darbus tulkot un izdot latviski cariskā cenzūra ilgus gadus neļāva, taču viņa idejas izplatījās tautā. Skolotie latvieši tās lasīja oriģinālvalodā, citi – nelegālos tulkojumos rokrakstos un norakstos. Jau pirms nacionālās atmodas sākuma kāds Vidzemes hernhūtiētis J. Pulans (ap 1800.–1820. g.) savā sacerējumā "Stāsts tās latviešu tautas" ietvēris G. Merķeļa atziņas. Tās atspoguļojās arī J. Ruģēna, P. Krumberģa u. c. rakstnieku sacerējumos. Ap 1850. gadu dzejnieks F. Mālberģis sarakstīja latviešu valodā pirmo G. Merķeļa biogrāfiju, kas dienas gaismu ieraudzīt vēl nespēja. 1869. g. Rīgas Latviešu biedrība Katlakalna kapos uzcēla G. Merķelim pieminekli un R. Tomsons publicēja "Baltijas Vēstnesī" viņa biogrāfiju. 1871. g. K. Valdemārs savā grāmatā "Vaterländisches und Gemeinnütziges" (Tēvzeme un vispārderīgais) vācu valodā publicēja "Vanemu Imantu". Ar K. Valdemāru un A. Spāģi sākot, G. Merķeli

augstu vērtēja visi tautiskās atmodas darbinieki, veltīja viņam cieņas pilnus vārdus, dzejoļus, izmantoja viņa darbu sižetus un tēlus.

Savukārt Vecais Stenders ar racionālisma un apgaismes centieniem zinātņu popularizēšanas un praktisku padomu došanas veidā orientēja uz tikumīgas un saprātīgas personības izkopšanu.

Tādējādi divas polāri atšķirīgas vertikāles – G. Merķeļa romantiskā un G. F. Stendera racionāli zinātniskā – sintezējās atziņā, ka brīvs un laimīgs var būt tikai tas, kas ir saprātīgs. Taču brīvības un saprātīguma jēdzienus jaunlatvieši piepildīja ar jaunu sociālpolitisku saturu.

Stendera ideāls bija pārticis, darbīgs, dievbijīgs un kungam paklausīgs zemnieks, kura saprāts netiecās pēc feodālās iekārtas pārveidošanas, taču nacionālās atmodas ideologi, turpinot Stendera veiksmīgi sāktu zemnieku enciklopēdisko iepazīstināšanu ar pasaules parādībām, nāca ar padziļinātu personības koncepciju, kur vispārcilvēciskie ideāli saplūda ar savas tautas vēstures un attīstības apjautu, ar prasību pēc dzimtbūtniecisko attiecību likvidēšanas un visu kārtu šķiru un tautību vienlīdzības. Zemnieka "saprāta robežas" tika paplašinātas ar cilvēciskas un nacionālas pašapziņas modināšanu, viņa pasaules uztvere atbrīvota ne tikai no māņticības, ko aizsāka jau Stenders, bet arī no kārtu aizspriedumiem. K. Valdemāra ideāls, kas iezīmējās jau viņa "300 stāstos..", bija ne vien stenderiski tikumisks, bet arī renesansiski brīvs, radošs un – priecīgs cilvēks, kas ar smiekliem apkaro gan muļķību, gan kārtu ierobežojumus.

Latviešu nacionālās atmodas ideologu cīņa par cilvēku dabiskajām tiesībām bija novēlojies process (Rietumeiropā apgaisme izbeidzās 18. gadsimtā, Austrumeiropā 19. gadsimta pirmajā pusē), tāpēc Latvijā apgaismes idejas strauji atbrīvojās no arhaiskā kultūras tipa un pārauga jaunlaiku nacionālās identitātes un nacionālās garadzīves apjausmā.

Horizontālā plāksnē jaunā latviešu rakstniecība impulsējās ar Eiropas tautu centieniem pēc nacionālās pašnoteikšanās, kuri 19. gadsimta 30.–40. gados dažādās izpausmes formās uzliesmoja Itālijā, Vācijā, Čehijā, Polijā, Anglijā, Īrijā u. c. Daudzu tautu jaunākās paaudzes dzejnieki (Dž. Bairons, Š. Petēfi, K. Havličeks u. c.) kļuva ne vien par brīvības apdziedātājiem, bet – par cīnītājiem, tribūniem, viņu daiļrade – par nacionālo interešu paudēju. Eiropas literatūrā 19. gadsimts bija gan revolucionāri romantiskas trauksmes, gan arī lielo reālistisko romānu dzimšanas laiks. Pasaules uzmanību pievērta V. Igo, O. Balzaka, G. Flobēra, brāļu Gonkūru, Č. Dikensa, V. Tekerija romāni. Krievijā nāca klajā N. Gogoļa, I. Turgeņeva, F. Dostojevska sacerējumi.

Priekšstatus par Eiropas romantiķu dzeju latviešu sabiedrībai sniedza J. Alunāna atdzejojumi. No Eiropas romāniem latviešu periodikā parādījās nelieli fragmenti. Taču latviešu rakstnieki, būdami izglītoti cilvēki, palaikam skolotāji, pārvaldīja vācu valodu un ar tās starpniecību, iespējams, vairāk vai mazāk iepazīna franču un angļu literatūras virsotnes. Ir izteikta varbūtība¹, ka mūsu pirmos reālistus ietekmējuši vācu stāstu rakstnieki – O. Ludvigs, F. Hebels, F. Reiters, G. Kellers, Apsīšu Jēkabu – T. Šstorms un poļu rakstnieks J. Kraševskis, Kaudzišu "Mērnieku laiku" tapšanu – F. Špilhāgens un G. Freitāgs un, pēc citu kritiķu domām, arī krievu rakstnieks N. Gogolis un M. Servantesa romāns "Don-Kihots".

Vertikālās un horizontālās līnijas sadūrē radās tā jaunā latviešu literatūra, kuras centrā nostājās **indivīds** – personība kā pašvērtība un laicīgā, šīs dzīves dzīve kā cilvēka eksistences prioritāte, tā dzīve, kuru feodālie kungi un mācītāji gadsimtiem ilgi bija tēlojuši par "raudu ieleju", solot laimi un brīvību viņšaulē. Jaunlatviešu pieteiktā cieņa pret cilvēku literatūrā izteicās kā indivīda vērošana, psiholoģiska analizēšana, viņa morālo un ētisko vērtību meklēšana. Literatūrā ienāca zemnieks ar savu darbu, saviem pārdzīvojumiem, savu attieksmi pret apkārtni, ar savu domāšanu un jušanu. Un šo zemnieku kopums vairs nebija tumša, neizglītota vergu masa, bet – **tauta** ar savu dvēseli, savām garamantām, savu pagātņi un tagadņi, un arī ar nākotnes vīzijām, kurās romantiski patētiskās vārsmas iezīmēja ceļu uz brīvību un nacionālu neatkarību kā visas tautas **kopīgu** lietu.

Radikālu pavērsienu ieguva literatūras attieksme pret reliģiju. Ja feodālisma periodā mācītāji kristiānismu un Biblii izmantoja ekspluatācijas un verdziskas paklausības sankcionēšanai, tad latviešu nacionālajā rakstniecībā šī kristiānisma funkcija tika asi kritizēta, īpaši uzplaukstošajā satīras žanrā, kurš ieguva sabiedriski uzbrūkošu raksturu. Bībele ieguva jaunu funkciju – kļuva par tikumisko etalonu sistēmu. Pastiprinājās deisma orientācija, izplatījās piētisma idejas.

Vācu piētisma atzarojums – hernhūtisms brāļu draudžu formā, atnesdams jaunu, humanizētu izpratni gan par evaņģēlija mācību, gan par indivīda pašvērtību un cilvēku savstarpējām attiecībām, ienāca arī latviešu 19. gadsimta otrās puses literatūrā. Hernhūtisma uzjundītās labestības, cilvēkmīlestības un tikumiskās pilnveidošanās tendences literatūrā materializējās kā indivīda iekšējās, garīgās pasaules harmonizēta viengabalainība, kā dvēseles saskaņa ar ticību Dievam un samierināšanās ar dzīvi tādu, kāda tā ir. Iedibinājās t. s. sirdsšķīsto tēlu tradīcija,

kurā eiropeiskais piētisms saplūda ar latviskajai mentalitātei raksturīgo ētisko pasaules uztveri.

Vienlaikus, sekojot latviešu folkloras un mitoloģijas priekšstatiem, tika meklēta latviska dievticība panteisma garā, kas radīja īpatnēji nacionālu folkloristiskā un kristietiskā, mūžīgā un laicīgā savijumu.

Cieņa pret cilvēku, interese par savas tautas pagātņi un reizē atvērtība citu tautu kultūrai – tā bija tuvināšanās Eiropai. Ar Tērbatas, Maskavas, Pēterburgas universitātēs un citās mācību iestādēs (arī Vācijā) studējošo atmodas laika darbinieku līdzdalību Latvijā iepļūda eiropeisks gars, Rietumeiropas progresīvā doma, Ž. Ž. Ruso, Voltēra, I. Kanta atziņas.

Vienlaikus eiropeiskā identitāte asimilējās ar latvisko identitāti. Citiem vārdiem – vispārcilvēciskais saplūda ar etniski un nacionāli specifisko. Latviešu literatūrā ienāca nevis kāds abstrakts, bet **latviešu** zemnieks ar savām problēmām un savu dzīves izjūtu, ienāca **Latvijas** apstākļiem tipiskā sociālā un garīgā vide, **latviskā** dabas ainava, atmodas laikam raksturīgā pirmatnīgi **nacionālā** pieeja tautas senatnei, tautas brīvības interesēs radītā pseidomitoloģija utt. Ienāca arī kvalitatīvi jauna estētisko parādību sistēma, padziļinājās formas meklējumi: kompozīcijas paņēmieni, konfliktsituācijas, raksturzīmējumi daudzveidīgi sazarojās un pietuvinājās iekšējās loģikas likumībām, psiholoģiskai motivācijai, tādējādi iegūstot mākslas patiesības spēku. Liela uzmanība tika veltīta literāro darbu valodai, kura kļuva dzīvāka, labskanīgāka, bagātinājās ar folkloras valodas īpatnībām. Latviešu literatūrā parādījās tāda kategorija kā stila jēdziens, stila dažādība, stila izkoptība, kur tāpat liela loma piekrita folkloras elementu pārmantotībai.

Kultūras, arī literatūras attīstība neiet taisnā, vienvirziena kustībā tikai uz augšu, bet lauztā, viļņveidīgā līnijā. Tāpēc latviešu nacionālā literatūra savā sākotnē gan atbrīvojās no vācu garīgās aizbildniecības, bet vācu mācītāju un veclatviešu literārās tradīcijas līdz galam pārvarēt vēl neiespēja. Pirmo nacionālo rakstnieku un dzejnieku sacerējumos it spēcīga gan vācu romantiķu jūsma un mīlestības tēlojumos arī salka nība, vācu sentimentālajiem ģimēņu romāniem raksturīgā romantiskā notikumu sašķetinātība, dēkainu piedzīvojumu iepinumi, triviālās literatūras elementi, gan veclatviešiem tipiskā didaktika ar personāžu sadalījumu pēc strikti ētiskām normām labajos un ļaunajos, pozitīvajos un negatīvajos.

Taču dzima arī daudzveidība – tematiskā, žanriskā un virzienu ziņā. Salīdzinājumā ar iepriekšējo periodu latviešu literatūrā kvalitatīvi jauna

estētiska iezīme bija nošķirošanās virzienos. Nacionālās atmodas laikmeta idejiskās un mākslinieciskās vērtības, meklējumus un sasniegumus uzskatāmi atklāj reālisms, sentimentālisms un romantisms.

¹ *Klaustiņš R.* Latviešu konversācijas vārdnīca. – R., 1934.–1935. – 11. sēj. – 21842. sleja.

Reālisms

Jaunlatviešu pievēršanās zemnieku interesēm ar uzsvērto zemnieka cilvēcisko pašvērtību sekmēja latviešu literatūras ievirzi **reālisma** gultnē. Līdz nacionālajai atmodai latviešu literatūrā dominēja svešu, cittautu aprindu (grāfu un grāfieņu, indiāņu u. tml.) dēku un mīlestības stāstu un romānu tulkojumi. Svešiem, galvenokārt vācu "famīliju stāstu" paraugiem, papildinot tos ar savu fantāziju un piemērojot latviskiem sadzīves apstākļiem, sekoja arī pirmie latviešu tautības stāstu sacerētāji. Klasisks piemērs – A. Leitāna stāsts "Grāfa lielmāte Ģenoveva". Tiesa, daži literāti pievērsās latviešu zemnieku dzīves notikumiem (J. Ruģēns, A. Leitāns, E. Dinsbergs), taču par reālismu kā virzienu runāt te vēl pārāgi.

Ar 19. gadsimta 60. gadiem latviešu rakstnieki vērīgāk sāka ielūkoties zemnieciski reālajā apkārtnē. Un ne tikai ārējās norisēs. Eiropā reālisma attīstību veicināja lielie dabas zinātņu atklājumi (Č. Darvina, D. Mendeļejeva, R. Virhova, K. Bernāra, V. Vunta u. c. teorijas), kas rosināja arī mākslas laukā pievērsties cilvēka psihisko procesu pētīšanai. Šāda interese par indivīda iekšējo pasauli modās arī latviešu rakstniecībā. Pirmie latviešu reālisti analogi Rietumeiropas lielajiem reālistiem arvien stabilāk sāka balstīties uz tiešo, konkrēto dzīves vērojumu. Kopīgais ar O. Balzaka, G. Flobēra, Č. Dikensa, I. Turgeņeva, F. Dostojevskā u. c. lielo reālistu daiļradi bija t. s. mazā, vienkāršā cilvēka kā pilntiesīga sabiedrības locekļa ievēšana literatūrā, cilvēcību apliecinoša cieņa un līdzjūtība augstāko aprindu nereti pazemotajam un izkalpinātajam darba cilvēkam, turgeņeviska ētiskas tīrības meklēšana un cildināšana. Iedziļinoties dzīves pabērnū raizēs un izjūtās, palaikam līdzī nāca sociālu netaisnību, negodīguma, cietsirdīgu pāridarījumu nosodījums un centieni jaunumu labot ar morālas kritikas un pāraudzināšanas palīdzību. Līdzīgi Rietumeiropas paraugiem latviešu reālisma aizsācēji par

savu misiju uzskatīja cilvēka tikumiskās būtības atsegšanu un, ja tā šķita nepievilcīga, meklēja pagrimšanas vai nosodāmās rīcības cēlonību. Franču reālisti tādos gadījumos paši it kā paslēpās aiz attēlojamās vielas, ļaujot savu konstanto valodu runāt faktiem un parādībām un secinājumus izdarīt lasītājiem, taču latviešu reālisma celmlauži bija tuvāki angļu rakstnieka Č. Dikensa atvērtajai metodei, kas ar atklātu nosodījumu centās labot Jauno, mīkstināt cilvēka cieto sirdi.

Latviešu 60.–80. gadu reālismam bija izteikts ētiski audzinošs raksturs (tas nereti dēvēts par ētisko reālismu). Tās bija kristietības humānajās atziņās sakņotas rūpes par cilvēka dvēseles tīrību, par tās atbrīvošanu no sociāli un morāli kaitīgiem uzslāņojumiem. Ļoti būtiska latviešu agrīnā reālisma iezīme bija ētiskā un nacionālā elementa saplūsme. Tas bija latvisks reālisms. Latviskums izteicās ne vien konkrētās sadzīves parādībās un vidē (māju iepirkšana, zemnieku attiecības ar muižu, latviskas ieražas, Latvijas daba utt.), bet jo īpaši rakstnieku ētiskajā ideālā, kurā sintezējās latviskā mentalitāte ar vispārcilvēcisku kristīgās pasaules izjūtu. Tika cildināta latviešu zemnieka pieķeršanās zemei, strādīgums, čaklums, pašlepnums, nepazemošanās nedz kunga, nedz savas sirdsapziņas priekšā, ticība Dievam, mīlestība pret savu tuvāko.

Pirmie stāsti ar šādu jaunu tematiku un latvisku garu parādījās 1862.–1863. g. Tie ir "Pēterburgas Avīzēs" iespiestie J. Zvaigznītes stāsti "Jaunības mīlestība" (1862) un "Bāra bērns" (1863), K. Barona stāsti "Vec-tēva precība" un "Kas ir noziedzība?" (abi 1863. g.) un "Ceļa Biedri" 1863. gadā publicētie J. Neikena stāsti un tēlojumi "Vai pamātei nav grūti?", "To Dievs ir darījis", "Uz deramo dienu", "Vai devītais bauslis vēl spēkā?" un "Kam taisnība?".

Hronoloģiski pirmais – J. Zvaigznītes "Jaunības mīlestība" – nav pabeigts, turklāt ir vācu rakstnieka R. Barona stāsta lokalizējums, bet "Bāra bērns", kurā, it kā oponējot pazīstamajai pasakai par slinko, izlutināto, kaprīzo mātesmeitu, J. Zvaigznīte abas – bārenīti un mātesmeitu – tēlojis krietnas, čaklas un savstarpēji draudzīgas. Autora ētiskā iecere nav pārtapusi mākslas patiesībā – meiteņu raksturi shematiski, zemnieku dzīve sasaldināti idealizēta. Arī K. Barona stāstos ir atsevišķas muižā vērotas sadzīves ainas, ir simpātijas vienkāršajam latviešu darba cilvēkam, bet indivīda pārdzīvojumus aizstāj lasītāju ieintriģēšanai veidoti sižetiski samākslojumi. J. Zvaigznītes un K. Barona stāstus dažkārt mēdz uzskatīt par ētiskā reālisma ievadītājiem latviešu literatūrā. Taču arī kā tādiem tiem trūkst dziļākas pieejas dzīves reāliem faktiem un prasmes tos mākslinieciski apstrādāt. J. Zvaigznīte, K. Barons un J. Neikens ir

latviešu nacionālā **stāsta** nodibinātāji, bet reālisma kā virziena pamatlicējs – J. Neikens, kas ieveda mūsu literatūrā mākslinieciski izveidotus raksturus, atsedza tos konfliktos tiklab ar apkārtni, kā pašiem ar sevi.

JURIS NEIKENS (1826–1868), audzis pārtikuša, reliģioza un savam laikam inteligenta saimnieka ģimenē, visu mūžu saglabāja dziļu un patiesu reliģiozitāti. Beidzis J. Cimzes skolotāju semināru, viņš dažus gadus strādāja par skolotāju, bet, Tērbatas universitātē apguvis teologa profesiju, kļuva par mācītāju Umurgā, vēlāk Dikļos. J. Neikena iedzimtā inteliģence, reliģiski ētiskā principialitāte, mīlestība pret savu tautu, izcilās runātāja dāvanas piešķīra viņa viengabalainajai personībai suģestējošu pievilcību un popularitāti plašā apkaimē. Viņš nebija dogmatisks sprediķotājs, bet vārda vistiešākajā nozīmē tautas audzinātājs kristietības garā. Viņa mērķis bija stiprināt tradicionālās kristīgās kultūras pamatus, kurus izprata ne tikai kā Dieva vārdu sludināšanu, bet arī kā izglītības, literatūras, dziesmu gara nešanu tautā. Tāpēc viņš kļuva par lietišķi praktisku tautas izglītotāju un apgaismotāju. Jau 1850. gadā tika publicēta viņa sarakstītā skolas mācību grāmata "Vācu valodas mācība priekš latviešiem". Studiju laikā Tērbatā ar K. Valdemāru tika kaldināti plāni par tautas izglītības veicināšanas pasākumiem, par latviešu skolu grāmatu un vārdnīcu sastādīšanu. J. Neikenam izcili nopelni latviešu kultūras vēsturē kā Dikļu dziesmu svētku organizētājam (1864). Tautas izglītošana un gruntniecības nostiprināšana (māju iepirkšanas propaganda) kā materiāli ekonomiskais pamats tautas kultūras attīstībai bija tie saskares punkti, kuros mācītājs J. Neikens sapratās ar brīvdomātāju K. Valdemāru.

J. Neikena izdotajā nedēļas laikrakstā "**Ceļa Biedris**" (1863, 1865–1867), kuru viņš vadīja kristīgi nacionālā garā, līdzās reliģiskajai tematikai (kristīgās mācības sludināšana, informācija par baznīcas dzīves notikumiem u. tml.) liela vieta ierādīta izglītības propagandai. Tāpat kā "Pēterburgas Avīzes", J. Neikena laikraksts ieteica sekot pasaules attīstītāko zemju izglītības politikai, piemēram, J. Neikena rakstā "Par Ziemeļamerikas skolām" ("**Ceļa Biedris**", 1867, 20). Kāds cits autors rakstīja par to, "Kā Londonē nabagus apgādā un nabagu bērnus skolo" ("**Ceļa Biedris**", 1865, 10.–11.) u. tml. Tāpat kā "Pēterburgas Avīzes", J. Neikena laikraksts nemitīgi aicināja lasītājus, īpaši jauno paaudzi, apgūt zināšanas, apmeklēt skolas, centās palīdzēt skolotājiem ar pedagogiski teorētiskām apcerēm un praktiskiem padomiem. Tāpat kā jaunlatvieši, J. Neikens uzsvēra, ka "cilvēks nav dabas kalps, bet kungs un valdnieks" ("**Ceļa Biedris**", 1865, 1) un tāpēc cilvēka saprāts ir nemitīgi

jāattīsta. Tāpat kā jaunlatviešiem, J. Neikenam rūpēja tautas liktenis, viņš aicināja domāt par to, "kā tautai gaismu, prieku, labumu ar Dieva palīgu vairot un pasargāt" ("Ceļa Biedris", 1865, 1. nr., dec.). Dzejoli "Redz, šē nāk tavs sapņotājs" viņš pauda ticību tautas nākotnei:

*Gaidi, cieties, zemā kārtā,
Gan vēl citi laiki nāks.
Dažs, ko tagad peļ un vārta,
Godībā tad spīdēt sāks.*

("Ceļa Biedris", 1863, 23. nov.)

Taču atšķirībā no "Pēterburgas Avīzēm" un jaunlatviešiem, kas ar sociālu pretišķību pasvītrosānu viesā zemniekos naidu pret apspiedējiem, J. Neikens tautas labklājības pamatu redzēja mīlestībā un cilvēku vienotībā, viņš vēlējās, "kaut taisnība būtu mūsu dzīves pamats un mīlestība tā saite, kas visus kopā cieši savieno" ("Ceļa Biedris", 1867, 5. janv.). J. Neikena reliģiskā pārliecība, kas par cilvēka garīguma priekšnoteikumu uzskatīja ticību Dievam un mīlestību pret savu tuvāko, gluži dabiski, nevarēja pieņemt jaunlatviešu kritisko, naidīgo nostāju pret mācītājiem un muļžniekiem. Tāpat viņš neatzina jaunlatviešu orientāciju uz krievu sabiedrības slāņiem, noliedzotši izsacījās par K. Valdemāra rosināto latviešu izceļošanu uz Iekšskrieviju, aicināja zemniekus palikt savā tēvijā.

Sabiedroto latviešu kultūras veidošanai viņš meklēja liberālajās baltvācu aprindās, galvenokārt Latviešu literārajā (draugu) biedrībā, kuras biedrs viņš bija un kādu laiku arī biedrības Vidzemes nodaļas direktors. Taču, kad biedrības vadītāji mudināja J. Neikenu kā laikraksta "Ceļa Biedris" redaktoru sadarboties ar "Latviešu Avīzēm" un apkarot "Pēterburgas Avīzes", J. Neikens to nedarīja, jo neatzina partijiskumu – ne konservatīvo un reakcionāro spēku nostāju pret jaunlatviešiem, ne jaunlatviešu opozīciju pret saviem pretiniekiem. J. Neikens bija savrupnieks, viņš dzīvi skatīja ar savām acīm, vērtēja ar savu domu, prasīja parādībām un notikumiem pieiet ar laikmeta mērauklu, pieņemot to, kas atbilst tagadnei, savam laikam: "Jo vecu laiku lietas, ko dažs kā parasts ar varu aizstāv, visas nebūt nav teicamas, un jaunu laiku lietas, lai gan svešas un tādēļ jau pie nesaprašiem smādētas, dažas tomēr ir derīgas" ("Ceļa Biedris", 1865, 1). Ir jāizvērtē tēvutēvu ieražas un tikumi, un tikai tie, kas der šodienai, ir paturami. Kāda viņa stāsta "Kam taisnība?" persona saka: "Tādēļ daudz lietas esam atmetuši, ko mūsu tēvi cienīja, un cerējam vēl dažas atmet, kas mums un mūsu laikiem vairs nav derīgas."¹

Tomēr vienu mūsu tautas tikumu J. Neikens vērtēja ļoti augstu. Tas bija dziesmu gars, kurā J. Neikens redzēja brīnišķīgu tautas vienotāju spēku. Latviešu tautas pagātni viņš romantiski saistīja ar dziesmu, kura pavadījusi latvieti visos viņa darbos, prieku un skumju brīžos, bet, ļaunam liktenim uzbrūkot, dziesmu rota pazudusi, iestājies melu, mulķību, ģeķību laiks. Tāpēc jālūdz Dievs, lai atgrieztos tautā dziesmu gars (dzejoli "Bij citkārt mūsu tauta gan dziesmās bagāta").

Arī kā rakstnieks J. Neikens bija audzinātājs, pamācītājs, nereti pat didaktiķis. Viņa stāstos pamācības izsaka īpaši šim nolūkam veidots personāžs (mācītājs, skolotājs, mežsargs u. tml.). Klajā didaktika ir J. Neikena daiļrades ierobežotība. Bet spēks, kas pārskan, pieklusina pamācošo toni, – ielūkošanās tēloto personu pārdzīvojumos, motivētās attieksmes citam pret citu, reālistiskā darbības vide, notikumu rūpīga sagatavotība, citiem vārdiem – tiešais, konkrētais dzīves un cilvēku vērojums, kas radoši pārkausēts augstas raudzes mākslas patiesībā. "Ceļa Biedrī" J. Neikens ir paskaidrojais, kā vietējie draudzes locekļi devuši impulsus viņa daiļradei, bijuši prototipi stāstu varoņiem.

Savos stāstos nekur tālu no savas draudzes J. Neikens neaiziet, taču ikdienišķajā latviešu zemnieku sētā viņš pratis saskatīt konfliktus ar vispārcilvēcisku problemātiku. Nozīmīgākā to vidū ir indivīda audzināšana. Audzināšana ģimenē, jo mūsu pirmie nacionālie reālisti saprata, ka tikai un vienīgi pareiza audzināšana spēj radīt spēcīgu jauno paaudzi un tā savukārt spēcīgu, stipru tautu. Audzināšanai ģimenē pieskārs arī J. Zvaigznīte stāstā "Bāra bērns", kur latviešu zemiece tiklab savā meitā, kā bārenītē jau no mazotnes audzina darba tikumu. J. Zvaigznīte, kaut arī deklaratīvi un vienkāršoti, rādīja pareizo audzināšanas ceļu. J. Neikens stāstā "Bāris" (1866) turpretī – nepareizo: kā akla mātes mīlestība sagandē dēlu, nespēj aizkavēt tā morālo pagrimšanu. Kā mācītājs sludinādams labestību un cilvēkmīlestību, stāstā "Bāris" J. Neikens tiesā aklu, nesaprātīgu mātes mīlestību, kas ir tikpat ļaundabīga kā bezjēdzīga bardzība. Viņš prasa mīlestības un stingrības līdzsvarotu saskaņu – neaizmirst, ka pie rikstes vajadzīgs arī ābols klāt.

J. Neikens ievada latviešu literatūrā pirmos psiholoģiski izveidotos, iekšēju pretrunu sastrēdzinātos raksturus. Savam laikam spilgtākie ir Līziņa ("Vai pamātei nav grūti?") un kalējiene ("Bāris"). Līziņā pretēji izplatītajam paņēmienu rādīt pamāti kā ļaunuma iemiesojumu cilvēcīgi atsegtas jaunas sievietes iekšējais nemiers, viņas dramatiskās nesaņķas ar vecu vīru, kalējiene – mātes divkārša traģika – par dēla aizklīšanu neceļos un pašpārmētumi, ka nav spējusi pildīt vīram miršanas

stundā doto solījumu izaudzināt dēlu par kārtīgu cilvēku. Ar raksturā vājo Pēci-Pēteri ("Bāris") aizsākta vēlākajā latviešu literatūrā daudz ekspluatētā pazudušā dēla tēma, bet ar Līzītes un vecā Vanaga attiecībām ("Vai pamātei nav grūti?") – tēma par sekām, kādas rada precēšanās bez mīlestības. Abas šīs tēmas vēlāk turpināja Apsīšu Jekabs un R. Blaumanis.

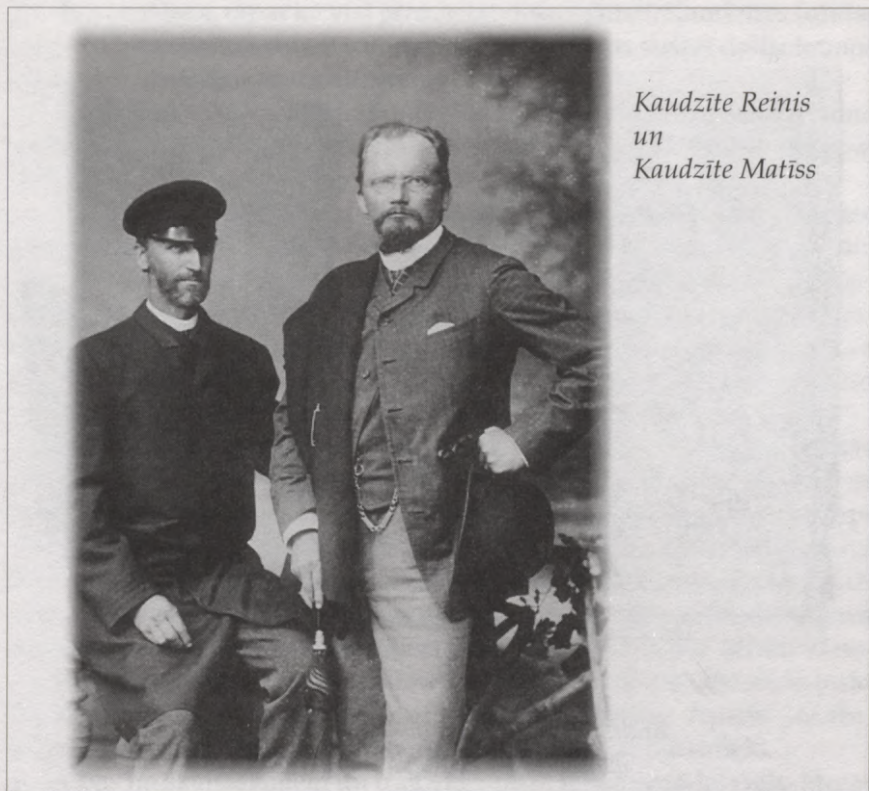
J. Neikens bija bargs soģis. Laužu netikumus viņš nepiedod, cilvēku atdzimšanu savos stāstos nepieļauj, kalējienei ar dēlu izlīdzinājumu rast neļauj: Pēteris tālu no mājām kļūst pusakls, māte mūža nogali aizvada sāpīgā vientulībā. Dažkārt gan J. Neikenā mācītājs konfliktē ar rakstnieku realīstu. Līze tiek aizvesta atpakaļ pie vecā vīra, jo, pēc mācītāja pārliecības, cilvēki nevar šķirt tos, kurus Dievs savienojis, tāpēc Līzei ar Dieva palīgu savs krusts jānes klusā paciešanā. Taču mākslinieks J. Neikenā runā citu valodu, un stāsta nobeigumā vecā Pirts Kača, reāli vērtējama situāciju, saka: "Lai ved, māsiņ, lai ved! Atgriezts rieciens vairs vis nepielīps!" Stāsta atvērtais fināls ir reālisma uzvara. Un tādas uzvaras J. Neikena daiļradē ir vairākas.

Psiholoģiski tverts tēls ir arī Puriņš ("Vai devītais bauslis vēl spēkā?"), kas, atrauts no savas mājas, savas zemes, sadrūp ne vien saimnieciskā ziņā, bet vēl jo vairāk garīgi – kalst kā nemitīgi pārstādīts koks, kamēr izpūst līdz serdei. Arī šī tēma par latviešu zemnieka saaugsmi ar savu zemi un savu sētu vēlāk izvēsta R. Blaumaņa un citu rakstnieku darbos.

J. Neikena stāstu formālais pamats ir tiešs notikumu attēlojums, turklāt viņa vēstījums visnotaļ lakonisks un koncentrēts – bez sižetiskām sāņnovirzēm, bez dabas ainām, bez autora domu iepinumiem. Stāstu kompozīcija mērķtiecīga, darbība dzīva, veikla, dinamiski kāpināta. Lielu uzmanību J. Neikens pievērša valodai, tā viņa stāstos rūpīgi izkopta, izteiksmīga; raksturu individualitāte un konfliktu dramatisms atsedzas spraugos, kodolīgos dialogos. J. Neikena stilu raksturo apzināti veidota domas skaidrība un reālistiska vienkāršība, un tieši ar šo vienkāršību, skaidrību un saprotamību viņš atrada ceļu uz lasītāju.

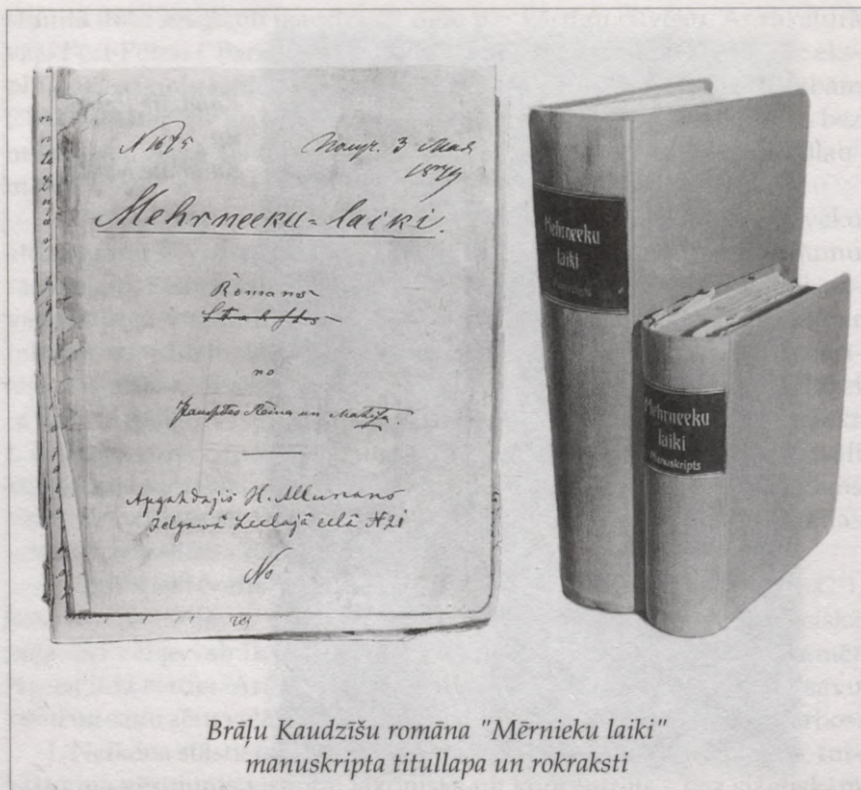
Latviešu literatūras attīstības procesā J. Neikenam nenoliedzami nopelni kā savdabīgam tilta cēlājam no V. Pantēniusa un veclatviešu pastorālā laikmeta prozas uz Apsīšu Jēkaba un R. Blaumaņa jaunlaiku reālismu.

Reālisma attīstībā ievērojamu pavērsienu iezīmē REIŅA (1839–1920) un MATĪSA (1848–1926) KAUDZĪŠU romāns "Mērnīeku laiki" (1879). Turpinot J. Neikena ētiskā reālisma līniju, "Mērnīeku laiki" to ievirza sabiedriskā gultnē. "Mērnīeku laiku" reālismu nereti arī dēvē par

*Kaudzīte Reinis
un
Kaudzīte Matīss*

sabiedrisko reālismu, jo te tēlots plašs indivīdu kopums (divu Vidzemes pagastu ietvaros) ciešā saistībā ar vēsturiski konkrētu sociālu procesu, t. i., ar 19. gs. 60.–70. gadu māju iepirkšanas notikumiem, ar zemes pār-mērīšanas gaitu un tās radītiem konfliktiem cilvēku savstarpējās attiecībās. Salīdzinājumā ar J. Neikena tēloto 50.–60. gadu latviešu sadzīvi "Mērnieku laiki" aptver jaunu laikmetu ar atšķirīgu domāšanas un sociālās apziņas līmeni. Ja J. Neikens atkailināja zemnieku raksturus ģimenes problēmu vai savas un kaimiņu sētas ietvaros, tad Kaudzītes pagriež zemniekus, galvenokārt saimniekus, ar seju pret laikmetu, nostāda attieksmēs pret īpašuma tiesībām, kurās sakņojas zemnieka eksistences problēmas, viņa būt vai nebūt zemes saimniekam. Citiem vārdiem – zemnieka liktenis. Vēlme savu eksistenci nostabilizēt rada dažādas konfliktsituācijas, kurās atsedzas cilvēka īstā, patiesā daba. Romāna autori tādā sakarā redz latviešu zemes kopējā daudz

Brāļu Kaudzīšu romāna "Mērnieku laiki"
manuskripta titullapa un rokraksti

nepievilcīga un nosodāma, redz mantkārību, liekulību, blēdīgumu, ciet-sirdību utt. Šo netikumumu atsegšanu viņi izvirza par romāna centrālo uzdevumu un atbilstoši tam veido tēlu sistēmu. Katrs tēls iegūst noteiktu atmaskojošu funkciju. Piemēram, Oļiniete – paštaisnību, varas un mantas kāri, Ķencis un Pāvuls – klašu laiku tumsonību, māņticību, naivumu, Švauksts – ākstīgu kārkļuvācietību, Prātnieks – balamutību, līdz cinismam kāpinātu prakticismu un blēdību utt. Šāds vienvirziena funkcionālisms un hiperbolizācija "Mērnieku laiku" tēlus veido vairāk kā tipus, mazāk kā raksturus ar analītisku pārdzīvojuma, izjūtu pasaules atklāsmi. Taču no shematisma tos pasargā autoru talants, iztēle un cilvēku izpētes pieredze, piešķirot romāna tēliem iekšējās loģikas paškus-tību, dzīvīgumu un pirmreizīgu svaigumu. Ne velti daudzi romāna tēli folklorizējušies, iegājuši tautas apziņā kā tās vai citas īpašības personi-fikācijas.

Tēlu sistēmu, tāpat kā visi pirmie latviešu reālisti, Kaudzītes fundamentēja melnbaltās krāsas salikumā, t. i., personas strikti dalīja ļaunos un labos, negatīvos un pozitīvos.

Ar labajiem "Mērnieku laiku" ļaudīm latviešu literatūrā ienāca jauna pozitīvā varoņa modelis – dvēselē skaidra, kristietības cilvēkmīlestībai uzticīga personība.

Kaut arī romāna tapšanas laikā savu uzziēdu hernhūtisms Vidzemē bija pārdzīvojis, Kaudzītes Gaitiņu Ilzes tēlā parādīja to cildeno, gaišo, Dieva nolentībā dibināto pasaules skatījumu, ko hernhūtisms iedēstījis cilvēku dvēselēs. Ilze Brāļu draudžu saiešanās, kā teikts romānā, atradusi sev prieka, spēka un miera avotus un ticību Dievam apliecina ar savu tikumisko stāju un ikdienas darbiem, ar stingrību pret sevi un iecietību pret citiem.

Ilzes ceļa gājēja un tāpat Kristus gara nesēja savā sirdī, kas nezūdās par pasaules netaisnībām, bet izstaro ap sevi labestības gaismu, ir Annuža, kurā patiess sirds siltums atstumtiem, svešiem pabērniem apvienots ar dzīves gudrību, darba tikumu un latviskās sētas tīrības garu. Ar Annužu kā bāreņu aprūpētāju un audzinātāju romāna autori likuši nojaust tos ētiskos un estētiskos ideālus, pēc kādiem jātiecas latviešu jaunajai paaudzei, lai spētu stāties pretī mērnieku laiku netikumiem.

Ilzes un Annužas tēli ievēda latviešu literatūrā tik īpatnējo sirdsšķīsto ļaužu tradīciju, kuru tālāk, jaunās variācijās attīstīja Apsīšu Jēkabs, J. Poruks, A. Saulietis, R. Blaumanis, J. Ezeriņš u. c. rakstnieki.

Viens no skaistākajiem un traģiskākajiem tēliem visā latviešu literatūrā ir Liēna, kas ar savu mīlestības jūtu skaidrību un spēku, tāpat kā Ilze un Annuža, reprezentē brāļu Kaudzišu ētisko ideālu.

Taču ceļš no Brāļu draudzes kristīgās mācības, kuras ietekmē jaunībā formējās abu rakstnieku pasaules redzējums, uz nākotnes cilvēka ētisko modeli bija smags un sarežģīts. Šajā evolucionārajā procesā nācās uzveikt ārējus un iekšējus šķēršļus – gan sociālās apkārtnes postošo, ļaundabīgo ietekmi, gan klausu laiku ieaudzināto gara nebrīvību. Kā spēcīga, neatkarīga individualitāte iecerēts Kaspars, kas mantojis mātes gaišo prātu, patstāvību spriedumos, pratis atbrīvoties no aizspriedumiem un mānticības, tomēr vēl nespēj sacelties pret ļaunumu un netaisniem pārdarījumiem, nespēj pārvarēt iekšējo inertumu un kļūst par cietēju, stūrgalvīgu klusētāju, dažbrīd pat dzīves noliedzēju. 70. gadu dzīves realitātē Kaudzītes neticēja savu ētisko ideālu dzīvotspējai, tāpēc romāna gaišos "nākotnes" cilvēkus Ilzi, Lienu un Kasparu lēma bojāejai. Kā neliels cerīgs nākotnes ideālu stariņš iezīmējas Annuža, kura ņem savā

aizgādībā un audzināšanā visjaunākās paaudzes atvasi – Lienas un Kaspara meitiņu.

Jauna iezīme latviešu reālisma attīstības procesā bija "Mērnieku laiku" kolorītais, plastiskais vēstījums. Atšķirībā no J. Neikena, kas bija bargs soģis Dieva vārdā, Kaudzītes tvēra dzīvi brīvāk, atraisītāk, daudzpusīgāk. Atsevišķu indivīdu un ģimeņu likteņstāstus viņi meistarīgi līdzsvaroja ar detalizētām sadzīves ainām (krogā, kapsētā, pagasta runas vīru sapulcēs u. tml.), nopietno, traģisko, skarbo – ar komisko, smejamo. "Mērnieku laiku" vēstījuma stilu caurauž traģikomiska intonācija, kurā smieklī bieži pārvēršas asā, satīriskā atmaskojumā. Kaudzišu kritika, kaut arī nav gluži brīva no moralizēšanas, ieguva tēlaināku, mākslinieciski pārlicinošāku spēku nekā J. Neikena didaktika. Ar savu masīvo, klasisko pamatīgumu savdabīgs arī "Mērnieku laiku" stils. Atšķirībā no J. Neikena vēstījuma dinamiskuma Kaudzišu stāstījums plūst lēni, mierīgi, nesteidzīgi, kurā ar zemniecisku pacietību un rūpību iestrādātas smalki noskaņotas detaļas no pīpes galviņas līdz laikmeta ainām.

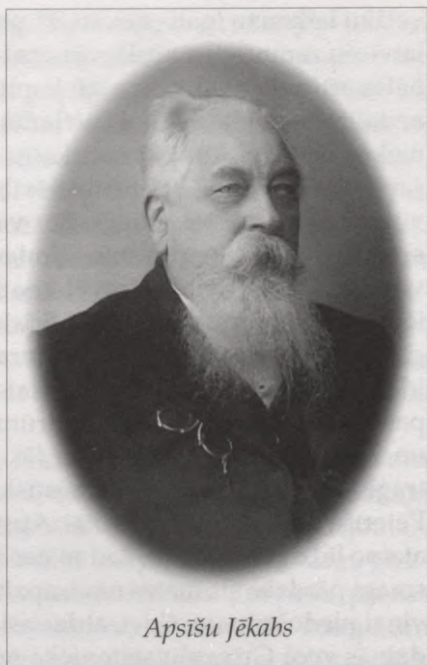
Brāji Kaudzītes "Mērnieku laikus" uzskatīja par stāstu, jo pēc 70.–80. gadu latviešu literatūrvēsturiskās domas izvirzītajām normām tie neatbilda romāna žanra formālajām pazīmēm, galvenokārt tāpēc, ka tajos nebija centrālā, visus notikumus vienojoša varoņa. Šodien mēs "Mērnieku laikus" visnotaļ atzīstam par romānu, par romāna žanra aizsācēju latviešu literatūrā. Ja pirms J. Neikena latviešu rakstnieki bija sacerējuši nedaudz stāstu ar aizgūtu tematiku un latviešu nacionālā stāsta nodibinātājiem bija zināmi paraugi, kuriem sekot vai nesekot (piemēram, A. Leitāna stāsti), tad oriģinālromānam līdz "Mērnieku laikiem" tradīciju nebija. Pirmie romānu tulkojumi latviešu valodā parādījās 70. gados, un tie bija vācu rakstnieku piedzīvojumu un mīlestības romāni lasītāju ieintriģēšanai un iežēlināšanai ar banāliem nosaukumiem, piemēram, B. A. Bleiha "Kapsētas Urzula jeb Uz tumšām tekām" (1877), A. Šternberga "Cīnīšanās uz dzīvību un nāvi jeb Belgradas roze" (1876), G. Brīla "Venēcijas asinsnakts jeb galēru vergs Marino Marinelli" (1876–1877), G. E. Borna "Izabella, Spānijas padzītā ķēniņiene" (1879) un "Bālā grēfiene jeb cīnīšanās dēļ miliona" (1879). Varbūt Kaudzītes negribēja sekot lubu romānu paraugiem, tāpēc izvēlējās stāsta žanra apzīmējumu. Taču meslus triviālajam vācu fāmiliju romānam maksāja. Acīmredzot baidīdamies, ka latviešu zemnieku dzīves atainojums lasītāju pietiekami nesaistīs, intereses kāpināšanai un sižetiskā spraiguma uzturēšanai viņi vēstījumā iestrādāja šausmu romantikas elementus –

mīklainas zādzības, blēdības, slepkavības u. tml. triviālā dēku romāna atribūtiku. J. Neikens bija no svešām ietekmēm brīvāks un radoši patstāvīgāks. Toties reālo sava laikmeta dzīves tēlojumu, kas J. Neikena, K. Barona. J. Zvaigznītes stāstos vēl tikai aizsākās, Kaudzītes pacēla lielas, reālistiskas mākslas augstumos.

Ētiskā reālisma liniju jaunā mākslinieciskā kvalitātē pacēla APSĪŠU JĒKABS (īstajā vārdā Jānis Jaunzems; 1858–1929). Viņa 80. gados sarakstītie stāsti turpināja gan J. Neikena stāstu tematiku (audzināšana ģimenē, pazudušā dēla tēma, laulāto attiecības, kaimiņu ķildas) un brāļu Kaudzīšu sirdsšķīsto ļaužu galeriju, gan paplašināja latviešu stāsta

tematiku (piemēram, ar paaudžu, resp., tēva un dēla, attiecību problemātiku) un tipāžu (izdienējuši ķeizara zaldāti, netaisni tiesas vīri u. c.). Apsīšu Jēkabs it kā pārmantoja J. Zvaigznītes vēstījuma plašo, pagauso plūdumu, J. Neikena dialoga kodolīgumu un K. Barona gaišo pasaules skatījumu. Apsīšu Jēkabs mācījās (šķiet, vairāk nekā citi latviešu stāstu autori) no Rietumeiropas un krievu literatūras izcilākajiem paraugiem un savā daiļradē sintezēja ētisko un estētisko elementu vienotā veselumā, meistarīgā formas apdarē, piešķirdams saviem stāstiem nezūdošu mākslas vērtību.

Kā vairums no zemnieku sētas nākušo rakstnieku, Apsīšu Jēkabs bija audzināts kristietības garā un reliģiozitāti saglabāja visu mūžu. Gan kā skolotājs (mācīja literatūru un ticības mācību), gan kā rakstnieks viņš sludināja kristīgās ētikas principus, saskatīdams tautas labklājības pamatnoteikumus darbā, tikumā un dievticībā. Savā kristīgi ētiskajā pārlicībā Apsīšu Jēkabs bija tikpat viengabalains kā J. Neikens, bet kristīgos ideālus viņš prata pacelt jaunā, mirdzošā gaismā, ietvert mūsdienīgākā, savam laikam atbilstošā kontekstā. Ienākdams literatūrā gadus divdesmit pēc J. Neikena, Apsīšu Jēkabs savos stāstos ataino

Apsīšu Jēkabs

vēlāku laikmetu (galvenokārt 80. gadus), kad māju iepirkšanas rezultātā latviešu zemniecība noslāņojusies turīgajos un nabadzīgajos un patriarhālās attiecības sāk nomainīt kapitālistiskās. Apsīšu Jēkaba simpātijas nedalīti piederēja vecajai patriarhālajai dzīves kārtībai un vecajai zemnieku paaudzei, kurā viņš saskatīja lielu gara spēku, darba tikuma cienīšanu un kristietībā balstītu pašāvēību Dieva lemtam liktenim. Tāds bija viņa ētiskais ideāls. Idealizējot vēlamo – Andra tēva ("Bagāti radi") sirdsskaidrību, lēnprātību, samierināšanos ar bagāto radu netaisno vienaldzību un tēlojot šo vēlamo kā realitāti, Apsīšu Jēkaba reālisms ieguva savdabīgu romantiski lirisku pacēlumu. Un ne tikai stāstā "Bagāti radi". Visu viņa daiļradi caurauž romantiski gaiša ticība labajam, ideālajam, cilvēka dvēseles skaistumam. Un tāpēc Apsīšu Jēkaba pasaules uztverē nav vairs to drūmo, sabiezināto krāsu, kas J. Neikena un Kaudzišu daiļradē. Apsīšu Jēkabam ir traģika, bet nav bezcerības, traģiskais pārtop liriski optimistiskā intonācijā. J. Neikens neticēja sava Pēterīša ("Bāris") pāraugšanai. Apsīšu Jēkabs stāstā "Pie pagasta tiesas" ataino līdzīgu situāciju, kad mātes izlutinātais dēls aizklist neceļos, bet, smagi pārdzīvojis mātes nāvi, apzinās savu vainu, pie mātes kapa lūdz viņai piedošanu un, šķiet, atdzimst jaunai dzīvei. Ar gaišu izskaņu izlīdzinās vecā Grīvgaļu saimnieka nesaskaņas ar dēlu ("Svešos ļaudīs"). Ja "Mērnieku laikos" Liēna un Kaspars traģiski gāja bojā, Apsīšu Jēkaba Andra tēvs un Andra māte, izdzīvojuši savu grūto mūžu līdz galam, aiziet viņšaulē, mūžības balss apmirdzēti.

Lirisko intonāciju Apsīšu Jēkaba stāstos stiprina dabas gleznojumi, kādu nebija nedz J. Neikena, nedz Kaudzišu sacerējumos. Apsīšu Jēkabs ieveda latviešu literatūrā daudzfunkcionālu dabas tēlojumu. Dabas, īpaši gāršas ainas uz analogijas vai retāk uz pretstatu pamata viņam kalpo cilvēka garīgās pasaules un emocionālā stāvokļa atklāsmē, arī kā kompozicionāls paņēmieni notikumu un parādību sagatavošanai un sasaistei, filozofisku atziņu izteikšanai. Daba rakstnieka uztverē ir taisna un svēta, tajā viņš redz izpaužamies dievības likumus, redz saskaņu un stabilitāti; mežs ir svētnīca, kura klusumā panteistiski jūtams dievības tuvums un ērģeļu skaņu pacilātība ("Meža ērģeles"). Dabu viņš glezno ar bagātu krāsu paleti visos gadalaikos, dažādās dienakts noskaņās, glezno rāmu, mierīgu un dramatiski dinamisku. Dabas ainas ir Apsīšu Jēkaba tēlainās izteiksmes līdzeklis tiklab filozofiski simbolistiskā, kā arī kompozicionālā aspektā.

Augstu meistarību Apsīšu Jēkabs sasniedza raksturzīmējumos, neliela apjoma stāstos izveidojot spilgtus, mākslinieciski noapaļotus tipus.

Ar tiešo un netiešo raksturojumu veidotie zemnieki (Andra tēvs, Andra māte, Made, Matvejs, Ādams, Dumbrāju saimnieki u. c.) ir dzīvi, pilnasinīgi, detaļās izzīmēti raksturi ar rūpīgi aprakstītu ārējo stāju un izskatu, ar individualizētu runas veidu, psihisko un ētisko pasauli, ar psiholoģiski sociālu motivāciju, piemēram, stāstā "Pie pagasta tiesas", kur redzams, kā vara un manta pārveido cilvēka psihi un līdz ar to ārējo uzvedību (Blāķis, Stabule, Klucē). Reizē tie ir arī latviski tēli, īpaši Andra tēvs, kurā kristietības un hernhūtisma tradīcijas savienojušās ar mūsu tautasdziesmu tikumisko cildenību. Apsīšu Jēkabs saviem varoņiem ļauj domāt, rīkoties, dzīvot atbilstoši viņu garīgā satvara loģikai bez autora iejaukšanās un vadišanas, bez didaktikas. Tā bija jauna rakstura veidošanas māksla, kas ar Apsīšu Jēkabu ienāca latviešu prozā.

Tādu pašu meistarību Apsīšu Jēkabs sasniedza stilistikā, kuru apzinīgi veidoja plastisku un lokanu, un kompozīcijā, kur prasmīgi izkārtēja vadmotīvus, nodaļas, sižetiskos un emocionālos kāpinājumus, notikumu motivāciju un sasaisti. Kolorītas ir Apsīšu Jēkaba žanra gleznas, kas atsedz latviešu zemnieku sadzīves ieražas. Latviešu prozas valodu viņš atbrīvoja no ģermānismiem un rusicismiem, izkopa un bagātināja ar tēlainās izteiksmes līdzekļiem (atkārtojumi, aliterācija). Viņa valoda latviska un labskanīga. Tēlu un gleznu bagātību Apsīšu Jēkabs, kā viņš pats apgalvoja, mācījies no tautasdziesmām un Bībeles. Bet vēl vairāk no tautasdziesmām mācījies ielūkoties tautas dvēselē, cilvēku dziļajās, patiesajās jūtās. Ne velti tēlojumā "Bildes tautas dziesmās" viņš saka, ka "tautas dziesma devusi tik to dvēseli, bet īstenā dzīve – miesu". Apsīšu Jēkaba reālisma spēks ir tieši tas, ka, īsteno, reālo dzīvi tēlodams, viņš tajā ielicis dvēseli, emocionāli uzlādējis, pats aizslēpjoties aiz savu stāstu norises. Ar lēni, episki plūstošo vēstījumu, mierīgo it kā malā stāvētāja objektivizēto skatienu Apsīšu Jēkabs tuvs sava laika franču reālistiem.

90. gados Apsīšu Jēkaba daiļrade sāka zaudēt savu reālistisko un māksliniecisko kvalitāti, ieslīga moralizēšanā. Nespēdams samierināties ar 80.–90. gados pastiprināto zemnieku jaunās paaudzes aizplūšanu uz pilsētu, vieglāku dzīvi tīkojot, Apsīšu Jēkabs sarakstīja stāstu "Uz pilsētu", kurā tendenciozi rādīja pilsētu kā netikumu perēkli. Sabiezināti un didaktiski Apsīšu Jēkabs izvērta to pilsētas noniecinājumu, kas bija ieskanējies jau viņa priekšgājēju darbos. Tā J. Neikens "Bārī" rādīja "vanderzelli" Cangī kā Pēterīša rakstura maitātāju, arī Kaudzītes "Mērnīeku laikos" Grabovska blēžu bandu saistīja ar pilsētas ļaunumiem.

Taču Apsišu Jēkaba 80. gadu stāsti pieder pie latviešu prozas virsotnēm, tie izkopa latviešu reālistiskā stāsta formu, stilu, raksturu veidošanas mākslu, sagatavoja ceļu jauniem prozas sasniegumiem, īpaši R. Blaumaņa ieguldījumam reālistiskās prozas tālākā attīstībā.

80. gadu otrajā pusē vienlaikus ar Apsišu Jēkabu stāstus periodikā publicēja ESENERĢU JĀNIS (1862–1890), papildinādams latviešu stāsta tematisko loku ar mazpilsētas sadzīves un aktieru ikdienas tēlojumiem. Darbodamies Rīgas Latviešu teātrī par suflieri, tulkotāju, kupleju autoru, Esenbergis labi pazina ne tikai aktierus un māksliniekus, bet vispār bija ieaudzis pilsētas atmosfērā un tajā gūtos vērojumus ietvēra stāstos "Balle Peļķupes pilsētiņā" (1887), "Baltā roze" (1889), "Noslēpumainā koristene" (1889) u. c. Pēc dabas būdams lirīķis, Esenbergis arī prozā gan ar smalku ironiju, gan klusu smeldzi veidoja emocionāli piestrāvētas noskaņu ainas, kas dramatiski saasināti atsedza cilvēka pārdzīvojumus, palaikam ar mīlestības sarežģījumiem saistītus. Dažkārt vēl maksādams meslus vāciskajam sentimentālismam, Esenbergis tomēr spēja atbrīvoties no pirmo latviešu prozaīku morālās didaktikas. Priekšlaicīgā nāve neļāva talantīgajam Esenbergim izkopt savu meistarību, viņa stāstu kompozīcija stipri irdena, raksturi ne vienmēr pietiekami izstrādāti, atgādās pa samākslotai situācijai, taču ar atsevišķiem elementiem (izteiksmes koncentrētība, komiski pārpratumi, fabulas metamorfozas pēc klasiskā tēzes un antitēzes principa) viņš lika pirmos pamatakmēņus latviešu novelei, dažus savus prozas sacerējumus arī nosaukdams par noveli vai novelīti.

Ar Matisa Kaudzītes dzejoļiem, kas sakopoti krājumos "Dziesmiņas" (1872) un "Dzejoļi" (1877), reālisma elementi nostiprinājās dzejā. Mākslinieciski spēcīgākā M. Kaudzītes lirikas tēma bija pārdomas par cilvēka dzīves neapturami straujo ritējumu, kas nenovēršami ved pretī nāvei, iznīcībai, kapam. Tā ir grūtsirdīga, bet dziļi patiesa dzeja ar reālistiski kontrastējošiem vai paralēliem tēliem, ar reljefām dabas gleznām, vienkāršu, lakonisku, emocionāli atturīgu un tomēr savijņojošu izteiksmi. Piemēram, dzejoļa "Rindā dzērves" nobeiguma pants:

*Rindā dzērves, rindā dzērves,
Dzērves kāsi, kamolā!
Dzērves iet uz silto zemi,
Kurp tad cilvēks steidzas tā?²*

Vairāki M. Kaudzītes dzejoļi – cilvēka dzīves īsumu apcerošie "Brūklenājs" un "Rindā dzērves", pret liekulību un ieraušanas kāri vērsta

"Nekur tā neiet kā pasaulē", patriotiskais "Tautas mīlestība" – guvuši lielu popularitāti un atbalsi latviešos, ieauguši tautas apziņā, folklorizējušies.

Kaut arī M. Kaudzītes dzejā netrūkst sentimentālu un romantisku stīgu, ar saviem reālistiski ievirzītajiem dzejoļiem viņš licis pamatus latviešu pārdomu lirikai.

M. Kaudzīte teicami pazina vācu un krievu dzejas mākslu. Viņa lirikas meistarība veidojās, mācoties gan no M. Ļermontova un A. Puškina, gan H. Heines, N. Lēnava, T. Kenera, kurus viņš arī atdzejojis. Bet vācu rakstnieces Elīzes Polko (1823–1899) sastādītā vācu lirikas antoloģija "Dichtergrüsse" (Dzejnieku sveiciens, 1864) ierosināja M. Kaudzīti laist klajā pirmo plašāko latviešu sava laika vērtīgākās dzejas antoloģiju "Smaidi un asaras jeb Dzejnieku labdienas" (1880), kas piedzīvojuši atkārtotus un papildinātus izdevumus.

Savukārt latviešu dramaturģijā, neraugoties uz zināmām nodevām sentimentālismam, ar savu sakņojumu laikmeta sadzīves realitātē reālisma attīstības procesu ievadīja Ādolfa Alunāna un Marijas Pēkšēnas lugas.

Latviešu nacionālās apziņas veidošanas procesā īpaša loma bija **teātrim**. Lai ierindotos līdzās citām Eiropas tautām, latviešiem vajadzēja apliecināt, ka viņiem ir sava izkopta un bagāta valoda, savas tautas garamantas, kuru visspilgtākā izpausme bija latviešu tautasdziesmas. Taču ne mazāk svarīgi bija pierādīt, ka šī tauta spēj izteikt sevi visdažādākajās kultūras jomās, un vienā no pirmajām vietām jāmin teātris.*

Pēc pirmās Rīgā latviešu valodā izrādītās lugas – "Žūpu Bērtuļa" – izrādes 1868. gada 10. jūnijā laikraksts "Mājas Viesis" zīmīgi rakstīja: "*Šī pate pirmā reiza diezgan labi izrādīja pasaulei, ka Latvieši ar saprot skunstes darbus strādāt un tos cienīt.*"

Ar šo izrādi teātra spēlēšanas tradīcija Rīgā bija aizsākta, iestaigātā taka vairs nepārtrūka, taču līdzās tūlīt izvirzījās pavisam lietišķa un aktuāla problēma: izrādīšanai vajadzēja lugas. Latviešu valodā bija jau publicēti dzejoļi un stāsti, bet izrādāmo lugu skaits bija pavisam niecīgs, un pirmajai izrādei, ko sarīkoja Rīgas Latviešu biedrības priekštece – Latvīska palīdzības biedrība, arī nācās izmantot jau tolaik novecojušo Jaunā Stendera lokalizēto "Žūpu Bērtuli", kas bija publicēts 1790. gadā ar nosaukumu "Lustesspēle no zemnieka, kas par muižnieku pārvērsts tape".

* No 155. lpp. līdz apakšnodaļas beigām – autors Viktors Hausmanis.

Ādolfs Alunāns

Pēc kāda vācu autora stāsta joku lugu ar virsrakstu "Skaistākais degons" bija sarakstījis Ernests Dinsbergs, un 1862. gadā Stefenhāgens Jelgavā to iespieda un laida klajā, diemžēl izrādīšanai tā nebija piemērota. 1868. gada rudens pusē Rīgas Latviešu biedrības teātra kopa izrāda L. Šrēdera joku spēli 4 cēlienos "Klusi ūdeņi ir dziļi". Grāmatu plauktā tobrīd varēja vēl atrast A. Iflanda lustes spēli "Zemnieks un līgeris", taču ar to tā laika lugu krātuves saturs ir izsmelts, tālab īpaša nozīme bija Ā. Alunāna viencēliena lugai "Pašu audzināts", ko izrādīja 1869. gada jūnijā par godu jaunceļamā Rīgas Latviešu biedrības nama pamatakmens guldīšanai.

"Pašu audzināts" bija pirmā latviešu oriģinālluga, un pirmo reizi tās izrādē uz skatuves darbojās profesionāls aktieris – ĀDOLFS ALUNĀNS (1848–1912). Pēc vairākiem gadiem autors savu ludziņu raksturoja šādi: *"Lugā karakterizētās personas ir ņemtas taisni iz dzīves, viņu oriģināli pa daļai vēl šodien dzīvo. Arī ludziņas notikumi, saturs ir patiesi."*³

Šajos vārdos bija ietverts Ā. Alunāna kā dramaturga pamatprincips: viņš sadzīvē saredzēja pietiekami daudz vielas savu lugu konfliktiem, un par lugu varoņiem kļuva dzīvē vēroti cilvēki. Taču savus vērojumus Ā. Alunāns prata ietvert raitā, dramatiski piesātinātā formā, jo, būdams aktieris un režisors, pietiekami daudz bija mācījies no Vakareiropas, galvenokārt vācu un austriešu lugu rakstnieku pieredzes. Pa reizei Ā. Alunāns izmantoja arī noskatītus vai noklausītus sižetus, nereti lugas autorību piedēvēdams pats sev.

Ā. Alunāna pirmās lugas pamatdoma pilnībā saskanēja ar jaunlatviešu izvirzītajiem ideāliem, rakstnieks savā gara auklējumā pāuda vienkāršu, reizē skaidru un krietnu domu par to, ka ne jau bagātība vai manta nosaka cilvēka vērtību, bet gan viņa izglītība un gara gaisma. Par izsmiekla objektu šai viencēliena ludziņā kļūst pašpārliecinātais,

savukārt nemācītais un prastais saimniekdēliņš Miķelis, kas iedomājas, ka visu var atļauties un visu iegūt, jo viņam ir "mājas un loterejas loze".⁴

Atbraucis precībās pie turīgā Vārnas meitas Liziņas, "pašu audzinātais" Miķelītis ķeras tūliņ pie pudeles, sāk dzert, sarunā visādas dumjības un aizmieg; līdz ar negodu viņam nākas aizstreipuļot mājup, bet Liziņas roku un sirdi iemanto pagasta tiesnesis Heinrihs Krastiņš.

Savas pirmās ludziņas veidojumā Ā. Alunāns apliecināja jau itin krietnu amata prasmi, kas izpaužas raksturu veidošanā un mākā likt lietā dažādus, tiesa gan, diezgan ārišķus komikas elementus: visāda veida pārteikšanos, vārdu spēles, teksta sakritību, divu cilvēku vienlaicīgu runāšanu, strauju situācijas maiņu. Humora izjūtas un fantāzijas jaunajam dramaturgam ir papildnam, un asprātība sprēgā no katra skata.

1870. gada rudenī Ā. Alunāns kļūst par Rīgas Latviešu biedrības teātra vadītāju, un par viņa pienākumu kļūst ne tikai sapulcināt teātra spēlēšanai daudz maz atbilstošus entuziastus, ne tikai iestudēt lugas, bet arī sagādāt teātra trupai nepieciešamo repertuāru, jo izrādāmo lugu skaits tai laikā vēl nepārsniedza piecas vai sešas. Ā. Alunāns pulcēja ap sevi jaunus cilvēkus, kas spēja lugas pārtulkot vai lokalizēt, pielāgojot to darbību un notikumus Latvijas apstākļiem. Īpaši daudz lugu Rīgas Latviešu teātra vajadzībām pārtulkoja P. Pļavenieks (1850–1888), lugu tulkošanā iesaistījās Bernharda Dīriķa jaunākais brālis Andrejs (1853–1888), Ā. Alunāna brālis Teodors (1850–1897), lugas tulkoja arī teātra vadītājs pats. Lielāko tiesu tās bija nelielas otršķirīgu autoru izklaides lugas, taču tās pirmos gadu desmitus noteica Rīgas Latviešu teātra repertuāra kopskaņu. Taču teātris nevarēja dzīvot tikai ar tulkotiem gabaliem vien, vajadzēja arī oriģināllugas, to it labi saprata Ā. Alunāns, un tālab, tikko uzņēmies teātra vadītāja nastu, viņš sāka savam teātrim rakstīt lugas. Tāda tradīcija tolaik pastāvēja vairākos Vācijas teātros, un Ā. Alunāns nebija izņēmums. Allaž jāņem vērā, ka viņš lugas rakstīja savam teātrim, saviem aktieriem un par sava laika cilvēkiem.

Raksturīgs ir Ā. Alunāna pirmās vairākcēlienu lugas nosaukums "Priekos un bēdās". 1869. gadā, skaidrojot latviešu lasītājiem teātra jēdzienu, Ā. Alunāns rakstīja: "*..teātris ir kā spogulis, kurā mēs paši savus labus un nelabus darbus, savas prieku, kā bēdu dienas, ar vārdu sakot, savu dzīvošanu redzam.*"⁵ Un lugā "Priekos un bēdās" Ā. Alunāns sekoja sevis izvirzītajai tēzei.

Latvijā bija sācies trakais zemes mērīšanas laiks, par to brāļi Kaudzītes uzraksta romānu, bet jau gadus astoņus pirms tam Ā. Alunāns par mērnieku laiku ķīviņiem ierunājas lugā "Priekos un bēdās". Tajā

mērnieks Vanags piemērijs Strautniekam kādu pļavas gabaliņu, kas agrāk piederējis Pļavniekam, un abu kaimiņu starpā nu kūsā strīdi un kaist naidis, līdz pat lugas beigām lasītājiem un skatītājiem sagādājot priecīgus brīžus. Lugā Ā. Alunāns iestrādājis konkrētu tā laika dzīves realitātes slāni, un tajā dzirdam gan par teātra spēlēšanu, gan autors izzobo savu pretinieku E. Briedi-Bojenieku, kas bija uzdrīkstējies bilst kādu kritisku vārdu par Ā. Alunāna pirmo ludziņu "Pašu audzināts".

Mazāk veiksmju Ā. Alunānam ir tad, kad viņš lugai tiši cenšas piešķirt dramatismu un grib runāt par "bēda dienām". Tad autors talkā ņem ārkārtējus notikumus un kļūst žēlabains un sentimentāls. Šī pati noskaņa ir lugā tēlotos mīlestības skatos.

"Priekos un bēdās" ir pārpratumu komēdija ar nopietna satura iestarpinājumiem, taču šī ir pirmā oriģinālluga, kur darbības risinājumā Ā. Alunāns ievij kuplejas. Parasti kuplejas darbībā iesaistītas samērā mehāniski, bet tajās viņš runā par sava laika aktualitātēm, velk uz zoba savus nedraugus, asi polemizē ar uzskatu pretiniekiem. Kupleju panti parasti beidzas ar kādu refrēnu, ko varēja atkal un atkal atkārtot, un daudzi refrēnos minētie teicieni iegāja tautā un kļuva populāri. Pēc lugas "Priekos un bēdās" izrādēm skatītāji atkārtoja kuplejas refrēnā dzirdētos teicienus "Lika drusku pagaidīt", "Jo pliks, jo traks".

Kupleju tekstus Ā. Alunāns katrai nākamajai izrādei mainīja, dažkārt avīzēs bija aizrādījumi par to, ka Ā. Alunāns dziedās jaunu kupleju, taču viņš varēja jaunu kupleju celt priekšā arī bez jebkāda iepriekšēja pieteikuma. Ā. Alunāna kuplejas bija tautā iemīļotas, ļoti populāras, un vēlāku laiku dramatiķi un dzejnieki, atskaitot E. Treimani-Zvārguli, šo žanru tik konsekventi nav vairs kopuši.

Ā. Alunāns latviešu drāmas laukā bija jauna ceļa gājējs, paša lauka vietā vēl bija atmata, tālab vairākas reizes viņam piekrita jaunatklājēja gods: viņš bija pirmās latviešu oriģināllugas "Pašu audzināts" autors, uzrakstīja pirmo vairākcēlienu lugu "Priekos un bēdās", bet pēc gada kļuva par latviešu pirmās operetes "Mucenieks un muceniece" (1872) autoru. Iespējams, ka tās pamatā guldīts kāds no cittautu literatūras aizgūts iespaids, taču latviešu literatūras un teātra vēsturē tā nostiprinājusies kā oriģināldarbs, kas vēlākajos gados pārstaigājis vairākas latviešu teātru skatuves.

Savā pirmajā vairākcēlienu lugā Ā. Alunāns rakstīja par prieka un bēdu dienām, taču drīz vien viņš lugās izvirzīja arī citu problēmu, un visskaidrāk tā formulēta 1893. gadā viņa izrādītās lugas "Pārticībā un nabadzībā" virsrakstā. Ir trūcīgi cilvēki, un ir tādi, kas dzīvē iemantojuši

turību un pārticību, bet zaudējuši sirds siltumu un iejūtību. Pirmo reizi šie pretmeti skaudri izskan Ā. Alunāna lugā "Icigs Mozes", kas izrādīta 1874. gadā.

Šai lugā vienā pusē ir bagātais, bet nežēlīgais linu tirgotājs Abukalns, otrā – viņa ģimene Ieva, kas nonākusi trūkumā un nespēj īres naudu nomaksāt, par ko Abukalns grasās viņu izlikt no dzīvokļa un dzīvo ar cinisku pašpārliecību: "*Esmu bagātais Abukalns, un man nevajaga ar kaut kādiem ubagiem plāpāt.*"⁶ Abukalns ir pirmais tēls latviešu drāmā, kurā iemiesotas jauna laikmeta likumības, taču lugas centrālais tēls ir apkārtbraukājošs ebreju siktirgotājs Icigs Mozes, R. Blaumaņa Ābrama priekštecis. Icigs ir pietiekami izmanīgs, pietiekami veikls un viltīgs, taču viņa sirds nav tā nocietinājusies kā Abukalnam, Icigs iežēlojas par Ievu un samaksā Abukalnam viņas parādu.

Lugas tālākajā gaitā Icigs Mozes noregulē visus sarežģījumus, talkā ņemdams viltu: viņš noorganizē viltus vēstuli, ar kuru Abukalns saņem ziņu, ka viņa linu spīķeris nodedzis. Abukalns kļuvis nabags un pēkšņi maina savu dabu un kļūst labs. Te parādījās Ā. Alunāna vājums, viņš prata saskatīt dzīvē eksistējošas problēmas, bet dramatiskajā risinājumā viņš no rakstura loģikas atkāpjas. Lugas beigās Icigs savu viltību atklāj, taču Abukalns nu jau kļuvis par citu vīru.

Pēc "Iciga Mozesa" Ā. Alunāns uzraksta divas pārpratuma komēdijas "Bagāta brūte" (1874) un "Skolotāja tupeles" (1875), bet 1881. gadā debitē atkal citā drāmas žanrā un nāk klajā ar "burvju pasaku" "Džons Neilands". Šāds pasaku žanrs Eiropas dramaturģijā bija izplatīts, daudzos teātros popularitāti iemantoja austriešu rakstnieka J. Nestroja lugas, uz latviešu skatuvēm daudz rādīta viņa luga "Trīs klenderi", un Ā. Alunāns aizsāk šo žanru latviešu dramaturģijā. Viņa lugā "Džons Neilands" kopā jaucas sulīgi sadzīviskas ainas ar teiksmainu būtņu ievijumu. Lugas darbība risinās kādā mazā pilsētiņā, un tās varonis ir Džons Neilands, istā vārdā Jānis Jaunzems, bet smalkāk viņa uztverē ir pārsaukties svešādākā vārdā. Džons Neilands sasirdzis ar negantu godkāribas sērgu, un viņam par katru cenu gribas kļūt par biedrības priekšnieku. Tikām Džona Neilanda veikaliņā runcis, neviena netraucēts, tup sviesta spainī un gremo speķi.

Tā kā Ā. Alunāns skatītājiem bija apsolijs dramatisku pasaku, viņš lugā ievij arī vienu fantastisku ainu pie teiksmainās Upesmātes. J. Nestroja lugā darbojās gan amatnieki, gan dievietes un laumas, Ā. Alunāns aprobežojies ar vienu pasakainu ainu un vienu Upesmāti. Lugas tālākajā ritējumā Upesmāte tieši vairs nedarbojās, taču lasāms, ka viņa

dāsni apbalvojusi trūcīgā Anspēka dēlu Reinhardu. Arī "Džonu Neilandu" pavadīja krietns skaits kupleju, un kopš pirmizrādes 1881. gadā "Džons Neilands" reizi reizumis vēl pārstaigājis pār latviešu skatuvēm.

Vēl pēc gada Ā. Alunāna sakarā vēlreiz bija pamats sacīt "pirmo reizi": 1882. gadā Rīgas Latviešu teātris izrāda lugu "Mucā audzis", kas ir pirmais bērniem domātais latviešu oriģināldarbs. Ā. Alunāns bija iecerējis, ka lomas šai lugā tēlos paši bērni. Šis ludziņas darbība atkal norit mucenieku darbnīcā, un Ā. Alunāns jau kuro reizi izrēķinās ar bagātajiem sīkstuljiem. Šoreiz tas ir augļotājs Cukermanis, ko jaunieši tur iespundētu mucā tik ilgi, kamēr bagātais vīrs neatvēr naudu, ar ko palīdzēt trūcumā nonākušajai bārenītei Maijai un skroderim Ansītim. Lugas beigās Ā. Alunāns izsaka didaktisku pamācību:

*Jūs, bagātie un godavīri,
Kam naudas un kam papīri,
Jūs nepiemirstiet nabagus –
Tos darīt allaž priecīgus.⁷*

Ādolfs Alunāns mācīja bērnus ienīst skopumu un sīkstulību, jo arī pats bija gana no tā cietis.

1883. gadā Rīgas Latviešu teātris izrāda vēl vienu bērniem domātu Ā. Alunāna lugu "Brenčis un Žvingulis Austrālijā" – par kurzemieku Brenča un Žvinguļa dēkām, ceļojot pa Austrāliju. Taču tad arī tuvojas laiks, kad Ā. Alunānam nācās savu auklējumu un lolojumu – Rīgas Latviešu teātri – atstāt. 1885. gada maijā Rīgas Latviešu biedrības runasvīri nolemj samazināt Ā. Alunāna atalgojumu, ar ko viņš, protams, nav mierā un no teātra vadības un Rīgas aiziet, apmezdamies uz dzīvi Jelgavā. Ādolfs Alunāns samērā neilgā laikā – piecpadsmit gados – tukšā vietā bija izveidojis latviešu teātri, radījis spēles tradīcijas un, pats galvenais, licis krietnus pamatus latviešu dramaturģijai. Ā. Alunānam aizejot, teātra rīcībā palika jau vesela lugu bibliotēka, galvenokārt tajā, protams, bija tulkoti darbi, taču bija arī stingrs latviešu drāmas aizsākums. Bez latviešu teātra un bez Ādolfa Alunāna šie pamati nebūtu ielikti.

Dzīvodams Jelgavā, Ā. Alunāns rada vairākus atšķirīgus darbus, no kuriem pāris ierindojami latviešu drāmas klasikā. Tas attiecas uz viņa drāmu "Kas tie tādi, kas dziedāja" (1888) un it īpaši jautrības lugu "Seši mazi bundzenieki" (1889).

Luga "Kas tie tādi, kas dziedāja" bija iecerēta kā velte Kurzemes brīvlaišanas atcerei, un tās darbībai autors liek ritēt klaušu laikos, par lugas virsrakstu izmantojot populārās tautasdziesmas rindu. Līdz tam

Ā. Alunāns bija rakstījis komēdijas un joku lugas, 1888. gadā viņš izmēģina spēkus drāmas jeb bēdu lugu žanrā. No Vāczemes Kurzemē atbraukušais vācu kungs Konrāds iemīl latviešu saimnieka Baltauna meitu Skaidrīti, taču šī mīlestība izsauc krasu Konrāda mātes pretestību, un Skaidrītes tēvs par šo soli savu meitu nolād, līdz viņa izdara pašnāvību, pirms nāves nodziedot dziesmu "Kas tie tādi, kas dziedāja". Līdz ar to lugas izskaņa ir sentimentāli raudulīga, un asprātīgais un vitālais Ā. Alunāns liek sevi manīt astoņdesmitgadīga večuka Labrenča un Margrietas attiecību komiskajā risinājumā. Toties nākamajos gados drāma "Kas tie tādi, kas dziedāja" kļuva par latviešu teātra kopu bieži izrādītu darbu.

Nākamajos Brīvlaišanas svētkos 1889. gada augustā notiek Ā. Alunāna jautrības lugas "Seši mazi bundzenieki" pirmizrāde. Tas ir visai raksturīgs Ā. Alunāna skatuves darbs, tajā ir daudz komikas un, par spīti visam, valda priecīgs noskaņojums. Optimismu un gaišu dzīves uztveri latviešu teātra tēvs nekad nezaudēja, un tā raksturo arī viņa lugas "Seši mazi bundzenieki" varoni, Apskalnu muižas arendatoru Kārli Krūmiņu. Nemitīgi ar kaimiņiem tiesādamies, pats Krūmiņš uz desmit dienām nonāk cietumā, bet arī tur nezaudē savu omulīgumu.

Komēdija veidojas no atsevišķām sadzīves ainām, un tās notikumi rāda gatavošanos Kārļa Krūmiņa dzimšanas dienas svinēšanai Apskalnu muižā, taču darbības gaitā dramaturgs ļauj iepazīt dažādus raksturus: skopulīgo intrigantu, vācu amatnieku Himelmani, visa vāciskā apjūsmotāju Krūmiņa māsu Annu Šteinbergu, ēdelīgo sliņķi muižkungu Veprovski. Par cilvēku ārišķībām Ā. Alunāns ļauj pasmieties, taču neiecietīgi ass kļūst tad, ja jāvērsas pret tumsonību, nelietību, gara nabadzību.

Ā. Alunāna simpātijas pieder jaunam un darbīgam cilvēkam skolotājam Indulim Zvaigznītem, kas, strādādams skolā, vienlaikus vada pagasta labdarības biedrību, un viņš Šteinberga madāmai pasaka savam laikam itin neparastus vārdus: "*.. strādnieks vārda istā ziņā ir goda vīrs – prasti esat tikai jūs!*"¹⁸

Goda vīrs ir tas, kurš strādā, kurš kaut ko dara savas tautas labā, – tāda bija Ā. Alunāna negrozāmā pārliecība. Viņa lugas nav īpaši dziļas, taču tās ir piepildītas ar možu dzīves uztveri un taisnīguma izjūtu.

Astoņdesmitajos gados rakstītās Ā. Alunāna lugas apliecināja viņa varēšanas sliekšni. Pie durvīm jau klauzdzināja jaunas atziņas un vēsmas, taču līdzī tām aizsteigties Ā. Alunāns, kuru tad jau sāka dēvēt par veco Ādolfu, nespēja. Viņš vēl uzrakstīja lugas "Visi mani radi raud" (1891) un "Pārticībā un nabadzībā" (1893), taču tas jau bija cits laikmets,

piedevām lugai "Pārticībā un nabadzībā" viņš izmantoja kādu vācu autora darbu.

Ā. Alunāna pēdējais atmirdzums bija tikai kādu pusgadu pirms viņa nāves, kad 1911. gada decembrī notika lugas "Draudzes bazārs" pirmizrāde. Ādolfa Alunāna galvenais ieguldījums pieder latviešu teātra un kultūras rīta cēlienam, kad vajadzēja apliecināt latviešu spēju un prasmi izpaust un parādīt sevi visdažādākajās kultūras un mākslas jomās.

Apmēram vienlaikus ar Ā. Alunānu drāmas laukā sevi piesaka lugu rakstniece MARIJA PĒKŠĒNA (1845–1903), taču viņas gaita bija mazāk veiksmīga nekā Ā. Alunānam. 1870. gadā laikrakstā "Baltijas Vēstnesis" bija izsludināts lugu konkurss, un tajā tiek godalgota tolaik pavisam nepazīstamas autore Marijas Pēkšēnas luga "Ķertrūde", taču tā noguļ bez ievēribas līdz 1877. gadam, kad ar lugu iepazīstas Ā. Alunāns un saskata tajā patiesas dramatiskas vērtības. "*Ķertrūde" bij sarakstīta ar izveicību, kāda var piemānot tikai īstenam skatuves pazinējam vai bagātīgi apdāvinātam rakstniekam,*"⁹ tā šo lugu raksturo Ā. Alunāns un tajā pašā gadā dod tai skatuves dzīvi.

Marijas Pēkšēnas luga palikusi neiespiesta, taču ir viens no spilgtākajiem latviešu dramaturģijas rītausmas darbiem. Tajā tēlota tiem laikiem moderna domāšanas veida sieviete Ķertrūde, kas alkst mācīties, grib kļūt par skolotāju un mācīt latviešu bērnus, taču savus sapņus piepildīt viņai neizdodas. M. Pēkšēna ar lugu "Ķertrūde" bija Aspazijas priekšgājēja, taču viņas varone uzsāk dzīvi vairāk nekā divdesmit gadus pirms Aspazijas Mirdzas, Asjas un Laimas. Atzinīgi šo lugu novērtēja tā laika kritika, un "Baltijas Vēstnesis" rakstīja zīmīgus vārdus: "*Luga rakstīta ar lielu dramatisku likumu un skatuves pazīšanu. Notikumi pēc notikumiem tā kopā saistās, ka tie visi kopā plašu bildi no mūsu tautas dzīves dod.*"¹⁰

M. Pēkšēna sarakstījusi vēl trīs lugas, vienu no tām ar nosaukumu "Vienu stāstu!" Ā. Alunāns izrādīja 1879. gadā, taču lugas "Ķertrūde" māksliniecisko līmeni tā neaizsniiedz. Neizrādītas palikušas M. Pēkšēnas lugas "Ceļa biedri" un "Laiku ziedi jeb Zeltezerpilsungi un zeltzerieši".

¹ Neikens J. Raksti. – Cēsis un Rīgā, 1924. – 114. lpp.

² Brāļu Kaudzīšu Raksti, 1. sēj. – R., 1939. – 268. lpp.

³ Alunāns Ā. Ievērojami latvieši, otrā burtnīca. – Jelgavā, 1890. – 55. lpp.

⁴ Alunāns Ā. Lugas. – R., 1968. – 30. lpp.

⁵ Alunāns Ā. Kāds vārds par teāteri // Baltijas Vēstnesis. – 1869. – 19. apr.

⁶ *Alunāns Ā. Icigs Mozes.* – Jelgavā, 1874. – 21. lpp.

⁷ Ādolfā Alunāna memoriālais muzejs, inv. nr. 143.

⁸ *Alunāns Ā. Lugas.* – R., 1968. – 84. lpp.

⁹ *Baltijas Vēstnesis.* – 1877. – 9. maijs.

¹⁰ *Turpat.* – 20. apr.

Sentimentālisms

Vienlaikus ar reālismu 70. gados latviešu literatūrā sevi pieteica sentimentālisms. Eiropā tas attīstījās 18. gadsimta vidū kā klasicisma pretstats un pārejas posms uz romantismu. Latvijā ieplūda vācu sentimentālisms, kura iezīmes jau 19. gadsimta sākumā vērojamas Neredzīgā Indriķa, vēlāk A. J. Stendera, K. Hūgenbergera, K. Elferfelda u. c. baltvācu literātu dzejā. Tādējādi latviešu 70.–80. gadu sentimentālismam bija priekšteči: dzejā – baltvācu dzeja, prozā – vācu famīliju romānu tulkojumi un lokalizējumi.

Prozā ar sentimentālisma iezvanītāju Ž. Ž. Ruso un S. Ričardsona daiļradi latviešu sentimentālismu vienoja demokrātiskas tendences, cieņa pret individu, viņa jūtu dzīvi un personības attīstības iespējām. No vācu sentimentālistiem tika pārņemta mīlestības jūtu naiva, patētiska apjūsmošana, nereti ieslīdot banalitātē.

Latviešu sentimentālismam tomēr bija sava vēsturiska augsne un līdz ar to īpatnības, kas ievada latviešu prozā jaunu sociālpsiholoģisku kvalitāti – censonu tipu un ar to aizsāka personības humanizēšanas līniju. Lai realizētos latviešu nacionālās atmodas ideja par nācijai nepieciešamo zemniecības ekonomisko stabilitāti, bija vajadzīgi jauna tipa cilvēki – gudri, enerģiski, patstāvīgi, ar pašu izstrādātu vērtību orientāciju. Pirmais šādu jaunlaiku personības apveidu spīrgtā pilnvērtīgas dzīves apliecinājuma tonalitātē ieskicēja K. Valdemārs savā grāmatā "300 stāsti.." (1853), bet Priekules skolotājam un ērgelniekam Jānim Spāģim veltītajā piemiņas grāmatā "Draugu vaiņaks" (1853) sava ideālcilvēka koncepciju papildināja ar īsti renesansisku aicinājumu priecāties un tiekties pēc laimes, jo prieks un laime dara cilvēku mundru, paceļ viņa garu, dod spēku darbam.

K. Valdemāra ideju par censonību pēc divdesmit gadiem turpināja dzejnieks, folklorists un tulkotājs FRICIS BRĪVZEMNIEKS (1846–1907) ar apcerējumu sēriju "Augsti krievu vīri iz zemas kārtas", kurā izdotas apceres par M. Lomonosovu (1874) un par 17. gadsimta krievu pareiz-

ticīgās baznīcas Maskavas patriarhu Nikonu (1878). Apcere par M. Lomonosovu bija pirmā zinātnieka biogrāfija latviešu valodā. Kaut arī par M. Lomonosova dzīvi un zinātnisko darbību grāmatiņā daudz pateikts (ir arī dažas patvaļīgas atkāpes), F. Brīvzemnieka mērķis bija sociālpolitisks. Turpinot A. Leitāna grāmatā "Cienīga Rīgas Jāņa draudzes vecāka mācītāja Heinrih Gotlib Pēš dzīves gājums un bērnu diena" (1849) sākto reālas personības dzīves izsekojumu, F. Brīvzemnieks biogrāfisko līniju saistīja ar jaunlatviešu idejām, taču atšķirībā no K. Valdemāra renesansiskās koncepcijas ar ievērojami mazāku moralizējošā apgaismes sentimentālisma devu.

Apcere par M. Lomonosovu bija rakstīta latviešu jaunekļu paskubināšanai uz izglītības apgūšanu. Ne velti apceres priekšvārdā teikts: "*Rakstniecībai arī jāmāca, rakstniecībai jāmundrina, jāstiprina, jādūšina uz krietnu pastāvīgu cenšanos. [...] Mēs rakstīsim par slaveniem d a r b i n i e - k i e m, kas, no augstiem mērķiem vadīti, caur gara spēku, dūšu, pacietību un tiklību daudz savai tautai, visai cilvēcei par labu pastrādājuši. [...] Mēs īpaši dāvinām mūsu rakstus tautas jaunai audzei. Uz jauno audzi guļ mūsu labākās cerības.*" Apceri recenzēdams, līdzīgas domas pauda K. Valdemārs: "*Tautas īstā, tautas bagātākā manta ir tie jaunekļi, kas savas garīgās dāvanas tik pilnīgi, cik tiem iespējams, izkopj, ar zinātnībā izrotā un tad tās, cik un kur varēdami, tautai par labu izlietā*" ("*Baltijas Vēstnesis*", 1875, 21. maijs). Kā F. Brīvzemnieka apcere iedvesmojusi tālaika latviešu jauniešus, ir apliecinājis Jānis Misiņš, Augusts Kažoks, Pēteris Sarkis.

A. Leitāna un F. Brīvzemnieka apceres par vācu mācītāju un krievu zinātnieku ievadīja latviešu literatūrā biogrāfisko žanru.

Latviešu 60.–70. gadu sabiedrībā jaunlaiku censonu tipa personības vēl bija reta parādība, tāpēc rakstnieki savu ideālu izteikšanai ņēma palīgā iztēli, kura vairāk vai mazāk sapinās Latvijā izplatīto vācu sentimentālo romānu atribūtīkā. Labi iecerētās cilvēka individuālās dzīves un personības attīstības iespēju tēmu augstākā mākslinieciskā kvalitātē pacelties kavēja tēloto varoņu pārdzīvojumu, īpaši mīlestības jūtu, sasaldinātā patētika vai izkāpinātais traģisms, kā arī realitātei neatbilstošās, ātrās un atvieglinātās iecerēto mērķu sasniegšanas iespējas.

Līdzās censonības līnijai otra latviešu sentimentālās prozas iezīme bija vācu muižnieku humanizēšana. Nenoliedzot vācu baronu patvaļības, bardzību, cietsirdību pret latviešu zemniekiem, tika meklētas viņos arī cilvēciskas, liberālas īpašības un tās apromantizētas. Literatūrā ienāca idealizēts baltvācu muižnieks, kurš bija humāns attiecībās ar latviešu zemniekiem, atrada kopīgu valodu ar izglītoto latviešu censoni.

Prozā sentimentālo līniju ievadīja skolotājs un "Pēterburgas Avīžu" līdzstrādnieks JĒKABS ZVAIGZNĪTE (1833–1867). Bez rakstiem par dzeju un folkloru, kuros J. Zvaigznīte viens no pirmajiem norādīja uz tautas dzejas pozitīvajām vērtībām, viņš "Pēterburgas Avīzēs" publicējis divus stāstus "Jaunības mīlestība" (1862) un "Bāra bērns" (1863), kuros vēl nav censoņa tipa pieteikuma, bet sentimentāli un primitīvi ietonēts autora humānisms, kas izteicas gan kā latviešu zemnieka ētisko īpašību cildinājums, gan kā idilliska cilvēku attiecību saskaņa. Nepabeigtajā un pēc sveša parauga veidotajā stāstā "Jaunības mīlestība", kura darbība noris klausu laikos, iezīmējas labā, cilvēciskā meklēšana visu kārtu un tautību cilvēkos – tiklab latviešu zemniecē, kas pieņem audzināšanā un silti aprūpē muižnieka un viņa nule mirušās sievas bērniņu, kā vācu muižniekā, jo stāstā pasvītrots, ka arī "lielkungs bij cilvēks". Ar to latviešu literatūrā aizsākās baltvācu muižnieka humanizēšana sentimentāli romantiskās krāsās.

J. Zvaigznītes vērtīgākais sacerējums – atmiņu tēlojums "Līvu Ādams" (1870) iznāca pēc viņa nāves. Uz kultūrvēsturiska fona tajā tēlotas Vidzemes zemnieku dzīves ainas 19. gadsimta sākumā; "Līvu Ādams" lika pamatus bērības atmiņu tēlojumiem latviešu literatūrā.

Muižnieku un zemnieku attiecībām savdabīgā rakursā pievērsusies K. Valdemāra māsa MARIJA VALDEMĀRE-MEDINSKA (1830–1888). Dzīvodama Krievijā, kur no 1865. gada Tīgodā bija kolonijas saimniecības vadītāja, viņa lokalizēja vācu rakstnieka H. Šmita stāstu "Der banische Hiesel" ar nosaukumu "Ozols, viņa dzīve un gals" (1872) un sarakstīja oriģinālstāstu "Zemnieks un muižnieks" (1877), kurā, pretstatot muižnieka necilvēciskās patvaļības un latviešu zemnieku beztiesību, meklēts šo sociālo plaisu izlīdzinājums un tas atrasts liberālā, humānā muižnieka idealizācijā. Pretišķību izlīdzinājums dara dzīvi saskanīgu un laimīgu. "Ak, kaut jel visur tēvijā tik jauka sadzīve būtu kā pie mums starp zemniekiem un muižniekiem!" – sajūsmināts izsauca kāds stāstā tēlotais zemnieks. Stāsta psiholoģiskā motivācija vāja, arī sadzīves apstākļu raksturojumi ne visur precīzi, kas acīmredzot skaidrojams ar autores atrautību no dzimtenes. Jaunlatviešu centienus sekmēja M. Valdemāres-Medinskas atziņa, ka latviešu zemnieks garīgā ziņā līdzvērtīgs un dažkārt pat pārāks par vācu muižnieku.

Latviešu zemnieka dēla garīgā spēka apliecinājumu ar censoņa tipu, kura ideāls ir baltvācu muižniekam idents materiālais un sabiedriskais stāvoklis un līdz ar to latviešu izvirzīšanās augstākās kārtās, izvērsti atainojis LAUBES INDRIKĪS (1841–1889) pirmajā latviešu garajā stāstā

Māteru Juris

"Smiltnieku Andrejs" (1878). Laube pēc tautības bija vācietis (Heinrihs Laube), kas F. Brīvzemnieka ietekmē iesaistījās latviešu kultūras dzīvē kā rakstnieks, publicists un "Mājas Viesa" faktiskais redaktors. Un tieši viņš – vācietis un satīriķis, kas savus feletonus parakstīja kā Ņirga un Rebbe Šmulle, – daiļliteratūrā pirmais izvērsti parādīja latvieša garīgo spēju potences, Smiltnieku Andreja tēlā apliecināja, ka turība iegūstama ar godīgumu, enerģiju, pienākuma un atbildības sajūtu un sasniegtais sabiedriskais stāvoklis izmantojams visas tautas labklājības celšanai. Stāsta sižetiskā darbība veikla, bet darbojošās personas, kā jau palaižam latviešu pirmo prozaiķu

sacerējumos, dalās baltās un melnās figūrās, Smiltnieku Andreja intimās pasaules un sabiedriskās darbības raksturojumā daudz sentimentāli iekrāsotu līniju.

Laubes Indriķa aizsākto censoņa līniju tādā pašā sentimentāli idealizētā formā turpināja MĀTERU JURIS (1845–1885), 70.–80. gados viens no redzamākajiem latviešu nacionālās zemniecības ideologiem. Gan kā talantīgs, dedzīgs, bieži neapvaldīta temperamenta polemists žurnālists, gan laikraksta "Baltijas Zemkopis" dibinātājs un redaktors, gan likumu tulkotājs latviešu valodā viņš centās realizēt K. Valdemāra, A. Kronvalda un citu atmodas darbinieku ideju par latviešu zemniecības atbrīvošanu no muižas virskundzības, par zemniecības, īpaši mazgruntniecības ekonomisku patstāvību un tiesisku stabilitāti. Viņš aicināja iepirkt mājas, racionāli saimniekot, dibināt saimniecisku sadarbību ar baltvācu lielgruntniekiem. J. Māters konsekventi aizstāvēja zemniecības prioritāti, prasīja, lai zemniecībai tiktu dota iespēja kļūt par vadošo politisko spēku Latvijā, un tādējādi nonāca asos konfliktos ar Rīgas Latviešu biedrības vadoņiem, kuri tautas vadītājas lomu piešķīra pilsonībai – Rīgas namīpašniekiem, tirgotājiem, inteliģencei.

Latviešu zemniecības garīgo spēju apliecināšanai un Rīgas Latviešu biedrības pilsonisko vadoņu apkarošanai J. Māters veltīja arī savu daiļradi.

Romāns "Sadzīves viļņi" (1879) nāca klajā vienā gadā ar brāļu Kaudzišu "Mērnieku laikiem", un latviešu nacionālā romāna pamatlicēju statuss pienākas ne vien Kaudzītēm, bet tiklab arī J. Māteram, kaut arī starp "Mērnieku laikiem" un "Sadzīves viļņiem" ir būtiskas atšķirības. Ja Kaudzišu romāns balstījās uz dzīves vērojumiem un ieguva reālistisku skanējumu, tad "Sadzīves viļņi" radās kā J. Mātera sabiedriskās un politiskās programmas beletrizējums, kā autora vēlmju un sapņu sentimentāls apromantizējums.

Mākslas patiesības "Sadzīves viļņos" pamaz. Tāpat kā "Mērnieku laikos", te vācu sentimentālo ģimēlī un dēku romānu ietekmē ievīti dažādi romantizēti sašķetinājumi, sentimentālas mīlestības attiecības, varoņi dalās tikumiski labos un ļaunos, vairāk nekā Kaudzītes J. Māters savu personāžu shematizē, pakļauj viņu rīcību fantāzijai, situācijas konstruē, pārliek izmanto klaju publicistiku. Taču savā laikā "Sadzīves viļņi" guva lasītāju atsaucību – saistīja Plieņu saimnieka dēla, vēlākā muižas pārvaldnieka Eduarda Felzenberga aktivitāte, gudrība, vīrišķība, zemnieku interešu aizstāvība, saistīja viņa cēlā, pašai dziedzīgā mīlestība pret barona meitu, tikpat cēlo un skaisto Klotildi. Sentimentāli romantiskie "Sadzīves viļņi" noliedza kārtu, šķiru un tautības pretilības, cildināja personības brīvības attīstības iespējas, pauda nacionālās idejas.

Turpretī romāns "Patriotisms un mīlestība" (1881) ir neobjektīva paskvila par Rīgas Latviešu biedrības vadoņiem, subjektīva, neapvaldīta izrēķināšanās ar personiskiem pretiniekiem bez mākslinieciskas vērtības.

Romantisms

Vienlaikus ar reālisma un sentimentālisma attīstību latviešu prozas darbos un dzejā 70.–80. gados kā laikmeta progresīvo tendenču izteicējs uzplauka **romantisms**. Romantisms kā literārs virziens atnāca no Rietumeiropas, kur 19. gadsimtā tas bija pārņēmis visas kultūras jomas, arī literatūru.

Nozīmīgākā īpatnība, kas no Rietumeiropas romantisma ienāca latviešu literatūrā, bija interese par folkloru kā nacionālās kultūras pamatvērtību, kā materiālu avotu cilvēces garīgās dzīves pētīšanai. Te liela loma bija J. G. Herdera novatoriskajai attieksmei pret tautasdziesmu,

prasībai dabas tautu dzeju padarīt par mākslas dzejas paraugu, ievadīt to mākslas dzejas procesā. Šo atziņu ietekmē latviešu nacionālās atmodas literāti radīja jaunu, no baltvācu mācītājiem atšķirīgu koncepciju par latviešu tautasdziesmām, pašķīra to izpētei jaunus apvāršņus. Folklorā kļuva par latviešu etnosa apliecinātāju un tautas gara dzīves atspulgu. Uz tautasdziesmu kā vēsturiski nacionālu kategoriju, kā tautas rakstura, radošā spēka un likteņa izteicēju pirmais uzmanību vērta J. Zvaigznīte rakstā "Par latviešu tautas dziesmām" ("Sēta, daba, pasaule", III, 1860). Uztvēris J. Alunāna sūrošanos, ka latviešiem nav tādu episki heroisku dziesmu kā, piemēram, lietuviešiem, J. Zvaigznīte itin droši ņēmās apgalvot, ka latviešiem esot bijušas varoņdziesmas (epi), un skubināja tās meklēt, restaurēt, dzejot pēc tautasdziesmu parauga.

J. Zvaigznītes ieteikumus 70. gados atbalstīja Auseklis un A. Pumps. Savukārt K. Biezbārdis apcerē "Mūsu tautas dziesmas" ("Mājas Viesis", 1873, 7. jūl.) centās noskaidrot, kas ir tautasdziesma, kā tā atšķiras no citām laicīgām dziesmām. Pretēji J. Zvaigznītem viņš pauda viedokli, ka latviešiem nekad nav bijušas episkās varoņdziesmas, bet tikai liriskās, kuru vērtība un izzinošais raksturs nebūt nav zemāks.

Otrs latviešu nacionālā romantisma ierosmes avots bija G. Merķeļa darbi "Vanems Imanta" (1802) un "Vidzemes senatne" (1797–1799), J. Alunāna dzejolis "Līgas svētki" un raksti par seno latviešu dieviem un ieražām, ar kuriem aizsākās latviešu senatnes un seno ieražu apjūmošana.

Brīvās, laimīgās un skaistās senatnes slavinājums, ietverts tautas mutvārdu poēzijas stilistikajā sistēmā, kurā, šķiet, varoņdziesmu trūkumu aizstājot, ienāca spēcīgi mitoloģiski uzslāņojumi, kļuva par latviešu 70.–80. gadu romantisma būtiskāko iezīmi. Tādējādi tiklab formā, kā saturā šis romantisms ieguva izteikti latvisku un nacionālu raksturu, un to iedēvēja par tautisko romantismu.

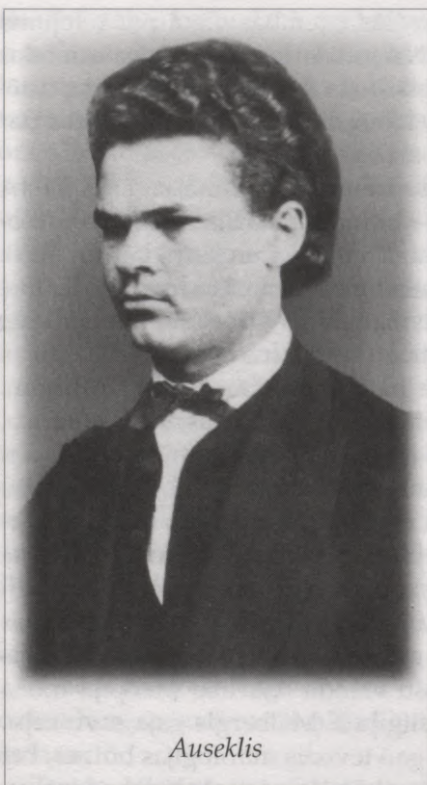
Tāpat kā reālismā, arī tautiskajā romantismā kā mantojums nāca līdzī feodālās, baltvācu mācītāju literatūras atribūtika (ģermānismi, barbarismi, apostrofēti vārdi, deminutīvi, neveiklas sintaktiskas konstrukcijas), tāpat nekritiski no G. Merķeļa tika pārņemta tolaik izplatītā koncepcija par latviešu pirmtautas ierašanos Baltijā no Indijas. Bet vienlaikus no Rietumeiropas romantisma te ieplūda emocionāli piesātināts, ekspresīvs tēlojums, heroiskās nacionālās pagātnes apjūsmas un nākotnes ilūziju patoss. Tautiskais romantisms pilnīgi norobežojās no Eiropas romantiķiem tipiskā individuālā pārdzīvojuma akcentācijas, no "es" formas izmantošanas realitātes izjūtas pastiprināšanai. Mūsu tautiskais

romantisms formāli (ne idejiski!) reālās īstenības vietā par tēlojuma objektu izvirzīja tautas elementu. Nacionālo ievirzi noteica atmodas kustības prasība pēc tautas pašnoteikšanās tiesībām. Romantiķu attēlotā brīvība, ētiski un estētiski pilnskanīgā latviešu senatne kļuva par tautas tiesību pieteikumu tagadnei un nākotnei.

Tautiskā romantisma sākotnējie elementi iezīmējās FRĪDRIHA MĀLBERĢA (1824–1907) daiļradē – latviešu pirmajā mitoloģiski filozofiskajā poēmā "Staburags un Liesma jeb: Veci un jauni laiki" (1869). Kaut arī poēmai smagnēja un tēlainības ziņā nenoskaidrota izteiksme, F. Mālberģis tomēr bija pirmais, kas Staburaga apkaimē, kur strādāja par skolotāju, dzirdētās latviešu teikas, tautas tradīcijas un ticējumus mēģināja saliedēt episkā vēstījumā par latviešu tautas likteņgaitām. Tomēr līdz eposa izveidei pietrūka tiklab stila vienotības, kā arī centrāla, vienojoša varoņtēla. Savā dzejā F. Mālberģis bija sirsnīgs, rezignēti apcerošs dvēseles nojausmu lirīķis ar skumji sēru noslieci. Taču latviešu senvēsturi atšķirībā no A. Līventāla un E. Dinsberga, kas to tēloja drūmās krāsās, viņš jūsmīgi idealizēja. Latviešu aizvēstures tēlojumā F. Mālberģis sekoja G. Merķeļa uzskatiem. Par cieņu pret G. Merķeli liecina gan tas, ka F. Mālberģa poēma iznāca gadā, kad Katlakalna kapos G. Merķelim atklāja pieminekli, gan fakts, ka F. Mālberģis sarakstījis pirmo G. Merķeļa biogrāfiju latviešu valodā "Garlība Merķeļa mūža strauts". Turpretī attieksmē pret reliģiju F. Mālberģis gāja savu ceļu. Poēmā "Staburags un Liesma" viņš gan ievēdis mitoloģijas būtnes, bet ne kā pielūgsmes elkus; F. Mālberģis cildināja kristīgās ticības ideālus.

Tautiskā romantisma episkās un liriskās dzejas modeli un šī virziena dzejas pamatfondu izveidoja Auseklis un A. Pumpurs. Viņu daiļradei kopīga ir idejiski estētiskā platforma, bet atšķirīgi individuālie rokraksti, jo atšķirīgi bija abu dzejnieku dzīves ceļi un raksturi.

AUSEKLIS (īstajā vārdā Miķelis Krogzemis; 1850–1879) bija vulkāniski trauksmaina, aizrautīga rakstura un stingras gribas cilvēks, kas nepazina mērenību un neatzina vidusceļus. Viņš vai nu patētiski tiesāja, vai pravietiski godā cēla. Apguvīs skolotāja profesiju, viņš savas atklātās brīvdomības dēļ no skolotāja darba vairākkārt tika atstādināts, jo nemēdza klanities nedz krievu carisma, nedz baltvācu mācītāju priekšā. Kopš agras jaunības Auseklis bija audzis G. Merķeļa, F. Šillera, J. V. Gētes, H. Heines un citu kultūras dižgaru domu pasaulē, agri bija pratis saskatīt arī latviešu folkloras vērtības. Viņš bija plašas aplodas kultūras cilvēks un tiklab arī sava laikmeta un savas tautas pārstāvis. Veltījuma dzejoļos Auseklis apliecinājis, ka viņš turpina G. Merķeļa, K. Valdemāra,

Auseklis

A. Spāģa, J. Alunāna, A. Kronvalda cīņu par tautas brīvības ideāliem, par latviešu saliedēšanu nacionālās kopības apziņā. Un to savā dzejā, kas viņa dzīves laikā iznāca vienā nelielā krājumiņā "Dzeijas" (1873), godam veica.

Līdzīgi Jurim Alunānam tēlojams latviešu senatnes saskanīgo, garīgi bagāto un skaisto dzīvi, Auseklis gāja tālāk un dziļāk – ielūkojās tautas dvēselē, atklāja tautas raksturu, īpaši pasvītrodams patstāvības ilgas, varonību, darba tikumu. Ticēdams tautas spēkam, dzejnieks bija pārliecināts, ka tas dzemdēs vīrišķīgu karotāju cilti, kura izkaros brīvību un nesīs tautai nemirstību. Tautas spēku viņš simbolizēja gan ar dziesmu garu, kas izglābj tautu ("Beveriņas dziedonis"), gan ar gaismas pili, kuru varonīgie tautas dēli paceļ no aizmirstības ("Gaismas pils").

Senatnes un nākotnes vīzijas Auseklis balstīja uz cilvēka dabisko tiesību statusu. Viņa ideāls, tāpat kā G. Merķelim un F. Šilleram, bija labai tuvais, dabā ieaugušais tikumiskais un viengabalainais cilvēks, tikai ar to atšķirību, ka F. Šillers un J. V. Gēte šo dabas cilvēka un ticumības pilnības paraugu redzēja sengrieķu mītos, Auseklis – latviešu mitoloģijā. Turpinādams J. Alunāna sākto seno dievību tēlošanu, Auseklis uzcēla veselu latviešu dievu un dievību Olimpu, kurā daudz pseidomitoloģijas un brīvas dzejiskas fantāzijas, bet arī panteistiski ievirzīts sakņojums dabā. Daba un Dievs viņam bija identi jēdzieni, Dievs ir gan tur, kur upes burbuļo un zelta puķes zied, gan runā uz mums, pārkonam rūcot un zibenim sperot, dievišķi ir svētie ozoli Daugavas krastā utt. Tāpat kā visi romantiķi, Auseklis dievināja dabu, redzēja tajā dievišķības atspulgu. "*Daba ir grāmata,*" viņš rakstīja, "*kur*

dievības domas ierakstītas un iegrīvētas."² Vai: "Dabas likumi ir Dieva likumi, kas no paša Dieva iestādīti un ko pats Dievs nevar grozīt; jo citādi jau Dievs nebūtu svēts un viņa likumi spēcīgi."³ Tāpēc cilvēka uzdevums ir "dabas likumus izdibināt, ievērot un pēc tiem dzīvot",⁴ jo: "Dabas un dievības likums dzen meklēt pēc augstāka gara" ("Zilais kalns un Sinajs"). Dzejnieks nonāca pie savdabīgas latviskas reliģijas, bet attiecībā pret kristīgo reliģiju bija ateists, necieta garīdzniecību, jo baltvācu mācītāji pārāk daudz viņu bija ierobežojuši skolotāja darbā.

Jauno latvisko saturu Auseklis ietvēra jaunā formā, arī te razdams latviešu literatūrā nebijušus izteiksmes līdzekļus. Viņš lūkoja dzejoļu tautasdziesmu formā, un, kaut metriku un stilu atdarināt neizdevās, viņš ar spilgtiem un latviskiem dzejas tēliem ievērojami paplašināja latviešu poētikas leksiskos slāņus (gaismas pils, saules nams, dievozolu trijotne, ozoldēli, liepas meitas, dabas māte).

Salīdzinājumā ar J. Alunānu, kura dzejai vairāk intelektuāls un sabiedriski politiskas argumentācijas raksturs, Auseklis bija pirmais latviešu dzejnieks – mākslinieks, kas radīja savus dzejoļus ar dziļu, patiesu un aizrautīgu pārdzīvojumu, sajūsmas uzplūdiem.

Lieli nopelni Auseklim latviešu dzejas mākslas bagātināšanā tiklab žanriskā, kā strofiskā ziņā.

Auseklis, tāpat kā citi atmodas laikmeta dzejnieki, patriotiskos nolūkos bija iecerējis radīt eposu. Tādā sakarā pievērsdamies teiku un pasaku motīviem, viņš nozīmīgi paplašināja latviešu liroepikas paveidus. Pirmajai latviešu poēmai – F. Mālberga "Staburagam un Liesmai" pievienojās "Eima ezers", "Jūra" un citas poēmas, it īpaši tēlainais un skanīgais latviešu teikas apdzejojums "Čūsku tēvs Zalksis". Ar to mūsu literatūrā ienāca Zalkša ligavas sižets, kuru nākamajos gadu desmitos izmantoja J. Lautenbahs-Jūsmiņš, Fallijs, Aspazija. Auseklis sacerēja arī pirmās latviešu balādes ar teiksmainiem pagātnes motīviem, klasiskajai balādei piemītošo drūmumu un noslēpumainību aizstājot ar patriotisku varoņgara cildinājumu, ar himnisku uzvaras pravietojumu ("Beveriņas dziedonis", "Gaismas pils").

Auseklis rakstījis fabulas, kodīgas un asas satīras pret feodālajiem bizmaņiem (mācītājiem, tautas atkritējiem), svinīgas, pacilājošas odas, asprātīgas epigrammas, emocionālus un trāpīgus veltījuma dzejoļus, kuri apkopoti ciklā "Ozolu vaiņaki" (1875).

Visos žanriskajos paveidos Ausekļa dzeja bija gleznaina, krāsām un skaņām, epitetiem un personifikācijām bagāta, ar tautasdziesmām raksturīgu tēlainību, sintaksi, ritmu. Auseklis prata panākt savam laikam

neparastu dzejas muzikalitāti. Ne velti daudzi viņa dzejoļi, īpaši balādiskie, komponēti.

Tāpat kā J. Alunāns, Auseklis lielu uzmanību pievērša strofikai, kas viņa dzejā ļoti daudzveidīga – līdzās elementārām divrindēm un kvar-tām sastopams distihs, sekstīnas, heksamets un polimetriski dzejojumi, kā, piemēram, "Beverīņas dziedonis", kurā pantmēru maiņa (četrpēdu trohajs, brīvais trohajs, četrpēdu daļinieks) pieskaņota tematikas un emocionālās noskaņas maiņai.

Ausekļa māksliniecisko rokrakstu veidoja latviešu folkloras un Eiropas romantiķu stilistika. Ir izteiktas domas, ka viņa stils veidojās tiešā F. Šillera un J. V. Gētes ietekmē. Taču Auseklis skolojās pie vairākiem Eiropas romantiķiem, jo atdzejoja bez F. Šillera un J. V. Gētes darbiem arī J. G. Herdera, N. Lēnava, G. A. Birgera un citu dzejnieku vārsmas. Dažos Ausekļa oriģināldzejoļos konstatēti tiešāki vai netiešāki tulkojamo autoru, galvenokārt F. Šillera iespaidi, piemēram, dzejoļi "Tautai" dažas burtiskas F. Šillera dzejoļa "Die Götter Griechenlands" tulkojuma rindas.

Atsevišķas svešas skaņas un tehniskus negludumus (deminutīvu sablīvējumi, apostrofi u. tml.) tomēr pārskan tas lielais, aizrautīgais latviskums, kas piestrāvo visu Ausekļa daiļradi, arī viņa pedagoģiskos rakstus, kuros atbalstīts A. Kronvalda viedoklis, ka skolēni audzināmi nacionāli patriotiskā garā un par audzināšanas līdzekli izmantojama tautas folklorā, īpaši latviešu tautasdziesmas.

Latvisku Auseklis vēlējās veidot visu mūsu kultūru, izglītību, reliģiju, sadzīvi un – galvenais – domāšanu, stiprinot apziņu, ka mūsu tauta ir nemirstīga, mūsu zeme – Dieva svētīta un mūsu dabiskās tiesības – Latvijas neatkarība. Auseklis bija viens no sava laika visnacionālākajiem latviešu dzejniekiem; grūti atrast otru dzejnieku, kura daiļradē tik daudz skandēts Latvijas vārds, viņš pirmais latviešu dzejā pieminēja sarkanbaltisarkano karogu. Dzejoļi "Latvijas dziesmu kari" runāts par sarkanbaltām zižu lentēm, bet "Gaismas pils" priekšpēdējais pants, kas visos šī dzejoļa padomju laika publicējumos patvaļīgi izlaists, vēsta, ka līdz ar vecās pils augšāmcelšanos –

*Zilā gaisā plivinātos
Sarkan balti karogi.⁵*

Atšķirībā no Ausekļa, kas bija sapņotājs, savrupības meklētājs un savus dzejoļus mēdza sacerēt, vientulībā pa upmalu klīzdams un putnu dziesmās klausīdamies, otrs mūsu izcilais tautiskais romantiķis ANDREJS PUMPURS (1841–1902) labi jutās tieši sabiedrībā, labprāt

piedalījās literāros pulciņos un pagasta godos, kur bija viens no omulības uzturētājiem, prata at-
 rast domubiedrus un kontaktē-
 ties ar vietējiem zemniekiem,
 ieklausīties viņu priekos, bēdās
 un nostāstos par seniem laikiem.
 Auseklis kautrīgi slēpa pat no tu-
 vākiem cilvēkiem savu dzejisko
 nodarbi, turpretī A. Pumpurs sa-
 vus sacerējumus lasīja priekšā
 ikvienam, kas gribēja klausīties.
 Un tādu gribētāju bija daudz, jo
 viņa dzeja izteica tās ilgas un sa-
 jūtas, kas 60.–70. gados viļņoja
 latviešu tautā. Īpaši ražīgs un
 sabiedriski rezonatīvs bija laika
 posms, ko dzejnieks, strādādams
 par mērnīku, pavadīja Piebalgas
 pusē (1867–1872).

Andrejs Pumpurs

A. Pumpurs nebija tik erudīts grāmatu un pasaules literatūras pazinējs kā Auseklis. Viņš bija dabas talants, kuram iedvesmu rosināja saskare ar vienkāršajiem ļaudīm, ar latviešu zemes kopējiem. Taču, tāpat kā Auseklis, viņš augstu vērtēja folkloru un atmodas darbinieku – K. Valdemāra, J. Alunāna, K. Barona aizsāktos tautas nacionālās pašapziņas modināšanas centienus. Savā dzejā, viņš, piemēram, iedzīvināja K. Valdemāra aicinājumu vairot turību ar kuģniecības un jūrniecības attīstību. Sekoja G. Merķeļa tradīcijām, jau pirms "Lāčplēša" radišanas tautas brīvības un varonības tēmu risinot dzejoli "Imanta" (1874), kura pamatā G. Merķeļa "Vanema Imanta" motīvi, resp., vācu dzejnieka F. Rikerta dzejoļa "Der alte Barbarossa" lokalizējums.

Senatnes, tautas spēka apziņas un tēvzemes mīlestības slavinājums bija A. Pumpura dzejas galvenā tematika. Šo tematiku viņš uzskatīja par literatūras pamatuzdevumu, rakstā "Nedziediet blēņu dziesmas" ("Baltijas Vēstnesis", 1879, 20. jūn.) uzsvērdams: "*Vispārīgais mūsu jaunāko dziesmiņu mērķis ir: paskubināt uz tautas un tēvzemes mīlestību, uz cenšanos pēc gaismas, izglītības un brīvības, un tāds mērķis taču ir cilvēcības visaugstākais tikums!*" Šo literatūras idejisko uzdevumu A. Pumpurs

ievirzīja nacionālā gultnē. Dzejoļi "Tautai" viņš aicināja nesekot svešu ļaužu domām, runām un dziesmām, bet – domāt savu domu, runāt savu valodu, dziedāt savu dziesmu, kalpot savai tautai, lai tā ziedētu un dzīvotu ilgi jo ilgi.

Latvisko saturu dzejnieks tiecās ietvert tikpat latviskā formā, jo J. G. Herdera iespaidā uzskatīja, ka nacionālai dzejai jādibinās uz tautas dzejas pamatiem. A. Pumpurs dzejoja tautasdziesmu pantmērā, galvenokārt četrpēdu trohajos, vieglās, īsās tautasdziesmām tuvās sintaktiskās konstrukcijās. Viņa mākslinieciskā fantāzija bija piezemēta, viņš necēla dievu un dievību Olimpu kā Auseklis, tautas likteņa un senatnes simbolizēšanai vairāk izmantoja Daugavas, Gaujas, Zilā kalna u. tml. reālus priekšstatus. Dabu viņš milēja un uztvēra panteistiski ("Mūsu dievs", "Svēts brīdis"). A. Pumpura dzeja bija tēlaina, melodiska, it kā rotaļīgi, bez piepūles radīta un tādēļ viegli uztverama un iegaumējama, ne velti vairāki viņa dzejoļi folklorizējušies. Tomēr tautas dzejas stilizācija viņam bija virspusēja nekā Auseklim, dzejas tehniskā apdare vienvēidīgāka. A. Pumpuram nebija kanoniski stingro strofisko formu, nebija tās strofiskās daudzveidības, kas Ausekļa daiļradē. Vienīgi kopā ar Ausekli viņš lika pamatus latviešu nacionālajai balādei ("Pastarīte", "Imanta" u. c.).

A. Pumpura daiļrades un tautiskā romantisma augstākā mākslinieciskā virsotne bija eposs "Lāčplēsis" (1888). Viduslaiku Eiropā (10.–13. gs.) tautas garamantu apgūšanas un uzkrāšanas rezultātā radās angļu-sakšu eposs "Beovulfs", skandināvu "Eda" u. c. Bet eposi dzimuši arī kā nacionālās apziņas elements, piemēram, ģermāņu "Nibelungu dziesma". Īpaši būtiska loma eposiem šai ziņā pie mazajām un apspiestajām tautām šo tautu nacionālās apziņas formēšanas procesa periodā. Tāpēc Baltijas reģionā tikai 19. gadsimtā tapa E. Lēnrūta somu "Kalevala" un F. R. Kreicvalda igauņu "Kalevipoegs".

Kaut arī jau 18. gadsimta beigās T. G. Hipelis un G. Merķelis bija izteikušies par latviešu episko dziesmu iespējām, pieļaujot, ka nelabvēlīgo vēsturisko apstākļu dēļ tās gājušas zudībā, praktiska interese par eposu pašos latviešos modās tieši nacionālās atmodas laikā, jo valdīja uzskats, ka eposs ir tautas vērtības un vēsturiskās eksistences pierādījums, ikvienas tautas prestiža un goda lieta. Nostiprinoties domai, ka latviešu eposs nebrīves gadsimtos zudis, sākās tā restaurēšanas mēģinājumi divos virzienos – radās balādiska rakstura teiku apdzejojumi un plaši izvērsti eposa pieteikumi. Meklēšanas process sākās 60. gadu beigās ar F. Mālberģa poēmu "Staburags un Liesma" un turpinājās līdz

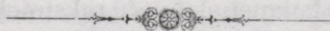
Lāčplēsis,

Latvju tautas varonis.

~~~~~
Tautas epus.

Pēc tautas teikām sacerejis

Pumpurs.

Rigá.

B. Diriņa un beedru apgadībā.

A. Pumpura "Lāčplēša" pirmizdevuma (1888) titullapa

pat 90. gadu sākumam (F. Mālberga un J. Lautenbaha darbos). Tautas garamantu iestrādājums šais sacerējumos bija bagātīgs, tomēr panākumus tie neguva, jo to radītājiem trūka idejiskas mērķtiecības un viņu sacerējumiem – tautas dvēseles atspulga, citiem vārdiem – trūka nacionālās apziņas elementa.

A. Pumpurs to atrada, "Lāčplēsi" izmantoto materiālu – latviešu folkloras tēlus un motīvus, cittautu eposu elementus, rakstītās literatūras tradīcijas, 13. gadsimta vēsturiskos notikumus – viņš ar radošu mērķtiecību pakļāva tautas dvēseles lielajiem jūtu uzbangojumiem, tas ir – 19. gadsimta nacionālās atmodas aktualizētajiem latviešu tautas etniskā apliecinājuma, garīgās un valstiskās atbrīvošanās centieniem. Cīņu par sava laika sociālo brīvību viņš rādīja kā vēstures diktētu nepieciešamību, kā tautas tiesības. Laikmetīgā un vēsturiskā sasaiste A. Pumpuram izauga no apgaismes filozofijā balstītas prasības pēc gara un prāta izkopšanas. Ne velti Laimdota, atšifrējot vecā Burtnieka tīstokli, runā par sirmās senatnes miklaino segu atklāšanu. Dzejnieks bija pārliecināts, ka nākotnes brīvības cīņās tauta spēs uzvarēt tikai tad, ja prātis cienīt savu pagātņi un pareizi novērtēt tajā izkristalizējušās atziņas un tradīcijas. Ar eposā ietvertu vēsturisko heroiku A. Pumpurs pauda ticību tautas varoņgaram, tautas nemirstībai, brīvības uzvarai nākotnē.

Formāli ņemot, "Lāčplēsis" ir individuāla dzejnieka mākslas eposs, kur folkloras un vēstures viela brīvi izkārtota un papildināta ar fantāziju. Bet tauta "Lāčplēsi" ir kanonizējusi par tautas eposu. "Lāčplēsi" ietvertā pagātnes atmiņa kā latviešu tautas eksistences fenomens ir stimulējusi "Lāčplēša" tēlu, motīvu, sižetisko norišu literarizēšanos, transformēšanos jaunās, laikmetiski un psiholoģiski 20. gadsimta kultūrfilozofijas kontekstam atbilstošās variācijās. Lāčplēsis kā nacionālā varoņtēla simbols izmantots dažādu laikmetu latviešu rakstnieku un dzejnieku sacerējumos, ar Raini sākot un Māru Zāliti beidzot.

Ar Juri Alunānu sācies, ar Andreja Pumpura "Lāčplēsi" tautiskais romantisms savu vēsturisko misiju – kā latviešu nacionālās ideoloģijas veidotājs – beidza.

70. gados tautiskā romantisma garā dzejoja arī pirmais latviešu komponists un dedzīgais patriots BAUMAŅU KĀRLIS (1835–1905). Pēc J. Cimzes semināra beigšanas, būdams skolotājs Pēterpilī (1858–1881), viņš atbalstīja tautas atmodas kustību, bija Pēterpilī izdoto satīrisko almanahu "Dunduri" (1875–1878) līdzstrādnieks, atvēlēja savu dzīvokli Pēterpils latviešu sanāksmēm. Kad 1874. gadā Pēterpilī skolotāja gaitas sāka Auseklis, abu starpā nodibinājās draudzība un uzskatu kopība.

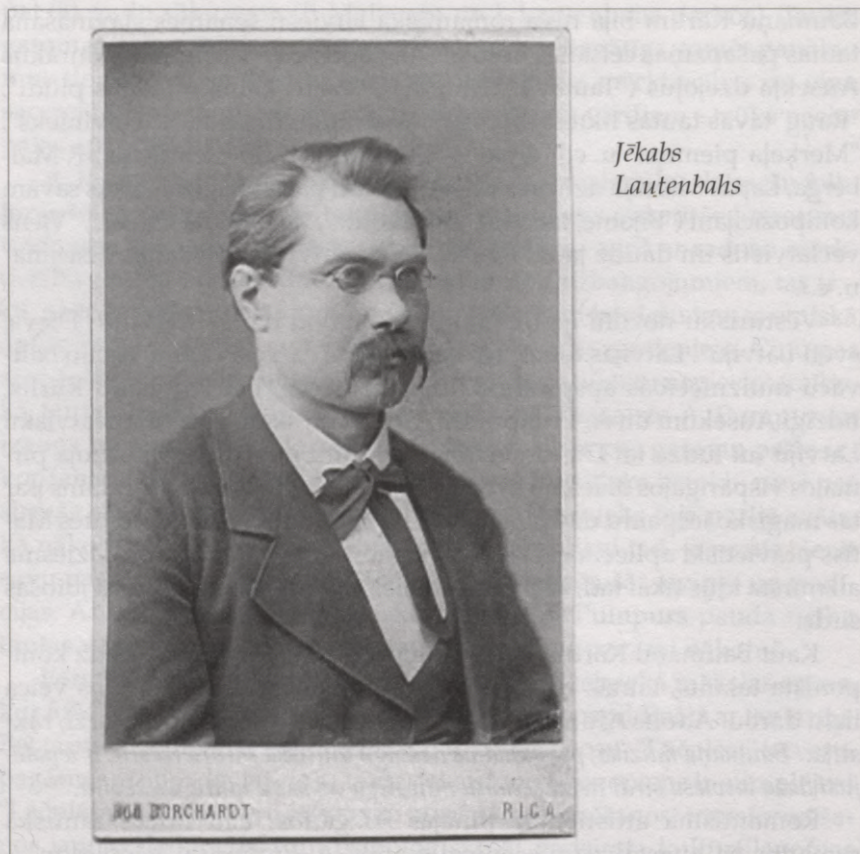
Baumaņu Kārlim bija tuva romantiskā latviešu senatnes slavināšana tautas pašapziņas celšanas nolūkā. 70. gados viņš komponēja vairākus Ausekļa dzejoļus ("Tautai", "Trimpula", "Zilais kalns", "Ūdens plūdi", "Raug' tavas tautas likteni!", "Bizmaņu draugu dziesma", "Laivinieks", "Merķeļa piemiņa" u. c.), tāpat A. Pumpura, F. Brīvēnieka, F. Mālbergā, Lapas Mārtiņa dzejoļus un sacerēja arī pats līdzīgus tekstus savām kompozīcijām ("Bijotne, tagadne un nākotne", "Kur mana tēvija?", "Viens veclatvietis un daudz jaunlatviešu", "Jaunlatviešu ceļošanas dziesma" u. c.).

Vēsturisku nozīmi ieguva himniskā latvju tautas lūgšana "Dievs, svētī Latviju". Latvijas tolaik vēl nebija, tikai cariskās Krievijas un baltvācu muižniecības apspiesta Baltijas province, bet Baumaņu Kārlis, līdzīgi Auseklim un A. Pumpuram, gara acīm skatīja brīvu un latvisku Latviju un lūdza tai Dieva svētību. Dziesmu pirmoreiz atskaņoja pirmajos vispārīgajos dziesmu svētkos Rīgā 1873. gadā, un, stāstīdams par tās maģisko iespaidu uz klausītājiem, svētku dalībnieks Kaudzītes Matīss pravietiski apliecināja, ka šī tēvzemes mīlestību cildinošā dziesma aizmirsta kļūs tikai tad, kad neatradīsies vairs nevienas latviski jūtošas sirds.

Kaut Baumaņu Kārlim nepiemita nedz izcils dzejnieka, nedz komponista talants, tautas nacionālās pašapziņas modināšanā viņš veica lielu darbu. Ādolfs Alunāns, uzsvērdams tieši šo nacionālo ievirzi, rakstīja: *"Baumaņa mūzika, pavadīdama dedzīgu tautiska satura tekstu, ir iepotējusi dažu latvieša sirdī neizdzēšamu mīlestību uz savu tautu un tēviju."*⁶

Romantisma attīstība turpinājās 80. gados, kad līdzās tautiskā romantisma augstākajam sasniegumam – A. Pumpura "Lāčplēsim" – veidojās citi atšķirīgi romantisma veidi. Sabiedriski ekonomiskajai situācijai mainoties, tautiskā cīņas trauksme zaudēja savu intensitāti un tautiskais romantisms kā progresīva parādība apsīka. Taču tautisko romantiķu pamodinātā interese par folkloru palika, un radās sacerējumi, kas pārņēma tautiskā romantisma ārējo formu – tautas dzejas elementus bez tautiskā romantisma idejiskā seguma – cīņas gara un nākotnes ideālu vīzijas.

Izveidojās t. s. **pseudotautiskais romantisms**, kura redzamākais pārstāvis bija savā laikā cildinātais, bet vēl jo vairāk peltais JĒKABS LAUTENBAHS-JŪSMIŅŠ (1847–1928). Jau viņa pirmajos sacerējumos – dzejoļu krājumā "Ligo" (1880–1889) un liroepiskajos dzejojumos "Zalkša ligava" (1880), "Dievs un Velns" (1885) izpaužas estētisks anahronisms, jo, uztverdam folkloru kā pašvērtību, kurā J. Lautenbahs aizrāvās ar

skaistā un greznā akcentēšanu, viņš to nesaistīja ar sava laika aktualitātēm. J. Lautenbahs izvirzīja teoriju, ka latviešu varoņeposā sadrupis sīkās, mazās vienībās, un uzņēmās arhaiskā eposa rekonstruēšanas misiju. Pārmetis A. Pumpuram, ka "Lāčplēši" par maz teiku vielas, savā dzejojumā "Niedrišu Vidvuds jeb Varenu vīru darbi Latvijas senatnē" (1891) mehāniski savirknēja bagātu un daudzveidīgu folkloras materiālu, ar kura kompozicionālo un stilistisko vienotību pats netika galā. Nelīdzēja ne izdomātais varonis Niedrišu Vidvuds, kam tika piešķirtas vienotāja funkcijas, ne fantāzija, ne teksta sagrozīšana. Sacerējuma iedzīvināšanai, pārvēršanai tautas vai mākslas eposā pietrūka idejiskas virzības un autora mākslinieciskā talanta.

Otrs romantisma veids bija **sentimentālais romantisms**. Tas novērās no tautas daiļrades tradīciju atdarināšanas un ievada latviešu literatūrā jaunu tēlojuma objektu – indivīda iekšējās pasaules atklāsmi, atvēra cilvēka noslēpumainās dvēseles dzīles, mācīja izprast un cienīt cilvēka jūtas, it īpaši sāpes un ciešanas. Tika apdziedāta mīlestība, parasti nelaimīga un traģiska, dzīves bezjēdzība, daba, lielāko tiesu rezignētā, sērīgā un sentimentālā intonācijā. Šo vēsturiski nosacīto individuālās dzejas pirmo modeli veidoja Vecā Stendera mīlestības sentimentālā tēlojuma tradīciju pārmantotība un 70.–80. gados Latvijā modē nākušā vācu dzejnieka H. Heines vienpusīgā uztvere, no viņa atziņu un pārdomu bagātās dzejas, kurā dziļi un poētiski daudzkrāsaini atsegts mīlestības jūtu skaistums un cildenums, pārņemot tikai tās idilliski naivo, salkani sentimentālo slāni. Jo tieši sentimentālisms bija tas, kas dominēja 70.–80. gadu H. Heines latviskajos atdzejojumos, kuri burtiski pārplūdināja latviešu periodiku (ne viens vien H. Heines dzejolis parādījās sešos septiņos, dažkārt pat desmit atdzejojumos) un kuru darinātāju vidū bija daudz diletantu.

Vecā Stendera garā mīlestību sentimentāli apdziedāja LAPAS MĀRTIŅŠ (1846–1909) dzejoļu krājumos "Mīlestības un mīlestības gaudu ziņģes" (3 daļas, 1868–1881), "Mīlestības dziesmu rota priekš jaunekļiem un jauneklēm par laika kavēkli" (1882), "Mīlestības puķītes jaunībai" (1883), kvantitatī mākslinieciskā kvalitātē gan nepārvēršot, kaut arī viņa ziņģes vieglās uztveramības dēļ ieguva popularitāti lasītājos.

Romantisks patoss un sentimentālisma stīgas caurauda arī VENSKU EDVARTA (īstajā vārdā Edvards Skujenieks; 1855–1897) daiļradi, bet viņam bija arī izjusti dabas un pārdomu dzejoļi, to vidū populārais "Tu to zini" ("Debess tumša, mākoņaina.."). Viņš bija H. Heines veiksmīgs tulkotājs un skolnieks, un, šķiet, tas pasargāja viņu no banālas salkanības un asaraina sentimenta. Subjektīvajām izjūtām Vensku Edvarts atrada konkrētu, koncentrētu izteiksmi, skaistas dabas gleznas, trāpīgas paralēles un kontrastus, emocionālus zemtekstus.

No Stendera sentimentālisma tālāk savā dzejā aizgāja ESENBERĢU JĀNIS (1862–1890). Viņa melanholiskā, skumjā, nāves priekšnojautu piestrāvotā lirika veidojās A. Puškina, M. Ļermontova, H. Heines poētisko vērtību ietekmē. Saviem pārdzīvojumiem viņš vēl ne vienmēr prata atrast pirmreizīgus dzejas tēlus un ekspluatēja romantiķiem raksturīgos rēno vakaru, nakts, rudens uzvēdītos vientulības motīvus. Tomēr atšķirībā no daudziem 70.–80. gadu latviešu dzejniekiem, kas savas izjūtas pauda skaļi un patosēti, J. Esenbergis izveidoja dziļi izjustu un

savdabīgi tēlainu klusuma kultu, jo dzejnieka uztverē tikai klusumā var dzirdēt savus un citu sirdspukstus, tikai klusumā sirds atveras sirdij, atveras mīlestībai. Dzejolī "Ilgošanās" viņš mīļoto aicina:

*Nāc pie manas sirds tik klusi,
Kā nāk puķēm pavasars,
Nāc pie manas sirds un dusi
Tur, kur strautā mēness stars.⁷*

Dzejolī "Mēs ejam tik klusi", ko savā laikā cildinājis V. Plūdons, klusums dabā atmodina vētrainu elpu krūtīs, kvēli lūpās, to svētlaimīgo brīdi divu cilvēku tuvībā, kad "*apkārtne izzūd, kā dažudien tvaiks...*"⁸

J. Esenbergā mīlestības izjūtu tēlojums ienesa latviešu lirikā jaunas, modernismam pietuvinātas vērtību skalas pieteikumu – mīlestību kā garīguma un cilvēcības izpaušmi. Šai ziņā J. Esenbergis uzskatāms par J. Poruka tikumiski šķīstās mīlestības lirikas priekšgājēju.

Nacionālās atmodas laika literatūra ne tikai modināja latviešu tautas nacionālo pašapziņu un cieņu pret individu kā pašvērtību, bet, radot spilgtus, paliekamas vērtības mākslas darbus, iedibināja literārās tradīcijas, nostiprināja poētiskās sistēmas un sagatavoja auglīgu augsni tālākai latviešu literatūras attīstībai ar jauniem sabiedriskiem uzdevumiem un kvalitatīvi augstākām mākslas vērtībām.

¹ Tās pirmpublicējums parādījās tikai pēc F. Mālbergā nāves žurnālā "Burtnieks" (1934, 7.–9. nr.); F. Mālbergis izmantojis G. Merķeļa autobiogrāfiju vācu valodā, kas izdota Leipcigā 1839.–1840. g.

² *Ausekļa Kopoti raksti.* – R., 1929. – 367. lpp.

³ Turpat. – 372. lpp.

⁴ Turpat.

⁵ Turpat. – 279. lpp.

⁶ *Alunāns Ā. Ievērojami latvieši, pirmā burtnīca.* – Jelgavā, 1887. – 35. lpp.

⁷ *Esenbergu Jāņa Kopoti raksti, 1. sēj.* – R., 1924. – 111. lpp.

⁸ Turpat. – 112. lpp.

LATVIEŠU LITERATŪRA NO 1890. LĪDZ 1905. GADAM

19. un 20. gadsimta mija latviešu literatūrā ir pirmais posms, kad mūsu rakstniecība paātrināti tuvinās Eiropas literatūru vispārējiem procesiem. Protams, tas notiek nevienmērīgi, tomēr saistībā ar vispāreuropeisko virzību. Jau 19. gadsimta 80. gadu nogalē Eiropas literatūrās – īpaši vecajās – samērā viendabīgo un ar literāro virzienu pēctecīgumu raksturīgo māksliniecisko ainu, kura vēl pastāvēja klasiskā romantisma un vēlāk klasiskā reālisma kultūrtipos, papildināja stilu un metožu polifoniska daudzveidība, ambivalence kā norma. 80.–90. gados Eiropas literatūrās sākās jauns mākslinieciskās pārorientācijas vilnis, kas atspoguļoja ne tikai estētiskās pārmaiņas, bet arī morāles krīzi, kuru radīja merkantili industriālo attiecību agresīva ielaušanās daudzās cilvēcisko attiecību sfērās. Jaunā laikmeta valdošo sabiedrisko morāli bieži vien raksturo galējs individuālisms un F. Nīčes apokaliptiskā frāze "Dievs ir miris".

Taču Eiropas rakstniecība šo jauno laikmetu nepieņem, daždažādos veidos un nolieguma formās atklādama individuālisma un "dieva nāves" rosināto savstarpējo atsvešinātību starp cilvēkiem, indivīda atsvešinātību no dabas, no vispārcilvēciskās morāles kritērijiem un garīgiem ideāliem. Franču literatūrā jau 70. gados blakus reālismam un naturālismam nostiprinājās simbolisms kā klasisko vērtību apliecinātājs un vienlaikus arī opozīcija pret tām, bet vācu literatūrā gandrīz vienlaikus ar naturālisma uzplūdu 80. gadu nogalē iezīmējās romantisma pārmiešošanās neoromantismā. Reālisma estētika padziļinājās ne tikai sociālanalītiska psiholoģisma virzienā, bet arī filozofiska skatījuma, aksioloģisko patiesību meklējumos. Īpaši raksturīgs šis process bija krievu un angļu literatūrā. Krievu literatūrā zīmīgi bija jau Ļ. Tolstoja ētiskā varoņa meklējumi un cilvēka iekšējās pasaules psiholoģiski padziļināta atklāsmē. (Vēlāk šis process turpinājās A. Čehova daiļradē.) Angļu literatūrā šajā aspektā raksturīga bija T. Hārdija daiļrade. Reālistiskās ievirzes autori tiecās uzsūkt, variēt un interpretēt klasiskā romantisma problemātiku un idejiskos meklējumus, piemēram, uzsvēra romantiskās personības grūtības iekļauties ikdienišķā un pragmatiski racionalizētā

vidē, kā arī reālistiskām un sadzīvīskām situācijām piešķīra otro plānu – filozofisku vai ētisku izgaismojumu, tiesa, dažkārt ar didaktisku pieskaņu. Faktiski vienlaikus norisa īpatnējs process – reālisma un romantisma savdabīga tuvināšanās, kad bieži vien viens un tas pats autors reālistiski tēloja vidi un situācijas, taču izvēlētie varoņu tipāži un konflikti, idejiskā problemātika un tās risinājuma veidi, arī vispārinājums bija izteikti romantiskas ievirzes. (Šī parādība bija raksturīga jau Č. Dikensa, F. Dostojevska, L. Tolstoja, Dž. Konrada u. c. daiļradē.) Notika t. s. tipiskā tēla transformācija tipoloģiskajā, piemēram, cilvēks vairs netika tēlots tikai kā raksturs, bet arī kā vispārināts psiholoģisks un sabiedrīks laikmeta un vienlaikus arī pārlaicības kopums.

Īpatnēja un mākslinieciski respektējama novitāte bija reālisma transformēšanās savā atvasē naturālismā, piemēram, E. Zolā un brāļu Gonkūru daiļradē. Naturālisma estētika pievērsa līdz tam nebijušu uzmanību sociāli apspiesto un deklasēto slāņu dzīvei un cilvēka dabas bioloģiskajai, pat fizioloģiskajai esībai. 19. gadsimta beigās reālistiskas tendences estētikā un poētiskā dažkārt saplūda ar impresionisma priekšstatiem, un par negaidītu romantiski reālistisku introspekciju kļuva K. Hamsuna agrīnie darbi, bet klasiskā reālisma filozofisko ietilpību un perspektīvas atklāja Dž. Konrada daiļrade. Liela nozīme 19.–20. gs. mijas estētisko priekšstatu pārorientācijā bija A. Bergsona filozofijai, kura reālistiskajam un naturālistiskajam kauzālajam pozitīvismam pretstatīja mākslinieka subjektivitāti, viņa radošo individualitāti, intuīcijas lomu un atsevišķā – neordinārā un personiskā – prioritāti pār tipisko un vispārējo.

Reālisma modifikācijām un transformācijām, tuvībai un pat radniecībai ar savu šķietamo pretmetu – romantismu – bija divi galvenie iemesli. Pirmkārt, tieksme atklāt cilvēka dzīvi visā tās universālismā, dažādīgumā, mijiedarbē un pretstatos (tā, piemēram, naturālisma estētisko programmu un skatījuma rakursus ļoti tieši ietekmēja eksakto zinātņu atklājumi fizioloģijā, psiholoģijā, dažādās medicīnās un socioloģijās nozarēs). Reālistiskā kultūrtipa rakstnieki tiecās atklāt ne tikai cilvēku rīcības psiholoģiskos, bet arī sabiedrīskos, nereti – arī bioloģiskos impulsus, uzsverot vides lomu un ģenētisko nozīmi tā vai cita indivīda rīcības pamatojumā. Reālistu mērķis bija attēlot sabiedrības visdažādāko slāņu – arī polāru – dzīvi, ieražas, domāšanas veidu, kā arī cilvēka rīcības bioloģiskos iemeslus. Arī reālisti tiecās iedziļināties cilvēka iekšējā, garīgajā dzīvē, atklājot, ka bieži vien tā ir nozīmīgāka par ārējo faktu reģistrāciju. Tieši 70.–80. gados Rietumeiropas literatūrās sākās straujš psiholoģiskā reālisma aktivitātes laiks, kura īpašs robež-

posms bija G. de Mopasāna noveles un romāni Francijā, T. Hārdija daiļrade Anglijā, bet 19.–20. gadsimta mijā Krievijā A. Čehova daiļrade. Otrkārt, tiklab reālisma metodē, bet vēl jo vairāk klasiskā romantisma pēcteci – neoromantismā, kā arī simbolismā pieauga interese par cilvēka dvēseles duālismu, dubultām un slēptajām instinktu un negaidītu iracionālu izpausmju formām, par zemapziņas izlaušanos konkrētā rīcībā. Romantiskā kultūrtipa rakstnieki tiecās cilvēka esības un realitātes parādības izteikt un vispārināt īpašos simbolos, piemēram, M. Māterlinks "zilā putna" simbolā, vai arī interpretēt romantiskajās un neoromantiskajās opozīcijās ("dvēsele – miesa", "radoša darbība – ikdienišķība", "bezgalība – empīriskā konkrētība", "dievība – sadzīviskums" utt.), taču lielākoties opozīcijas tuvinot un pat hierarhiski vienādojot. Dažkārt šis romantiskais opozicionārisms pārvērtās paralēļu meklēšanā ("garīgais – dievišķais, sakrālais", "tikumiskais – altruistiskais", "skaislais – labais" utt.). Padziļinātā introspekcija, ielūkošanās sevī pašā un arī savu izjūtu distancēta analīze kļuva par raksturīgu 90. gadu literatūras iezīmi un normu. 80.–90. gadu Eiropas romantisms nevarēja ignorēt reālistu (O. Balzaka, V. Tekerija, L. Tolstoja u. c.) milzīgo māksliniecisko pieredzi; tāpēc 19. gs. nogalē romantisms tīrā veidā atrodams vienīgi intīmajā un filozofiskajā lirikā, kā arī īsprozā, kas orientēta uz atsevišķa varoņa vai problēmas patosētu apliecināšanu. Introvertie, metafiziskās ievirzes romantiķi arī latviešu literatūrā, piemēram, J. Poruks, A. Saulietis, 90. gadu darbos tuvojas tam atzaram pasaules literatūrā, kas 20. gs. 40. gados iegūst eksistenciālisma apzīmējumu, bet tā pirmsākumi jau ir romantisko "pasaules sāpju" un cilvēka likteņa determinisma traģiskajā izjūtā. Tā 19. gs. beigās atklājas V. Garšina, A. Strindberga, J. Līva, bet 20. gs. sākuma pasaules literatūrā – M. de Unamuno, R. M. Rilkes, L. Andrejeva daiļradē. Uz romantisma bāzes izaugusi neoromantiski un simboliski tendētā, daļēji arī reālistiskā literatūra arvien vairāk pievērsās atsevišķa indivīda iekšējās dzīves tēlojumam.

Šo intelektuāli ambivalento un mākslinieciski polifonisko 19. gadsimta pēdējās desmitgades posmu dažādi literatūras un mākslas interpretētāji vērtējuši atšķirīgi. Tomēr, neraugoties uz formulējumu leksisko daudzveidību, piemēram, "Rietumeiropas kultūras noriets" (O. Špenglers), "mākslas dehumanizācija" (H. Ortega i Gaset), "individuālisma izpausmju agresivitāte" (M. Vēbers), tos visus vieno apziņa par kāda kultūrlaikmeta un morālisko attieksmju norietu, proti, klasiskā harmoniskā laikmeta un utopisma strupceļu. Šī pasaules izjūta akcentēja literatūras nepieciešamību aktīvi reaģēt, pat protestēt pret jaunajiem

sociālajiem un tikumiskajiem apstākļiem, kas radās sakarā ar straujo un agresīvo kapitālisma tikumisko normu ielaušanos ikdienas dzīvē. Rakstnieki nepieņēma cilvēka pārvēršanu par lietu vai par darijuma objektu, radot vai nu utopiskas atsevišķa indivīda garīgā patvēruma saliņas, vai tikpat utopiskas universāla taisnīguma un laimes sasniegšanas vīzijas. Raksturīga 19. gs. pēdējo desmitgadu literatūras īpatnība ir arī atsevišķu ikdienas tipāžu izgaismošana ne tikai no morāles, rakstura vai konflikta pozīcijām, bet vispārināšana sociālsimboliskās kategorijās, piemēram, A. Čehova stāstā "Cilvēks futrālī".

Latviešu literatūra līdz 80. gadu nogalei diemžēl no šiem straujajiem procesiem paliek pašizolējusies. Mūsu 80. gadu literatūra kultivē sentimentālismu, didaktiski moralizējošu literatūru, labākajā gadījumā – "reālistiskas bildes iz tautas dzīves" (Apsīšu Jēkabs), hermētiski ierobežotu, elēģisku mīlas liriku (Esenbergu Jānis, Vensku Edvarts).

Taču jau 80. gadu nogalē mūsu literatūrā sākās eiropeskā tiecība uz polifoniju un ambivalenci, daudzveidību kā normu. Šī tiecība izpaužas kā opozīcija pret epigonisko un klišejsko sentimentālismu un triviālās formās pastāvošo romantismu. Zīmīga šī laikmeta īpatnība ir tā, ka par reālisma un vēlāk arī introspektīvā romantisma "pirmo poligonu" kļūst literārā periodika. Pirmais jaunā laikmeta literārās paradigmas sāk kultivēt žurnāls "**Austrums**" (iznāk jau no 1885. gada), kas 80. gadu beigās publicē Apsīšu Jēkaba reālistiskos stāstus, bet vēlāk – 90. gados – E. Veidenbauma, Aspazijas, E. Treimaņa-Zvārģuļa, J. Poruka pirmos dzejoļus, Doku Ata, J. Purapuķes, Andrieva Niedras prozas darbus. Tieši "Austruma" slejās noris J. Lautenbaha-Jūsmiņa un T. Zeiferta polemika par mūžīgo un laikmetisko literatūrā. "Austruma" loma latviešu rakstniecības attīstībā ir, pirmkārt, reālisma propaganda, otrkārt, citautu – it īpaši mazo tautu literāro darbu tulkojumu publikācijas, treškārt – principiāli nozīmīgu, latviešu literatūras attīstībai svarīgu literāro polemiku rosināšana. Tiesa, "Austruma" publikāciju politikā dažos posmos, piemēram, no 1892. līdz 1895. gadam, ir noslīdēšana līdz triviālliteratūrai, taču jau 90. gadu vidū "Austrums" atgūst iepriekšējo autoritāti, pateicoties Āronu Matīsa, Andrieva Niedras, vēlāk – T. Zeiferta kultūrstratēģijai. Īpaši T. Zeiferta darbības laikā "Austrums" izceļas ar daudzu vēlāk klasisku statusu ieguvušu darbu pirmpublicācijām, kā arī augstiem kritērijiem žurnāla recenziju daļā. 1895. gadā "Austruma" tradīcijas ne tikai turpina, bet arī papildina, "eiropēizē" P. Zālītes vadītais "**Mājas Viesa Mēnešraksts**", kas propagandē un publicē ne tikai moderno Eiropas literatūru, ne tikai latviešu romantisko

1885.

№ 1.

Austrums

finības un rakstniecības mēnešraksts

izdots un vadīts

no

J. Welmes.

Saturs:

1. Gēvederis.
2. Arīhnu Irībišs. No ģr. Vrihviemneča.
3. Kuginecks. No ģr. Vrihviemneča.
4. Latviešu tautas jūbrēcēzība. No G. Waldemara.
5. Par nollāumi. No J. Reiberga.
6. Jēl netraucē! No Jaunleimū Jāhna.
7. Reiberger Jāhns. Rečolops no R.
8. Drūfās iī D. W. Mertela behrna deenam. No Reortona.
9. Patarā. No Jaunleimū Jāhna.
10. Kāhds swars spēblem pec aubfināšanas? No J. Welmes.
11. Reiwaldamajs. Stāhšs no J. Lurgenewa.
12. Par jēšku lopīšanu.
13. Sīdumū.

Māskawā.

G. Ciešneca un J. Romahna drūtalawā, Arbateclā, Pstona māhā.
1885.

Žurnāla "Austrums" pirmais numurs (1885)

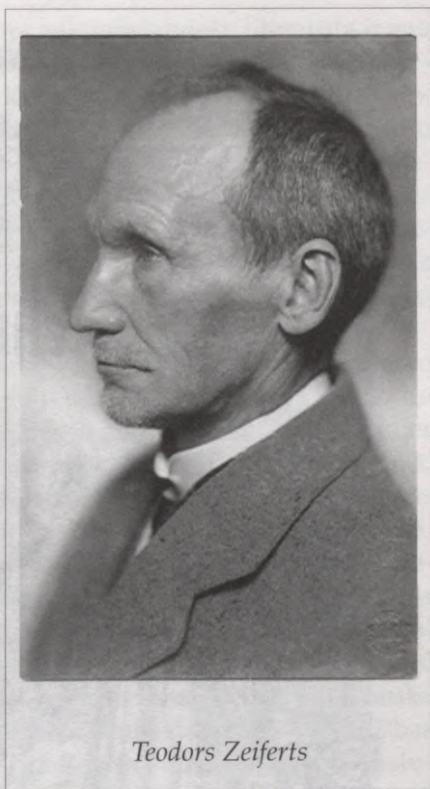

*Dace Akmentiņa – Mirdza, Jūlija Skaidriņa – Asja
Aspazijas lugas "Vaidelote" iestudējumā Rīgas Latviešu teātrī (1894)*

literatūru, bet arī iepriekšējo gadsimtu Eiropas kultūrlaikmetu nozīmīgākos darbus, piemēram, J. V. Gētes "Faustu", F. Šillera dzeju, krievu, franču, itāļu, angļu klasiķu darbus tulkojumos.

• Raksturīga 90. gadu latviešu literatūras īpatnība ir tās paātrinātā, faktiski – lēcienveida tuvošanās un pat iesaistīšanās veco Eiropas tautu literāro meklējumu procesā, taču nebūt ne tikai atdarinoši vai eksperimentāli, bet gan saglabājot nacionāli specifisko māksliniecisko un tikumisko kritēriju savdabību. Protams, latviešu literatūrā šajā laikā dominē tradicionālisms, nevis eksperiments, jo jauna, topoša literatūra vēl nevar atļauties opozicionārismu pret iepriekšējo tradīciju. Raksturīgs arī vēl cits aspekts, proti, 90. gadi ir posms, kad dzīves standarta, materiālās labklājības jēdzieni kļūst par latviešu sabiedrības vispārēju "pareizo" normu. Latviešu rakstnieki ne tikai ar satraukumu un kriti-

cismu, bet bieži vien ar absolūtu negativismu vēro, ka šis ekonomiskais uzplaukums un rosība nenes līdzī arī morāles un kultūras vērtību saglabāšanos un uzplauksmi. Gluži pretēji, industriālās, pragmatiski nacionālās sabiedrības veidošanās, tikai ekonomiski domājoša cilvēka nihilisms pret morālo cilvēku, merkantilisma un individuālisma dominante cilvēka apziņā un mērķos rada ne tikai ētisko nestabilitāti, bet likumsakarīgi – arī cilvēku savstarpējo atsvešināšanos, indivīda atšķelšanos no dabas, garīgā cilvēka neiederību racionalizētajā pasaulē. Izņemot Andrievu Niedru, visi talantīgākie šī laikmeta rakstnieki kategoriski oponenti ekonomiskajam individuālismam, kas kļūst arvien agresīvāks, un veco morāles normu noliegumam un ignorancei. 19. gadsimta pēdējā gadu desmitā Eiropas literatūras un

Teodors Zeiferts

kultūras tendences Latviju skar (pirmo reizi latviešu kultūrā) bez pārāk lielas laika distances. Tikai ar nelielu nokavēšanos latviešu kultūrā ienāk reālisma sabiedriski orientēts pasaules skatījums, gandrīz vienlaicīgi rodas arī klasiskā romantisma un neoromantisma savdabīgs savijums, ienāk arī samērā eksperimentāli pielietots impresionisms, un līdz ar pilsētas nacionālā proletariāta dzimšanu rodas arī naturālistiski tendēta literatūra, kuras centrā saasināts t. s. vienkāršā cilvēka dzīves tēlojums, akcentējot viņa smagos dzīves apstākļus, pazemošanu, pārvēršanu par lietu un saimnieciskās grūtības. Vienlaikus ar šo gandrīz paralēlo Eiropas un Krievijas kultūrnovitāšu importu latviešu literatūrā sākas process, kura būtība ir atšķirīgu literāro metožu, pasaules un cilvēka koncepciju vienlaicīgums ne tikai dažādu rakstnieku daiļradē, bet bieži vien arī viena un tā paša autora darbos (piemēram, J. Poruka, Aspazijas,

Žurnāla "Mājas Viesa Mēnešraksts" pirmais numurs (1895)

A. Saulieša). 19. gs. 90. gadu un 20. gs. sākuma latviešu literatūra ir gan pagājušā gadsimta Eiropas literāro meklējumu pārmantotāja, "uzsūcēja", gan arī tradicionālisma nacionālo ekvivalentu meklētāja. Antitradicionālisms (ar to saprotot reālisma un romantisma klasisko normu apstrīdēšanu vai arī tikai daļēju oponentu tām) rodas samērā pabikli. Tas latviešu literatūrai kā jaunai literatūrai ir normāls, likumsakarīgs process un izpaužas kā tradicionālisma papildināšanas un modernizēšanas mēģinājumi, piemēram, naturālisma uzplaukumā A. Deglava romānā "Zeltenīte" (1895) un impresionisma atblāzmojumā Valda garstāstā "Staburaga bērni" (1895).

Romantisma attīstībā, piemēram, J. Poruka daiļradē, noris vairāku klasiskajam romantismam raksturīgu tēmu nacionāla pārfrāzēšana un atkārtota interpretācija, tomēr tuvojoties jau neoromantiskajai pasaules izjūtai un reālistisku tendenču iepludinājumam romantiskā tēlojumā. 90. gadu latviešu rakstniecības dominante, kas nepārprotami turpinās arī 20. gadsimta pirmajā piecgadē, ir ētiski tīrā, humānā un dvēseliskā, morāli gaišā cilvēka liktenis pasaulē, kura arvien intensīvāk un kategoriskāk, ar gandrīz brutāli agresīvu ātrumu mainās, noliedzot "sirds šķīstuma" nozīmīgumu, aizstājot to ar pragmatiskām vērtībām, ar egoisma, varaš un mantas tieksmi. Māksliniecisko un filozofisko ideju importēšana no cittautu pagātnes mākslas pieredzes, piemēram, Poruka transcendentālās mīlestības koncepcija, realitātes skatījums "no mūžības viedokļa", Aspāzijas mesianiskās atriebējas, taisnības un nākotnes sludinātājas, citas realitātes alcējas idejas ir zīmīga 90. gadu literatūras iezīme. Tipoloģiski šīs minētās idejas atbilst klasiskā romantisma idejām un tēliem vācu un angļu literatūrā. Savukārt dzīvi universāli tēlojošo, bet romantiski interpretējošo rakstnieku programmu faktiski formulē jau E. Veidenbaums 80. gadu beigās, uzsvērdams, ka rakstniecībai jātēlo visas dzīves un cilvēka esības sfēras: "*Dzeja un māksla drīkst rādīt gan skaistumu, gan arī neskaistumu – viņas uzdevums ir rādīt dzīvi, patieso, dzīvo dzīvi, modināt intīmu dzīves saprašanu.*" Tā, no vienas puses, latviešu literatūrā top reālistiski konkrēts dzīves un cilvēka dažādīguma attēlojums, piemēram, Rūdolfā Blaumaņa prozā, bet, no otras puses, latviešu literatūrā pilsoņa tiesības iegūst arī romantiskā pārdzīvojuma kults, romantiskais traukšanās patoss uz nākotni un bezgalīgo universu kā protests pret raupjo ikdienību, piemēram, Aspāzijas dzeja; Ienāk arī cita tipa romantisms, proti, metafiziskais, filozofiskais romantisms, kas apzināti tiek sabalsots, integrēts ar reālisma skaudro, nežēlīgo redzējumu, reālisma detalisko precizitāti un krāsainību, piemēram, Jāņa Poruka

prozā. Šis pārmaiņas lielākoties saistītas ar pozitīvisma kā reālisma galvenā impulsētāja un romantiskā mesiānisma ideju pārņemšanu latviešu literatūras mākslinieciskajā apziņā. Latviešu rakstnieku jaunā paaudze, kā talantīgākos minot E. Veidenbaumu, R. Blaumani, Aspaziju, J. Poruku, Raini, A. Saulieti, šajā jaunajā tiklab sociālo, kā arī mākslinieciski filozofisko kritēriju pārvērtēšanas un rūgšanas procesā ienāk bez tādas fundamentālas nacionālās kultūras bāzes, kas būtu izteikts racionāls pamats un impulss mākslinieciskām novācijām. Pat spožākie 19. gadsimta Eiropas literatūras sasniegumi – O. Balzaka, I. Turgeņeva, M. Ļermontova, F. Šillera, H. Heines, Č. Dikensa u. c. darbi – latviskos tulkojumos liecina, ka šo autoru savdabības bieži vien tiek vēl nivelētas apgaismes reālisma manierē. Likumsakarīgi arī tas, ka ne Auseklis, A. Pumpurs, Apsīšu Jēkabs, pat ne brāļi Kaudzītes nespēj būt šīs jaunās paaudzes rakstnieku cilvēka universāla tēlojuma un māksliniecisko kritēriju ideāls. Minētie "vecie" rakstnieki, būdami nepārprotami talantīgi, 90. gados jau tomēr ir kļuvuši par nacionālās literatūras pieminējamiem šī vārda vislabākajā nozīmē, un, piemēram, t. s. tautisko romantiķu idejas atdzimst 20. gadsimta 30. gadu specifiskajos apstākļos. 90. gadu latviešu rakstnieks izjūt nepieciešamību vienalga kādā veidā, tomēr iesaistīt nacionālo literatūru to gadu Eiropas literatūras ideju un māksliniecisko paradigmu procesā. Īstenojot latviešu literatūras "europeizēšanu", latviešu rakstnieki tiecas apvienot Eiropas pagātnes un tagadnes rakstniecības tradīcijas. Tā Raiņa māksliniecisko ideju un vērtību pasauli galvenokārt rosina antīkie klasiķi, J. V. Gēte, taču arī H. Ibsens; Aspazijas – F. Šillers, Dž. Bairons, taču arī laikmetīgie G. Hauptmanis un H. Zūdermanis; Poruka – R. Vāgners, J. V. Gēte, taču arī Ļ. Tolstojs, F. Niče; Blaumaņa – Č. Dikenss, J. V. Gēte, novelistikā – G. de Mopasāns, A. Čehovs; Veidenbauma – antīkie autori, H. Heine un tā saucamie mīkrokrēšļa noskaņu dzejnieki. 90. gadu latviešu rakstniecības debitanti iepazīstas arī ar A. Šopenhauera skepticizmu, F. Ničes egocentriskās un voluntāri aktīvās personības kultu, ar Ļeva Tolstoja pasīvās pretošanās idejām un arī ar K. Marksa un K. Kautska sociālkritiskajām idejām. Raksturojot šo Eiropas pagātnes un tagadnes kultūrabsoļēšanas posmu, J. Rudzītis uzsvēris, ka tad "*.. pāri Latvijai plūstin plūst visa kontinenta garīgie strāvojumi. No Vācijas, no Francijas, Anglijas, no Pireneju pussalas un Skandināvijas, no senās Grieķijas un Romas šurpu nāk jauni iespaidi viens pēc otra. Savā starpā tie var būt pretstatīgi, pat naidīgi, tomēr sajaucas kopā un veido mūsu vētras un dziņu laikmetu ar jaunromantismu kā eiropēiskā ideālisma nostiprinātāju.*"¹ Arī R. Klaustiņš ir uzsvēris, ka 90. gadi "bij

lepns un sajucis laiks, kad latvju tautai tika pirmo reiz plaši jo plaši atvērti Vakareuropas kultūras avoti. Tāpēc arī pirmie minētās lielās kultūras strāvas pionieri [Latvijā] bij pilnīgi nogrimuši veco un jauno kultūrtautu rakstos. Ko viņi domāja, tās bij Vakareuropas domas, ko viņi juta, tie bij lielo tautu ideāli, kas viņu ātraudzību fantāzijās izveidojās par zalgojoši skaistu un iedomāti konsekventu jaunu pasauli, kur dzejnieki un sapņotāji bij valdnieki un pavēlnieki."² Faktiski tas nozīmē, ka 90. gadu literatūras centrā ir brīvas, suverēnas, dabiskas personības pašapliecināšanās tieksme (nereti – ar mesiānisku dominanti) un augstu ētisku, sociālu un metafizisku ideālu projicēšana ikdienā, to nemītīga apliecināšana kā pamats humānisma nezūdamībai. Pēc A. Gobas domām, 90. gadu latviešu rakstniecības centrā ir arī nemierīgi protestētāji, "kas iziet pasaulē ar saucieniem pēc cilvēka tiesībām apspiestiem un nelaimīgiem, ar sociālās taisnības prasībām un vecās pasaules apsūdzību, kā tas ir Ed. Treimaņa, J. Raiņa, Aspazijas dzejā".³

90. gadu literatūra attīstās divos paralēlos, dažkārt arī tuvinošos virzienos. Pirmais – vispārcilvēcisko vērtību (ar tām saprotot pirmsindustriālā laikmeta morāli, altruismu, humānismu) aizstāvība pret arvien agresīvākajām racionālistiski pragmatiskajām ikdienas normām, cenšoties būt ne tikai iekšēji tikumiska un humāna varoņa veidotāja, bet arī ārēji mazaktīvā, introspektīvā cilvēka pašvērtības apliecinātāja. Otrais – sociālkritiskais virziens svārstās amplitūdā no topošā proletariāta nabadzības un beztiesīguma atklāsmes līdz pat sporādiski izteiktiem sociālās cīņas aicinājumiem. Šo gadu literatūras saturisko virsbūvi veido trīs galvenās tematiskās līnijas: pirmkārt, cilvēka iekšējās pasaules – arī pretrunīgas un disharmoniskas – tēlojums, otrkārt, laikmeta sociālo un morālo negāciju atklāsmes un to kritika, treškārt, izvairoties no ikdienišķās, "tukšās" un amorālās tagadnes, sapņa un ideāla kults, pat to glorifikācija. Daļa literatūras apzināti uzņemas sabiedrisku angažementu (sievietes emancipācija Aspazijas daiļradē, Treimaņa-Zvārguļa līdzjūtība "nabaga brāļa" ciešanām, Raiņa un daļēji arī Veidenbauma sociālais protests, Doku Ata un Pērsieša pilsētas un lauku dzīves īstenību kritizējošā proza un fabulas). Tiesa, tematiskais princips 90. gados vairs netiek uzskatīts par vērtību kritēriju. Tā J. Poruks ir rakstījis: "Laucinieku dzīve ir tēlota. Ir tēlota arī pilsētnieku, izglītotu latviešu dzīve, viņu liktenis un laime. Bet, ja latviešu sadzīve garīgā ziņā tiešām tik nabadzīga, kā tas iz mūsu rakstnieku ražojumiem redzams, tad jau cilvēkam nebūtu vērts dzīvot."⁴ Atsevišķas individualitātes iekšējās pasaules pašvērtīguma un cilvēka likteņa izgaismošana tiklab sabiedriskajā realitātē, kā arī mūžības perspektīvā

klūst par 90. gadu literatūras virzošo spēku. Un visā šīs daudzveidības spektrā gandrīz katrs rakstnieks tiecas pēc konceptualitātes, nesamierinoties tikai ar dzīves aprakstīšanu vai raksturu attēlošanu. Raksturīgi, ka pat R. Blaumanis, kas iesāk ar tradicionālām reālpsiholoģiskām novelēm, jau pašās gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā gan savā novelistikā, gan dramaturģijā cenšas mākslinieciskos simbolos vispārināt cilvēka situāciju šajā humānisma krīzes laikā. 90. gadu latviešu literatūra "padara par savu" romantiskā optimisma un romantiskā humānisma dominanti, ticību cilvēkā esošajiem pozitīvajiem spēkiem. Vecajām kultūrtautām tolaik jau samērā raksturīgo literatūras objektu – sašķelto, dehumanizējušos cilvēku – kā normu un realitāti latviešu literāti vēl negrib pieņemt un uzskata to tikai par marginālu parādību vai novirzi no normas, kuru iespējams labot vai kurš pats, izejot maldū ceļus un sirdsapziņas katarsi, atgriežas pie tikumiskas skaidrības un morāliski tīriem principiem, noraidot pārdošanos naudas varai vai pragmatiskam izdevīgumam. Šī tendence ir Aspazijas, Blaumaņa un Poruka darbos, bet īpaši reljefi un spēcīgi – Saulieša prozā. Raksturīgs 90. gadu literatūras (īpaši – romantiski tendētās) tipāžs ir stoiciskais, iekšēji un ārēji aktīvais cilvēks, kurš, neraugoties uz zaudējumiem reālajā dzīvē, saglabā un aizsargā savu garīgo – morāli tīro, ideālo un cēlo – individualitāti. Daļa sociocentriski tendēto autoru propagandē pasionāro cilvēku, cīņā saucēju, augstākās idejas bruņinieku. Īpaši tas attiecināms uz Raiņa, daļēji – uz Aspazijas daiļradi. Bet līdztekus tam tautiskā romantisma idejas gūst filozofisku padziļinājumu un mākslinieciski universālu izgaismojumu, piemēram, Aspazijas un Raiņa daiļradē. Taču arī šeit ir kāda raksturīga, hronoloģiska mūsu literatūras īpatnība. 90. gadu latviešu rakstniecībā literārie virzieni atklājas samērā viendabīgi, piemēram, Aspazijas un Poruka romantismam 90. gados ir nepārprotami analogi 19. gs. veco tautu literatūrās, tāpat kā R. Blaumaņa reālismam, taču gadsimta beigās un vēl jo vairāk 20. gadsimta sākumā latviešu rakstnieku radīto vairs nav iespējams šauri un konstanti iekļaut tikai viena virziena rāmjos, piemēram, Blaumaņa reālistiski konkrētie raksturi un vides zīmējums iegūst eksistenciāli asu, pat filozofisku izgaismojumu (noveles "Nāves ēnā", "Baltais", lugas "Dzīvais ūdens", "Ģenoveva"). Savukārt Aspazijas lirikā un dramaturģijā ir ne tikai romantiskie konflikti, romantiskais utopisms un romantiskā "zudušas paradīzes" mesiāniska radīšana, bet jau simbolisks romantisko konfliktu un ideālu skatījums stoiciskā rezignācijā, piemēram, dzejoļu krājumā "Dvēseles krēslā" (1904).

Latviešu rakstnieks šajā piecpadsmitgadē no 90. gadu sākuma līdz 1905. gadam (kā nosacītu robežposmu uzskatot 90. gadu nogali, kad mākslinieciski oriģināli manifestējas nākamā paaudze ar V. Plūdoni, Andrievu Niedru, A. Saulieti, K. Skalbi, A. Brigaderi kā savdabīgākajiem un talantīgākajiem) apzināti uzņemas ne tikai mākslinieciska novatora funkcijas, bet arī sabiedriski angažēta pravieša, sabiedrības virzītāja, humanizētāja funkcijas. Tieši šai laikposmā latviešu rakstnieks apzinās to, ka literatūra, protams, nav ne morāles, ne didaktikas kalpone, bet gan tagadnes problēmu un cilvēka esības izgaismotāja mākslinieciski specifiskā veidā. Sakarā ar eiropēiskās kultūras tradīciju nevienmērīgu iesakņošanos mūsu kultūrā 90. gadu rakstniecības novitātes ir reducējamas tikai uz nedaudzām īpaši talantīgām personībām – E. Veidenbaumu, Aspaziju, J. Poruku, R. Blaumani, visubeidzot Raini – un daļēji arī A. Saulieti un E. Birznieku-Upīti, kuri katrs savā veidā iedibina latviešu literatūrā noturīgus mākslinieciskus kodus; tos var gan apstrīdēt, var tiem oponentēt, bet nav iespējams noliegt. Tikai kā mehāniski pārņests, eksperimentāls un pat pašmērķīgs novatorisms uztverama Zeltmata proza, J. Paļeviča lugas, daļa A. Deglava romānu, piemēram, "Jaunā pasaule", un J. Purapuķes antifeministiskie sarži. Šī formāli īsā, desmitgadi ilgušā posma lēcienvēidīgumu un paātrinājuma intensitāti raksturo tas fakts, ka 90. gadu sākumā tiek ignorēti E. Veidenbauma dzejoļi un Aspazijas agrīnās romantiskās drāmas, ka 90. gadu vidū tiek pārprasts un vienveidīgi interpretēts J. Poruka romantiski konceptuālais stāsts "Pērļu zvejnieks", bet jau 19.–20. gadsimta mijā par normu tiek atzītas Aspazijas ideju drāmas, latviešu literatūrā rodas spoži sasniegumi balādes un poēmas žanrā (V. Plūdoņa "Rekviēms", "Divi pasaules", "Atraitnes dēls"), ka dzejoļu krājums tiek veidots nevis kā atsevišķu lirisku ekspromtu kopums, bet gan kā ciklizējams, stingrā kompozicionālā secībā izkārtojams veselums (Aspazijas "Sarkanās puķes", vēlāk – Raiņa "Tālas noskaņas zilā vakarā"), ka top tāda romānistikas virsotne kā Andrieva Niedras "Līduma dūmos" (1899) un Blaumaņa meistar-noveles ("Andriksons", "Purva bridējs", "Nāves ēnā" u. c.) un drāmas ("Pazudušais dēls" jau 1893. g., vēlāk – "Indrāni" un "Uguni"), bet pašā gadsimtu mijā Raiņa dzeja ar tās universālajām laika un telpas dimensijām, ar altruistiskās personības heroisko koncepciju, ekspresīvu māksliniecisko spriegumu un filozofisku piesātinājumu, kas skar daudzas aktuālas un samilzušas laikmeta problēmas.

90. gadi latviešu rakstniecībā ir gan evolucionārs, kontinuitīvs periods, gan arī radikāla lūzuma un galēju pārmaiņu posms, kurā

patriarhāli didaktisko, nacionāldeklaratīvo un sentimentālo literatūras izpratni augstākā līmenī paceļ jaunās paaudzes rakstnieki. Viņi – Aspazija, J. Poruks, R. Blaumanis, E. Veidenbaums, Rainis, kā arī citi mazākas intensitātes talanti – ievēd latviešu literatūrā eiropiski vispārcilvēcisko tematiku klasiskā un dažkārt jau arī modernistiskā veidolā. Faktiski 90. gadu nogalē latviešu literatūrā konstatējami gandrīz visi vecajām Eiropas kultūrtautām raksturīgie literāro žanru un māksliniecisko metožu ekvivalenti – jau pastāv klasiskā reālisma novele, stāsts (R. Blaumanis, J. Poruks, A. Saulietis, A. Brigadere, Pērsietis) un pat romāns koncepcija (Andrieva Niedras "Liduma dūmos"); ir psiholoģiskā romāna eksperiments (J. Poruka "Rīga"); ir arī klasiskā romantisma īsproza (J. Poruks), romantiskais filozofiskais romāns (J. Poruka "Pērļu zvejnieks"), ir romantiskā drāma (Aspazijas "Vaidelote", "Atriebēja"), romantiskā lirika (Aspazija, J. Poruks, Rainis); ir arī vienas vai dažu metožu ietvaros grūti ietilpināmā E. Veidenbauma dzeja, kas, no vienas puses, sakņojas antīkā hedonismā, klasiskā romantisma brīvās un suverēnās personības apliecinājumā, bet, no otras puses, *fin de siecle* mijkrešļa noskaņās, pesimismā un asā, kategoriskā sociālajā protestā un pat revolucionāru ideju propagandā. Par metožu polifoniju un mijiedarbību jārunā arī J. Poruka prozā un pat Aspazijas daiļradē, kurā romantisko pasaules izjūtu dažkārt papildina naturālistiski akcenti. Romantiķu aizstāvētā diskriminēto un nabadzīgo slāņu tiesību ideja ir transformējusies E. Treimaņa-Zvārģuļa "nabagā brāļa" reālistiskajā likteņtēlojumā; kā fonu izmantojot pilsētas proletariāta dzīvi, naturālistiski tendētu prozu (stāsti, kā arī romāni "Zeltenite", "Jaunā pasaule") rada Augusts Deglavs; impresionistiskā metode dominē Valda (Voldemāra Zāliša) bērnu garstāstā "Staburaga bērni"; ar Zeltmata stāstu "Vijolītes" latviešu prozā ienāk, kaut arī atturīgs, tomēr jau pietiekami atklāts cilvēka seksuālās dzīves tēlojums; romantiski simboliskās līroepikas spožus paraugus rada Vilis Plūdonis, kurš savās piezīmēs atstājis raksturīgu 90. gadu jaunienācēju universālisma un eiropēiskās tiecības liecību: "*Mans uzdevums padarīt mūsu valodu par spējīgu izteikt visu, visu. Visos dzejas arodos atstāt paraugus. Romānā, novelē, traģēdijā, komēdijā, drāmā, dziesmā, balādē, romancē, sonetā, epigrammā, ceļojuma aprakstā, anekdotē etc.*"¹⁵

Tieši šī maksimālistiskā vēlme radīt literatūru, kas būtu līdzvērtīga Eiropas "veco" tautu tradīcijām gan žanru amplitūdas, gan ideju, gan māksliniecisko īpatnību un potenču ziņā, tomēr vienlaikus atklājot arī nacionālo savdabību, ir pamatā šim latviešu rakstniecības "zelta

laikmetam" kā pirmajam vispāreuropeisko klasisko tendenču atspoguļojumam mūsu rakstniecībā.

90. gadu literatūras pirmsākums – smalkjūtīgs un raksturu loģikā (ne didaktismā) sakņojies psiholoģiskais reālisms – formāli ir saskatāms jau 80. gadu nogalē tapušajos Blaumaņa stāstos "Nezāle" un "Spijēnos", meistarnovelē "Raudupiete". Savukārt Aspazijas romantiskā drāma "Atriebēja" (1888) aizsāk klasiskā romantisma personības pašapzināšanās, pašpietiekamības un protesta idejas. Tikai pēc autora nāves publicētajos, bet jau 80.–90. gadu mijā tapušajos E. Veidenbauma skepticiskajos, sarkastiskajos, nihilisma un *carpe diem* motīvu dzejoļos atklājas modernistiskajai pasaules izjūtai tuvais tipāžs – klasisko ideālu cilvēks, kurš, nespēdams atrast savā laikmetā daudz maz cerīgu, optimistisku atbildi uz sociālajiem un eksistenciālajiem jautājumiem, daļēji jau ir skeptiķis un sašķelts indivīds un tāpēc par vienīgo vērtību atzīst savu personisko suverenitāti. Ar nepārprotamu un daudzveidīgu intensitāti latviešu literatūras jaunais, eiropeiskais laikmets sākas 1893. gadā, kad vispārēju ievērību izraisa J. Jansona (Brauna) pamfletiskā apcere "Domas par jaunlaiku literatūru" par latviešu rakstniecības stagnātisko, vienvēidīgo situāciju un reālisma aktualitāti. Šī procesa neatgriezeniskumu 1894. g. sākumā pierāda Aspazijas romantiskās drāmas "Vaidelote" iestudējums, bet iepriekšējā gadā – R. Blaumaņa reālpsiholoģiskā drāma "Pazudušais dēls", viņa pirmā stāstu grāmata "Pie skala uguns". Tieši 1893.–1894. g. par vispārzināmu literatūras faktu un sabiedrības atzinības objektu kļūst Eduarda Veidenbauma rezignētā, bieži vien absolūta skepticisma, taču vienlaikus arī asa sociāla protesta piesātinātā dzeja. Faktiski četras personības – vispirms R. Blaumanis un Aspazija, tad (pēc nāves) E. Veidenbaums un, sākot ar 1894. gadu, – J. Poruks, bet gadsimta nogalē arī Rainis, A. Saulietis, Andrievs Niedra un V. Plūdōnis – rada un "eiropeizē" tiklab latviešu 90. gadu literatūras žanrus, kā arī literāri estētiskās kvalitātes. Ja Veidenbaums, Aspazija un Poruks (vēlāk – arī Rainis) iet pasaules romantizēšanas un romantiskā protesta ceļu, tad Blaumanis ar zemnieciskās pasaules kā vispārcilvēciska modeļa mītu ievēd tradicionālajā reālisma telpā vispārcilvēciskas kaislības ("Raudupiete", "Purva bridējs"), pazemojuma, atriebības un vainas sajūtas ("Andriksons"), cilvēku ētiskuma un atšķirīgas rīcības daudzveidīgu atklāsmi nāves priekšā ("Nāves ēnā").

Kaut gan šo paātrināto latviešu literatūras eiropeizēšanās un modernizēšanās lēcieni rada un niansē tiklab reālistiskā, kā arī romantiskā kultūrtipa rakstnieki, atsvabināšanās no 80. gadu mākslinieciskās

stagnācijas un klišejsma sākas reālisma principu vārdā. Iepriekšējais reālisms, kura augstākā virsotne ir 80. gadu nogalē periodikā publicētie Apsīšu Jēkaba stāsti "Pie pagasta tiesas" un "Bagāti radi", ir marķēts ar kristīgās moralizēšanas un tikumiskās pārtapšanas obligātuma zīmogu; autors, uzticēdamies konkrētiem dzīves faktiem, sulīgi un precīzi attēlodams laikmetiskus raksturus, kolīzijas tomēr atrisina ar kristīga sludinātāja paņēmieniem, tādējādi nonākdams konfliktā ar raksturu un situācijas attīstības loģiku. Rodas disonanse starp reālisma faktu patiesību un moralizējošo, uzspiesto konflikta atrisinājumu. Arī tautiskā romantisma eksaltācijas gadi jau ir garām, šī romantisma monumentālais, vispārcilvēciski filozofiskais un nacionālais kodols ir koncentrēts A. Pumpura eposā "Lāčplēsis" (1888). 90. gadu sākumā latviešu dzejnieku lielākā daļa epigoniski un daudzkārt pat diletantiski seko sentimentālisma un romantisma elēģiskajām "mijkrēšļa" tradīcijām, kuras intonatīvi un mākslinieciski spriegā līmenī spēj noturēt vienīgi Esenbergu Jānis (1862–1890) un Vensku Edvarts (1855–1897). Šādā situācijā principiāla kultūrprovocējoša nozīme bija 1888.–1889. gadā notikušajai T. Zeiferta un J. Lautenbaha-Jūsmiņa polemikai, kas vēlāk ieguva apzīmējumu "Dzejnieks un viņa laiks". Šai polemikai, neraugoties uz T. Zeiferta argumentu šķietamu pārsvaru, piemita sholastiska strīda raksturs, jo būtībā tā nepārprotami ir reducējama uz reālisma un romantisma (kā arī tā atvases – sentimentālisma) kultūrtipu mākslīgu un sasīnātu pretstatījumu. Taču konkrētajā literatūrvēsturiskajā situācijā šai polemikai ir izteikti principiāla nozīme, jo tā ir pirmais nopietnais mēģinājums censties pārvarēt 80. gadu latviešu literatūras literāro konservatīvismu un hermētismu, vispārējo atpalcību no Eiropas literārās dzīves procesiem. Tieši šī polemika, respektīvi, T. Zeiferta nostāja, rosina jaunos latviešu autorus interesēties par reālisma milzīgajām un neapgūtajām potencēm latviešu rakstniecībā. Ar vairāk nekā simtgadu distanci rezumējot, ka polemikā taisnība ir bijusi abiem diskutantiem, tomēr būtiskāka ir T. Zeiferta estētiski novatoriskā pozīcija, kas bija auglīga un impulsējoša 90. gadu latviešu reālisma daudzveidīgam uzziedam un ir nepārprotama "priekšspēle "jaunās strāvas" cīņiem" (Ligoṭņu Jēkabs) par reālisma nostiprināšanos latviešu literatūrā.

Šo radikālo lūzumu literatūras vērtību un mērķu izpratnē rada ne tikai jaunās rakstnieku paaudzes informētība par pasaules kultūras mantojumu, cittautu rakstniecības tematiku, ne tikai vispārcilvēcisko kritēriju jauna izpratne, bet arī sociālās līdztiesības un sociālā humā-

nisma prasības. Pēdējās it īpaši saistītas ar Jauno strāvu, kas ir 90. gadu pirmās puses radikālākā sabiedriskā kustība.

Jaunā strāva savā būtībā tomēr bija neviendabīga, zināmā mērā pat iekšēji polāra sabiedriskā kustība, kas bāzējās uz marksisma, darvinisma un pozitīvisma idejām, nereti tās vulgarizējot un absolutizējot. Jaunās strāvas raksturīgs izpausmes veids bija sociāldemokrātisko ideju propaganda, taču rezultātā, tāpat kā jebkurš vienpusīgi pārņemts ideju komplekss, Jaunā strāva izira ne vien carisma represiju dēļ, bet arī tāpēc, ka tās vidū bija ne tikai radoši mākslinieki (kā Rainis, Aspazija), ne tikai kritiski domājošie analītiķi (kā M. Valters), bet arī dogmatiski (kā J. Jansons (Brauns)), ne tikai liberālo reformu un universālisma piekritēji, bet arī kategoriski revolucionāri. Šīs atšķirības apvienot bija grūti. To pierāda Jaunās strāvas kustībā aktīvo cilvēku vēlākie likteņi 20. gs. pirmajā desmitgadē. Rainis un Aspazija tiecās apvienot individuālismu, sociālismu un garīgās kultūras vērtības, turpreti J. Jansons (Brauns) kļuva par diezgan kategorisku literatūras socioloģizētāju, savukārt M. Valters – par tikpat kategorisku literatūras estētiskās funkcijas aizstāvi.

Tomēr Jaunās strāvas vēsturisko nozīmi literatūrā, neraugoties uz tās idejisko un māksliniecisko vienpusību, nedrīkst novērtēt par zemu. Tieši jaunstrāvnieceki bija pirmie – jau pirms Poruka un Aspazijas –, kuri vērsās pret provinciālismu un 80. gadu literatūras sentimentālismu un nacionālromantisma epigonisko raksturu, kategoriski un asi prasot literatūrā reālismu. Reālisma nozīmes izcelšana un aktīva propaganda ir Jaunās strāvas vēsturiskais nopelns latviešu literatūrā. Arī humanitāro un sabiedrisko zinātņu jomās Jaunā strāva radīja pavērsieni. Jaunstrāvnieceki pirmie latviešu lasītāju iepazīstināja ar darvinismu un marksismu, ar I. Tēna, G. Brandesa mākslas koncepcijām, ar E. Hekeļa un O. Konta dabas filozofiju. Jaunstrāvnieceki ir tie, kas īpaši uzsvēra sievietes līdztiesību visās dzīves sfērās, un zīmīgi, ka viens no pirmajiem modernā feminisma uzliesmojumiem Eiropā ir Aspazijas personība un daiļrade. Jaunstrāvnieceki uzsvēra arī sociāli maztiesīgo slāņu aktivitātes nepieciešamību, netiešā vai slēptā veidā propagandējot marksismu (nereti – tā vulgāru interpretāciju), kā centrālo uzsverot šķiru cīņas aktualitāti.

Jaunstrāvnieceku idejas ir tuvas T. Zeifertam, E. Pīpiņam-Vizulim literatūras kritikā, Pērsietim, P. Sarķim – rakstniecībā, nemaz nerunājot par sabiedriski angažētiem lirikiem, piemēram, Zvanpūti, Ceroni u. c. sociālo ideju rezonētājiem liriski klišejskās formās.

Jaunstrāvnieceku literatūrteorētiskā un literatūrkritiskā bāze galvenokārt bija I. Tēna pozitīvisma filozofija, kas absolutizēja sabiedriskās

vides, sociālā noskaņojuma un apkārtnes noteicošo lomu rakstnieka personības un mākslas darba tapšanā. Turklāt jaunstrāvniecisko kritiķu interpretācijā I. Tēna teorija tika saskaņota ar vulgārmarksisma uzskatiem par mākslu kā sabiedriskās dzīves atvasinājumu, tika uzsvērtā doma par mākslas absolūto atkarību un izcelsmi no laikmeta apstākļiem, īpaši – no sociāli ekonomiskajiem. Tiesa, literārajā praksē jaunstrāvnieciskie kritiķi daudzas literatūras īpatnības, īpaši romantiskā tipa autoru (Poruka, Aspazijas) daiļradi, nespēja izskaidrot tikai ar šiem faktoriem, un tad nereti vērtējumi pārvērtās žultainos pamfletos vai absolūtā ignorancē.

Tomēr kopumā jaunstrāvnieciski tendētā literatūras interpretācija un literārā programma bija reālisma attīstībai rosinoša un dažkārt pat absolūti iznīcinoša 80. gadu latviešu literatūras sastingumam, stereotipiem un triviālliteratūras komerciālismam.

Sabiedriski tendētā reālisma kategorisks un dažkārt arī pārlietu saasināts propagandētājs (ignorēdams romantisma vispārcilvēcisko nozīmību) J. Jansons (Brauns) jau minētajā apcerē "Domas par jaunlaiku literatūru" un turpmākajos darbos galīgi diskreditēja sentimentālisma autorus un tautiskā romantisma epigoņus, argumentēti pierādot šo virzienu atrautību un distancēšanos no konkrētās dzīves problēmām un aktualitātēm. J. Jansona (Brauna) prasība pēc reālisma, jaunlaiku dzīves konfliktu un t. s. "vienkāršās tautas" un "mazā un pazemotā", sociāli apspiestā cilvēka dzīves tēlojuma atbilda tiem centieniem un ideāliem, kas bija aktuāli jauno rakstnieku paaudzei. Šo rakstniecības estētisko platformu pieņēma kā savu mazāka mēroga talanti (Pērsietis, Doku Atis, J. Janševskis u. c.). J. Jansona (Brauna) rakstiem piemita tiešs rakstniecības kā sabiedriska piedēkļa sociocentrisks kategorisms (kaut gan to nozīme, atmaskojot literārus stereotipus, anahronismus un pieprasot reālismu, konkrētajā situācijā bija ļoti būtiska), un tāpēc daļai jauno rakstnieku viņa viedoklis pilnībā šķita riskants. Te zīmīga ir izcilākā reālista R. Blaumaņa nostāja: "[...] mēs J[anson]am atbildēsim ar saviem darbiem. Mūsu darbi būs mūsu aizstāvji!"⁶

Īpaša vieta ne tikai 90. gadu literatūras kontekstā, bet visas turpmākās latviešu rakstniecības attīstībā ir EDUARDAM VEIDENBAUMAM (1867–1892). Viņš dzīves laikā neredz publicētu ne rindiņu no saviem apmēram simt oriģināldzejoļiem, kas 90. gadu pirmajā pusē parasti izplatās rokrakstos, bet grāmatā, cenzūras revidēti (sabiedriski asākie dzejoļi vispār netiek publicēti), iznāk tikai 1896. gadā. Hipotētiski spriežot, Veidenbauma dzejoļi radušies no 1889. līdz 1891. gadam un

Eduards
Veidenbaums

tāpēc faktiski ievada jauno latviešu rakstniecības laikmetu, kaut gan periodikā tie tiek publicēti tikai, sākot ar 1893. gada pavasari. "Veidenbauma dzeja pieder pie tām mākslas parādībām, kas pašas rada sev īpašas "nodaļas" kultūras vēsturē un pašas šīs "nodaļas" arī pārkāpj. [...] no Veidenbauma [dzejas] iztek ne vien sabiedriskās dzejas strāva, bet arī individuālās un pat klasiskās. Viņš savā plašajā personībā tās visas aptvēris, nevienai nedodams sevišķas priekšrocības" (L. Volkova), turklāt "Būdam gara revolūcionārs, neapmierināts ar visu esošo dzīves netaisnību un intelektuāli dziļš cilvēka likteņa pesimists, sarkastisks smējējs un epikūriskas baudas slavinātājs, [...] Veidenbaums pozitīvu ideālu neuzstāda."⁷ Padomju literatūrvēsture Veidenbauma dzeju interpretēja kā sociālkritiskās, reālistiskās, pat revolūcionārās dzejas pirmo priekšvēstnesi Latvijā. Šāda tematika Veidenbauma dzejā tik tiešām ir atrodamā, un vairāki šādas ievirzes dzejoļi (piemēram, "Mosties, mosties reiz, svabadais gars") pieder pie viņa vislabākajiem

un latviešu lirikas vēsturē visnovatoriskākajiem. Taču kopumā Veidenbauma dzeja ir daudzkārt universālāka, var pat teikt, ka "*Veidenbaums iezīmē veselu laikmeta etapu starp romantisko pasauli un vēlāko sabiedriski reālistisko dzeju moderni eiropiskā virzienā*"⁸. Kaut arī Veidenbauma dzejā gandrīz pilnībā valda reālistiski konkrēta, nereti – groteski šaržēta laikmeta faktūra, poētisko detaļu tiešums, to precizitāte un ekspresīvs kāpinājums, eksistenciāls un satīrisks saasinājums, tomēr tās saturiskajā problemātikā dominē daudzas romantisma paradigmas: "pasaules sāpju" fatālisms un enerģisks, kategorisks negativisms pret sociālo netaisnību, cilvēka dabas antagonismu; pastāv arī negatīvo īpašību izgaismojums, kuram pretstatā atklāta romantiska ilgošanās pēc ideāla ar raksturīgajām opozīcijām – sapņu tālumi kā patiesā dzīve, bet zemes dzīve kā bēdu un sāpju ieleja (piemēram, dzejolis "Kā gulbji balti padebeši iet"). Faktiski Veidenbauma dzejā ambivalentā saistībā pastāv filozofisks skepticisms, pat nihilisms ar sociālo revolucionārismu un galēju individuālismu, pastāv suverēnas, patstāvīgi domājošas personības pašapziņa, pašcieņa, pat mesianisms, tiecoties iznīdēt sabiedrības un cilvēka negācijas, nepieņemot virspusējas normatīvas likumības, un tam blakus sūrst hedoniski izaicinoša, rūgta samierināšanās ar cilvēka likteni. Ar Veidenbaumu latviešu dzejā pirmoreiz ienāk reālā dzīve ar visām tās neizbēgami dažādajām, kontrastainajām un nereti pat absurdajām izpausmēm. Dzejnieka attieksme pret šo realitāti ir izteikti skeptiska, un Veidenbaumam vienlīdz nepieņemami ir gan laikmetā valdošais alkatīgais un antihumānais, egoistiskais merkantilisms, liekulīgs un melīgs klerikālisms, gan arī cilvēka apziņas un mērķu aprobežotība, pakļaušanās naivām utopijām un sadzīviskām prasībām. Veidenbauma ideāls ir garīgi rosīgs, intelektuāli nesaudzīgs patiesības, atklātības un humānisma ideālus aktīvi aizstāvošs indivīds, kurš, nespēdams uzticēties romantiskā utopisma idejām, par patiesāko veidu izvēlas romantisko protestu skalā no nihiliska, ironiska skepticisma līdz pat revolucionāram mesianismam un "pasaules sāpju" dramatismam. Veidenbauma dzejas īpašo vietu nosaka ne tikai tās tematiskā un intonātivā pirmreizība – nāves un iznīcības, *carpe diem*, sociālā protesta, brīvās, radošās personības iekšējās disonanses motīvi, bet arī tas, ka tieši ar Veidenbaumu latviešu dzejā ienāk, pirmkārt, traģiskā dzīves izjūta, otrkārt, ironija plašā amplitūdā un gradācijās, treškārt, intelektuāli analītisks laikmeta un cilvēka esamības izgaismojums un, ceturtkārt, – poētikas sfērā – dzejiskās leksikas reālistiskošana, "piezemēšana" un līdz tam latviešu dzejā nebijusi ekspresivitāte un lakonisks, aforis-

tisks spriegums. Balstoties uz antīko autoru (īpaši Horācija), H. Heines un F. Šillera dzejas poētiskajām īpatnībām, Veidenbaums latviešu dzejā turpina J. Alunāna iesākto analītiskās dzejas un tās formālas daudzveidības tradīciju, šķiet, gan intuitīvi, gan racionāli veidodams latviešu dzejā jaunas metrikas un strofikas struktūras, jaunu poētiskās leksikas fondu, dažkārt pat – interpunkcijas noliegumu kā īpašu poētiskā sprieguma kāpināšanas paņēmieni. Gan hedonisks, gan racionāls dzīves jēgas apliecinājums un – pretstatā tam – visa dzīvā nicības un šausmu izjūta ir Veidenbauma dzejas *perpetuum mobile*, kuram izlīdzinājumu dažkārt sniedz epikūriskā, mirklīga dzīvesprieka patoss un sociālā protesta aktivitātes.

Veidenbauma traģiskās dzīves izjūtas pamatā ir, izsakoties viņa dzejas rindām, "šausmīgā mūžības rata" ritējums un apziņa, ka pasaule ir disharmoniska esamība un cilvēka būtība – egoistiski primitīva:

*Pēc goda, pēc varas, pēc mantas
Bez atpūtas ļautiņi skrien,
Tie dzenas, tie cīnās, tie pūlas,
Ar rūpēm tie kapenēs lien.*

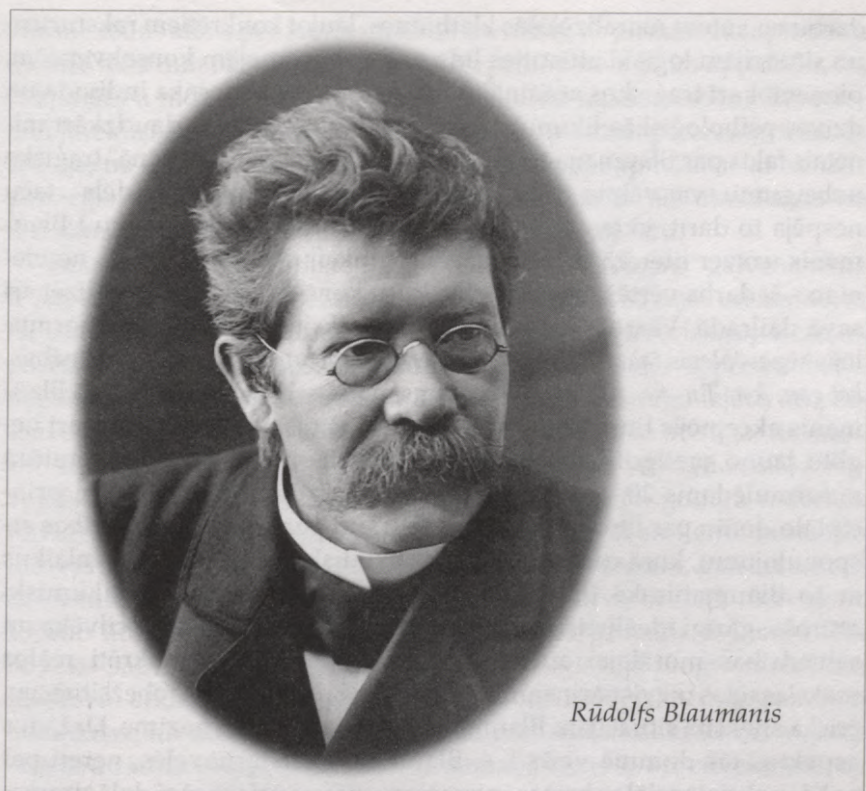
Traģiskās dzīves izjūtas konsekventa virzība var būt vai nu galējs pesimisms, vai eksistenciāls stoicisms, vai sakāpināta ironija. Veidenbaumam tieši ironija ir viņa dzejas mākslinieciski visniansētākā un cilvēciski visdaudzveidīgākā intonācija, sākot no sociālā sarkasma un nīrgām par cilvēka aprobežotību, lētticību un divkosību līdz – otrā polā – "filozofiski noskaņota intelektuāļa rūgtajiem smiekliem – par visu, tai skaitā arī par sevi"⁹. Šī intelektuālā ironija ir Veidenbauma ieviesums latviešu dzejā, jo J. Alunāna un Ausekļa ironijai piemita nepārprotams nacionāls marķējums: mēs – latvieši, viņi – vācieši. Veidenbaumam šāda tautību opozīcija ir absolūti sveša, viņa ironija ir universāla, vērsta gan pret absurdu sociālu formāciju, gan pret jebkuras tautības cilvēka garīgu aprobežotību. Ironiskā intonācija un ekspresija prasa izteiktu poētiskā tēla precizitāti un ietilpību, un tieši ironiskajos dzejoļos Veidenbaums rada spožus, sentencēm un aforismiem piesātinātus dzejas tekstus. Intelektuāli analītiskais laikmeta un cilvēka skatījums Veidenbaumā formējies, pateicoties asajam matemātiķa prātam un jebkuru metafizisku, romantisku ilūziju apšaubījumam. Nav nejaušība literatūrpētnieku (R. Egle, L. Volkova, A. Vilsons) ievērotā Veidenbauma intelektuālās ironijas līdzība ar H. Heines intelektuālismu un gandrīz visa esošā ironisku tēlojumu. Faktiski visa Veidenbauma dzeja ir raksturīga romantiskā

"liekā cilvēka" – vientuļnieka un dumpinieka pasaules izjūtas izpausmes forma, kuru 19. gs. klasiskajā romantismā iespējams konstatēt jau H. Heines, Dž. G. Bairaona, kā arī M. Ļermontova daiļradē un kuras otru polu neizbēgami iezīmē tieši ironija. Iespējams, ka Veidenbaums ir dzimis dialektīķis. Ideāla pasaule ("*Kā gulbji balti padebeši iet, / Tiem vēlētos es līdzā tālu skriet, / Tur, tālumā, kur ziemas nepazīst, / Kur rozēs mūžam zied un nenovīst*") kā ilgas, kā sapnis, kā transcendentāla iespēja un tai pretstatā absolūts, ļoti skaudrs rūgtums, šausmas, pretīgums, ka diemžēl pasaulē valda mantas kults, meli, primitīvisms, egoisms un ka pasaule šāda ir bijusi un būs vienmēr, rada Veidenbauma lirikas īpašo spriegumu.

Veidenbauma dzejā velti meklēt agrīno romantiķu pašapmāna pilno glābšanos garīguma pasaulē. Veidenbaums zina, ka dzīve, pasaule un diemžēl arī cilvēks, viņa merkantilās dziņas valda un valdīs, – tāpēc ironija un iznīcinošs sarkasms. Faktiski Veidenbauma romantisms ir t. s. "mijkrēšļa" romantisms, kas tipoloģiski tuvs H. Heines un Š. Bodlēra romantismam. Bet pretstatā šim romantismam gandrīz kā viduslaiku kontrkultūras elements – anakreontiskās vagantu tipa dziesmas ar "*carpe diem!*" motīvu, kas veido būtisku Veidenbauma dzejas daļu.

Veidenbauma lirikas nozīmība nav reducējama tikai uz viņa tematisko un intonatīvo jaunienesumu latviešu dzejā. Vairāki Veidenbauma tematikas epigoņi 90. gadu otrajā pusē, kā, piemēram, Zvanpūtis, guva īslaicīgu sabiedrisku ievērību, bet, laikam ritot, atklājās viņu dzejas mākslinieciskā mazspēja. Veidenbauma dzejā jārūnā ne tikai par tās rafinēto un dinamikas piesātināto emocionālo ekspresivitāti, bet jāakcentē arī viņa apzināti radītās formas novācības. Veidenbaums latviešu dzejā šo ekspresīvo izteiksmi un tehniskās modulācijas pielieto tikpat virtuozī kā Auseklis. Blakus Aspazijai 90. gadu pirmajā pusē un faktiski jau pirms viņas Veidenbaums ir lielākais latviešu dzejas reformators, bet savukārt – jau pēc Ausekļa. Poētisko ekspresiju Veidenbaums panāk, ar gandrīz matemātisku precizitāti variējot aktīvus verbus, niansētus apzīmētājus, bet par visu vairāk – ar dzejas frāzes tiešumu un īsumu, konsekventi izvairoties no liriska apraksta un dekoratīviem elementiem, bet aktivizējot tieši domas un izjūtas vienlaicīgu, arvien straujāku kāpinājumu. Arī dzejas metrikā Veidenbaums bieži izmanto ritmikas variēšanu viena un tā paša dzejoļa robežās.

RŪDOLFS BLAUMANIS (1863–1908) ir tā mūsu rakstniecības figūra (blakus Jānim Porukam), kas latviešu modernā reālisma prozu (ne vairs epigonisku vai tieši moralizējošu) ne tikai pirmais rada, bet vienlaikus

Rūdolfs Blaumanis

to arī paceļ Eiropas līmeņa psiholoģiskās noveles un stāsta augstumos. Blaumanis izveido arī latviešu reālistisko drāmu. Blaumanis ir pirmais latviešu prozists, kurš apzināti, argumentēti un konsekventi uzsver formas, kanonu jēgu un nozīmi augstvērtīga literāra darba radīšanā. Viņaprāt, tieši literārās tehnikas sīka pārzināšana un darbu slīpēšana, iedziļināšanās raksturu psiholoģijas niansēs un konfliktos ir mākslas darba vērtības galvenais priekšnoteikums. Saglabādams iepriekšējiem gadu desmitiem raksturīgo prozas telpu – zemniecisko sētu kā dominējošo fonu, Blaumanis tēlo konkrētu cilvēku konkrētā vēsturiskā laikā un vidē, dažkārt – ar sociālpsiholoģisku ievirzi. Blaumanim vairs "*ne morālā ideja, ne pamācība, bet cilvēks kā persona, kā raksturs ir daiļdarba centrālais moments*"¹⁰. Faktiski ar šādu literatūras izpratni Blaumanis veic ļoti būtisku uzdevumu, kuru realizējot tiek radīta robežšķirtne starp agrāko latviešu prozu un moderno stāstu – viņš atsvabina literāro

darbu no autora moralizējošās klātbūtnes, ļaujot konkrētiem raksturiem un situācijām loģiski attīstīties līdz to neizbēgamajām konsekvencēm, pieņemot arī traģiskus atrisinājumus, ja tos loģiski nosaka indivīda un dzīves psiholoģiskās likumības. (Klasisks piemērs te ir daudzkārt minētais fakts par Blaumaņa raudām, rakstot noveles "Nāves ēnā" traģisko nobeigumu, vai vēlme glābt Krustiņu drāmā "Pazudušais dēls", taču nespēja to darīt, jo tas būtu pret rakstura un situācijas loģiku.) Blaumanis uzsver literārā darba estētisko funkciju kā galveno – ja ne vienīgo – šī darba vērtēšanas kritēriju, kuru konsekventi tiecas realizēt arī savā daiļradē. Vēstulē P. Līcītim šo pamatkritēriju Blaumanis formulējis tēzē: "*Nevis tas, vai Tu rozi vai mēslu gubu apraksti, ir tas svarīgākais, bet gan, kā Tu to dari!*"¹¹ (Izcēlums mans. – V. V.) Šajā teikumā Blaumanis akceptējis literatūras tiesības aprakstīt jebkuru objektu – arī neglīto, jauno, pretīgo, disharmonisko, tādējādi pirmais latviešu literatūrā noformulēdams 20. gadsimta pasaules literatūrā raksturīgo un principiālo domu par literatūru kā "atvērtu" un panorāmisku esamības atspoguļojumu, kurā nedrīkst būt tabu vai diskrētu zonu. Un vienlaikus ar to Blaumanis kā ļoti būtisku ir atzinis arī literatūras tikumiski attīrošo, garīgi ideālistisko, katarsālo funkciju, ticēdams, ka cilvēka un sabiedrības morālajai audzināšanai jābūt ietvertai konkrēti reālos mākslas tēlos un vispārinājumos. Ētiskajai izvēlei, ētisko robežsituāciju, ētiskā sliekšņa situācijām Blaumaņa prozā ir ļoti liela nozīme. Dažādos aspektos tās dominē visās t. s. Blaumaņa meistarnovelēs, nereti pat galējos eksistenciālos brīžos, piemēram, nāves priekšā. Arī daļā dramaturģijas ("Pazudušais dēls", "Indrāni") ētiskā problemātika ir galvenā.

Taču vissvarīgākais Blaumaņa nopelns ir tas, ka ar viņa tēlotajiem raksturiem un konfliktiem latviešu literatūrā ienāk cilvēka pretstatīgās būtības attēlojums (morāles, prāta, sabiedrības normu, tikumiskā imperatīva apsvērumi pret materiāli tendētiem, bioloģiski determinētiem instinktiem, jūtu suverēnu dzīvi un negaidītiem zemapziņas "izšļācieniem"). "*Divas karojošas dvēseles vienās krūtīs kļūst par Blaumaņa atklājumu latviešu literatūrai un visas viņa daiļrades pamatu.*"¹² Cilvēks un viņa "alter ego", t. i., nereti latenti pastāvošā, zemapziņā snaudošā vai "aizdzītā" daba, kura bieži vien pārvar prāta un tikumības normu apsvērumus, ir Blaumaņa daiļrades lielā, eiropēiski modernā tēma (noveles "Purva bridejs", "Raudupiete", "Slepkavas", "Andriksons", "Pērkoņa negaiss", drāmas "Pazudušais dēls", "Ugunī").

Divi atšķirīgi piemēri Blaumaņa daiļradē par prāta un emociju dažādu atklāšanos dažādos raksturos. Noveles "Raudupiete" galvenajā

varonē rodas alkas pēc jauna un tīkama vīrieša, ar pirmatnēju apmātību mostas akla mīla, kas kļūst par gandrīz psihopatoloģisku apsēstību, un šī apmātība rada arī iedomu par pretmīlu (diemžēl neesošu). Emociionāli jutekliskais te ņem absolūtu pārsvaru, un Raudupietes atgriešanās reālajā, ne ilūziju dzīvē nozīmē viņas bojāeju, jo apmātības aklums ir padarījis viņu par noziedznieci, un nozieguma radītā atmošanās no ilūzijām un sirdsapziņas pēkšņā atmoda rada vājprātu.

Faktiski gan "Raudupietē", gan vēlāk arī "Andriksonā" galvenā tēma ir par cilvēku izvēles robežsituācijā, kad jutekliskas dziņas un instinktu fantomi vai pagātnē neapmierinātas emocijas vai cilvēciskās pašcieņas pazemošana un aizvainošana izlaužas negaidīti impulsīvā, pēc būtības – negaidītā rīcībā. Taču šādu komplicētu, neviennozīmīgu izjūtu un pār-dzīvojumu gammu Blaumanis gandrīz nekad netēlo ar soģa, tiesneša aci, konsekventi parādīdams, kā cilvēka "alter ego", sociāli zemāks stāvoklis vai pat sociāla netaisnība spēj arī principiāli godīgu indivīdu novest līdz noziegumam. Tā ir arī tēma par duāli sašķelto, nestabilo indivīdu, kura likteņa risinājums var būt gan bioloģiski, gan arī sociāli determinēts. Raksturīgs piemērs – Edgars "Purva bridējā". Savukārt sociālo ilūziju ietekme uz cilvēka rīcību nepārprotama ir Lienes tēlā novelē "Salna pavasarī". Blaumaņa mākslinieciskajā programmā šādu raksturu atklāsmē dominē nesaudzīga psiholoģiska analīze, visu instinktīvo un morāli dažādo tieksmju reālistiski konkrēts un loģiskā attīstībā rādīts vispārinājums. Šī Blaumaņa tēma ir arī cilvēka dzīves ceļa fatalitātes tēma un vienlaikus arī sirdsapziņas moku tēma, kad cilvēks nespēj izlauzties no sava rakstura vājību un kaislību gūsta. Respektējams ir T. Zeiferta izteiktais vērtējums, ka Blaumaņa mākslas kodols ir "*tēlot nezināmos, neizprotamos likteņa ceļus, rādīt aklās varas, kas iemīt cilvēka dabā*"¹³. Tā novelē "Purva bridējs" un lugā "Ugunī" Blaumanis vienlaikus vienu otram pretī darbina divus cilvēka rīcības un izvēles mehānismus: to, ko nosaka (vai grib) liktenis, un to, ko grib (mēģina gribēt) pats cilvēks. Sekundāra, taču bieža Blaumaņa tēma ir par naudas un sabiedriskā stāvokļa spēju iznīcināt cilvēkā iejūtību un līdzjūtību, pat mīlestību (novele "Salna pavasarī"). Cilvēka garīgā pozitīvā kodola pašiznīcināšanas un pašnodevības konsekvences Blaumanis raksturo ambivalentā saistībā ar savu otro lielo tēmu – cilvēka tieksmi izdzīvot savu vienīgo dzīvi pēc iespējas intensīvāk un daudzveidīgāk. Daudzi Blaumaņa varoņi alkst dzīvot visaugstākajā spriegumā, un šo rakstnieka pozīciju vistiešāk atklāj "Nāves ēnā" tēlotājs Birkenbaums ar savām izmisīgajām dzīvības alkām. Blaumaņa versijā šīs dzīvības un dzīves

intensīvās izbaudīšanas alkas spēj būt postošas un cilvēku iznīcinošas ne tikai morāliski, bet arī fiziski (Raudupiete, Krustiņš). Blaumaņa darbos dzīvības un nāves īpatnējs pretstatījums, faktiski – cilvēka eksistencialās bezizejas motīvs, viskonsekventāk risināts tieši novelē "Nāves ēnā", filozofiski iekrāsotajā dzejā un daiļrades noslēguma dramaturģijā ("Sestdienas vakars", "Genoveva"). Īpatnēju blaumanisku tēmu ievērojis P. Ērmanis, uzsvērdams, ka viņa darbos ir *"ļoti stiprs ētiskās skaidrības moments; tas arī Blaumanim galu galā galvenais, vajag tikai mācēt pareizi lasīt un saprast"*¹⁴. Šī ētiskās skaidrības tēma Blaumani tuvina J. Porukam, A. Saulietim, Rainim, viņa daiļradē uzturēdama arī neatslābstošu gandrīz mūžīgo latviešu klasiskās literatūras dežūrtēmu par godīgas sirds nozīmi gan atsevišķa cilvēka, gan arī līdzcilvēku likteņos. Raksturīgs Blaumaņa sirdsšķīstā cilvēka veidols (bez distances pret reālo dzīvi) ir daudzkārt latviešu literatūrvēsturē par ideālu pieminētā Kristīne novelē "Purva bridējs". Šāds personāžs atkārtojas arī citos Blaumaņa darbos, negaidītā veidā arī t. s. joku lugās un komēdijās, piemēram, "Skroderdienas Silmačos" Elinā.

19. gs. 90. gadu un 20. gs. sākuma rakstniecībā īpaša vieta ir arī R. Blaumaņa dramaturģijai. Ar lugu "Pazudušais dēls" (1893) faktiski tiek aizsākta reālistiskā traģēdija latviešu literatūrā. T. s. joku lugas, piemēram, "Trīnes grēki" un "No saldenās pudeles", aizsāk tautas lugas žanru, kura virsotne ir "Skroderdienas Silmačos" (1904) – smalkjūtīga un artistiska raksturu psiholoģijas atklāto un slēpto iezīmju atklāsme ar rakstniekam tik īpatno humoru, milas tēmu, godīguma un mirklīga vājuma, laimes meklējumu un alku akcentiem. Savukārt drāma "Indrāni" (1904) ir gan tradicionālais vecāku un pieaugušu bērnu konflikta atainojums morālā izgaismojumā, gan arī sabiedriskas problēmas – "laikmeta griežu" samilzuma reālistisks atveidojums. Gan Blaumaņa joku lugas, gan tautas lugas, gan arī drāmas visos laikos ir izpelņījušās milzīgu popularitāti, kaut gan kritikā tās dažkārt ir pārprastas (piemēram, J. Asara vērtējumos). Galvenais šo lugu pievilcības un ilggadības iemesls – tēloto tipāžu dabiskums, situāciju konkrētība, konfliktu vispārcilvēciskā nozīmība.

Salīdzinoši nedaudz R. Blaumanis darbojies lirikā, kur gan nav piešķaitāms pie mūsu visizcilāko dzejnieku skaita, kaut gan atsevišķi viņa dzejoļi kļuvuši par mūsu lirikas t. s. zelta fonda daļu, piemēram, balāde "Tālavas taurētājs", intīmie dzejoļi "Kā zagšus", "Vēl tu nezini!" u. c.

Tomēr 90. gadu pirmajā pusē sabiedrisko un literāro uzmanību visvairāk piesaista ASPAZIJAS (īstajā vārdā Elzas Rozenbergas; 1865–1943)

Aspazija

fenomens. Tas ir trejkāršas dabas. Pirmkārt, Aspazija rada visa laikmeta garīgās atjaunošanās, personības pašcieņas un pašrealizācijas programmu. Otrkārt, Aspazija uzsver ne tikai domu par cilvēka lieluma nepieciešamību, bet visupirms – par sievieti kā cilvēka līdzvērtīgu, sociāli un arī garīgi visvairāk apspiestā cilvēka pašapziņas modinātāju. Treškārt, tieši Aspazija pirmā aizsāk tradīciju, kuru vēlāk turpina arī Rainis savās lugās, proti, rada savus personāžus kā cilvēciski pret-runīgus, taču dabiskus raksturus un vienlaikus arī kā vispārcilvēciski simboliskus ideju vispārinājumus. Būdamā romantisma ideju pirmā aktīvā kultivētāja latviešu literatūrā, Aspazija aktualizē klasiskā romantisma problemātiku un varoņtipus, bet it īpaši 19. gs. sākuma Eiropas romantisma prasību pēc personības suverenitātes un sabiedrisko ideālu atjaunināšanas. Jau ar pirmo liriskas krājumu "Sarkanās puķes" (1897) par viņas mērķi kļūst dzīvības dziļākās jēgas atklāšana,

vēlme izklūt no dzīves seklās ikdienības un iekļauties augstākās esamības sfērās:

*Šurp, vētra, sagrāb mani
Ar saviem viesuļiem
Un augšup mani pacel
Pār zemes putekļiem!*
-----
*Lai laika strāvu justu
Ap sevi dūcošu –
Un visu bezgalību
Sev krūtīs pukstošu!*

Aspazijas lirikā, tāpat kā dramaturģijā, dominē dzīves un dzīvības kā intensīvas trauksmes, kā vētras, kā aizrautīga nemiera izpratne. Viņa savus varoņus identificē ar uguns liesmām, ar zibeņiem, kas traucas nākotnē un tiesā tagadni. Nākotnes sabiedrības alkas ir raksturīga Aspazijas daiļdarbu iezīme. Kādā vēstulē viņa uzsvērusi: "*Mēs nākotnes cilvēki esam! Nākotne ir mūsu mērķis.*" Aspazijas radītais dzejas varonis ir dumpinieks, protestētājs, aktīvs jaunu vērtību cīnītājs, kurš tic savai misijai un savam spēkam.

Faktiski šis varonis ir tipisks romantiskais mesija, kurš spēj visu:

*Mani spārni nes, man rokās spēks,
Es grauju – un pasaule plaisā.*

Aspazija tēlo dzīvi kā cietumu, esamību kā sprostu, kas jāsalauž. Nākotne ir vienīgais patiesais ideāls un sapnis – šī ideāla sasniegšanas iespējamība realitātē. Aspazijas dzejas opozīcijas veido romantismam raksturīgie pretstati "jaunais – vecais", "mūžīgais – mirklīgais", "dievišķais – sadzīviskais", "dinamiskais – statiskais", "radošais – neradošais", "kustība – sastingums", "mīla – naidis". Raksturojot savas literārās darbības pirmo posmu, Aspazija to ir saradojusi ar baironisko "pasaules sāpju" kultu, kas tajā laikā ir bijis raksturīgs gan viņas individualitātei, gan arī visam laikmetam. Dzeju krājumā "Sarkanās puķes" centrālās noskaņas – "protests pret ikdienību" un "līdzcietība pret cietējiem" (Jānis Asars) atklātas ar līdz tam latviešu dzejā gandrīz nebijušu māksliniecisku intensitāti un variablu krāsainību.

Krājumā "Sarkanās puķes" Aspazijas radītais romantiskās varones tēls sakņojas romantisma ekspresīvajā, dinamiskajā strāvojumā un lielā tiesā ir līdzīgs Bairona romantisko dumpinieku, veco vērtību noliedzēju un jauno vērtību alcēju tēliem. Aspazijas "*.. vispār lietotais romantiķu*

Sarkanās puķes.

—◇—
Dzejoļi

110

Elzas Rosenberg,
(Aspāzijas).

1897.

Apgāhdājis L. Neimans, Jelgavā.

Aspāzijas dzejoļu krājuma "Sarkanās puķes" (1897) titullapa

izteiksmes līdzekļu arsenāls – vētra un negaisi, nakts un liesmas, sabangotais krasts un zibens padebešos" (S. Viese) raksturo varones dvēseles īpašu, neikdienišķu dzīves izjūtu, uzsverot dzejnieku kā mesiju, kas nāk kā jaunu mērķu sludinātājs, neieredzēdams un noliegdams pragmatiski racionālās vērtības. Aspazijas izteikumā dzejnieks ir "medijs, caur kuru runā laiks un mūžība uz cilvēci". Aspazija ir uzsvērusi, ka 19. gs. nogalē cilvēks vairs nespēj dzīvot tikai pats savu dzīvi, un tieši šo sabiedrisko aktivitāti viņa izvirza par dzejnieka darbu vērtības kritēriju, kuru akcentē arī polemiskajos dzejoļos, diskutējot ar R. Blaumani.

Aspazijas 90. gadu daiļradē (sākot ar 1888. gadā uzrakstīto lugu "Atriebēja") apvienojas sabiedriski aktīvas, opozicionāras romantiskās personības taisnīguma alkas ar pazemotas un apspiestas sievietes nespēju samierināties ar savu stāvokli (sievietes emancipēšanas prasība), bet blakus tam Aspazija rada sociāli taisnīgas un humānas sabiedriskās iekārtas utopisku sapni, glorificējot sabiedrisko aktivitāti romantiskās vīzijās. "Sarkanās puķes" ir kompozicionāli novatorisks krājums latviešu lirikas vēsturē, kurš veidots, liriskajam varonim izejot vairākus attīstības un pasaules izjūtu posmus, lai rezultātā apliecinātu savu optimismu un spēju radikāli ietekmēt sabiedrisko realitāti.

Nākamais Aspazijas dzeju krājums "Dvēseles krēsla" (1904) salīdzinājumā ar krājumu "Sarkanās puķes" nav ar tik lielu sabiedrisko rezonansi, taču tas atklāj dzejnieces individualitātes citu šķautni – romantiskās personības introspektīvo skatījumu uz tādām opozīcijām kā "dzīve – nāve", "ideāls – realitāte", "sapnis – konkrētība", "pagātne – tagadne" u. c. "Dvēseles krēsla" atklāj romantisma sociālutopisko ideju krīzi, Aspazija šajā krājumā ir tuva t. s. "mijkrēšļa noskaņām" ar rezignāciju, pārdomu elementiem, vientulības izjūtām.

Latviešu dramaturģijas attīstībā novatoriskas ir Aspazijas naturālistiskās lugas "Zaudētas tiesības" (1894), "Neizsniegts mērķis" (1895), kurās dominē modernā feminisma idejas, dažkārt pat kategoriskā un paštainsnā veidā. Latviešu romantiskās drāmas pirmais mākslinieciski augstvērtīgais paraugs ir Aspazijas luga "Vaidelote" (1894), kurā tēlota sievietes pašpietiekamības un pašcieņas atmoda, izjūtot mīlu kā spēku, kaš rosina garīgi pilnveidei. Lugas darbība noris krāšņi ornamentētā senās Lietuvas vidē, personāži raksturoti poētiski spilgti, konflikti – asi un tieši, kā galvenos uzsverot pienākuma un jūtu, indivīda brīvības un sabiedrības normu opozīcijas. Aspazija savus varoņus – karaļa meitu Mirdzu, svētnīcas priesterieni Asju un kunigaikšti Laimonu – atklāj izvēles situācijās, kad ikviens no viņiem spiests izdzīvot polāras izjūtas,

sākot no uzticības, piedošanas, upurēšanās un altruisma jūtām līdz vilšanās rūgtumam, naidam, atriebības tieksmēm. Atklājot cilvēka garīgo pasauli daudzveidīgās pārmaiņās, tieši ar "Vaideloti" Aspazija, kā to pamatoti ir uzsvēris T. Zeiferts, kā pirmā latviešu rakstniecībā rada augsta stila vēsturisku drāmu – analogu franču klasicisma un romantisma drāmām, vācu "Sturm und Drang", kā arī romantisma perioda lugām.

90. gadu vidū latviešu literatūrā debitē arī RAINIS (īstajā vārdā Jānis Pliekšāns; 1865–1929), kura daiļrades produktīvākais un universālākais periods ir pēc 1906. gada. Taču arī 19.–20. gs. mijā Raiņa devums piederīgs pie visnozīmīgākā mūsu literatūrā un daļēji jau atklāj viņa universalismu, pasaules un cilvēka atveidi filozofiskajā aspektā, kas, tāpat kā Raiņa mākslinieciskās novācījas, pieskaitāmi pie mūsu "vētras un dziņu" laikmeta vislielākajām, tiesa, sabiedriskā aspektā diskutējamām vērtībām. Raiņa personībā un daiļradē savienojas folkloras ietekme, klasiskās mākslas tradīcijas un sociālā taisnīguma idejas, kas tomēr nav vienādojamas ar dogmatiskā marksisma vienpusību. Rainis, tāpat kā Veidenbaums, ir lielo klasiķu – grieķu, romiešu, V. Šekspīra, bet it īpaši J. V. Gētes – audzēknis. Tieši Gēte ir galvenais rosinātājs Raiņa centrālajām domām – altruistiskās aktivitātes, indivīda pašpietiekamības un mūžīgas garīgās evolūcijas idejām. Z. Mauriņa ir norādījusi uz Raiņa mākslinieciskās pasaules radniecību arī ar Danti (sievietes glorificēšana, garīguma kā pašvērtības izcelšana) un M. de Unamuno (nemirstības alkas). Debitē Rainis vēl, tikai 90. gadu vidū un sākumā it kā paliek Blaumaņa, Aspazijas, Poruka, daļēji arī Plūdoņa ēnā, tomēr jau ar pirmo lirikas krājumu "Tālas noskaņas zilā vakarā" (1903) viņš rada latviešu literatūrā poētiski pārliedzinošu trīs elementu – nacionālā, intīmā (psiholoģiskā) un sociālā – saliedējumu. Runājot par pēdējo, turpmāk, īpaši krājumā "Vētras sēja" (1905), sociālais aspekts ir samērā deklaratīvs. Nacionālā ziņā Rainis turpina A. Pumpura "Lāčplēsi" iedibināto folklorisko simbolismu, radot savu sabiedriski aktuālu simbolismu, ko nobriedina līdz tautas likteņtragēdijām ("Uguns un nakts", 1905, "Spēlēju, dancoju", "Krauklītis", "Indulis un Ārija" – jau 20. gs. otrajā desmitgadē), taču tajās nereti ir pārietas nacionālās robežas, izsakot vispārcilvēciskus dualistiskus – labā un ļaunā, egoistiskā un altruistiskā, statiskā un dinamiskā – pretstatus. Raiņa simbolisms atšķiras no Rietumeiropas un krievu simbolisma, kuri bija pretreakcija pret reālisma sastingumu un izpaudās kā estētisks un filozofisks mēģinājums noslēgties t. s. "mūžīgo" un garīgo vērtību pasaulē, paceļot tās par patiesāko esības interpretāciju.

Rainis

Raiņa centrālā ideja "Mainies uz augšu!" raksturojama kā garīgi un sociāli centrēta dialektiska doma, kas filozofiski ir saistībā ar nemītīgā mainībā esošā, sociāltruistiski tendētā un personiskas pilnveides alku caurstrāvotā cilvēka vientulību un eksistenciālo traģismu. Turklāt "mainību uz augšu" Rainis deklarē kā indivīda un sabiedrības vienlaicīgu pilnīgošanos, kas organiski saistīta ar kosma cikliem. Rainis nacionālās un vispārcilvēciskās idejas paceļ ideju drāmas un ideju lirikas līmenī, daudzos latviešu drāmas un dzejas aspektos kļūdamas par novatoru. Ideju par to, ka kosmosa bezgalībā cilvēks ir nezūdoša būtne, paaudžu pēctecībā un mainībā mūžīga būtne, Rainis izteicis visos savos spilgtākajos dzeju krājumos, sākot ar "Tālām noskaņām zilā vakarā", taču pilnīgāko izpaušmi sniedzot krājumā "Gals un sākums" (1912). Klasisko, no romantisma arsenāla gūto ideju par cilvēka galīgo mērķu sasniegšanu

metafiziskā sfērā, Rainis izsaka visas zemes ilgu un sapņu sāpētāja – kalnā kāpēja simboliskā dzejolī "Kalnā kāpējs", kurā romantiskā mesiānisma stoicisms kontrastēts ar eksistenciālo vientulību. "Galā un sākumā" Rainis savukārt interpretē cilvēku, sabiedrību, dabu, kosmosu kā vienu veselumu to savstarpējās saistībās un attieksmēs. Agrīnajā, t. i., gadsimtu mijas liriskā Rainis it kā tiecas izprast visas laikmeta un mūžības problēmas un nereti top par pravietisku sludinātāju pārpersoniskajā mīlā uz tautu un cilvēci, kaut gan personiski dominē vientulība, nesapratne, līdzcilvēku aukstums un atsvešinātība. Vēlākajās ideju drāmās blakus cilvēka mūžīgās tapšanas un humanizēšanās domām ("Jāzeps un viņa brāļi", "Ilja Muromietis" u. c.), blakus pāridarījuma piedošanas vai atriešanas problemātikai, dažbrīd pat "šķīstās sirds" altruisma problēmai pastāv arī glezni fantastiskā simboliskā, leģendu un teiksmu krāsainībā propagandēta nacionālās valsts griba, tās idejas augšana vēsturiskā mainībā, kas zemtekstā izteikta jau pirmajā Raiņa drāmā "Uguns un nakts" (1905). "*Ar savām teiksmainajām, leģendārajām pagātnes ainām Rainis vēlas parādīt šādas humānas valsts iespējamību*"¹⁵ (J. Kadilis) un, līdzīgi lielajiem dramatiķiem, folkloras daudzveidīgo spektru izmanto laikmetiski aktuālu ideju propagandai, 20. gadsimta problēmu, perspektīvu un ideju propagandai.

Gan dzejā, gan dramaturģijā Raiņa devums pielīdzināms Gētes un Šekspīra nacionālajam nozīmīgumam. Raiņa darbos, arī posmā līdz 1906. gadam, laikmetiskie un personiskie konflikti un centieni pacelti augstu vispārcilvēcisku vispārinājumu līmenī, attēlojot 20. gs. latviešus kā nacionālās identitātes un humānisma meklētājus un sludinot kategorisku pretestību cilvēku disharmonizējošiem, iznīcinošiem tumsas un ļaunuma spēkiem. 20. gs. latviešu literatūrā Rainis kā ideju literatūras pārstāvis apsteidz savu laiku, faktiski veidodams ideālo nākotnes cilvēci utopisku vīziju un vēlamības formā kā aktīvā rosmē īstenojamu sabiedrību.

Uz 19.–20. gs. mijas literatūru attiecināmi divi Raiņa dzeju krājumi, satīriskā luga "Pusideālists" un ideju drāma "Uguns un nakts", kā arī daudzi cittautu klasiķu darbu – vispirms J. V. Gētes "Fausta" – tulkojumi.

Sāk Rainis kā jauna laikmeta, nacionālās atbrīvošanās un sociāli utopiskā humānisma "pravietis un līdzcīnītājs, viņa lielais iezvanītājs" (V. Plūdonis) krājumā "Tālas noskaņas zilā vakarā". Krājums lielākoties top viņa piecu gadu izsūtījuma laikā ārpus dzimtenes. "Tālās noskaņas zilā vakarā" dominē sabiedriska tendence ar uzsvāru uz mesiānismu,

Gētes tragedija

Fausts

Pirmā un otrā daļa.

Tulkojusi Aspālija un Raiņa.

== Rīgā, 1898. g. ==

Drukāts un apgādāts Ernsta Plates tipogrāfijā, būtu ieturē un
foto-litogrāfijā, pēc Petera bānīzas, paša namā.

J. V. Gētes "Fausta" tulkojuma (1898) pirmizdevums

jaunās pasaules cīnītāja un alcēja heroizāciju un nenovēršamu vecās pasaules apokaliptisku bojāeju. Blakus revolucionāro cīņu patosam un laikmeta valdošo slāņu, "tukšā" laikmeta kritikas motīvam "Tālās noskaņas.." skan arī spēcīgs individuālisms. Raiņa liriskais varonis nereti asi ironiski un sarkastiski vērsas pret t. s. "ikdienas cilvēkiem" un konformistiem, tiecoties gandrīz veidenbaumiskā intonācijā izteikt savu "pasaules sāpju" rūgtumu. Raiņa pirmā dzeju krājuma pozitīvajā, nākotniskajā personāžā dominē faustiskā bezgalības un pēdējās absolūtās patiesības dziņa, sabiedriskas kustības, aktivitātes griba un sociālas ievirzes pasionārisms. "Tālo noskaņu.." liriskais varonis ir altruisma, pašai dziedzības, evolūcijas alku pārņemts indivīds, kurš bieži vien ir apkārtnes nesaprasts un savā ideālismā vientuļš. "Tālas noskaņas.." ir kompozicionāli novatorisks krājums, būtiska robežšķirtne latviešu lirikas vēsturē, rādot indivīda garīgo ceļu no izmisuma, bezcerības, rūgtuma sajūtām līdz apokaliptiskam vecās pasaules sagraušanas aicinājumam un altruistiskas aktivitātes un jaunas sabiedrības izcīnīšanas maksimālismam.

Tomēr Raiņa – reformatora un novatora – loma neaprobežojas tikai ar idejām un tematiku, intonatīvo paplašinājumu un ekspresīvu lirikas izteiksmi. Rainis attīrīja latviešu dzeju no nemākslinieciska sentimentālisma un didaktisma (kaut gan perifēriski tas turpinājās vēl 20. gs. pirmajās desmitgadēs), radot jaunas formas (saīsināto sonetu, aforistisku četrindi – paralēlismu, sauktu – divieti), turklāt simboliski sabiezinot domas nianšes. "kas ar savu koncentrāciju [...] lasītāju satricina, ievīļo, žilbina kā krama aukstā dzirkstele"¹⁶. Dzejas ritmikā Rainis bieži balstījās uz latviešu tautasdziesmu pantmēru variācijām, taču lielākoties respektēja klasiskās tradīcijas, nereti tās pārveidojot savas dzejas sprieguma un dinamisma kāpināšanas dēļ. "Tālas noskaņas.." bez senatnes romantizēšanas un jaunlatviskā "gaismas pils augšāmcelšanās" motīva, kas krājumā ir visdeklaratīvākais un tautiskā romantisma tradīciju garā atveidots, izceļas ar jaunu personības koncepciju, kuras ģenēze meklējama antīkajā un renesanses literatūrā, J. V. Gētes, F. Šillera, H. Ibsena darbos un kura raksturojama kā altruistisks individuālisms.

Pirmais krājums ir tipoloģiski tuvs monodramai – līroepiskam darbam, kurā indivīds, izejot vairākus lokus, izcīnot kādu iekšēju vai ārēju cīņu, nereti būdams pretēju spēku iespaidā, rada un apliecina savas garīgās pasaules viengabalainību. Romantiskais pasaules pretstatu princips – vecā, amorālā kapitālistiskā pasaule un tās aprobežotība, nežēlība, ikdienas vienvēidība pretstatā sapņa un ideāla atvērtībai un

personības bezgalīgajām sevis realizācijas iespējām ne tikai individuāli, bet galvenokārt sabiedriski ir "Tālo noskaņu.." dominante.

Raiņa agrīnās liriskas problemātikas centrs – indivīds kā romantisks cīnītājs par jauna tipa cilvēku un jauna tipa sabiedrisko iekārtu. Tas, protams, ir sava veida utopisms, tāpēc saistīts ar romantisko mesianismu tā sabiedriskajā veidolā. Šim rainiskajam sabiedriskajam mesianismam – proletariāts un apspiestie kā sabiedrības pārveides pozitīvais spēks, kā arī individuālie varoņi, kas spējīgi uz uzupurēšanos, – sava laika nacionālo un sabiedrisko cerību un vēlmju kontekstā bija absolūti objektīvs pamats. Krājumā "Tālas noskaņas zilā vakarā" laiks pastāv trīs aspektos. Pagātne ir idealizēta, tagadne – reālistiski tēlota un negatīvi marķēta, vienīgie tagadnes pozitīvie personāži – altruistiski jaunā alcēji, aktīvi protestētāji un cīnītāji; nākotne ir utopiski romantisku cerību un sapņu izgaismotāja, vēl tikai izcīnāma, taču tomēr virzībā un mērķos skaidra.

Krājumā "Tālas noskaņas zilā vakarā" pasaule galvenokārt tēlota bez gradācijām, uzsverot nevis pārejas, pustoņus, bet gan pretstatus, kā, piemēram, ikdienas aprobežotība, seklums un sapņa ideāla bezgalīgums, tagadnes sastingums un nākotnes plašā atraisītība, pagātnes skaistums un nākotnes vīzijas, altruistisks, aktīvs varonis un inerts, apspiests, pazemots masas cilvēks. Ir arī subjekta vientulīgums, paliekot tikai savā pasaulē, un emociju atraisīšanās, liriskajam varonim sastopot savu garīgo tuvinieku; ir dzīve kā sabiedriska sprosts, bet ir arī gars, dvēsele kā šī sprosta ignorēšanas iespēja un iznīcināšanas rosinātāja.

Romantiskais voluntārisms un nākotnes vizionārisms Rainim izteikts tāļu, ilgu, sapņu, kuģu, laužto prieku tēlos, taču ne ar introspektīvajam romantismam raksturīgo fatāli bezcerīgo, determinēto noskaņu, bet gan ar protesta un iekšējas pašpārliecinātības intonāciju, kā tas ir raksturīgs klasiskajam romantismam tā sākumposmā un sabiedrisku aktivitāšu laikmetos.

Raiņa daiļrade šajā laika posmā ir īpaša arī ar to, ka viņš savu vietu latviešu rakstnieku hierarhijā iegūst tikai 20. gs., kaut gan liela tiesa viņa pirmās grāmatas dzejoļu, kā arī jaunības gadu dzejoļi ir 19. gs. veikums. Raiņa ģimnāzijas un studiju gadu dzejoļi savu māksliniecisko izvērtējumu kopumā iegūst tikai 20. gs. 30. gados – tāpēc Raiņa novatorisms 19. gs. ietvaros ir *post factum* parādība.

"Tālo noskaņu.." popularitāti tiklab lasītāju, kā arī kritikas aprindās (augstu to novērtē pat Raiņa idejiskais antipods Andrejs Niedra) nosaka gan mākslinieciski, gan idejiski, gan sabiedriski faktori. Taču, ja runā

par popularitātes dominanti, tad "Tālo noskaņu.." vispārējo aktualitāti rada tas fakts, ka šajā krājumā ir sabiedrības vairākumam tuvi ideāli un noskaņas, ka laikmetisko problēmu tieša (kaut arī simboliska) atklāsme ietērpta mākslinieciski suģestējošā, patosēti romantiskā un formas ziņā novatoriskā veidolā. Ar formu šeit domāta gan poētiskā tēlainība, gan simboliskā "otrā plāna" nozīmes organiskums, gan sintaktiskā ekspresija, gan kompozicionālā rafinētība, gan arī pārdzīvojumu un ideju plašā amplitūda.

Krājums "Tālas noskaņas zilā vakarā" nav tikai intonatīvi noskaņots, kompozīcijā loģisks dzejoļu kopojums. Te faktiski pirmoreiz latviešu lirikā jārūnā par lirisko varoni, kura mākslinieciskais veidols ir lielā tiesā vienādojams ar personību, kas sevī koncentrējusi un pauž tautas lielākās daļas un sociāli apspiesto slāņu kolektīvo, kopējo noskaņojumu. Un vienlaikus tas ir arī autonomi suverēnas personības, dzejnieka Raiņa dziļi individuālo – gan sabiedrisko, gan intīmo pārdzīvojumu – atklāsmes krājums, kura autors nebaidās parādīt savus vājuma, skepses, paguruma, pat nihilisma brīžus. Racionāli apdomātais un dvēseliski intuitīvais, dvēseliski tiešais šajā krājumā saliedēts monolītā veselumā.

Līdz pat apmēram 1906.–1907. g. Raiņa dzejas varonis, aizstāvot gan vispārcilvēciskas, gan nacionālas, gan sociālas vērtības, ir romantismam raksturīgais dumpinieks, tipoloģiski radniecīgs angļu romantismam (Bairons, Šellijs), dažkārt arī eksistenciāls vientuļnieks ("Tu esi viens no mūžības, un viens tu paliksi līdz galam").

Jautājumu, kā saskaņot cilvēka individuāli garīgās identitātes meklējumus ar piedalīšanos sabiedrības dzīvē, var atrast jau Veidenbauma, Aspazijas, pat Poruka 90. gadu darbos. Veidenbaums nesniedz konkrētu atbildi, un tāds arī nav viņa mērķis, viņam cilvēka dzīve nereti ir fatāls pārpratums, Poruks vairāk akceptē romantiskā īpatņa kultu, Aspazijai galvenais ir romantiskā individuālā aktivitāte un patoss.

Rainis šo pretstatu izlīdzina, sniedzams "*Klasisku formulu [..] individuālo un sabiedrisko, šo it kā naidīgo dziņu saskaņošanai ikvienam pieņemamā veidā [..] savā "Tālas noskaņas zilā vakarā" dzejolī "Pats": "Priekš citiem darbodamies, attīstī/ Pats savus spēkus negurstošā karā."*¹⁷

Arī mīlestības attēlojumā Rainis iet jaunu ceļu latviešu lirikā. Blakus sentimentāli ietonētiem dzejoļiem ("Sīkie pirkstiņi") ir dzejoļi, kuros mila ir cilvēka rosinātāja uz sabiedrisko altruismu ("Šī dzīve bij tukša").

Savukārt atšķirīgs "pasaules sāpju" traktējums nekā klasiskajā romantismā ir populārajā dzejolī "Kalnā kāpējs", kura kvintesence – atšķirībā no tradicionālā, t. i., sarkastiski rezignētā "pasaules sāpju"

rūgtuma – atklāta beigu rindas pašpietiekamības piesātinātajā kategorismā: "Bet visas zemes ilgas krūtīs degs."

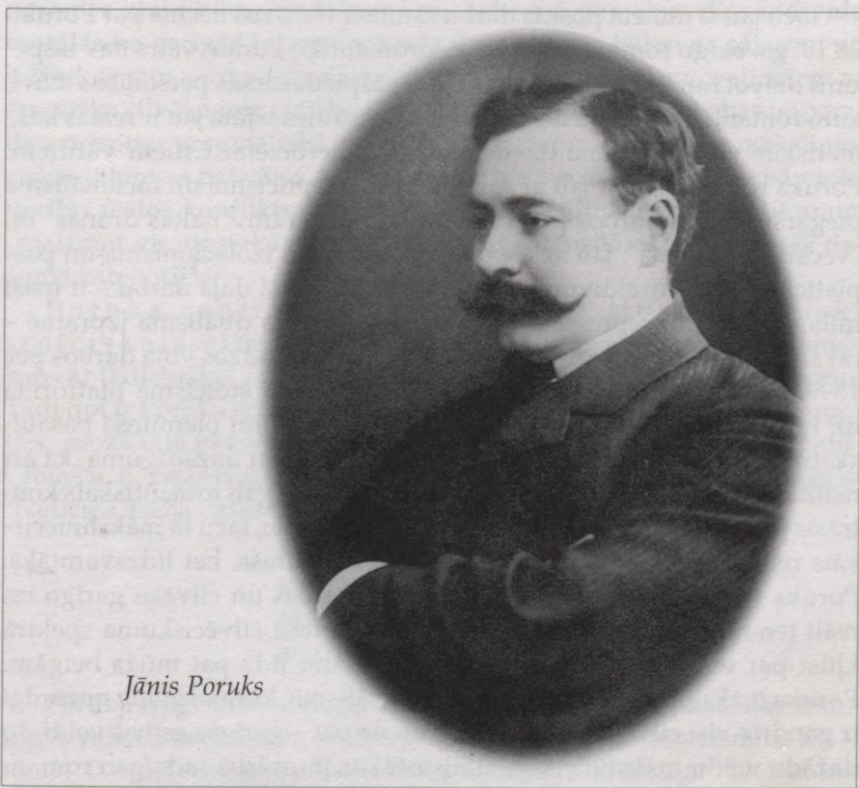
Raiņa daiļrade izgaismo daudzas klasiskā romantisma tēmas, taču īpašā – voluntārā, altruistiskā aspektā, šajā ziņā atšķiroties no Rietumeiropas 19.–20. gs. mijas romantiķu radītā; viņu romantisms pārsvarā ir gan subjektīvi egoistisks, gan determinēts pasaulē esošajai sabiedriskajai kārtībai vai pastāv šaubu un pesimisma svārstībās. Tieši gribas un altruistiskā pasionārisma, nevis reflektējošās apceres moments Raiņa lirikai rada īpašo vietu 19.–20. gs. mijas latviešu literatūrā, kur pārsvarā valda "zudušās paradīzes" motīvi (gan nacionālās identitātes aspektā, gan cilvēka garīguma piepildīšanas iespēju aspektā).

Bez voluntārisma un altruisma Rainis vispārējās latviešu dzejas pārmaiņas atklāj "jaunā – vecā", "atnākošā – aizejošā" ideju simbolizēšanā un identificēšanā ar dabas reālijām un procesiem. Šai simbolizēšanai nav tikai politiskas aizšifrēšanas iegansts, bet gan Raiņa personības un daiļrades sakņošanās cikliskajā laika ritējumā un dabas arhaiskajā uz-tverē, kad dabas reālijas un nianšes nav tikai reālas, bet tiek izjustas bojāejas un augšāmcelšanās dialektikā, labā un ļaunā, tumsas un gaismas mūžīgajā antagonismā. Tomēr ne tikai cilvēka esības un laikmeta filozofiskais skatījums rada Raiņa dzejas autoritāti jau pašā 20. gs. sākumā. Galvenais ir Raiņa dzejas sociālo noskaņu gandrīz absolūta vienotība ar nācijas sabiedriskajiem ideāliem, kas, tāpat kā Ausekļa laikā, izteiktas kongeniālā mākslinieciskā formā; tā raksturojama gan ar sintaktisko ekspresiju, gan poētiskās leksikas paplašināšanu un novatorismu (ietverot arī vārdu īsināšanu un pagarināšanu), gan ar instrumentācijas un strofiskas variēšanu (atkārtojumi, pauzes, fonētiskas aliterācijas), gan ar latviešu dzejā īpatnām panta formām (divieši jeb gnomas, saīsinātie soneti, elēgiskais distihs, antikās strofas).

Dramaturģijā savukārt Raiņa ideju drāmu galvenā īpatnība ir viņa lugu varoņi – ideālisti, kuri, pārdzīvojot dažādus psiholoģiskus konfliktus, visas cilvēces vai tautas mīlestībā ziedo sevi humānisma vai kultūras augšupejas vārdā. Raiņa varoņtips tēlots "Uguns un nakts" Lāčplēsī un Spīdolā, "Spēlēju, dancoju" Totā, "Induļa un Ārijas" Indulī, "Jāzepa un viņa brāļu" Jāzepā, taču vistīrākajā veidā "Zelta zirga" Antiņā (visas minētās lugas top no 1904. līdz 1916. gadam). Šī tipa varoņu "maigos vaibstus neaptumšo ne mazākā godkāriba un savtība, šaubas un viltus" (J. Veselis), mākslinieciskajā un cilvēciskajā spilgtumā šie varoņi tuvojas tādiem vispārcilvēciskiem literatūras simboliem kā Donam Kihotam, Faustam un Hamletam.

Latviešu romantisma dinamisko sabiedrisko un ekstraverto kultūrtipu aizsāk Aspazija, gadsimtu mijā noiedama ceļu no romantiska dvēseles dzīves kulta, no reālās dzīves romantiskas interpretācijas, no apokaliptiska vecās pasaules nolieguma un patētiski mesiāniskām jaunās pasaules – humānisma, sociālā taisnīguma, cilvēka brīvības un dvēseles skaistuma – alkām līdz romantiskai rezignācijai dzeju krājumā "Dvēseles krēslā" (1904) un zudušās pagātnes paradīzes estetizēšanai krājumā "Saulains stūrītis" (1911).

JĀNIS PORUKS (1871–1911) sākotnēji, t. i., 90. gadu vidū, rada introverto, metafiziski tendēto indivīda emocionālās dzīves pašvērtības romantisko veidolu. Ar Poruku, tāpat kā ar Aspaziju, latviešu lirikā ienāk romantiskās personības suverenitātes, romantiskās neikdienišķības, romantiskā garīguma un ētiskuma alkas. Tomēr Poruka literārais devums (pāri par 200 prozas darbu – stāsti, filozofiskas līdzības; pāri

Jānis Poruks

par 300 dzejoļiem, romāns "Rīga"; nedaudzi dramatiski mēģinājumi, literārās kritikas un esejas, raksti par mākslu un estētikas problēmām) nav iekļaujams tikai romantiskās pasaules izjūtas un poētikas ietvaros.

Poruka agrīnie darbi – konceptuālais garstāsts (romāns?) "Pērļu zvejnieks", stāsti "Perpetuum mobile", "Sirdsšķīstie ļaudis", dzeja – ir klasiskā romantisma introspektīvo ideju pirmie latviskie veidoli. Tajos dominē romantiskā garīgi introvertā varoņa pašpietiekamība un diezgan kategoriskā un saasinātā veidā pat ētiskais un estētiskais mesianisms – kā Anša Vairoga un vecā dzirnavnieka tēlos, kā dzejoļos "Vai tev ir tik daudz asaru?" un "Vēlējumies". Ar šiem un vēl citiem 1894.–1898. gadā publicētajiem literārajiem darbiem Poruks kā pirmais latviešu kultūrā ievieš klasiskā romantisma tipu, kas vistiešāk atklājas vācu romantismā – F. Helderlina, Novālista un V. Vakenrodera darbos, kā arī klasiskā romantisma "mijkrēšļa" dzejnieku, piemēram, Dž. Leopardi un S. Nadsona lirikā.

Taču jau šī minētā posma darbu skaitā ir tādi, kas liecina par Poruku kā 19. gs. beigu romantiķi, proti, neoromantiķi, kuram vairs nav iespējams dzīvot romantiskās izredzētās un pašpietiekamās personības dzīvi, kura romantiskā apziņa un romantiskā pasaules izjūta jau ir reālās laikmetiskās vides atromantizēta un pat deheroizēta. Citiem vārdiem, Poruka romantisms ir jau ar samērā tiešu skepticisma un racionālisma piegaršu, dažos darbos pēc 1901. gada, piemēram, "Baltās drānas" un "Vecais muzikants", jau ar absolūtu romantiskā izolacionisma un pašpietiekamības noraidījumu. Protams, ka lielākajā daļā darbu – it īpaši mīlas lirikas konceptuālajā noskaņā un pasaules duālisma izpratnē – rakstnieks paliek romantiska personība. Taču daudzos viņa darbos pēc 1899. gada dominē neoromantismam raksturīgā stoicisma platforma un Eiropas gadsimta mijas romantiskajai literatūrai piemītošā pasaulskatījuma universalitātes un cilvēcisko izpausmju dažādīguma, kā arī realitātes nenoliegšanas un atzīšanas ideja. Kaut gan romantiskais kontrasts joprojām ir Poruka darbu raksturīga iezīme, taču tā mākslinieciskais risinājums nav vairs tik kategorisks un krass, bet līdzsvarotāks. Poruka īpatnība, proti, cilvēciskuma dažādības un cilvēka garīgo un reāli tendēto izjūtu tolerantā pieņemšana plašā cilvēciskuma spektrā kļūst par viņa daiļrades absolūtu dominanti līdz pat mūža beigām. Poruka mākslinieciskās pasaules universālismā, kurā vienlīdz nozīmīgi ir gandrīz visi cilvēka emocionālās un vispār – garīgās esības veidi, šo dažādo veidu mākslinieciski atbilstošākos impulsus rada gan roman-

tisma, gan arī reālisma pasauleskatījums, kurus Poruks paceļ filozofiski eksistenciālā, konceptuālā plāksnē.

Poruks savā personībā, tāpat kā daiļradē, ir raksturīgs klasiskā tipa universāls, sintezējošs rakstnieks, kurš, redzēdams pasaules negācijas un polaritātes, tās asredzīgi fiksē, taču bieži vien emocionāli un ētiskajos principos nespēj tās pieņemt, ar tām samierināties. Proti, Poruka mākslinieciskais kredo ir ļoti tuvs 19. gs. vidus Eiropas rakstniecības principiem, kas tiklab reālistiskajās, kā arī romantiskajās tendencēs pasauli vēl neuzskatīja par galēji un neglābjami sašķeltu, sadalītu un atsvešinātu, bet tikai par labā un ļaunā cīņas lauku. "Zudusī paradīze" vēl tika uzskatīta par atjaunojamu vai daļēji saglābjamu, garīgi aktīvais, morālais un radošais cilvēks, emociju cilvēks vēl cerēja atrast savu nišu topošajā merkantilisma pasaulē. Kopumā Poruka daiļrade (ieskaitot, protams, arī dzeju un kritiski esejiskos darbus) visspilgtāk visā gadsimta mijas latviešu literatūrā liecina par vienotas, vēl daudz maz līdzsvarotas pasaules stabilitātes meklējumiem, taču arī par atsevišķa indivīda morālās un garīgās krīzes, indivīda degradācijas laikmeta sākumu un līdztekus tam – arī par izmisīgiem, brīžiem pat naiviem centieniem ar atsevišķa cilvēka romantisku ideālismu un morālās skaidrības imperatīvu pretoties pragmatiskā laikmeta bezgarīgumam. Poruka mākslinieciskās intereses pat vājos, klišejiskos darbos liecina par viņa nepārejošo tiecību reālos konfliktus, kolīzijas, ikdienas situācijas un notikumus izgaismot visaugstākā ētiskuma, garīgās intensitātes, emocionālā tiešuma kategorijās.

Poruka centrālais dominējošais tips ir traģiski stoiciskais cilvēks (pat ne varonis), kura ideāls nav sabalansējams ar ikdienišķu, pragmatisku realitāti un bioloģisko determinismu. Tādi tipi ir Poruka dzejas liriskais varonis – elēģisks skumējs un sapņotājs, prozā tam ekvivalenti ir Ansis Vairogs, Silenieku Jānis, Matīšiņš, Cibiņš u. c. Visasākajā veidā opozīcija "ideāls – īstenība" izteikta dzejolī "Neticīgā Toma dziesmas":

*Mūžiģi augstā kalnā
Raugās cilvēka acs;
Mūžiģi dziļā logā
Nogrimst cilvēks pats.*

Poruka traģiski stoiciskajā cilvēkā nav iekšējas traģikas, nav liktenīgās vainas, nozieguma, nodevības (tikai dažos darbos dominē arī šī tēma), Poruka cilvēku traģisms rodas saskarsmē ar realitāti. Lielākoties

realitāte tiek marķēta kā garīgi tukša, materiāli alkatīga, sadzīviski pragmatiska, melīga un agresīva, pat varmācīga (Buņģis "Kaujā pie Knipskas", Zenta "Pērļu zvejniekā", Runcē "Kā Runcis kļuva par Runcē", Maureliuss "Romas atjaunotājos"). Poruks ir tā personība, kas viskonsekventāk 19.–20. gs. mijā cenšas realizēt klasiskā romantisma cilvēka ideālu, kurš veidojās gadu simteni iepriekš un kura centrā bija dvēselisks, morālais, mākslinieciski radošais elements.

Poruka radītā cilvēka traģisma cēlonis ir īpaši neoromantismam raksturīgā cilvēka morālā determinisma un sociālās pakļautības un pazemotības tēma. Romantiskais ideālā, harmoniskā un mesianiskā cilvēka modelis Poruka darbos eksistē tikai kā īslaicīga vai ārpuslikumīga parādība īpašā, noslēgtā vidē, piemēram, Ansis Vairogs – mākslā un dvēseles dzīvē, Cibīņš – sapnī un īsā protesta brīdī. Saduroties ar sociālo realitāti un sadzīvisko domāšanu, Poruka cilvēks zaudē fiziski, taču emocionāli paliek nesalauzts, tātad – stoicisma pozīcijās.

Poruks akcentē arī cilvēka morālo aklumu, indiferenci, vienaldzību, pat pagrimumu. Tas atklājas tajos personāžos, ko latviešu literatūrā reālistiski simboliskā vispārinājumā (Buņģis, Maureliuss, pats galvenais – Runcē) Poruks raksturo kā bezmorāles tipu, jaunā laikmeta cilvēka tipu, cilvēku ar aizmigušu dvēseli un sirdsapziņu, "jaunā darbīguma" cilvēku, kuru pasaules literatūra bija atklājusi jau 19. gs. reālistu darbos. Poruks (tāpat kā Rainis) nevēlas pieņemt 19.–20. gs. mijas traģēdiju, kad garīgums ir atrauts no dzīves, kad dzīve, realitāte nepieņem, noraida un atgrūž garīgumu un ētiskumu, noraida morāli un skaistumu pragmatiska aprēķina un mantkāres vārdā.

Garīgā cilvēka traģiskā neaizsargātība, vientuļība un viņa ignorēšana, pat sabiedrības negativisms pret garīgumu reālajā konkrētībā ir Poruka lielā tēma. Poruka darbos – it īpaši prozā – ir nepārprotami godīga liecība par cilvēku vispārēju atsvešināšanos un merkantilo interešu nihilistisko attieksmi pret garīgajām interesēm. Poruks, būdams romantiķis un ētiska personība, šādu cilvēciskuma degradāciju nepieņem, taču, vienlaikus būdams reālists un precīzs dzīves un laikmeta vērotājs, asredzīgi konstatē un attēlo savos darbos šo antagonismu – gan kā sociālu apstākļu radītu, gan arī kā cilvēka bioloģiskās dabas determinētu. Tieši šajā divvienībā (sociālie apstākļi + bioloģiski ģenētiskā determinante) ir Poruka daiļrades kvalitatīvā atšķirība no tiem reālistiskās un romantiskās ievirzes autoriem, kas akceptē tikai vienu vai otru pusi, izvēlas protestu vai sentimentālu līdzjūtību. V. Egliša vērtējumā: "Tie, kas Poruku

iecēluši kā absolūti brīvu, universālu renesanses garu, gan vispareizāki viņu būs ieraudzījuši..."¹⁸

Ar romantiski filozofisko, konceptuālo garstāstu "Pērļu zvejnieks" (1895) Poruks rada Eiropas romantisma kultūrai raksturīgu žanra variantu, kurā pirmoreiz mūsu literatūrā vēstījuma centrā ir garīgais varonis, pašpietiekama personība, kas, nepieņemdamā konformismu un pakļaušanos ikdienišķībai, sasniedz savu identitāti un ideālu, kaut arī tie ir iespējami ne zemes dzīvē, bet gan tikai – metafiziskā plāksnē. Ar "Pērļu zvejnieku", tāpat kā ar intīmajiem mīlas dzejoļiem, kas pieder pie latviešu elēģiskās lirikas mākslinieciski visspožākajiem paraugiem, ar romantiskas problemātikas akcentu stāstos "Asaras", "Sirdsšķīsti ļaudis", "Kauja pie Knipskas" u. c. darbos Poruks ticis pārāk vienkāršoti uztverts tikai kā romantiķis, kura daiļradē reālisma iezīmes vai reālistisks tēlojums ir tikai sporādiski. Šo tendenci varētu respektēt kā patiesību vienīgi 90. gadu vidus Poruka darbos, jo jau 1897. gadā Poruka daiļradē parādās nepārprotams līdzsvars starp romantiski hermētisko pasaules izjūtu un dzīves reālisma respektēšanu, saskatot arī tajā būtiskas pozitīvas vērtības un pasaules universālismā – romantismam līdzvērtīgu esamību. Faktiski Poruks savos darbos (izņemot intīmo liriku un dažus stāstus) pasauli, indivīdu un reālo dzīvi izgaismo reālistiskā tiešumā un precizitātē, vienīgi viņa romantiskais personības un romantiskā dzīvesveida ideāls paliek kā cilvēciskuma un humānisma īpašs, sabiedrības un līdzcilvēku maz ievērots un maz respektēts veidols. Šī iemesla dēļ ne tikai lasītāji, bet arī daudzi kritiķi Poruku uzskatīja tikai par romantisko skumēju, fatālistu, par romantisko "pasaules sāpju" un "nepretošanās ļaunumam" ideju ruporu. Aspazija un lielā tiesā gadsimtu mijā arī Rainis par primāro uzskatīja mākslas darba sabiedrisko nozīmību, Poruks – gluži pretēji – uzsvēra mākslas darba subjektīvo, autonomo raksturu un indivīda personisko ētiskumu kā pašvērtību, kas likumsakarīgi, kaut arī pastarpināti, ietekmē sabiedriskos, morālos, estētiskos, aksioloģiskos, sakrālos u. c. aspektus. Tieši Poruks savā pirmajā mākslinieciski estētiskajā programmā (stāstā "Perpetuum mobile") jau 1894. gadā uzsvēra romantiskās personības garīgās aktivitātes un dvēselisko pārdzīvojumu īpašo lomu: "*Dvēselē ir viss, viss, meklē – un tu atradīsi pat to, kas tev liekas būt neiespējams.*"¹⁹ Poruks ir pirmais latviešu rakstniecībā, kas tik konsekventi izgaismo 19.–20. gs. mijā Eiropas rakstniecībā raksturīgo traģisko (Poruka interpretācijā – pesimistisko) dzīves skatījumu kā pasaules ambivalentās esamības vienu polu un cilvēka dzīves neizbēgamu sastāvdaļu. "*Nespēja salauzt gara un dvēseles*

Pērļu zvejnieks.

Fantastija

no

Poruļa Jāņa.

Rīga, 1895.

Drukātis un dabujams Ernsta Plates grahmatu- un bilsču-drukātavā un burtu-ļoetuvē,
pee Petera bafnīgas, pašča namā.

Jāņa Poruļa "Pērļu zvejnieka" (1895) titullapa

slāpju sprostu ir pamatā Poruka pesimistiskajai negācijai,"²⁰ samērā pamatots ir J. Kadiļa vērojums, kaut arī atsedz tikai daļu no patiesības.

Poruka daiļrades dominante ir polifonisms, turklāt polifonisms skatījumā gan uz dzīves dažādību, gan uz cilvēku, viņa daudzveidību un potencēm, nenoliedzot nevienu individualitātes izpausmes veidu, ja tā pamatā ir humānisms ("Man vienalga, kā milē, ja tik milē" – tāds atziņums ir Poruka vēstulēs). Polifonisms ir arī Poruka universālajā skatījumā uz pasauli un cilvēces evolūciju. Poruka polifonismu vistiešāk atklāj viņa paštēls un citu realitātes veidu daudzpusīga izgaismošana, bieži vien uzsverot, ka sintēze atrodamā konkrētā, reālā dzīvē, kas nozīmīgāka par nedzīvu un sastingušu ideālu. Nenobeigtība un nekategorisms, dzīves un cilvēka (arī – cilvēcības un humānisma) daudzveidīga attēlošana, izvairoties no galējiem secinājumiem, rada Poruka darbu savdabīgu atvērtību, ja šos darbus skata kontekstā kā vienotu, taču arī ambivalentu māksliniecisku pasauli.

Poruka daiļrade gan 19.–20. gs. mijas latviešu literatūrā, bet īpaši vēlākā uztverē, ir ieguvusi gandrīz mitoloģizētas un ar tik daudzām shēmām apaugušas interpretācijas, ka aiz tām izlobīt rakstnieka daiļrades dominantes un tām pakārtotās tēmas ir patiesi grūti. Tomēr principiālajā jautājumā, proti, par Poruka vietu un nozīmi minētā laikposma literatūrā strīdu nav bijis (izņemot vulgārsocioloģiskos un vulgārreligiozos interpretētājus) – visi Poruka daiļrades pētnieki ir vērtējuši viņa literāro devumu kā novatorisku parādību, turklāt atsevišķos gadījumos pat kā tādu, kas apsteigusi sava laika rakstniecību par vairākiem gadu desmitiem. Domstarpības bijušas vienīgi par Poruka uzrakstītā piederību tam vai citam kultūrtipam (-iem), par korelāciju starp dažādām literatūras metodēm Poruka daiļradē vai – savukārt – par Poruka daiļrades universalitāti (J. Rudziša vārdiem definējot – totalitāti) un sintēzi kā daudzveidību apliecinošu ievirzi. Romantisma, reālisma, pat impresionisma un simbolisma mijiedarbe, eksistenciālistisku un ekspresionistisku tendenču ieskaņas Poruka darbos ir konstatētas, taču allaž ir bijis grūti rakstnieka devumu strikti sistematizēt, shematizēt to kāda (vai – kādu) kultūrtipu ietvaros, jo gluži vienkārši Poruks šos ietvarus bieži ir elastīgi pārkāpis, lai pēc kāda laika atkal tajos atgrieztos, tomēr – jau citādāks. Noteiktas kanoniskas metodes robežās neiekļaujamās, biežās skatupunkta maiņas, pat ambivalences un antagonismi, dažādu māksliniecisko sistēmu vienlaicīga pastāvēšana un dažkārt pat organiska sintēze viena darba ietvaros vai apzināts konceptuāls kontrasts ļauj secināt, ka Poruka personā (un, protams, arī daiļradē) latviešu

rakstniecībā pirmoreiz pārlicinoši manifestējas jauns mākslinieciskais skatījums, tāds, kas atzīst pasaules polaritāti kā radošu un mobilizējošu spēku. Poruks meklē patiesību gan reālās pasaules esamībā, gan arī ārpus šīs pasaules robežām – metafiziskā plāksnē. Tieši šo abu patiesību ambivalence (ne antagonisms), vienlaicīgums Poruka daiļradē un estētiskajos principos ļauj uzskatīt viņa radīto nevis kā neizlidzināmus pretstatus, nevis kā sašķeltas personības atspulgu, bet gan kā sintezējošas, universālas ievirzes literatūru. Poruks aptver savos darbos gan ģermāņu, gan romāņu, gan orienta, gan slāvu kultūru tendences, gan arī pasaules kultūras pagātnes pieredzi, īpašu uzmanību veltot sen grieķu, senģermāņu un senindiešu mītiski vispārcilvēciskajai vērtību sistēmai. Poruks ir, no vienas puses, klasiskā laikmeta tradīciju pārmanotājs, īpaši renesanses un vācu "Vētras un dziņu", kā arī Gētes klasicisma un R. Vāgnera heroiskā romantisma ideju mantinieks, bet, no otras puses, viņa darbos nepārprotami konstatējamās daudzas raksturīgas neoromantisma un modernisma iezīmes, visupirms – morāli destruktīvā, egoistiskā un sašķeltā, bioloģiski determinētā cilvēka tēlojums.

Romantisma aspektā Poruka daiļrade aptver gandrīz visu Eiropas romantisma amplitūdu no garīgā cilvēka pašizcīņas un pašvērtības apziņas, no melanholisko sapņotāju dvēseliskas mīlestības un ētiskas pilnības alkām, no patriarhālā dzīvesveida un tikumisko principu cildinājuma līdz radošas un garīgas personības "pasaules sāpju" rūgtumam, līdz ironiskai smeldzei par pasaules un cilvēka (arī – sevis) nepilnībām, līdz sarkasmam par pragmatiski merkantilo cilvēku un laikmetu, līdz groteski tēlotam pilsētas subkultūras un mietpilsonisma uzplaukumam.

J. Poruka māksliniecisko ideju centrā ir patiesi cilvēcisko vērtību – mīlestības, līdzcietības, tikumības, garīguma – vispārējas krīzes, apdraudētības, pat sairuma un iespējamās bojāejas dziļi tragiska izjūta un vienlaikus izmisīgi mēģinājumi glābt, pasargāt šīs cilvēka esības pamatvērtības pasaulē, kura arvien vairāk atsakās no iepriekšējo paaudžu tikumiskajām un kultūras vērtībām. Poruks vienlaikus ar M. Māterlinku, R. M. Rilki, A. Čehovu, K. Hamsunu, R. Rolānu u. c. rakstniekiem par savas ētikas galveno uzdevumu izvirza spēju sargāt cilvēka humanizējošos spēkus un garīgumu kā pašvērtību, turklāt – dažādās izpausmēs.

Poruka dzejā (tāpat kā visā daiļradē) ir vērojama svārstīšanās no šaubām, skepses, izmisuma uz ticību cilvēka garam, uz optimismu, no galējas vientulības un melanholijas uz nesaudzīgu sava laikmeta cilvēka

(un cilvēka vispār) analīzi, uz laikmeta psiholoģisko un eksistenciālo pretrunu atklāsmi.

Latviešu literatūrā, pareizāk būtu teikt – latviešu kultūrapziņā – Poruks ir apgaismes un romantisma cēlāko ideālu mantinieks un propagandētājs, bet kopumā – daudzu pagātnes māksliniecisku tradīciju sintezētājs un jaunu tradīciju radītājs.

Poruks pirmais latviešu literatūrā reprezentē romantiski subjektīvo, dvēseles metafizikas dzejnieku. Tas tolaik ir tik neparasti, ka viņa pirmās publikācijas pēc atgriešanās no nepabeigtajām studijām Drēzdenē reālisma principus prasošā kritika un arī daļa literātu neizprot, piemēram, Pērsietis, M. Kaudzīte, vai arī novērtē kā "kliba jēra filozofiju" (J. Jansons (Brauns)). Poruks – līdzīgi Rainim un Aspazijai, bet krietni vien intensīvāk – latviešu literatūrā ievēd tādus jēdzienus kā "pasaules sāpes", romantiskā ilgošanās, dievišķā mīlestība, romantiskais dvēseles dzīves kults, cilvēks izvēles situācijā, cilvēka griba un tās realizācijas iespējas, bet, pats galvenais, cenšas regulāri atgādināt tikumiskās piesaistes un kultūras vērtības, kas jāpārmanto viņa laikmeta un nākamo laikmetu cilvēkiem. Poruka estētiskais kredo uzsvērts viņa atziņā: *"Mums tāda māksla jātur svēta, kas pacilā un dziedē."* 90. gadu latviešu kultūrā vēriena un dziļuma ziņā Porukam blakus stāv tikai Rainis, taču, ja Rainis vairāk uzticas sabiedrisko kustību un sociālo cīņu prioritātei cilvēces un politiskās iekārtas pārveidē, tad Poruks kā galveno uzskata cilvēka bioloģiskās un tikumiskās būtības humanizēšanu. Atšķirībā no 19. gs. beigu sociālās tendences rakstniekiem Poruks cilvēku skata eksistenciālā un ētiskā aspektā. Viņa dzejā, kurā Poruka subjektīvisms ir vizisiteiktākais, dominē ilgas pēc morālas pilnības, pēc pārdzīvojuma intensitātes, pēc dvēseliskas ekstāzes mīlestībā, pēc gara prioritātes pār dabu. Daļai Poruka dzejas piemīt izteikts filozofiskums, prātniecisks skatījums uz dzīvi. Visā viņa lirikā, kā uzsvēris Andrejs Johansons, *"..vienmēr strāvo liels, nemierīgs un mīklains gars – savāds vēstnesis no Platona ideju pasaules, kas [...] spējis dot atspulgu "reiz kaut kur skatītām un cēlām debessainām" (Ed. Virza)"*.²¹ Divpasaulībā – reālās un ideālās dzīves salīdzinājumā un konfrontācijā – un kontrasta poētiskā ir Poruka mākslas *perpetuum mobile*. Viņa "pasaules sāpju" pamatā ir traģiski izsāpēta nespēja pieņemt morālu zemiskumu, dvēseles aprobežotību, ideālu niecīgumu. Programmatiski Poruks to ir izteicis vārdos: *"Mūžīgā inteliģence lai ir mūsu cīņu mērķis"* un *"labāka pasaule nebūs sasniedzama bez labāka cilvēka"*. Poruka aizstāvēto cilvēka individuālās pilnīgošanās ideju, "pasaules sāpju" un mīlestības kultu kā vienu no pretpēkiem laikmeta

dehumanizācijai nespēja pieņemt vulgārsocioloģiskie literatūras vērtētāji un tie, kuriem Poruka ideālisms šķita "pārspilēta un slima gara auglis". Savā dzīves laikā Poruks palika vientuļš, daudzkārt arī nesaprasts un pārprasts, jo latviešu inteligence un kultūra vēl nebija nobriedusi Poruka ideju apjaušanai. Tikai nākamā latviešu rakstnieku paaudze, kas manifestējās īsi pirms 1905. gada revolūcijas, uztvēra Poruku kā savu priekšteci un arī saprata, ka Poruks bija paplašinājis sava laikmeta literatūras estētiskos apvāršņus. Dažus gadus pēc Poruka nāves cits izcils latviešu romantiķis Fricis Bārda (1880–1919) rakstīja: "*Poruks priekš pasaules literatūras lielā mērā gājis pazušānā tik tāpēc, ka latviešu garīgā atmosfēra nespieda viņa ģeniālās koncepcijas pamatīgāk izstrādāt.*"²² Porukam tik tiešām bija ģēnija pasaules skatījums, faustiski universāla tieksme interpretēt pasauli kā cilvēku daudzveidīgas garīgās darbības lauku, taču viņam trūka tādas ģēnija darba sistēmas un ticības sev, kāda bija raksturīga Rainim. Poruka daiļrades sakarā daudzkārt ir rakstīts par tās pretrunīgumu, ar to saprotot saturiskas nekonsekvences, problemātikas plašo spektru un šīs problemātikas risinājumu neviennozīmīgumu. Daudz kas šajā tik tiešām neviennozīmīgumā saistīts ar rakstnieka personību, proti, rakstnieka ideālismu un maksimālismu, viņam saskaroties ar dzīves īstenību un negācijām, neizbēgamo skepticismu un pat pesimismu. Taču blakus personiskajam aspektam, t. i., J. Poruka ļoti jūtīgajai un izteikti ētiskajai dabai, ne mazāk svarīgs ir otrs – objektīvais aspekts, un proti, J. Poruks ir pirmais latviešu rakstnieks, kurš apzināti saplūcina un konfrontē klasiskā romantisma un klasiskā reālisma, dažkārt pat naturālisma mākslinieciskos principus un valodu, saplūcina un konfrontē emocionalitāti un tīru gara dzīvi ar tiešu un analītiski nesaudzīgu realitātes konfliktu atklāsmi. Šis šķietamais paša rakstnieka un viņa daiļrades pretrunīgums ir latviskais ekvivalents 19.–20. gs. mijas pasaules literatūras tendencei – tuvināt iepriekšējo laikmetu mākslinieciskos tipus, pat sintezēt, un it īpaši tas attiecināms uz romantisma un reālisma sintezēšanās tiecību, kā rezultātā bieži vien rodas romantiski reālistiskais dubultplāns, proti, reālistiski fakturētā vidē tiek risināta romantismam un topošajam modernismam raksturīgā problemātika.

Jau 1903. gadā V. Eglītis uzsvēra: "*Poruks bija pirmais, kas piederēja tikai pats sev, savam mākslinieka-prātnieka garam; kas gribēja tikai dzīvot dziļāku dzīvi un daudz, ja nodot [citiem] to, ko tas pārdzīvo.*"²³ Tieši Poruks bija pirmais, kas ne tikai programmatiski pieteica par mākslas mērķi atsevišķa cilvēka dvēseles dzīvi un par mākslas kritēriju – personisko kā pašvērtību; pēc Poruka domām, pastāvot subjektīvajam faktoram,

realizējas arī citi mērķi, galvenais, tikumiskie un garīgie. Faktiski ar savu mākslas koncepciju un daiļrades praksi Poruks ne tikai aizstāvēja, bet arī pierādīja, ka literatūra vienlīdz sekmīgi var rasties kā uz realitātes daudzveidīgu faktu un vērojumu pamata, tā arī sakņoties tikai un vienīgi atsevišķa indivīda emociju un pārdomu pasaulē.

Poruks konsekventi (gan literārajos darbos, gan kritikā un publicistikā) aizstāv domu par 19.–20. gs. miju kā radikāla lūzuma, "pārejas" laiku cilvēka apziņā un pasaulē, kurā vecās vērtības tiek iznīcinātas, bet to vietā jaunu vēl nav (kapitālisms, pēc Poruka domām, tās nespēj dot), un tāpēc mākslā neizbēgama ir traģika, turklāt tiklab ikdienas, sadzīviska traģika, kā arī gara dzīves traģika.

Poruka traģisma pamatā ir arvien pieaugošā cilvēka vientulības (eksistenciālās un reālās) un cilvēku atsvešinātības (savstarpējās) neizbēgamība. Garīgais cilvēks velti meklē savu sapratēju, savu atbalsi tiklab sabiedriski pragmatiskajā vidē, kā arī emocionālajā plāksnē (stāsti "Pērļu zvejnieks", "Asaras", "Sirdsšķīstie ļaudis" u.c.).

Poruka mākslinieciskās pasaules raksturīgākā iezīme ir – kontrasts. Gandrīz visi viņa darbi (izņemot mīlas glorifikācijas liriku un t.s. "veselo ļaužu" tematiku prozā) ir pretstatījumos, opozīcijās. Poruka darbu centrā ir cilvēka garīgo tieksmju un garīgās dzīves attēlojums. Realitātē šie gara cilvēki tiek pazemoti, nesaprasti, neieredzēti (Cibiņš, Zuzīte, Matisiņš, Zalkšņu tēvs, Ansis Vairogs u. c.), tālab Poruks garīgumu nereti rāda simboliskās līdzībās, kurās iespējams sniegt arī garīguma filozofisku vērtējumu.

Poruka skatījumu uz cilvēku, cilvēci un laikmetu veido trīs faktori: 1) cilvēka dabas (bioloģiskais un garīgais) mūžīgā duālisma akcents, 2) garīgā un sadzīviski pragmatiskā antagonisms, 3) atziņa, ka 19.–20. gs. mija ir radikāls "lūzuma posms cilvēces vēsturē".

Taču Poruka personiskā traģēdija (un tā atklājas arī viņa daiļradē) ir tā, ka šo racionālo skatījumu Poruks nespēj emocionāli pieņemt kā normu, jo personiskā dziļākā būtībā viņš ir romantisks maksimālists, kaut gan racionāli cilvēka dabas bioloģiskumu viņš ir izpratis un arī respektējis (stāsti "Veseli ļaudis", "Krusttēvs" u. c.).

Parasti Poruka prozas darbos, kas veido gandrīz trīs ceturtdaļas viņa literārā devuma, ir rafinēts līdzsvars starp personiski emocionālo nostāju un intelektuāli racionālo analīzi, t. i., realitāti. Tāds pats līdzsvars – analīzes un refleksijas attiecināšana uz jebkuru romantisku ideju vai tiecību – ir attiecināms arī uz apzinātā un zemapziņas, prāta kontrolētu un stihiski impulsīvu rīcību izvērtējumu Poruka darbos.

Porukam raksturīgā pasaules disharmonijas fatalitātes apziņa, ideāla un realitātes absolūts kontrasts izpaužas kā ambivalence: "*Divi spēki valda Poruka dzejā un stāstos: slāpes pēc dzīves un slāpes pēc atziņas un sirdsskaidrības. Kur šie spēki sanāk konfliktā – tur traģisms.*"²⁴

Poruka daiļrade – blakus Raiņa devumam – ir nozīmīgākais latviešu literatūras sasniegums tieši eiropeisko, moderno tendenču ziņā. Pieņemot Poruka darbus kā kopumu, atklājas to organiska līdzība ar tādiem sava laika pasaules literatūras centieniem kā realitātes izgaismošana simboliskā un pat arhetipiskā rakursā, kā pasaules un cilvēka sašķeltības un duālisma akcepts, taču ne kā kontrasts, bet gan kā ambivalence – Poruka pozīcija ietver visus cilvēka un cilvēcības izpausmes veidus, saskatot katrā no tiem lielās, universālās patiesības daļu. Tomēr dziļākā, personiskā būtībā palikdams romantiskais ideālists un maksimālists, Poruks savā daiļradē stāv neoromantismam raksturīgajās traģiska stoisma pozīcijās.

Poruka daiļradē romantisma un neoromantisma, kā arī Gētes universālisma un Vāgnera varoņu kulta idejas (kā tas ir raksturīgs visam 19.–20. gs. mijas Eiropas literatūras procesam) ir ieaugušas reālisma poētikā ar tā konstanto vides un tipāžu konkrētību. Faktiski Poruka daiļrade un estētika ir romantisko ideālu un ideju pārmiesošana reālisma ietērpā, un strīdi par šī rakstnieka romantismu vai reālismu savrupā veidā ir samērā sholastiski. Teiktais, protams, nenozīmē, ka Poruka darbos (it īpaši lirikā) nebūtu tipiski romantisku dominanšu vai tipiski reālistiska tēlojuma; teiktais raksturo Poruka daiļrades būtību, zīmīgu arī citās Eiropas tautu literatūrās, un proti, romantisma deheroizēšanos no iekšienes, romantisma tuvināšanos un pat saplūsmi ar reālismu.

Raksturīgs vācu klasiskā rōmantisma mantojuma jaunievedums latviešu literatūrā ir Poruka izvirzītā mākslas un reliģijas problemātika. V. Vakenroders mākslu pacēla reliģijas statusā (Poruka "Mums jātura prātā tā māksla, kas atpestī un svēta.."), proti, tā ir mākslas kā reliģijas koncepcija (augstākos paraugus Vakenroders atzīst renesanses mākslā, īpaši – Rafaēla darbos, tas pats Porukam). Taču šī mākslas kā reliģijas koncepcija ir tikai daļa – kaut arī svarīga daļa – no Poruka universālistiskās mākslas koncepcijas, kuras būtība, centrs ir pārliecībā par mākslu kā humānisma un ētiskuma rosinātāju, turklāt ne kolektīvas, masu apziņas ietekmēšanas virzienā kā Rainim, bet gan – atsevišķa indivīda rosināšanas virzienā. Faktiski Poruks ir pirmais latviešu literatūrā, kas tik konsekventi uztver mākslas katarsālo nozīmi cilvēka ētiskuma un garīguma nosargāšanā.

Saglabādams latviešu prozai raksturīgo 90. gadu telpu – zemniecisko sētu un nofiksēdams konkrētas laikmeta reālijas, Poruks tomēr rada no Blaumaņa atšķirīgu, savu nacionālās prozas variantu, kam turpmākajos gadu desmitos ir daudz sekotāju. Ja Blaumanim dominē raksturi un to individuāli psiholoģiskās izvēles sliekšņa kolīzijas, Poruka personāži daudz vairāk ir tipoloģiski veidoti, to īpatnības tiek izkadrētas nevis kā raksturu sadursmes, bet gan kā ideju polaritātes, pat antagonismi, kā "ētiskais – amorālais", "garīgais – pragmatiski merkantilais", "altruistiskais – egoistiskais", "sadzīvīskais – garīgais" utt., uzsverot šajās kolīzijās un pretstatos vispārcilvēcisku pretstatu cīņas mūžīgumu neatkarīgi no personāžu nacionālās vai laikmetiskās piederības.

Ja Raiņa pasaules un cilvēka koncepcijās gandrīz pilnībā valda no klasiķu laikmeta pārņemtais optimisms attieksmē pret cilvēka un sabiedrības virzību, tad Poruka darbos un pasaules uzskatā dominē skeptiskais stoicisms. Vēl galējāks par Poruku ir tikai Veidenbaums. Šo savas pasaules izjūtas dominanti – skepticizmu – Poruks pūlas pārspēt gan ar Gētes universālismu un ticību cilvēka gara spēkam, gan ar Vāgnera dievišķās mīlas patosu, gan ar agrīno vācu romantiķu kultivēto indivīda savienošanos ar universu.

Rainim cilvēks spēj būt gandrīz visu varošs varonis, cilvēks, kas spēj humanizēt sabiedrību un radīt jaunas morāles normas, Porukam cilvēks ir būtne, kas nespēj ieviest jaunas cilvēcisko attieksmju normas un noturēt vecās normas sabiedrībā, kura strauji deģenerējas. Vienīgais izņēmums, viņaprāt, ir atsevišķi garīguma nesēji, taču arī tos sabiedrība un vide neizbēgami salauž un iznīcina (Silenieks, Jānis, Cibiņš, Matisiņš u. c.).

Starp Raiņa (daļēji arī – Aspazijas) radīto un kultivēto cilvēka esamības un iespējamības izpratni un Poruka atklāto realitātes ainu ir absolūta un milzīga distance, pat polaritāte. Rainis aizstāv un propagandē optimistisko pasaules modeli, Poruks konsekventi uzsver traģisko cilvēka esību gan bioloģiskā, gan morālā, gan arī laikmeta konkrēto norišu aspektā. Šeit Poruks ir krietni vien objektīvāks un ļoti tuvu tai pasaules literatūras tendencei, kas traģiku uzskata par patiesāko attieksmes veidu pret īstenību. Faktiski Poruka darbi latviskā variantā atspoguļo 19.–20. gs. mijas kultūras un morāles krīzi, radikālo lūzumu, ko rada industriālās sabiedrības veidošanās.

Aiz J. Poruka un R. Blaumaņa kā talantīgākajiem, ražīgākajiem un nereti arī kā izteikti atšķirīgiem, taču kopumā visnozīmīgākajiem latviešu īsās prozas – stāsta, noveles (Poruka daiļradē – arī filozofisko

Augusts Saulietis

alegoriju, līdzību) žanra – veidotājiem 19.–20. gs. mijā jāmin Cēsaines pusē, Grašos mūža lielāko un mākslinieciski ražīgāko daļu nodzīvojušais AUGUSTS SAULIETIS (īstajā uzvārdā Plikauss; 1869–1933) un Tukuma pusē, Dzirciemā dzimušais ERNESTS BIRZNIĒKS-UPĪTIS (īstajā vārdā Ernests Birznieks; 1871–1960). Abi viņi ir gan raksturīgi pretstati, gan arī kādu laika posmu – un viszīmīgāk tieši pagājušā gadsimta 90. gados un 20. gs. sākumā – pasaules skatījumā un izjūtā tuvinieki, kaut gan viņu prozas darbu stilistika un mākslinieciskās novācījas ir dažādas dabas. Atšķirīgi ir arī viņu likteņi. A. Saulietis mūža lielāko daļu pavada savās dzimsmājās Sauliešos, 20. un 30. gados strādā par Cēsaines ģimnāzijas skolotāju, 20. gadsimta otrajā gadu desmitā ir viens no latviešu mo-

dernistiskās prozas galvenajiem veidotājiem, arī aktīvs dramaturgs (kaut gan viņa dramaturģisko darbu vērtība mākslinieciski nevienāda un tiem nereti trūkst paša galvenā – dramaturģijai nepieciešamās dinamikas un raksturu, situāciju asu kolīziju). Saulietis visu mūžu paliek dažām – grūtsirdīgi melanholiskām – tēmām uzticīgs liriķis, tomēr kopumā viņa daiļrades būtība un arī novācījas, galvenais un paliekošais, mākslinieciski spēcīgākais un savdabīgākais atklājas tieši īsprozā.

E. Birznieks-Upītis atšķirībā no A. Saulieša, sākot no 19. gs. 90. gadu vidus līdz pat 20. gs. 20. gadu sākumam, kad ir nostiprinājusies suverēna Latvija, dzīvo ārpus Latvijas, lielākoties – Aizkaukāzā, galvenokārt – tagadējās Azerbaidžānas naftas atradņu vietās, kur iepazīst vietējo tautu paražas un raksturus, kur kļūst par veiksmīgu komersantu un pārtikušu cilvēku – nodibina izdevniecību "Dzirciemnieki", kas izdod sabiedriski un reālistiski tendētu autoru darbus (maksājot rakstniekiem

arī samērā augstus honorārus). Pēc atgriešanās Latvijā E. Birznieks-Upītis saraksta ļoti populāru darbu – autobiogrāfisko triloģiju par Pastariņu, kā arī apkopo grāmatās "Kaukāza stāstus", daudzus literārus darbus bērniem un mirst kā godāts latviešu literatūras patriarhs t.s. Padomju Latvijā. Taču pats nozīmīgākais Birznieka-Upīša devums latviešu prozā atrodams 90. gados un gadsimta sākumā radītajos darbos, kas periodikā publicēti tieši šajā laikā, kaut gan, grāmatā apkopoti, tie iznāk tikai 1900. gadā, bet pilnībā 1914. gadā ar nosaukumu "Pelēkā akmens stāsti". Blakus tiem latviešu īsprozas klasikai pieder arī atsevišķi Kaukāza stāsti – "Aizā" (1896), "Sadursme" (1901), "Džamaledīns un ērglis" (1906–1907), kā arī "Pelēkā akmens stāstu" garīgajai izjūtai tuvie, reālistiski konkrētas faktūras ziņā reljefie veco "pazemoto un apvainoto" ļaužu dzīves tēlojumi – "Jaungada vakarā" (1895), "Vecais Gatviņš" (1895), "Seskiņš" (1904), "Pastalas lāpot" (1904); ārpus 1906. gada robežposma paliek emocionāli tiešais cilvēka eksistenciālā likteņa tēlojums stāstā "Pret vakaru" (1913) un sociāla posta skartas ģimenes pazemojuma un netaisnīguma izjūtu caurstrāvotais humānistiskais stāsts "Druviņi" (1911). Pārējie E. Birznieka-Upīša darbi, ieskaitot daudzos bērnu stāstus, ir sekundāra parādība latviešu prozā vai arī pārsvarā adresēti bērniem. Pagājušā gadsimta 90. gadu un 20. gadsimta sākuma literārais devums Birznieku-Upīti ļauj vērtēt paralēlēs un analogos ar A. Saulieša uzrakstīto.

Kaut gan hronoloģiski pirmais literatūrā debitē E. Birznieks-Upītis (1891. gadā), tomēr vēlākā devuma novācīju un literārās aktivitātes ziņā vispirms jāraksturo A. Saulieša (pirmā literārā debija 1893. gadā) daiļrade. Viņa 90. gados un 20. gs. sākumā sarakstītie, taču ar krietnu laika distanci gan periodikā, gan grāmatā publicētie darbi (grāmata "Saulieša stāsti" iznāk tikai 1904. gadā) atklāj A. Saulieti gan kā īpaši savdabīgu t.s. mazā, liekā, pazemotā cilvēka tēmas autoru, gan arī kā cilvēka ciešanu, fatālas nolemtības, pirmo intuitīvo pasaules eksistenciālā aukstuma izteicēju latviešu literatūrā, gan arī kā rezignētu, padrūmu vainas un sirdsapziņas, nozieguma un soda, atmaksas, dzīvības un nebūtības pretstatu konsekventu tēlotāju. Rezignēta, skeptiska, nereti pat traģiska un dažos gadījumos eksistenciālas bezizejas noskaņu caurstrāvota ir visa A. Saulieša proza.

Kopumā Saulietis ir tas 19.–20. gs. mijas rakstnieks, kurš vistiešāk seko J. Neikena un Apsīšu Jēkaba tikumisko normu tradīcijai. Rādīt dzīves nežēlību, viņš tēlo arī brandiska tipa altruistiskus esošā jaunuma pārvarētājus un savu dzīves principu aizstāvjus.

Prozā Saulietis zemniecisko lauku telpu zīmē sašķeltu starp materiālo un garīgo, starp egoistisko un altruistisko. Šajā telpā kā pozitīvais, ideālais elements izdalās atsevišķi īpatņi (apkārtējo cilvēku nesaprasti, nepieņemti, noraidīti un pat pazemoti), kas nereti nonāk konfliktā ne tikai ar apkārtējo Jaunumu un mantkāri, apkārtējo divkosību un aprobežotību, bet dažkārt arī izcīna smagas iekšējas morālas cīņas. Te raksturīgi stāsti ir "Kalējs Indriķis", "Purvā" u.c. Purvs, meža nomale, bezsaules mala, dzīve nostatus no citiem – tā īsumā, taču, uzsverot pašus raksturīgākos un biežākos elementus, var raksturot Saulieša prozas pasaules telpu. Neatrast tajā arī pavasara un vasaras zīmējums, gandrīz pilnībā tas ir rudens, ziema vai – nenoteikts gadalaiks, kurš īpatns ar vienmuļu pelēcīgumu.

Viena no svarīgākajām Saulieša tēmām ir sirdsapziņas un pašizcīņas tēma. Stāstā "Noslēpums" (1901) tā ir kņudošā apziņa, ka izdarītais noziegums iznīcina arī labos darbus. Tāpat kā Poruks prozā, arī Saulietis priekšplānā izvirza introspekciju, "slietņā situāciju" un akcentē nevis ārējo, darbības sižetu, bet gan psiholoģisko analīzi. Stāsta "Purvā" centrālais tēls Liepa ilgstoši sevi cīnās – dot vai nedot nepatiesu liecību sava personiskā labuma dēļ.

Saulieša cilvēki – daļā viņa prozas – ir radniecīgi F. Dostojevskā Raskoļņikovam, izjūdami iekšēju vainas apziņu, kuru viņi grib slēpt, apslāpēt, aizmirst, pat noliegt vainu, meklējot un atrodot šķietami racionālus pierādījumus savai nevainībai vai vainai kā nejaušībai, taču, vienalga, noziegums, pat tikai instinktīvi gribēts un tikai daļēji veicināts, spēj iznīcināt cilvēka pārējo esību, kad *"Tā vien liekas, ka reiz kaut kam jānotiek – un ka tad sašķīdīs drumslās viss, kas viņam tagad bija: manta, spēks, gods... viss, viss... un ka tad visi viņu ieraudzīs, un arī pats viņš sevi ieraudzīs – kāds ir – (V. V. pasvītrojums) un nebūs nekur noslēpties..."* (stāsts "Noslēpums").

Savulaik Saulieti kā skarbu kontrastu rakstnieku interpretēja J. Asars, uzsverot, ka atšķirībā no sociāli angažētiem prozistiem Saulietis prozas pamatā liek ļoti konkrētus dzīves vērojumus, kādēļ arī asie pretstati ir absolūti pārliciecināši.

Saulieša stāstos kategoriskajiem morālistiem piemīt absolūts ideālisms, kas reizumis kļūst emocionāli vēss, biedinoši auksts. Saulieša prozā "pasaules aukstuma" fatālisms, šausmas šī aukstuma priekšā ir arī zemniecisko personāžu psihē.

Saulieša prozā interese par cilvēka dabā slēpto iracionālo Jaunumu atklājas kā nozieguma un vainas, nozieguma un soda psiholoģija, kas

dažkārt saistās ar cilvēka mirklīgu greizsirdību vai mantkāribu. Saulietis sirdsapziņas mošanās ceļu tēlo kā šķīstīšanos, taču vienlaikus arī kā atmaksas un pašsoda lietu un šajā aspektā ir tuvs F. Dostojevskas problemātikai, savā ziņā priekštecis mūsu K. Zariņam.

A. Saulieša prozas saturiskā amplitūda, neraugoties uz gandrīz vienvēidīgo vidi – zemnieksētu un dabu, ir plaša. Viņš viziszeitāk mūsu literatūrā pieder to rakstnieku tipam, kurus franču kultūrā apzīmē par morālistiem (šajā kategorijā ieskaitot gan Voltēru, gan A. Kamī).

Saulieša cilvēki tikai ārēji ir "*kā no dzelzs un akmens, skarbi un pārliecīgu tuviību atvairoši, iekšēji tie trīsulo jūtās, ir sensibli un kā mimoza saraujas no katra pieskāriena*" (P. Ērmanis). Saulieša pasaulē dominē dzīve purva malā, nesaules zemē kādā meža kaktā, un tas precīzi raksturo Saulieša rezignāciju, drūmumu, skepsi, pat nihilismu un pretstatā tam – tiecību izrauties citā realitātē, citā garīgā telpā, jo esošā cilvēku ne tikai sadrumstalo, sašķel, bet arī deģenerē morāli.

Iekšēja garīga aktivitāte Saulieti tuvina (bet ne sarado) ar Poruku. Saulieša stāstos ir mysticisms, ireālo spēku esamība, zemapziņas instinktu pamošanās cilvēkā (stāsti "Veļu tiesa", "Neaizberamā aka", "Dievainēs", "Ģindenis"), taču vienlaikus arī nozieguma un soda problēmas psiholoģiski dziļš atveids. Pamatots ir E. Dambura vērojums, ka "*Saulietis strādā ar īpatnēju, ideālisma apstrāvotu realismu, ko nevar pieskaitīt kādam šaurākam estētiskam virzienam*".²⁵

Saulieša prozā starp viņa radītiem cilvēkiem – tikumiskiem maksimumistiem, dzīves pabērniem, cilvēkiem izvēles situācijā – un apkārtņi ir krass duālisms. Savā ziņā gandrīz katrā Saulieša prozas darbā ir viens morāli "tīrais", izvēles situācijā esošais cilvēks – vientuļnieks, nesaprashtais un neievērotais cilvēks, kuram visapkārt ir sveša un vienaldzīga pasaule. Iespējams, ka taisnība ir tiem literatūrkritiķiem, kas saulietisko cilvēku identificē vai vismaz daudzos aspektos tuvina autora personībai. Saulieša skatījumā – cilvēka individuālā morāle (vai amorālistikums) ir fatālas parādības, lielākā daļa cilvēku ir zemiski, mantkāri, egoistiski, jauni, un tieši tāpēc gandrīz visa Saulieša pasaule ir drūma un traģiska.

Saulieša prozas spriedze ir arī viņa dubultnieku vai līdzinieku introspekcijās un garīgās pasaules morālā monolītisma atveidē. Jautājums "*Ko darīt, kā rīkoties?*" ir tā centrālā ass, ap kuru griežas visas [Saulieša] *varoņa domas*,"²⁶ tāpēc Saulieša darbi žanriski vairāk tuvi liriskās grēksūdzes monostāstam un morālproblemātikai līdzībai, nevis tradicionālai novelei vai stāstam "iz tautas dzīves".

Saulieša varoņi ir izteikti svešinieki, neiederīgi laikmeta vispārējā tendencē kā liekie cilvēki tieši savas morāliskās atbildības dēļ. Ja Birznieka-Upīša prozā autora refleksiju faktiski nav vai arī tās ir iekausētas nosacītos tēlos, piemēram, pelēkajā akmenī, tad Saulieša darbos autora pārdomas (nereti – galvenā varoņa tekstā) ir biežas. Tiesa, šo pārdomu spektrs nav īpaši plašs, zināmā mērā tas ir pat monotons, un proti – tie ir atzinumi par cilvēka zemes dzīves tukšumu, absurdumu, ciešanu un nāves slogu: "*Nāk cilvēks pasaulē, bet uz ko? Lai sāpes radītu – sāpes citiem un sāpes pašam sev.*"

Saulieša prozā (tāpat kā daļēji arī Poruka darbos) cilvēki cīnās gan ar ārējiem spēkiem, kas sašķeļ un drumstalo viņu ētikas priekšstatus, pat iznīcina tos, gan cīnās ar savu iekšējo "es", savu vainu, savu fatālo nolemību. Saulieša prozas kredo fiksēts dienasgrāmatā 1893. g.: "*Stāstam [...] nedrīkst trūkt veselīga reālisma. Dzīve jārāda, kāda tā ir.*"

Slimības, veselībai bīstams darbs, pārpūle, nepārvaramas ekonomiskās grūtības, vienaldzība, citu cilvēku ļaunums un, visubeidzot, – nejaušību absurdums un neizbēgama nāve – tas viss ir abu minēto rakstnieku eksistenciālā pesimisma pamatā. Raksturīgs saulietiskā tipa cilvēks ir kalējs Indriķis tāda paša nosaukuma stāstā (1902). Indriķis ir kategorisks ideāla prasītājs no tuviniekiem un arī tāds pats ideālists sirds dāsnumā, absolūts mīlestībā un altruismā, absolūts dusmās un pašapsūdzībā, absolūts uzpurēšanās spējās un līdzcietībā. Runājot par kalēju Indriķi kā vienu no raksturīgākajiem A. Saulieša personāžiem, jāuzsver, ka tajā visspilgtāk atklājas Saulieša prozas pamatdoma – tikumiskais ir arī daiļš, un, zūdot cilvēkā tikumībai, viņš kļūst fiziski nepievilcīgs un morāli nestabils.

Tikumisko principu saglabāšana sevī vai arī spēja morālās "slietņā situācijās" nenodot sevi, nekļūt par konformistu vai divkosi – tā ir Saulieša prozas dominante. Vulgārā sociocentriskā kritika Saulieti centās iesprostat kristīgās sirdsšķīstības sludinātāja togā, kaut gan Saulieša ideāls ir vispārcilvēciski humāns un kristiānisma ētika šaurā nozīmē nekad nav kļuvusi par Saulieša prozas centru.

Saulieša lirikai ne poētiskā sprieguma un novitāšu ziņā, ne arī tematiski nav tāda nozīmīguma kā Aspazijas, Veidenbauma, Poruka, Raiņa dzejai. Tomēr Saulieša lirika ir interesanta kā viņa garīgās pasaules īpatnību koncentrāts. Ierobežotā telpa – zemes esamība tiek pretstatīta saules, debess un mākoņu brīvībai (saules ilgās). Saulieša lirika ir radniecīga E. Treimaņa-Zvārguļa dzejai ar tās līdzjutību cilvēkam, turklāt ne tikai "nabagam brālim", bet cilvēka ciešanām un eksistenciālajam

tragģismam vispār. Līdzjūtība "ganu mātei", bārabērniem, "mātei kalpoņitei", "kalpa puisim", "ubadzei vijolņiecei" – šādi Saulieša lirikas personāži ir raksturģgi 19.–20. gs. mijas dzejā.

Saulieša lirikas morālais kredo ir "laime" kā mģlestģbas ekvivalents:

*Un vai tad nava daudzi,
Ja cerēt un mģlēt ļauts!
– Tur visa cilvģku laime.
Ja nģ – ko laimi tad sauc?*

Tieši šis ideāļlisma sģkstums, stoicisms – dvģseles lepņums un ticģba ideāļa jģgai un ētģskumam sevģ – ir Saulieša dzejas savdabģgākā stģga. Saulieša dzeja latviešu romantiķu plejādģ gadsimtu mijā ir krietņi vien raksturģgāka ar konkrģtu faktģru – Latvģjas daba un vienkāršo cilvģku rģpes un likteņģ – un, salģdzģnot ar Aspazģju un Poruku, daudzkārt piesātinātāka ar reāļlistģku tģlainģbu. Saulieša dzejas motģvi – garģgais patvģrums dabā, sģrošana par zudušo mģlu, reliģģozs pārdzģvojums, sociāļā netaisņģba un vientulģba. Ir arī dabas mistificģšana, bet blakus tai impresionģstģski košanas dabas žanra ainas, sava veida klusās dabas. Cilvģka, atsevišķa indivģda vientulģbas motģvs Saulieša dzejā parasti tiek līdzsvarots vai pat harmonģzģts ar dabas reāļģju mģžģgo esamģbu. Saulieša dzejā tikpat kā nav ceļa motģva (kā Porukam) un augģsuptiekšanās trauksmes (kā Aspazģjai), viņa ideāļs eksģstģ zemes dzģves esamģbā, kur "meža mistikā, ētģskos ideāļos un vģļāk dailes simbolos dzejņieks lģko atgģt ticģbu priekam un laimei, tak pamatnoskaņa paliek pesimģstģga".²⁷

19. gs. 90. gados latviešu prozā debitģ arģ ERNESTS BIRZNIEKS-UPģTģS. E. Birzņieka-Upģša daiļrade padomģu ideoloģģjas rakursā lielākoties tģka interpretģta kā "vienkāršo lauku darbaļaužu" grģtās dzģves reāļlistģks tģlojums. Nepārprotami tad bija secināģjumi par E. Birzņieka-Upģša darbiem kā tģdiem, kas "atspoguļo rakstņieka progresģvo, demokrāģtģsko nostāģju tautas atbrģvošanas cģņā pret apspģdģģjiem un verdģzinātāģjiem", kā tģdiem, kas "skan kā apsģdzģba, modģna protestu pret to necģlvģcģsko varu, kas nosaka šādu dzģves iekārtu un rada šādos necģiešamus dzģves apstākļus". (E. Andersone.) Taču Birzņieka-Upģša prozas objektģva analģze atklāģ plašāku un dziļāku rakstņieka māksļlinieģsko un ideģģģsko vģrtģbu spekģtru. Par rakstņieka ģsprozas ģpatņģģāko darbu pamatoti tiek uzskatģti cikls "Pelģkā akmens stāģti" (1914); cikļā iekļautģe darbi sarakstģti galvenokārt 1897.–1899. gadā, piemģram, "Smģde", "Šģpotnes", ģzņģmumi – "Andģģģni", 1905, "Trģnes Kārlģns", 1904, "Zem ābeles", 1906, tematģski tiem tuvi – "Vecais Gatviņš" (1895, ar šo darbu rakstņieks

klūst populārs), "Seskiņš" (1904), kā arī daži no "Kaukāza stāstiem", piemēram, "Aizā" (1896), "Sadursme" (1901).

E. Birznieka-Upīša prozā dominē laika vienaldzīgais plūdums, kas fatāli iznīcina cilvēka dzīves cerības, absurdi spēj iznīcināt jebkādu ticību nākotnei un optimismu. Līdz 1906. gadam Birznieka-Upīša personāži (izņemot Jēkabu stāstā "Zem ābeles") nav aktīvas personības; viņi ir "dzīves jūga mēmie vilcēji", t. i., liktenim padevēgie, mēmie, uz asu protestu nespējīgi cilvēki.

E. Birznieks-Upītis faktiski ir novators latviešu īsprozā, turklāt novators gan saturiskā ziņā (maz ievērots), gan arī pirmais konsekvētākais t. s. zemteksta poētikas pielietotājs īsprozā. Šķietami impresionistiski tvertās ainas, pateicoties to precīzai atlasei un emocionālam līdzpārdzīvojumam, Birznieka-Upīša prozā pārtop par reālistiskas ievirzes līdzībām.

Birznieka-Upīša līdzjūtīgais lirisms intonatīvi ir tuvs A. Čehovam, bet konceptuāli viņa stāstu satvarā ir T. Hārdijam radniecīga doma par cilvēku mērķu un ideālu veltīgumu. "Likteņa traģiskas impresionists", turklāt – simbolisks impresionists – tā, izsakoties R. Klaustiņa vārdiem, ir raksturojama Birznieka-Upīša "Pelēko akmens stāstu" būtība. Birznieks-Upītis ir ne tikai "nabaģā brāļa" dzīves raksturotājs, bet arī nelaimīgā un fatāli nolemtā cietēja – zemnieka likteņa līdzjutējs.

Birznieks-Upītis rāda *"nelielas ikdienas drāmas, kuru sarežģījumus parasti nosaka drūms, nejdzīgs liktenis un aklas nejaušības, kas pēkšņi satriec vai sagandē cilvēku dzīvi"*. *"Sociālais posts nolīst skumjā rudens lietū, spulgo asarotās rūtīs un pil ritmiski no griestiem."* (R. Klaustiņš.) Birznieka-Upīša varoņi faktiski ir daudzkārsots (izņemot Jēkabu "Pie ābeles") viens un tas pats varonis – ciešanu un likteņa smaguma nospiests cilvēks. Birznieks-Upītis it kā bezkaislīgi ļauj runāt dzīves un laika tecējumam, autora pozīcija ir izolēta, notikumos iejaukti nespējīga, notikumu traģisko un absurdo gaitu ietekmēt nespējīga, taču dvēseliski ļoti jūtīga un līdzjūtīga vērotāja pelēkā akmens skatījumā, faktiski – antipozīcijā. Tieši šis precīzi atrastais atsvešinājuma veids starp formāli neitrālo, objektīvo vēstījumu par traģisku, absurdu cilvēka dzīves gaitu un stāstītāja mākslinieciski radīto nespēju ietekmēt šos notikumus, humanizēt tos rada E. Birznieka-Upīša prozas īpašo spriegumu un netiešu filozofisku vispārinājumu.

E. Birznieka-Upīša īsprozas raksturīgākais tipāžs ir sociāli zemāko vai – labākā gadījumā – vidējo slāņu personāžs, taču ne jau šī sociālā hierarhija ir visbūtiskākā. Centrā ir morālā, "sirds piederība" – Birznieka-

Upīša stāstu varoņi ir humāni, morāli viendabīgi, ētiskajos principos noturīgi savas laimes alcēji un dažkārt arī veidotāji. Laimes un cerību spektrs šim personāžam ir plašs – no mātes prieka, darba, gandarījuma līdz ģimenes mājīguma alkām. Pretstats starp cilvēku darbu, cerībām, prieku, domām par nākotni un to liktenīgo mirkli, kas to visu iznīcina, vai ilgstošu bezcerīgu agoniju un bojāeju E. Birznieka-Upīša īsprozā ir uzsvērti apzīmēts. Te zīmīgs pelēkā akmens (autora pozīcijas tieša izteicēja) pesimistiskais atzinums: "*Tepat pa ceļu cikūs viņš nebija redzējis none-sam kūma teku, aizauklešojam precībās, braukājam un staigājam visu cauru nakts melnumu kungu rijās un tīrumos un tad aizvedam uz smilšu kalniņu.*" Dzīve tiek tēlota kā neizbēgamas sāpes, nelaimes, nāve.

E. Birznieka-Upīša personāžā dominē t. s. mazie ļautiņi: neredzīga ubadze, nelaimīgs vecsaimnieks, dzērāja sieva, diloņslims kalējs, pavesta meita, šūpotnēs cietusi krople, diloņslims skolotājs, mirstošie ubagi. [Tie] "*mirdzošā un sīkā kristālā atvizmo neizdibināmas un neizteicamas dzīves moks*".²⁸ (R. Klaustiņš.) Birznieka-Upīša personāžs pieder pie "*nespēcīgajiem klusajiem cietējiem, kurus skaidīgais liktens dragā un loka bez vainas, bez nozieguma un pārkāpuma [...]. Liktenis pacelts briesmīga pagāniska elka godā, kas aprij un samāļ savus upurus dzelzs žokļos. [...] Birznieks[-Upītis] pazīst tik dzīves traģiku, nevis jautrību, humoru un smieklus. [...] [E. Birznieka-Upīša] darbi stāv izmisuma un nespēka varā, dzīves lāstā [...]. [Tajos] liktenis tik varens, nežēlīgs un cietsirdīgs.*"²⁹ (R. Klaustiņš.)

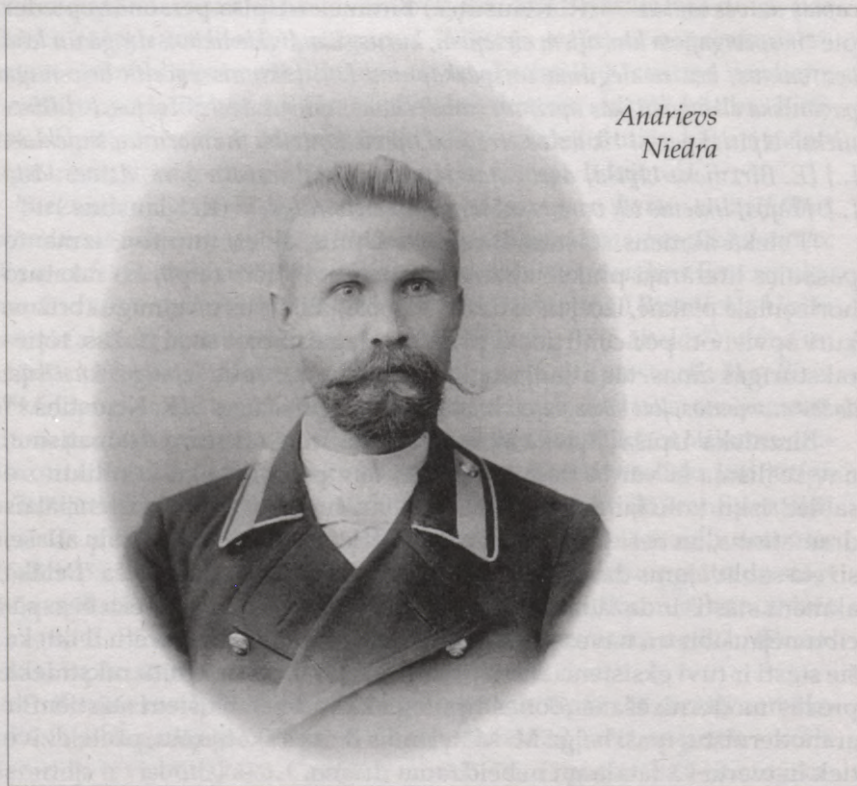
"Pelēkā akmens stāstos" Birznieks-Upītis, šķiet, intuitīvi, izmanto pasaules literārajā praksē zināmu principu: izolētā telpā, ko raksturo horizontālā plakne, izceļ tikai dažus emocionāli tiešus un zīmīgus brīžus, kuri apvienoti pēc centrīces principa. Izgaismojot tikai dažas, toties raksturīgas ainas, tās atļauj skatīt rakstnieka varoņus "*zīmīgās kustībās, dažos momentos, ļoti sīkos, izteiksmes pilnos un sprindzīgos*". (R. Klaustiņš.)³⁰

Birznieka-Upīša "Pelēkā akmens stāstos" nav raksturu dramatisma, nav reālisma šī vārda tiešajā nozīmē, nav psiholoģisku konfliktu un sabiedrisku kolīziju dramatisma, bet ir cilvēka dzīves eksistenciālais dramatisms, un tieši šādai koncepcijai mērķtiecīgi pakļauta detaļu atlase, sižeta sablīvējums dažās lappusēs. Faktiski E. Birznieka-Upīša "Pelēkā akmens stāsti" ir dažādas līdzības par cilvēka likteni un cilvēka bezspēcību nejausību un nāves priekšā. Nedaudz pārspilējot, varētu teikt, ka šie stāsti ir tuvi eksistencialistu pasaules izjūtai, taču tā būtu rakstnieka prozas modernizēšana. Toties tipoloģiska radniecība šiem stāstiem ir ar modernistu, īpaši beļģa M. Māterlinka dzīves skatījumu, proti, dzīve tiek uztverta kā fatāla un nebeidzama drāma.

Īpaša figūra 19. un 20. gadsimta mijas rakstniecībā ir ANDRIEVS NIEDRA (1871–1942). Debitējis sešpadsmit gadu vecumā ar sentimentālu, klišejisku dzeju krājumu "Pirmās ziedoņa vēsmas" (1887), arī turpmāk A. Niedra rakstījis liriku, tiesa, neregulāri, taču daži spriegi, romantiskas ilgošanās un neskaidru alku piesātināti dzejoļi, piemēram, "Brīnos es...", pieder pie latviešu romantiskās lirikas šedevriem.

Jau 19. gs. nogalē A. Niedra kļūst par vienu no īpatnējākiem latviešu prozistiem, reālistiskās literatūras jaunu žanru paveidu novatorisku radītāju. (Tiesa, jāpiebilst, ka A. Niedras prozas devumā ir arī pietiekami daudz triviālliteratūras gaumē sarakstītu stāstu, ir arī darbi, kas sarakstīti šauri personisku, bieži vien politisku iemeslu dēļ, un tie A. Niedras rakstnieka īpatnību neatklāj.)

A. Niedras proza nereti rakstīta arī pragmatiski aprēķinātu idejisku interešu vārdā, dažkārt tikai materiālās ieinteresētības dēļ. A. Niedru –

*Andrievs
Niedra*

atšķirībā no viņa īslaicīgā drauga R. Blaumaņa – maz interesē raksturs un emocionālie konflikti; A. Niedru interesē psiholoģiskie tipi, un viņš – līdzīgi Porukam – savus personāžus veido ar tipoloģizācijas paņēmieniem, bet situācijas un konfliktus rada, lai propagandētu un pierādītu gan savu nacionālo, gan sabiedrisko uzskatu priekšrocības. Programmatisks konceptuālists ir A. Niedras prozas darbu raksturīgākā iezīme līdz 1905.–1906. gadam. Pēc tam A. Niedra, kaut gan raksta un publicējas intensīvi, kā mākslinieks arvien vairāk kļūst "plakans", t. i., viņa stāstos pārāk jūtami sāk dominēt idejiskās simpātijas un antipātijas, kriminālintrigas pārsvars, un faktiski pēc 1906. gada uzrakstītie A. Niedras darbi stereotipi propagandē viņa uzskatus. (A. Niedra ir vienīgais latviešu rakstnieks, kas krasi noraida 1905. gada revolūciju kā nacionālo pašnāvību.) Vienīgie respektējamie darbi pēc minētā posma ir romāns "Sikspārnis", daži liriski dzejoļi, literatūrkritiskas apceres, kā arī komentāri paša literārajiem darbiem. A. Niedra negatīvi izturas arī pret 1917. gada apvērsumu, bet 1919. gadā, būdams proģermāniski noskaņots, labprātīgi kļūst par vācu militāristu un politiķu saorganizētās Latvijas alternatīvās pagaidu valdības ministru prezidentu. Pēc K. Ulmaņa valdības karaspēka panākumiem un likumīgās valdības atgriešanās no Liepājas Rīgā A. Niedra aizbēg uz Vāciju, tad atgriežas, tiek tiesāts, un pēc cietumsoda daļējas izciešanas viņu izraida no Latvijas. 20. un 30. gados A. Niedra dzīvo Austrumprūsijā, Altštadtē, kur strādā par mācītāju, pieņem Vācijas pavalstniecību un Latvijā atgriežas nacistu okupācijas laikā, taču jau pēc dažiem mēnešiem mirst. Savas avantūristiskās politiķa gaitas A. Niedra aprakstījis četru sējumu grāmatā "Tautas nodevēja atmiņas" (1925–1930). Kā īpatnējs, jauns un spēcīgs A. Niedras talanta atplaisnījums uzskatāmi viņa autobiogrāfiskie tēlojumi – atmiņas "Mana bērnība un mani puikas gadi" (pirmpublicējums periodikā 1925. un 1930. gadā, grāmatā – 1943. gadā), kas piešķaitāmi pie kolorītākajiem autobiogrāfiskajiem darbiem visā latviešu rakstniecībā un sniedz raksturiem bagātu, vides tēlojumā reljefu un sulīgu 19. gs. pēdējā ceturkšņa sākuma lauku dzīves ainu, centrā rādot apdāvināta un centīga zemniekzēna dzīves gaitas.

Taču paši nozīmīgākie A. Niedras darbi top tieši 19. un 20. gs. mijā. Daži no tiem pieder pie šī laika literatūras visnozīmīgākajiem sasniegumiem. Visupirms tāds ir romāns "Liduma dūmos" (pirmpublicējums periodikā 1899. gadā ar norādi – stāsts, grāmatā – 1901. gadā, ar vairākām jaunām nodaļām). "Liduma dūmos" ir nepārprotami programmatisks autora ideju, t. s. "jaunnacionālisma" (jaunnacionālisms – kultūras

un sabiedriska virziens 20. gs. sākumā, akcentēja evolucionāro attīstības ceļu Latvijā) ideju rupors, taču, pateicoties A. Niedras stāstītāja un raksturotāja spilgtajam talantam, stilista meistarībai, mācai dinamiski un intriģējoši veidot sižetu, kā arī eksaltētajam patosam un melodramatiskajiem situāciju saasinājumiem, šis romāns ieguva popularitāti. Arī mūsdienās, raugoties literatūrvēsturiskā aspektā, šī romāna hierarhiskā vieta ir ne tikai kā nākamajam spilgtākajam romānam mūsu literatūrā pēc brāļu Kaudzišu "Mērnieku laikiem", bet vēl joprojām kā vienam no vislabākajiem mūsu romānistikas darbiem. Pēc A. Upīša vērojuma, tieši "Līduma dūmos" ir tas romāns, kurā "ideja un izteiksme izaug viena no otras, viena caur otru izveidojas ievērojamā mākslas pilnībā". Arī cits A. Upīša vērojums uzsver šī romāna unikalitāti: "Pirmo reizi latviešu rakstniecībā parādījās inteligenta tips." Savā ziņā pamatots ir arī to nedaudzo latviešu literatūras kritiķu uzskats, ka tieši A. Niedra ir latviešu modernā romāna iedibinātājs, jo "Līduma dūmiem" piemīt daudzas 20. gs. pirmo divu desmitgadu veco Eiropas tautu romānu tipoloģiskās īpatnības. Galvenā īpatnība: "Līduma dūmos" galvenokārt ir ideju romāns – tajā tēlotie personāži un konflikti neraksturo sadzīvisko un raksturu attieksmju vidi, romāns nav arī tiešs dzīves realitātes spogulis vai problēmas psiholoģiski centrēts šķērsriezums. Kaut gan arī šie elementi romāna struktūrā ir sastopami, tie tomēr nav dominējošie, tas nav romāna "mugurkauls". Līdzīgi T. Mannam romānā "Budenbroki", A. Niedra par fonu izvēlējis krasa ekonomiska un sabiedriska lūzuma periodu un tad konfrontē dažādu uzskatu un dzīves pozīciju cilvēkus, taču ne tik daudz kā raksturus, bet gan kā noteiktas pārliecības, noskaņojuma, pasaules un cilvēku tipoloģijas, sociālās domāšanas atspulgu. "Līduma dūmos" galvenās kolīzijas un personāžs tiek veidots pēc tiem principiem, ko pasaules literatūrā dēvē par tipoloģiskajiem tēliem un konfliktiem un ko vistiešākā veidā atklāj, piemēram, B. Brehta dramaturģija. Pats A. Niedra par šo romāna īpatnību izteicies: "*.. mans nolūks bija – attēlot jaunlatviešu otro paaudzi viņas saimnieciskā un garīgā pārejā uz jaunu dzīvi. Man likās, ka to visvieglāk varēšu izteikt vienas ģimenes nodomos, konfliktos un likteņos.*" Nav mazsvarīgi arī tas, ka A. Niedra nav idejiski "plakans", bet yisus konfliktus raksturo divos līmeņos: kā atsevišķu personību – tipoloģisku raksturu opozīciju, gan arī kā dažādu sociālo slāņu pārstāvju attieksmes, kuras atrisina atbilstoši ideju romāna žanriskajai specifikai.

"Līduma dūmos" kā raksturīga Eiropas modernā romāna pazīme ir telpa laika projicēšana ģimeņu likteņa ietvaros, tēlojot ģimenes sadrumstalošanos un asus kontrastus tajā relatīvi īsajā laika periodā un konkrēti

marķētā vidē. "Līduma dūmos" A. Niedra nevairās arī no pārdomu un gari klāstītu uzskatu pasāžām un konfrontācijām, tādējādi apzināti atteikdamies no tās dogmas, kas noliedza kādu uzskatu tiešu "ielikšanu" savu varoņu runā. Vēl vairāk – šajā aspektā "Līduma dūmos" nav tikai ideju romāns, tas ir ideju propagandas (dažos gadījumos – ideju aizrautīgas sprediķošanas) romāns. (Šķiet, vistiešākā liecība par šo romāna īpatnību ir dažus gadus vēlāk pēc romāna sižeta radītā drāma "Zeme" (1903), kas vēl atklātāk un kategoriskāk nekā "Līduma dūmos" propagandē autora idejas.)

Ar "Līduma dūmiem" A. Niedra ievēd latviešu prozā jaunu tipu. Viņa inteligēnts nav pasīvs, romantisks sapņotājs, bet gudrs, pragmatisks, pašpārliecināts, par visu vairāk – aktīvs savu nodomu un mērķu realizētājs praktiskajā dzīvē. "Līduma dūmos" mākslinieciskā telpa ir zemnieku saimniecība un muiža, bet sižetiskā risinājuma "motors" – triju brāļu Strautmaļu – praktiķa inženiera, morālista mācītāja un alkoholisma sērgā ieslīguša zemkopja – domstarpības un konflikti, bet visiem kopā – opozīcija pret vācu muižniecību. Šie pretstati, raksturu un ideju sadursmes A. Niedram nepieciešamas, lai šo konfrontāciju ietērpā mākslinieciski spoži un veikli propagandētu ideju par latviešu uzskatu līdzību un pat izlīguma caurstrāvotu saderību ar vācu muižniecību. Romāna stilistika, kompozīcijas grodums, personāža raksturu spilgtums un arī melodramatisku efektu veikla iesaistišana, protams, lasītāju pievilināšanai, ļauj uzskatīt "Līduma dūmos" par 19.–20. gs mijas izcilāko romānu. Latviešu romānu jaunā pakāpē paceļ A. Upīts, taču arī viņš, būdams pretēju politisku uzskatu piekritējs, savos literatūrkritiķa un literatūrvēsturnieka darbos augstu vērtē "Līduma dūmos" novatorismu un autora mākslinieciskā talanta spēku.

Citu Andrieva Niedras darbu vidū kā nozīmīgākais vispirms jāmin alegoriskais stāsts "Zemnieka dēls" (1902). Faktiski šis darbs pieder pasakas žanram, un A. Niedra arī tajā propagandē savu latviešu censoņa tipu – aizgājēju no lauku sētas, kas dodas pasaulē meklēt jaunas vērtības, minot pasaules "lielās mīklas", un visubeidzot laimi un gandarījumu atrod praktiskā darbā. Stāstā "Skaidra sirds" (1898) A. Niedra kā viens no pirmajiem mēģina formulēt latvisko ētiku, kurā lielu vietu ierāda sirdsapziņas problēmai. Jauns tipāžs latviešu literatūrā ir šajā stāstā tēlotais latviešu jurists, kas meklē taisnību un prot to aizstāvēt. A. Niedras novatorisms atklājas arī stāstā (faktiski – romānā) "Kad mēnesis dilst" (1902), kas aizsāk latviešu vēsturisko dēku romānu, bet savukārt latviešu detektīvromāna žanra paraugs savos pirmsākumos

Vilis Plūdons

ir A. Niedras romāns "Sikspārnis" (1905), kas izceļas ar smalku psiholoģisko tēlojumu un cilvēka dvēseles slēpto īpašību asredzīgu atklāsmi.

Tieši gadsimtu mijā popularitāti iegūst arī VILIS PLŪDONIS (īstajā vārdā Vilis Lejnīeks; 1874–1940) – viens no mūsu dzijas nozīmīgākajiem reformato-riem un Eiropas klasisko tradīciju pārnesējiem latviešu liroepikā. Plūdoņa pirmais krājums "Pirmie akordi" iznāk 1895. gadā, taču tam ir tikai kultūrvēsturiska nozīme. Saturiski tas ir tuvs gan tautiskā romantisma, gan Jaunās strāvas idejām. Vietu latviešu ta-
lantīgāko dzejnieku vidū Plūdo-
nis iegūst ar elēģiju "Rekviēms"
(1899), dzejojumu "Divi pasau-
les" (1899) un it īpaši – ar poēmu
"Atraitnes dēls" (1900). Vēlāko
Plūdoņa nozīmīgāko darbu skai-
tā ir poēma prozā "Fantāzija par
puķēm" (1903), poēma "Uz sau-

laino tāli" (1912), balādes par Latvijas senvēstures un 1905. gada revolūcijas tēmām, kā arī latviešu ticējumu rosinātas balādes (lielākoties laikā līdz 1916. gadam), dzeju krājumi "Via dolorosa" (1918), "No nakts līdz rītam" (1921), tēlojumi "Mazā Anduļa pirmās bērnības atmiņas" (1901), "Selgā" (1898) un alegoriskā "Pasaka par vilku" (1907). Plūdonis sarakstījis arī vairāksējumu "Latvju literatūras vēsturi", monogrāfiju "Mīlestības dziesminieks Esenbergu Jānis", tulkojis latviski F. Ničes darbu "Tā runāja Zaratustra". Citi tulkojumi: antoloģija "Modernā vācu lirika" (1913) un "Leišu dainas" (1921). Kaut gan Plūdonis aktīvi rakstījis arī 20. un 30. gados, tomēr šī posma dzēja ir lielākoties mākslinieciski plakātiska, poētiskā – vienmuļa. Faktiski Plūdoņa nozīmīgākais devums latviešu dzējā attiecināms tieši uz gadsimtu miju un 20. gs. pirmajām divām desmitgadēm.

Plūdonis savos veiksmīgākajos darbos ir izcils klasiskās tradīcijas turpinātājs. Viņa dzejas principu un tehnikas rosinātāju skaitā jāmin J. V. Gēte, F. Šillers, E. Mērike, H. Heine, R. M. Rilke, A. Puškins, M. Ļermontovs, A. Fets u. c. Visi minētie dzejnieki ir pievērsuši īpašu uzmanību dzejas instrumentācijai, skaniskajam elementam, vizuāli konkrētam tēlojumam. Arī Plūdonis savu dzeju radījis, tiekdamiem uzsvērt lirikas skaniski vizuālo savdabību. Piederēdams pie romantiskā tipa dzejniekiem, Plūdonis atšķirībā no Aspazijas un Poruka, kuru lirikas tēlainībā dominē vispārromantiski aksešuāri (kalni, zvaigznes, ceļš, vētra, negaiss, krusts, asaras utt.), tomēr ir daudzkārt konkrētāks, detaliski reālistiskāks un arī racionāli pragmatiskāks lirikas, bet jo īpaši liroepikas kompozicionālajā izveidē un skaniskajā instrumentācijā.

Populārākais un arī mākslinieciski rafinētākais Plūdoņa darbs ir poēma "Atraitnes dēls". Šajā poēmā vienkopus rodama līdz tam latviešu liroepikā reta psiholoģisko izjūtu un pārdzīvojumu tēlojuma meistarība spriegā emocionalitātē; poēmas tekstā un zemtekstā ir arī sociālā kritika, taču pats būtiskākais ir Plūdoņa radītais romantiskais censonis – altruists, kurš ar mērķtiecību un neatlaidību tiecas iegūt zināšanas, lai vēlāk, būdams izglītots, cīnītos pret trūkumu, postu un nabadzību, taču saslimst un mirst tālu no dzimtenes. Šo gaužām elementāro, būtībā sentimentālo un didaktisko sižetu Plūdonis, dāsni variēdams ritma maiņas, aliterācijas un asonanses, visu tēlodams romantiskās opozīcijās ("Atraitnes dēla" variantā: nabadzīgās atraitnes mājoklis – dailes un zinību pils, vecumdienu gurdenums un jaunības maksimālā ticība saviem spēkiem, bezcerība dzimtenē un sākotnējais optimisms svešatnē), pārvērš par reālistiski konkrētu un simboliski vispārinātu laikmeta ainu. Poēmas vienīgais centrālais varonis, pateicoties Plūdoņa izsmalcinātajai dzejas tehnikai un talantam, tiek uztverts kā latvju garīgā censonā ideāltips, taču atklājot arī šāda censonā centienu un mūža likumsakarīgu un bieži vien traģisku noslēgumu. "Atraitnes dēla" romantiskais skepticisms un dzīves eksistenciālā traģisma izjūta saduras ar sākotnējo optimismu un romantiskā varoņa pašpārliecinātību. Faktiski "Atraitnes dēls" (tāpat kā gadsimtu mijā radītie "Divi pasaules" un "Rekviēms") liecina par zīmīgām pārmaiņām ne tikai Plūdoņa daiļradē, bet par visas latviešu rakstniecības pirmajām radikālajām pārmaiņām dzīves izjūtu ziņā. Par atskaites centru vairs netiek izvirzīta indivīda mesianiskā spēja prast pārvarēt ikdienas žņaugus, bet gan ideāla kā pašvērtības stoiciska aizstāvība, atzīstot, ka realitātē bieži vien nav iespējama šī ideāla pastāvēšana. Plūdoņa liroepikā raksturīgākā ir dzīves kontrastu atklāšana: garīgajām

tieksmēm tiek pretstatīts materiālisms, dzīvībai – nāve, patriarhālai un ikdienišķai darba videi – sabiedrības augstāko slāņu dzīve, dabas vareņībai – cilvēka bezspēcība, prāta tieksmēm – iracionālie haosa spēki, optimistiskām cerībām – likteņa nežēlīgais fatālisms. Plūdonis šīs romantiskās opozīcijas tēlo klasiski kanoniskos žanros – elēģijā, poēmā, turklāt ar rafinētu instrumentāciju, dinamisku kompozīciju un ekspresīvu fonētisko kāpinājumu. Plūdoni instrumentācijas un ekspresijas virtuozitātes ziņā gadsimtu mijā nepārspēj neviens cits lirīķis. Plūdonis faktiski rada un nostiprina latviešu liroepikas klasisko kanonu, kas neatpaliek no 19. gs. veco Eiropas literatūru spilgtākajiem sasniegumiem.

90. gados un pat vēl 20. gadsimta pirmajā desmitgadē ļoti populāri ir EDUARDA TREIMAŅA-ZVĀRGUĻA (1866–1950) dzejoļi, kas apkopotī krājumos "Sāpēs un smaidos" (I–II, 1896–1897), "Grēcinieka sirds" (1899), "Jaunais gadu simtenis" (1900) un "Ardievas jaunībai" (1903). Vēl populārākas par dzejoļiem bija E. Treimaņa-Zvārguļa kuplejas un epigrammas (tās izdotas sešās grāmatās). E. Treimanis-Zvārgulis šo, iespējams, vislielāko atzinību tālaika lasītāju vidū guva, pateicoties diviem faktoriem. Pirmkārt, ar reālistiski trāpīgā, konkrētā veidā atainotām sabiedriskā un cilvēciskā posta un netaisnības ainām, otrkārt, ar sentimentalitāti un patētiku šī posta attēlojumā, kā arī ar griezīgu, nereti aforistiski tonētu ironiju un sarkasmu attieksmē pret cilvēka negatīvajām īpašībām, bet it īpaši attieksmē pret sociāli valdošo slāni. Īpaši asa Treimaņa satīra ir 1905. gada revolūcijas laikā un pēcrevolūcijas gados, taču galvenā viņa dzejas intonācija ir līdzjūtība sociāli apspiestajiem, nabadzīgajiem un pazemotajiem, nelaimīgajiem un pagrīmušajiem. Šīs līdzjūtīgās intonācijas dēļ, kā arī sakarā ar šādu noskaņu dzejoļu publicistisko konkrētību un vienkāršību E. Treimanis-Zvārgulis tika dēvēts par "nabagā brāļa dziesminieku". Viņa dzejoļos līdz 1905. gadam dominē vai nu melanholiska un sentimentāli patētiska līdzjūtības apliecināšana cilvēka ciešanām, vai arī ironiski žultaina dzīves negāciju izsmiešana. Padomju laikā E. Treimanis-Zvārgulis tika pieskaitīts pie Jaunajai strāvai tuvajiem dzejniekiem, kaut gan viņa sabiedriskā dzeja nebūt nav sociālo ideju kalpībā, bet gan aizstāv vispārcilvēciskās humānisma idejas. "Es laimes bērniem līdzī jūtu, / Kaut pats no laimes esmu šķirts; / Bet nabagiem un vārdzinātiem, / Tiem pieder visa mana sirds" – tādu moto Treimanis-Zvārgulis izvēlējies pirmajam dzeju krājumam, un tas arī viszīmīgāk raksturo dzejnieka savdabību. Alkas pēc vienkāršas, cilvēciskas laimes un šīs laimes nesasniedzamība ir raksturīgākais Treimaņa-Zvārguļa liri-

kas vadmotīvs, ar kuru saistīti citi dzejnieka jūtu un pārdomu loki, vispirms atsevišķa cilvēka un visas cilvēces ciešanu rūgtums, kam gan nav radniecības ar romantiskajām "pasaules sāpēm", jo viņš šīs ciešanas tēlo reālistiski konkrētās, pat piezemētās ainās, bez romantiķiem raksturīgā globālā protesta un spītības. Faktiski Treimaņa-Zvārguļa lirikā valda sentimentālisms, netaisnības, cilvēka pazemošanu un dzīves traģismu tēlojot kā reālās dzīves postu, tikai tas atklāts konkrētā tēlainībā. Sociālos kontrastus dzejnieks interpretē vispārcilvēciskā humānisma garā, nebūt neuzskatot masu aktivitātes un sabiedriskās cīņas (atšķirībā no agrīnās Aspazijas) par taisnīguma atslēgu. Gluži pretēji, Treimanis-Zvārgulis pat skeptiski distancējas no masu sociālo kustību aktualizēšanas:

*Es pazīstu tevi, tu lielais bars,
Es zīnu, ko domā un jūti;
Kad tavus ieskatus apceru,
Man metas sēri un grūti.*

Treimaņa-Zvārguļa sabiedriskais un ētiskais kredo formulēts cilvēka darba nozīmības atziņā: "*Lai cieņā turēts top arvienu, / Ko gars un rokas pastrādā.*"

Treimaņa-Zvārguļa lirikai 19.–20. gs. mijā piemīt galvenokārt vispārcilvēciski humānistiska nozīme, jo tieši māksliniecisko novitāšu ziņā viņš krietni vien atpaliek no Aspazijas, Poruka, Raiņa, Plūdoņa, kuru dzeja bagātina mūsu liriku ar specifiskiem mākslinieciskiem risinājumiem, un proti, muzikalitāti, melodismu, tēlainības un sintakses dinamismu, lakonisku, tomēr simboliski tendētu metaforiku. Treimanis-Zvārgulis galvenais ir dzejas leksikas bagātināšana ar sadzīvisku, raupju, pat naturālistisku, ikdienišķu reāliju un detaļu konkrētību. Treimaņa-Zvārguļa dzeja ir "*..sāpju asaras un sāpju niknuma kļiedziens. Viņš gandrīz vai negribētu būt dzejnieks, bet tieši pašā dzīvē līdzī ciest un mīlēt, jo cilvēcība pati par sevi viņam liekas augstāka par dzeju un par tēvuzemi.*"³¹

Tendence nepretenciozi, taču reālistiski konkrēti tēlot ikdienišķo dzīvi izpaužas vairāku 90. gadu rakstnieku, pirmām kārtām Pērsieša, Doku Ata, Jāņa Purapuķes un Augusta Deglava darbos. Šie autori ir atšķirīgi gan tēlojamās vides un tipāžu izvēlē, gan vēstījuma intonācijā, gan idejiskās īpatnībās, tomēr vienojošais elements ir izteikti būtisks visai 90. gadu tendencei, tas ir reālistisks skatījums uz dzīvi, iztiekot bez romantiskām ilūzijām un utopisma un to vietā nereti izvēloties ironiju un pat naturālismu.

PĒRSIETIS (īstajā vārdā Kārlis Zemītis; 1862–1901) raksturīgs ar divu pasauļu – sabiedrības elites un t. s. vienkāršo cilvēku – dzīves kontrastu tēlojumu, ar ironisku cilvēka dabas egoistisko īpašību kritiku. Pērsieša vairāk nekā trīsdesmit stāstu un pastāstu vidū zīmīgākie un novatoriskākie ir tie, kuros tēlota pilsētas strādnieku un vidējo slāņu – ierēdņu, amatnieku – vienveidīgā un bezcerīgā dzīve. Faktiski Pērsietis prozā ir grūtsirdīgs skeptiķis, viņa skatījumā t. s. ikdienišķais darba cilvēks ir pakļauts vai nu regulāriem pazemojumiem un netaisnībām, vai arī viņa cerības allaž iznīdē kāda nejaušība, kurai piemīt likumsakarības raksturs. Pērsieša talanta īpatnība – lakonisks, reālistiski trāpīgs ikdienišķu cilvēku dzīves dramatisma un pat traģisma akcents – mākslinieciski visspilgtāk atklājas stāstos "Acīs krītoši burti" (1898), "Akrobāts" (1899) un "Gala aprēķins" (1900). Tajos ar grūtsirdīgi smeldzīgu noskaņu Pērsietis uzsver, ka ikdienišķajā dzīvē velti ir jebkuri sapņi un cerības par t. s. vienkāršā cilvēka iespēju nodrošināt kaut vai minimālus, normālus dzīves apstākļus, jo tas ir pakļauts vai nu līdzcilvēku vienaldzībai, neiejūtībai, vai sociāli pārtikušo slāņu izmantošanas tieksmēm. Faktiski Pērsieša prozā sižetu izvēlē un to risinājumā, tipāžu raksturojumā un pretstatos mākslinieciskajā vispārinājumā netieši, taču nepārprotami atklājas 19.–20. gs. mijas Eiropas rakstniecībā raksturīgā tendence – cilvēku atsvešinātības rezignēta atklāsme un grūtsirdīga sāpe par ikdienišķā cilvēka pārvēršanu "mehāniskā lietā" pragmatisko topošās industriālās civilizācijas mērķu un tieksmju labā. Šo Pērsieša prozas īpatnību vulgārsocioloģiskā interpretācijā akcentēja padomju laika literatūrvēsture, kaut gan šo īpatnību (tāpat kā E. Treimaņa-Zvārguļa lirikā) rada vispārcilvēciskais humānisms, nevis tieša sociālkritiska tendence.

Pērsietis (ar citu pseidonīmu – Mēlgalis) ir publicējis arī fabulu krājumu "Paziņas", kurā šī rakstnieka vispārcilvēciski kritiskā un noliedzošā attieksme pret egoismu, varaskāri, lielību un alkatību atklājas vistiešāk un viskoncentrētāk.

Pērsieša laikabiedrs DOKU ATIS (1861–1903), būdams brāļu Kaudzišu literārais skolnieks, 90. gadu literatūrā zīmīgs ar laikmeta un cilvēku negāciju kolorīti dzēlīgu tēlojumu. Šī Doku Ata talanta īpatnība atklājas viņa fabulās, no kurām dažas, piemēram, "Vistas maisā" un "Traka blēdība", pieder šī žanra latviešu klasikai. Brāļu Kaudzišu saturskā tēlojuma paņēmieni visplašāk atklājas Doku Ata stāstā "Paugurieši" (1893), kurā lauku pagasta vidē izgaismota dažādu dižviru, arī zemnieku un t. s. vienkāršo kalpu dzīves ačgārnības. Cits 90. gados populārs Doku Ata stāsts "Krišs Laksts" (1893) tēlo kļaušu laiku vidi,

taču zīmīgākais šajā stāstā ir rakstnieka humānista talants. Saglabājis savas prozas lielākajā daļā saikni ar sentimentālisma tradīciju personāžu raksturojumos un grupējumā, Doku Atis savu talantu viskrāsaināk un visdzīvāk atklājis autobiogrāfiskajā atmiņu stāstā "Mans dzīves rīts" (1892), kurā *"panākti vienreizēji komiski efekti, kontrastējot lauku sētas realitātēs ar bērna naivitāti un iztēlēm par lielo pasauli"*.³² Doku Atis pieskaitāms arī pie latviešu literārās pasakas aizsācējiem (blakus A. Lerham-Puškaitim). Viņa pasakas ("Par Adatu un Īlenu", "Ancītis, lielais pasaku meistars", "Par gulbju ķēniņu" u. c.) ir atšķirīgas no pārējā Doku Ata devuma, jo tajās dominē fantāzija, spēles prieks, vārdu un situāciju rotaļīgums, didaktisms un sentimentalitāte nav sakāpināti.

19.–20. gs. mijā daži nozīmīgi darbi, kuri faktiski iezīmē atsevišķus mūsu literatūras klasiskus tematus un problemātiku, ir JĀŅA PURA-PUKES (1864–1902) daiļradē. Visu darba mūžu nostrādājis par

Jānis
Purapuķe

Jānis Purapuķe.

skolotāju, rakstīdams daudz un lielākoties pamfletiskā manierē par sieviešu līdztiesības un sabiedriskām problēmām (satīriskā proza, stāsti "Sieviešu ienaidnieki" (1897), "Jaunā strāva" (1895)). Ar diviem darbiem J. Purapuķe ir ieguvis zīmīgu vietu 90. gadu literatūras ainā. Romāns "Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes" (1898) aizsāk latviešu zemnieku sīkstuma un darbaspēju idealizēšanas tendenci. J. Purapuķe šajā darbā radījis kolorītus raksturus – kalpus un līdumniekus, kuri ar savu čaklumu sasniedz mērķi – iekopj zemi un uzceļ mājas. Otrajā darbā – stāstā "Spieķis un divi suņi" (1900) attēlots latviešu literatūrā raksturīgais "sirdsšķīstais" cilvēks, kurš mūžu pavada citu pakļautībā un apsmieklā, tomēr jūtas laimīgs savā vienkāršajā darbā. Atšķirībā no "Sava kaktiņa, sava stūrīša zemes", kam ir optimistisks nobeigums, stāsts "Spieķis un divi suņi" raksturo Purapuķes aso un humānistisko skatu, viņa spēju realitātē esošās netaisnības neizlīdzināt ar melodramatiskām ilūzijām. Stāstam piemīt čehoviska grūtsirdība un vienlaikus gaišs poētiskums.

AUGUSTS DEGLAVS (1862–1922) ir sācis prozista ceļu ar sentimentālo stāstu "Vecais pilskungs" (1890), puslubeniecisko romānu "Starp divām ugunīm" (1891), taču jau 1896. gadā viņš publicē romānu "Zeltenīte", kas faktiski ir latviešu naturalisma pirmā manifestācija, tiesa, vēl samērā nedroša, taču nepārprotama. "Zeltenīte" A. Deglavs tēlo Rīgas strādnieku nomales ļaudis, kas lielākoties cēlušies no lauku ienācējiem. Romāna "Zeltenīte" kontrastus rada tikumīgās šuvējas Zeltenītes morālo īpašību pretstats dzērāju un trulu cilvēku videi. Tieši šīs vides tēlojumā A. Deglavs atklājas kā spilgts naturalisma manieres ieviesējs mūsu rakstniecībā. Degradējušās, morāli trulās strādnieku vides atklāsmē A. Deglavs nežēlo spilgtus akcentus, barbarisku leksiku, atklāj arī cilvēka zemapziņas un juteklisko instinktu dominanti pār morālajiem pienākumiem. Citi A. Deglava 90. gadu romāni ("Liesma", "Mainītās lomās", "Jaunā pasaule") bez naturalistiska sabiezinājuma ataino strādniecības pasauli, diemžēl mākslinieciski nedzīvi. Turklāt dažos romānos, piemēram, "Jaunā pasaule" (1897), A. Deglavs cenšas būt arī pozitīvā ideāla radītājs, tēlodams, kā čakls un gudrs cilvēks kļūst par fabrikas direktoru, bet citi, palaizdamies slinkumam un liktenim, dzīvo mūžīgā nabadzībā. Romānā "Jaunā pasaule" A. Deglavs atklāj arī zīmīgu laikmeta tipu – strādnieku, kurš aktīvi cīnās par sociālo līdztiesību un kļūst pat par sociālisma propagandētāju.

19.–20. gs. mijas rakstniecībā ar dažiem darbiem nozīmīgs ir arī Jēkabs Janševskis (1884–1931), Valdis (īstajā vārdā Voldemārs Zālītis; 1865–1934), Zeibolts Jēkabs (1867–1924); pēdējais ir īpaši populārs ar

mazpilsētas romāniem "Liktenis" (1897), "Rīta salna" (1900), taču viņa talants ir samērā vienveidīgs, un vienīgais darbs, kas pārspējis savu laiku, ir 1916. gadā sarakstītais garstāsts "Barons Bunduls".

19.–20. gs. mijā blakus klasisko tradīciju turpinātājiem K. Skalbem, J. Akurateram un A. Austrīņam debitē arī V. Eglītis (1877–1945), Fallijs (1877–1915) u. c. autori, kuru daiļrades nozīmīgākais devums ir pēc 1905. gada un kuri faktiski aizsāk latviešu rakstniecības eksperimentu un modernistisko meklējumu laikmetu.

- ¹ Rudzītis J. Starp provinci un Eiropu. – Vesterosa, 1970. – 14.–15. lpp.
- ² Klaustiņš R. Aspazija un Veidenbaums kā tipiski jaunromantiķi // Rakstniecības almanahs 1907. gadam. – R. – 124.–125. lpp.
- ³ Goba A. Vecie un jaunie rakstnieki // Daugava. – 1928. – Nr. 11. – 1441. lpp.
- ⁴ Poruks J. Kopoti raksti. – R., 1930. – 16. sēj. – 143. lpp.
- ⁵ Plūdons V. Kur dzīvība, tur dzeja. – R., 1983. – 28. lpp.
- ⁶ Blaumanis R. Sijājot, skalojot zeltu. – R., 1981. – 52. lpp.
- ⁷ Egle R. Latvju lirika. – R., 1935. – 63. lpp.
- ⁸ Turpat. – 63. lpp.
- ⁹ Berelis G. Latviešu literatūras vēsture. (Manuskripts.)
- ¹⁰ Jansons J. A. Renesanses motīvi Blaumaņa dzīvē un dzejā // Izglītības Mēnešraksts. – 1943. – Nr. 4. – 76. lpp.
- ¹¹ Blaumanis R. Sijājot... – 185. lpp.
- ¹² Volkova L. Tapšana. – R., 1988. – 184. lpp.
- ¹³ Zeiferts T. Rūdolfs Blaumanis // Jauna Raža. – 1908. – Nr. 10. – 28. lpp.
- ¹⁴ Ērmanis P. Latviešu rakstnieku atceres // Daugavas gadagrāmata 1923. gadam. – R. – 64. lpp.
- ¹⁵ Kadīlis J. Rakstnieki un grāmatas. – Vircburga, 1947. – 28. lpp.
- ¹⁶ Johansons A. Latviešu literatūra. – Stokholma, 1954. – 187. lpp.
- ¹⁷ Jansons J. A. J. Rainis, viņa Tālas noskaņas, kā arī ievērojamākie dramatiskie darbi mūsu kultūras un literatūras vēstures gaismā. – R., 1930. – 47. lpp.
- ¹⁸ Eglītis V. Poruks. – R., 1903. – 31. lpp.
- ¹⁹ Poruks J. Kopoti raksti. – R., 1929. – 1. sēj. – 37. lpp.
- ²⁰ Kadīlis J. Rakstnieki un grāmatas. – Vircburga, 1947. – 36. lpp.
- ²¹ Johansons A. Latviešu literatūra. – Stokholma, 1954. – 224. lpp.
- ²² Bārda F. Kopoti raksti. – R., 1938. – 1. sēj. – 328. lpp.
- ²³ Eglītis V. Poruks. – R., 1903. – 7. lpp.
- ²⁴ Bērziņš A. Latviešu rakstniecība 1906. gadā un 1907. gada pirmajā pusē: Lirika // Rakstniecības almanahs 1908. g. – R. – 86. lpp.

- ²⁵ Damburs E. Par Saulieša stāstiem // *Saulietis* A. Uguntiņa. – R., 1981. – 11. lpp.
- ²⁶ Zeiferts T. Latviešu rakstnieki. – R., 1913. – 107. lpp.
- ²⁷ Egle R. Latvju lirika. – R., 1935. – 99. lpp.
- ²⁸ *Klaustiņš* R. Likteņa traģikas impresionists // *Daugava*. – 1934. – Nr. 8. – 756. lpp.
- ²⁹ Turpat.
- ³⁰ Turpat. – 758. lpp.
- ³¹ Zeiferts T. Latviešu rakstniecības vēsture. – R., 1925. – 3.sēj. – 364. lpp.
- ³² *Johansons* A. Latviešu literatūra. – Stokholma, 1954. – 144. lpp.

LATVIEŠU LITERATŪRA NO 1906. LĪDZ 1918. GADAM

Tāpat kā jebkurš hronoloģisks dalījums, arī jauna posma datējums latviešu literatūrā, sākot ar 1906. gadu, ir nosacīts, jo turpinās jau agrāk aizsāktie procesi, attīstās jau iezīmējušās parādības, darbojas jau iepriekšējā periodā ievēribu guvušie rakstnieki. Vēl turpinās R. Blaumaņa un A. Niedras darbs, dzīvs, kaut arī no aktīvās literārās darbības aizgājis, ir J. Poruks. Šajā laikā sarakstīti ievērojami Aspazijas, E. Birznieka-Upīša, A. Saulieša darbi. Pilnā spēkā uzplaukst J. Raiņa, V. Plūdoņa, K. Skalbes, F. Bārdas, K. Jēkabsona, A. Brigaderes, A. Deglava, A. Upīša talants.

Blakus šiem, jau agrāk atzītiem autoriem, stājas jauna paaudze. Tai pieder V. Eglītis, J. Akuraters, A. Austrīņš, J. Jaunsudrabiņš, K. Jēkabsons, E. Vulfs, Zemgaliešu Biruta, P. Gruzna, K. Krūza u. c. 1906. gadā debitē E. Virza. Arī paaudžu dalījums ir lielā mērā nosacīts, jo starp visiem nosauktajiem rakstniekiem bija daudz gados jaunu cilvēku, kuru devums turpmāk noteica latviešu rakstniecības apveidus 20. gs. pirmajā pusē.

Gadsimta sākums latviešu literatūrā ir lielu personību laiks. Līdz Pirmajam pasaules karam uzmirdz tāds rakstnieku zvaigznājs, kam nav līdzīga citos periodos. Līdzī lielai talantu kopai un pāri tai izaug Raiņa ģēnijs. Ar Raiņa dzeju un lugām latviešu literatūrā ienāk jau Poruka darbos iezīmētais filozofisku pārdomu dziļums, vispārcilvēcisku, mūžīgu problēmu risinājums visaugstākā mākslinieciskā pakāpē. Lai arī Raiņa lielums nebija laikabiedru pilnībā apzināts, līdzāspastāvēšana, līdzāsrādīšana ar viņu izvirzīja arī citiem rakstniekiem augstākas prasības, plašākus apvārsņus, nacionālo uzdevumu sabalsošanu ar pasaules rakstniecības gaitu.

Pateicoties Raiņa un citu rakstnieku devumam, latviešu literatūra strauji pietuvinās citu Eiropas tautu literatūru līmenim, pārvarot iepriekšējo atpalcību, iekļaujas sava laika kultūras attīstības procesos un latviešu dzīves materiālā, atbilstoši latviskajai mentalitātei risina tās problēmas, kuras savijņo arī citu pasaules literatūru radītājus.

Literatūras attīstības pamatā gadsimta sākumā ir augsts vispārējās kultūras līmenis. Salīdzinājumā ar citiem Krievijas impērijas novadiem Latvijā bija augstāka izglītības pakāpe, daudz mazāks analfabētu skaits. Latviešu vidū relatīvi daudzi jau bija ieguvuši augstāko izglītību, tajā skaitā arī sievietes (Dora Stučka, Ivande Kaija u. c.), kas Krievijā tolaik bija retums. Ne tikai lielajās pilsētās, bet arī laukos bija bibliotēkas, notika kultūras pasākumi, amatieru teātra izrādes.

Trīs tā saukto "vietējo valodu" – latviešu, vācu, krievu – prašana bija ikdienišķa parādība, līdz ar to arī cittautu literatūra, vismaz inteliģencei, bija pieejama gan oriģinālos, gan tulkojumos.

Latviešu grāmatniecības vēsturnieki norāda uz lielo literatūras izdevumu īpatsvaru salīdzinājumā ar lasītāju skaitu.¹ Līdz pat Pirmajam pasaules karam Latvijā bija ievērojama izdevniecību bāze. Turpināja strādāt Rīgas Latviešu biedrības **Derīgu grāmatu nodaļa** izdevniecība, kas vēsturiski ir viens no ievērojamākiem latviešu apgādiem. Tas izdeva daudzus latviešu un cittautu rakstnieku darbus, arī folkloras tekstus. Derīgu grāmatu nodaļa izdeva pirmo "Konversācijas vārdnīcu" (1906–1921); trīs no četriem sējumiem iznāca līdz 1918. gadam.

Daudzo sīko apgādu vidū īpaša vieta ir **A. Gulbja** izdevniecībai un E. Birznieka-Upīša "Dzirciemniekiem", kuru loma latviešu literatūras un kultūras attīstībā ir grūti pārvērtējama.

A. Gulbis savu izdevniecību nodibināja 1903. gadā Pēterburgā, uz Rīgu tā pārcēlās tikai 1918. gadā. A. Gulbja nolūks bija celt latviešu izdevējkultūru, sniegt lasītājam ne vien atsevišķas grāmatas, bet galvenokārt sērijas un kopotus rakstus. A. Gulbis izdeva J. V. Gētes, A. Pūmpura, Aspazijas rakstus, pirmo reizi latviski pārtulkotos G. Merķeļa "Latviešus" (1905) u. c. Sērijā "Universālā bibliotēka" (1912–1927) līdz 1914. gadam A. Gulbis izdeva ap 200 grāmatu, kuras ietvēra latviešu un cittautu moderno un klasisko literatūru. Lielu uzmanību viņš veltīja pasaules literatūras tulkojumiem, tādējādi paplašinot latviešu kultūras apvāršņus. Par tulkotājiem darbojās daudzi pazīstami rakstnieki: Rainis, Aspazija, K. Skalbe, A. Austrīņš, J. Jaunsudrabiņš u. c.

1908. gadā nodibinātā E. Birznieka-Upīša izdevniecība "**Dzirciemnieki**" izdeva Raiņa, Aspazijas, J. Akuratera, A. Upīša, E. Birznieka-Upīša, Sudrabu Edžus u. c. latviešu rakstnieku darbus. Daudz uzmanības apgāds veltīja tulkotajai literatūrai. Izdeva F. Šillera "Laupītājus" Raiņa un Aspazijas tulkojumā, krievu klasiķu N. Gogoļa, L. Tolstoja, A. Čehova darbus. E. Birznieks-Upītis ar saviem "Dzirciemniekiem"

kļuva par galveno eksistences avotu daudziem rakstniekiem, īpaši tiem, kas pēc 1905. gada bija nokļuvuši emigrācijā. "Atcerēsimies," raksta Raiņa pētniece G. Grīnuma, "ka šī ideālistiski, demokrātiski un humāni orientētā izdevniecība laikā no 1909. līdz 1914. gadam uz Rainim un Aspazijai maksimāli izdevīgiem noteikumiem laida klajā krietnu skaitu viņu grāmatu tiklab pirmajos, kā arī atkārtotajos izdevumos, dodot dzejniekiem iespēju pārvarēt ieilgušo garīgo un finansiālo krīzi, kura ap 1908. un 1909. gadu bija jau sasniegusi kritisku robežu."²

Ne jau Rainis un Aspazija vien bija tie, kuru garīgo un fizisko eksistenci nodrošināja "Dzirciemnieki". Tostarp var minēt uz Baku izbraukušo Sudrabu Edžu, A. Upīti, kura almanaha "Vārds" izdošanu finansēja E. Birznieks-Upītis.

Gan E. Birznieks-Upītis, gan A. Gulbis nodarbojās ne vien ar grāmatu izdošanu, bet veica humānu misiju latviešu literatūras uzplaukšanas vārdā un tieši to, nevis materiālās intereses izvirzīja savas darbības degpunktā.

Par augsto grāmatniecības kultūru liecina arī ievērojams skaits kopoto rakstu. Laikā no 1906. līdz 1914. gadam tos izdod J. Alunānam, J. Asaram, R. Blaumanim, F. Brīvzemniekam, A. Birkertam, A. Niedram, J. Porukam, A. Pumpuram, J. Rainim, A. Saulietim, K. Skalbem, E. Veidenbaumam. Turklāt iesākti, bet kara dēļ šai laikā nepabeigti Raksti ir J. Ezerietim, A. Baltpurviņam, A. Brigaderei, V. Eglītim, Pērsietim.

Raksti iznāca arī cittautu rakstniekiem – J. V. Gētem, A. Čehovam, L. Andrejevam, V. Garšinam, M. Gorkijam u. c.

Ievērojami paplašinās tulkojumu loks. Izmaiņas notiek arī ārzemju literatūras atlasē. 19. gs. galvenokārt izdeva jau aprobētu pasaules klasiku darbus, bet, sākot jau ar 90. gadiem, tulkojumu klāstā ienāk sava laika literatūra, latviešu lasītājam ir pieejamas visjaunākās pasaules aktualitātes, pat tās, kuru oriģināliem vēl lāgā nebija apžuvusi tipogrāfijas krāsa. Bija gadījumi, kad tulkoja tieši no rokrakstiem. Latvijā ienāca vācu, krievu, franču, angļu, amerikāņu, skandināvu, itāļu, spāņu, poļu, čehu, rumāņu, ungāru u. c. tautu rakstnieku darbi. Netrūka pat tolaik Eiropā vēl diezgan eksotisko japāņu, ķīniešu, indiešu literatūras paraugu.

Diemžēl, neraugoties uz latviešu literatūras sasniegto līmeni, tā šinī laikā palika vēl maz zināma citām tautām. Latviešu rakstniecība piedzīvo likteni, kas lemts gandrīz visām mazām tautām, – tā sarakstīta valodā, kuru ārpus Latvijas robežām zina gandrīz tikai speciālisti valodnieki.

Tomēr arī šinī virzienā notiek pārmaiņas. Gadsimta sākumā lielāku uzmanību latviešu literatūrai pievērš vietējā vācu ("Rigaer Neuste Nachrichten" u. c.) un krievu prese. Latviešu rakstnieku darbus tulko igauņu un lietuviešu valodā. 1892. gadā izdotajam R. Blaumaņa prozas krājumam "Zem salmu jumta" igauņu valodā sekoja viņa lugu izdevumi atsevišķās grāmatās ("Pazudušais dēls", 1902; "Zaļļi", 1906, 1915; "No saldenās pudeles", 1907; "Ļaunais gars", 1910). 1911. gadā igauņu valodā iznāk A. Upīša garais stāsts "Pilsoni".

Lietuviešu valodā iznāca R. Blaumaņa luga "Ļaunais gars" (1908), 1904. g. tulkots J. Raiņa dzejolis "Lauztās priedes", kam sekoja citi. Lietuviešu un igauņu valodā gadsimta sākumā publicēti arī atsevišķi Aspazijas, J. Akuratera, J. Poruka darbi.

20. gs. sākumā radās arī pirmie latviešu rakstnieku darbu tulkojumi čehu valodā. 1910. gadā čehu valodā iznāca R. Blaumaņa noveļu izlase, J. Poruka novele "Baltā puķe", atsevišķi A. Brigaderes, A. Saulieša, A. Upīša u. c. rakstnieku darbi.

Lielākā mērā nekā līdz tam latviešu literatūra piesaistīja krievu sabiedrības uzmanību. Krieviski tulkotas Aspazijas, R. Blaumaņa, A. Brigaderes, J. Paleviča lugas. 1913. gadā iznāca J. Poruka stāstu izlase "Baltās drānas" – pirmā latviešu rakstnieka grāmata krieviski. Šai laikā ir mēģinājumi iepazīstināt krievu lasītājus ar latviešu literatūru plašākā aptverē. Laikā no 1913. līdz 1916. gadam Pēterburgā iznāca vairāki kopkrājumi: "Latviešu literatūras almanahs" ("Латышский литературный альманах", 1913), "Latviešu mūsdienu literatūras krājums" ("Латышский сборник современной литературы", 1916, A. Deglava redakcijā) un "Latviešu literatūras krājums" ("Сборник латышской литературы", 1916, V. Brjusova un M. Gorkija redakcijā). Pēdējais ir lielākā latviešu literatūras publikācija citā valodā līdz pat 20. gadiem. Tajā ir ievietoti 22 rakstnieku darbi. Centrālā vieta ir Raiņa nu jau par klasiskiem kļuvušiem V. Brjusova atdzejojumiem.

Tomēr tas ir maz, un šādas situācijas negatīvās puses saskatīja daudzi latviešu rakstnieki, kuri centās to pārvarēt, bet bez īpašām sekmēm. Arī Raiņa mēģinājumi rast savu darbu izdevējus Eiropā nedeļa kaut cik pozitīvus rezultātus.

Šajā laikā latviešu literatūra daudz plašākos apmēros nekā līdz tam nonāca kontaktos ar citām pasaules literatūrām un palielinājās šo kontaktu nozīme rakstniecības procesos. Sakari ar citām pasaules literatūrām nevarēja neietekmēt latviešu rakstniecību.

Jau kopš latviešu nacionālās literatūras sākumiem tajā bija spēcīgas vācu literatūras tradīcijas. Ja 19. gs. latviešu dzejas attīstībai nozīmīga bija H. Heines, īpaši viņa bieži vien sentimentāli iekrāsotās liriskas ietekme, tad 20. gs. latviešu lielākie rakstnieki (Rainis, Aspazija, Poruks) paraugus rod lielo vācu klasiķu F. Šillera un īpaši J. V. Gētes daiļradē.

Aktuāls skanējums ir vācu naturalismam, galvenokārt dramaturģijā (G. Hauptmanis, F. Vedekinds), jaunākās paaudzes rakstnieki ierosmes smēla arī no vācu simbolistiem un neoromantiķiem (D. Lilienkrona, H. Hofmanstāla, S. Georges, R. Dēmela, R. M. Rilkes, E. Harta u. c.).

Gadsimtu mijā visā Eiropas rakstniecībā ienāk tā sauktā krievu literatūras "zelta laikmeta" reālisma klasiķi – I. Turgeņevs, F. Dostojevskis, Ļ. Tolstojs, A. Čehovs. Krievu reālistu patiesīgums, nesaudzīgums dzīves reāliju atveidē, tirdošais nemiers, psiholoģiskās analīzes dziļums suģestēja dažādu tautu rakstniekus. Latvija nebija izņēmums, īpaši tādēļ, ka latviešu rakstniecība vēl nebija nostabilizējusies, bija jauna, augoša, atvērta visām pasaules strāvām. Ņemot vērā, ka kopš 80. gadiem bija rusifikācijas laikmets, skolās mācīja krievu valodā, krievu literatūra visvieglāk bija pieejama arī oriģinālā. Arī liela daļa cittautu rakstnieku darbu (piemēram, skandināvu, poļu) Latvijā nonāca ar krievu tulkojumu starpniecību. Tiem līdzī bieži nāca arī sabiedriskās domas un literārās kritikas vērtējumi. Krievu literatūras ietekme 20. gs. sākumā jūtama daudzu latviešu reālistu (un ne tikai reālistu) daiļradē.

Jau ar Jaunās strāvas laikiem viena daļa latviešu rakstnieku un kritiķu, sekojot krievu revolucionāro demokrātu, visvairāk V. Beļinska, vēlāk arī marksistisko kritiķu (G. Pļehanovs u. c.) uzskatiem, kā galveno krievu literatūras saturu uztvēra tās saistību ar tautas dzīves sociālām norisēm. Tā tiešām bija krievu literatūras īpatnība, jo cariskajā Krievijā, kuras sastāvā ietilpa arī Latvija, nebija citas sabiedriskās tribīnes, kur varētu paust kaut cik nekonvencionālas idejas. Arī latviešu reālistiskajā rakstniecībā un kritikā, kam šinī laikā bija ļoti augsti sasniegumi, nostiprinājās uzskati par mākslas sabiedrisko nozīmīgumu.

Pēc 1905. gada daļa reālistu, kuri savu tālāko darbību saistīja ar sociālisma ideoloģiju (piemēram, A. Upīts), par galveno krievu literatūras iezīmi uztvēra tās saistību ar sabiedriskām norisēm. Par ļoti populāru rakstnieku kļuva Maksims Gorkijs. Daļa rakstnieku kā aksiomu uztvēra N. Ņekrasova plaši izplatīto formulu: "Поэтом можешь ты не быть, но гражданином быть обязан" ("Tu dzejnieks arī nebūt vari, bet pilsonim tev vajag būt"). Diemžēl tieši šīs formulas pirmā puse sekmēja arī diletantisma uzplūdus idejas vārdā.

Šinī laikā raksturīga bija reālisma mijiedarbe ar naturālismu. Tā galvenais teorētiķis un viens no lielākajiem māksliniekiem bija E. Zolā. Arī Latvijā, kur labi pazina ne vien E. Zolā, bet arī G. Flobēru, Ž. Jismansu, G. Hauptmani u. c., naturālisms ne vien izraisīja kritiķu diskusijas, bet arī pavisam tieši atbalsojās A. Deglava, A. Upīša un vēl citu rakstnieku daiļradē. Tomēr konstatēt latviešu literatūrā pilnīgi izveidojušos naturālisma virzienu ir grūti. Tas ir cieši saistīts ar reālismu, kas gadsimta sākumā pārdzīvoja lielas pārmaiņas. Tā attīstību ietekmēja ne vien saskare ar naturālismu, bet arī ar modernismu. Ne velti šī laika kritiķi, mēģinot noteikt dažāda laba romāna piederību kādam virzienam, lieto apzīmējumu "reālisms ar impresionisma pazīmēm", "reālisms ar naturālisma pazīmēm".

Reālistiskā virziena dzīvīgums un stiprums 20. gs. pirmajos divos gadu desmitos, protams, vispirms ir meklējams latviešu rakstniecības ciešā saistībā ar tautas dzīvi, īpaši ar zemniecisko pasaules uztveri, bet saskare ar pasaules literatūru sekmēja modernāku izteiksmes līdzekļu piesavināšanos, ciešāku iekļaušanos vispārējās attīstības likumsakarībās.

Tas attiecas arī uz citiem tolaik Latvijā valdošajiem virzieniem. Savas pozīcijas nostiprināja romantisms. Arī šis virziens laika gaitā transformējās, vērojamas gan klasiskā romantisma tradīcijas ar atskatu uz F. Šilleru un vācu "zilās puķes" dzejniekiem, gan to pārtapums neoromantismā, kas jau iezvana modernismu. Augstākais neoromantisma sasniegums ir Raiņa daiļrades pirmais periods³, lai gan, tāpat kā katra liela rakstnieka devums, to nevar ietilpināt viena virziena ietvaros. Te savijas romantisms, arī reālisms ar simbolismu, impresionismu, jaunklasicismu.

Jaunie modernisma strāvājumi īpaši spilgti izpaužas visjaunākās paaudzes rakstnieku, tā saukto dekadentu, daiļradē. Jauno ceļu meklētāji rautin rāvās laukā no "didaktiski pelēkā un tumšā reālisma" (K. Skalbe). Viņi savus paraugus meklēja krievu simbolismā (V. Ivanovs, V. Brjusovs, F. Sologubs, A. Belijs u. c.), amerikāņu rakstniecībā (E. Po). Liela loma bija skandināvu rakstnieku paraugam (H. Ibsens, K. Hamsons u. c.), kuri šinī laikā pārsteidza Eiropu ar nacionālo savdabību un dziļo vispārcilvēcisko problēmu tvērumu, arī franču rakstniekiem (Š. Bodlērs, P. Verlēns) un citu tautu jauniem rakstniekiem (M. Māterlinks, E. Verharns, S. Pšibiševskis u. c.).

Latviešu literatūrā gadsimta pirmajos gadu desmitos ir atrodams gandrīz viss virzienu un literāro strāvojumu spektrs, kas šinī laikā ir

pasaules rakstniecībā. Trūkst varbūt tikai futūrisma, kas nerada auglīgu augsni latviskā mentalitātē orientētajos darbos.

Literatūras attīstības gaitu apskatāmajā periodā spēcīgi ietekmēja sabiedriskās dzīves norises un konkrēti – 1905. gada revolūcija. Tā bija ugunīga robeža, kas iegulās gandrīz visu latviešu rakstnieku likteņos, un 1905. gada notikumi lielā mērā veicināja latviešu rakstniecības noslāņošanas dažādos grupējumos, asāk sadalīja dažādu literāro virzienu piekritējus.

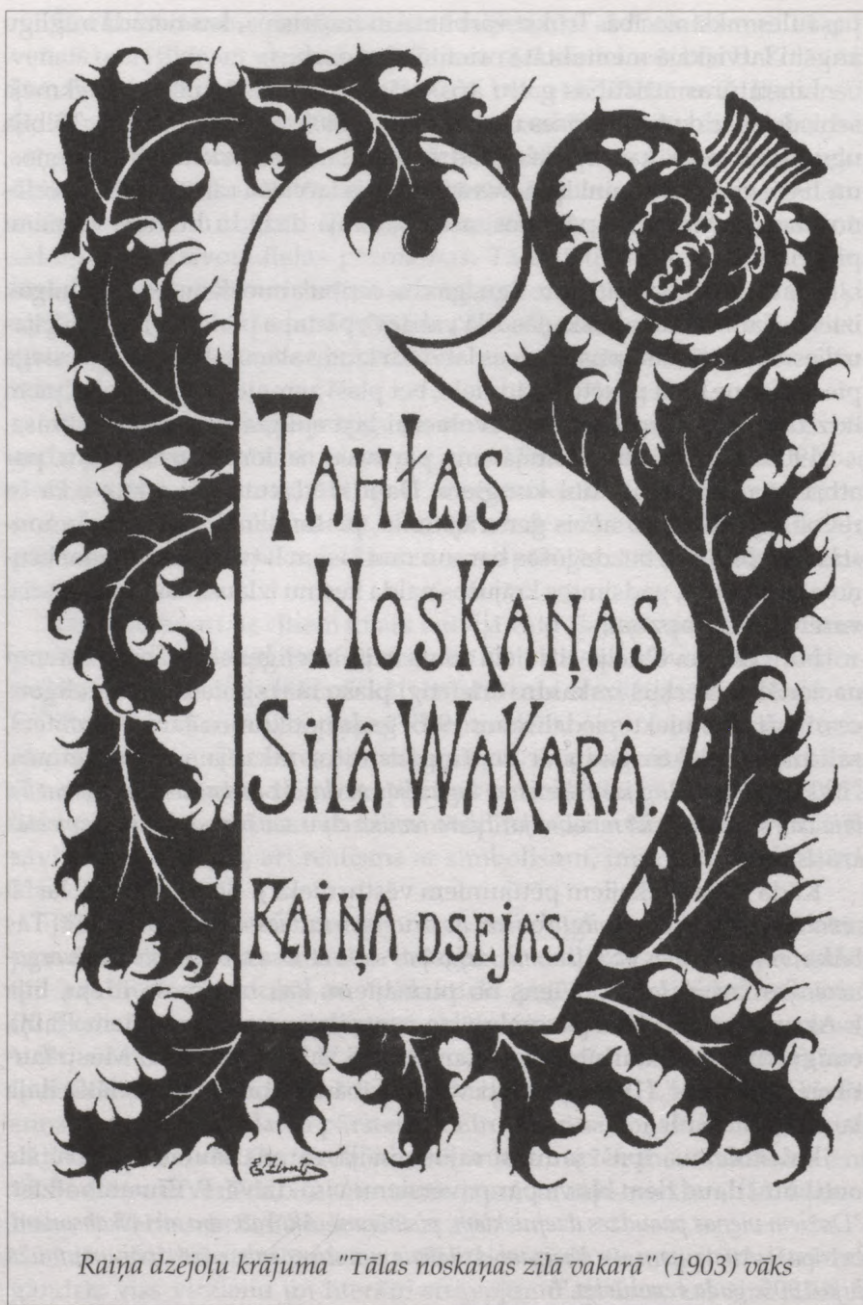
Trauksmaino nojausmu, ilgu, gaidu, cerību atmosfēra, ko vispilnīgāk izteica Rainis "Tālās noskaņās zilā vakarā", pārtapa pārkonīgā revolūcijas uzliesmojumā, kas aptvēra visus latviešu tautas slāņus. Revolūcijā Latvijā piedalījās ne tikai pilsētu strādnieki, bet plaši zemnieku slāņi no kalpiem līdz turīgiem saimniekiem. Revolūcijai bija spilgta nacionāla nokrāsa.

1905. gada sacelšanās bija cīņa par savu nacionālo pašapziņu, par atbrīvošanos no cittautu kungiem. Daudzi vēsturnieki atzīmē, ka šo revolūciju raksturo nevis ģenerālstreiki, plašas sanāksmes un demonstrācijas pilsētās, bet degošas baronu muižas un latviešu zemnieku bruņota sacelšanās, gadsimtos krājušos naida liesmu izlaušanās, sava, jauna, varena spēka apziņa.⁴

Ne velti revolūcijā tik liela loma bija inteliģencei. Cerība īstenot nacionālus mērķus izskaidro ārkārtīgi plašo mākslinieciskās inteliģences, īpaši rakstnieku piedalīšanos 1905. gada notikumos. Jānis Akuraters, salīdzinot piekto gadu ar septiņpadsmito, rakstīja savās atmiņās: "1905. gada revolūcija atšķiras no tagadējās ar daudz īpatnējām pazīmēm. Tā bija vairāk atmoda kā revolūcija. Tauta ievilka elpu savās gadsimtu nospiešanās krūtīs."⁵

Kādā no jaunākajiem pētījumiem vēsturnieks J. Bērziņš atzīst, ka "šī revolūcija ir viens no spilgtākajiem notikumiem latviešu tautas vēsturē"⁶. Tās laikā "radās pirmās valstiskuma idejas par sava etnosa sociālteritoriālās organizācijas izveidošanu".⁷ Viens no pirmajiem, kas izteica šo ideju, bija J. Akuraters, tā kļūst par vienu no centrālajiem vadmotīviem Raiņa emigrācijas laika darbībā, tā izskan Miķeļa Valtera grāmatā "Mūsu tautības jautājums" (1914). Atklāti vai klusībā šo domu lolo lielākā daļa latviešu literātu.

Rakstniekus, īpaši jaunos, sajūsmināja varenā tautas kustība, šie notikumi daudziem kļuva par pavērsienu visā dzīvē. P. Ērmanis atzīst: "Dažiem vienas paaudzes dzejniekiem, piemēram, Akurateram, arī Jēkabsonam, bet īpaši Austriņam un Krūzāam dziļākais un stiprākais pārdzīvojums mūžā bija 1905. gada revolūcija."⁸

Raiņa dzejoļu krājuma "Tālas noskaņas zilā vakarā" (1903) vāks

1905. gads aizrāva dažādu virzienu rakstniekus. A. Upīts atcerējās, ka viņš, no skolas iznācis ar vijoles kasti rokās, pievienojies strādnieku demonstrācijai, kas viņu aizvedusi pa sociālisma ceļu.⁹

Par piedalīšanos revolūcijā daudzi latviešu rakstnieki bija arestēti un izsūtīti. Rainis, Aspazija, K. Skalbe, L. Laicens, J. Akuraters u. c. bija spiesti doties emigrācijā uz Šveici, Somiju, Zviedriju, Norvēģiju, Krieviju. A. Austrīņš, kuru ievainoja 13. janvāra demonstrācijā Rīgā, bija spiests slapstīties līdz pat 1917. gadam. Tā bija pirmā lielākā latviešu rakstnieku došanās trimdā, traģiska un reizē svētīga, jo tiešā iepazīšanās ar citu tautu dzīvi un kultūru sekmēja rakstniecības apvēršņu paplašināšanos. No otras puses, piespiedu aizbraukšana no dzimtenes veicināja nacionālo jūtu pastiprināšanos. Zīmīgi ir A. Upīša vērojumi par "emigrējušo zemnieku dēlu" darbiem, par to, ka arī pārliecinātie internacionālisti sajūt savu ciešo saikni ar tautu: *"Bieži vien internacionālas idejas ir emigranta-zemnieka dēla atziņā un pārliecībā, bet viņa psihe ir nacionāla un viņas instinkti spēcīgi pamostas svešumā."*¹⁰

Revolūcijas un tai sekojošā asiņaino represiju laika iespaids bija tik dziļš un spēcīgs, ka nākamās piecpadsmit gados tematika, kas saistīta ar 1905. gadu, ir viena no galvenajām. Arī vēlākos laika posmos daudzi rakstnieki (Rainis, A. Upīts, J. Medenis, V. Kārklīņš), mūsu dienās A. Bels – un šo sarakstu varētu vēl ilgi turpināt – savus darbus veltījuši šī laika mākslinieciskai un filozofiskai izpētei.

1905. gads, kas vienotā jūsmā apvienoja dažādu paaudžu un dažādu uzskatu rakstniekus, kļuva arī par pagrieziena punktu agrāk nepieredzēti krasam literātu sadalījumam pretējās grupās.

Īstenībā robežšķirtni veidoja ne pati revolūcija, bet tās vērtējums, uzskati par latviešu tautas tālākajiem likteņiem, par tiem spēkiem, kuriem jābūt noteicošiem turpmākos vēsturiskos pomos. Izveidojās divas nometnes ar atšķirīgu pieeju. Viena no tām bija Jaunās strāvas ideju turpinātāji, kuri par galveno literatūras uzdevumu uzskatīja sociālo problēmu atainojumu, uzsvēra šķiriskās pieejas nepieciešamību mākslā, cīņu par proletariāta ideoloģijas triumfu. Izvirzījās doma par īpašas proletāriskās mākslas nepieciešamību, kuras radītāji varētu būt paši proletārieši.¹¹

Otra grupa, ko vispilgtāk pārstāvēja dekadenti, nostājās tīrās mākslas pozīcijās un meklēja jaunus ceļus pasaules mākslinieciskajā apgūšanā, kur par galveno kritēriju kļuva katra rakstnieka un dzejnieka individuālās tieksmes. Savās galējās izpausmēs šī grupējuma pārstāvji prasīja pilnīgu mākslas neatkarību no reālās dzīves.

Konsekventi sociāli tendētās vai sociālā reālisma mākslas (šis termins bija plaši izplatīts tā laika kritikā) aizstāvji īstenoja J. Jansona (Brauna) vēl 90. gados nospraustos mērķus. Jaunas, reformātiskas vēsmas, centieni literatūru nepakļaut tikai sabiedriskām vajadzībām, ieviest jaunas mākslinieciskas formas, jaunas pieejas dzīves materiāla mākslinieciskai apguvei tika uzņemtas ne vien ar bargu kritiku, bet arī ar nievām un nopaļāšanu. Plaši izvērstā dekadences kritika (par šo parādību bija sarakstīta ne vien virkne rakstu, bet arī vairākas grāmatas: J. Jankava "Vecie elki mūsu jaunākajā literatūrā", 1907; J. Jansona (Brauna) "Fauni vai klauni", 1908) vērsās ne vien pret šokējošām ārišķībām, nepārdomātiem izlēcieniem, erotiskām pārmērībām, bet arī pret centieniem atkāpties no iepriekš nospraustām konvencijām. Revolūcijas piekritēji sabiedriskajā dzīvē izrādījās viskrasāk noskaņoti pret pārmaiņām mākslā un kultūrā. Pret šīs kritikas vienpusību jaunos autorus aizstāvēja M. Valters ("Latviešu kritika mākslas un zinību jautājumos", 1908).

Līdzšinējos spriedumos par literatūras attīstību pēc 1905. gada daudz ir runāts par rakstnieku reneģātismu, par atiešanu no revolūcijas ideāliem. Šis vienkāršotās shēmas pamatā ir pieņēmums, ka vienīgi pareizais literatūras attīstības ceļš ir kopsoli ar revolūciju un ka galvenais literatūras uzdevums ir attēlot īstenību šķiru cīņas gaismā.

Rakstnieki, kuriem pārmeta reneģātismu, revolūcijas mērķus izprata citādi – kā latviešu tautas atbrīvošanās cīņu, kā tautas atmodu, arī kā cīņu par cilvēka individuālo brīvību. Viņi nevēlējās pakļauties šauri dogmatiskām prasībām. Šādu pozīciju mēģināja skaidrot K. Skalbe "Literāriskās piezīmēs". Viņš rakstīja, ka pēc revolūcijas individuālisms likās vienīgais ceļš uz atjaunošanos, jo sociāldemokrātisko darboņu nešaubīgā pārliecība, ka jānobīda malā visi, kas literatūrā par primāro uzskata dzejiskās, nevis sabiedriskās domāšanas pazīmes, radīja riebumu pret vispārējām dogmām un vispārējiem jēdzieniem. "*Nevienam neienāca prātā, ka ir vērtības, kas paceļas pāri visiem laikiem. Visi bija tā iedzīvojušies savā šaurajā uzskatu lokā, ka bija pilnīgi aizmirsuši, ka aiz viņa vēl ir pasaule,*" raksta K. Skalbe. "*Kaut kura vienkārša filozofiska doma, kas parādījās aiz materiālisma gaismas loka, tika uzskatīta kā izvīrtība, dekadence, rakņāšanās pa mēslu bedri.*"¹²

Īpašu vietu gadsimta sākumā ieņem literārā parādība, kura ar apzīmējumu "dekadence" kļuva par pašu skaļāko, spilgtāko un visvairāk apkaroto tā laika latviešu literatūrā. Par "dekadences" termina atbilstību literatūras procesa reālijām ir izteiktas pamatotas šaubas. D. Ūdre

uzskata, ka "tieši šis vecais epitets "dekadentiskais" izjūtams kā traucēklis, kā nekorekts apzīmējums, ja gribam to lietot ar neitrālu nozīmi".¹³

Tomēr līdz šim nav piedāvāts cits apzīmējums sarežģītajam literāro parādību kompleksam, kam bija tālejoša nozīme rakstniecības attīstībā. Lai nesajauktu jēdzienus, arī šinī grāmatā tiek saglabāts pierastais un katra lasītāja apziņā ar noteiktu saturu piepildītais termins "dekadence".

Latviešu literatūrā bija nobriedusi nepieciešamība pēc jauna pavērsiena, J. Jansona (Brauna) un viņa domubiedru nospraustie mērķi vairs neveicināja vispusīgu attīstību, reālisma ietvari bija par šauru rakstniekiem, kuri bija izjutuši laikmeta vēsmas Eiropas literatūrā. J. Poruka un Raiņa, arī citu rakstnieku daiļradē iezīmējās pavērsiens pretī laikmetīgai mākslai, veidojās jaunas formas, jaunas attiecības ar attēlojamo īstenību.

Tā grupa rakstnieku, kurus tradicionāli sauc par dekadentiem, bija jaunu ceļu meklētāju kopa, kas intuitīvi jūta, ka 20. gadsimts pieprasa jaunas formas, jaunu pieeju dzīvei, bet vēl bija pārāk maz pieredzējuši, zinoši, lai izveidotu kādu ar latviešu literatūras tradīcijām organiski saistītu mākslas skolu. Viņu galvenais mērķis bija – radīt ko jaunu, nebijušu, šokēt lasītājus, aizvest no vecu tradīciju nemitīga atkārtojuma.

Dekadenti nebija viendabīga grupa, kuru pilnībā varētu pieskaitīt kādam noteiktam virzienam. Ar šo vārdu apvienoja ļoti dažādus rakstniekus – gan simbolistus, gan impresionistus, gan neoromantiķus, gan reālistus un pat naturālistus. A. Johansons raksta, ka naturālismu var uzrādīt K. Štrālam, A. Austrīnam, J. Jaunsudrabiņam, E. Cālītim u. c.¹⁴

Dekadences sākumi meklējami V. Eglīša, Fallija, H. Eldgasta, K. Jēkabsona darbos jau 20. gs. pirmajos gados. Īpaša, vēl maz apzināta nozīme latviešu literatūras pavērsienā pretī laikmetīgām strāvām bija V. Eglītim. Lai arī viņš nebija mākslinieciski pati spēcīgākā personība, tomēr ar savu erudīciju, pasaules literatūras pārzināšanu, personiskām attiecībām ar sava laika lielākajiem krievu simbolistiem spēja ietekmēt un rosināt jaunos rakstniekus lūkoties pēc jauniem apvāršņiem mākslā.

Aktīvākais dekadentu darbības laiks bija 1906.–1908. gads, kad par dekadentiem tika nodēvēta vesela grupa jaunu dzejnieku, prozaīku un dramaturgu, kad iznāca žurnāli "Pret Sauli", "Kāvi", "Dzelme" u. c., izveidojās "Dzelmes grupa". Bet jau ap 1910. gadu dekadentu kopīgā darbošanās izjuka, katrs no viņiem, sasniedzis daiļrades briedumu, aizgāja savu ceļu, liekot pamatus patiesi modernajai 20. gs. mākslai.

Žurnāla "Dzelme" 5. numurā (1906)
 publicētā manifesta "Mūsu mākslas motīvi" autori
 Pirmajā rindā no kreisās: K. Jēkabsons, Zemgaliešu Biruta, A. Baltpurviņš,
 E. Cālītis;
 otrajā rindā no kreisās: K. Štrāls, J. Akuraters, K. Krūza, K. Skalbe,
 J. Jaunsudrabiņš

To, ka tā sauktie dekadenti neapvienojās pēc virzienu principa, pierāda fakts, ka vairāki rakstnieki, kuri iekļāvās "Dzelmes" grupā, jau pirms tam bija uztaustījuši savu noteiktu un dažkārt visai atšķirīgu taku (romantiķi J. Akuraters un K. Skalbe, reālisti A. Baltpurviņš un E. Cālītis), pa kuru turpināja iet arī vēlāk. Minētajiem rakstniekiem iesaistīšanās dekadentu pulkā galvenokārt nozīmēja rast domubiedrus mākslas atbrīvošanā gan no valstiskas, gan no sabiedriskas cenzūras. Šo momentu pasvītroja arī Vitauts Kalve rakstā "Dzelminieki un to atbalss": "Te visi bija individuālisti, savdabji un savas brīvības aizstāvji. – Un tomēr tiecās kaut kā apvienoties un organizēties, varbūt paši labi neapzinādamies, par ko un pret ko: pret vecās paaudzes, pret mietpilsoņu

nesaprašānu un sikumainību, pret politiķu tieksmēm kalpināt mākslu saviem partiju mērķiem..."¹⁵

Jau pirmie dekadenti centās deklarēt jaunās mākslas principus pretstatā tiem, ko uzskatīja par novecojušiem. 1901. gadā Fallijs nāca klajā ar satīru par līdzšinējo latviešu literatūru "Ziedoņa sapnis", kurā nebija pozitīvas programmas, bet jautās doma par jaunu ceļu nepieciešamību. Acīmredzot Fallijs, iznīcinoši novērtējot savu priekšgājēju un laikabiedru sasniegumus, vēlējās nospēlēt līdzīgu lomu tai, kura desmit gadus iepriekš izdevās J. Jansonam (Braunam). Tomēr plašākā sabiedrībā "Ziedoņa sapnis" saviļņojumu neradīja un par rakstniecības attīstības krustpunktu nekļuva.

Plašāk ideju par jauno mākslu izvērša V. Eglītis savā apcerē "Poruks".¹⁶ Viņš saistīja to ar reālisma noliegšanu "tīrās mākslas" vārdā, apzināti lietoja dekadences vārdu pozitīvā nozīmē un tās cilmi atvedināja no J. Poruka daiļrades.

1905. gadā Haralds Eldgasts savam pirmajam romānam "Zvaigžņotās nakts" pievieno plašu teorētisku priekšvārdu "Pa mūžības ceļiem...", ko var uzskatīt par vienu no latviešu dekadences manifestiem.

Sākot ar postulātu, ka "īstā tiešamība nav **ārpus** mums, bet ir **iekš** mums", H. Eldgasts konsekventi vērsās pret reālistisko mākslu, kas, pēc viņa domām, ir galīgi bankrotējusi. Par vienīgo īsto mākslu viņš atzīst simbolismu. H. Eldgasts aizstāv absolūtu mākslinieka brīvību, neatkarību no ārējiem apstākļiem. Viņš raksta: "*Brīvība, saprasta kā dvēseles bezgala plašo tiesību neaprobežota atzīšana, absolūta personības brīvība, indivīda pašnoteikšanās tiesība ir mākslinieka pirmais un augstākais bauslis.*"¹⁷ Sekodams Nīcem, viņš aicina: "*Pazīsti pats sevi un esi tu pats!*"¹⁸ H. Eldgasts uzstājās par mākslu, kas ir pilnīgi brīva, stāv ārpus visām sabiedriskām un partiju cīņām, kas nevis attēlo dzīvi, bet rada to, pārveido ar savu jūtu bagātību. Mākslu H. Eldgasts pielīdzina reliģijai.

Nīces filozofija, tāpat kā Rietumeiropas un Krievijas modernisma aizsākumos, kļūst par latviešu dekadentu atbalsta punktu. Tā noārda līdz tam valdošo patriarhālo ideoloģiju. Izvirzītais Nīces postulāts "Dievs ir miris" veicināja kultūras atbrīvošanos no dogmatiskiem žņaugiem un tajā pašā laikā sniedza reibinošu pilnīgas brīvības un visatļautības sajūtu.

Priekšvārdā Eldgasts nosauc "lielākos simbolistus", uz kuru daiļradi viņš ir orientēts. Tie ir F. Nīče, R. Dēmels, H. Hofmanstāls, G. Hauptmanis, Š. Bodlērs, P. Verlēns, M. Māterlinks, V. Verharns, K. Hamsuns, H. Ibsens, A. Strindbergs, S. Pšibiševskis, G. D'Annuncio, E. Po, O. Vailds, F. Dostojevskis, V. Brjusovs, D. Merežkovskis, K. Baļmonts u. c. No

latviešiem, pēc viņa domām, ievērojamākie gari ir J. Akuraters, V. Eglītis, J. Poruks un Fallijs. Tā ir rakstnieku plejāde, uz kuru balstās latviešu dekadence.

Šie un vēl citi modernistu vārdi kā noteikta piederības zīme aizvien parādās arī dekadentu mākslinieciskajos tekstos.

Atziņas, kas izteiktas Eldgasta visai plašajā deklarācijā, atkārtojas arī citu autoru rakstos, kas publicēti galvenokārt "Dzelmē" (V. Eglītis, J. Akuraters, K. Krūza u. c.). Šinī žurnālā bija ievietots deviņu autoru parakstītais manifests "Mūsu mākslas motīvi", kur arī galvenā prasība bija mākslas brīvība, iespēja katram attīstīties kā individuālai personībai, nepakļaujoties nekādām ārējām prasībām. Tomēr autori vēl nebija izstrādājuši teorētiski pārdomātu programmu. Drīzāk viņi fiksēja savu emocionālo mākslas situācijas uztveri.

"Mūsu mākslas motīvu" parakstītāji (tekstu pamatos sarakstīja J. Akuraters) tikko bija izjutoši spēcīgo revolūcijas satricinājumu, izbaidījuši tās pievilcību un šausmas. Viņus baidīja jau tajā laikā atskanējušī doma par mākslas partijkumu, tāpēc viņi asi uzstājās pret utilitāro, politiski orientēto mākslu (vienalga, kurai šķirai – proletariātam vai pilsonībai tā arī kalpotu) un akcentēja vispārcilvēciskus motīvus, mūžīgās vērtības.

Uzskatot, ka māksla nav līdzeklis, bet mērķis, manifesta autori tomēr neaicināja pilnīgi novērsties no reālās dzīves, kā to pārmeta viņu pretinieki. "Mūsu mākslas motīvos" ir tēze, kurā saikne ar dzīves norisēm ir uztverta kā pašsaprotama, diskutēts tiek vienīgi par rakstnieka brīvību tulkot reālos notikumus: *"Zināms, kā tagadējā laika pilsoņi mēs esam cieši saauguši ar šī laikmeta psiholoģiju, un, atzīdami, ka lielā cīņā ir liels skaistums, mēs varam izteikt šo cīņu savos darbos, bet mēs to darīsim tikai tā, kā mēs sajūtam, bet nevis kā mums pavēlēš viena vai otra sabiedrības šķira."*¹⁹

Atšķirībā no H. Eldgasta, kurš "Zvaigžņoto nakšu" ievadā pilnīgi noliedz reālistisko mākslu,²⁰ dzelminieki pauda plašākus uzskatus attiecībā uz mākslas virzieniem. J. Akuraters rakstā "Par mākslu un kritiku" deklarēja, ka mākslā nevar būt ne "dekadenti", ne "reālisti", ne "ideālisti", bet tikai mākslinieki vai amatnieki. *"Un kauns mums būtu [..], ja mēs, kas cienām politisko revolūciju un politisko brīvību, bruņotos pret mākslas brīvību."*²¹

Dekadentu sludinātais un kritiķu apkarotais sauklis "mākslu mākslas dēļ" izpaudās arī jaunas formas meklējumos. Tas notika, polemizējot ar tiem, kuri par galveno uzskatīja literārā darba saturu, tā idejisko ievirzi, bet formas novācījas par nesvarīgām vai pat kaitīgām.

Kārlis Jēkabsons, atceroties tā laika literāriskās cīņas, rakstīja: "Mūsu pretinieki stāvēja uz cietas un sen jau atzītas, sen izstrādātas un pieņemtas formas, par kuru paši autori neprasiņa, vai tā viņiem piegulst orgāniski un izsmel visus iekšējos dvēseles spēkus un dziļāko brīžu atziņas un apgarotību, bet mēs pārdzīvojam vētras un dziņas. Mums forma bija jāiegūst, viņiem tā bija. Mēs bijām topoši, viņi jau tapuši. Šeit guļ visas neiecietības cēlons, un ar to ir izskaidrojams arī viss toreizējais virzienu naidis."²²

Jaunu formu, jauna stila meklējumi bija viens no lielākajiem dekadentu ieguldījumiem rakstniecības attīstībā. Runājot K. Skalbes vārdiem, dekadenti "atkal atvēra dzejisko domāšanu". Viņi ieviesa latviešu dzejā jaunu poētisku valodu, kur liela loma bija skanējumam, instrumentācijai. Plaši izmantoja aliterācijas, krāsu semantiku, simbolus. Parādījās latviešu literatūrai līdz tam laikam neraksturīgie tumšo instinktu, liktenīgu kaislību tēlojumi. Radās arī pārspilētā (pēc to laiku normām) pievēršanās erotikai kā apolitiskai, vispārcilvēciskai problemātikai. Latviešu literatūrā attieksme pret mīlestības, sievietes un vīrieša attiecību tēlojumu allaž ir bijusi atturīga, galvenokārt tēlojot šo attiecību garīgo līmeni. Pat Blaumaņa vai Aspazijas kaislību un spilgto jūtu tēlojumos nav atklātas erotikas. Pirmie šo jomu latviešu literatūrā atklāja dekadenti. Te viņi sekoja ciltautu literatūrās jau iedibinātām tradīcijām. Ne velti pirmās ar erotiku piesātinātās dzejoļu grāmatas autors Edvarts Virza bija franču kultūras cienītājs un pazinējs.

Pie latviešu patriarhālās tradīcijas pieradušie rakstnieki un kritiķi šādu intīmo attiecību tēlojumu uztvēra kā tikumības pārkāpumu un vērsās pret to visai naidīgi.

Raksturīgi, ka reālisma un pat naturālisma ievirzes latviešu rakstnieku darbos erotiskie momenti vēl ļoti ilgi bija aizliegtā zona. Drīzāk var atrast uzsvērtas atturības un pat puritānisma iezīmes. Vēl vairāk – pirmajā modernistiskajā romānā, H. Eldgasta "Zvaigžņotās naktīs" arī nav klaji erotisku tēlojumu – lai gan tas ir tieši veltīts vīrieša un sievietes attiecībām. Dekadentu erotisms, ko tik skaļi daudzinaja kritika, bija visai pieticīgs, un tikai dažos dzejoļos, stāstos, tēlojumos bija atrodams tas, ko varēja saukt par perversu vai pārāk klaju. Šie tēlojumi, kā, piemēram, P. Gruzņas "F", kur bija runa par varoņa pretdabisko tieksmi uz ķēvēm, šķiet, bija vairāk kritiķiem pamesta ēsma, izaicinājums.

Dekadence Latvijā tika uzskatīta par parādību, kas ievazāta no ārpusēs, gandrīz bez saknēm latviešu kultūrā. Līgotņu Jēkabs to nosaucis par "divkārši patapinātu literārisku parādību".²³

Tiešām, dekadence ir radusies ļoti spēcīgā krievu simbolisma un arī Rietumeiropas dekadences ietekmē. Latviešu dekadentu saites ar krievu priekštečiem bija ļoti tiešas un realizējās ne vien literāro paraugu izmantošanā, tulkošanā, teorētisko tekstu studēšanā (V. Ivanova "Poets un pūlis" tulkotājs V. Eglītis pieprasīja, lai to mācās no galvas, vārdu pa vārdam), bet arī nepieredzēti plašos personiskos kontaktos. Pēterburgas un Maskavas dekadentu un simbolistu saloni kļuva par Meku, kurp svētceļojumā devās V. Eglītis, K. Jēkabsons u. c. "*Toreiz šī savādā Ziemeļu Palmīras dvēsmā reibināja mani kā rožains mākonis,*" atcerējās K. Jēkabsons, "*un pagāja vairāki gadi, pirms es no viņas atkal galīgi atraisījies.*"²⁴ P. Gruzna romānā "Jaunā strāva" tēlo situāciju, kad dzelminieki burtiski "komandē" V. Eglīti uz Pēterburgu, lai iepazītos ar turienes pazīstamākajiem dekadentiem, apgūtu viņu pieredzi.

Ir zināma plaša latviešu rakstnieku sarakste ar krievu simbolistu metru V. Brjusovu, ar V. Remizovu, ir liecības par šo abu, arī F. Sologuba, K. Baļmonta viesošanās Latvijā, kontaktiem ar latviešu rakstniekiem. Tās atrodamas gan presē, gan atmiņās, gan stāstos un romānos. Šos sakarus daiļdarbos ir attēlojuši P. Gruzna "Jaunajā strāvā", V. Eglītis romānā "Nenovēršamie likteņi", K. Krūza "Baltajā avotā", A. Austrīņš "Garajā jūdžē" u. c.²⁵

Daļēji ar krievu simbolistu rakstu un krievisko atdzejojumu starpniecību Latvijā kļūst pazīstama arī dekadences klasiķu Š. Bodlēra, P. Verlēna u. c. franču un vispār Rietumeiropas moderno rakstnieku daiļrade un uzskati. Bet dekadenti nebija svešķermenis latviešu literatūrā, kā to apgalvoja kritiķi. Par latviešu kritikas (J. Jankavs, Līgotņu Jēkabs, J. Jansons (Brauns), A. Upīts u. c.) kampaņu pret dekadentiem ir sarakstīti daudzi raksti un pētījumi. Tiešām, šī nesaudzīgā, izsmējīgā un asā kritika uzrādīja daudzas negatīvās parādības – ārējo skaļumu, izaicinošo toni, brīžam saturisko tukšumu, piesegtu ar neparastu, epatējošu izteiksmi, egocentrismu, sava "es" pārspīlēšanu, labā un Jaunā sajaukumu. Tiek uzskatīts, ka šī kritika iznīcināja dekadenci, neļāva latviešu literatūrai novirzīties no reālisma ceļa. Protams, ka kritikai bija liela nozīme kļūmju apzināšanā, estētikas principu noskaidrošanā. Bet ne jau kritikas dārdi, kas vēlās pār jauno rakstnieku galvām, izšķīra dekadences likteni. Kā sava laika īpatnēja parādība tā bija sevi izsmēlusi.

Reālisms latviešu literatūrā dziļi sakņojās tautas dzīves reālijās, un tā lielo nozīmi, īpaši prozas žanros, nevarēja noliegt ar skaļiem uzbrukumiem. Bet dekadentu darbība nepalika bez sekām. Modernisma asni,

kas sadīga dekadentu mākslā, kļuva par sākumu radikālām pārmaiņām latviešu literatūrā.

Latviešu dekadences kritiķi savos atzinumos balstījās uz krievu marksistiskās kritikas principiem. Viena no lielākām autoritātēm šai ziņā bija M. Gorkijs, kurš rakstā "Pols Verlēns un dekadenti" šaustīja un pienagloja pie kauna staba "izvirtības" mākslu un tās apoloģētus.

Bet atšķirībā no latviešu kritiķiem, kuri nesaskatīja nekādas vērtības dekadentu daiļradē, M. Gorkijs redzēja arī to pozitīvo, ko viņi ienesa literatūrā. Kādā no vēstulēm L. Andrejevam viņš rakstīja: "*Tu zini, ka es vērtēju šīs publikas mīlestību pret vārdu, cienu tās dzīvo interesi par literatūru, atzīstu tās nopietno kultūras nopelni – viņa ir bagātinājusī valodu ar daudziem jauniem vārdu salikumiem, viņa radīja brīnišķīgu dzeju, – un par visu to es nevaru nepateikt – paldies, no visas sirds paldies – ko ar laiku viņiem pateiks vēsture.*"²⁶

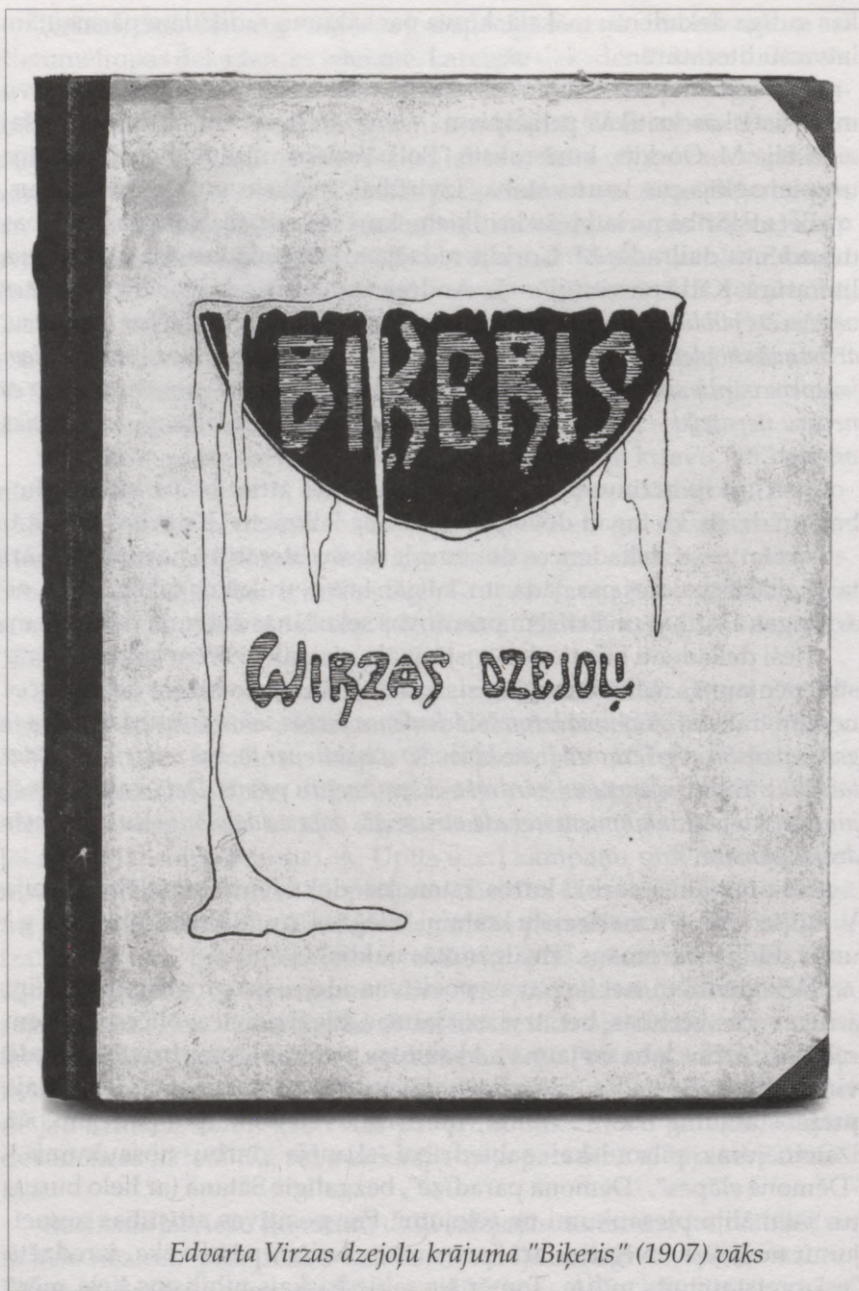
Šis Gorkija atzinums ir pilnībā piepildījies attiecībā uz krievu simbolistu dzeju, ko tagad dēvē par "sudraba laikmetu" Krievijas kultūrā.

Arī latviešu dekadences devums latviešu literatūrā nav mazais, arī tai pienākas paldies par padarīto, lai gan tajā netrūkst ne tukšu čaulu, ne ārišķīgas ākstības un brīžiem primitīvas sekošanas ārzemju paraugiem.

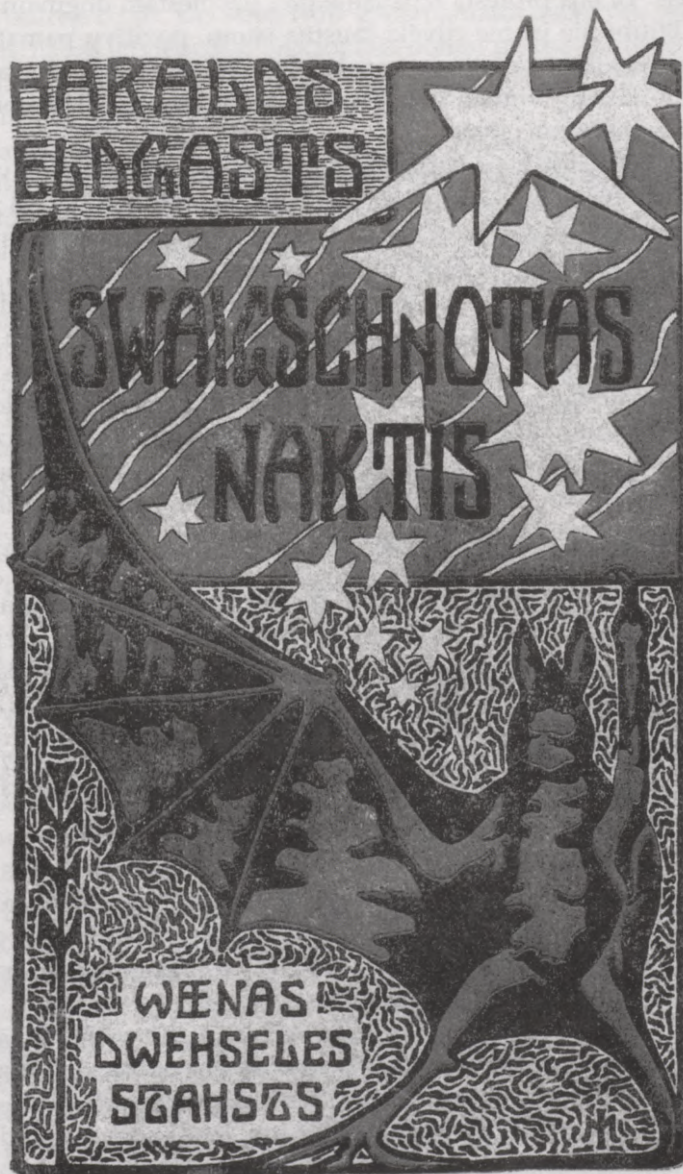
Tieši dekadenti bija tie, kas visjūtīgāk, visasāk uztvēra laikmeta prasību pēc jaunas mākslinieciskas sistēmas. J. Kursīte, vērtējot dekadences nozīmi, raksta: "*Kopumā latviešu dekadence piecos sešos savas pastāvēšanas gados paspēja apgriezt otrādi tradicionālo uzskatu par to, kas ir dzeja un kādai tai jābūt. Tas ir riskantu un pārdrošu eksperimentu posms. Daļa no izmēģinājumiem un jauninājumiem noveda strupceļā, daļa veidoja latviešu modernās dzejas pamatu.*"²⁷

Nozīmīgākie darbi, kuros īstenojās dekadentu meklējumi, bija V. Eglīša un E. Virzas dzejoļu krājumi "Elēģijas" un "Biķeris" (abi 1907. g.) un H. Eldgasta romāns "Zvaigžņotās naktis" (1905).

Dekadentiem nebija savas pozitīvas idejiskas programmas. Viņi ārdīja vecās vērtības, bet, izvirzot jaunas, bieži nonāca, Ničes vārdiem runājot, "ārpus laba un ļauna". Absolūtas, neierobežotas brīvības vārdā viņi nonāca pie haosa, pie galēja nolieguma, pat nihilisma. Iemīļotajā pretnostatījumā Dievs – Velns viņi drīzāk vēlējās kalpot pēdējam. Kā izaicinājums pilsoniskai sabiedrībai skanēja darbu nosaukumi – "Dēmona slāpes", "Dēmona paradīzē", bezgalīgie Sātana (ar lielo burtu) un sātanaliju piesaukumi un tēlojumi. Par pozitīvas attīstības nosacījumu nevarēja izvērsties arī "personības kults", pārcilvēka, izredzētā "es" pretstatījums pūlim. Tomēr šis sabiedriskais nihilisms lielā mērā

Edvarta Virzas dzejoļu krājuma "Bīķeris" (1907) vāks

Haralda Eldgasta romāna "Zvaigžņotās naktis" (1905) vāks

bija ārējs. Tā bija protesta izpausme pret uzspiestām dogmām un teorijām. Būtībā šie jaunie cilvēki taustīja jaunu, pozitīvu pamatu savai mākslai, meklēja tai dziļāku, demokrātisku saturu. Doma par tautu, tās dzīvi un nākotni viņiem nebija sveša. Vairums dekadentu bija dziļi nacionāli noskaņoti cilvēki.

Kad 1905. gadā ieskanējās doma par Latvijas autonomiju, viens no tās visdedzīgākajiem aizstāvjiem bija Jānis Akuraters. Jau savā žurnālā "Pret Sauli" viņš runāja par Latvijas brīvību. Zīmīgi, ka izšķirošajā laikā, kad notika cīņas par Latvijas brīvību, tieši bijušie dekadenti – J. Akuraters, K. Skalbe, E. Virza – kļuva par jaunās patriotiskās dzejas radītājiem.

Nacionālā ideja kā vadošā, apvienošā nostiprinās latviešu mākslā 20. gadsimta sākumā. Jau ar Raiņa "Uguni un nakti" tiek mests tilts no tautiskās atmodas laika cīņām uz jaunu laikmetu ar jaunu piepildījumu. Doma par autonomiju, par valstisku patstāvību netiek atklāti uzsvērti, to nepieļauj arī politiskie apstākļi, bet tā gruzd rakstnieku apziņā. Tam, ka šī doma apņēma tautas masas, ļoti lieli nopelni ir rakstniecībai, kas pamazām, bet neatlaidīgi dēstīja ilgas pēc brīvības, pēc īsta latviskuma izglītībā, sabiedriskā dzīvē, sadzīvē.

Nacionālā doma, kas revolūcijas un Pirmā pasaules kara starplaikā ieņēma arvien lielāku vietu literatūrā, pamazām pāraugot atziņā par neatkarības, sava valstiskuma nepieciešamību, ir daudz plašāka par atsevišķu rakstnieku un grupējumu sociālo noskaņojumu. Izņemot nedaudzus nihilistiski noskaņotus rakstītājus, visu virzienu literātus – gan tīrās mākslas piekritējus, gan sociālo problēmu risinātājus – apvieno un iesilda doma par lielākas nacionālās patstāvības nepieciešamību, par latvisko vērtību izkopšanu un nosargāšanu. Nacionālais moments apvieno gan tīrās mākslas praviešus, gan tos rakstniekus, kas nekad nav novirzījušies no reālisma. Īsti latvisku vērtību sargātāji literatūrā ir A. Brigadere, A. Saulietis, K. Skalbe, J. Janševskis un daudzi citi, ar politiskām cīņām nesaistīti rakstnieki. Bet arī sociālisma idejām uzticīgi literāti vairāk vai mazāk ir nacionāli noskaņoti.

Rainis, dzīvodams trimdā, gan savās lugās, gan sabiedriskā darbā izvērsis un stiprina domu par latviskā valstiskuma nepieciešamību. Savā politiskajā darbībā un daiļradē viņš apvieno it kā nesavienojamo – sociālismu, internacionālismu ar nacionālismu. Šo šķietami paradoksālo situāciju novērtēja A. Niedra, kurš savā sacerējumā "Pārdomas par Raiņa darbiem", formulējot pretrunas Raiņa personībā, raksta: "Viņš (Rainis. – V. V.) ir caur un cauri **nacionālists**, bet viņš bija iedomājies – būt šķiras organizētājs un kosmopolītiem par vadoni."²⁸

Arī Andrejs Upīts, kas kopš 1910. gada pamatos aizstāvēja marksisma idejas, nebija latvietības un nacionālās domas pretinieks. Savā būtībā viņš paliek dziļi latvisks rakstnieks, kuram nav sveši nacionālie mērķi, lai arī viņš tos saista ar sociālismu.

Protams, tas nenozīmē, ka rakstniecībā visi bija vienoti. Pretstatā tīrās mākslas piekritējiem arvien plašāk izvērsās tā sauktās proletāriskās literatūras propaganda. Pārsvārā bija teorētiski raksti, ne literārā prakse. Tīri proletāriskās literatūras Latvijā nebija. Galvenokārt šis novirziens izpaudās tādējādi, ka sociālistiski domājoši rakstnieki lielāku uzmanību pievērsa strādniecībai, tās dzīves tēlojumam un problēmām. Tā, piemēram, Andrejs Upīts savās lugās "Balss un atbalss", "Saulē un tvaiks" pirmo reizi uz skatuves uzveda latviešu strādnieku, risināja tos jautājumus, kas radās pēc revolūcijas sakāves strādniecības vidē. Tomēr, neskatoties uz jauno tematiku, šīs Andreja Upīša lugas, tāpat kā citi līdzīgi darbi, palika kritizētāja reālisma robežās ar spilgtu sociālu iekrāsojumu.

Neraugoties uz literatūras polarizāciju, visumā tās attīstība posmā pirms Pirmā pasaules kara bija ļoti auglīga. Šai laikā bija ielikti pamati augstai literārai kultūrai, kas raksturoja latviešu rakstniecību 20. gs. pirmajā pusē.

Lielākie, paliekošākie sasniegumi apskatāmajos divpadsmit gados saistās ar reālisma un romantisma mākslas attīstību, bet šai laikā ar jauno meklētāju eksperimentiem sāka veidoties arī spēcīga modernisma strāva, kuras augstākie sasniegumi ir jau 20.–30. gados.

* * *

Pēc 1905. gada radikālas izmaiņas notika preses, arī literārās preses dzīvē. Revolūcijas laikā apstājās tradīcijām bagāto žurnālu "Austrums" un "Mājas Viesa Mēnešraksts", arī tikai 1903. gadā izveidotā "Vērotāja" izdošana. Jau 1906. gadā sākās jauns posms žurnālistikā, kad pēc iepriekšējās cenzūras atcelšanas radās iespēja dibināt jaunus izdevumus, nebaidoties, ka to izdošanu aizliegīs nepiemērotas ievirzes dēļ. Pirmie šīs iespējas izmantoja jaunie rakstnieki, kuriem trūka savas tribīnes.

Jau pieminētā rakstniecības sašķelšanās pretējās nometnēs atspoguļojās arī preses izdevumu raksturā. Atšķirībā no pirmsrevolūcijas laika, kad bieži žurnāli, pamatos ieturēdami noteiktu māksliniecisku un politisku ievirzi, ap sevi tomēr pulcēja dažādu māksliniecisko virzienu un sabiedrisko uzskatu autorus, tagad jaunie preses izdevumi

1. gads.

Novembrī 1903.

1. num.

Vērotājs

Mehneschroksis.
Izdawējs: J. Weissmanis

Drūkats pēc J. S. Steffenhagena un dekla, Jelgavā.

Žurnāla "Vērotājs" pirmais numurs (1903)

bieži vien kļuva par viena noteikta literāra virziena ruporiem. Īpaši krasi šī noslāņošanās izpaudās tūlīt pēc 1905. gada notikumiem, kad kā pirmās bezdelīgas pēc vētras izspurdza paskaļie jauno rakstnieku izdevumi ar skaidri iezīmēto dekadentisko ievirzi.

1905. gada decembrī K. Skalbes vadībā sāka iznākt žurnāls "Kāvi" (uz 1. nr. vāka minēts 1906. g.). Izdevuma gaita bija īsa – tikai divi numuri, to nomainīja "Ziemas naktis" (1. sēj. 1906., 2. sēj. 1907. g.), arī K. Skalbes redakcijā, kam tāpat nebija lemts ilgs mūžs. Tajā pašā 1906. gadā J. Akuraters sāka izdot žurnālu "Pret Sauli", bet, kad viņu arestēja, žurnāla nākamos divus numurus rediģēja J. Jaunsudrabiņš (pavisam iznāca trīs numuri).

K. Skalbes, J. Akuratera, J. Jaunsudrabiņa žurnāli bija iecerēti kā tīrās mākslas reprezentanti, bez iejaukšanās politiskajās cīņās. Arturs

Žurnāla "Kāvi" (1905) un rakstu krājuma "Ziemas naktis" (1906) pirmie numuri

№ 1

1906

Īdewejs: latveesctu Sozialdemokratu Saeeniba

Žurnāla "Pret Sauli" pirmā numura vāks (1906)

Bērziņš, kas pats bija šo literāro notikumu liecinieks un līdzdalībnieks, raksta:

"Abi jaunie žurnāli nebija izdevumi politikai, to mērķis drīzāk bija revolūciju sacelt latviešu gara kultūrā. Varētu likties anahronisms, ka revolucionārā partija²⁹ tādā politisko pārvērtību laikā tik lielu uzmanību piegriež savā mēnešrakstā mākslai un rakstniecībai, kad visi interesējas tikai par "tekošo momentu", kā toreiz dēvēja visus aktuālos politiskos dienas jautājumus. Un tā arī bija, ka "Pret Sauli" savus divus pirmos un vienīgos numurus pildīja tikai ar rakstiem par mākslu un rakstniecību, neaizskarot gandrīz nemaz politiskas lietas. Rakstnieki un mākslinieki nopietni bija nodomājuši padziļināt pilsoniski paseklo latviešu aistētisko kultūru."³⁰

Aktīvākie minēto žurnālu līdzstrādnieki bija dekadenti, šie izdevumi lielā mērā pārstāvēja viņu daiļradi, bet tajos darbojās arī citādi ievirzīti rakstnieki.

Par spilgtāko dekadentu pozīcijas izteicēju kļuva žurnāls **"Dzelme"** (1906–1907), kas apzināti tika veidots kā jaunas, modernas strāvas izdevums. Galvenie žurnāla autori bija V. Eglītis, K. Štrāls, J. Akuraters, P. Gruzna, Zemgaliešu Biruta, K. Skalbe, J. Jaunsudrabiņš, K. Krūza, A. Austrīņš, A. Baltpurviņš, V. Dambergs, K. Jēkabsons, E. Vulfs un vēl citi. "Dzelmē" debiēja E. Virza. Pavīd tur arī R. Blaumaņa, dekadences pretinieka, bet jauno autoru aizstāvja un audzinātāja vārds.

"Dzelmē" (1906. g. Nr. 5) bija publicēta deklarācija "Mūsu mākslas motīvi", ko parakstīja deviņi rakstnieki: Kārlis Štrāls, Kārlis Krūza, Augusts Baltpurviņš, Eduards Cālītis, Kārlis Jēkabsons, Zemgaliešu Biruta, Kārlis Skalbe, Jānis Akuraters un Jānis Jaunsudrabiņš. Parakstītāji deklarācijai pievienoja savu kopīgo fotogrāfiju. "Dzelme" radās un pastāvēja kā pašu rakstnieku un mākslinieku žurnāls, to izdeva un rediģēja uz kooperatīviem pamatiem (redaktori K. Štrāls, vēlāk K. Jēkabsons), negaidot peļņu, bet vienīgi domājot par iespēju brīvi publicēties un aizstāvēt savus mākslas uzskatus.

Žurnālā "Dzelme" pirmo reizi latviešu kultūrā tik spilgti parādījās dažādu mākslas veidu – rakstniecības, tēlotājas mākslas, mūzikas kopīgie centieni. Modernisms latviešu dzīvē ienāca vēlu, tika uzņemts neuzticīgi, pat ar asiem pārmetumiem un aizvainojumiem. Tas sekmēja mākslas pārstāvju konsolidēšanos un draudzīgu savstarpēju atbalstu. Žurnālā gan par specifiski profesionāliem, gan par vispāraktuāliem mākslas jautājumiem rakstīja dažādām mākslām kalpojoši cilvēki. Piemēram, viens no "Dzelmes" aktīvajiem autoriem bija komponists E. Dārziņš.

DZELME

№ 1.

1906.

Žurnāla "Dzelme" (1906) vāks

Arī žurnālu ārējais noformējums bija pieskaņots tā saturam, un to veidoja tādi mākslinieki kā V. Zeltiņš, A. Štrāls, K. Ceplītis, P. Kalve, A. Tīgins.

Meklējumi dzejā, literatūrā sabalsojās ar jaunu taku uztaustišanu tēlotājā mākslā, mūzikā, arhitektūrā, teātrī. Rīgā plauka jūgendstils, un divainās, asimetriskās līnijas, eksotisku augu un ziedu izliektās kontūras, kas greznoja jaunceļamo namu fasādes, harmonēja ar tuberožu un orhideju motīviem dzejā, ar čūskas simbola izplatību, ar jauniem, brīvākiem ritmiem, ar atraisītāku, nekanonisku metriku un strofiku latviešu dzejnieku vārsnās.

Ap žurnālu "Dzelme" izveidojās jaunu rakstnieku, gleznotāju, teātra cilvēku, mūziķu grupa, kuru vienoja nemiers ar mākslas stāvokli Latvijā, vēlēšanās iekļauties Eiropas mākslas norisēs un virzienos. Šī grupa, ko sauca arī par Rīgas bohēmu, nebija organizatoriski noformēta, tās sastāvs bija mainīgs, tai nebija pastāvīgas saietas vietas. Par tādu kalpoja A. un K. Štrālu, P. Gruzņas dzīvokļi, armēņa Kazarova vīna pagrabīšs u. c.³¹

Radniecīgs "Dzelmei" bija žurnāls "**Stari**" (1906–1908), gan ar ne tik stingru virzienu. Autoru loks bija apmēram tas pats, piedalījās arī daži vecākās paaudzes rakstnieki. "Stari" iznāca kā mēnešraksts literatūrai un mākslai. To izdeva fotogrāfs M. Buclers, bet literārās daļas vadītājs bija J. Jaunsudrabiņš. 1908. gadā, kad žurnālam mainījās īpašnieks un par redaktoru nāca H. Asars, krasi mainījās žurnāla virzība. Žurnāls piesaistīja tādus izcilus rakstniekus kā Rainis un A. Upīts, bet pēdējais izmantoja radušos tribīni, lai asi vērstos pret dekadentiem. Teodors Zeiferts, komentējot žurnāla virziena nomaiņu, rakstīja, ka nav jauki, ka žurnāls, kurā darbojās dekadenti, "*..tiem tūlīt gāž virsū pilnus traukus netīra ūdeņa, tiklīdz viņi pagriezuši muguras pret redakcijas durvīm. Tas dod sliktu liecību par kulturēlu smalkjūtību un taktiku mūsu literāriskās aprindās.*"³²

Daudz mierīgāks, stabilāks, vairāk atvērts arī ne tik radikāli noskaņotu rakstnieku publikācijām bija "**Zalktis**" – Rakstu krājums mākslai un kritikai (1906–1908), bet pēc tam žurnāls (1908–1909), kura redakcijā bija gleznotājs J. Rozentāls, rakstnieki A. Saulietis un A. Ķeniņš. Pēdējais bija arī faktiskais izdevuma vadītājs. Arī "Zalktis" lielu uzmanību pievērsa ārējai formai un saskaņā ar žurnālā piekoptajām estētiskajām prasībām izcēlās ar savu augsti māksliniecisko, noskaņoto, grezno un smalko ietērpu. To veidoja J. Rozentāls, G. Šķilters, J. Madernieks u. c. Tos rakstniekus, kas grupējās ap "Dzelmi", vienoja bohēmiska sadzīve.

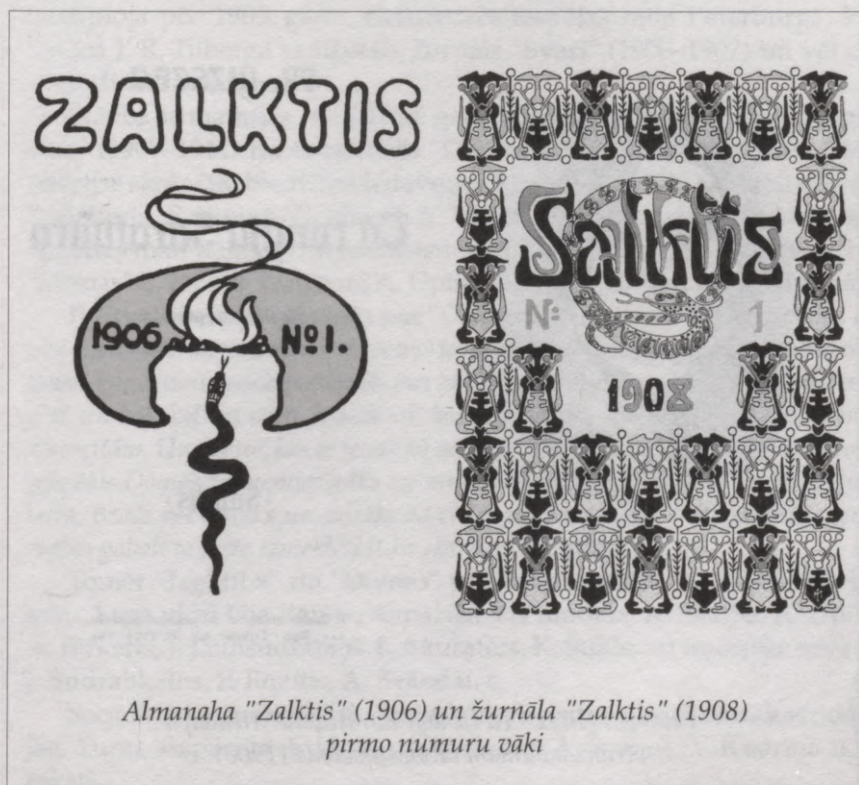

Žurnāla "Stari" pirmā numura vāks (1906)

"Zalkša" 1908. g. pirmajā numurā redakcijas rakstā žurnāla ievirze bija noteikta kā strādāšana "*..priekš latviešu mākslas un mākslinieciskās noskaidrošanās mūsu juku un cīņas saucienu trokšņainajā laikmetā. Mēs turēsimies tālu no politisko partiju un šķiru cīņas tendenciozajiem ceļiem. Centīsimies arī izsargāties no literārisku skolu un strāvu šaurības. Klasiskas mākslas idejas, izteiktas ar latviešu tautas dvēselei īpatnu temperamentu, – tas mūsu ideāls.*"³³

"Zalktis" deklarēja norobežošanos gan no pārpolitizētās "buržuju nervu tirpināšanas" mākslas, gan arī no modernisma, kas "mētājas .. starp sentimentālismu un titānismu", un centās pēc "zināma akadēmisma un klasicisma nodibināšanas mūsu mākslā". Kā ideāls žurnālā bija piesaukts Gēte.

Tomēr tieši modernās mākslas pamatu noskaidrošanai žurnāls ir pievērsis lielu uzmanību. "Zalktī" ir publicēts F. Ničes darbs "Tā runāja

Almanaha "Zalktis" (1906) un žurnāla "Zalktis" (1908)
pirmo numuru vāki

Zaratustra" V. Plūdoņa tulkojumā un vairāki raksti par Nīčes mācību, A. Ķeniņa plašais raksts par P. Verlēnu un Š. Bodlēru. Žurnālā publicējās Fallijs, V. Eglītis, K. Skalbe, A. Baltpurviņš, A. Austrinš, J. Jaunsudrabiņš, K. Štrāls, F. Bārda, arī R. Blaumanis, A. Brigadere, Tīrzmaliete, R. Klaus-
tiņš, T. Zeiferts u. c. Šis žurnāls visnotaļ pabalstīja latviešu jaunklasicisma centienus, par kuru teorētiķi kļuva V. Eglītis.

Visi nosauktie žurnāli lielu uzmanību pievērsa modernisma virzie-
nam Rietumeiropā un Krievijā. Ar šo žurnālu palīdzību Latvijā ienāca
daudzi E. Po, P. Verlēna, Š. Bodlēra, E. Verharna, F. Sologuba, V. Ivanova,
Z. Hipiusas un citu darbi. Par respektējamu autoritāti kļuva V. Brju-
sovs, kura žurnāls "Весты" ("Svari") lielā mērā noderēja par paraugu
"Dzelmes" un "Staru" veidotājiem. V. Brjusovs šajos žurnālos bija pār-
stāvēts gan ar dzeju, gan ar teorētiskiem rakstiem. "Staros" 1908. gadā

bija publicētas viņa romāna "Ugunīgais eņģelis" pirmās nodaļas. A. Austriņa latviskojums bija pirmais šī darba tulkojums citā valodā.

Savukārt V. Brjusovs atvēlēja sava žurnāla slejas latviešu literatūras popularizēšanai. Žurnālā "Весы" bija nodrukāti vairāki V. Eglīša apskati par latviešu dzeju. Tās bija pirmās plašākās apceres par latviešu literatūru krievu valodā Maskavas izdevumos.

Kādu brīdi literārās preses "biezo" žurnālu aina bija vienpusīga. Pēc žurnāla "Austrums" apstāšanās reālisma tradīciju aizstāvjiem literatūrā vairs nebija sava respektabla mēnešraksta.

Lai arī iepriekšējā cenzūra bija atcelta, jau ap 1906. gadu sociāldemokrātiski ievirzītie vai tiem tuvie izdevumi izjuta ierobežojumus un praktiski pārcēla savas redakcijas uz Pēterburgu. Tur iznāca avīze "**Pēterburgas Atbalss**" un A. Gulbja izdotais žurnāls "**Rīts**". Abos izdevumos literāro politiku noteica J. Asars. Viņa "Pasaules rakstniecības vēsture" iznāca kā pielikums žurnālam "Rīts". Arī satīriskā prese, kas sakuploja pēc 1905. gada, eksistences iespējas rada Pēterburgā, kur iznāca J. R. Tilberga rediģētais žurnāls "**Svari**" (1906–1907) un vēl citi periodiskie izdevumi.

Stāvoklis mainījās, kad 1909. gadā Rīgā sāka iznākt žurnāls "**Izglītība**" (1909–1911) un tā pēctecis "**Domas**" (1912–1915). "Izglītība" bija Latvijas skolotāju biedrības izdevums, kur literāro daļu sākumā noteica T. Zeiferts, E. Pīpiņš-Vizulis un A. Upīts. Žurnālam aizvien vairāk nostājoties materiālisma un marksisma pusē, no tā aizgāja T. Zeiferts, bet "Domas" E. Pīpiņa-Vizuļa un A. Upīša vadībā šo virzību vēl pastiprināja.

P. Ērmanis savās atmiņās par "Domām" rakstīja: *"Man šis žurnāls un visi darbinieki vienmēr stādījās acu priekšā kā jūlija saules dedzināts putekļains lauks, kur drūmi, naida pierūguši vīri ņemas, akmeņus lauздami un skaldīdami, cērt un kaļ, kaļ un cērt, šņākdami, bārgām sejām, tveices, darba un dusmu izmocītām. Un arī tie, kas te ienāk kā no citurienes, kļuvuši kā bargāki. Akuraters šais Domās vēl nemierīgāks un sarkastiskāks, Štrāls it kā vēl vairāk sāpju varā, Bračs vēl cietāks un saltāks kā citur, un pat Jaunsudrabiņa Baltās grāmatas gabali te šķīta izmeklēti it kā skarbāki."*³⁴

Tomēr "Izglītība" un "Domas" pulcināja ap sevi plašu rakstnieku loku, kura vidū bija Rainis, Aspazija, V. Plūdonis, K. Skalbe, A. Upīts, A. Birkerts, J. Jaunsudrabiņš, J. Akuraters, K. Štrāls, arī toreizējie iesācēji J. Sudrabkalns, P. Rozītis, A. Švābe u. c.

Sociālistiskā, marksistiskā līnija konsekventi realizējās kritikas nodaļās, kuras aizpildīja A. Upīša, A. Birkerta, A. Švābes, V. Knoriņa u. c. raksti.

Šiem mēnešrakstiem pieslejas A. Upīša vadītais un sastādītais almanahs "Vārds" (I – 1912, II – 1913), kura seju veidoja marksistiskie rakstnieki un kritiķi: A. Upīts, J. Jansons (Brauns), J. Bērziņš, R. Pelše u. c.

Zināms pretsvars šiem izdevumiem bija mēnešraksts "Druva" (1912–1914), ko izdeva Latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļa. Žurnāla redaktori secīgi bija F. Adamovičs, L. Bērziņš un T. Zeiferts (no 1913. gada). Žurnālā publicēja R. Blaumaņa, Doku Ata, J. Jaunsudrabiņa, K. Skalbes, J. Akuratera, A. Brigaderes darbus. Kritikas nodaļa bija T. Zeiferta ziņā.

Ļoti plašā diapazonā "Druvā" ienāca tulkojumi un pārspriedumi par pasaules literatūru. 1914. gada redakcijas paskaidrojumā lasītājiem cita starpā bija teikts: *"Ievērojot to, ka latvieši savā dzīvē un attīstībā vienmēr stāvējuši un stāv sakarā ar citām tautām, "Druva" virzīs vērību uz tiem centieniem un ieguvumiem citās zemēs un tautās, kam nozīme cilvēces attīstībā vai kam tuvākas attiecības ar latviešiem."*³⁵ "Druvā" atrodami raksti par sava laika norvēģu un franču literatūru, L. Adamoviča raksts "Epos par Gilgamešu", vācu u. c. dzejnieku atdzejojumi.

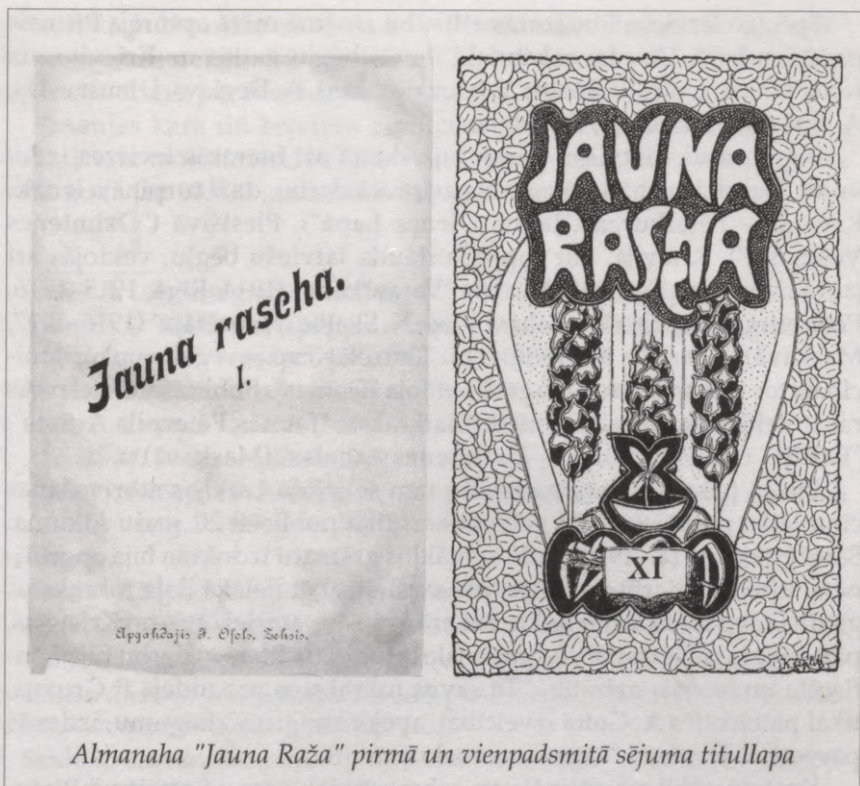
1909.–1910. gadā iznāca nedēļas žurnāls "Mājas Viesis", kurā darbojās Aspazija, A. Deglavs, V. Eglītis u. c. Jaunajiem lasītājiem bija veltīts žurnāls "Jaunības Tekas", ko izdeva Andrejs Jesens. Žurnāls bija dibināts 1910. gadā, 1915. gadā tā iznākšanu pārtrauca karš, bet vēlāk tas turpināja savas gaitas no 1920. līdz 1930. gadam. Žurnālā darbojās ievērojami rakstnieki, tas sniedza arī cittautu autoru tulkojumus un apskatus par literatūru.

Laikā starp 1905. gadu un Pirmo pasaules karu Latvijā iznāca arī vairāki rakstniecībai veltīti almanahi un rakstu krājumi. Līdz 1910. gadam pastāvēja jau 1898. gadā nodibinātais literāriski-kritisko rakstu krājums "Jauna Raža" T. Zeiferta redakcijā, tāpat turpināja iznākt "Cittautu Raža", kas plašā spektrā publicēja citu tautu jaunākās literatūras paraugus.

No 1907. līdz 1908. gadam iznāca Zeltmata sastādītais "Rakstniecības almanahs". Tajā piedalījās dažādu virzienu autori no V. Eglīša līdz A. Upītim.

Ievērojama literatūras tribīne šajā posmā bija arī dienas laikraksti gan Rīgā, gan arī provincē. Nozīmīgākie no tiem bija "Latvija" (1906–1915), "Dzimtenes Vēstnesis" (1907–1917), "Jaunā Dienas Lapa" (1908–1918), kas savas radikālās nostājas dēļ daudzkārt mainīja virsrakstus, "Jaunākās Ziņas" (1911–1940), "Līdums" (1913–1919) u. c.

Laikrakstu redakcijās strādāja daudzi pazīstami rakstnieki, avīžu slejās norisinājās lielākās un nozīmīgākās literārās diskusijas. "Latvijas"

Almanaha "Jauna Raža" pirmā un vienpadsmitā sējuma titullapa

literāro nodaļu vadīja R. Blaumanis, pēc viņa A. Brigadere, E. Vulfs. Populāro šī laikraksta satīras nodaļu "Skaidiena" dibināja R. Blaumanis, vēlāk to vadīja E. Vulfs. "Dzimtenes Vēstneša" redaktors bija Āronu Matīss, te publicējās daudz rakstnieku, arī A. Upīts, kas te izvērsa dekadences kritiku. Pēc 1910. gada, kad A. Upīts uzsāka skaļu polemiku ar T. Zeifertu un no laikraksta aizgāja, viņš laida klajā brošūru "Dzimtenes Vēstnesis" un viņa loma latviešu sadzīvē" (1911), kur raksturoja avīzi kā reakcionāru.

"Jaunās Dienas Lapas" literāro politiku pamatos noteica E. Pīpiņš-Vizulis.

Tādējādi līdz Pirmā pasaules kara sākumam 1914. gadā Latvijā bija plašs literāro izdevumu klāsts, kas kopumā vispusīgi atspoguļoja tā laika latviešu literatūras ainu.

Spēcīgo latviešu literatūras attīstību zināmā mērā apturēja Pirmais pasaules karš. Daudzi rakstnieki devās bēgļu gaitās uz Krieviju, uz Kaukāzu (A. Upīts, P. Rozītis, J. Jaunsudrabiņš, A. Deglavs, J. Janševskis, A. Birkerts, P. Gruzna, E. Vulfs u. c.).

Stipri saruka latviešu prese, tajā skaitā arī literārās ievirzes izdevumi. Daudzi žurnāli un avīzes pārtrauca darbu, daži turpināja iznākt Krievijā – Pēterburgā ("Jaunā Dienas Lapa"), Pleskavā ("Dzimtenes Vēstnesis"). Krievijā, kur saplūda daudz latviešu bēgļu, veidojās arī jauni izdevumi. Tādi bija žurnāls "Varavīksne" (1914, Rīgā; 1915–1916, Pēterburgā), kur literāro daļu veidoja K. Skalbe, "Taurētājs" (1916–1917, Maskavā), ko vadīja K. Freinbergs. "Taurētājs" ap sevi galvenokārt pulcināja tos rakstniekus, kas agrāk veidoja "Domas". Publicēšanās iespējas rakstniekiem kara gados sniedza laikraksts "Jaunās Pēterpils Avīzes", "Baltija" (abi Pēterburgā), "Dzimtenes Atbalss" (Maskavā) u. c.

Pirmā pasaules kara gados un tam sekojošā Latvijas atbrīvošanas cīņu laikā radušies darbi galvenokārt tika publicēti 20. gadu sākumā. Sarežģītajos 1914.–1918. gada apstākļos grāmatu izdošana bija apgrūtināta. Literārie darbi parādījās preses slejās, bet lielākā daļa rokrakstos gaidīja savu iznākšanas laiku. Sakarā ar to, ka, atgriežoties no Krievijas, pāri robežai neļāva pārvest manuskriptus, daļa literāro darbu bija konfiscēta un aizgāja nebūtībā. Tā savus rokrakstus pazaudēja P. Gruzna, tikai pateicoties A. Golta izveicībai, apejot stingro aizliegumu, izdevās pārvest A. Deglava "Rīgas" manuskriptu utt.

Kara apstākļi apgrūtināja arī rokrakstu iekļūšanu Latvijā no Rietumiem. Līdz lasītājiem tikai fragmentāri varēja nonākt 1915. gadā uzrakstītā Raiņa luga "Spēlēju, dancoju" (publicēta ar pārtraukumiem "Jaunās Pēterpils Avīzēs" 1916. gadā, "Taurētājā" 1917.–1919. gadā), atsevišķi "Daugavas" dzejoļi. Vāciešu iebrukuma tiešā rezultātā radusies luga "Krauklītis" dzimtenē parādījās tikai 1920. gadā.

Tādējādi daudzi darbi, īpaši lielās formās veidoti, lai arī bija izauguši no aktuāliem kara un okupācijas pārdzīvojumiem, nekļuva par šī perioda literārās dzīves faktiem.

Karš un atbrīvošanās cīņas rakstnieku darbos ieņēma lielu vietu arī vēlākajos gados uzrakstītajos darbos.

Daudzi latviešu rakstnieki kļuva par lielo cīņu tiešiem dalībniekiem. No paša kara sākuma tajās piedalījās K. Štrāls, kuram frontes pārdzīvojumi deva vielu romānam "Karš". Strēlnieku bataljonos iestājās J. Akuraters, K. Skalbe, A. Grīns, E. Virza, V. Dambergs, A. Čaks. Ne visi no viņiem cīnījās ar šauteni rokā. Galvenais rakstnieku ieguldījums bija

patriotiskā publicistika un dzeja, ko publicēja tādi izdevumi kā "Lidums" Valkā, frontes avīzes. Tā bija literatūra, kas uzturēja nacionālo ideju, stiprināja domu par neatkarību, sauca cīņā par Latviju.

Pasaules kara un brīvības cīņu gadi bija jaunas pieredzes, jaunu tēmu, jaunu māksliniecisku ideju uzkrāšanas laiks, kas savu piepildījumu guva jau 20.–30. gados neatkarīgajā Latvijā.

- ¹ *Apīnis A.* Latviešu grāmatniecība. – R., 1977. – 297.–298. lpp.
- ² *Grīnuma G.* Raiņa un Aspazijas rokraksti atgriežas // Raiņa un Aspazijas gadagrāmata 1995. gadam. – R., 1995. – 34. lpp.
- ³ *Sk. Kursīte J.* Raiņa dzejas poētika. – R., 1996. – 183.–185. lpp.
- ⁴ *Švābe A.* Latvijas vēsture. 1800–1914. – Upsala, 1958. – 648.–649. lpp.
- ⁵ *Akuraters J.* Dienu atspīdumi. – R., 1924. – 6. lpp.
- ⁶ *Bērziņš J.* 1905. gada revolūcijas ietekme uz latviešu sabiedrības garīgo dzīvi // LZA Vēstis. – 1995. – Nr. 9/10. – 63. lpp.
- ⁷ Turpat.
- ⁸ *Ērmanis P.* Sejas un sapņi. – Stokholma, 1955. – 94. lpp.
- ⁹ *Upīts A.* Kopoti raksti, 21.sēj. – R., 1952. – 918. lpp.
- ¹⁰ *Upīts A.* Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture. – R., 1921. – 190. lpp.
- ¹¹ *Jansons (Brauns) J.* Vai gaidāma mums proletāriskā māksla; *Pelše R.* Proletāriskā un neproletāriskā māksla u. c.
- ¹² *Skalbe K.* Literāriskas piezīmes // Kopoti raksti, 8.sēj. – R., 1939. – 35. lpp.
- ¹³ *Ūdre D.* Par progresīvās kritikas cīņu ar dekadenci no 1906. līdz 1908. gadam // Karogs. – 1992. – Nr. 4. – 192. lpp.
- ¹⁴ *Johansons A.* Latviešu literatūra. – Stokholma, 1954. – 5. grām. – 276. lpp.
- ¹⁵ *Kalve V.* Dzelminieki un to atbalss // Latvju Žurnāls. – 1952. – 7.–23. lpp.
- ¹⁶ *Eglītis V.* Poruks. Viktora Eglīša kritika. – R., 1903.
- ¹⁷ *Eldgasts H.* Zvaigžņotās naktis. – Cēsis, 1905. – XIX lpp.
- ¹⁸ Turpat, XVIII lpp.
- ¹⁹ Mūsu mākslas motīvi // Dzelme. – 1906. – Nr. 5. – 197. lpp.
- ²⁰ "Īstā māksla kā dvēseles noslēpumu tulkotāja ir simboliska. Mākslas darbi – dvēseles pārdzīvojumu, sajūtu simboli. Prasīt pēc reālās mākslas nozīmē mākslu pilnīgi nesaprast, viņu noliegt" // *Eldgasts H.* Zvaigžņotās naktis. – R., 1905. – IX lpp.
- ²¹ *Akuraters J.* Par mākslu un kritiku // Pret Sauli. – 1906. – Nr. 1. – 38.–39. lpp.
- ²² *Jēkabsons K.* No manas dzīves // Atziņas, II. – R., 1923. – 335. lpp.
- ²³ Izglītība. – 1909. – Nr. 3. – 197. lpp.
- ²⁴ Atziņas, II. – 338. lpp.

- ²⁵ Sīkāk par to: *Vāvere V.* Valerijs Brjusovs un latviešu literatūra // Karogs. – 1969. – Nr. 1; *Vāvere V., Sproģe L.* Aleksejs Remizovs un latviešu rakstnieki // LZA Vēstis. – 1996. – Nr. 4/5.; *Vāvere V.* Latviešu literāti un krievu "sudraba laikmeta" rakstnieku kontakti 20. gs. sākumā.
- ²⁶ *Горький и Леонид Андреев. Неизданная переписка.* – M., 1965. – С. 297.
- ²⁷ *Kursīte J.* Latviešu dekadence. Dzeja // Grāmata. – 1991. – Nr. 3. – 20. lpp.
- ²⁸ Nemiera ceļi. – R., 1933. – IV sēj. – 319. lpp.
- ²⁹ "Pret Sauli" bija Latvijas Sociāldemokrātu Savienības izdevums.
- ³⁰ *Bērziņš A.* Jānis Jaunsudrabiņš. – Stokholma, 1952. – 74. lpp.
- ³¹ Sīkāk par to: *Vāvere V.* "Dzelmes" grupa un tās nozīme latviešu literatūrā // Materiāli par latviešu literārajiem grupējumiem. – R., 1993. – 6.–24. lpp.
- ³² Rīgas apskats. – 1908. – 19. jūl.
- ³³ Zalktis. – 1908. – Nr. 1. – 168.–170. lpp.
- ³⁴ *Ērmanis P.* Paziņu portreti. – R., 1937. – 41.–52. lpp.
- ³⁵ "Druva" 1914. gadā. Žurnāla prospekts.

PROZA

Laikā starp 1906. un 1918. gadu proza, tāpat kā citi žanri, uzrāda daudz jaunu māksliniecisku vērtību. Rodas virkne darbu, kas vēlākos gados kļūst par latviešu literatūras klasiku. Ienāk vesela plejāde jaunu autoru, kas veicina latviešu prozas tradīciju apvienojumu ar modernās pasaules literatūras strāvām. Rakstniecībā ir pārstāvēti dažādi virzieni, gan tradicionālie – reālisms un romantisms, gan modernisms. Notiek virzienu mijiedarbe un pārveide. Romantisms transformējas jaunromantismā. Reālistiskos darbos kā spilgts stila elements ienāk impresionisma un simbolisma izpausmes – un otrādi. Piederība kādam vienam noteiktam virzienam bieži vien nav stingri iezīmēta, bet kopējā literatūras aina ir krāšņa un daudzveidīga.

Reālistiskās prozas attīstībā viena no centrālajām vietām pieder plašam panorāmas tipa romānam. Turpinot A. Niedras "Liduma dūmos" aizsākto līniju, šis romāns pieder sociālās un sociālpсихолоģiskās prozas laukam.

1911.–1912. gadā tiek publicēts viens no apjomīgākajiem un arī nozīmīgākajiem latviešu romāniem – AUGUSTA DEGLAVA (1862–1922) "Rīgas" pirmā daļa "Patrioti". Romāns bija iecerēts kā triloģija, pēc "Patriotiem" 1921. gadā sekoja otrā daļa "Labākās ģimilijas", bet trešo daļu "Pa labi un pa kreisi" rakstnieks vairs uzrakstīt nepaspēja.

*Augusts
Deglavs*

A. Deglava darbā savienotas eiropiska ģimenes romāna iezīmes ar vēsturisko hroniku, atainota Rīgas pilsētas pārtapšana no vācu citadeles par latvisku pilsētu apmēram pussimt gadu garumā. Šo procesu autors saista ar triju latviešu ģimeņu – Krauklišu, Sutumu un Mikumu likteņiem. Vērojot, kā izveidojas un iekārtojas šo cilvēku dzīve, rakstnieks izvērsī romāna darbību, kurā aptver visu sabiedrības slāņu spektru. Izsekojot šo ģimeņu gaitām, A. Deglavs parāda ne vien latviešu sabiedrības augšupeju 19. gadsimta otrajā pusē, bet arī tās sašķelšanos, kad patriotisma ideāli tiek mainīti pret labāko ģimelīņu dzīves standartiem, kad veiksmes un turības barjera nostājas starp kādreizējiem jaunības draugiem, jūsmīgiem sapņotājiem par latvisko Rīgu, Pēteri Krauklīti un Lauri Sutumu.

Romāns sniedz sabiedrības šķērsriezumu pusgadsimta garumā, tajā iesaistīts milzīgs personu skaits. Daudzi romāna tēli (B. Dīriķis,

R. Tomsons, J. Baumanis, A. Leitāns, Māteru Juris, Lapas Mārtiņš, Ādolfs Alunāns, F. Veinbergs, F. Grosvalds, Dombrovsku ģimene, arī P. Stučka, F. Roziņš, J. Jansons (Brauns) u. c.) ir vēsturiskas personas. Bet arī dažiem autora iztēlē radītiem raksturiem ir bijuši atpazīstami prototipi. Tā, piemēram, vienam no galvenajiem varoņiem, Pēterim Krauklitim autors ir izmantojis ievērojamā Rīgas veikalniece A. Berga biogrāfijas metus.

Pētera Kraukliša personā apvienojas gan gudrs, apķērīgs, veiksmīgs uzņēmējs, kas no komija izsitas par vienu no Rīgas ietekmīgākajiem un bagātākajiem vīriem, latviešu kapitāla pamatlicējiem, gan cīnītājs par tautiskuma ideju, par latviešu tiesībām, latviešu kultūru. Viņš ir viens no Latviešu biedrības dibinātājiem, un cīņa par biedrības tapšanu kļūst par romāna pirmās daļas galveno asi, ap kuru grupējas visas darbojošās personas. Otrajā daļā jau rādīts biedrības pagrimums, kad tā no vistautas interešu aizstāves kļūst par "labāko familiju" cietoksni.

Vāciskā Rīga galvenokārt atklājas Rābemaņa – pārvāciskotas latviešu ģimenes, Krauklišu radnieku, un ar to saistīto aprindu tēlojumā.

Romāns ir blīvi piesātināts ar vēsturiskām reālijām, kuras tekstā ienāk gan tieši, gan netieši. Tā Rābemaņa banketa dalībnieki savos garajos tostos izstāsta visu Rīgas vēsturi. Romānā iestrādāti dokumenti, laikmeta liecības, piemēram, Rīgas rātes sēžu protokoli, avižu materiāli utt. Pēc romāna iznākšanas to bargi nokritizēja A. Upīts, uzskatot par vienkāršu neapstrādātu materiālu sakopojumu.¹

Toties R. Klaustiņš saskatīja tajā mākslinieciskuma un publicistikas sakausējumu un atzina, ka "Rīga" pilna "episka miera, rāmas uzskatāmības un pat vēsturisku sīkumu, kas mums nostāda pagātņi visā viņas konkrētībā un labi nojaušamā īstenībā".²

Laikam ejot, tas, ko uzņēma kā romāna trūkumu, pavairo šā darba izziņas vērtību, palīdz mūsdienu lasītājam izjust laikmeta elpu, tā īpatnības. Bez maz vai visi kaut cik nozīmīgākie notikumi tā laika Rīgas dzīvē uzskatāmi, ar hronista rūpību attēloti romāna lappusēs. Vēsturiskā materiāla īpatsvars un nozīme darba uzbūvē ļāva R. Klaustiņam uzskatīt to par naturālismam piederošu. A. Johansons atzīmē, ka "*..romānā "Rīga" vielas organizēšanā manāma moderno naturālistu "eksperimentālās metodes" ietekme*".³

Vērtējot romānu latviešu prozas attīstības gaitā, I. Kiršentāle satuvina "Rīgu" gan ar E. Zolā naturālismu, gan ar Ļ. Tolstoja reālismu, neizvēršot jautājumu par piederību kādam no nosauktajiem mākslas virzieniem.

Šķiet, ka "Rīga" būtu jāvērtē kā latviešu 20. gs. sākuma reālisma darbs, kam piemīt arī raksturīgas naturālisma iezīmes.

"Rīga" ir lielromāns, ko var pieskaitīt tolaik izplatītam kultūrvēsturiskās prozas žanram, t.i., romāns, kur galvenā vieta nav varoņu personiskās dzīves notikumiem, bet sabiedrības dzīvei visās tās izpausmēs. Romānā daudz masu skatu, tajā tēlota lielas pilsētas daudzsejainā, daudz balsīgā dzīve un sadzīve. Jau pieminētais Klaustiņš trāpīgi uztvēra romāna māksliniecisko nervu, tā akcentu uz plašu tautas dzīves tēlojumu: "*Jo lielāks pūlis, jo izveicīgāks Deglavs. Šķiet, ka viņš glūnētu ar simts acīm un nepalaistu garām nevienu lielā pūļa kustību.*"⁴

Ar "Rīgu" A. Deglavs turpināja jau brāļu Kaudzišu iesākto latviešu romāna tradīciju: galvenais ir nevis varoņu personīgās dzīves peripetijas, lai gan arī tām tiek veltīta uzmanība, bet tautas dzīve un sadzīve visdažādākajās izpausmēs. Šāda romāna izkopēji bija A. Niedra, A. Upīts, vēlāk zināmā mērā A. Grīns, J. Janševskis u. c.

Otrs lielās prozas žanra pārstāvis šā laika literatūrā ir ANDREJS UPĪTS (1877–1970), kas ienāk literatūrā vēlāk nekā A. Deglavs (pirmais publicētais darbs 1899. g.), bet kura talants šinī laikā strauji attīstās. Jau apskatāmajā periodā A. Upīts darbojas turpat vai visos literatūras žanros, un viņa romāni ieņem redzamu vietu gan paša rakstnieka daiļradē, gan arī latviešu literatūras procesā vispār.

A. Upītim laiks starp 1905. gadu un Pirmo pasaules karu ir māksliniecisko meklējumu laiks, kaut arī viņš jau uzrāda augstu profesionālo briedumu. Šai laikā sarakstītie romāni⁵ atšķiras cits no cita, tie ietiecas dažādās žanra modifikācijās. A. Upīts meklē ceļu uz moderno romānu, paliekot reālisma ietvaros. Viņš sāk ar plašu ģimenes romānu "Jauni avoti", kuru veidojot top "Robežnieku" triloģija, bet vēlāk, 20.–30. gados, sešu romānu cikls.

Var minēt, vai Upīts par paraugu šādai struktūrai apzināti izvēlējies viņam ļoti tuvā E. Zolā "Rugonu–Makaru" paraugu vai arī tie bija citi impulsi un apsvērumi, bet nenoliedzami, ka romānu cikls par vienas dzimtas likteņiem, kuri ir cieši savijušies ar sava laikmeta dzīvi un pārvērtībām, sabalsojās ar romāna attīstības likumsakarībām Eiropā. 19. gs. beigās un 20. gs. pirmie gadu desmiti sniedz virkni šādu dzimtas epopeju ciklu (E. Zolā, R. Martins di Gārs, T. Manns, Dž. Golsvertijs u. c.).

Pavisam citi principi tiek izmantoti, rakstot romānus "Sieviete" un "Zelts". Jau virsrakstā izceltais simbols signalizē par vienas problēmas māksliniecisko analīzi. Gan "Sieviete", gan "Zelts" latviešu literatūrā ir novatoriski romāni, kuri saistās ar tā laika Eiropas romānu, kas balansēja

Andrejs
Upīts

uz reālisma un naturālisma robežas, pirmām kārtām ar O. Balzaka, G. Flobēra, E. Zolā darbiem. Šo saikni atzīmēja sava laika kritika; viens no pirmajiem to pamanīja J. Sudrabkalns ("Līdums", 1914, 17. nov., 30. dec.). Asais sociālo problēmu uzstādījums, psiholoģiskās analīzes īpatnības apliecina arī A. Upīša ciešo saikni ar krievu reālisma tradīcijām tajā izpratnē, kādā to skaidroja revolucionāri demokrātiskā kritika.

A. Upīša romānistikas eksperimentālais raksturs izriet no latviešu romāna stāvokļa 20. gs. sākumā. Ir tikai divi romāni, uz kuriem var balstīties tālākā žanra attīstība: "Mērnieku laiki" un "Līduma dūmos". Meklējumi, kas gadsimta sākumā notiek modernisma virzienā (J. Poruka "Rīga", H. Eldgasta "Zvaigžņotās nakts"), neved pie plaša visas tautas dzīves problēmu aptveroša panorāmiska romāna izveides, un A. Upītim tie nav pieņemami. A. Deglava stabilais, rāmi vēstošais reālisms attīstās paralēli A. Upīša meklējumiem (A. Deglava "Patrioti", A. Upīša "Zīda

tīklā" un "Pēdējais latvietis" publicēti vienā, 1912. gadā), un arī tie daudzējādā ziņā viņu neapmierina. A. Upīts cenšas radīt sociālu romānu, kas būtu cieši saistīts ar galvenajām laikmeta norisēm un formas ziņā atbilstu moderna, eiropeiska romāna prasībām.

Šajā laikā A. Upīts kļūst par sociālisma mācību piekritēju un viņa darbos dzīves tēlojumā kā noteicošais ienāk šķiriskuma princips. A. Upīša talants bija īpaši virzīts uz dzīves negatīvo pušu atklāšanu un attēlojumu; šajā laikā viņš kļūst par vienu no spēcīgākajiem kritiski ievirzītajiem reālistiem latviešu literatūrā ar spilgtām satīriķa iezīmēm. Viņa reālisms cieši robežojas ar naturālismu, tam nav sveši impresionisma paņēmieni, plašs simbolu izmantojums.

Romāna žanram A. Upīts pietuvojas ar stāstu "Pilsoni", kas vēlāk romānā "Pēdējais latvietis" veido pirmo daļu. Tomēr kā romānists viņš latviešu literatūrā ienāk ar "Jauniem avotiem" (1908), "Robežnieku" sākumu.

Tāpat kā viņa priekšgājēji, Upīts pievēršas Latvijas lauku dzīves tēlojumam. Bet viņa uzmanības centrā ir patriarhālās zemnieku dzīves sašķelšanās laikā, kad laukos ienāk revolūcijas priekšnojautas. Viens no pirmajiem romāna vērtētājiem J. Jankavs rakstīja, ka tas ir "tendences gabals no viena gala līdz otram".

Viņš "Jaunos avotus" neatzīst par mākslas darbu, tēlus sauc par "papīra tēliem", "salmu vīriem", kurus rakstnieks groza pēc saviem nolūkiem. Romāns, pēc viņa domām, ir vērstis pret tradicionālo lauku dzīvi un nav nekas vairāk kā "literāriska dubļu sauja".

Tiešām, A. Upīts "Jaunos avotos" tēlo lauku dzīvi no agrāk latviešu literatūrā neskatītas puses ar izteikti sociālu tendenci. A. Upīts rāda, kā visnotaļ apjūsmotais "savš kaktiņš, savš stūrītis" zemes var kļūt arī par lāstu, par paverdzinātāju, par cilvēka garīgo spēku slāpētāju. Tā uzturēšana prasa pārcilvēcisku darbu, kas notrulina cilvēku, nokauj visu cilvēcisko. A. Upīts daudz uzmanības veltī darba nozīmei cilvēka personības veidošanā. Pats rakstnieks bija viens no lielākajiem darbarūķiem latviešu literatūrā, darbs viņa vērtību skalā ieņēma vienu no visaugstākajām vietām.

Bet A. Upīts, ņemot vērā savas smagās bērnības un agrās jaunības pieredzi, tajā pašā laikā savā daiļradē konsekventi pauž domu, ka darbs, kas iet pāri cilvēka spēkiem, vairs nav tikums, bet lāsts, kurš sakropļo ne vien fiziski, bet arī garīgi. Šī atziņa spilgti izpaužas jau "Jaunos avotos". Vecā Robežnieka fanātiskā, izmisīgā pieķeršanās zemei, kas liek viņam pēc izlikšanas no iekoptajām mājām vecuma dienās uzņemties

jaunu uzdevumu, kurš iet tālu pāri paša spēkiem, – list jaunu lidumu, iekopt jaunas mājas, ziedojot gan sievas un meitas veselību un dzīvību, gan dēlu nākotnes nodomus, attēlota ar lielu noraidošu spēku. A. Upīts nepieņem vecā Robežnieka filozofiju, ko vēl pastiprina viņa ārišķīgā reliģiozitāte. Rakstnieka acīs Robežnieks nav pievilcīgais darbarūķis, kādu to būtu notēlojis Apsīšu Jēkabs un citi priekšgājēji, bet nekrietns savas ģimenes izpostītājs. Paaudzū cīņa, kas ir galvenā ass, ap kuru grozās visi romāna notikumi, notiek ne vien asi iezīmētā sociālā, bet arī morālā plāksnē. A. Upīts ir pirmais, kurš savos darbos parāda, ka patriarhālā ģimene, kas bija 19. gs. latviešu rakstnieku svētums, jaunos – 20. gs. ekonomiskos apstākļos vairs nevar būt cietoksnis un balsts. A. Upīts rāda šīs ģimenes iziršanu.

Līgotņu Jēkabs, apcerot ģimenes iziršanas problēmu latviešu rakstniecībā, balstās galvenokārt uz A. Upīša "Jauniem avotiem". Viņš pasvītro, ka tieši tolaik jaunais rakstnieks Upīts ir tas, kas rāda, "*ka šis latviešu patriarhāliskais ģimenes koks ir sācis jau trunēt un kalst nost!*"⁶.

A. Upīts patriarhālās ģimenes bojāeju rāda, tēlojot Robežnieku savstarpējās attiecības, pievēršoties raksturu atklāsmei.

Ģimenes galva vecais Robežnieks ir divkosis, Dieva vārda nelietīgs valkātājs, atriebīgs, skaudīgs un nenovīdīgs cilvēks, kas bez mazākās žēlastības ir gatavs iznīcināt katru, kurš vairs nepakļaujas viņa dzīves likumiem. Tas, kas latviešu literatūrā līdz tam bija tēlots kā traģēdija (Grīvgalis un dēls Apsīšu Jēkaba "Svešos ļaudīs", Roplainis un Krustiņš R. Blaumaņa "Pazudušajā dēlā"), Upītim kļūst par materiālu nežēlīgi skaudram atmaskojumam, līdz groteskas robežai.

Robežnieku starpā nav ne mazākās sapratnes, valda saspīlētas, nervozas attiecības. Māte, meita Līna, sākumā arī Jānis ir verdziski paklausīgi tēvam, bet šajā paklausībā nav ne cieņas, ne bijāšanas, tikai vājākā padevība stiprākajam. Mārtiņš ir jau izrāvies no šīs padevības, un viņa attiecības ar tēvu ir viens vienīgs konflikts. Robežnieku ģimenē nav mīlestības, tikai naidis vai vienaldzība. Kad tēvs ar sadistisku ļaunumu iznīcina Līnu, neviens nesaceļas, neviens neizrāda pat līdzcietības pazīmes. Mārtiņš, redzot tēva kārtējās negēlības, nemēģina tās novērst, bet it kā iekšēji priecājas, jo tās apstiprina viņa paša taisnību.

Iespējams, ka "Jauni avoti" ir pirmais latviešu romāns, kur ir parādīta galēja cilvēku atsvešināšanās.

Romāna tēlu hierarhijā galvenais ir Mārtiņš, kas veidojas par pārliecinātu sociālistu. Tomēr tieši šis raksturs ir viens no vispretrunīgākajiem. Objektīvi tajā nemaz nav daudz pievilcīgu vaibstu. Daudzkārt

rakstnieks rāda Mārtiņa paštaisnību, nežēlību, to, ka viņš, meklēdams vainas citos, nekad nemeklē tās pats sevī. Mārtiņš uzstājas pret tradīcijām, pret reliģiju, pret tikumiem, meklē pamatus jauniem ideāliem, bet cīņā ar tēvu viņš nebūt nav stiprākais, jo viņam trūkst pamata – tikpat ciešas un negrozāmas pārliecības kā tēvam. Meklējot jaunu taisnību, Mārtiņš rod atbalstu Zelmiņā, kas paša A. Upīša vārdiem raksturota kā vēsa, atbaidoši nopietna sieviete, kurai piemīt "nelokāms stingrums, varbūt arī īgnums, kas rada nežēlībai un varmācībai".

Zelmiņa iznīdē Mārtiņā fantāziju, kas piemīt visiem Robežniekiem, viņas mīlestība prasa vienu – uzticību revolūcijas ideāliem. Zelmiņa ir pirmā to Upīša sieviešu tēlu virknē, kuras kļūst par viņa pozitīvā ideāla nesējām, revolucionārās patiesības paudējām (Aina Zvaigzne "Zeltā", Ošu Anna "Zaļajā zemē" un "Plaisā mākoņos" u. c.). Tomēr šīs sievietes tips neiegūst spilgtākas krāsas, tam trūkst jūtu amplitūdas, lielā mērā viņas ir autora ideju atskaņotājas.

Romāns stilistiskā ziņā ir neviendabīgs. Blakus reālistiskiem, pat naturālistiskiem aprakstiem atrodami patētiski momenti, teksts piesātināts ar simboliem, metaforiskām gleznām.

"Jaunus avotus" turpina "Zīda tīklā", kur notikumi risinās pašā 1905. gada revolūcijas priekšvakarā. Darbība ir pārnesta uz pilsētu, centrā divi raksturi – Mārtiņš un Jānis.

"Zīda tīklā" Mārtiņš jau ir nostabilizējies raksturs, meklētājs te ir Jānis, kas svārstīgās, nenoturīgās dabas dēļ viegli padodas vides iespaidiem un iziet vairākus lokus, kurus gan grūti apzīmēt par attīstību, bet drīzāk par pāriešanu no viena sadzīves un ar to saistītā dvēseles un prāta stāvokļa citā. Izvedot Jāni cauri šiem lokiem, autors gūst iespēju gan noraksturot tipisku revolūcijas līdzskrējēju, Ničes pārcilvēka ideju pārņemto sapņotāju Jāni, gan parādīt plašas sabiedrības aprindas un to viņš nosaukos revolūcijas gaidās.

Romānā ir daudz politisku sarunu, runu, mītiņu tēlojumu, un uz šī fona risinās Jāņa jaunības seksuālie kompleksi un savas vietas meklējumi sabangotā un trauksmainā sabiedriskā vidē. "Kas es esmu, kungs vai kalps?" – šis jautājums neatlaidīgi urdījās Jāņa smadzenēs. Ja viņu kā savējo nepieņem pilsoniskā vide, viņš pieslienās revolūcijai, bet grib būt vadonis, grib nonākt viņa galotnē, lai tumšais, melnais pūlis, gar kuru viņam būtībā nav daļas, paliktu apakšā.

Lai gan centrā ir Jāņa un Mārtiņa raksturi, to attiecības, tie nav mākslinieciski pievilcīgākie romāna tēli. Tie veidoti pēc rakstnieka nostādes, kuru viņš formulējis savu Kopoto rakstu ievadā: "*Vispār gan jāsaka,*

ka atsevišķu laikmetisku tipu ierosme manos darbos bijusi daudz mazāka un retāka nekā laikmeta vispārējā satversme un tendence, kas tad pamudinājusi konstatēt tipiskus cilvēkus tipiskos apstākļos."⁷

Spilgtākie romāna tēli ir otršķirīgās personas, pilsonisko aprindu pārstāvji, kuru precīzais, dažbrīd satīriskais raksturojums demonstrē A. Upīša talanta spēcīgāko iezīmi – trāpīgi uztvert un attēlot tādas ar cilvēka sabiedrisko stāvokli saistītās īpašības, kuras ļauj nemaldīgi saprast tēla būtību. Pie tiem pieder students Lapa, Jansona kundze, Zetiņa un daudzi citi no dzīves pasmelti tipi.

Spilgtākais un mākslinieciski visvērtīgākais no "Robežnieku" triloģijas romāniem ir "Ziemeļa vējš", kas sarakstīts un publicēts 1920. gadā.

Mazāk nozīmīgs ir 1912. gadā publicētais "Pēdējais latvietis", kur centrā ir tā laika pilsonības satīrisks tēlojums. Romāns ir tendences darbs, ko atzīst arī pats autors. Rakstā "Dzīves īstenība un mākslas patiesība" (1912)⁸, atbildot uz kāda "vienkārša lasītāja" atsaukumi par romānu, viņš skaidroja, ka darba nolūks bija radīt zināmas šķiras zināmā laikmetā vispārējo idejisko tipu un likt viņam runāt savas šķiras vispārējā valodā. Šāds tips, jaunbagātnieks Kalve, kura runas, projekti un plāni bija beletrizēti "Dzimtenes Vēstneša" un "Latvijas" ievadraksti, Antona Birkerta vārdiem runājot, ir "nostrādāts smuki un ar savu pusideālismu pievienojas tādiem kultūras nesējiem kā Pietuka Krustiņš un Andēls".⁹

Vērienīgāku kritisku un satīrisku latviešu jaunbagātnieku tēlojumu rakstnieks ir sniedzis romānā "Zelts" (1914). Mūžīgo literatūras tēmu par zelta varas būtību A. Upīts, tāpat kā viņa priekšgājēji, sevišķi E. Zolā, risina gan konkrēti vēsturiskā, gan simboliskā plāksnē. Zelta simbols iet cauri visam romānam, sākot ar nosaukumu un beidzot ar pēdējām lappusēm. No mirgojošās zelta kaudzes uz nabaga drēbnieka galda, kuras dēļ pēkšņi pārvēršas nabaga cilvēku dzīve, līdz fantasmagoriskajam Sveija un viņa kompānijas braucienam ar izaicinošiem saucieniem "nauda brauc!" zelta tēls tiek traktēts kā kāda noslēpumaina spēka iemiesojums, kam par upuri krīt katrs, kas mēģina šo spēku izmantot.

A. Upīts romānā tēlo kapitāla uzkrāšanas sākuma stadiju, to jaunbagātnieku slāni, kas, pirmo reizi sajūtot zelta varas vilinājumu, steidz atvērt uzņēmumus, restorānus, veikalus, celt mājas. Izmantojot jebkurus līdzekļus, jebkurus demagoģiskus lozungus, viņi cenšas tikt pie amatiem, kas ļautu pieplakt pie jauniem naudas avotiem, lai varētu plaši tērēt, izraisot neveiksminieku apbrīnu un slikti slēpto skaudību. Iznīreļi, kam nav ne talantu, ne gudrības, ne cilvēcības, iekaro dzīves pozīcijas

pārlicībā, ka bagātība pati par sevi spēj katru, kam tā pieder, pacelt pāri pelēkajam pūlim.

Upīša naudinieki vēl nav kļuvuši par aukstasinīgiem, rafinētiem biznesmeņiem. Vakarējie kučieri, drēbnieki, siktirgoņi tikai sāk apgūt naudas taisīšanas mākslu. Viņu uzvedība "Vienības" kases valdes vēlēšanu laikā, spekulācija ar vistautas ideāliem, spēle uz ierindas kases biedru visprimitīvākajiem instinktiem spilgti rāda provinces tiekšanos kopēt lielāku metropoļu vērienu un spožumu. Bezgalīgā uzdzīve, kurai trūkst bohēmiskās pievilcības, bet kura ātri pārvēršas parastā plostošanā, sīka, netīra izvirtība iznīcina visas cilvēcības pazīmes katrā, kas saskaras ar šo pasauli.

Tēlojot Rīgas jaunbagātnieku uzdzīvi, A. Upīts neiztika bez krāsu sabiezinājuma, naturālistiskām ainām un aprakstiem. Pats rakstnieks šinī jaunrades posmā daudz pārdomu veltīja rakstnieka tiesībām uz dzīves satīrisku tēlojumu hiperbolizētās formās. Rakstā par N. Gogoli¹⁰ viņš 1913. gadā izteica domu, ka neviens nevar būt mākslinieks, ja viņš nav karikatūrists – kā komēdijā, tā arī prozā.

Protams, terminu "karikatūra" Upīts neizmantoja vienkāršotā sadzīviskā plāksnē. Viņš uzskatīja, ka karikatūra ir mākslas tēlojuma pamatelements. Šādā rakursā izprotams arī romāns "Zelts". Ne velti tūlīt pēc tā iznākšanas daļa kritiķu rakstīja, ka Upīts iztēlojis latviešu pilsonības dzīvi kā īstu Sodomu un Gomoru, ka zelts ir dubļos samīts, bez spožuma. Daudz negāciju izsauca romāna mīlas ainas. Upītim pārmeta, ka viņš nesaudzē lasītāja estētiskās jūtas, bet nevarēja nenovērtēt viņa tēlojuma spilgtumu.

"Zelts" ir eksperimentāls darbs, māksliniecisko paņēmieni ziņā tuvs naturālisma estētikai. Plašos, detalizētos aprakstos, kuri aizpilda romāna teksta krietnu daļu, dominē spilgtas, sulīgas krāsas, to faktūra ir parupja, bet rakstnieks panāk sava mērķa īstenošanu – radīt asi negatīvas emocijas tēlotās īstenības uztverē. Romānā pilnā mērā ir izpaudusies viena no viņa talanta iezīmēm – katrā dzīves norisē ieraudzīt zemisko, banālo, sīko, iemiesot to spilgtos, atmiņā paliekošos tēlos un izlikt vispārējam apsmieklam.

Romāna uzrakstīšanas laikā A. Upīti jau neapmierināja vienas sociālās šķiras attēlojums un atmaskojums, kā tas bija "Pēdējā latvietī". "Zeltā" rakstnieks tiecās aptvert visus pilsētas dzīves slāņus, parādīt to iekšējās attiecības. Raibā rindā lasītāja acu priekšā aizslīd komersanti, namīpašnieki, uzņēmēji, advokāti, pārdevēji, grāmatveži, studenti un ģimnāzisti. Šajā raibajā personu un tipu mudžeklī ne jau visi ir attēloti

vienādi rūpīgi, ne visi paliek spilgtā atmiņā. A. Upīša daiļrades attīstībai šai laikā principiāla ir romāna līnija, kas saistīta ar revolucionāro proletariātu un ietverta Ainas Zvaigznes un Lauska tēlos. Tomēr šie raksturi mākslinieciskās izveides ziņā tālu atpaliek no satiriskajiem.

Latviešu literatūrā ar romānu "Zelts" sākas asi kritiska, satīriska, atmaskojoša pieeja sabiedrības tēlojumā. Šo līniju turpināja P. Rozītis ar "Cepli", L. Laicens ar "Limitrofiju" un vēl citi 20.–30. gadu rakstnieki.

Nedaudz atšķirīga ievirze ir Andreja Upīša īsajai prozai. Šajā laikā viņam iznāk trīs stāstu un noveļu krājumi.¹¹ Tie ir reālismam piederīgi darbi ar noteikti iezīmētu sociālo pamatu, bet atšķirībā no romāniem A. Upīša novelēs dominē psiholoģiskā analīze.

"Mazās komēdijās" A. Upīts apvieno stāstus, kas radušies, jau sākot no gadsimtu mijas. Šo posmu A. Upīša novelistikā, šķiet, ļoti precīzi raksturojusi B. Smilkīņa, kas to nosauc "No mazām traģikomēdijām līdz sociālpsiholoģiskām drāmām".¹²

"Mazās komēdijas" ir veltītas mazu, neievērojamu cilvēku ikdienšķām likstām. Pēc noskaņojuma, vielas izvēles un daļēji arī apstrādes paņēmieniem šie stāsti ir tuvi A. Upīša iemīļotajam rakstniekam A. Čehovam, vienlaikus tajos ir jaušama Vakareiropas, visvairāk franču novelistu skola.

Mazais cilvēks latviešu literatūrā nav nekas jauns – tādi ir arī Apsīšu Jēkaba un citu 19. gs. rakstnieku "varoņi", bet Upīts savu mazo cilvēku neidealizē, necenšas iežēlināt lasītāju, izraisīt kādas sevišķas simpātijas pret dzīves pabērniem. Viņa stāstos parasti darbojas ierindas cilvēki, kuri nav apveltīti ar īpašām iekšējām radošām potencēm, kuri neiet bojā necilvēcīgu apstākļu dēļ, bet cenšas tiem piemēroties, nodrošināt savu eksistenci, kā nu kuram tas izdodas. Arī viņu dzīvē notiek patiesas traģēdijas, kad iznāk pēkšņa saskarsme vai sadursme ar kaut ko negaidītu, kas izsit no rutīnas. Un, lai arī šīs sadursmes, skatoties pēc būtības, ir sīkas, neievērojamas, pat smieklīgas, mazo cilvēku dzīvē tām ir milzīga, pat graužoša nozīme. Tēlodams mazo cilvēku mazo pasauli, rakstnieks dziļi jo dziļi ieskatās to psiholoģijā un izceļ dienas gaismā šķietami nenozīmīgo pārdzīvojumu cilvēcisko traģiku. Šajā krājumā rakstnieks parādās kā īsts reālists, kas prot ieskatīties īstenības norisēs un attēlot tās, cieši savijot psiholoģisko analīzi ar sociālo fonu. A. Upīts izmanto gan vēstījumu, gan spraigus dialogus. Liela nozīme piešķirta detaļai, kas, apspēlēta visa stāsta garumā, kļūst par galveno atslēgu cilvēka būtības atklāšanai. Tāda detaļa, piemēram, ir cepure tāda paša nosaukuma stāstā.

Nākamais krājums "Nemiers" arī pieder pie Upīša labākajiem sasniegumiem. Te dažāda satura noveles apvieno nemiera izpausmes, kas jaušamas laikmeta gaisotnē. Revolūcijas noskaņas nav rādītas tieši, bet izpaužas caur cilvēku psihi, iekšējo pasauli, saistībā ar dabas norisēm. Tēlojuma centrā izvirzās neapmierinātība ar dzīvi, ar visu, kas ir apkārt, brīži, kad gribas visam uzgriezt muguru, izrauties no ikdienības, sākt visu no gala. Psiholoģisku lūzumu, dvēseles krīzes mirkli bieži gūst izlīdzinājumu kompromisā. Vienā no stāstiem, kura darbība notiek pie upes, cilvēka psihes stāvokļi tēloti salīdzinājumā ar upes plūduma izmaiņām.

"Darba laikā" ir šajā posmā visvairāk socioloģizētais stāstu krājums. Kompozicionāli tas nav tik viendabīgs kā iepriekšējie – vienos vākos apvienoti ļoti dažāda rakstura stāsti. "Darba laikā" ir vērojama spēcīga nosliece uz naturālisma pusi, sevišķi aprakstos un detaļu izmantojumā. Stāstā "Maize" A. Upīts, A. Švābes vārdiem runājot,¹³ ar "episku mieru un plašumu, no vienas puses, un ar tehnisku veiklību un virtuozitāti" tēlo kāda uzakupča ēšanas skatu vagonā un to psihisko satracinātību, ko šī izdarība izsauc izsalkušajos līdzbraucējos.

Meistariski apraksti ir arī citos stāstos – uguns izcelšanās "Darba laikā", grāvju tīrīšana "Kārklos" u. c.

Pirms Pirmā pasaules kara iznākušie A. Upīša stāstu un noveļu krājumi bija sasniegumi ne vien paša A. Upīša daiļradē, bet zināms pakāpiens šī žanra attīstībā latviešu literatūrā vispār.

Pamatos pie reālisma literatūras pieder arī trešā izcilākā šā laika lielās prozas meistara JĀŅA JAUNSUDRABIŅA (1877–1962) daiļrade, lai gan šo apgalvojumu nevar izteikt pilnīgi viennozīmīgi.

Pirmais J. Jaunsudrabiņa lielākais darbs, 1908. gadā iznākušais garstāsts "Vēja ziedi", iekļaujas impresionisma poētikā, lai arī autors neiztiek bez reālisma paņēmieni izlietojuma. Toties viņa šī laika centrālais darbs lielajā prozā – romānu triloģijas¹⁴ "Aija" pirmās daļas – "Aija" un "Atbals" – jau pamatos turpina latviešu literatūras reālisma līniju.

"Vēja ziedi", kas iznāca literārās spriedzes periodā, kad risinājās visniknākās cīņas starp sociāli tendētās un tīrās mākslas adeptiem, kā atspirdzinoša, dzidra vēsma kļiedēja sabiezējušo gaisotni. Jaunsudrabiņa gaišais, "baltais", kā tas daudzkārt izskanēja kritikā, talants rada atsaucību visu virzienu pārstāvjos. Tas vēl nebija patstāvīgs un oriģināls veidojums.

Tā lappusēs bija jaušamas tā laika moderno, īpaši skandināvu rakstnieku ēnas. Pats Jaunsudrabiņš, atceroties šo laiku, rakstīja: "Mēs stāigājām

Jānis
Jaunsudrabiņš

ar hamsunismu aplipuši kā bites ar liepu ziedu putekšņiem. Mēs viņu ne tikai lasījām, bet nekaunējāmies šo to arī savās rindās iejaukt no Hamsuna."¹⁵

Protams, šis medus bija pielipis arī "Vēja ziedu" autoram. Bet, neskatoties uz spēcīgām ietekmēm, jau pirmais rakstnieka darbs bija dziļi latvisks ne vien izmantotā dzīves materiāla, bet arī pasaules uztveres ziņā. Rasmus un Spodra mīlas stāsta pēkšņais un nežēlīgais atrisinājums neizskan drūmi traģiskos toņos, drīzāk tā ir dziļa nopūta par skaisto sapni, pēc kura, kā jau pēc sapņa, nāk skaudra atmoda.

Stāstā iezīmējas daudzas būtiskas Jaunsudrabiņa tēlojuma īpatnības – stila vienkāršība un plastiskums, gleznainība, krāsu zaigojums. Viņa vēstījumā nav tendences, nav samākslotības, viss tikpat vienkāršs un tikpat sarežģīts kā pati dzīve.

Rakstnieka briedumu iezīmē "Aija", kurai seko "Atbalss" un vēlāk "Ziemā" (1924), kopā veidojot triloģiju "Aija".

"Aija" it kā turpina iepriekšējās latviešu prozas centrālo tematu – zemnieku dzīves atainojumu, bet jau tā laika kritika uztvēra Jaunsudrabiņa novatorismu. Tā Līgotņu Jēkabs 1911. gada stāstu apskatā atzīmē, ka latviešu zemnieku pasaule "Aijā" tēlota ar apbrīnojamu episku mieru un līdzcietīgu sirsnīgumu. "Mums taču likās," raksta kritiķis, "ka šie latviešu zemniecības ūdeņi sen izsmelti. Bet Jaunsudrabiņš met tur savu Pētera tiklu un velk to bagāto lomu: jauni salīdzinājumi, kompozīcija, jauni novērojumi zemnieku tikumīgā un materiālā dzīvē, jaunas attiecības tēlojamo zemnieku starpā."¹⁶

Tāpat kā A. Upīts, J. Jaunsudrabiņš redz patriarhālās zemniecības sabrukumu un tēlo notiekošos procesus skaudri un ar nežēlīgu atklātību. Tomēr abu rakstnieku pieejā ir dziļa atšķirība.

Arī Jaunsudrabiņš rāda atsvešināšanos starp lauku cilvēkiem, kas visspilgtāk izpaužas Jāņa un viņa vecāku attiecībās, bet runā par šo parādību rāmi apcerīgā garā, bez naida.

A. Upīša varoņi rautin raujas ārā no lauciniecišķās šaurības uz pilsētu, un A. Upīts nav vienīgais, kas jūtīgi uztvēra šo tendenci. Pati tā laika īstenība, kad veidojās latviešu inteliģence un gan turīgu saimnieku atvases, gan atraitņu dēļ devās no lauku sētām uz metropolēm, lai rastu piepildījumu savām zināšanu alkām, lai īstenotu savas garīgās dzīves iespējas, rada plašu un daudzpusīgu attēlojumu literatūrā. Tikai A. Upīša varoņi piederēja tai jauniešu daļai, kura papildināja nevis pilsoniskās inteliģences, bet revolucionāri noskaņotās strādniecības aprindas.

J. Jaunsudrabiņam pilsēta nav progresa simbols – Jānis nespēj tur atrast pamatu zem kājām. Jaunsudrabiņa izpratnē pilsēta iznīcina dabiskas cilvēciskas attiecības, "šis pilsētas cilvēks vairs neprata ieskatīties otra cilvēka sirdī", – atzīst rakstnieks.

A. Upīts patriarhālās lauku dzīves tēlojumā izmantoja reālista ieročus, nevaicoties no publicistiski asiem paņēmieniem, kā galveno cilvēku attiecību noteicēju izvirzot šķiriskās piederības principus. J. Jaunsudrabiņam šķiriskie momenti, saimnieku un kalpu attiecības ir tikai fons, uz kura risinās divu galveno raksturu – Aijas un Jāņa – cilvēciskās kolīzijas, viņu mīlestība, viņu cīņa, viņu naidis. Darba centrā ir šo divu cilvēku mīlas stāsts, bet tā traģiskais atrisinājums sakņojas abu nesaderīgajās personībās.

Jaunsudrabiņa Jānis Balodis zināmā mērā ir A. Upīša Jāņa Robežnieka līdzinieks ar savu vājo raksturu, neizlēmību. Lai celtos un kaut ko darītu, veidotu savu dzīvi, viņam nepieciešams stimulējošs atbalsts,

pats viņš noplok pie katras neveiksmes. Sapnis par laimīgu dzīvi ar Aiju sabrūk – viņa ar visu savu šķietami enerģisko, izdarīgo dabu nespēj un negrib būt Jānim par ceļvedi zvaigzni. Viņas ideālu loks ir pārāk šaurs un pieticīgs. Aija, no skolas sola laukā tikusi, nekad vairs nebija rokās ņēmusi grāmatu, viņai ir svešas jebkuras garīgās vērtības, neizprotamas Jāņa ilgas pēc labākas, saturīgākas dzīves.

Ar Aijas tēlu Jaunsudrabiņa daiļradē un latviešu literatūrā ienāk liktenīgās, tumši kaislīgās mīlestības tēma, tādas mīlestības, kas lemta rezonēt tikai ar vienu radniecīgu skaņu, tā ir kā balss, kas tver atbalsi, neprasot, vai tā nesis laimi vai lāstu. Pirms otrreizējās tikšanās ar Aiju Jānis jau zina, ka šī sieva kļūs par viņa ļauno un postošo likteni, bet nespēj tam pretoties. Skaistā, jaunā, slinkā, grēcīgā Aija ir gluži jauns raksturs, tā ir skarbā pretstatā ar iepriekšējām latviešu rakstnieku varonēm. Arī R. Blaumanis tēloja liktenīgas, ārdošas jūtas, bet viņa varonēm nepiemita tik izteikti negatīva aura.

Tāpat kā A. Čehova "Kaijā", J. Jaunsudrabiņa darbā ir simt pudu mīlestības: gan saimnieka aizliegtā mīlestība, gan Olgas rāmās, apcerīgās jūtas, gan Levas traģiskais liktenis – un gandrīz pāri visām guļ liktenīgais lāsts. Vienīgi Pakalniņu pāra mīlestība ir gaiša un poētiska, viņu dzīvē balss un atbalss veido harmoniju. Jaunsudrabiņa tēlotās jūtas nav ēteriskas, tā ir miesīga, kaislīga mīlestība, rakstnieks nevairās no erotikas, bet viņa tēlojumos nav dekadentiem raksturīgā izaicinājuma.

J. Jaunsudrabiņa darbu stila īpatnības pamatā ir tiešs, vienkāršs, nepastarpināts, neizpušķots vēstījums. Tas nenozīmē, ka rakstniekam ir svešas pārdomas par dzīves dziļākām izpausmēm, ka viņš neatsaucas uz laikmeta izvirzītām problēmām, bet savu attieksmi, savu domu Jaunsudrabiņš pasaka neuzkrītoši, ievij to tekstā tā, lai lasītājam šī doma taptu skaidra, bet neliktos pārgudra. Nekur viņa darbos nav tiešu pamācību, didaktiska nosodījuma.

"Aija", neraugoties uz skarbo saturu, ir poētisks darbs, kur cilvēki tēloti ciešā sakarā ar dabas norisēm. Dabas dzīve, kas nenorit paralēli, bet ir cieši saistīta ar varoņu dzīvēm, harmonizē tās. Viss, kas notiek, ir dabisks, nav kādu nejaušu spēku izraisīts. Pat varoņu bojāeja nerada tumšu izmisumu, bet ir uztverama kā dabisku norišu nenovēršamais fināls.

J. Jaunsudrabiņa "Aija" gadsimta sākuma literatūrā iezīmējas ne vien kā paša rakstnieka darba virsotne, bet arī kā viens no izcilākajiem lielās prozas darbiem latviešu literatūrā vispār.

J. Jaunsudrabiņš ir darbojies arī īsajā prozā, par viņa iemīļoto žanru kļūst tēlojums, arī tēlojumu virkne ("Dzīmtene", "Baltā grāmata", vēlākos periodos "Ar makškeri", "Es stāstu savai sievai").

Pirms Pirmā pasaules kara ir sarakstīti daudzi darbi šajā un arī citos žanros – stāsti, miniatūras, ceļojuma piezīmes. Tāpat kā lielajā prozā, pirmie īsprozas darbi ir impresionistiski ievirzīti. Bet, rakstnieka talantam attīstoties, Jaunsudrabiņš priekšroku dod reālistiskam tēlojumam, kas ir pamatā par klasiku kļuvušai "Baltajai grāmatai" (1914).

"Baltā grāmata" pieder pie latviešu rakstnieku visai iecienītās autobiogrāfiskās prozas, bērnības atmiņām. Jaunsudrabiņš stāsta par mazā Janciņa dienām un nedienām, par cilvēkiem, kuru vidū viņš audzis un kuri viņam iemācījuši skatīties uz pasauli gaišām, labvēlīgām acīm. Ar gandrīz etnogrāfisku rūpību rakstnieks restaurē savas bērnības laika dzīves apstākļus, sīki aprakstot "Mūsmājas", to apkārtni, iemītniekus un ienācējus. No "Baltās grāmatas", no šiem it kā vienkāršajiem, nepretenciozajiem tēlojumiem jau vairākās latviešu paaudzēs ir izveidojies priekšstats par latviešu lauku dzīves ideālu, par harmoniskām, mierīgām, citam citu izpratošām attiecībām cilvēku starpā.

Latviešu reālistiskās prozas attīstībā šajā laikā liela nozīme ir ANNAS BRIGADERES (1861–1933) stāstiem.

A. Brigaderes pirmais stāsts "Slimnīcā" ir publicēts 1896. gadā, bet liela daļa viņas labāko stāstu kļūst pazīstami apskatāmajā periodā, kad, pēc A. Kraujas novērojumiem, latviešu rakstniecība sliecās uz publicistikas un žurnālistikas pusi, kad "*.. vesels bars mūsu reālistu, sevišķi iesācēju, aiz idejas neredz cilvēka*".¹⁷

Annas Brigaderes stāsti literāro cīņu apstākļos ieņem savu "neitrālu" vietu. Viņas darbu centrā vienmēr ir cilvēks, viņa ētiskās un dvēseles dzīves problēmas. Annas Brigaderes cilvēciskā un arī mākslinieciskā pasaule balstījās uz trim lielajiem pamatjēdzieniem. "Dievs, Daba, Darbs" – tā viņa nosauca savu autobiogrāfisko darbu, kas kļuva it kā par viņas novēlējumu cilvēkiem, savai tautai. Šo jēdzienu gaismā A. Brigadere raksta savus stāstus, nebaidīdamās būt pamācoša, didaktiska. Viņa ir pārliecināta, ka, tikai turot svētus šos jēdzienus, cilvēks var ieiet pasaules kārtībā, atrast tur savu vietu un nodzīvot tā, lai mūžs būtu veltīts nevis sev, bet saviem līdzcilvēkiem, savai tautai. Bībelē un dainās ietiecas viņas darbu dziļākās saknes.

A. Brigadere literatūrā turpina skaidro, balto R. Blaumaņa tradīciju, kur valda vispārcilvēciskas vērtības, bet atšķirībā no Blaumaņa visusaprotošās pieejas viņa ir askētiskāka un prasīgāka pret saviem

*Anna
Brigadere*

varoņiem. Cauri daudziem viņas stāstiem izvijas doma, ka cilvēks nav radīts baudām, ka viņš nedrīkst padoties viegļu izpriecu un viegļu attiecību vilinājumam. Cilvēku attiecībās jāvalda līdzcietībai, žēlsirdībai, pienākuma apziņai. No visiem 20. gadsimta sākuma latviešu rakstniekiem A. Brigadere visvairāk pievēršas reliģiskai morālei, tomēr nekļūstot par klaju un bargu sludinātāju. Viņa mīl cilvēku un tic, ka gandrīz vienmēr ir iespējams glābiņš, ja vien laikā ir pasniegta palīdzīga roka. Raksturīgs ir stāsts "Pirms pēdējā zvana". Galvenais varonis te ir apdāvinātais, labsirdīgais Pauls, kurš sava rakstura vājuma dēļ nespēj pretoties baudu un alkohola vilinājumam. Viņa gaitas vēro "es" personā veidotais stāstītājas tēls. Caur to izkristalizējas galvenā problēma – nedrīkst noskatīties, kā cilvēks grimst, un nemēģināt līdzēt. Dziļi emocionāls un iedarbīgs ir stāsta nobeigums, kad Pauls, zaudējis visas cerības,

brauc prom. "Man sametās karsti, sirds stipri pukstēja... ar pāris soļiem biju pie loga, kur stāvēja Pauls. Viņš sarāvās, pazina mani, palika kā valdzināts, zināja, ka man kas ko teikt... gaidīja... Un es nesamanīju ko... pāris vārdos gribēju visu izteikt..."

"Paul, Paul, vai tad nav vairs iespējams... vai tad nav vairs iespējams..."

Nezinu, vai viņš saprata. Viņš pacēla cepuri, smaidīja. Kā plūvurs nokrita no viņa skata, tas palika skaidrs un dziļš... un es redzēju viņā ziedošu dārzu... jaunību... ideālus... un kādu neizsakāmu, sirdi sagraujošu žēlumu..."

Lielu vietu A. Brigaderes vērtību skalā ieņem ciešanas kā cilvēka dvēseles šķīstīšanas un stiprināšanas avots. Cauri ciešanām iziet daudzi viņas varoņi, galvenokārt sievietes. A. Brigaderes pozitīvie raksturi ir klusie, dziļie cilvēki, kuriem sveša ārišķība. Viņa ir radījusi latviešu sievietes tipu – ideālu, kas spējīga bezgalīgi ziedoties un ciest mīlestības vārdā. Tomēr tā nav pasīva cietēja, bet stipra, lepna sieviete, kam organiski nav pieņemams kompromiss. Bieži vien viņai blakus nostādīts paglēvs, "viegls" vīrietis, ko viņa ceļ ar savu gara spēku. Ne velti M. Valters viņu nosauca par latviešu sirdsapziņu.

A. Brigaderes stāsti valdzina ar smalko psiholoģismu, īpaši tas attiecināms uz sieviešu un bērnu tēliem. Formā tie ir klasiski vienkārši, bez izskaistinājumiem un liekvārdības, valoda skanīga un tuvojas dzīvai sarunvalodai. A. Brigaderes valodu ir uzteikuši daudzi viņas laikabiedri un arī pētnieki. Jau 1907. gadā viņas pirmā stāstu krājuma "Vizbuļi" recenzents atzīmē: "Jā, Anna Brigadere māk izteikties. Viņa saka vārdus – un it kā atvelk aizkaru, aiz kura paslēpts dziļums, spēks un daiļums."¹⁸

Augsto rakstnieces ētisko ideālu nesējus bija grūti saskatīt dzīvē un atveidot reālistiskā stāsta ietvaros. Par viņas iemīļoto žanru kļūst pasaka, kas jau pēc savas dabas satur pamācošu, didaktisku lādiņu. Visplašāk pazīstamas A. Brigaderes pasaku lugas, bet arī prozā viņa pievērsusies šim žanram. Viens no viņas pirmajiem darbiem ir pasaka "Mare" (1900), kurā jau fokusējas visas viņas daiļrades galvenās problēmas un līnijas.

Pasakas žanram 20. gs. sākums ir viens no vislabvēlīgākajiem. Šajā periodā savas labākās pasakas saraksta K. Skalbe, pasakai pievēršas A. Niedra, J. Poruks, J. Akuraters, A. Baltpurviņš u. c.

KĀRLIM SKALBEM (1879–1945) šajā periodā iznāk vairāki pasaku krājumi,¹⁹ daudzi šī žanra darbi publicēti presē. Pirmā K. Skalbes pasaka "Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties" (1904) atspoguļoja trauksmainā pirmsrevolūcijas laika noskaņas, bija spilgts romantisma paraugs. Vēlākajos gados pasaka K. Skalbem kļūst par žanru, kurā var paust

pārliecību par cilvēku kā garīgu būtni, kas spēj nostāties pret varmācību, naidu, sekojot savai sirdsbalsij. Tāpat kā Brigadere, viņš slavina tādas vērtības kā darbs, mīlestība, dzimtene. Viņa pasakas tuvas latviešu folklorai, bet tajās ir saskatāmi pavedieni, kas ved pie pasaules izcilāko pasaku meistarū – H. Andersena, O. Vailda – paraugiem. Zināmas paralēles var saskatīt ar Ļ. Tolstoja mācību par nepretošanos ļaunumam.

K. Skalbes pasakas ir smalki izstrādātas, tās bieži rakstītas ritmizētā prozā un iekļaujas liriskās prozas ietvaros.

Pamatos pasakas žanrs šajā laikā attīstās kā romantiska, liriska proza, bet atsevišķi sacerējumi pieder reālismam. Pasakas žanra pētniece M. Daneberga atzīmēja arī žanru saplūsmi, kad pasakas formā rakstītie darbi, izmantojot pasakas sižetu nosacītību, fantastikas, simbolikas elementus, īstenībā ir vai nu liriski tēlojumi, vai pat satīriskie feļetoni.²⁰

Pie tādiem darbiem pieder AUGUSTA SAULIEŠA (1869–1933) "Pasaka. Andra Vītalka piezīmējumi un karikatūras" (1912). Atšķirībā no A. Brigaderes un K. Skalbes pasakām A. Saulietis orientējas nevis uz folkloru, bet, kā to atzīmējis K. Dziļleja,²¹ uz literārajiem paraugiem, visvairāk uz O. Vaildu un K. Hamsunu. Viņa pasaka ir satīrisks sabiedrisko attiecību tēlojums, kur centrālā vieta ierādīta mākslas pasaulei. Andris Vītalks izmaldās pa dažādām vietām, bet no visām bēg ar pretīgumu un rūgtumu. Viņa klejojumu vietas ir Zilie Augstumi – domāta Rīga, Tautoņu pagalms – Latviešu biedrība, Sautoņu ieleja – pilsoniskās aprindas, Grautiņu salase – proletariāta mītnes. Māksla personificēta Mirdzas Daiļavas tēlā, kuru grib piejaucēt katrā no nosauktajām vietām. Tautoņu pagalmā to ieliek būrī un, kad pie klātiem galdiem visi nonāk Pārjūsmio Vājbāe stāvoklī, liek saukt: "Slava jums!"

Grautoņu salasē viņai liek nelgt, griezt zobus un aurēt, mēģina iešļircināt sarkanbrūnu serumu (marksismu). Mirdzu Daiļavu cenšas pievilināt arī Žanis Klīsteris – vienīgā vārdā sauktā persona, kuras apveidā skaidri jaušami Andreja Upīša vaibsti.

Visa pirmā pasakas daļa (Dzeloni Zilajos Augstumos) ieturēta satīriskā feļetona stilā, ir karikatūriskā un krasi atšķiras no divām pārējām: "Klusā pilsēta aiz ūdeņiem" un "Klinšu zeme Ziemeļos", kuras rakstītas liriski apcerošā garā un kuru darbība notiek ārpus Latvijas – Igaunijā un Somijā. Interesants ir pasakas centrālā varoņa tēls, ko daudzi kritiķi identificēja ar pašu Saulieti. Taisnība tomēr drīzāk bija R. Klaustiņam, kas raksturoja Vītalku kā pirmo modernā cilvēka tipu un secināja: "*Izdevējam Saulietim varam jō silti pateikties par šī pēdējā, jōcīgo dekadentu pagīru tipa klajā laišanu, kur stāv mūsu tagadnes vidējais rakstu un sadzīves cilvēks*

visā nespēkā, kas nespēj būt ne liels, ne mazs, ne jocīgs, ne traģisks, bet tiek pavisam spocīgs."²²

Gadsimta sākumā, sekojot pa E. Zolā un citu naturālistu iemīto taku, parādās virkne romānu, kas veltīti kādai vienai noteiktai sabiedriskai parādībai, izgaismo kāda sabiedrības slāņa dzīvi. Jau šo darbu nosaukumi precīzi orientē uz problēmu, kas nodarbina autoru. A. Upīša "Zelts", A. Birkerta "Pedagogi", A. Švābes "Inteligenti" un "Darbs", P. Gruzna "Bursaki" un vēl citi ir centrēti noteiktā dzīves un sadzīves jomā ar mērķi ieskatīties kādas cilvēku grupas dzīvē un analizēt tajā notiekošus procesus. Bieži vien šajos darbos tēlotie raksturi un notikumi cieši saistās ar revolucionārajiem procesiem. Parasti te jāsastopas ar objektīvu, reālistisku tēlojumu ne bez impresionisma un naturālisma ietekmēm.

ANTONA BIRKERTA (1876–1971) "Pedagogu" (1908) darbība norisinās kādā provinces pilsētas ģimnāzijā, tās centrā ir skolotāju kolektīvs, ko autors raksturo kā seklu, bez garīgām interesēm; viņu dzīves ceļš ved "*caur alus mucām, dejas zālēm, caur preferansa un vinta diplomātiskām gudrībām un nebeidzamiem tabakas dūmu mākoņiem*".

Skolotāji izseko cits citu, raksta ziņojumus par politisko neuzticamību, sievietes domā vienīgi par iespējām apprecēties.

Pretstatā šim provinciālajam purvam ir nostādīts galvenais varonis Staburags, kas grib veidot savu dzīvi, nemitīgā darbā cenšoties sasniegt zinātnes un mākslas saules apgaismotus augstumus un dzidrās tāles. Romantiskais sapnis sabalsojas ar revolūcijas ideāliem. Viņš cītīgi seko jaunākajai daiļliteratūrai, studē "Kapitālu" un Dobroļubova rakstus. N. Černiševska utopiju garā Staburags sapņo par jaunu nākotnes namu, kur visi varēs būt laimīgi: "*Un lielam un plašam būs šim namam būt... Viņa pamatiem būs atbalstīties uz tautu, un viņa torņiem būs sniegties nākotnē... Ne no strādnieku sviedriem un asinīm būs celt šo namu, bet katram pašam labprātīgi būs iet pie šī nama būves, katram būs savus labākos spēkus, savu dzīvību guldināt šī nama pamatā... Un katram būs šinī namā justies kā mājās, katram būs justies bagātam, svabadam, gudram un laimīgam... Un katram, kas šo namu būvē, nebūs just, ka viņš ir vergs, bet – cilvēks!.."*

Sadzīviskā ainas, kas romānā mijas ar patētisku jūsmu, ir ietērptas impresionismam raksturīgā izteiksmē. Īsi, aprauti, nenobeigti teikumi, neskaitāmie daudzpunkti rada ātrumā uzmestas gleznu virknes ilūziju. Dažas no šīm gleznām iegūst simbola nozīmi un iespēžas atmiņā. Tā līdz tēlotās aprobežotās vides simbolam pāraug skolotāju uzdzīves aina ar pielūgsmes objektu – dzīru galdu: "*Tur viņš gulēja baltā elektriskā gaismā, ar savām bagātajām balvām, visu birģelisko ideālu ideāls – dzīru galds.*"

Tuvs A. Birkerta darbam gan tēlotās vides (skolotāju dzīve), gan pausto atziņu ziņā ir ARVĒDA ŠVĀBES (1888–1959) romāns "Inteliģenti" (1912), tomēr kā iesācēja darbs tas nesasniedz vērā ņemamu māksliniecisko līmeni.

VIKTORA EGLIŠA (1877–1945) romāna "Skolotāja Kalēja piedzīvojumi" (1914, "Dzimtenes Vēstnesī") notikumi norisinās 1905. gada revolūcijas laikā un stāsta par provinces skolotāja, vēlāk Rīgas literāta gaitām šajā laikā. V. Eglītis ataino laikmetu ar domājoša, individuālistiski noskaņota inteliģenta skatienu.

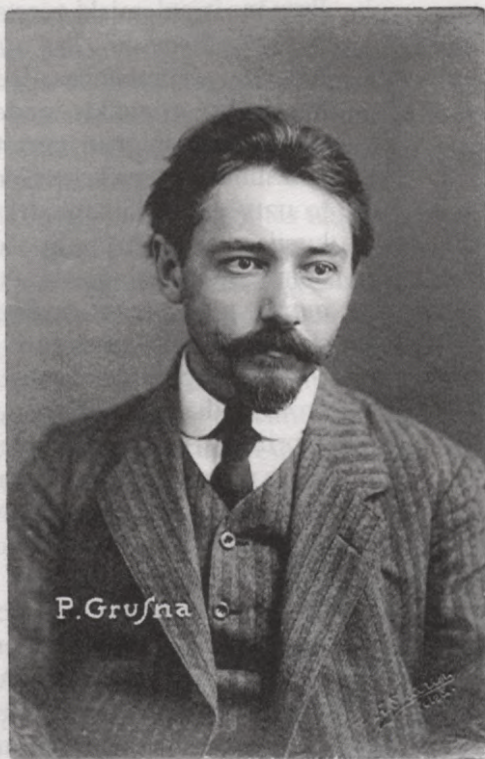
Romānam, tāpat kā daudziem citiem šīs ievirzes darbiem, ir autobiogrāfiskas iezīmes, tikai tās izpaužas galvenokārt kā rakstnieka uzskatu, iekšējās dzīves atklāsmē. Varoņa garīgās sejas raksturojumam izmantots visai plašais Kalēja bibliotēkas apraksts, kur ietilpst galvenokārt antīkie autori un 19. gs. Rietumu literatūras klasiķi, A. Puškins un no jaunās literatūras – H. Ibsens un O. Vailds. No latviešu dzejniekiem viņam vistuvākais E. Veidenbaums, bet: "...tiklīdz tas ņēma rokās kādu latviešu dzejnieku, viņā cīnījās divējādas sajūtas – patriotisms un garlaicība."

Lai arī romānā daudz vietas aizņem revolūcijas tēlojumi, no kuras norisēm Kalējs – atšķirībā no A. Birkerta un A. Švābes varoņiem – stāv diezgan tālu, galvenais darbā ir estētiskie un mākslinieciskie jautājumi, jo "Kalējs [...] redzēja vairāk iekšā sevī nekā ārpus".

Romānā izpaužas V. Eglīša pārlicība par plašas erudīcijas un izglītības noteicošo lomu rakstnieka personības veidošanā. Tāpēc "studētie dzejnieki: Poruks, Rainis, Fallijs iznāca arī tie interesantākie un varbūt paliekamākie".

Pārvēršot romānu par intelektuālu disputu, V. Eglītis zaudē ļoti daudz no mākslas darba pievilcības. Tas iznācis samocīts un sakonstruēts. Nodaļas pakļautas kādas atsevišķas problēmas risinājumam, vienai domai – piemēram, par attiecībām ar revolūciju un tās vērtējums, par sievietēm, par to, kā kļūst par dzejnieku, – un viss stāstījums nesaplūst vienā veselumā. Tomēr romāns ir nozīmīgs ar inteliģenta individualista psiholoģijas veidošanās atklāsmi vētrainajā revolūcijas laikā.

Savrup no jau apskatītajiem darbiem stāv PĀVILA GRUZNAS (1878–1950) romāns "Bursaki" (1914, "Domās"), kur tēlota īpatnēja pareizticīgo garīgās skolas un semināra dzīve. Romāna darbība norisinās 19. gadsimta pēdējā desmitgadē, bet arī šajā autobiogrāfiskajā darbā rakstnieka uzmanība pievērsta jaunas latviešu inteliģences izaugsmei. "Bursaku" varoņos dzīvo protesta un brīvības gars, ko nespēj noslāpēt kroņa iestādes formālie žņaugi. Rakstnieks rāda, kā latviešu zēnu ideālisms, viņu vēlēšanās kalpot savai tautai iet roku roku rokā ar jauni-

Pāvils
Gruzna

bas trakulībām, kur lūgšanas mijas ar bohēmu un protests pret bursas tradicionālo krieviskošanas tendenci pāraug apzinātā nacionālās idejas kopšanā. Bursaki intensīvi meklē savu ceļu, viņi ar prieku atver sirdis Jaunās strāvas brāzmām, kāri tver tuvojošās revolūcijas pirmos dārdienus. Stāvot uz semināra izlaiduma sliekšņa, viņi varēja ar gandarījumu teikt: *"Te nu beidzamais moments to gaitā, kuri bija tik spītīgi paši sevi audzinājuši. Paši sev līdumu līduši. Un palikuši sev uzticīgi blakus oficiālam, ik acumirkli viņu patstāvību apdraudošam institūtam līdz ar viņa rituālu režīmu."*

Romāns "Bursaki", kas pieder reālistiskai prozai, taču ar spēcīgām impresionisma iezīmēm, saista ar vēstījuma plastiskumu, kas apvienojas ar enerģisku, raitu notikumu risinājumu un spraigiem dialogiem.

Savdabīga parādība tā laika prozā ir IVANDES KAIJAS (1876–1942) romāns "Iedzimtais grēks" (1913), kur galvenā problēma ir divu dzimumu savstarpējās attiecības, sievietes psiholoģija laulības dzīvē.

Haralds Eldgasts

Romāns ir polemiski vērstis pret A. Upīša "Sievieti", kas arī risināja līdzīgas problēmas. "Iedzimtais grēks" ir izteikts tendences romāns, ko ir grūti vērtēt pēc mākslinieciskuma kritērijiem. Tā to uztvēra arī laikabiedri. Diskusija, kas izvērtās ap šo romānu, risinājās sociālā, ētiskā, morālā plāksnē, bet gandrīz neskāra mākslas jautājumus.

Blakus pamatos reālistiskai prozai laikā pēc 1905. gada nostiprinās arī latviešu modernistiskās prozas pozīcijas. Jau agrāk uzkrātās potences un atziņas rod savu realizāciju galvenokārt jaunu autoru darbos.

Viens no pirmajiem modernisma darbiem latviešu literatūrā bija HARALDA ELDGASTA (1882–1926) romāns "Zvaigžņotās naktis". Tas ir monoromāns ar raksturīgu apakšvirsrakstu "Vienas dvēseles stāsts", kurš

nepārprotami norāda uz romāna raksturu – cilvēka iekšējās pasaules atklāsmi. 19. gadsimta literatūrā valdošais bija uzskats, ka jārāda indivīda cīņa ar ārējiem apstākļiem, cilvēks jātēlo ciešā saistībā ar sociālo vidi. 19. gs. beigās, 20. gs. sākumā modernisma mākslinieciskajā sistēmā nostiprinās cits princips – literatūras un mākslas galvenais uzdevums ir rādīt cilvēka iekšējo pasauli, viņa cīņu pašam ar sevi.

"Zvaigžņotās naktis" ir romāns, kas saistīts ar Eiropas dekadentisko literatūru, arī ar F. Dostojevskas "atkailināto dvēseli". Dvēsele kā individuālisma, savrupības, arī pārcilvēka privilēģija ir raksturīgs dekadences simbols, un šim vārdam modernistu izpratnē ir noteikta jēdzieniska aura, kas ir tāla reliģiskajai dvēseles izpratnei.

"Zvaigžņotās naktis" ir iezīmīgas ar mēģinājumu radīt pārcilvēka tēlu latviešu literatūrā, izmantojot Rietumu literatūru paraugus. Romānā jūtama spēcīga S. Pšibiševska "Homo sapiens" ietekme. Tomēr

līdz nīcistiska pārcilvēka morāles noliegumam romāna varonis nenonāk. Arī attiecībās ar sievietēm, kas veido romāna galveno saturu, Jovans Mermans nav izkurtējušais ciniķis, bet cilvēks, kas meklē ideālu mīlestībā. Jaunais, kas ienāca ar šo romānu, bija latviešu literatūrai nepierastā atklātības pakāpe, ar kādu varonis stāstīja par saviem intīmajiem pārdzīvojumiem.

H. Eldgasta "Zvaigžņotās nakts" atvēra slūžas grēksūdzes prozai, kuras varoņi pārdzīvo smagas dvēseles mokas, cenšoties izprast savas eksistences jēgu. Bieži šīs depresīvās izjūtas saistās arī ar pēcrevolūcijas apstākļiem. Tāds darbs ir viens no pirmajiem ANTONA AUSTRIŅA (1884–1934) stāstiem "Kaspars Glūns" (1908) – "Kāda bēgļa naktsgrāmata", kā to apakšvirsrakstā apzīmēja autors. Varoņa iekšējā "es" meklējumi, vēlēšanās rast pamatu zem kājām mijas ar neizpratni, vilšanos, vienaldzību un ir ietērpti dekadentiski frāžainā, patētiskā izteiksmē,

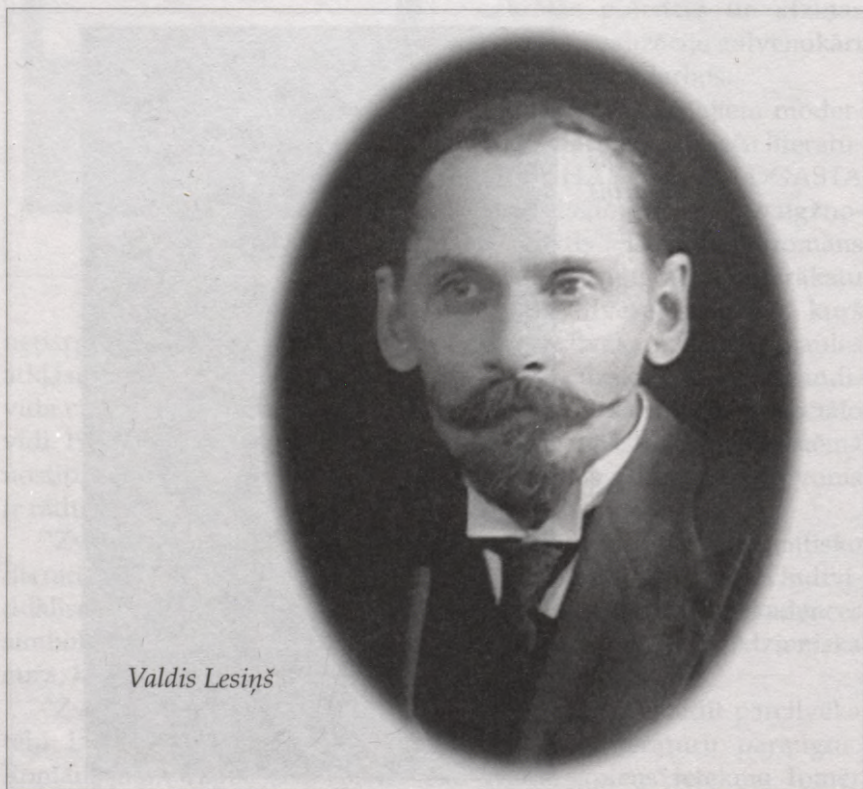
*Antons
Austriņš*

kur netrūkst šķīstīšanas uguņu, nemiera ērgļu, asiņojošu siržu, mūžības aicinājumu un likteņa soda. Varoņa dvēseli rakstnieks pielīdzina ar melnu priekškaru aizsegta grēka svētnīcai, kur bālā gaismā starp orhidejām šķirstā guļ viņš pats. Šādas pliekanas bezgaumības bagātīgi atšķaidītas ar prātojumiem par pasaules kultūras norisēm, piesaucot visus modernos garus. Tā kā stāsta darbība norisinās Krievijā, plaši piesaukti un citēti arī krievu dzejnieki, īpaši Ļermontovs, kura Tamāra Glūnam kļūst par sievietes ideālu.

Vēlāk A. Austrīņš galvenokārt kļūst par dzīves vērotāju, sadzīves norišu un tipu tēlotāju. Pirmie šādas ievirzes darbi ir "Pušelnieki un suselnieki" (1909) un "Cīruļu putenis" (1913).

Krievijā notiek arī VALDA LESIŅA (1881–1932) romāna "Slimā dvēsele" (1911) darbība. Tāpat kā H. Eldgasta darbā, galvenais te ir varoņa

pašatklāsme, ko kritika pilnīgi pamatoti saistīja ar K. Hamsuna un S. Pšibiševska ietekmi. Praporščiks Kairens gan stāv patālu no pārcilvēka etalona, bet viņa attiecības ar sievietēm, visvairāk ar Olgu, ir tēlotas kā mūžīga divu pretpolu cīņa, kur nav un nevar būt ne saprašanās, ne harmonijas, bet tikai divkauja, abpusēja otra cilvēka vājību izmantošana.

Pie dekadentiskās, modernistiskās prozas pieder arī K. Jēkabsona romāni.

KĀRLIS JĒKABSONS (1879–1946) šajā periodā prozai vēl pievēršas maz, darbību šajā laukā viņš piesaka ar diviem (īstenībā pusotra – jo "Uguns" ir publicēts tikai līdz pusei un manuskripts nav saglabājies) romāniem: "Uguns" ("Pret Sauli", 1905, Nr. 1–3) un "Dēmona slāpes" ("Dzelme", 1907, Nr. 1–6).

*Kārlis
Jēkabsons*

Abus šos darbus īstenībā ir grūti pieskaitīt pie romāniem, to žanriskā piederība ir visai nenoteikta. Bet arī demonstratīva žanra kanonu laušana ietilpa dekadentu pieejā literatūrai. V. Dambergs, raksturojot "Dēmona slāpes", atzīmēja, ka tam ir "... visas šī mūsu "vētras un dziņu" laikmeta raksturīgās iezīmes: i krāsaini impresionistiskā valoda ar kaprīzi salauzītiem teikumiem, i cenšanās domāt zīmbolos zem stiprā Frīdriha Ničes iespaids, i uzbūves plāna trūkums, i liriskas pārdomas par blakus tematiem, i lielas iedvesmes spēks, savienots ar neskaidrību un vārīgumu, kurus vēl vairāk pastrīpo cietas čaulas, cietas formas trūkums."²³

Šo raksturojumu lielā mērā var pāradresēt gandrīz visai dekadentiskajai prozai, kas nāca klajā žurnālos "Dzelme", "Stari", "Zalktis" u. c. Pats Jēkabsons apliecina savu pieeju žanram vārdos, kas atrodami romānā "Dēmona slāpes" ("Dzelme", Nr. 3, 109. lpp.): "*Un es gribu fabulu un sarežģījumus un atrežģījumus atstāt tiem idejistiem un tiem citiem hronistiem, bet dēmona nesakarīgās nojausmas, bet savos dziļumos izdzīvotās patiesības gribu caur sava vārda muzikālo skaņu dzīvas darīt.*"

Savas prozas neparastumu Jēkabsons pasvītro, arī skaidrojot romānā "Uguns" tā nosaukuma jēgu: uguns ir tāds elements, kas noposta visu veco.

Pirmajam romānam "Uguns" K. Jēkabsons liek apakšvirsrakstu "Simfonisks romāns". Viņš nav vienīgais, kas cenšas satuvināt rakstniecību ar mūziku. V. Eglītis, P. Gruzna un daudzi citi izmantoja mūzikas jēdzienus, lai apzīmētu savus darbus un to nodaļas. Muzikālo jēdzienu iepludināšana literatūrā bija raksturīgs paņēmieni S. Pšibiševskim, arī krievu simbolistiem. "Dēmona slāpēs" tiek piesaukti tādi mūzikas gari kā Bēthovens, Vāgners, Sibeliuss, viena no nodaļām apzīmēta arī "Intermeco".

Romāns "Uguns" uzrakstīts, izmantojot paņēmieni "romāns romānā". Autors it kā piedāvā lasītājam Antona Vikmaņa manuskriptus – saraksti ar iemīļoto Zetiņu, piezīmes. Tomēr arī pats pavisam nepazūd no teksta un ik pa brīdim komentē un stāsta par notikumiem, kuru gan ir gauži maz. Ne bez ironijas autors runā par varoņa ilgām apprecēt sievieti ar lauku mājām, kur viņam būtu ļauts piepildīt dvēseles ilgas. Abi varoņi – Antons un Zete – pēc autora raksturojuma ir "ikdienības mūžīgie bērni", bet, kā jau dekadentu darbos parasts, "dzīves rudeņa meldiņa visdziļāk skan viņu sirdīs". Vēstules lielākoties ir patētiski sentimentālas, tajās visbiežāk skan trīs vārdi: mīlestība, sāpes, nemiers.

Zetiņu neapmierina Antona spriedējumi par mākslu, kas no mūžīgiem dailes avotiem smeļ, viņai veltītā poēma "deviņos locekļos", viņa atzišanās, kas skan: "*Kopš jūs esmu redzējis, es esmu augstais zvaigžņu*

mākons pusnakts klusumā", "Kopš jūs esmu redzējis, es esmu zaļgansārta zibens svītra uz savu senču kapa" utt. Viņa alkst darbības nākotnei: "Mums vajag dibināt jaunu sabiedrību, par locekļiem viņā cilvēkus, kuriem vienādas dvēseles. Šie cilvēki lai būtu bagāti ar savu jaunību, ar savām ciešanām, ar savām nāvīģajām skumjām, tad šiem cilvēkiem būs acis redzēt skaistāku tāli, lūkoties dziļākā perspektīvā. Tad mūsu kopējie centieni saplūdīs par kaut ko diženu, nekad neizsmeļamu."

Kad Antona un Zetes attiecībās iezīmējas plaisa, parādās Augusts Ņevietis – Antona pretmets. Augusts ir praktisks, paskops, ar ermoņikām prot saistīt ciema jauniešus, un viņam netrūkst dzīves izturības un dzelzs muskuļu. Iezīmējas trīsstūris, bet šai vietā romāns pārtrūkst.

"Dēmona slāpes" ir veidots ļoti līdzīgi "Ugunij". Arī te ir stāstītājs, kura reāli veidotās attiecības ar galveno varoni ģimnāzisti Helēnu ir zināmā pretstatā ar romāna galveno līniju, kas ieturēta piepaceltos toņos un pārsātināta ar mistiku.

Cits ģimnāzists Alberts Grāls raksta (vai tikai sapņo?) Helēnei vēstules – vīzijas, kurās ienāk sapņi (vai murgu?) tēli – Baņuta, svētā Brigita, kas pārtop neaptveramā šausmu dievietē, utt. Helēnas draudzenes dvīņumāsas tiek dēvētas par simbolistiskām māsām.

Patētiskā, saromantizētā Alberta mīlestība uz "karalieni Helēnu" ietērpta tipiski dekadentiskās formulās, te ir gan vientulības dēmoni, gan nāves un iznīcības domas, gan izglābšanās ar erotiskas mīlestības palīdzību. Zīmīgi ir arī krāsu raksturojumi – Alberts tumši brūns, Helēna rozābalta. Lasot Alberta vēstules, Helēna nonāk pie atzinumiem, ka mūžīģas ir tikai idejas, priekšmeti ir tikai nozīmes – simboli un pasaule sastāv no simboliem, kurus pārvalda ideju sistēma.

Tomēr, tāpat kā tas bija citās literatūrās, romāns nekļuva par noteicošo žanru modernisma prozā. Visbiežāk dekadenti pievērsās īsajām formām, kuras, tāpat kā romāns, neiekļāvās ierastajās tradīcijās. Zīmīgi, ka paši autori gandrīz nekad nenosauca savus darbus par stāstiem un novelēm, bet izvēlējās eksotiskus žanru apzīmējumus, kas pieļāva brīvu vielas organizāciju: tēlojumi, pasakas, sapņi, vīzijas, fantāzijas, simfonijas. Piemēram, V. Eglītis savus prozas gabalus apzīmē: jauns trio, konvulsijas. Bieži tiek noārdītas robežas starp prozu un dzeju. Rodas liriski gabali, ko var apzīmēt par dzeju prozā.

Šie darbi sasaucās ar cittautu simbolisko un impresionistisko prozu, uz to norāda arī bieži citāti un atsauces tekstā. Tā Antons Austriņš stāstā "Psihopāts" ("Dzelme", 1907, 255. lpp.) liek varonim Jurdenam plaši citēt S. Pšibiševski, lai attaisnotu visatļautības morāli. Kādā citā šī

paša autora stāstā varonis, kas ievainots 13. janvāra demonstrācijā, murgos pielīdzina sevi V. Brjusova dzejas tēlam Loki Balderam u. tml.

Ja viena daļa dekadentiskās prozas koncentrējās uz noslēpumainu simboliku, mistiku, fantāzijām, kur lielu vietu ieņēma Sātana, Lucifera un tamlīdzīgi tēli, tad otrs saturiskais slānis šīnī prozā saistās ar erotiku. Abas līnijas nav izolētas, parasti tās savijas viena stāsta ietvaros. Dekadentu sacerējumos pirmo reizi latviešu literatūrā par galveno vīrieša un sievietes attiecību tēlojuma saturu kļūst miesiskā mīla, kaisle, kas uzzied kā tumši sarkans Erotas zieds. Salīdzinājumā ar dzeju, kur šie momenti ieņem ļoti lielu vietu, prozā šādu atkailinātu momentu ir mazāk.

Raksturīga ir dekadentiskās prozas simbolika, kuras galvenie jēdzieni ir dzīvība, nāve, liktenis, grēks. Tādi autori kā V. Eglītis, A. Austrīņš, P. Gruzna, J. Vainovskis, Zeltmatis, A. Bērziņš, L. Laicens u. c. izmanto tā laika cittautu simbolistu darbos sastaptos tēlus un priekšstatus, antīkos, mitoloģiskos tēlus, bet pievēršas arī latviešu mitoloģijai. Šīnī ziņā raksturīgs ir Antona Austrīņa stāsts "Cilvēku ēdējs"²⁴, kur blakus antīkās mitoloģijas tēliem ir piesaukti Staburaga Mare, Potrimps, Pīkols.

Pretstatā romantisma poētikai plašu izplatību, kā to norāda J. Kuršīte²⁵, gūst htoniskās pasaules simbolika. Stāstos, tāpat kā dzejā, bieži sastopamie simboli ir zalkši, čūskas, pat krokodils.

Bieži tiek izmantota ūdens un ar to saistīto ūdens putnu simbolika – kaijas, vētrasputni nemierīgi šaudās pāri melnajiem atvaram, pāri vētras sakultajiem jūras viļņiem. Putnu simbolika sasaucas arī ar Latvijā tolaik populārajiem M. Gorkija romantiskajiem darbiem – A. Baltpurviņa lepnais ērglis mēģina atbrīvot būri nīkstošos putnus, bet tie nepamet savu drošo pajumti ("Atsvabinātājs". – "Zalktis", 1906, Nr. 11). J. Vainovska tēlojumā "Dzīvot!" ir tieši izmantots vētrasputna un bailīgās ķīvītes pretstatījums.

Dekadentiskās prozas atkarība no cittautu simbolisma ietekmēm izpaudās arī demonstratīvajā nelatvisku vārdu un ģeogrāfisko nosaukumu izmantojumā. Nelatviskie, īpaši skanīgie skandināvu personu vārdi izraisīja asus kritikas pārmetumus. Daudzu stāstu darbība noris ārpus Latvijas, Ziemeļvalstīs, kas bija iepazītas piespiestās emigrācijas laikos, bet bieži arī tur, kur autors nemaz nav bijis. Autobiogrāfiskā un fantastiskā elementa savijums arī pieder pie dekadentu prozas raksturīgām īpašībām.

Spilgta un traģiska personība dekadentu vidū ir ZEMGALIEŠU BIRUTA (1878–1906). Viņas literārā darbība ilgst tikai nepilnus divus gadus – pirmais stāsts publicēts 1905. gadā, bet 1906. gada beigās

daudzsološā rakstniece beidz dzīvi pašnāvībā. 1907. gadā "Dzelme" un citi izdevumi publicē vēl dažus no apmēram divdesmit stāstiem un tēlojumiem; tas sastāda viņas mantojumu, kas nekad nav apkopots grāmatā. Pēteris Ērmanis savā krājumā "Paziņu portreti" raksturo viņu kā īstu sava laika jaunatnes un bohēmas pārstāvi.

Zemgaliešu Birutas darbos centrālais jautājums ir sievietes dvēseles dzīve, attiecības starp sievieti un vīrieti. Stāstos izpaužas rakstnieces kvēlais temperaments, bangojošo jūtu plašā amplitūda, netrūkst arī erotisma, kas gandrīz arvien ir saausts ar garīguma izpausmēm.

Gandrīz visi Zemgaliešu Birutas stāsti ir ar tumšu dramatisma un pat tragisma nokrāsu, ar tuvās, nenovēršamās nāves pravietisku nojausmu. Tajos ir daudz autobiogrāfisku momentu, sākot ar pirmo publicēto stāstu "Kādas jaunības gals" ("Vērotājs", 1905, Nr. 6). Rakstnieces uzmanības lokā nonāca lielpilsētas kafejnīcu un bulvāru tvana apreibinātās sievietes ("Purva lakstīgala", "Garāmejojot", "Bulvāra ziedīņš"), bet arī tās viņa tēlo kā lepnas, nesalauztas būtnes, kas ir gatavas aizstāvēt savu pašcieņu. Daudzkārt viņas stāstu darbības vieta ir ārpus Latvijas – Parīze, Norvēģija u. c., kas izraisīja Andreja Upīša pārmetumus kā dzīvei svešai jaunromantiķei.

Viens no viņas daiļrades vadmotīviem ir mirkļa skaistums. Šos skaistos, lielos, dziļos dzīves mirklus viņa aizrautīgi tēlo romantiski impresionistiskās ainās, izmantojot bagātīgo dekadentiskās literatūras štampu arsenālu (melnzaļā pasakainā jūra, pār kuru kā sniega pārslas lidinās baltās kaivas, klintis, skanošās ledusgāles, bālie, šmaugie jaunekļi degošām acīm, bet ar apledojušām sirdīm u. tml.). Lai gan šo darbu autore ir iesācēja, kas vēl nav atraisījusies no svešiem paraugiem, viņai jau veidojās savs smalks stils, ko A. Baltpurviņš salīdzināja ar čaukstošu zīdu, vieglu jūras čalu.

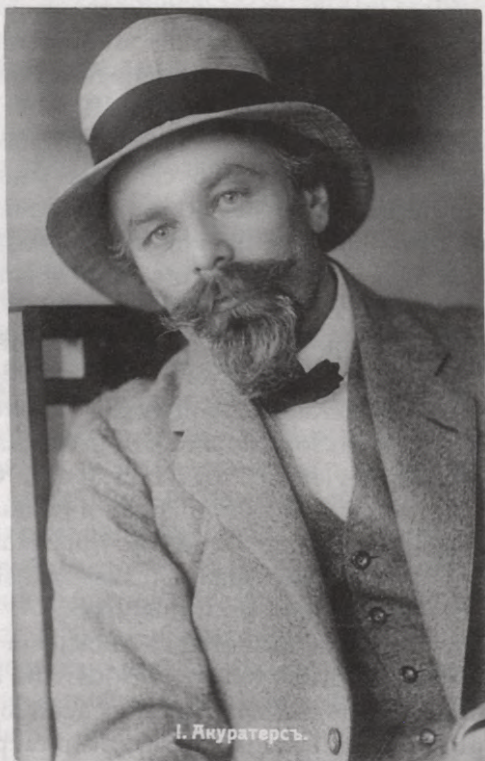
Beidzoties dekadences periodam, gandrīz visi tai piederošie autori atsakās no deklaratīvām galējībām un it kā ieplūst kopīgā literatūras gultnē, ienesot tajā eksperimentāli iegūtos mākslinieciskos jauninājumus.

Bijušie dekadentu grupas dalībnieki bagātināja latviešu prozu, ienesot tajā gan jaunu pieeju cilvēka iekšējās dzīves atklāsmei, gan virzienu dažādību, jaunas krāsas, formas un izteiksmes līdzekļus.

Tādi autori kā J. Akuraters, K. Štrāls, P. Gruzna u. c. kļuva par latviešu romantiskās, neoromantiskās, impresionistiskās prozas veidotājiem.

JĀŅA AKURATERA (1876–1937) prozas virsotnes ir garie stāsti "Kalpa zēna vasara" (1908) un "Degoša sala" (1912), ar tiem galvenokārt

Jānis
Akuraters

И. Акуратеръ.

saistās rakstnieka ieguldījums latviešu prozā. Daudz mazāk pazīstami ir viņa stāsti, kas publicēti presē, savulaik daļēji apkopoti grāmatās "Iz bijušām dienām" (1913), "Dzīvības sākumi" (1924), "Puķes ziemeļos" (1914), "Sapņi un likteņi" (1919), "Draugu sejas" (1920), "Klusums un gaisma" (1921), bet vēlākos gados atrodami galvenokārt Kopotu rakstu sējumos.

Jānis Akuraters, kā to atzīmē visi viņa daiļrades pētnieki, apvieno sevī divas spēcīgas tradīcijas – latvisko, kas nāk no folkloras, no Latvijas dabas un mākslas, un rietumniecisko – galvenokārt francisko. Viņš ir viens no pirmajiem latviešu rakstniekiem, kas no Parīzes atved lielo, dziļo franču kultūras mīlestību un iekausē to latviskajā mentalitātē, piešķirot saviem darbiem izsmalcinātu vieglumu. J. Akuratera literāro ierosmju loks ir plašs, un blakus P. Verlēnam, M. Māterlinkam te jāmin arī O. Vailds, H. Ibsens un katrā ziņā K. Hamsuns. Zenta Mauriņa "Kalpa zēna vasaru" nostāda cieši līdzās norvēģu rakstnieka "Viktorijai".

Kā mākslinieks Akuraters veidojās kopā ar dekadentisko rakstnieku kopu, bet pēc tās sairšanas kļuva par vienu no izcilākajiem latviešu jaunās, modernās literatūras pārstāvjiem. Pēc savas pamatievirzes viņš pieder pie romantisma rakstniekiem, bet impresionistiskā strāva viņa darbos ir tik spēcīga, ka ļauj viņu uzskatīt par vienu no latviešu modernisma pamatlicējiem.

J. Akuratera stāsti parasti nav centrēti ap sociālajām problēmām. Tie ietiecas cilvēka iekšējā pasaulē un var būt raksturojami kā tīrās mākslas paraugi. Tomēr dažos stāstos rakstnieks iesaistās sava laika polemikās, apliecinot savu dailes meklētāja nostāju. Viens no šiem stāstiem ir "Puķes ziemeļos" (1911), kur Akuraters viens no pirmajiem, ja ne pirmais, tēlo jauno ceļu meklētāju grupu, tās bohēmisko, bada un trūkuma pilno dzīvi, cerības, centienus, izmisumu, sapņu sabrukumu. Jauno mākslinieku un dzejnieku tēlos var saziņēt prototipu vaibstus, tomēr Akuraters nav rakstījis memuārus, bet vispārīnājis savus iespaidus un pārdzīvojumus, savas atziņas no nesen pārdzīvotā laika. Zināmā mērā Akuratera atziņas ir tuvas tām, ko A. Saulietis ietvēris "Andra Vītalka" pasākā. Akuratera stāstu personāži – dzejnieks Zimza, Zīle, Vijgriezis, Daugavietis un citi cenšas radīt mākslu, kas atsvabinātu dvēseli, cīnās par gara brīvību. Bet viņu spēki ir par vājiem, lai izsistos cauri izsmējīgai neizpratnei, sabiedrības vienaldzībai.

Simboliski atbaidošs stāsta lappusēs ir Rīgas tēls. "*Rīga ir rēķinumu mašīna, suta katls, kurā birģeļi vāra sev kompotu.*" Rīga ir kā pūķis, pelēks akmens blāķis, kas nomaitā jaunos māksliniekus. Tie, kas nevēlas kļūt par rafinētiem slavas dziesmu sacerētājiem, laika kavētājiem tiem, kam pieder naudas maisi, nonāk ārprātā, pazūd bez ziņas, beidz dzīvi pašnāvībā. Izdzīvo tie, kas piemērojas, bet tanī pašā dienā, kad mākslinieks kļūst par pilsoni, kad viņš uzceļ sev templi, mirst Daile.

Mākslas pienākums ir atsvabināt dvēseli no akmens un matērijas. Šo ceļu, iepazīstot savu spēku, iet nedaudzi – viens no tiem ir Zimza.

"Puķes ziemeļos" spilgti atklājās Akuratera netīksme pret naudīgo, bezdvēselisko pilsētu, viņa vēlme izrauties no tās žņaugiem. Gandrīz visu Akuratera stāstu darbība notiek ārpus pilsētas, uz laukiem, kur cilvēks pilnīgāk jūt savas saites ar dabu.

Akuraters ir rakstnieks, kam daba ir nevis apraksta objekts, bet dzīva būtne, bez organiskas saiknes ar to nav iedomājama viņa varoņu dzīve. Stāstā "Mana vismiļā" par tādu tiek nodēvēta nevis jaukā Līziņa, kura tomēr nevar izprast vasaras nakts burvību, bet pati daba. "*Bet mana vismiļākā – daba mūžam ziedēs un būs jauna [...]. Un beidzot, kad vītišu tāpat,*

kā viss vīst, un mana elpa apstāsies, un mani pavedieni raisīsies, un es būšu miris – viņa mani kapenēs neatstās, viņa mani cels augšā, un es uzriedēšu pats pār saviem trūdiem – nemirstīgs skatīties manas vismīļās acīs un dzīvot līdz viņas dievīgai sirdij."

Ciešā saplūsmē ar dabu dzīvo arī "Kalpa zēna vasaras" Jānis, kas kā sapnī ar vaļējām acīm izbrien cauri savai pirmajai kalpa kārtā nodzīvotai vasarai. Neizgulētās naktis, ne smagais nogurums, ne sāpošie locekļi nespēj noslāpēt Jāņa gavilējošo dzīvesprieku, viņa harmonisko saplūsmi ar dabas stihiju. *"Vai tie ir jaunības neizsmeljamie spēki un dzīvošanas prieks, kas mani? Vai mans prieks nava neapzinīgs kā jauna stāda vai puķes prieks, kas sulas pilni zied saules siltumā? [...] Varbūt arī es esmu tāds stāds vai puķe? Viss viens – esmu laimīgs!"*

"Kalpa zēna vasarā", tāpat kā citos stāstos, daba nav abstrakta kategorija, tā apņēm cilvēkus ar smaržām, skaņām, krāsām, ar gleznieciski piesātinātām ainavām, kas mainās atkarībā no diennakts stundas un vasaras ritējuma. Smalks liriskums apdveš arī pirmo, nenobriedušo mīlas jūtu tēlojumu.

Jānis, kuram rakstnieks ir dāsni atdevis savus vaibstus, savas dvēseles izpausmes, ir viens no tiem sapņotājiem, kam "lielāks kā dzīve ir dzīves sapnis". Viņš ir arī viens no tiem, kas ne vien dzīvo dzīvi, bet nebeidz to slavēt. Gavilējošs dzīvesprieks skan daudzos rakstnieka darbos un veido vienu no viņa mākslinieciskās pasaules visbūtiskākajām iezīmēm. Viņš mīl un slavina sauli, dzīvi, Dieva pasauli. Zenta Mauriņa šai sakarā runā par rakstnieka "augsti skanošo stīgu". Tik tiešām, Akurateram nav sveša arī patētika, bet viņš to lieto tik prasmīgi, ka lasītājs izjūt ko līdzīgu katarsei. Ļoti precīzi šo Akuratera māksliniecisko īpašību raksturoja J. Asars sakarā ar stāstu "Uz Saules kalnu": *"Tā šī himna ir dziesma par cilvēka dzīvi; izskanēt tā skan nevis kā Niedras "Zemnieka dēls" ar rezignāciju vai pat izmisumu, bet kā Bēthovena IX simfonija ar grandiozu "Lai dzīvojam!"²⁶*

Runājot par Akuratera prozu, ir grūti noteikt tās žanrus. Viņa stāsti, tēlojumi robežojas ar dzeju, bieži tie ir ritmizēti, tos var nosaukt gan par dzeju prozā, gan par esejām. Daudzos darbos trūkst sižetiska sprieguma, fabulas risinājuma, toties tie sarakstīti krāšņā, bagātas tēlainības piesātinātā valodā.

H. Hiršs, analizējot Akuratera prozas poētikas īpatnības, raksta: *"Kaut gan "Degoša sala" ir plašs sižetiski izvērstas prozā rakstīts darbs, par vēstījumu kā vienu no prozas būtiskākajām kategorijām bieži te nemaz nevar runāt – vēstījums parādās tikai vietumis un arī tad ievērojami vājinātā veidā,*

jo sižeta attīstību nosaka galvenokārt dzejiskās domāšanas principi – asociatīvi saistīti pārdzīvojumi, nevis notikumi. Tas ir īsts dzejiskās prozas paraugs."²⁷

KĀRĻA ŠTRĀLA (1880–1970), viena no "Dzelmes" grupas aktīvākā dalībnieka, žurnāla "Dzelme" pirmā redaktora proza ir tipiska pārejas laikmetam, kad viena rakstnieka daiļradē savijas gan psiholoģiskais realisms, gan naturālisms, gan jaunromantisms.

K. Štrāla stāsti atrodami periodikā, bet divdesmitajos gados vairums no tiem sakopoti grāmatās ("Dieviņa ļaudis", 1920; "Dzintara vārti", 1922; "Sapņotāji", "Saulīt tecēj tecēdama", "Katrīnīte", visi 1922). Viņa pirmos stāstus "Tvanā", "Čūskai rada" un "Mājās" 1903. gadā "Pēterburgas Avīzēs" publicē R. Blaumanis, kas arī sniedz jaunajam rakstniekam ceļamaizi, izsakot atzinīgus vārdus par viņa darbiem, kuri rāda "gabaliņus no paša dzīves" un kuros ir "kaut kas rupjš, bet ļoti spēcīgs". Labākie K. Štrāla stāsti saista ar pārliecinošu psiholoģisko analīzi, kur gaismojas dažādi raksturi ikdienišķīgās dzīves ritējumā. Lieliska psiholoģiska studija ir stāsts "Palīgs palīgam", kur zemnieku puisēns iet bojā no difterijas, jo ārsts ir novēlojis atnākšanu, ārstējot savainotu drauga fabrikanta suni. Štrāls nesaasina sociālos momentus, lai arī tie visai spēcīgi izskan stāstā, bet galveno uzvaru liek uz psiholoģiskā stresa attēlojumu pēc puisēna nāves, kad izmisušais tēvs gandrīz kļūst par ārsta slepkavu.

Vistumšāko cilvēka instinktu pamošanos bezizejā nonākuša cilvēka dvēselē rakstnieks tēlo arī stāstā "Mežs". Te, tāpat kā daudzos citos rakstnieka darbos, liela loma ir dabai, mežam, kas ir gan fons traģiskajām ainām, gan dzīva būtne ar savām izjūtām. Lielu vietu viņa darbos ieņem Daugava, uz kuras ūdeņiem un krastiem norit daudzu raksturu atklāsme. Viens no šādiem stāstiem ir "Vai tu nāksi atpakaļ?". Rakstnieks tajā veido vienu no sev raksturīgiem pusaudžu tēliem ar dziļu jūtu pasauli un smeldzošām ilgām pēc labākas dzīves ("Krēslā", "Teku, teku, nepanāku" u. c.).

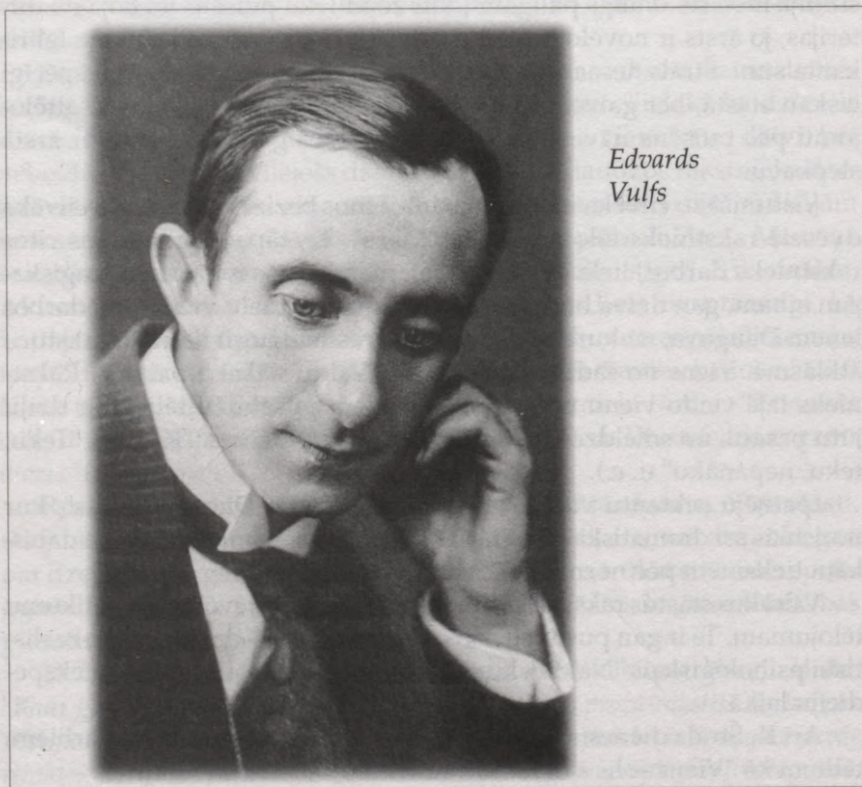
Īpatnēju sektantu vidi rakstnieks tēlo stāstā "Dieviņa ļaudis", kur norisinās asi dramatiska cīņa starp reliģiozo fanātismu un cilvēka dabiskām tieksmēm pēc normālas dzīves.

Vairākus stāstus rakstnieks ir veltījis 1905. gada revolūcijas notikumu tēlojumam. Te ir gan pusmistiskais, simboliskais "Adrastea", gan reālistiski psiholoģiskais "Nakts", kur attēloti traģiskie notikumi soda ekspedīciju laikā.

Arī K. Štrāla dienests armijā Polijā ir devis vielu vairākiem darbiem, tādiem kā "Viens solis sāņus" un "Katrīnīte".

K. Štrāla stāstos, kuru darbība lielākoties norisinās zemnieciskā vidē, dzīves uztvere ir padrūma, tajā ienāk daudz liktenīgas traģiskas, jūtu saspringtības, īpaši mīlas tēlojumos. K. Štrāla darbi ir pievilcīgi ar krāsainu, bagātu valodu, neafektētu, bet dziļu spraiguma pilnu stilu.

No "Dzelmes" kopas nāk arī EDVARDS VULFS (1886–1919), kura prozaiķa darbība pēc īsa dekadentiska eksperimentu laika iekļaujas reālisma gultnē. Dzīves beigās, vēstulē H. Eldgastam viņš tieši atzīst: *"Man stāv tuvāk jaunreālisti nekā romantiķi un simbolisti."*²⁸ Jaunreālisms kā termins latviešu literatūrzinātnē nav ieviesies, bet rakstnieki, kas sevi uzskatīja par jaunreālistiem, pasvītroja 20. gs. reālisma atšķirību no klasiskā, ar pozitīvisma filozofiju saistītā 19. gs. reālisma, pamatoti saskatīdami jaunas iezīmes tradicionālajā reālās dzīves attēlojumā. Šīs iezīmes saistījās gan ar izmaiņām cilvēka apziņā, gan ar citu virzienu ietekmi.

Edvards
Vulfs

E. Vulfa stāsti viņa dzīves laikā bija publicēti presē un krājumos izdoti galvenokārt pēc autora nāves: "Lielākas sirdis" (1919), "Ziedi, kas ceļmalā vīst" (1927), "Ilūzijas" (1928), "Vienkāršās sirdis" (1935) u. c.

"Vienkāršās sirdis" – tā varētu raksturot lielāko daļu E. Vulfa stāstos attēloto cilvēku. "Vienkārši beidzās vienkāršā dzīve" – tā autors nobeidz vienu no saviem stāstiem "Pridorožņiks". Viņa varoņi ir ikdienas cilvēki, kas ne ar ko neizceļas citu starpā, kas dzīvo, mīl, cieš un mirst tāpat kā visi citi, bet šai ikdienišķajā pasaulē rakstnieks saskata gan īstu poēziju, gan dramatismu.

Visdziļāk E. Vulfs ir ieskatījies sievietes iekšējā pasaulē. Viņa stāstos "Ziedi, kas ceļmalā vīst", "Komtese Ērika", "Emija", "Tonijas pārnākšana", "Ceļa biedrene" u. c. ir vesela virkne mākslinieciski spēcīgi uzzīmētu sieviešu raksturu. E. Vulfs tēlo gan sievietes stiprumu, gan vājumu, bet gandrīz vienmēr viņš cauri ārējai čaulai saskata un parāda sievietes iekšējo pašcieņu. Tāds ir skumji liriskais stāsts par dzelzceļa stacijas ierēdni Olgu Andrejevnu stāstā "Ziedi, kas ceļmalā vīst", kur pelēkā ikdiena aprok inteligentas, dziļi jūtošas sievietes mūžu, liekot tai mesties nejaušu garāmbraucēju apkampienos.

E. Vulfa daiļrades brieduma posms, kas atzīmēts ar spēcīgi izveidotiem raksturiem stāstos un novelēs, nebija garš, to agri pārrāva nāve. Iespējams, arī tāpēc šī R. Blaumaņa un A. Čehova tradīciju turpinātāja ieguldījums latviešu literatūrā maz novērtēts. E. Vulfa stāstos nav pozas un didaktisku pamācību, viņš vēro parastu cilvēku dzīvi un tēlo to reālistiskās ainās. Šajā ziņā viņš ir īsts R. Blaumaņa pēctecis. Viņam tuvs arī A. Čehovs, kam viņš ir veltījis plašu rakstu "Čehovs un latvieši"²⁹. Krievu rakstnieka ietekme jūtama gan stāstu intonācijā, gan dialogu uzbūvē, gan precīzā detaļu izmantojumā, kas ļauj ļoti īsā vēstījumā atklāt cilvēka raksturu un likteni.

E. Vulfam piemīt arī spēja psiholoģiski dziļi atklāt raksturu humoristiskā plāksnē. Stāstā "Ceļa biedrene" viņš tēlo situāciju, kad bagāta pūra mednieks advokāts Liepkalns vilcienā iepazīstas ar skaistu, gudru, aristokrātiska izskata sievieti, ko viņš notur par poļu grāfienu. Ar īstu novelista prasmi rakstnieks izgaismo varoņa seklumu un aprobežotību brīdī, kad viņš uzzina, ka iedomātā grāfiene ir latviete, turklāt pēc profesijas vecmāte.

PĀVILS GRUZNA ir viens no tiem dekadences pārstāvjiem, kas visilgāk saglabā uzticību jaunības ideāliem, kas daudzos darbos ir atstājis spilgtas liecības par Rīgas bohēmas dzīvi. Viņš ir viens no aktīvākajiem un ražīgākajiem "Dzelmes" autoriem. Ja, raksturojot P. Gruznas darbību

kopumā, nākas atzīt, ka viņa romānos dominē reālistisks vēstījums, tad stāstos, kas publicēti no 1905. līdz 1914. gadam, rakstnieks atklājas kā viens no konsekventākajiem impresionistiem. P. Gruzna darbības sākumā piesaistīja uzmanību ar paradoksiem, ar oriģinalitāti. "*Oriģinalitātes ziņā Viktoru Eglīti kopā ar visiem citiem jaunā virziena rakstniekiem tālu pārspēj Pāvils Gruzna.*"³⁰ Šim A. Upīša spriedumam, ko viņš izteica 1907. gadā, var pilnīgi pievienoties. Šī perioda stāstos "F", "Vampīrs", "Nakts", "Nezināmais", "Quo vadis" vērojamas daudzas dekadentiem raksturīgas iezīmes – noslēpumainā simbolika, misticisms, liela erotikas piedeva. Stāstā "Nadija", kam dots apakšvirsraksts "fragments iz paša dzīves", sastopamies ar psiholoģisko studiju, kas arī turpmākos darbos ir viena no stiprākajām rakstnieka talanta šķautnēm. Erotika šinī stāstā ir aizplīvurota un vairāk jūtama stāsta atmosfērā nekā atsevišķās epizodēs. Stāsts par kaisli uz divām sievietēm, no kurām viena ir kā pienā, otra kā kafijā mērcēts kliņģeris, pieder pie labākajiem dekadentu prozas paraugiem.

Tāpat kā daudzi citi "Dzelmes" grupas rakstnieki, Gruzna jo drīz atsakās no dekadentiskām galējībām un sāk meklēt savu ceļu. Viņa nākamie darbi – garie stāsti "Svētlaimīgo sala" un "Dzērājs" (abi 1913. gadā "Domās") liecina, ka sava talanta īpatnības viņš realizē impresionisma gultnē. Gruznam izdodas fiksēt acumirkļa izjūtas strauji skicētā gleznojumā, raksturīgās izteiksmīgās ainās un līnijās. Viņa stils ir viegls un plūstošs, tajā pašā laikā koncentrēts, pat lapidārs.

Gruznas stāsti piesaista uzmanību arī ar savu tematiku. Viņa stāstu fabulas ir neparastas, ietiecas tādās dzīves jomās, kurās citi rakstnieki ieskatījušies maz. Stāstā "Dzērājs" rakstnieks pievēršas alkoholisma postam, bet dara to visai neparastā veidā, nostājoties tāda varoņa pozīcijās, kuram dzeršana ir principa, pārliecības lieta. Dzeršanu stāsta galvenais varonis paceļ kādā augstākā līmenī, tā ir mistisks kults, kas palīdz nonākt paradīzē, kur visi cilvēki ir vienādi. Šī karojošā fetišisma dēļ viņš sagandē sievas likteni, viņa dēļ nošaujas jauniņa Ella. No viņa novēršas arī mūžīgais pavadonis – Aktieris. Un galu galā šis alkohola valstības pravietis, kurš iznīcina savu pagātni, nīst un posta cilvēces nākotni, paliek pavisam viens: "*Viņš visur lieks. Viņš maldās tukšā gaisa telpā kā puteklītis no saberzta, nokaltuša kuplā ievu ziedu zara.*"

Pilnīgā pretstatā drūmajai, smagajai stāsta "Dzērājs" atmosfērai ir dzidri liriskais visās dzīves krāsās zaigjošais "mīlestībai ziedots tēlojums" – "Svētlaimīgo sala". Stāsta darbība notiek Roņu salā, no civilizācijas nošķirtā dabas stūrītī, kur cilvēki dzīvo pēc tēvu un vectēvu likumiem un tikumiem un ar aizdomām skatās uz katru svešu ienācēju.

Stāsta galvenais varonis ierodas salā, lai pilnīgā vientulībā nodotos radošam darbam, rakstniecībai, bet nonāk mīlestības krustugunīs. Vienam no stāsta "Svētlaimīgo sala", tāpat kā "Nadijas" tēliem par prototipu bija Biruta Skujeniece.

Veidojot šo himnu brīvai mīlestībai, svētlaimīga mirkļa skaistumam, rakstnieks ir izmantojis muzikālās kompozīcijas elementus. Par to liecina stāsta nodaļu virsraksti: Prelūde, Introductio, Intermeco, Tēma, Apassionata, Nocturne, Finals. Gruzna cenšas satuvināt divas stihijas – vārda mākslu un mūziku. Viscaur izmantotā neparastā vārdu kārtība palīdz radīt vēstījuma iekšējo ritmu, kas prozu tuvina dzejai. Gaišs lirisms "Svētlaimīgo salā" cieši savīts ar dramatisku spriedzi.

Stāsta un noveles žanrā P. Gruzna ir sniedzis darbus, kuri varētu rotāt jebkuru latviešu stāstu antoloģiju.

1921. gadā P. Gruznam vēl iznāk stāstu krājums "Žults", kas veltīts latviešiem bēgļu gaitās Krievijā Pirmā pasaules kara laikā, un 1946. gadā emigrācijā krājums "Dzīves teiksmas".

Laikmets starp 1905. gada revolūciju un Latvijas brīvvalsts nodibināšanos 1918. gadā latviešu prozas attīstībā ir ļoti nozīmīgs. Turpinās reālistiskās prozas attīstība, un top vesela virkne izcilu šāda virziena darbu – A. Deglava "Rīga", J. Jaunsudrabiņa, A. Upīša, A. Brigaderes darbi. Reālisms sasniedz savu pilnbriedu, tas nebaidās smelties no citiem virzieniem – naturālisma, impresionisma, simbolisma, tā pavairojot savas mākslinieciskās iespējas. Reālisms arī turpmāk, arvien mainoties un pilnveidojoties, latviešu literatūrā ieņem lielu un redzamu vietu.

Šai laikā blakus jau 19. gadsimtā aprobētam ceļam prozā, tāpat kā citos žanros, sāk veidoties jaunas vērtības. Būtībā tieši šai laikā notiek krass lūzums līdz tam vienmērīgā literatūras attīstībā. Ar novēlošanos salīdzinājumā ar citām Eiropas literatūrām strauji ienāk modernisma tendences. Šis laiks vēl nav augstu modernisma sasniegumu laiks. Uz ieiešanu latviešu literatūras klasikā var pretendēt J. Akuratera darbi. H. Eldgasts, Zemgaliešu Biruta, K. Štrāls, P. Gruzna vēl ir tikai ceļa iestaigātāji, lai gan atsevišķiem darbiem ir jau ievērojama mākslinieciskā vērtība. Bet galvenais, ka literatūras attīstības procesā ienāk jaunas, agrāk neaprobētas parādības, kas ievērojami izmaina estētisko vērtību skalu un liecina par ciešāku iekļaušanos kopējos pasaules literatūras procesos.

¹ Upīts A. Kultūrvēsturiski stāsti // Vārds, I. – 1912. – 406. lpp.

² Klaustiņš R. A. Deglava "Rīga" // Dzimtenes Vēstnesis. – 1912. – 24. nov. – Nr. 274.

- ³ Johansons A. Latviešu literatūra. 3. grāmata. – Stokholma, 1954. – 191. lpp.
- ⁴ Klaustiņš R. A. Deglava "Rīga" // Dzimtenes Vēstnesis. – 1912. – 24. nov. – Nr. 274.
- ⁵ "Jauni avoti", 1907; "Zīda tiklā", 1912; "Sieviete", 1910; "Pēdējais latvietis", 1912; "Zelts", 1914; "Renegāti", 1915–1916, periodikā.
- ⁶ Līgotņu Jēkabs. Patriarhāliskās ģimenes iršanas problēma mūsu jaunākā rakstniecībā // Izglītība. – 1910. – Nr. 8. – 581. lpp.
- ⁷ Upīts A. Kopoti raksti, 1. sēj. – R., 1946. – 10. lpp.
- ⁸ Upīts A. Kopoti raksti, 17. sēj. – R., 1951. – 341.–347. lpp.
- ⁹ Domas. – 1913. – Nr. 11. – 1330. lpp.
- ¹⁰ Upīts A. N. Gogoļa "Revidents" un "Mirusās dvēseles" // Jaunā Dienas Lapa. – 1913. – 7.–15. maijā.
- ¹¹ "Mazas komēdijas" I–II, 1909–1910; "Nemiers", 1912; "Darba laikā", 1914.
- ¹² Smilktiņa B. Latviešu novele. – R., 1981. – 140. lpp.
- ¹³ Jaunais Vārds. – 1915. – 16. maijā.
- ¹⁴ "Aijas" iznākšanas laikā kritiķi to pieskaitīja stāstu žanram. Tomēr jaunākajos pētījumos (I. Kiršentāle. Latviešu romāns, 1979; I. Kiršentāle, B. Smilktiņa, Dz. Vārdaune. Prozas žanri, 1991) "Aija" pamatoti tiek uzskatīta par romānistikai piederošu.
- ¹⁵ Jaunsudrabiņš J. Kam dāvanas, tas nestāv dikā. – ASV, 1980. – 249. lpp.
- ¹⁶ Dzimtenes Vēstnesis. – 1911. – 19. martā.
- ¹⁷ Krauja A. Latviešu stāstu rakstniecība // Dienas Lapa. – 1913. – Nr. 51.
- ¹⁸ R-ns. Annas Brigaderes "Vizbuļi" // Latvija. – 1907. – 12. sept.
- ¹⁹ "Ezeriešu meita", 1907; "Pazemīgās dvēseles", 1911; "Ziemas pasakas", 1913.
- ²⁰ Daneberga M. Latviešu literārā pasaka. Autoreferāts. – R., 1990. – 9. lpp.
- ²¹ Dziļleja K. // "Dzīves" literārais pielikums. – 1912. – 1. sept. – Nr. 35.
- ²² Klaustiņš R. // Domas. – 1912. – Nr. 10. – 1279.–1280. lpp.
- ²³ Dambergs V. Kārlis Jēkabsons // Ritums. – 1923. – Nr. 10. – 761. lpp.
- ²⁴ Stari. – 1907. – Nr. 2. – 114.–115. lpp.
- ²⁵ Kursīte J. Almanahs "Zalktis" un jūgendstils. Referāts konferencē "Jūgendstils Baltijā. Laiks un telpa". 1996. g. 5.–8. nov.
- ²⁶ Mājas Viesa Mēnešraksts. – 1905. – Nr. 7. – 511. lpp.
- ²⁷ Hiršs H. Prozas poētika. – R., 1989. – 32. lpp.
- ²⁸ Kurzemes Vārds. – 1923. – 11. sept. – Nr. 203.
- ²⁹ Latvija. – 1914. – 28. jūn. – Nr. 145.
- ³⁰ Upīts A. Latviešu rakstniecība / 1906. gads un 1907. gada pirmā puse/. Proza // Rakstniecības almanahs 1908. gadam. – 50. lpp.

DZEJA

19. un 20. gs. mija literārajās parādībās ienāk ar saasinātu krīzes, vēsturisko laikmetu maiņas izjūtu. Šī krīze izpaužas galvenokārt mākslinieka (indivīda) un pasaules (vides, sabiedrības) attiecībās.¹ Ja literatūras vēsturi uzlūkojam kā ciklisku objektīvo un subjektīvo stilu maiņu,² tad 20. gadsimta sākums iezīmējas ar jaunu subjektivitātes pastiprināšanos; pasaule "pati par sevi", kā aplūkošanas, izpētes, atveides objekts ir zaudējusi savu pievilcību, šis mākslinieciskās izziņas ceļš ir "izsmelts". Paradigmu maiņa, kas Eiropā vērojama 19. gadsimta beigās, Krievijā un arī Latvijā notiek 20. gadsimta pirmajā desmitgadē (protams, paturot prātā, ka šādu parādību robežas nav strikti nospraužamas). Krievu literatūras "sudraba laikmeta" apcerēs daudzkārt uzsvērta šīs mākslas sakāpinātā pašapziņa, pārlicība par mākslinieciskās jaunrades mesiānisko spēku. Un tajā pašā laikā – vēstures griežu neizbēgamības un traģisma apziņa. Tas ir līdzšinējās pieredzes radikālas pārvērtēšanas un transformācijas laiks pretstatā iepriekšējo gadu relatīvi vienmērīgajam kultūras progresam.³ Tas ir revolucionāru satricinājumu laiks sociālajā un arī kultūras sfērā, un tajā, tāpat kā jebkurā pārvērtēšanas procesā, tiek nojauktas pieļaujamā un aizliegtā robežas, sakausētas pretišķības, uzvandītas duļķes un zaimoti svētumi. Jo akcents tiek likts uz indivīdu, viņa subjektīvajām pasaules pārveidošanas tiesībām. Uz meklējumu procesu, uz kustību, kuras mērķis varbūt ir vienīgi pati kustība. Tāpēc 20. gadsimta sākuma modernisms ar tā daudzajiem stilistiskajiem eksperimentiem izraisīja arī ļoti daudz iebildumu un polemisku strīdu, jo ne viss no meklētā un gribētā realizējās mākslinieciskā veismē. Tomēr tieši šis meklējumu, garīgās dinamikas augstais tonuss ir 20. gadsimta sākuma literārā procesa galvenā vērtība. "*Jaunās mākslas sasniegumi nav tik lieli kā tās meklējumi un ciešanas,*" 1914. gadā par šo posmu rakstīja N. Berdjajevs.⁴

Bet jaunās mākslas paradigmu maiņa nebija vienkārši pārslēgšanās no vienas polaritātes otrā, objektīvās dominantes nomaina ar subjektīvo. Krīzes izjūtu pastiprināja apziņa, ka nepieciešams kvalitatīvi jauns modelis attiecībās ar īstenību, un nespēja, par spīti dažādām deklarācijām, saglabāt indivīda imunitāti attieksmē pret īstenību. Subjektīvais mokoši meklēja optimālo savienošanos formu ar objektīvo, šo mākslas pirmelementu "svēto divvienību". Teorētiskos un praktiskos meklējumos īpašu uzmanību tiem pievērsa impresionisti, uzskatot, ka jaunā māksla – tā ir ārējās pasaules ielašanās iekšējā, subjektīvajā. Un, kaut

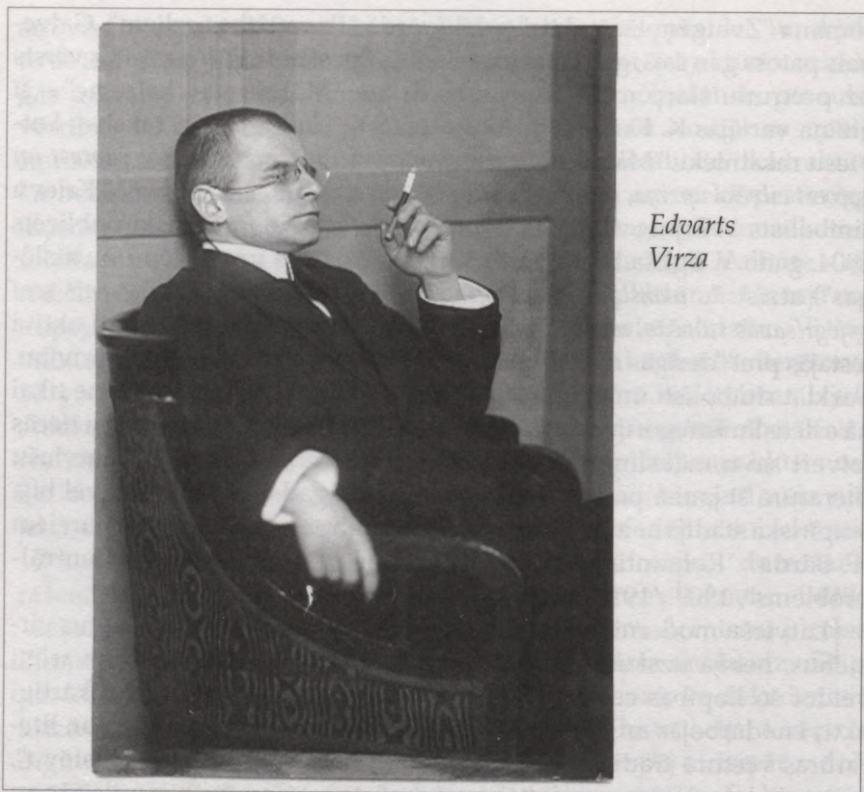
arī "viss ir iespaidā", tomēr šis iespajds nāk no reālās pasaules, no objek-
tīvās īstenības.⁵ Lidz ar to impresionisms, kultivējot subjektīvās, mirklī-
gās uztveres prioritāti, tomēr nenoliedza ārējās, objektīvās pasaules
vērtību. Tikai šī pasaule (īstenība) impresionistu skatījumā nebija
statiska – arī tajā tika akcentēta kustība, mainība. Realitāte tika traktēta
kā nebeidzama mainīgu stāvokļu plūsma, kurā nav nekā pastāvīga,
izņemot pašu šo plūdumu, kurā izzūd pagātnes, tagadnes un nākotnes
robežas, un viss, ko mēs varam notvert, ir mirklis. Īstā realitāte – aiz
redzamās, šajā kustīgajā, mainīgajā, mirguļojošā plūdamā. Un tajā nav
iespējams iekļūt ar loģisku slēdzienu, gatavu formulu palīdzību. Vienīgi
intuīcija, instinktīvā pieredze un izjūta spēj uztvert būtību (A. Bergsons).
20. gadsimta sākuma modernisms ienes literatūrā relativisma izjūtu
attiekmē pret īstenību un skepsi attiecībā uz tās izzināmību. Kas ir
realitāte? Šis šķietami vienkāršais jautājums komplicējas un kļūst neat-
bildams. Par vienīgo objektīvo īstenību tiek pasludināta indivīda sub-
jektīvā pasaule. Vienīgā realitāte – ār pasaules "nospiedums" subjektīvajā.

Latviešu literatūras vēsturē jaunās mākslinieciskās domāšanas
rašanās 20. gadsimta sākumā saistīta ar dekadences jēdzienu. Būtībā
"dekadence" ir terminoloģiski neprecīzs latviešu modernisma pirmsā-
kumu raksturojums, kas vēsturiski lietots visai plaša un daudzveidīga
parādību spektra apzīmēšanai. Pēc savas pamatnozīmes dekadence ir
krīzes galēja izpausme, vērtību sistēmas totāla destrukcija, kas para-
digmu maiņas, vērtību pārvērtēšanas procesu nespēj atrisināt radoši,
konstruktīvi. Šajā nozīmē dekadences jēdzienu uz latviešu literatūru
var attiecināt visai nosacīti. Var runāt par atsevišķu dekadentisku parā-
dību izpausmēm modernisma tapšanas stadijā tā pārspīlētos originali-
tātes meklējumos, kas gan varēja aizskart estētiskās jūtas, uz laiku
sašķobīt vispāratzītas ētiskās maksimas, tomēr kopumā kalpoja par ļoti
auglīgu radošo laboratoriju visai vēlākajai 20. gadsimta literatūrai. Fak-
tiski latviešu "dekadence" pa lielākai daļai ir tikai formāla jaunās
mākslas piederības zīme, demonstratīvi lietota "signālsistēma", kuru
zināmā mērā izprovocē socioloģiskās kritikas spiediens. Tās etalons –
objektivizētas, "atspoguļojošas" mākslas vērtības, kur realitātes samēri
nebūtu sagrozīti, kur tēli mērķtiecīgi pakļautos domas loģikai un būtu
"saprotami", bet ideāli un to izpausmes – "tikumiskas" – tas gadsimta
sākumā tika uztverts kā arhaisks pieprasījums, kas ierobežo radošo
brīvību. Kā protests rodas t. s. dekadentu manifesti – 1906. gada augustā
žurnālā "Dzelme" (5. nr.) deviņu rakstnieku parakstītais "Mūsu mākslas
motīvi". Bet tās pašas idejas tiek paustas jau 1905. gadā H. Eldgasta

romāna "Zvaigžņotās naktis" priekšvārdā "Pa mūžības ceļiem". Galvenais patoss gan šajā, gan citos mākslas būtību skaidrojošos rakstos vērsts uz pretrunu starp mākslu un sabiedrību. "Māksla nav kalpone" – šī atziņa variējas K. Krūzas,⁶ J. Akuratera,⁷ K. Skalbes⁸ u. c. rakstos. Latviešu rakstnieku "Manifests" pasludina: "*Vienīgi reālais, ko var saprast un aptvert cilvēka apziņa, ir viņa dvēseles iekšējie dziļākie pārdzīvojumi.*" Krievu simbolists V. Brjusovs rakstā "Noslēpumu atslēgas" (latviski publicēts 1904. gadā V. Eglīša tulkojumā grāmatā "Poēmas un noslēpumu atslēgas") atzīst: "*.. māksla iesākas tai mirklī, kad mākslinieks mēģina pats sevi apjēgt savas tumšās, noslēpumainās sajūtas.*" Arī krievu simbolisti aktīvi iestājās pret "derīgas mākslas" apoloģētiem, par individualitātes brīvību. Turklāt simbolisti un citi Eiropas modernisti mākslu novērtēja ne tikai kā estētisku kategoriju, bet gan kā pasaules uzskata izpausmi; viņi tiecās ietvert savu māksliniecisko domāšanu filozofiskā sistēmā.⁹ Latviešu literatūrā šī jaunā pakāpe mākslas izpratnē gadsimta sākumā vēl bija empīriskā stadijā ar atsevišķiem teorētiskas apzināšanas mēģinājumiem (F. Bārda. "Romantisms kā mākslas un pasaules uzskata centrālproblēms", 1909./1910. g.).

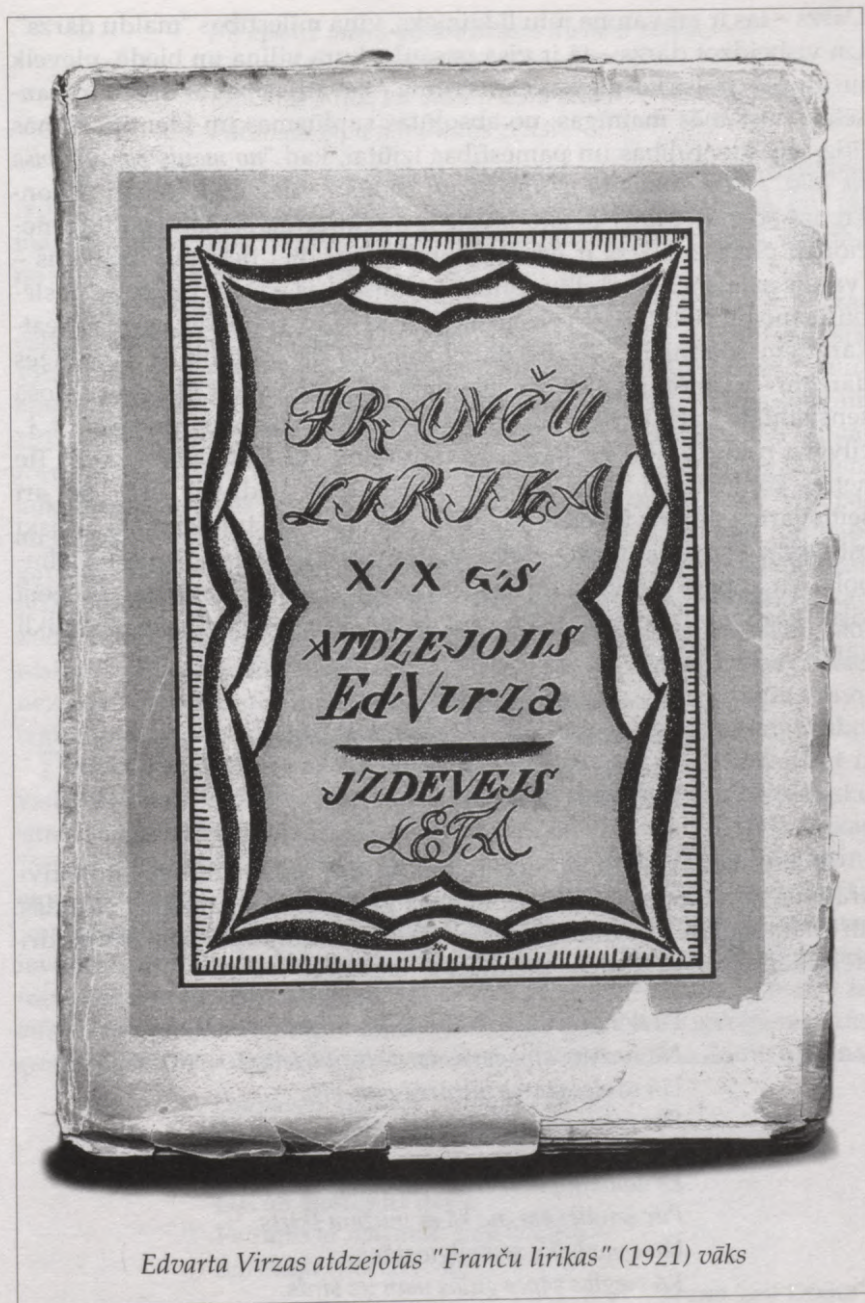
[Latviešu modernisti neizveidoja sistēmiskus, teorētiski bāzētus virzienus; nebija uzskatu vienotības un erudītas autoritātes, kas varētu veidot šo kopības centru. (Simptomātiski, ka V. Eglītis, kas ārkārtīgi aktīvi nodarbojās ar jaunu ideju propagandu un meklējumiem un literatūras vēsturē tradicionāli tiek uzskatīts par "dekadences ciltstēvu", pats t. s. dekadentu manifestu nav parakstījis.) Gan tie, kas pulcējās ap žurnālu "Dzelme" un parakstīja šo programmatisko paziņojumu, gan tie, kas domāja līdzīgi, bet palika malā,¹⁰ uz brīdi apvienojās izaicinošam jauna laikmeta pieteikumam, taču tā realizācijai izvēlējās atšķirīgus ceļus, transformējot latviešu literatūrā simbolisma, impresionisma, neo-romantisma pieredzi.]

[Viena no mākslinieciski spēcīgākajām 20. gadsimta sākuma latviešu dzejas novitātēm ir EDVARTA VIRZAS (1883–1940) pirmais krājums "Biķeris" (1907). Šī grāmata ir pati tipiskākā jauna laikmeta izpausme pasaules izjūtas, poētiskās domāšanas ziņā un koncentrē sevī tās jaunās tendences, kuras citos radniecīgos darbos parādās tikai fragmentāri un mākslinieciski nepārkausētā formā. "Biķerī" valda subjektīvā elementa dominante. Taču attēla korekcija atbilstoši indivīda uztveres, pārdzīvojuma prizmai šeit neveido krasi kontrastējošu opozīciju ("es un..."), kas raksturīga romantisma tradīcijai. Virzas individuālismam nav titānisku mērogu, "pasaules sāpju" atvēziena. Virzas cilvēks ir "cilvēciskots" –

*Edvarts
Virza*

grēcīgs, mirstīgs, bet arī vitāls un kaislīgs. Dzejas skatiens koncentrēts tiešajā dzīvības mirklī, nav par to nekā svarīgāka – ne "pēc", ne "pirms", ir vienīgi saldi rūgtais "šobrīd", kura biķeris tiek iztukšots strauji, alkaini un līdz mielēm. Virzas dzejā kā pašvērtība parādās jutekliskā pasaule; viņš lauž romantiskās dzejas kanonu – mīlestības ilgošanās apoteozi. Fiziskā saskarsme, jutekliskā bauda Virzas dzejā nav ideālas mīlestības nāve, bet gan tās īstais un vienīgais papildījums. Cilvēka eksistenci Virza pakļauj dabas auglības ciklam – no dzīvības aizmetņa caur ziediem un augļiem līdz rudens vītumam. Šī hierarhijas ievērošana, cilvēka pakārtotība kādām lielākām likumsakarībām, struktūrām – tā ir svarīga Virzas mākslinieciskās domāšanas iezīme, kura raksturīga arī visā viņa tālākajā daiļradē. "Biķeri" šāds attiecību modelis iekodēts dārza tēlā. Atbilstoši simbolisma poētikai tas ir vairākslāņu tēls. Dārzs – tā ir pati daba, konkrēta vide, kurā norit nāves un augšāmcelšanās mistērija.

Edvarta Virzas atdzejotās "Franču lirikas" (1921) vāks

Dārzs – tas ir arī varoņa jūtu līdzinieks, viņa mīlestības "maldu dārzs". Un visbeidzot dārzs – tā ir visa pasaule, kura vilina un biedē, pievelk un atgrūž, pulsē kosmiskas elpas ritmā. "Es" attiecības ar dārzu ir nianšētas, noskaņās mainīgas; no absolūtas saplūsmes un identificēšanās līdz asai vientulības un pamestības izjūtai, kad *"no manis pasaule visa tik tālu, / Viss grimis kā neziņā sapņu skauts"*. Virza sīki vizuāli nekonkretizē šo vidi, tomēr detaļu izvēlē ir mērķtiecīgs, semantiski un emocionāli precīzs. Dārzs ir nevis jebkurš dārzs, bet tieši pusaizaudzis – "vecais palaists dārzs". Tā ir būtiska nianse, kas uzsver pasaules noslēpumaino pirmatnību, tās eksistenci pēc saviem, no cilvēka gribas neatkarīgiem likumiem. Virzas dārzs veidots kā antinomija Paradīzes dārzam – harmonijas, izlīdzināta miera mājojklīm. Arī krājumā valdošā sensualitāte balstīta tieši šajā dārza aspektā – dārzs ir "palaists", t. i., cilvēka roku (prāta) neskarts. To papildina vēl kāds tēls – ziedi. Tie netiek konkretizēti, tikai vietumis minēti balti ziedi vai rozes. Bet arī šeit svarīga autora izvēlētā nianse – atšķirībā no tradicionālās liriski estētiskās šī tēla (jo īpaši – baltu ziedu) funkcijas (skaistā, garīgā simbols) Virza tiem piešķir auglības (vairošanās) simbola nozīmi. Mīlētāji vijas "kā divi puķu stāvi", kārdina sievietes "lūpziens" un skatiens "mikli vārs".

*Aiz loga mīlējas, aiz loga mirst,
Tviķst zieds pie zieda, kaislē pieplakuši,
Un zemē zaļie miršu vaiņagi
Krīt mīlas karstā dvašā savītuši.*

Ir kaut kas tvanīgs, spēcīgi reibinošs šinī dārzā. Tomēr intonatīvi krājums nav monotons. Dārzs mainās gadalaikos, diennakts stundās un arī intonācija – no intensīvi kaislīgās līdz skumji apcerīgai. Kā dzidri elēģiskajā dzejolī "Rudens meldijas":

*Pa dārzu gāju es. Man matos mira
No rozēm vaiņags, rudens staru dzelts,
Un saules staros mirdzēdamis bira
Pār mani lapu novītušais zelts.*

*Es domāju pat tevi un par nāvi,
Par sendienām, no kā es mūžam šķirts;
Un seno laiku seno ilgu stāvi
Kā vieglas sāpes gulās man uz sirds.*

*Bij apkārt miers un skaistums dienām vēlām,
Kā spīdīgs mirdzums laidās zemē zelts,
Bij klusa sirds, tik mira trīsām žēlām
Pār mani lapu novītušais zelts.*

Šis noskaņu pārejas, gaismēnu dinamika arī ir daļa no dzīvības izpausmēm. Šinī krājumā Virzu nesaista matērijas skaistums, bet tās mainība, pārvērtība. Smalkā robeža, kas nodala dienu no nakts, dzīvību no nāves, sapni no īstenības.

Jau šinī pirmajā krājumā iezīmējas būtiska tendence – tas ir Virzas ceļš uz jaunu pieeju realitātei, uz jauna tipa realitātes atveidu mākslā. Virzas realitāte ir it kā viegli tverama, ļoti "vieliska" un tomēr – "caur-spīdīga", it kā pārlaicīgas gaismas caurausta. Vēstulē V. Dambergam 1912. gada aprīlī kāda K. Skalbes dzejoļa sakarā Virza raksta par "apgarotu un vienkāršu reālismu"¹¹, bet vēlāk, rakstot par nozīmīgākajiem laikmetiem mākslas vēsturē, šo pašu principu viņš izsaka frāzē "viņi paugstināja reālo, saredzēdami aiz tā mūžīgo".¹² Šī Virzas spēja radīt apgarotu realitāti neļauj viņa dzejai kļūt plakanai, vienpusīgi tendenciozai. (Tikai dažos "Biķera" dzejoļos Virza balansē uz riskantās robežas, kad konkrētība draud kļūt banāla un, pazaudējot simbolisko dubultslāni, fauniskais temperaments vērsas negribētā komismā.) Virzas dzejas cilvēks nezaudē savu garīgo dimensiju, viņš tikai bagātina un padziļina savu izjūtu gammu, līdzās garīgai baudai kā līdzvērtīgu noliekot juteklisko.

VIKTORA EGLIŠA (1877–1945) dzeja gadsimta sākumā varbūt ir vistuvāk tam parādību tipam, ko kritika apkaroja kā "dekadentisko simbolismu". Viņa dzejoļu krājums "Elēģijas" (1907) atšķirībā no E. Virzas "Biķera" nav jaunas pasaules izjūtas izpausme, bet gan gribas un principu demonstrācija, tādēļ interesants galvenokārt kā savdabīgs Eglīša "manifests", kura postulāti ne vienmēr mākslinieciski piepildīti. Grāmatas ievadā Eglītis raksta: "No pārattīstības nav ko būties. Dabas spēks mūsos nav izsmelams. Jo kultūras mums tikpat kā nav vēl. No dekadenta jo mazāk ko būties. Ideāls dziļš un spēcīgs norūdās tikai cīņā ar dziļiem un spēcīgiem noziegumiem. Jāatklatās no provinciālas mazdūšības." Dzejā viņš šo domu turpina:

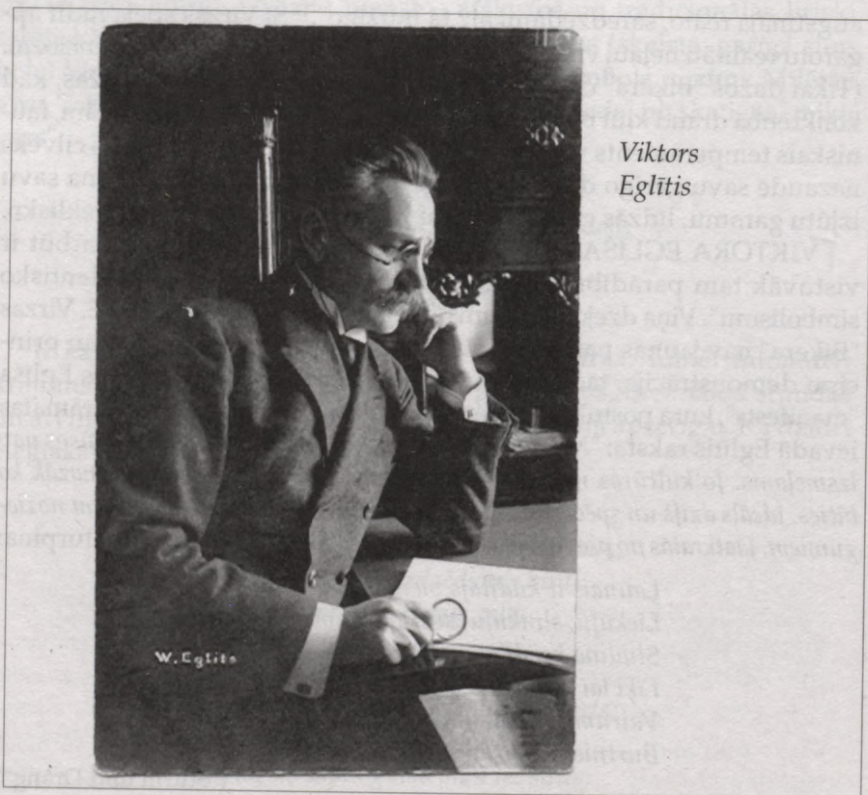
*Ļaunais ir kūdītājs vienmuļu laimei,
Liekuļu, slinkuļu, svētuļu saimei,
Sludina kaislību, patības brīvi –
Līķi lai mostas uz dzīvi,
Vairums ar mazumu cīņā lai dodas,
Burtnieki istie lai rodas.*

("Sturm und Drang")

Personības oriģinalitāti Eglītis identificē ar uzdrikslēšanos un pašmērķīgu patvaļu. Vērtību pārvērtēšana viņa dzejā nozīmē nevis padziļinājumu pasaules izpratnē, bet tikai opozīcijas apvērsumu, kad ļaunais kļūst labs, neglītāis – skaists, tumšais – gaišs. Šī būtībā vienkāršotā pasaules uztvere ietērpta uzsvērti komplicētā, blīvi simbolizētā tēlainībā. Pie tam par simbolu var kļūt jebkurš vārds neatkarīgi no tā semantiskās amplitūdas un funkcionālās loģikas – tas vienīgi jāuzraksta ar lielo sākumburtu (Pasaule Jauna, Vēriens, Plašums, Haoss utt.).

*Mirtēs un zeltā verd Nezināms Avots,
Vēriģi izlodā saknīšu saknes,
Skurbina augoģas augģanas reibā,
Izskan kā Brīnums tad mirtēs un zeltā.*

("Nākotnes sabiedrība")

*Viktors
Eglītis*

*Mana Dimantpils
Ar maniem līķiem un bērniem,
Tāpat kā stils,
Kļūst brīva no murgiem pērniem.*

("Dimantpils")

Šādas salīdzinājuma konstrukcijas ir raksturīgas Eglīša dzejā – kad viena abstrakcija "paskaidro" citu abstrakciju ("Nezināms Avots .. kā Brīnums"; "Dimantpils .. kā stils"). Eglīti principā neinteresē tēla jēdzieniskā konkrētība, bet vienīgi emocionālais tonējums. Vārdi, "simboli" aizšalc kā straume, gāžas kā ūdenskritums, neaizķeroties lasītāja apziņā, nekurp neaizvedot, neko nepasakot, vienīgi kopumā radot priekšstatu par kaut ko cēlu, varenu, skaistu, "ne no šīs pasaules". Tādējādi Eglīša dzeja demonstrē mākslas izredzētību, tās pacelšanos pāri ikdienībai, mākslas "pašpietiekamību", kurai nemaz nav nepieciešama "pūļa" līdzdalība un sapratne.

Savdabīgi ir arī Eglīša mēģinājumi dzejas leksikas atjaunināšanā. Viņš centies atdzīvīnāt senus vārdus, apvidvārdus. Tieši šīnī sfērā Eglītis ticis daudz izsmiets un kariķēts¹³, protams, ne gluži bez pamata.

*Tumšs kumurs, pārpildīts bailēm,
Smaržodams pār' aizgāja;
Uz dzedziedām kailām
Ne lāsītes neatstāja.*

Bet arī šādos gadījumos autora mērķis laikam gan ir – ietekmēt nevis ar konkrētās frāzes jēgu, bet ar emocionālajiem, uz intuitīvo, zemapziņas slāni vērštiem signāliem, radot iespaidu par kaut ko noslēpumainu, mistisku. Šie viņa panti ir "*kā no aizmirsta mīta pārpalikuši atlūžņi*".¹⁴

Eglīša dzejā, tāpat kā visā gadsimta sākuma dzejā, pastiprināta uzmanība pievērsta mīlestības notēlojumam. Un šīs intereses "slimīgums", "erotisms" vai "perversitāte", kuru apkaro kritika, ir tikai dziļākas, principiāli svarīgas parādības ārēja, mākslinieciski aprobežota izpausme. Modernistu pasaules skatījumā mīlestība ir dzīvības visaktīvākā forma, pati kvintesence. Milēt nozīmē dzīvot, un dzīvot – tas nozīmē turpināties jaunā dzīvībā. Tieši šis aspekts liek akcentēt romantisma ignorēto sensualitāti, pievēršot uzmanību kaislīgam, pat neapzinīgam un postošam mīlestības spēkam. Mīlestība kā dabas likums, kā nepārvarams spēks, kuru apzināties un nosaukt vārdā nozīmē vienkārši būt atklātam pašam pret sevi. Mīlestības sakralizācija tiek pārtraukta, to arī gluži vizuāli "noceļot no debesīm"] – gadsimta sākuma dzejā mīlestības tēma

saistīta galvenokārt ar zemes, nevis debesu sfēru tēliem (čūska, zalktis, ziedi, jūra, bezdibenis u. tml.). Eglīša dzejā jutekliskās pasaules aspekts mīlestības atveidojumā nav mākslinieciski apgūts, tajā pa lielākai daļai dominē epatāža; viņa dzejas jutekliskums mazāk ir organiska pasaules izjūtas daļa, vairāk spēle "uz publiku", priecājoties par skatītāju – "svētuļu" reakciju.

*Neticot apvijies. Krūts man tik karsta!
Pasaule dziļa un klusa kā nakts.
Nespēks un šaubas tik svētuļus tvarsta.
Acis mums zvīlo kā zalktim uz vakts.*

("Dionīsijas")

1912. gadā izdots krājums "Hippokrena. Jambi un lirika *in modo classico*" rāda, ka Eglīša dzejas ceļš iegājis klasicisma tradīcijas gultnē. Viņa liriskais "es" vairs neidentificē sevi ar stihisko kaislību dēmonu – uz to var paskatīties no malas, to var stilizēt – beļģu garā, vācu garā, Heines, tautasdziesmu, Pumpura garā utt. Šinī krājumā jaušama stoiciska, sentenciozi izteikta spēja pieņemt īstenību, samierināties ar tās nepilnībām un ideāla nesasniedzamību.

*Nekas virs zemes nava labs,
Jeb – labāk teiksim – viss ir vidējs;
Pat sasniegts ideāls tik kops,
Zem kura grimis purva bridējs.*

("Sentence 1.")

V. Eglītis bija ne tikai jaunu literāru ideju katalizators, bet arī jaunu talantu meklētājs un atbalstītājs. Gadsimta sākumā viņa uzmanības lokā nonāca E. Virza, V. Dambergs un FALLIJS (Konrāds Bullāns, 1877–1915). Biogrāfiskajā apcerē par Falliju, atskatoties uz gadsimta sākuma literāro procesu, Eglītis iezīmējis zināmu dekadences "stagnāciju" un Falliju kā tās kļiedētāju novatoru:

".. Fallijs bija izraudzījies par savu uzdevumu kaislību, atziņas un stila iztirzājumos nogrimušā demoniskā dekadansā ienest vairāk gaiša rakstura, gara, pašsavaldīšanās un dzīves gudribas. Dekadansa bohēmā viņš nāca iekšā ar pilsoniskiem pašcienības principiem un reliģiski mistiskajos, pa daļai vēl kristiāniskajos pārdzīvojumos pastrīpoja dabas, latvju daiņu un vispārhelēnisma principus."¹⁵

Šķiet gan, ka šis ir tipisks literāras pašrefleksijas gadījums, kad rakstnieks cita mākslinieka darbos meklē (un arī atrod) paša daiļradei

svarīgo, būtisko. Šis raksturojums drīzāk attiecināms uz paša Eglīša dzeju otrā krājuma tapšanas laikā, uz viņa centieniem sakausēt klasiskas formas "objektivitāti" ar nacionālās mentalitātes subjektīvo intimitāti.

Bet var piekrist Eglītim tajā ziņā, ka Fallijs kā parādība īsti neiederējās nevienā no gadsimta sākuma literāro interešu strāvām, kaut arī tieši Fallija vārds vēsturiski visciešāk saistīts ar dekadences jēdzienu. Acīmredzot to noteica viņa visai iespaidīgā parādīšanās literatūrā ar pirmo lielāko sacerējumu – 800 pantu garo satīru "Ziedoņa sapnis" (1901). Tas bija poētiski neveikls un pretenciozs mēģinājums H. Heines "Vāczemes" garā gāzt latviešu kultūras "vecos elkus", aprādot to nepievilcīgo niecību, un uz šīm drupām iezīmēt jauna kultūras laikmeta sākumu. Tomēr uzdevums, kuru sev bija uzvēlis Fallijs, nebija viņam pa spēkam. "Ziedoņa sapnis" kompromitēja viņu gan kā mākslinieku, gan kā pilsoni. Fallijam neizdevās aizsākt jaunu laikmetu latviešu rakstniecībā. Taču pretenzija uz to, nesaprasta pravieša loma neļāva turpmāk organiski un mierīgi nobriest viņa daiļrades principiem. Visu savu ne visai garo mūžu (38 gadi) Fallijs centās veidot savu oriģinālu mākslas pasauli, taču palika ceļā uz to. Viņš darbojās žanriski daudzveidīgi – rakstīja dzejoļus, poēmas, stāstus, lugas. 1906.–1908. gadā periodikā publicētas poēmas "Dēmons", "Tanheizers", "Tristāns un Izolde", "Lisabona"; 1904. gadā izdoti dzejoļu krājumi "Daile un spēks, un milzums", "Dziesmu leja un kalna gals", 1906. gadā – "Dziesmu svētki", "Prometejs un Dionīss". Fallija dzejā mijas nacionāli romantiskā tradīcijā veidoti patriotiski motīvi ar radikāla individuālisma patosu. Viņš mēģina būt filozofiski dziļdomīgs un intīmi lirisks. Sentimentāli iekrāsotai idillei līdzās – lakonisks, impresīvs dabas vērojums. Fallija dzejā modificēti klasiski mitoloģiski, literatūrvēsturiski un latviešu folkloras tēli un sižeti. Fallija dzejā varbūt visuzskatāmāk izpaužas gadsimta sākuma jaunās mākslas tapšanas "tehniskās" grūtības, tradīciju un novatorisma mijiedarbe un pretrunas.

Vērtējot dekadentisko dzeju, gadsimta sākuma kritika par nepieņemamu atzina ne tikai tās "dēmonismu" un "bezkaunību", bet arī grūtsirdību, dzīves pagurumu un pesimismu. Tieši pēdējās tendences ļāva runāt par pašu dekadenci kā regresīvu parādību. Kā rakstīja J. Jankavs: "*.. dekadentisms ir taisni apziņas panīkšanas un nespēka simbols un pagrimstošās dzīvības izpausmes forma.*"¹⁶ Intonatīvās tendences ir grūti aprēķināt, taču nenoliedzami, ka šī perioda dzejā gan elēģijas kā žanra lietojums, gan elēģisko intonāciju īpatsvars ir visai liels.¹⁷ Tomēr ir kāda būtiska atšķirība no iepriekšējā laika dzejas "tumšo" intonāciju lietojumā.

Modernisma literatūra par principiāli svarīgu atzina pasaules kompli-
cētības izpausmi mākslā. Viennozīmīgais, viegli uztveramais pasaules
modelis tika saskaldīts, akcentu liekot uz mainīgo, pretrunīgo. Līdz ar
to arī cilvēka jūtu dzīvē likumsakarīgi tika akcentētas tieši robežsituāci-
jas, šķietami nesavienojamu stāvokļu savienojums, labilas, svārstīgas
izjūtas. Nevis skumjais vai priecīgais, bet – skumji priecīgais. T. s. deka-
dentiskajā dzejā šādi stāvokļi uzskatāmi fiksēti vārd darināšanas līmenī –
"laimsāpes", "laimes šausmu mājiens", "pārmoku mīlība", "saldsāpes"
u. tml.

Daļā šī posma dzejas intonācija tomēr iekapsulējas monotonā sastin-
gumā, ekspluatējot vai nu vienīgi versmaino, pārvarīgi lepno patosu,
vai arī skumjo rezignāciju, kuras neizbēgami atribūti ir tumsa, kapi,
nāve un asaras. Starp šīm galējībām svārstās KĀRĻA JĒKABSONA
(Jakobsona, 1879–1946) dzeja krājumos "Uz aizlauzta zara" (1906) un
"Pie meža ezera" (1907), bet bezcerības un noguruma intonācijas jo īpaši
zīmīgas KĀRĻA KRŪZAS (1884–1960) krājumos "Zelta laipa" (1909) un
"Saltā namā" (1913). Tomēr jāpiebilst, ka K. Krūzas dzejas elēģiskais
intonējums nav tikai dekoratīvs; traģisma izjūta pārlicinoši izaug no
cilvēciskās nīcības, mūža nolemtības un bezspēcības apziņas, kuru nes-
silda mīlestība, otra cilvēka sapratne.

*Uz nezināmu mērķi miglā klīstot,
Kā dziļi slēptās domu dzelmēs rauti,
Mēs aizejam, cits citu nepazīstot,
Kur čalo drūmie izmisuma strauti...
Mēs dzirdam skaņas, tēlus nesaredzam,
Mēs saules laukus melnām ēnām sedzam –
Un, neziņu un mūža tumsu nīstot,
Mēs iznīkstam kā puķes – salnā vīstot.*

(“Izmisumā”, krājumā “Saltā namā”)

Sāpīga smeldze, laimes zaudējuma izjūta caurauž KĀRĻA ŠTRĀLA
(1880–1970) pirmo dzejoļu krājumu "Zirnekļa tīklā" (1910). Viņš mēdz
apvienot impresionistiski jūtīgu dabas vērojumu ar izlīdzinoši rezignētu
dzīves atziņu:

*Gaisa elpā brīvā
Vakars spārnus pleš,
Dziļi upes grīvā
Diena lāpu dzēš,*

Nošvirkst vieglā dzirkstī,
Nodziest atspīdums –
Tu, kas as' rās mirksti,
Tuvinājies mums!
Tumši-vēsā ēnā
Tālu mežs jau būs,
Mierinoši lēnā
Dziesmā zari zuz,
Remdēt dienas slāpes
Izpeld zvaigžņu siets –
Noliec tu ar sāpes,
Kā liek saules riets!

("Sauls riets")

Vairākkārt K. Štrāla dzejas raksturojumam kritikā izmantots romantisko "pasaules sāpju" jēdziens.¹⁸ Tomēr Štrāla dzejas iedabai baironis-kais vēriens nav īsti atbilstošs. Viņa dzejas sakarā drīzāk būtu jārunā par savdabīgu parādību – sāpju estetizāciju, kas raksturīga lielai daļai 20. gs. sākuma lirikas un ir viena no būtiskām laikmeta maiņas zīmēm poētiskajā domāšanā. Sairstot stingrajam binārās opozīcijas principam "labais – ļaunais", kas galvenokārt valda 19. gs. pasaules uztverē, zūd melnbaltais kontrasts, pasaules aina veidojas krāsaināka, kustīgāka, bet arī – nestabilāka. Atvadoties no ticības personības visspēcībai, laimei kā loģiskam saprātīgas, "pareizas" dzīves garantam, liriskais varonis nonāk "zaudētās paradīzes" pasaulē. Nedrošība, bailes, sāpes kļūst par pastāvīgu pavadoni. Bet, ja 19. gs. racionālisms novērtē sāpes kā negatīvu, traucējošu parādību un atrisinājumu saredz sāpju "atgrūšanā", vairoties no tām, mēģinot izbēgt, tad 20. gs. sākumā literārais varonis sāpju nevirās; viņš iet tām cauri kā šķīstīšanās ugunij. Vēl vairāk – lielā daļā lirikas tieši sāpes kļūst par dvēseles dziļuma ekvivalentu, spēja sāpes izdzīvot – par dvēseles skaistuma izpausmi. Laikmetu robeža ievēl plaisu dvēselē, un – nepārprotami – literatūras "nevainīgās bērības" laiks ir garām; ir garām laiks, kad tā bija "neievainota un stipra kā tiķko iz cepļa ņemta krūze, kuras glazūra nevienā vietā vēl nav iedauzīta" (K. Skalbe. "Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties"). Bēdas, sāpes, ciešanas tiek pieņemtas kā daļa no pasaules kārtības, ar tām jāmacās sadzīvot, tās nevar uzvarēt, vienīgi uzņemt sevī un ar kļu su pacietību pārkausēt. Šīs sāpes ir pazemīgo dvēseļu, "bālo zēnu", sirdsšķīsto ļaužu pavadones. Labā un ļaunā attiecības šī posma literatūrā komplicējas. Saglabājot

savu ētisko pamatkodolu, literatūra tomēr liberalizējas, kļūst "ieciētīgāka" pret netikumīgo, grēcīgo, maldīgo. Cilvēka garīgās eksistences spektrs paplašinās uz tumšo, sabiedrības normu neatzīto spektra daļu pusi. Šinī aspektā interesi izraisa t. s. nepretošanās jaunumam filozofija un Ļ. Tolstoja ideju ietekmes latviešu literatūrā. Krievu literatūrpētnieki vairākkārt dažādos aspektos salīdzinājuši Ļ. Tolstoja un F. Dostojevska paustās idejas un tieši F. Dostojevska darbos saskata šādu, arī latviešu literatūrai tuvu jaunuma "pārkausēšanas" jeb "izšķīdināšanas" principu.¹⁹

*Bet, ja tu man staru ceļu lemsi,
Es tev pateikšos, kā cilvēks var;
Un, ja tu man visus priekus ņemsi,
Es tev svētišu par sāpēm ar...*

(K. Štrāls)

Pesimismu kā jaunā laika pamatizteiksmi savā dzejā konsekventi realizē APSESDĒLS (īstajā vārdā Augusts Apsītis; 1880–1932). Viņa krājumos "Tumsā un tvanos", "Tālu vēl rīts" (abi 1905. g.), "Gurstot" (1907), "Smagas domas" (1912) rūgts pesimisms un sarkasms izriet galvenokārt no sociālās netaisnības apziņas. Šis sarkasms, raudzīšanās uz pasauli bez ilūzijām, labi saskatot pašu cilvēku rokām sajaukto, sabojāto, izpostīto, skaidri apzinoties visas cēloņsakarības un perspektīvu, – tā ir neliela, bet zīmīga un tradicionāla stīga latviešu dzejā. Tas ir E. Veidenbauma un E. Treimaņa-Zvārguļa tradīcijas turpinājums. (Pēdējo arī pats Apsesdēls atzina par savu dzejas skolotāju.) Ja pieņem, ka visu 20. gs. situāciju vistipiskāk raksturo ilūziju sabrukums, tad Apsesdēla dzeja ir šīs iezīmes kvintesence, kur tendence novesta līdz principiālai, galējai absolūti nepārvaramas bezcerības robežai. Cilvēks ir viens, neaizsargāts un bezspēcīgs "vienaldzīgās dzīves" priekšā, pasaulei nav nekādas daļas par to. Cilvēks atstāts viens savās mokās un mūžīgā cīņā ar apstākļu varu, ar svešo, naidīgo spēku pasauli.

*Pat pekle nespēj izdomāt
Ko briesmīgāku vairs kā viss šis laiks!
Viss gaiss ir pilns kaut kā tik ļoti,
Kaut ko kā baidies, ko kā gaidi,
Viss šķiet tik saprotams, un tomēr nesaproti
Un nezini, vai smiekli plūst vai vaidi.*

("Smagas domas", 1912)

Apsesdēla dzejā īpaši zīmīgs motīvs, kas vairākkārt atkārtojas, – dievu slepkavība. Tiek gāzti viltus elki, grūst ticība, ideāli, svētumi, un reizē – ir grūti samierināties ar tukšumu, kas paliek gāzto dievu vietā.

*Bija tev dievi,
Bija debesis...
Satrieci viņus,
Sagāzi viņas –
Tik zeme un pats tu vēl palicis...
Bet debesi klāj sagrauzto debesu draža,
Dievu nāve uz tavu apziņu guļ...*

("Smagas domas", 1912)

Apsesdēla izteiksme ir ekspresīva, lakoniska, raksturīgs verbu intensīvs lietojums, neregulāra panta forma, verlibrs. Apsesdēls ir viens no formas novatoriem 20. gs. sākuma dzejā.

Interesanti, ka formas novatorisms ne katrreiz nes līdzīgu apziņas novatorismu. Respektīvi, dzejas formai nereti ir visai savdabīga loma – tā tiek izmantota uzskatāmai tradīcijas un "vecu elku" gāšanas demonstrācijai. Formas maiņa ir šķietami vienkāršākais ceļš uz jaunu izteiksmību, jaunu domāšanu. Jo īpaši dzejā, kura ir žanrs ar vissemantiskāko formu. Ne tikai 20. gs. sākuma topošais modernisms, bet arī klasiskais 19. gs. romantisms mēģināja atsvabināties no formas "žņaugiem", uzskatot, ka kanoniskas, striktas formas apspiež un ierobežo dzejnieka fantāziju, ka dzeja ar atskaņām ir mākslīga, bet īstas jūtas, iedvesmu un spēcīgu kaislību var izteikt tikai brīvā, pantmēra un atskaņu neiegrožotā formā. Šī uzskata piekritējs 20. gs. sākumā ir arī JĀNIS AKURATERS (1876–1937). Krājumos "Ziemeļos" (1906), "Bez svētnīcas" (1907), "Astras" (1909), "Sirds varā" (1911) viņš izpaužas kā klasiskā tipa romantiķis, saglabājot tam raksturīgo individa heroizāciju, hipertrofēto pašapziņu iepretī apkārtējās pasaules niecībai. Lepnums un nicinājums – dominējošas izjūtas Akuratera šī posma dzejā. Romantisma klasiskais pretstatījums – garīgais/materiālais Akuratera dzejā izpaužas maksimālistiski sakāpināti. Garīgo, pozitīvo vērtību pasaules tēlu galeriju veido kalni, zvaigznes, debess, saule, gaisma, skaistums, dzīvība. Materiālo pasauli – migla, zeme, nakts, nāve, tumsa, nebrīve. Šinī ziņā Akurateru neskar jaunā poētiskā domāšana, tās izmaiņas vērtību sistēmā, kuras vērojamas t. s. dekadentisko dzejnieku darbos. Akuraters paliek konsekvents klasiski romantiskās kontrastainās pasaules ainas zīmētājs un tādējādi pasaules izjūtā – savdabīgs 19. gs. domāšanas recidīvs.

Garīgās substances pasaule – tā ir ideāls, to neinteresē "zemā" materiālā sfēra, vēl jo mazāk – jutekliskā.

Migla paceļas augstāk un aizsedz mūsu ceļus, tumsa it kā tikls satin mūs; nakts un šaubas gulstas dvēselē; krūtis apkūst, un kājas pagurst, un mēs dusam uz akmeņu klints, vieni starp debesi un zemi, un no lejas šalc salti vārdi: Mirt jums tuksnesī, jūs neprātīgie!

Bet mēs ejam pret kalnu. Mūsu dvēselē prieks par to, ka mēs esam vieni, un prieks par nogurumu: mēs esam kā bērni, pilni ticības uz saviem spēkiem, bez rūpēm un asarām... Tur, uz brīvo tāli, tur, uz augšu!

("Pret kalnu")

Šis ir viens no Akuratera bieži lietotās robežformas – dzejas prozā – paraugiem. Literatūrzinātniece J. Kursīte atzīst, ka J. Akuraters ir "viens no drosmīgākajiem formas reformatoriem" šī posma dzejā, it īpaši pirmajos divos krājumos.²⁰ Bet Akuratera dzejas īpatnību, tās raksturu veido paradoksālais kontrasts starp inovācijām dzejas formā un tradicionālīti tēlu sistēmā, pasaules izjūtā.

*Augstam kā Ziemeļu zvaigzne būt,
Mīlēt tik likteni savu,
Pašam gērbt karaļa drēbes sev,
Lēto nicinot slavu.*

*Dzīvi saukt ligavu šodien un rīt,
Nemīlēt cilvēku ejas.
Sārtmeltnas rozes vainagā vīt,
Smieties, sātans kā smejas.*

*Dvēseles atvaros pārles sev mest,
Klusēt par sāpēm un rētām,
Vientuļam sēras un gaviles nest –
Tas ceļš tev, izredzētam.*

("Izredzētam")

Turklāt jāpiemin Akuratera loma dzejas procesa aktivizēšanā – viņš ir viens no ražīgākajiem un kaismīgākajiem polemistiem, apspriežot dzejas uzdevumus, tās jauno lomu, rakstnieka vietu sabiedrībā. Vairākos avotos tieši Akuraters minēts kā "Dzelmē" publicētā t. s. dekadentu manifesta teksta autors. Nenoliedzami Akurateram piemīt publicista dotības un – varbūt vairāk nekā jebkuram citam šīnī laikā – mākslinieku vienotības izjūta, kolektivismā apziņa jeb – citiem vārdiem – "frontes

līnijas" asa izjūta. Vienā pusē ir aizejošais gadsimts un pragmatiskā, socioloģiskā kritika ar savām utilitārajām prasībām, otrā – jaunas, brīvas personības, spēcīgu individualitāšu laiks. Asi Akuraters izjūt mākslinieka misijas apziņu un asi pārdzīvo arī vienotības ilūzijas sabrukumu, kad domubiedri, kas pulcējās ap "Dzelmi", "Kāviem", parakstījuši manifestu, aiziet katrs savu ceļu, izšķiras. Vēl 1909. gadā viņš mēģina organizēt, noturēt jau faktiski neesošo vienotību. Vēstulē V. Eglītim 26. oktobrī Akuraters raksta par plānoto pirmo "dekadentu" vakaru Ķēniņu zālē. Lasīs Bārda, Jaunsudrabiņš, Skalbe. "*Tagad laikam vairs nepārtrauksim šos priekšlasījumus.*"²¹ Bet nekādu "dekadentu" priekšlasījumu nav, ir tikai "parasti" rakstnieku vakari, atsakoties no mēģinājuma turēties pie vienotas deklarācijas.

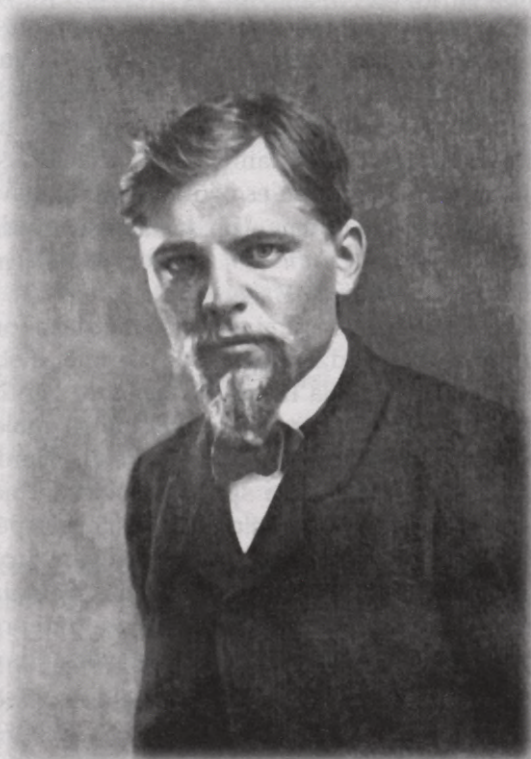
Izjūtā un izteiksmē tuva Akurateram ir ASPAZIJAS (1865–1943) dzeja. Tomēr vienlaikus tas ir arī pārejas posms viņas daiļradē. "Saulains stūrītis" (1910) un "Ziedu klēpis" (1911) vēl glabā "Sarkano puķu" (1897) romantisma nonkonformismu, bet tomēr – vairs tikai kā atmiņu, kā "zaudētās paradīzes" talismanu atgādinājumam – cik kādreiz pasaule bija skaidra, vienkārša, nesplosīta. Šī posma krājumos Aspazija saglabā divu pretpolu opozīciju, ietverot tos raksturīgos tēlos – pretstatos, kur uzsvērts kontrasts starp labo un ļauno, pasīvo un aktīvo, realitāti un ideālu. Bet, līdzīgi Akurateram, polifonija ienāk Aspazijas dzejas formas veidojumā un nevis pasaules izjūtā, mēģinot atsvabināties no klasicistiska tipa viengabalainības. "Ziedu klēpja" ievadā Aspazija raksta, ka te iespējams atrast "*.. ziedus gan cietā formas vaiņagā savītus, gan arī vaļīgi karājošos, kā nu manai fantāzijai ir patīcis rotāties*". Asimetrijas iespaidu Aspazijas dzejā rada ne tikai pārejošo metrisko formu lietojums, bet arī izkārtojums – blakusdzejoļi gandrīz vienmēr ir strofiski atšķirīgi.

Ir šķietama, formāla līdzība klasiskā romantisma un modernisma pasaules ainā – abos gadījumos individuālais, subjektīvais ir šīs pasaules centrā, veido dominanti. Taču tam ir pretēji cēloņi. Romantismā – indivīda pašapziņa, ticība viņa spējai pārveidot objektīvo pasauli, toties modernistu subjektīvisma cēlonis ir neticība iespējai izzināt vai – vēl jo mazāk – mainīt ārējo pasauli, tādēļ vienīgais drošais pamats ir pašaušanās uz savu subjektīvo izjūtu. Aspazijas "Saulains stūrītis" un "Ziedu klēpis" rāda šo divu dažādo, būtībā diametrāli pretējo "subjektīvismu" mijiedarbi, pārkļāšanos, konversiju. Pievēršanos detaļai, niansei, atsevišķajam, impresīvi mozaikveidīgam tēlojumam pastiprina arī garīgās krīzes apstākļi, kurus rada Aspazijas dzīve trimdā, atrautība no tuviniekiem un dzimtenes. Būdamā fiziski izolēta, Aspazija nespēj pārcirst

arī garīgas izolētības sajūtu. Viss drošais, dārgais, vitāli nepieciešamais ir palicis tur – "sapņu tālumā", kur var atkal nonākt, vienīgi iegremdējoties savu subjektīvo izjūtu pasaulē.

Starp tiem, kas parakstīja dekadentu manifestu, bija arī KĀRLIS SKALBE (1879–1945). Tas var likties literatūrvēsturisks paradokss, jo dzejā Skalbe ir konsekvents tradicionālists. Taču Skalbes gadījumā spilgti izpaužas gadsimta sākuma literatūras sinkrētisms – diferenciacija notiek poētisko tipu, nevis žanru līmenī, tādēļ jaunās, būtiski svarīgās literārās parādības bieži vien nav raksturojamas un izprotamas viena žanra robežās – tās attīstās visā literārajā telpā, katalizējoties no personības attiecībām ar laikmetu. Personības, kas ienāk gadsimta sākuma literatūrā, ne tik daudz vēlas būt dzejnieki vai prozaiķi (labi amata pratēji), cik noskaidrot eksistenciāli svarīgus jautājumus un mākslas līdzekļiem nest cilvēka garīgo renesansi. Skalbes pirmajos darbos tieši

*Kārlis
Skalbe*

garīgas šaurības, apspiestības izjūta ir ļoti asa, un neapmierinātība ar šo šaurību, alkas pēc plašuma un brīvas elpas ir viņa mākslinieciskās pašizpaušmes dzenulis. Pirmajos krājumos ("Cietumnieka sapņi", 1902; "Kad ābeles zied", 1904) dominē sentimentālisma tradīcija un zināms poētisks naivums. Tikai pamazām no šīs čaulas raisās patstāvīgs talants. Ka tas nav gluži neapzinīgs process, liecina Skalbes recenzijā par Raiņa "Tālas noskaņas zilā vakarā" teiktais: "Rainis nelieto daudz vārdu: viņa māksla ir ietvert vienā pašā vārdā veselu pasauli. Dažs viņa vārds līdzinās satītam audekla gabalam. Pavirši paskatoties, tur neredzi nekā, bet sāk interesēties, tin vaļā, un tu ieraugi lielisku gleznu."

Būtībā Skalbe te formulējis pats savu poētiskās izteiksmes ideālu. "Nelieto daudz vārdu" un "glezna", kas paveras, "attinot" vārdu audeklu, – tie ir Skalbes dzejas uzbūves pamatelementi. Lakonisms attiecināms arī uz viņa emocionālo izpaušmi – jūtas netiek skaļi deklarētas, tās it kā dūrē sažņaugtas, slāpētas, bet var pārsteigt ar pēkšņi atklātu dziļumu un spēku. Skalbes jūtu izpaušmei raksturīgs tradicionālais dabas paralēlisma izmantojums. Bet tieši tas, ka šis paralēlisms (Skalbem visbiežāk – mežs, koki) it kā jau dzejas tradīcijā emocionāli noplicināts, zaudējis iedarbīgumu, rada fonu, uz kura viena maza, bet absolūti precīzi atrasta detaļa var radīt atklāsmi, satricinājumu.

*Pie egles mežā apstājos,
Pie mēmā koka piespiedos.
Mežs šalca it kā miegā.
Zem eglēm jaunā sniegā
Bij kāda putna pēdas.
Tik vientuļas
Bij manas bēdas.*

("Mežā")

Skatījums uz dabu Skalbes dzejā nav tikai estētiska objekta aplūkojums – jaušamas dziļas, organiskas, vitāli svarīgas saistības klātbūtne. Savu dabas izjūtu Skalbe raksturo kādā vēstulē no cietuma sievai Lizetei 1912. gada 4. jūnijā:

"Vai starp cilvēku un dabu ir tikai tīri fizisks sakars? Vai daba pati nav dzīva dvēsele, ja lietus var raudāt kā bērns un vējš kunkstēt kā cilvēks? Es domāju, ka tā nav tikai frāze vien. Kā tad jūras smiltis līdz beidzamam riņķītim nospiežas viļņu zīmes, ūdens pārejošie ritmi, to pašu var redzēt augšā mākonos, kurus sagrambojis vējš... Varbūt tāpat tie neredzamie dvēseles spēki, kas iziet no mums, dara iespaidu uz dabu, kā vēja neredzamie ritmi uz jūrmalas

smilti un mākoņiem. Un varbūt, ka vējš arī iznēsā cilvēku nopūtas, cilvēku skumju un prieku tēlus tāpat kā to brīnišķo puķu veidus, kuras ledū nospiežas uz loga."

Jūtas, kuru izteiksmei Skalbe izmanto dabas impresijas, nekad netop jutekliskas. Tas Skalbi būtiski šķir no viņa laikabiedriem – modernistiem. Skalbes dzejā kaislība eksistē garīgajā sfērā. Šinī sfērā Skalbem netrūkst dinamikas un spraiguma, arī zināmas pārgalvības. Konceptuāli nozīmīgajā pasakā "Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties" (1904) iekodētā brīvības mīlestība un alkas pēc garīga piepildījuma jūtu intensitātes ziņā ir adekvātas E. Virzas "Biķera" pārdzīvojumam, tikai citā toņkārtā transponētas. Krājumi "Zemes dūmos" (1906), "Veļu laikā" (1907), "Emigranta dziesmas" (1909), "Sirds un saule" (1910), "Sapņi un teikas" (1912), "Daugavas viļņi" (1918) rāda ne tikai talanta attīstību, bet arī laimes ideāla transformāciju, mēģinājumu rast izlīdzinātu, harmonisku eksistenci, nepiepildāmās lieluma alkas kompensējot ar ikdienišķā, mirklīgā skaistuma vērtības apjausmu. Spēcīgākais šinī posmā un pats skarbākais, nesaudzīgākais visā Skalbes daiļradē ir krājums "Emigranta dziesmas" (1909). Faktiski tieši trimda padara Skalbi par dzejnieku un piešķir dziļumu viņa vienkāršajai izteiksmei, skumji traģisku zemstrāvu arī lielākajai daļai šķietami idillisko tēlojumu. "Emigranta dziesmās" ilgas pēc gara brīvības konkretizējušās ilgās pēc **tautas** brīvības. Skalbem tipiska ir tēlu un motīvu atkārtošānās, variēšanās, sabalsošanās dzejā, pasakās, tēlojumos. Tādējādi darbojas it kā viņa paša daiļrades kods, kas dod papildimpulsu, izgaismo un paplašina kāda konkrēta dzejāja iedarbības lauku. Tā dzejolī "Gaidi!" nepārprotami ienāk "Ziemeļmeitas" semantiskās alūzijas –

*Gaidi, gaidi, tauta!
Klusi ceļas kuģis no krasta,
Un klusi vēji zēģelēs dveš.
Gaidi, gaidi, tauta!
Kad ēnās slēgtie vadoņu pulki,
Apraktās nākotnes tulki
Vērs varā kaltus vakara vārtus,
Kārs debesu palodās vainagus sārtus,
Kad rīti ar vakariem satiksies,
Ar dzīviem mirušie apkampies.*

Ekspresīvs, gaismēnās kontrastains, šis krājums ir kā pēdējais sveiciens 1905. gada revolūcijai un tās upuriem –

*Gars, kas caur miglu laužas!
Redzu miglas plato delnu,
Kas atspieda, dūmoja, mocīja melnu
Pieri, pār kuru mākoņi krīt.
Saules stīpiņa glaužas –
Gars, kas caur miglu laužas!*

Vēlāk Skalbes sociālā aktivitāte pamazām no dzejas lauka aizplūst. Tā realizējas Skalbes sabiedriskajā darbībā, viņa "Mazajās piezīmēs", dzejai atstājot mirkļa noskaņu pēdas, neizslīpētu, neatsijātu ikdienas plūduma pierakstu.

Personības un sabiedrības attiecības, indivīda brīvība un tiesības uz savas individualitātes (patības) izkopšanu un izpausmi – tā ir tiešo un netiešo polemiku centrālā ass gadsimta sākuma literatūrā. Šādā aspektā RAIŅA (1865–1929) dzeja ir savam laikmetam piederīga, garīgajos meklējumos tuva. Tomēr ceļš, kuru aiziet Rainis, ir atšķirīgs, un, noliekot līdzās, teiksim, Fallija, Viktora Eglīša un Raiņa šī posma dzeju, tās šķiet nesalīdzināmi tālas pasaules. Jautājums par personības un sabiedrības attiecībām Rainim nav jautājums par dominanti, viņš to padziļina līdz dialektiskas sintēzes līmenim. Jau ģimnāzijas gados viņš ir analizējis sevi, svēris savas spējas, izsāpējis nevarības, mazdūšības brīžus. Viņš ir meklējis iespējamību, kā, attīstot individualitāti, personisko brīvību saskaņot ar sabiedrības vajadzībām; un kāds vispār cilvēka uzdevums, kāds viņa pienākums pret pasauli, kāds – pret sevi pašu. Uz to nav vienas vienīgas pareizās atbildes. Visa Raiņa dzeja ir šādas atbildes meklējumu ceļš, kurā sāpju, vientulības un strupceļa apziņas ir vairāk, nekā varbūt izlasāms formāli stoiciskajos, aforistiski pamācošajos poētiskajos atzinumos. Kastaņolas trimdā tapušās "Klusā grāmata" (1909), "Ave sol!" (1910), "Tie, kas neaizmirst" (1911), "Gals un sākums" (1912) ir spilgtas intelektuālas dzejas grāmatas. Arī šinī ziņā Rainis atrodas savrup no laikmeta pamattraumes, kurā dominē juteklisks, emocionāls, impulsīvs pasaules tvērums. Raiņa dzeja top kā izsvērti racionāla konstrukcija, kā celtne – miniatūrs Visuma modelis, kurā dzejnieks pirmām kārtām meklē likumsakarīgu sistēmu. Poēmā "Ave sol!" saule (dzīvība) ir pastāvīgā saistībā un cīņā ar tumsu (iznīcību). Mainot skatupunktu, tiek radīts telpiskums un perspektīva – saule atmodina augus, visu dzīvo radību, saule apgaismo kalnu virsotnes, un visbeidzot –

*Balti kvēloša stāv saule;
Zilā gaisa autā tītu,
Zemī skauj ar zelta rokām.*

Šī kosmiskā aina tālākajās rindās detalizējas un gandrīz zinātniskā terminoloģijā apraksta Visuma uzbūvi –

*Cilvēks noguris iet dusēt,
Šķiet, ka saule aizgājusi.
Mēness zemei aiziet priekšā –
Šķiet, ka saule aptumšota,
Mēness – smilts un zeme – zirnīts,
Kā tie sauli aptumšotu?*

Ar interesi par vispārīgo un likumsakarīgo, iespējams, izskaidrojams lielais abstrakto jēdzienu īpatsvars Raiņa dzejā. Vizuāli viņa veidotie tēli ir grūti priekšstatāmi, tie nav pārdzīvojami, izjūtami, bet gan izdomājami. "Tie, kas neaizmirst" dažās lappusēs atrodam – dzimtene, cilvēce, lielums, augstums, dziļums, brālība, šķiras, sugas, tautas, ideja, pasaule, laime. Līdzīgi daļai dekadentiskas ievirzes dzejas, abstrakciju blīvums kopumā veido "pārļaicības" iespaidu, kādas svešādas, neapdzīvotas, aukstas pasaules elpu. Bet tas ir Raiņa apzināti izvēlēts ceļš, viņa izpratne par jauna stila dzeju. 1907. gada dienasgrāmatā, sākot darbu pie krājuma "Gals un sākums", viņš raksta, ka tas būs "bez laika, bez apkārtnes, bez apstākļiem un paskaidrojuma – abstrakta dzīve un dzeja, liela atpūšanās, lielas pārciestas sāpes". J. Kursīte, pētot Raiņa dzejas poētiku,²² secina, ka viņa izteiksmes formu maiņām raksturīgs cikliskums – asimetrisko formas elementu dominanti nomaina simetriskās formas. Pēdējās īpaši raksturīgas krājumam "Gals un sākums". Strofiskā dzeja vispār un stingro strofisko formu dzeja ir tas veidnis, kas jau daļēji ietver "informāciju". Tas piespiež poētisko izteiksmi koncentrēties, disciplinēties. Taču arī viena krājuma ietvaros Rainis variē strofisko un metrisko kārtojumu, līdz ar to tuvinot dzeju runas vai domu plūdumam. "Gals un sākums" tādējādi ir ne tikai atsevišķās nodaļās, bet arī kopumā vienots veselums (tādēļ varbūt to precīzāk dēvēt par dzeju, nevis dzejoļu krājumu). Papildus sasaistei izmantots caurviju motīvs ar "ritu" – "Es ritu, līdzī ritu", "Es ritu, pretī ritu" u. tml.

Tieksme pēc lielām dimensijām, plaša atvērta un filozofiska dziļuma "Galā un sākumā" mijas ar retiem tuvplāniem – maziem ikdienišķu konkrētību mirkļiem –

*Līdz pat vēlai priekšpusdienai
Vēl uz pļavas liela rasa,
Kamenes, kas medu lasa,
Nau vēl iznākušas klajā.*

Vai – vēl jo retāk, kā slēpjoties, kā sargājot pašu intīmāko, tomēr tiek pierakstīta emocionālā izjūta:

*Vēl dabas labās, maigās rokas
Nau paguvušas noņemt man
No dvēšles smago segu mokas;
Sirdsstīgas atslābušas skan.*

*Bet katris skaistais saules skats
Vēl aizklusušo sirdi stīgo,
Jau klusu skan,
Jau slepu sāpes pašas līgo,
Trīs trauklā kokle līdz – es pats.*

Daudzi dzejoļi krājumā saistīti tēzes un antitēzes vai jautājuma un atbildes formā. Arī iepriekš citētajam varam rast līdzinieku – stoicisku pamācību sev pašam:

*Noguris patveries dabā,
Bet stipram i tad tev ir jābūt.*

*Daba tev nespēj būt draugs,
Draugs sevim esi viens pats.*

Dzeju uztverot kā savu misiju, kā likteņa liktu pienākumu, Rainis pie tās **strādā**. Varbūt arī tāpēc, ka vēlu sācis, varbūt divu trimdu atnes-tās vientulības dēļ, bet viņa dzejā manāms saspringts darbs – meklējot, darinot vārdu, slīpējot formu, risinot domu, dialogu ar sevi un lasītāju. Tomēr pastāvīgi ir klāt arī izjūta par savu nesaderību ar laiku. "Sliek-snis", "viņpus", "aiz vārtiem" – tie ir tēli, kas raksturo šo izjūtu.

Pasaules izjūtā līdzīga Veidenbauma un Apsesdēla tradīcijai ir AUGUSTA BRAČA (1880–1967) dzeja. Tā ir kritiska attiecībā pret dzīves jēgu, skaistumu, cerībām. Tā apliecina vienīgo neapstrīdamo šīs pasaules parādību – iznīcību. A. Bračs ticis dēvēts par lielāko pesimistu 20. gs. latviešu rakstniecībā (K. Egle). Viņa krājumos "Domas pusnaktī" (1913) un "Drupas" (1914) tumšā tonalitātē tiek zīmēti arī lirikā tradicionāli gaiši tēli – bērni, pavasaris, saule.

*Akmens es neesmu:
Saulē vējš pīšļus noslaucītu.*

Melna zeme es tīrumā:

Netīrs prieka nemierā.

Zeme, kad saule smej,

Vējā kā netīri putekļi dej.

Nesaudzīga pašanalīze atklāj arī liriskā varoņa ēnas puses – maziskumu, savtīgumu, glēvumu. Līdz ar to indivīds saderīgi iekļaujas šinī pasaules ainā, jo ir tai organiski piederīgs, ir tās "produkts". Tieši šis skatījums padara neiespējamu jebkādas cerības eksistenci, jo A. Brača dzejā cilvēks ne kā indivīds, ne kā sociāla būtne nav spējīgs ietekmēt realitāti. Viņam nav vērtības. Ar to A. Brača dzeja principiāli atšķiras no citu laikabiedru dzejas – viņš ir totāla pesimisma apoloģēts. Tuva cilvēka (līgavas) zaudējums, kas impulsējis A. Brača dzeju, satuvina mīlestības un nāves tēlus – viņa mīlotā ir mirusi, tātad – viņa mīlestība ir nāve.

*Es tavu kaula pieri
Ar rozēm pušķojis
Un mēmās pusnakts stundās
Tavis ilgās gaidījis.
Tavu acu tukšās bedres
Bij ceļa zvaigzne man;
Tavam trūdu dvašas skūpstam
Man vienmēr vēl dziesma skan!
Sen tvīkstu kāzu naktī
Tev auksto roku glaust!
Kā bālu pureņu ziedu
Plūc mani pie krūts sev spraupt!*

("Nāvei")

Interesanti, ka mīlestība un nāve 20. gs. sākuma literatūrā (kultūrā vispār) kļūst par galvenajiem cilvēka eksistences un izpratnes parametriem. Un "intuīcija par mīlestības un nāves vienotību kļūst par šīs kultūras invariantu"²³.

A. Brača dzejas pamats ir atziņa, prātula; no metaforiskas tēlainības viņš apzināti atteicies un intelektuālās dzejas priekšrocības mēģina pamatot diskusijā ar F. Bārdū (1915. g.). Jāpiemin arī, ka A. Bračs ir viens no pirmajiem literatūras teorijas grāmatu autoriem Latvijā ("Rakstniecības teorija", 1905–1906; "Īsa rakstniecības mācība", 1921).

Savdabīgu strāvu veido rakstnieki, kurus varētu dēvēt par ja un k l a s i ķ i e m, lai gan šis termins, tāpat kā d e k a d e n c e, latviešu literatūrā nav lietojams klasiskā izpratnē un bez atrunām. Būtībā jaunklasīķu augsne tāpat ir laikmetu maiņas, vēsturiskas robežšķirtnes un krīzes izjūta, kas literatūrā izpaužas eksplozīva eksperimenta, *enfant terrible* veidā. Jaunklasīķi katalizējas no šīs vides tāpat kā dekadenti,

bet noliedz viņu ekstrēmismu, topot par "labi audzinātiem" dekadentiem. Spilgtākais piemērs – Viktors Eglītis, kas 1907. gadā "piedzimst" kā dekadents, bet jau 1910. gadā raksta:

*"Jāatzīstas tomēr, ka ne domu daudzums un dziļums, ne iedvesmes tīrība un spēks, ne dabas un dzīves novērošana un nacionālas jušanas un valodas elementi neko vēl nelīdz, ja pantam trūkst formālas pilnības, kura tad vienīgā pelna mākslas nosaukumu."*²⁴

Bet jaunklasīķu galvenais teorētiķis ATIS ĶENIŅŠ (arī Ķēniņš; 1874–1961) "Zalkša" 1908. gada 1. numura ievadā rakstīja:

"Vieni nostāda par dieviņu savu negatīvo, sīciņo "Es", .. otrie ziedo mākslu politikas elkam. Cik vieniem trūkst tiešamības un ētikas, tik otriem trūkst estētiskas sajūtas; bet ekstrēmi var mākslā ierosināt, ne radīt; ekstrēmi nevar pastāvēt, tie ir pārejoša parādība; māksla pati ir "zelta vidus ceļš"."

A. Ķeniņa krājums "Potrimpa zemē" (1914) mēģina radīt klasicismam tuvu pasaules ainu – samērīgu, gaišu, emocionāli izsvērtu. Kompozicionāli krājumu vieno gadalaiku cikls no pavasara līdz ziemai, kurā netiek izjaukta šo gadalaiku tradicionālā semantika. A. Ķeniņa (un citu jaunklasīķu) dzejā tas ir principiāli – uzsvērt tradicionālā (kompozicionāli, semantiski, emocionāli) vērtību. Ļoti straujā gadsimta sākuma lirikas procesā tā jau atkal ir jauna netradicionalitāte, savdabīga antitēze dekadences ārdītājas, disharmonijas tradīcijai. Kā atblāzma no klasiskā kanona – antikās pasaules – A. Ķeniņa dzejā parādās latviskā "olimpa" restaurācijas mēģinājums. Bet no dekadentiem patapinātās verbālās mežģīnes (zil-vijolīte, septiņ-sārti, rīdu raidu zaiganā u. tml.) kalpo tikai, lai vēlreiz uzsvērtu šīs samērīgās, dievišķi iekārtotās pasaules skaistumu. Vistālāk no dekadentiskās tradīcijas ir A. Ķeniņa mīlestības tēlojums. Tēlu izveidē dominē sakrālās pasaules tuvums.

*Mana elpa uz tevi
Kā vīraks lai plūst;*

*Glāstu tavas mīļās rokas,
Skūpsts mans – saules rieta stars,
Grib vēl tavu galvu svētīt
Siltais, sārtais mīlas gars.*

Vai arī mīlestībai tiek piešķirts bērna nevainīgās mīlestības rakurs, un, šādā leksikā ietverta, zūd, tiek atcelta mīlestības jutekliskas uztveres iespēja.

*Klāj siltās krūtīs
Balts ziedu sniegs;
Tās paijāt un glāstīt
Mans ziedoņa prieks.*

Apzināti klasikas formas izkopšanas ceļu iet arī VALDEMĀRS DAMBERGS (1886–1960). Grāmatā "XX gadsimtenis latviešu rakstniecībā" (R., 1932) viņš par gadsimta sākuma jaunās literatūras būtiskākajām iezīmēm atzina "aleksandriski izsmalcinātu daiļuma meklēšanu" un "nepārtrauktu melodisku plūdumu". Šis vērojums, kā tas bieži mēdz būt, ir pašrefleksija un vistiešāk raksturo tieši V. Damberga dzeju. Krājumos "Zīmējumi" (1907) un "Bareljefi" (1910) V. Dambergs patiešām sasniedz apbrīnojamu formas izsmalcinātību, kas tomēr netop par slogu domas vieglam, dzidram plūdamam.

*Lēns gurdenums. Un aizmirstības roka
Tik smagi man uz sirdi noguļas;
Un dzīves puķes tālēs stiebrus loka
Kā senās bērnu dienu rotaļās.
Man sirdī kā no atzīšanas koka
Irst piebriedušo sapņu noskaņas.
Lēns gurdenums. Un nodziestošās liesmās
Skan vientulības dzidri klusās dziesmas.*

("Oktave")

Arī V. Damberga dzejā dominē dvēsele – sirds ēteriskais substrāts, kurai ar juteklisko zemes dzīvi nav nekāda sakara. Jutekliskais ir pārāk sīks, īslaicīgs, tātad – nav dzejas vērts. Jaunklasiķu estētiskā dominē monumentālais, mūžīgais, likumsakarīgais. Svešas šinī tradīcijā ir arī emocionālas pārmērības; viss – sāpes, laime, skumjas, prieks – pārvilkts it kā ar rēnu mieru. Šo iespaidu panāk atskaņu un ritma "groži", kas nogludina un izlīdzina jebkuru satraukumu.

*Perlamutra bālga jūra,
Rimstot viļņu troksnis gaist,
Un kā tāla zelta bura
Saules zelta spīdums kaist.*

*Tāles baltos ceriņziedos
Balta migla tāles tin.
(Bet kas tev, sirds, mieru iedos,
Kas lai zin, kas to lai zin?)*

("Jūra")

Krājums "Dvēseles ritmi" (1921) ir šī ceļa turpinājums, pastiprinoties elēģiskām noskaņām. V. Dambergs sasniedz absolūti perfektu formu, kuras veidnē pulsē rāma, bet dziļa apjēgsme. Cilvēka skats it kā atraujas no sevis, no zemes, paceļas augšup, Visumā, aptver pasaules kārtību, "ievieto" sevi tajā, pakļauj sevi tai un tad atrod mierinājumu šinī kārtībā.

*Arvienu mīļš ir manim rudens vēsums,
Kad lapas dzeltenas sāk klusi birt,
Un garo, kūp zem arkla svaigais plēsums,*

*Viss dabā iesāk rimt un klusi mirt.
Cik dabu sajūtu šai laikā lielu,
Cik skaidri likumus, kas audiem irt*

*Liek, pārveidojot apkārtējo vielu,
Tai maiņai mūžīgai, ko vēro prāts
Un kura iet it kā pa riņķa ielu.*

("Rudens tercines")

FRICIS BĀRDA (1880–1919) ir viens no filozofiski izglītotākajiem gadsimta sākuma latviešu dzejniekiem. Vīnē pavadītais studiju gads dod bagātīgu garīgu uzkrājumu un rosina teorētiski skaidrot un pētīt laikmeta garīgos strāvumus. Nozīmīgs ir viņa priekšlasījums "Romantisms kā mākslas un pasaules uzskata centrālproblēms" (1909, 1910; pilnībā publicēts žurnālā "Vaiņags" 1920. g.).

Romantisma personības koncepcijai raksturīgo dvēseles duālismu – materiālās un garīgās pasaules pretstatu – Bārda tiecās līdzsvarot, sakausējot jaunā poētiskā domāšanā. Minētajā priekšlasījumā dzejnieks formulēja romantiķi kā cilvēku, "kas zemi nenolād, bet pazīst arī debesis, grib palikt tām uzticīgs un cieš viņu dēļ; kas prātu nenoliedz, bet pazīst arī to, kur beidzas loģika". Bārdas dzejoļu krājumi "Zemes dēls" (1911) un "Dziesmas un lūgšanas Dzīvības kokam" (1923) ir spilgti latviešu neoromantisma izpaudumi. Bārdas dzejas cilvēka dimensijas iezīmē divi viņam tipiski kontrasttēli – zeme un zvaigznes. Kā cilvēka skatiens paceļas augšup un, no ikdienas atpūšoties, pakavējas debesīs, lai atkal atkristu atpakaļ, tā Bārdas dzejas tēli cikliski met lokus no zemes uz zvaigznēm un atkal atpakaļ. Viņa mīlestība spēj aptvert visu, vienlīdz sīki ikdienišķo un diženi pārļaicīgo. Un pārdzīvojums ir vienlīdz spēcīgs, jo gan sīkais un ikdienišķais, gan diženais un pārļaicīgais Bārdas izpratnē ir tikai vienas (vienotas) dzīvības dažādas formas.

Fricis Bārda

Viņa poētikas pamatu veido dzejas tēls, kas galvenokārt balstīts redzes gleznā, caur kuru iespējams precīzi uztvert liriskā varoņa izjūtu, noskaņu.

*Pie akas iet meitas un tumsu smej
un salej pagalmā traukos.
Pa pļavu miegs pelēkus kalnus veļ.
Grieze vērpj palagu rudzu laukos.*

*Caur upi mēness aizsnaudies brien –
sudraba ķēdes mirdz kājās.
Ķiršos gari baltus spārnus sien
un rindā gar sētu stājas.*

*Zem kūts jumta zib lietuvēna acu gailis.
Visos vītolos šūpojas tumšas bailes...*

("Vakars")

Bārdas pasaules uzskatam raksturīgais panenteisms piešķir dzīvībai viņa dzejā sakārtotas, mērķtiecīgas esības skaistumu. Pat visvārākais zāles stiebrs tajā nav bez mērķa, jo ir kādas lielākas kārtības daļa, Dieva gribas izpausme. Bārdas panenteisms padziļina labi pazīstamus dabas tēlus, iekrāso tos emocionāli godbijīgi, pat svinīgi. Noliecot galvu maza zāles stiebra priekšā, dzejnieks noliec to Radītāja priekšā. Tādējādi Bārdas dzejas personifikāciju, metaforu, deminutīvu šķietami naivā vienkāršība ir ārkārtīgi dziļa teiska pārdzīvojuma un filozofiska pasaules tvēruma virskārta. Šis kontrasts starp lirisku, pat idillisku tēlu un no "atzīšanas koka" baudījuša moderna cilvēka dzīves izjūtu rada Bārdas dzejai tik tipisko, pastāvīgi manāmo elēģisko zemstrāvu.

*Nu diena piekususi
un saule dusēt iet,
un mākoņsievas klusi
ver debess vārtus ciet.*

*No birzs nāk mēness sirmais –
mirdz rokā dimantkauss.
Kas ceļā gadās pirmais,
tam jāizdzer tas sauss.*

*Pēc zelta zizli spožu,
kam galā mākoņziēds,
ar smaidu mulsinošu
tas viņam pretim sniedz.*

*Un, kam reiz – kaut pret gribu –
ir bijis zizlis tas,
pa sapņu bezgalību
tam mūžam jāmaldas –*

*Pa sapņu bezgalību
tam mūžam jāmaldas.*

("Mans zizlis")

VILIS PLŪDONIS (arī Plūdons; 1874–1940) pieder pie tiem dzejniekiem, kas apzināti veidojuši savu dzejas pasauli, eksperimentējuši un mācījušies. Līdzīgi Rainim, arī Plūdons sev izvirza lielus uzdevumus, cenšas izkopt universālismu. "Mans uzdevums. Padarīt mūsu valodu par spējīgu izteikt visu, visu. Visos dzejas arodos atstāt paraugus. Romānā, novelē, traģēdijā, komēdijā, drāmā, dziesmā, balādē, romancē, sonetā, epigrammā,

Modernā vācū
lirika.
Plūdoņa tulkojumā.

St. Gulbja
apgāhdibā, Pēterburgā.

Viļa Plūdoņa atdzejojās "Modernās vācū lirikas" (1913) vāks

ceļojumu aprakstā, anekdotē etc. Izlietojot visdažādākās atskaņas, pantmērus, vārsmas, klaudzes etc. etc."²⁵ Šis vingrinājums daudzveidībā visspilgtāk vienkopus redzams pirmajā krājumā "Pirmie akordi" (1895), kur valda žanriska, tematiska, metriskā un strofiskā dažādība. Nākamie dzejoļu krājumi iznāca tikai 1918. gadā – kara un bēgļu gaitu ainas "Via dolorosa" un dabas lirika krājumā "111 lirisku dziesmu". Uz gadsimta sākuma literāro meklējumu fona V. Plūdonis ir iezīmīgs kā liroepikas žanra veidotājs – balādes, poēmas, baladeskas formā viņa talants ir latviešu lirikā nepārspēts. Interesanti, ka Plūdonis, kaut nekad "oficiāli" netiek dēvēts par dekadentu, savā dzejā nonāk vistuvāk klasiskas dekadences barotnei – zemapziņas, psihes tumšo dziļu spēkam. Tie, kas tika apspriesti un kritizēti kā dekadenti, savu "dēmonismu", savus "Jaunuma ziedus" meta kā izaicinājumu, kā demonstratīvu uguņošanu, izmantojot semantiskas un formālas inovācijas; un šī dzeja tā arī iedarbojās – kā mazliet kaitinošs, bet ātri pārejošs negaiss. V. Plūdoņa dzejā izsmalcināti un mērķtiecīgi izstrādāta skaņu, krāsu, ritmu partitūra, kas, ārēji nebūdamā īpaši pārsteidzoša, notver un ievēl psihes dziļumos, iekustinot arhetipisku priekšstatu, izjūtu, asociāciju ķēdi. Mēģinājums šinī virzienā ir jau 1903. un 1908. gadā rakstītās psihodramas (autora apzīmējums) "Baigi" un "Rēgi". Žanriski grūti klasificējama arī "Fantāzija par puķēm" (1911), kas ir polimetrisks sacerējums, kur vārdi plūst līdzīgi spontānām asociācijām, kur tēlu virknes nav racionāli saistītas, bet tikai viss audums kopumā, visa tēlu un ritmu "masa" rada vienotu izjūtu, noteiktu dvēseles stāvokļa pierakstu.

*Tu, atdzimšanas prieks! tu, atdzimšanas prieks!
Zelta tilts pār haosa dzīli!..
Lejā, tumsā raibi malduguņi zib:
Ievilt grib;
Lejā, tumsā ārprātības sarkans dēmons dej,
Spīšanas skrej...
Ak, par ilgu, mana karstā griba biji tu
Tām par iegribu
Paiju – aiju rotaļu –
Daudz par ilgu, tā, ka maldū kājas
Aizmirsa, kur dzimtene un mājas!
Augšā, griba, nu!*

Šī darba uzbūvē vērojama zināma analogija ar F. Ničes "Tā runāja Zaratustra"²⁶, kas V. Plūdoņa tulkojumā iznāk 1908. gadā. Taču

V. Plūdoņa talants ir patstāvīgs, tāpēc nav runas par atdarinājumu vai kopiju, bet tipoloģisku līdzību. No Ničes viņš mācījies ne tikai stilu, "šaudīgu un atsprakstošu ritumu", bet arī personības titānismu. Ne velti apakšvirsraksts "Fantāzijai par puķēm" ir – "Moderna cilvēka dvēseles lāsts". Individīda sacelšanās, norobežošanās no vispārējā "piļu diķa" programmatiski pirmoreiz tiek pieteikta poēmā "Uz saulaino tāli" (1912). Līdzīga nostādne arī citur, piemēram, poēmā "Fantasts" no liroepikas krājuma "Dzīves simfonijas" (1913):

*Trako un sacelies kājās tu, varenā jūra!
Izkāp no savas milzīgās gultas
Un apdullini šos kāpu pakalnus
Un šīs smilšu ielejas!
Iznīcīni visu šo divdabju cilti,
Šo odžu dzimumu
Un šo biklo, muļķo punduru sugu,
Kuru dzīslās velkas varžu asinis,
Kuru krūtīs pel jūtu sūkalas
Un kuru sirdi pilda atšķaidītu kaislību sula!*

Taču paradoksālā kārtā V. Plūdonis ir arī viens no visasāk sociāli tendētiem gadsimta sākuma dzejniekiem. Ne tikai "Uz saulaino tāli", "Divi pasaules", "Salgales Mada loms", "Tīreļa noslēpums", bet arī citās poēmās un balādēs reizē ar garīgo pigmeismu tiek noliegta arī sociāli kropla, netaisna kārtība, kas ir šī pigmeisma cēlonis. Un slavenais Gulbis taču nav uzurpējis gaišo nākotni, "saulaino tāli", viņš var turp vest arī citus, ja vien atradīsies, kas vēlēšies sekot.

¹ Бердяев Н. А. Смысл творчества (1914) // Философия свободы; Смысл творчества. – М., 1989. – С. 520.

² Эльяшевич А. Единство цели – многообразие поисков. – Л., 1980.

³ Азадовский К. Серебряные и золотые нити русской культуры // Новое литературное обозрение. – 1993. – № 2. – С. 208.

⁴ Бердяев Н. А. Философия свободы; Смысл творчества. – М., 1989. – С. 453.

⁵ Андреев Л. Г. Импрессионизм. – М., 1980. – С. 139.

⁶ Individuālisms jaunākajā latviešu dzejā // Kāvi. – 1906. – Nr. 2; Publikas vienaldzība // Dzelme. – 1906. – Nr. 5.

⁷ Kā kritikas taisa jeb Latviešu dzeja caur 17. oktobra mašīnu // Dzelme. – 1906. – Nr. 4.

- ⁸ Dzeja un kultūra // Balss. – 1906. – Nr. 240.
- ⁹ Бельй А. Символизм. Книга статей. – М., 1910.
- ¹⁰ "Dekadentu manifesti" bija iecerēts kā plašas mākslinieku (ne tikai rakstnieku) grupas paziņojums. To gatavojās parakstīt arī V. Eglītis, E. Virza, E. Vulfs, A. Bērziņš, J. Sproģis, A. Štrāls u. c., taču nevarēja vienoties par teksta redakciju. (Skat. P. Gruzna. Jaunā strāva, 1946, 50. lpp.)
- ¹¹ Dambergs V. Desmit gadu sarakstiņā ar Edvartu Virzu. – R., 1942. – 121. lpp.
- ¹² Rūdolfa Blaumaņa proza // Virza E. Zem karoga. – R., 1935. – 432. lpp.
- ¹³ Blaumanis R. Viktors Eglītis // Stari. – 1906. – Nr. 2.
- ¹⁴ Kursīte J. Latviešu dekadence. Dzeja // Grāmata. – 1991. – Nr. 3. – 18. lpp.
- ¹⁵ Eglītis V. Fallijs // Kopoti raksti, 17. sēj. – R., 1921. – 208. lpp.
- ¹⁶ Mūsu laiki, 1907, 19. janv.
- ¹⁷ Valeinis V. Latviešu lirika XX gadsimta sākumā. 1900–1917. – R., 1973.
- ¹⁸ Egle R. Kārlis Štrāls // Latvju lirika. – R., 1934. – 332. lpp.
- ¹⁹ Палиевский П. В. Место Достоевского в литературе XIX века // Достоевский. Материалы и исследования 6. – Ленинград, 1985. – С. 46.
- ²⁰ Kursīte J. Latviešu dzejas versifikācija 20. gs. sākumā. 1900–1919. – R., 1988. – 138. lpp.
- ²¹ RLMVM, inv. nr. 53561.
- ²² Kursīte J. Daži Raiņa dzejas poētikas aspekti // Raiņa gadagrāmata. – R., 1985.
- ²³ Эткнд А. Эрос невозможного. – М., 1994. – С. 8.
- ²⁴ Dambergs V. Viktors Eglītis vēstulēs. – Čikāga, 1986. – 42. lpp.
- ²⁵ Plūdonis V. Kur dzīvība, tur dzeja. – R., 1984. – 57. lpp.
- ²⁶ Kursīte J. Latviešu dzejas versifikācija 20. gs. sākumā. 1900–1919. – R., 1988. – 103. lpp.

DRĀMA

Šie divi gadu desmiti ir pats spožākais laikmets latviešu dramaturģijā. Šajā laikā latviešu dramaturģija sakuplo lielā daudzveidībā izteiksmes līdzekļu ziņā un vairāk nekā jebkurā citā laikmetā kļūst par aktīvu sabiedriskās domas līdzdalībnieci, par virzītājspēku. Dramaturģijā darbojas spilgtas personības, un daudzu dramatisko darbu literārā vērtība stāv līdzās un atsevišķos gadījumos pat pārsniedz dzejas un prozas sniegumu – dramaturģija veidojas kā izcili laba literatūra. Ja parasti

lugu nozīmību vērtē saistībā ar teātri, tad šī posma spilgtākās (jo īpaši Raiņa, A. Brigaderes) lugas spēj pilnvērtīgi dzīvot autonomu dzīvi, un teātri tikai atsevišķos gadījumos spējuši sniegt augstāku, pilnvērtīgāku pārdzīvojumu, nekā tas saņemams, attiecīgo lugu lasot.

Rakstnieku pievēršanos dramaturģijai nozīmīgi sekmēja labvēlīgā teātru un grāmatu izdevēju attieksme pret dramaturģiju vispār un īpaši pret oriģināldramaturģiju. Visu, kas vien uzrakstīts, kaut ar pieticīga talanta dzirksti, teātri izrāda un grāmatu izdevēji nodrukā grāmatās. Lugas šajos gados netiek uzskatītas par literatūru, ko nelasa un tāpēc nebūtu izdodamas (kā tas notiek 20. gs. otrajā pusē), tās daudz tulko un izdod dažādās sērijās, un arī nozīmīgajā A. Gulbja "Universālajā bibliotēkā" ir plaši pārstāvēta pasaules dramaturģijas klasika un jaunāko laiku dramaturģija.

19. un 20. gs. maiņa sakrita ar jaunu pavērsienu visā latviešu kultūras dzīvē un jo īpaši literatūrā. Ir pavērušies itin kā jauni plašumi, un literatūra bez zemniecības, kas tikusi tēlota tradicionālā reālisma garā, pēkšņi ierauga jaunu cilvēku, rauga ietiekties cilvēka domu un jūtu pasaulē gan saistībā ar Eiropas garīgajiem strāvojumiem, gan ar sevis pašā dvēseles tieksmēm. Šīs jaunās vēsmas, jaunās tendences to galvenajās izpausmēs tiek dēvētas par dekadenci, tās dažkārt sagaida ar klaju izsmieklu un noliegumu, bet šīs tendences tomēr ir pozitīvi sakustinājušas agrāko ierastību, kaut arī dažkārt līdz pēdējam aizkaitinājušas tās literātu aprindas, kuras kopš 19. gs. 90. gadiem kā galveno no literatūras prasa sociālo nozīmīgumu, strādniecības ideālu apliecināšanu, vairāk vai mazāk atklāti izvirzot domu par pastāvošās iekārtas nomaiņu.

Iepriekšējā gadsimta zemnieciskais reālisms, protams, neizbeidzas kā ar cirvi nocirsts. Vēl vairāk – 20. gadsimts latviešu dramaturģijā sākas ar iepriekšējā gadsimta talantīgākā dramaturga RŪDOLFA BLAUMAŅA (1863–1908), kā vēlāk izrādās – meistardarbiem. Cita pēc citas parādās viņa komēdijas un drāmas: "No saldenās pudeles" (1901), "Skroderdienas Silmačos" (1902), "Indrāni" (1904), "Uguni" (1905).

Tāpat kā agrāk, tā joprojām ir zemniecības pasaule, ko šajās lugās tēlo Blaumanis, tēlo bez sabiedrisko cīņu klātbūtnes un neiecietības, kas pašā dzīves ikdienā, tuvojoties 1905. gada revolūcijai, Latvijā kļūst jo intensīvāka un spriegāka. Šajā dramaturģijā nav pat konfliktu ar dažādiem pagastu varasvīriem – pagastvečiem, skrīveriem, naudaskāriem tirgoņiem, izmanīgiem advokātiem un tumsonīgiem pārnīkiem. Tie joprojām ir ētisko dzīves principu konflikti, ko tēlo Blaumanis, cilvēcbas stiprināšana pašā cilvēkā. Ir pieaugusi Blaumaņa kā dramatiķa

Dace Akmentiņa Kārlēna lomā
R. Blaumaņa lugas "Skroderdienas Silmačos" uzvedumā (1902)

meistarība dialoga spriegumā un lakonismā, dramatisko situāciju, konfliktu veidošanā. Literatūrzinātnieks Viktors Hausmanis (1931) šai sakarā raksta: "R. Blaumaņa agrīno darbu pamatā ir autora dzelžaini stingra konstrukcija [sekojot Freitāga drāmas tehnikas teorijas prasībām. – J. K.] un ārkārtējas, īpaši sastrēdzinātas situācijas: "Ļaunajā garā" cilvēks sajūk prātā, "Pazudušajā dēlā" tēvs nošauj savu dēlu, "Trīnes grēki" piesātināti ar situāciju asumu, "Potivara namā" sieva noindē savu vīru. Sākot ar "Saldenu pudeli", R. Blaumanis, gluži tāpat kā citi jaunās drāmas pārstāvji, dramatismu un konfliktus sāk saskatīt parastajā ikdienas dzīvē, kas vērojama mums visapkārt."¹ Var sacīt – ja iepriekš Blaumaņa lugu konstrukcijās un konfliktu veidojumā var nepārprotami saskatīt, kā dramaturgs, lugas rakstot, sekojis Freitāga ieteiktajiem drāmas izveides principiem, tad tagad šie principi gan joprojām ir ievēroti, bet tie iegājuši rakstnieka miesā un asinīs, kļuvuši par organisku viņa kā dramaturga būtības daļu.

Tāpat kā agrāk, Blaumaņa lugu sižetiskos notikumus (drāmu "Indrāni" atskaitot) kopā saista mīlestības likstas. Tā tas ir komēdijās "No saldenās pudeles" un "Skroderdienas Silmačos", tā skatu lugā "Ugunī". Komēdijās ap siržu likstām apkārt stāv vesela tēlu galerija, kas spilgtumā

Rūdolfā Blaumaņa
Indrāni * * * * *

Ērģahdajis
3. Brigaders.

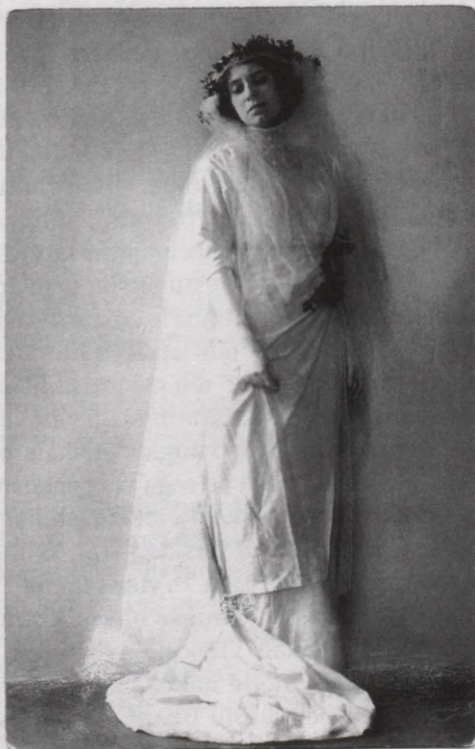
Rūdolfā Blaumaņa lugas "Indrāni" pirmizdevuma (1904) vāks

dažkārt iezīmējas daudz spēcīgāk nekā laimīgie vai nelaimīgie mīlētāji, turpretī "Ugunī" tieši divas sirdis, kas tiecas viena pēc otras, ir visas lugas centrālā ass. Kristīnes un Edgara mīlestība atklājas viņu cīņā pašiem ar sevi, ar savu jūtu apliecināšanu vai prāta diktētu atteikšanos, noliegšanu. Reizē cildena un traģiska ir šī cīņa, un šai ziņā Kristīne un Edgars pieder pie spilgtākajiem tēliem latviešu dramaturģijā.

"Skroderdienas Silmačos" vēlākajos gados kļūst skatītāju visvairāk iemīlētā latviešu komēdija, un sadzīves žanra komēdiju lokā tai latviešu dramaturģijā grūti sameklēt līdzinieci. Te ir itin kā vesela spilgtu tēlu parāde: pati Silmaču saimniece Antonija, Tomuliša, Pindaciša, Bebene, Ābrams, Joske, Zāra, Kārlēns, Rūdis, Ieviņa, Dūdars – katrs cilvēks ar savu dzīvi, saviem priekiem un bēdām.

Neskaitāmi skatītāji kā tuviem paziņām ir dzīvojuši līdzī Silmaču laudīm, viņos ar sirds siltumu noraugoties, sajutuši viņus kā sev tuvus

*Lilija Ērika
Kristīnes lomā
R. Blaumaņa lugas
"Ugunī"
iestudējumā
Jaunajā Rīgas teātrī
(1908)*

tālaika dzejā. Par dzīvē cerēto, piepildīto, bet vēl vairāk par nepiepildīto... No visām Blaumaņa lugām "Sestdienas vakars" atšķiras ar savu dziļo emocionālo intimitāti. Ar intimitāti, kas ir raksturīga lielai daļai viņa dzejas, turpretī citās lugās un prozā rakstnieks allaž no saviem tēliem itin kā distancējas.

Tātad 20. gs. sākumā Blaumanis bija sarakstījis lugas, kas vēlāk (visas!) ieskaitītas latviešu dramaturģijas klasikā, un varētu domāt, ka tās ar lielāku vai mazāku vienprātību to parādīšanās laikā būtu novērtētas atzinīgi. Diemžēl tā nenotika. Blaumanis tika saņēmis tik daudz netaisnas kritikas kā neviens no latviešu dramaturgiem ne pirms, ne pēc viņa. Modernismam nostiprinoties latviešu literatūrā, Blaumaņa reālistiskā māksla tiek uztverta kā iepriekšējā gadsimta "vecmodība" jaunajā gadsimtā. Savukārt šai laikā ir ļoti aktivizējusies izteikti sociālas ievirzes kritika, kas prasīja pēc laikmetam aktuālo sociālo problēmu risināšanas literatūrā. Tā ik Blaumaņa lugu sagaidīja ar negatīviem novērtējumiem, un tikai reti tas bija citādi. Jo īpaši noliedzoša attieksme pret Blaumaņa lugām bija JĀNIM ASARAM (1877–1908), vienam no tā laika aktīvākajiem un populārākajiem kreisajiem kritiķiem. J. Asars katru jaunu darbu vērtēja ar vienu vērtības mēru: vai literārā darbā ir aktuālas sabiedriskas nozīmes idejas? Tās politiskās idejas, kas nodarbina sabiedrību. Ja tādas nevar saskatīt, tad rakstnieka darbs nav augsti vērtējams, tas ir tukšgaitā radies, jo rakstnieks stāv kā akls dzīves nomalē. Šādas ievirzes kritika līdz ar to literatūru centās padarīt par politisku strāvojumu kalponi, un taisnība bija Rainim, kas vēlāk pārmeta J. JANSONAM (BRAUNAM) (1872–1917), ka tas noliedz literatūrai patstāvīgu dzīvi. (J. Jansons (Brauns) par šo pārmetumu dusmojās veltīgi.)

Blaumaņa lugās patiešām nav laikmetu satraucošās sociālās idejas, tā bija taisnība, bet ar to vien nebija pierādāms, ka Blaumaņa lugas ir vājas.

Sociālās kritikas spriedumi bija iznīcinoši ne vien par atsevišķām Blaumaņa lugām, bet par Blaumani kā dramatiķi vispār.

J. Asara spriedums par komēdiju "No saldenās pudeles": luga "*viss spekulē uz publikas viszemākiem instinktiem un spekulē ne bez panākumiem. [...] Kur visur tautas labākie spēki meklē līdzekļus, kā tautas garšu celt un izdaiļot, nāk "Iz saldenās pudeles" un izvēlas sev vieglo, bezērķšaino un pateicīgo lomu tautas nedaiļās jūtas kutināt un viņas garšu samaitāt.*"²

Recenziju par "Skroderdienām" J. Asars pat beidz ar vārdiem: "*Latviešu drāmas nākotnei uz Blaumani maz vairs ko cerēt.*"³

Vērtējot "Indrānus" un atzīstot, ka to darbības pavediens nav ne ar kādiem spilgtiem efektiem izraibināts, J. Asara spriedums arī šajā reizē ir negatīvs, turklāt tas izsacīts par visu Blaumaņa daiļradi: "*.. Tagadnes saprašanas viņa darbos velti meklēt. Tur dominē jūtas, kādas pieder visiem laikmetiem, un tikai viegli manāms laika kolorīts latviski tipiskajos izteicienos un dažos sīkumos. [..] "Indrāni" ir rakstīti rūpīgi, gludi, bet rakstīti vēsām asinīm. Tie pavairo mūsu rakstniecību par vienu labi izstrādātu darbu, bet kaut ko jaunu tie tur neienes."*⁴

Vēlākajos gados līdzīgā aspektā "Indrānus" kritizēja Andrejs Upīts, arī pirmām kārtām vērtējot literatūru pēc tās sociālā nozīmīguma. 1904. gadā, rakstot par "Indrāniem", Andrejs Upīts šim kritikas novirzienam vēl nebija pieslēgjis un "Indrānus" un visu Blaumaņa daiļradi novērtēja ar dziļāku vērienīgumu un izpratni nekā savos vēlākajos spriedumos par Blaumani: "*Kas Blaumani pazīst, tas viņa novelēs un drāmās nemeklēs lieliskas idejas, lielus raksturus un mirdzošu gleznu pilnus tēlojumus vai dvēseles smalkāko stīdziņu klusas vibrācijas un niansas. Viņa "varoņi" ir mūsu laucinieku ļaudis, dabīgi, spilgti, patiesi, viņa mākslinieka lauks ir zemju dzīve ar savu ārējo pelēkumu un vienmuļību, aiz kuras reizēm slēpjas tik daudz konfliktu, tik daudz traģisma. Un šo pēdējo izdabūt, izcelt un vienkāršos, nemeklētos gadījumos un situācijās un dabiskos, nemākslotos raksturos redzamu, saprotamu, sajūtamu un pārliciecināšu nostādīt lasītāja un skatītāja acu priekšā – tur Blaumanis ir tāds mākslinieks, kādu mēs otru laikam tik drīz nesagaidīsim. – Viss tāpat sacītais zīmējas arī uz "Indrāniem."*⁵

Blaumanis labi apzinājās, ka viņa darbos nav modē nākušās sociālās kritikas pieprasītās aktuālās idejas – ne sadzīves raksturu, ne sabiedrisko cīņu ievirzē. Tieši ap 1905. gadu viņš domāja, kā padziļināt izglītību, lai paplašinātu savu garīgo pasauli, un varbūt kādā dienā tad parādītos kā gluži jauns Blaumanis. Bet izglītībai viņam nebija laika, trūka līdzekļu. Un tomēr viņš gribēja šajā virzienā strādāt. Viņš iecerēja rakstīt savu versiju par pazīstamo teiku, kas stāsta par Genovevu. Viņš šo lugu rakstīja saistītā valodā un tika krietni tālu. Viņš domāja arī par drāmu "Dzīvais ūdens". Tajā tiktu risināti augsti ētikas principi. Visus šos nodomus pārtrauca rakstnieka nāve. Vai iecerētie darbi būtu pārāki par jau padarītajiem, par to var šaubīties. Tā būtu **citāda** dramaturģija, bet vai pārāka par agrāko? Katrā ziņā tas, ko Blaumanis dramaturģijā jau tika devis, pieskaitāms pašam labākajam, kas latviešu dramaturģijā radies. Bet dzīve, kritika viņam itin kā aklā ietiepībā nodarīja pāri, turklāt, kā redzams, visvairāk tieši tajos gados, kad viņš radīja pašus nozīmīgākos darbus. Viņam gāja it kā tiši garām. "Uguni" pirmizrāde notika

1905. gada 30. martā, tā paša gada 2. maijā Rīgas Latviešu teātris šo iestudējumu atkārtoja otro reizi, un tā bija šīs lugas pēdējā izrāde Blaumaņa dzīves laikā profesionālā teātrī. No jauna luga "Uguni" tika iestudēta tikai pēc autora nāves.

Gadsimta sākumā par latviešu dramaturģijas aktīvu sastāvdaļu kļuva jau 19. gs. 90. gados sarakstītās JUKUMA PALEVIČA (1873–1900) lugas – komēdija "Preilenīte" (sar. 1893., period. 1900., grām, 1909.g.) un drāma "Spīgaņi" (sar. 1896., period. 1903., grām. 1909.g.). "Spīgaņos" ģimenes konflikta ietvaros risināti sieviešu emancipācijas jautājumi, ar ko deviņdesmitajos gados nodarbojās jaunstrāvnieki. "Preilenītes" satīra vērsās pret sava laika lubeniecisko daiļliterāturu. "Spīgaņi" ir aizmirsti, bet pie "Preilenītes" teātri atgriezušies atkal un atkal, spēlējot to kā klasiskajai komēdijai radniecīgu jautru situāciju un pārpratumu komēdiju.

Bija pirmsrevolūcijas un revolūcijas laiks, un aktuālā kritika un sabiedrība alka redzēt šī laika atbalsis arī teātros.

Tāda luga bija radusies, un tā 1905. gada 27. janvārī parādījās uz Jaunā Latviešu teātra skatuves – ASPAZIJAS (1865–1943) drāma "Sidraba šķidrants".

Ar "Sidraba šķidrautu" Aspazija turpināja jau deviņdesmitajos gados pasākto ("Vaidelote", "Ragana") liela stila teiksmainas vēstures, romantizētu teiksmu dramaturģiju, kam raksturīga sasaukšanās ar laikmeta izvirzītajiem aktuālajiem, sabiedrībā sasāpējušiem jautājumiem.

"Sidraba šķidrauta" darbība notiek teiksmainā senatnē, bet tā bija itin kā pa dienu tiešo notikumu pēdām radusies. Pareģi Gunu, kas ar savu māti mitinās dziļi mežā, karaļa sūtņi aizved uz pili, lai viņa pasacītu, kas vainojams valsts postā un nelaimēs. Guna nevar izvairīties no atbildes un pasaka briesmīgos patiesības vārdus: zemes posta vaininieks ir pats zemes valdnieks. Karalis. Šie Gunas vārdi izskanēja kā atbilde skatītāju zālē sēdošajiem, kas juta carisma nomācošo varu. Un, kad pēc dažādiem sarežģījumiem, kuros liela vieta ir mīlestības likstām un nedienām, Gunas sidraba šķidrants ir pārvērties par sarkano liesmu šķidrautu un aizdedzina lepno pili, skatītājiem ir tāda sajūta, ka, pilij grūstot, sabrūk carisma ļaunā, netaisnā kundzība un tūlīt, tūlīt sāksies jauns laikmets. J. Asars raksta, ka luga ir par tiešo tagadni, – tātad izrādās, ka teiku drāma ir kļuvusi par visasāko laikmeta izvirzīto problēmu risinātāju. J. Asars: "*Nebūs otra gadījuma latviešu teātra vēsturē, kur lugas pirmizrādei būtu bijuši tik unikāli panākumi. Kur ne tikai luga, bet visa izrāde bija grandioza drāma.*"¹⁶

"Sidraba šķidrants" uzrakstīts spožā dzejas valodā, dramatiski priegi, lielās dimensijās, luga ir laikmeta šalku un nemiera pilna.

*Olga Muceniece Gunas lomā
Aspazijas lugas
"Sidraba šķidrants"
iestudējumā
Jaunajā Latviešu teātrī
(1905)*

Skaists, aizraujošs ir centrālais tēls – Guna. Salīdzinot ar to protesta spēku, kas ietverts lugas pirmajos cēlienos, īstu dziļumu nerasniedz Gunas un prinča Normunda mīlestības sarežģījumi. Tā ir daudzu latviešu teiku un teiksmainās vēstures drāmu nelaime, ka lugas nobeigumā tautas brīvības vai nebrīvības likteņus izšķir centrālā varoņa veiksmīga vai neveiksmīga mīlestība.

"Sidraba šķidrants" it kā parāda ceļu, pa kādu var iet rakstnieks, kad viņš drāmā grib lielos vispārinājumos tēlot aktuālajā dzīves procesā notiekošo. Turklāt tā reizēm izdodas vieglāk tikt garām cenzoru redzīgajām acīm, kā notika arī ar "Sidraba šķidrantu".

Interesanti, ka "Sidraba šķidrantu" ļoti atzinīgi novērtēja Blaumanis, kuru tik neiecietīgi par ideju trūkumu viņa drāmās un komēdijās, kā redzējām, kritizēja J. Asars. 1903. gadā tuva pavasara dienā Blaumanis apciemoja Raini un Aspaziju Jelgavā. Blaumanis tikko bija pabeidzis

"Indrānus", un viņam šķita, ka par tiem viņš var būt mazliet lepns. Jelgavā Aspazija viņam priekšā lasa "Sidraba šķidrautu", līdz galam viņa netika, jo Blaumanim bija jādodas projām. Par saņemtajiem iespaidiem viņš rakstīja dzejniecei no Ērgļiem ar mazliet rotaļīgu koķetēriju: "*Augsti cienītā marķīze! Mazā marcipānčūska! [...] Jūs mani pie tās lugas tā esat piesējuse, ka ir vairs vaļā nevar tikt. Piepildījāt tās divas istabiņas ar tādu neizteicamu gaišumu un pavasara smaržu, ka, nonācis lejā un iesēdies žīdu fūrmanī, jūtos kā no viņas pasaules izmests laukā. Nē, bez visa joka un glaima: kaut ko tik aizraujoši skaistu latviski lielākā darbā vēl nekad un vāciski tikai retumis esmu baudījis. [...] Latviešu dramatiķu kronis Jums šimbrīžam galvā.*"⁷

"Mājas Viesa Mēnešraksts" ar 1905. gada augustu sāk publicēt JĀŅA RAIŅA (1865–1929) lugu "Uguns un nakts", kuras pamats ir pusvēsturiskais teiksmainais Andreja Pumpura eposs "Lāčplēsis". Tātad apmēram vienā laikā ar "Sidraba šķidrautu" bija radusies vēl viena teiksmu luga.

Bet, kamēr "Uguni un nakti" žurnāls vēl drukāja, uz skatuves parādās cita romantizētas senatnes drāma – ĀDOLFA ALUNĀNA (1848–1912) "Mūsu senči" – par lībiešu varoni Imantu un par savu tautiešu nodevēju Kaupu. Luga bija radusies jau 1890. gadā – tātad divus gadus pēc Pumpura "Lāčplēša" un četrus gadus pirms Aspazijas "Vaidelotes", rakstīta saistītā valodā, un tā pilnīgi iekļāvās tajās tautiskās atmodas laikmeta tēvzemes brīvības alku noskaņās, kuras vistiešāk pauda Pumpura un Ausekļa dzeja. Ā. Alunāna lugu cenzūra aizliedza, un tikai 1905. gada revolūcijas dienās tā varēja nonākt uz skatuves un parādīties grāmatā.

"Mūsu senči" uz skatuves sasaucās ar to dienu politisko cīņu noskaņām. Luga beidzas ar Imantas un Kaupa divkauju: ja uzvarēs Imanta, vācu iebrucējiem būs jāatstāj Latvija, bet, ja uzvarēs vāciešu sabiedrotais Kaups, latviešiem būs jāpakļaujas vāciešiem. Šo divkauju viltīgi noorganizē vācu puse, katram gadījumam iepriekš Kaupam zobenu saindējot.

Imanta divkaujā uzvar, Kaups krīt, bet, tā kā viņš ir savainojis ar saindēto zobenu arī savu pretinieku, Imanta mirst. Kad atklājas vācu kauna darbs, lībiešu vadonis Acons aicina kaujā:

*Man pakaļ, brāļi, kam vēl sirds ir krūtīs,
Ir labāk godā mirt kā kaunā dzīvot!
Imantas gars lai ir mūs' vadons kaujā. –
Lai slava brīvestībai, tēvu zemei!*⁸

J. Jansons (Brauns) par "Mūsu senčiem" rakstīja: "Kas pazīst oriģinālā Merķeļa "Vanem Imanta", tam varētu uzņākt bažas, vai Ād. Alunāns kā prozisks reālists, šo teiku pārstrādājot, nebūs sabojājis viņas plūstošo liriku un straujo patosu. No tā Alunāns ir izsargājies: te nav piemaisīti klāt nekādi triviāli skati un joki, te staigājam kā senozolu svinīgā krēslā un vārdi un teicieni atskan nopietni un cienīgi."⁹

"Uguns un nakts" pie lasītājiem nonāca 1905. gada beigās. Īsteni Rainis dramaturģijā bija ienācis jau 1903. gadā – ar "nevēsturisku joku lugu iz pagājušā gadu simteņa beigām" "Pusideālists". Sagadījās, ka tā apmēram vienlaikus nonāca uz skatuves ar ANDRIEVA NIEDRAS (1871–1942) drāmu "Zeme", kas ir romāna "Liduma dūmos" pārstrādājums lugā. Kā "Pusideālists", tā "Zeme" bija ideju drāmas, tikai ar radikāli pretējiem uzskatiem par ceļiem, pa kādiem uz nākotni ejams latviešu tautai. Rainim nākotne saistījās ar proletariāta nākotnes centieniem,

Tija Banga
Spīdolas lomā
Raiņa
"Uguns un nakts"
iestudējumā
Jaunajā Rīgas teātrī
(1911)

Niedram – ar latviešu mantīgo šķiru pieaugšanu spēkā, tā izspiežot no dzīves vadošiem posteņiem cittautiešus. "Zeme" rakstīta "vecā reālisma" tradīcijās, un tai, J. Asara vārdiem runājot, ir Niedram raksturīgais "retorisks jūtu patoss".¹⁰

"Pusideālists" izveides ziņā tolaik bija neparasta luga: tajā saistītā valodā komiskā ievirzē sarunājas Latvijas lauku sētas saimnieks un viņa saime. Saimnieks Andēls līdz traģikomismam noņem ar latviskas sencības atgriešanu dzīvē, un tas rada daudz komisku un satīrisku situāciju. Daļa vērtētāju šai lugā saskatīja dziļus simbolus, citi – dīvainus kariķējumus, sadomātību un lugu uzskatīja par neizdevušos. Tā ir kritikas un sabiedrības allaž pamanīta luga, bet lielāku popularitāti tā nekad nav guvusi.

Zīmīgs ir vēlākajos gados (1925. gadā) J. Veseļa spriedums par lugas centrālo varoni Andēlu: "*Andēlam jau ir visas tās īpašības, kas vēlākajiem pusdievišķīgiem [Raina] varoņiem: tieksmes liktenīgums, neapturama dziņa, rēģonīga ideālu jaušana, bet visai maza tagadnes un apkārtnes ievērošana. Andēla ideāls dzejnieka iztēlē iznāk sīks un smieklīgs, bet viņa dziņa uz to – liela un spēcīga.*"¹¹

Īsti sevi kā dramatiķi Rainis bija atradis traģēdijā "Uguns un nakts", ko viņš apakšvirsrakstā nosaucis par senu dziesmu jaunās skaņās.

"Ugunī un naktī" viss "zaigo un laistās" – no aizlaiku tumsas iznirst varoņtēli, lai turpinātu mūžseno gaismas un tumsas cīņu, kurai galu galā jābeidzas ar gaismas uzvaru. Latviešu tautas cīņa par brīvību ir daļa no šīs cīņas. Cīņā neuzvarēs fiziskais spēks, lai gūtu uzvaru, tam jāapvienojas ar garīgo spēku. Jāapvienojas Lāčplēsim un Spīdolai, jo arī daile ir spēks. Luga ir simboliska, krāšņā dzejas valodā uzrakstīta, un tās problemātika risināta trijos slāņos: ir atsevišķais cilvēks, kam jāmainās uz augšu, jātop par pilnvērtīgu personību, tad – lugas notikumi sabalsojas ar latviešu tautas likteņgaitu – nepierimst cīņa par tautas nākotni, brīvību, un, visbeidzot, īpaši Lāčplēša un Spīdolas dialogos, tiek risināti vispārcilvēciski cilvēces attīstības jautājumi. Šie problēmu slāņi ir organiski sakausēti, nedalāmi, tikai dažādos laikmetos, lugu lasot vai izrādot, kāds no tiem kā aktuālākais, nozīmīgākais var izvirzīties priekšplānā. "Ugunī un naktī" rakstot, sociālists Rainis ietvēra tajā sapni par laiku, kad "kā viena saime cilvēce ligos", un tad cilvēku un tautu konfliktus atrisinās bez varmācības, bez asinsizliešanas. Bet Rainis sekoja vērīgi, ar sirdstrīsām savas tautas likteņgaitai un gribēja savu tautu brīvu, garā bagātu redzēt citu tautu vidū. Šai pēdējai saturiskajai līnijai lugas panākumos bija jo īpaši liela nozīme, kad tā, veiksmīgi

iestudēta, 1911. gadā parādījās uz Jaunā Rīgas teātra skatuves. Skatītāju tūkstošiem izrāde pauda dziļi sirdī dusošas ilgas pēc Latvijas, ko nenomāktu svešas varas.

Cilvēks kā brīva, liela personība – šī tēma pirmām kārtām risināta ar Spīdolas, Lāčplēša un Laimdotas tēliem.

Latviešu dramaturģija ar "Uguni un nakti" bija kļuvusi bagātāka ar lielu ideju, augstu ētisko ideālu lugu, kas uzrakstīta pasaules klasiskās dramaturģijas tradīcijās, ar modernu, ļoti īpatnēju daudzšķautņainu simboliku. "Uguni un nakti" jūtams J. V. Gētes "Fausta" tuvums vielas izkārtojumā, dzejas valodas krāšņumā un vērienīgā domu lidojumā.

"Uguni un nakti" ir visai tālākajai Raiņa dramaturģijai būtiskas iezīmes.

Rainis ir liela stila traģēdijas izveidotājs latviešu literatūrā. Viņa dramaturģijai piemīt nemītīga tieksme uz lielumu, uz monumentalitāti kā darbības iekārtojumā, tā idejās, domu bagātībā. Tās traucas uz nākotni. Raiņa drāmas izaug no savas tautas un pasaules tautu folkloras, teiksmām un tās teiksmainības, kas tautas atmiņā piemīt vēsturiskiem notikumiem. Šai dramaturģijā itin kā ienāk pasaules kopaina, paplašinās tautu robežas un reizē Rainis vieno tautas cilvēcē, viņš atsevišķā cilvēkā, atsevišķas tautas problēmas, likteņus sasaista ar vispārcilvēcisko problēmu loku. Savās piezīmēs dzejnieks izsacījis: "*Drāma ir dzīves radītāja, ir vīra darbs un dievu darbs, pasaules radīšana. Drāma augstākā veidā ir traģēdija, tāpat kā dzīvība augstākā veidā ir traģika.*"¹² Raiņa lugās allaž konflikti sasniedz dziļas traģikas spēku un asumu, tie tiecas uz eposam raksturīgu vērienīgumu. To izteikt dzejnieks izjuta kā iekšēju nepieciešamību, kā savu traģēdiju uzdevumu.

"Uguns un nakts" vēl nebija nonākusi uz skatuves (iestudēšana ieilga, tā prasīja lielus līdzekļus), kad Jaunais Rīgas teātris lūdza, vai dzejnieks nevarētu dot lugu, kas būtu izrādāma bērniem uz 1909. gada Ziemassvētkiem, un dzejnieks īsā laikā sarakstīja "saulgriežu pasaku" "Zelta zirgs" (1909).

"Zelta zirgā" pārsteidzošā vienkāršībā un harmonijā ienāk "Ugunij un naktij" radniecīgi problēmu loki – gan latviešu tautas likteņceļu meti, gan cilvēka kā pilnvērtīgas personības veidošanās, gan mūžu mūžos nepierimstošā dzīvības un iznīcības spēku – Baltā tēva un Melnās mātes – ciņa. Darbība lugā izkārtota lakoniskās, pasakai raksturīgas krāsainības ainās, kā vienā elpas vilcienā ritošā darbības vienotībā un mērķtiecīgumā. Ar "Zelta zirgu" folkloras trešais tēva dēls uz visiem laikiem latviešu literatūrā, latviešu kultūrā dabū sev vārdu – Antiņš –

cilvēks ar bezgalīgu pašizliedzību un skaidru sirdi, itin kā nevarīgs un tomēr varonis, kas ar sirds atklātību un pašatdevi pārspēj visas pretvaras. Rakstīdams lugu bērniem, dzejnieks bija radījis darbu, kas vienlīdz adresēts gan bērniem, gan pieaugušajiem, – tā ir vienlīdz skaista luga visiem vecumiem.

"Uguns un nakts" panākumi teātrī Raini jo ciešāk piesaistīja dramaturģijai, un jau nākamajā gadā radās "jaunības traģēdija" "Indulis un Ārija" (1911). Sižetiskajā sazarotībā un konfliktu dramatismā tā ir vērīgākā luga latviešu dramaturģijā. Uzrakstīta latviski krāšņā dzejas valodā, par pamatu izmantojot teiku, kas stāsta par kuršu virsaiša Induļa un vācu komtūra meitas Ārijas mīlestību, traģēdija ir pilna trauksmes uz nākotni – uz jaunu cilvēku, uz jaunām attiecībām tautu, valstu starpā, uz jaunu cilvēci. Un reizē traģēdija carisma nebrīves apstākļos bija jauns atgādinājums tautai neaizmirst cīņu par brīvību.

*Mirdza Šmithene
Vizbulītes lomā
Raiņa
"Indulis un Ārija"
iestudējumā
Jaunajā Rīgas teātrī
(1912)*

Tragēdijā daudz spilgtu tēlu – Indulis, Ārija, Vizbulīte, Uģis, Mintauts, Pudiķis u. c.

"Indulis un Ārija" ir ne vien vērienīgākā, bet arī garākā Raiņa luga, vienā vakarā tā bez lieliem īsinājumiem nav izrādāma. Bet nevar veselam organismam nocirst kādu locekli tā, ka šis veselums no tā netiktu bojāts, tāpēc teātriem tikai reti izdodas izveidot uzvedumu, kur īsinājumus nejestu kā būtiskus zaudējumus, pāri nodarījums lugai.

Neparasta tā laika latviešu dramaturģijas kopainā ir Raiņa nākamā luga "Pūt, vējiņi!" (1913). Tā tēlos un ainās izaugusi no nelielas visparas-tākās, vispopulārākās tautasdziesmas par tautudēlu, kas, precībās aizbraucis, saņem no meitumātes atraidījumu. Raiņa lugā meitumāte precinieku Uldi neatraida, par precinieku viņa pat pricējas, bet pats precinieks, ieskatīdamies sērdienītē Baibā, novēršas no mātesmeitas Zanes. Atrisinājums ir traģisks – savā trauksmē pēc sērdienītes Uldis iedzen viņu nāvē.

Lugā ir dzidrs lirisms, tā margo tautasdziesmas vienkāršajā skaistumā, Baibas jūtu pasaules kautrumā un trauslumā. Dzejnieks pats izsacījis, ka viņš šai lugā gribējis izcelt "mazo dziesmu skaistumu".

Skats no Raiņa lugas "Pūt, vējiņi!" iestudējuma
Jaunajā Rīgas teātrī (1914)

"Pūt, vējiņi!" Rainim ir pirmā luga, kur nav nekā no tautas likteņgaitas, no gaismas un tumsas, dzīvības un nāves cīņas.

Un tomēr... Dzejnieku satrauca, ka sociāldemokrātu partija, kuras biedrs viņš bija, domājot par jaunu, taisnīgāku sabiedrisko iekārtu, nenovērtē garīgā spēka nozīmi. Bez ētiskā spēka, bez garīguma var sapostīt, iznīcināt to, pēc kā tiecas sociāldemokrātija kā jaunu dzīves principu meklētāja. Tādējādi "Pūt, vējiņi!" radās kā sava veida polemikas luga un – kā vēlāk liecināja vēsture, notikumu attīstības gaita – ir vispravietiskākā Raiņa luga.

Bet skatītājus (un daļēji arī lasītājus) nekad nav nodarbinājusi doma, ka šajā lugā ir kāda polemika, cilvēkus atkal un atkal valdzinājusi izteikti latviskā pasaule, kas ir kā no "Dainu" lappusēm iznākusi. "Pūt, vējiņi!" ir vispopulārākā, visvairāk iestudētā Raiņa luga.

Dzejnieka nākamā luga "Jāzeps un viņa brāļi" (pabeigta 1914. gadā, grāmatā iznākusi 1919. gadā). Ar šo traģēdiju Rainis pirmo reizi dramaturģijā aiziet no latviešu tautas likteņiem, šo likteņu problēmām. Tie ir vispārcilvēciski jautājumi, ko dzejnieks risina šai traģēdijā. Bībeles nostāsts par Jāzepu atkal un atkal ir izmantots literatūrā un tēlotājā mākslā. Raiņa "Jāzeps un viņa brāļi" ir mīlestības un naida traģēdija, monolīta izveidē, ar nemitīgi augošu dramatismu, tās stils bībeliskās nopietnības un smagnējo krāsu ietonēts. Lugā dominē dzīves taisnīguma meklējumi, kaut tādēļ būtu jālauž pastāvošās pasaules balsti. Risinātas piedošanas vai nepiedošanas problēmas, kad ir nodarīts galējs ļaunums.

"Jāzepa un viņa brāļu" emocionālajā izjūtā ienācis arī tas rūgtais smagums, kam dzejnieks bija dzīvojis cauri, nonākot konfliktā ar saviem senajiem domubiedriem sociāldemokrātu partijā. Nevienā citā Raiņa lugā nav tik daudz personiska pārdzīvojuma tiešuma kā "Jāzepa un viņa brāļos".

Kad 1914. gadā sākās Pirmais pasaules karš, dzejnieks atkal no jauna pievērsās savas zemes, savas tautas likteņiem. Viņu neatstāja briesmu sajūta, ka, divu lielvalstu – vācu un krievu armijām – latviešu zemi braudājot un tās likteņus lemjot, latviešu tauta var tikt fiziski iznīcināta. Ka karš kādā dienā beigsies un izrādīsies – viņa tautas vairs pasaulē nav. Šai galēju briesmu izjūtā rodas luga "Spēlēju, dancoju" (sarakstīta 1915. gadā, grāmatā – 1919. gadā). Dzejnieks bija folkloras pasaulē apstājies pie visdrausmākajām pasakām un teikām – tām, kas stāsta par dzīvo mironi. Mīrušais Kungs naktī kaulu kambarī ceļas augšā no sava šķirsta, lai sūktu dzīvajo asinis. Viņš ierodas kāzu namā un sūc līgavas Leldes asinis, un Lelde pakrīt pamirusi. Lai Leldi atgrieztu dzīvē,

spēlmanītis Tots ar kokli rokā izstaigā nomirušo un velnu pasauli un ar savu spēli, ar savu pašaizliedzību mirušo atved atpakaļ dzīvē, beigās par to atdodams savas asinis. Tā ziedodamies, arī viņš tomēr dzīvos – būs dzīvas viņa spēles, viņa gars, viņa mākslas spēks. Tā šai lugā atkal ienāk Raiņa dramaturģijai raksturīgie loki: tautas liktenis, mākslas spēka suminājums un cilvēka izaugsme no ikdienības līdz cildenai varonībai. Laikmeta izvirzītā aktualitāte un pārļaicīgais. Par lugu dzejnieks raksta: "*Spēlēju, dancoju" ir sacerēta kā sava veida humora luga. Laiks mūsu tautai ar jauno valsts ideju bija tik traģisks, izejas nebija nekādas; no visām cerībām bija tik pilnīgi jāatsakās, ka garam palika pāri: visas lielā pārvarīgā ienaidnieka varas, tāpat kā visu dzīvi, ņemt tikai kā rotaļu; lielākās, augstākās būtības priekšā viss saraucas un top viegls. Tikai brīvs gars tā spēj skatīties uz visu, un šinī lielā humorā gars uzvar.*"¹³

Spēlmanītis Tots savu ceļu nostaigā, sprēgādams asprātībā, apzinādamies, ka iekšējā brīvība un viņa mākslas spēks pārspēs mošķu pasaules varenību. Tots ir viens no cilvēciski tuvākajiem un reizē cildenākajiem tēliem Raiņa dramaturģijā.

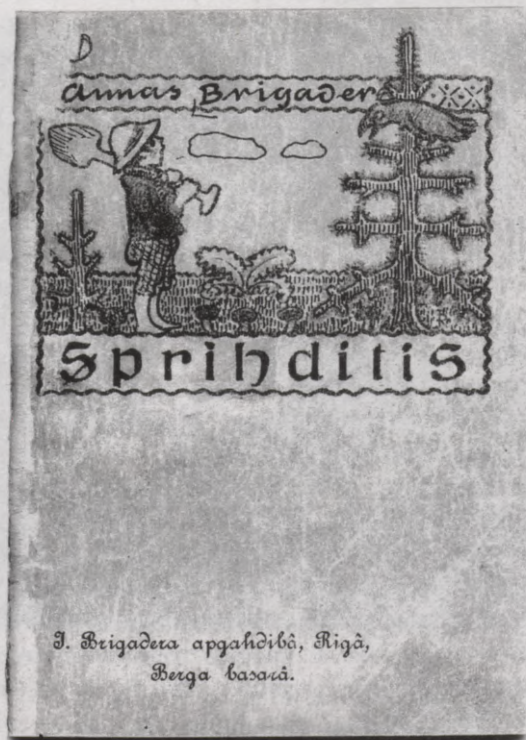
Kara gados dzejnieks saraksta arī lugu "Krauklītis" (1917). Tajā atspoguļojas latviešu tautas likteņa meti kara gados. Atklātībā luga nonāca tikai 1920. gadā.

Kā liecina teātru prakse, sasauce ar tautas likteņiem ir saturiski visnepastāvīgākā Raiņa dramaturģijas daļa. Laikmetos, kad, piemēram, nav aktuāla tautas atbrīvošanās cīņa, šis lugu slāņojums nozīmību lielā mērā zaudē un var šķist pat arhaisks. Tāds bija "Spēlēju, dancoju" liktenis, kad luga 1920. gadā pirmo reizi nonāca uz skatuves, – cīņa pret gadsimtu kaklakungiem tad bija jau pagātnē, un Kungs, kas Leldei atņem asins lāses, bija vairs tikai jau aizgājušas pagātnes atgādinājums, tāpēc dzejnieks ar zināmu rūgtumu rakstīja: "*.. "mirušais kungs" nevarēja būt pa prātam tur, kur cerēja uz "dzīvu kungu"*"¹⁴

Rainis nebija teātra cilvēks (kā Blaumanis, kā Zīverts). Atrazdamies emigrācijā Kastaņolā, Šveicē, viņš savas lielās lugas rakstīja, tās uz skatuves neredzēdams. Viņš tās rakstīja kā dzejnieks, viņš centās radīt lielus, nozīmīgus darbus, viņam šai ziņā bija savas dzejnieka misijas apziņa. Rainim drāma pirmām kārtām bija literatūra un tikai pēc tam – teātra izrāde. Teātris viņa drāmai bija kalps, ne līdzvērtīga vai pat augstāka mākslas forma. Šķiet, tāpēc viņš bija diezgan vienaldzīgs attiecībā uz savu lugu garumu – tāpat kā romānists daudz nebēdā, ja viņa uzrakstītais romāns pēkšņi izaug par simt, divsimt lappusēm garāks, nekā sākumā iecerēts.

Raiņa lugas paceļas kā augstu kalnu virsotnes ne vien latviešu dramaturģijā, bet visā latviešu literatūrā, cieši ar latviešu tautas dramatisko vēsturi saistītas un reizē vienotas ar visai cilvēcai risināmiem jautājumiem. Latviešu dramaturģija ienāk teātri ar tik lielu rosinoši garīgu spēku, kāds oriģināldramaturģijai nav piemītis nekad agrāk un nav bijis arī vēlāk.

Vienlaikus ar Raiņa lugām, kas sakņojas folklorā, pasaku dramaturģijai pievēršas arī ANNA BRIGADERE (1861–1933), sarakstīdama lugas "Sprīdītis" (1903) un "Princese Gundega un karalis Brusubārda" (1911). Kā A. Brigaderes daiļradei raksturīgi, arī viņas pasaku lugas pirmām kārtām risina ētikas problēmas, tās netiecas uz simboliku, rakstniece tajās nerisina sabiedriskus vai politiskus jautājumus, tajās nav tautas likteņa atspulga. Tās paliek pasaku pasaules robežās un kā tādas ir labākās latviešu dramaturģijā, kritikas un skatītāju atzinīgi pieņemtas un novērtētas.

*Annas Brigaderes
lugas "Sprīdītis"
izdevuma vāks
(1904)*

"Sprīdītis" ir pirmā īstā bērnu luga latviešu dramaturģijā, moža un spirta darbības risinājumā un tēlu zīmējumos. Cilvēka izaugsme grūtībās un pārbaudījumos – tas ir Brigaderes darbos iemīļots motīvs, un tādu ceļu nostaigā arī lauku zēns Sprīdītis, kad viņš, pamātes barguma apnicis, dodas pasaulē, sastop Meža māti, milzi Lutausi, pārvar Nelabo, izpelnīdamies par to ķēniņmeitas Zeltītes roku. Ķēniņmeitu viņš tomēr neapprec, jo iepazīst tās ļaunumu, toties gulbītis viņu aizved uz Laimīgo zemi, un, izrādās, ka tās ir mājas, no kurām viņš devies pasaulē, – tur mīt cilvēki, kuru vidū viņš audzis, un viņam tie ir tuvi.

Lugā dominē pasaku vienkāršība un gaišā tēlainība, vitāla dzīves izjūta. Dialogi izteiksmē brīnum latviski, tie dzirkstīt dzirkstī. Šai ziņā "Sprīdītis" ir vistuvākā rada Blaumaņa "Skroderdienām", tikai pasakas variantā.

"Princeses Gundegas un karaļa Brusubārdas" centrā gražīgās, izlutinātās, spītīgi lepnās, bet sirds dziļumos krietnās Gundegas grūtais, pazemojumu un pārbaudījumu pilnais ērkšķu ceļš uz jaunu dzīves izpratni, uz īsta cilvēka dzīvi, kam nieka vērtē ir ārējs spožums, vara, bet godā likta līdzjūtība pret visu, kas pasaulē ir krietns un taisnīgs. Šo Gundegas pāraugšanu, kas saistīta ar ikdienas visnecilāko darbu un trūcību, rakstniece parāda ar aizrautīgu lielas mākslas spēku, psiholoģiski dziļi. Spilgti ir arī citi lugas tēli – jaunas varas par ubagu Māri pārvērtais karalis Brusubārda, ganu meitene Sniedze u. c. Pasaku luga pieaugušajiem, kuru var skatīties arī bērni, spoža dzejiskā izteiksmē un tēlu veidojumos, "Princese Gundega" tāda ir vienīgā latviešu dramaturģijā. "Sprīdītis" un "Princese Gundega" ir latviski baltas gaismas apstarotas lugas, kas kļuvušas par latviešu dramaturģijas klasiku.

Teiksmainai vēsturei, teikai, leģendai acīm redzamā Raiņa ietekmē atsevišķos gadījumos pievērsušies arī vēl citi rakstnieki – prozaiķi, dzejnieki, dramaturgi. JĀŅA AKURATERA (1876–1937) traģēdija "Kaupo, līvu virsaitis" (teātrī 1913. g.) darbības gaitā no tautas likteņu drāmas pārvēršas par Kaupo nepiepildītās mīlestības nevarīgām refleksijām. Lielāka literāra vērtība LEONA PAEGLES (1890–1926) drāmā "Dievi un cilvēki" (1914). Tās darbība noris senajā Ēģiptē, un luga, šķiet, radusies poļu rakstnieka B. Prusa romāna "Faraons" ietekmē. Šai romānā jauno faraonu, kas grib valstī izdarīt radikālas reformas, novāc priesteri. Līdzīgi notiek arī "Dievos un cilvēkos". L. Paegles drāmā salīdzinājumā ar "Kaupo" darbība attīstās pretējā virzienā – sākotnēju mīlestības drāmu nomaina tautas likteņa drāma. Abas lugas uzrakstītas saistītā valodā, poētiskas epizodes tajās mijas ar kokainu prozaisku nevarību.

Pēc kādas viduslaiku teikas romantisku drāmu klasiskā stilā "Izabella" (1911) saistītā valodā saraksta EDVARDS VULFS. Arī šajā gadījumā dzejiski spilgtas lappuses mijas ar nedzejiskām rindām. Lugas centrā sapņotāja jaunava, cēls bruņinieks un despotisks karalis. Autors lugu veltīja izcilajai skatuves māksliniecei Dacei Akmentiņai. Teātrī luga lielāku ievēribu nav guvusi, kaut arī tai literāru vērtību nevar noliegt.

Gadsimta pirmajā gadu desmitā (apmēram līdz 1908. gadam) tradicionāli ierastajā dramaturģijā itin kā pēkšņi uzrodas darbi, kuru autori pievēršas savu varoņu jūtu pasaules pastiprinātai attēlošanai. Ir pirms-revolūcijas, revolūcijas un pēcrevolūcijas laiks, bet lielajiem notikumiem sabiedriski politiskajā dzīvē viņi ar uzsvētu norobežošanos iet garām, arī parastajai sadzīvei tāpat, šo autoru lugu konflikti izraisās, pašu varoņu dvēseles rosināti, tie sakņojas savas nelaiemes apziņā, arī instinktos, kas pēkšņi viņos pamodušies un nosaka viņu rīcību. Šādi

Skats no E. Vulfa lugas "Romas degšana" iestudējuma
Jaunajā Rīgas teātrī (1915)

dramaturģijai (un arī dzejai, mazāk prozai) pievēršas virkne rakstnieku, kas tikko ienāk literatūrā – H. Eldgasts (1882–1926), Fallijs (1877–1916), V. Eglītis (1877–1945) u. c.

Taču šie jaunie rakstnieki aizrautīgi seko Rietumeiropas un krievu literatūras jaunākajiem strāvojumiem, brīžam ar lielu skaļumu un pašapziņu. Latvijas apstākļos šādas jaunas vēsmas šķiet tik nepieņemamas, ka jaunus rakstniekus, viņu meklējumus un centienus asi kritizē gan tradicionālā reālisma aizstāvji, gan jo sevišķi kreisā kritika, kas pirmām kārtām prasa ar sabiedrībā notiekošajiem procesiem saistītu mākslu. Šīs jaunās literatūras tendences iegūst dekadences nosaukumu, tās rakstnieki izsmējīgi tiek dēvēti par dekadentiem. Dzejnieks Kārlis Jēkabsons (1879–1946), kas tika uzskatīts par izteiktu dekadentu, vēlāk (1923. gadā) par šo laikmetu un tā centieniem rakstīja:

*"Sakarā ar lielajām laikmeta pārvērtībām visā Eiropā bija dzimis jauns mākslas virziens, kurš izteicās impresionismā un simbolismā un kurš Francijā savā laikā bij ticis apzīmēts vienā vārdā par dekadenci. Pret fabulu kā tādu uz visas līnijas bija iestājusies reakcija, un pievēršanās vecmeistariem tik strauju pārvērtību laikā nebij vairs iespējama. No Francijas atskanēja Morisa Meterlinka, no Itālijas Gabrēla d'Anuncio, no Vācijas Riharda Dēmeļa, no Polijas Staņislava Pšibiševska, no ziemeļiem Knuta Hamsuna, bet no Krievijas Valerija Brusova vārdi. Pūta savādas dvēsmas, iesākās jaunu ceļu meklēšana. Vecās formas un agrāk sasniegtie tradicionālie izteiksmes līdzekļi netika vairs respektēti. [...] vakardiena bija galīgi aizmirsta, un jaunā māksla vēlās pār visu Eiropas kontinentu kā lieli plūdi. [...] nebiju vēl ne labi apskatīties, kad pats jau jutos ierauts impresionisma un simbolisma vai tā sauktās dekadences kūšajā virpulī."*¹⁵

Jaunās ievirzes lugas jo rosīgi tika publicētas periodikā, iznāca atsevišķās grāmatās vai it dzīvi tika izrādītas uz skatuves: Fallija "Selgā", "Arnolds Nolle", "Dzeltenais vanags", J. Jaunsudrabiņa "Traģēdija", E. Vulfa "Tea Moreni", "Rītos, kad sapņi dziest", "Rožainās dienas", "Klusuma bērni", H. Eldgasta "Dēmona paradīze", V. Eglīša "Galmā" u. c. Šī dramaturģija ir irdena konstrukcijā, bieži vien tie ir nelieli vien cilvēni, dramatiskas poēmas. Šo lugu cilvēki dzīvo ar nepārtraukti gruzdošu sirdsapziņu, viņi dzīvi izjūt kā ciešanas un alkst dzīvot skaituma pasaulē. Savus pārdzīvojumus cilvēki jo bieži izsaka pusvārdos. Šajā dramaturģijā kā māksliniecisks paņēmiens izmantota "klusuma valoda", kad personu attiecības raksturo ne tik daudz vārdi kā klusums starp vārdiem. Jaunajā dramaturģijā vienkopus sadzīvo gan impresionisms un simbolisms, gan naturālisms un sentimentālisms.

No laiku tāles raugoties, redzams, ka šai dramaturģijai (kā visai savulaik par dekadentismu sauktajai latviešu literatūrai) ir daudzas no tām iezīmēm, kas raksturīgas vēlākajai 20. gs. pasaules dramaturģijai, tai pievērsušies nevis diletanti, bet savā jaunībā rakstnieki, kam ir paliekoša nozīme latviešu literatūrā. Tomēr jākonstatē arī, ka šīs dramaturģijas ievirzē nav radusies neviena luga, kas dzīvotu arī tad, kad gadi ir gājuši un troksnis, ko sacēla "dekadence", ir norimis un aizmirsies.

Aplūkojamā laika posmā kvantitatīvi visvairāk rodas Ādolda Alunāna un Rūdolda Blaumaņa reālismam radniecīgas lugas, bet augstāku virsotņu starp tām ir pamaz. Jūtams, ka dramaturģi raksta ar vieglu roku, neizvirzīdami pret darbu, ko viņi dara, augstākus mākslinieciskos kritērijus. Parasti tās ir ierindas komēdijas vai drāmas, bieži vien ar kādu laikmetam raksturīgu sociālu problēmu, un šādi darbi aiziet līdz ar savu laiku, jo ir bez lielākām mākslas vērtībām. Atsevišķos gadījumos (A. Saulietis) ir otrādi: luga ir ar atzīstamu veiksmi uzrakstīts literārs darbs, bet tam pietrūkst dramaturģijas specifikas.

Virkni sadzīves tipa lugu devuši A. Brigadere, J. Akuraters, J. Lindulis, J. Jaunsudrabiņš, A. Saulietis, J. Pētersons, E. Vulfs u. c.

A. Brigaderes sadzīves lugās ("Ceļa jūtis", "Pie latviešu miljonāra", "Čaukstenes" u. c.) tēlotas pilsoniskās aprindas – sabiedriskie darbinieki, uzņēmēji, viņu kundzes – parasti ar dzīvi apmierināti, apsviedīgi cilvēki, līdz izveidojas situācija, kas atklāj viņu divkosīgo morāli. A. Brigaderei piemīt spēja ar dažiem vilcieniem radīt spilgtus raksturus, izveidot spriegus konfliktus, viņas lugu dialogs lakonisks, lokans, valoda vienkārša, izteikti latviska, Blaumaņa lugu valodai radniecīga, bet lugu pēdējos cēlienos viņa netiek galā ar konfliktu pārliecinošu atrisinājumu, un lugas beidzas ar mākslinieciskā līmeņa kritumu.

A. Brigaderes drāmas "Ausmā" (1907) darbība notiek 1905. gada revolūcijas laikā. Īpatnējs, latviešu literatūrai, kad tajā tēloti 1905. gada revolūcijas notikumi, neraksturīgs tēls drāmā "Ausma" ir revolucionārs Robis. Tas ir jauns cilvēks, kam aicināšana uz cīņu, uz revolucionāru darbību ir azarts. Kad cilvēki šim jauneklīgam noticejuši un sajūsmā kā ceļa rādītājam seko, Robis tie kļūst vienaldzīgi, viņš savus dievinātājus pamet un meklē citus cilvēkus, kurus uz cīņu aicināt un sajūsmināt. Savu sekotāju likteņi viņam vienaldzīgi. Viņš ir lāpa, kas, gaismu rādīdama, rada ugunsgrēku, rada postu un nelaimi. Par šādu revolucionāru Brigadere kritizēta kā revolucionāru nomelnotāja.

Vispopulārākā, visvairāk izrādītā šo gadu A. Brigaderes reālistiskā luga ir "Raudupiete" (1914), R. Blaumaņa pazīstamās noveles

pārveidojums dramatiskā darbā. Pretēji Blaumanim A. Brigaderes Raudupiete paliek dzīva, tas laikam vairāk tik arī skatītājiem, kaut dramaturģiski šādas lugas beigas izveidotas stipri neveikli.

Dzejnieks J. Akuraters dramaturģijai šajos gados pievēršas bieži, pie tam viņa lugas ir ar ļoti dažādu ievirzi. Tragēdiju "Kaupo" jau pieminējām. Dramaturģijā J. Akuraters ienāk ar lirizēti traģiskām ikdienas dzīves ainām ("Taisnības meklētāji", "Lāča bērni"), kam pievienojas teiksmaini patriotiski dramatiski tēlojumi ("Imantas augšāmcelšanās", "Saules gredzens"), kuros figurē vēsturiskas personas (Viesturs, Nameisis u. c.), literatūras tēli (Lāčplēsis u. c.), kā arī dažādas dievības un senlatviešu svētnīcu kalpotāji. Nozīmīgākais no šā posma darbiem ir luga "Lāča bērni" (1909) – četri tēlojumi, kuros ar sirsnīgu lirisku iejūtu, ar traģisku gaišumu notēlota kalpu pāra dzīve. Tā sākas jaunībā ar gaišām cerībām, cik daudz dzīvē tūlīt, tūlīt tiks sasniegts, šī cerība neatstāj arī tālākajos dzīves posmos, līdz beigu stunda šiem cilvēkiem pienāk kā nevarīgiem nabagiem. Lugā nav neviena negatīvā personāža, cilvēki dzīvo gaišu domu lokā, un tā jo sāpīgāk izceļas kalpu pāra – lāču bērnu – dzīves traģisms. Lugu J. Akuraters, šķiet, rakstījis tolaik tā dēvētās "klusuma dramaturģijas" ietekmēts, un to var uzskatīt par šādas dramaturģijas augstāko sasniegumu.

Atšķirīgi stāv divas J. Akuratera komēdijas – "Ķēniņa meita" (1910) un "Kurzemē" (1914). Tajās nav nekā no liriska vai patriotiska dzejnieka, šīs komēdijas rakstītas kā tautas lugas, kurām it kā obligāti vajag daudz ārišķīgas burzmas, tiši robusti veidoti arī raksturi. Īpaši daudz liekas trokšņainības "Ķēniņa meitā".

Savā laikā daudz izrādītas JĀŅA LINDUĻA (1870–1942) lugas "Pusceļā" (1904) un "Dižūdru Māle" (1912), īpaši pēdējā. J. Linduļa lugām piemīt zināma vecmodība, kas sauc atmiņā 19. gs. literatūru, tām ir zināma stūrainība konfliktu dramatiskajā izveidē, bet tai pašā laikā lugās ir citur nepamanīti raupji veidoti raksturi, patstāvīgi, pat it kā pirmatnēji izrīcībā, neapturami savu nodomu sasniegšanā. Drāma "Lai mes bērni" (1913) drūmās, bet pārlicinošās krāsās parāda latviešu emigrantu dzīvi Beļģijā pēc 1905. gada revolūcijas. Tajā ir radniecība ar Maksima Gorkija lugas "Dibenā" cilvēku dzīvi. Piezīmējams, ka J. Lindulis pats kā emigrants tika strādājis Beļģijā ogļraktuvēs.

Laiku pa laiku pa lielākai lūgai vai viencēlienam uzraksta prozaīkus JĀNIS JAUNSUDRABIŅŠ ("Tragēdija" – 1906, "Pirmais sniegs" – 1907, "Viena diena" – 1908, "Sapnis saulītē" – 1909, "Ansis Auns" – 1911, "Dzīvas un nedzīvas puķes" – 1915, "Latvieši" – 1918). Kritika allaž

aizrādījusi, ka Jaunsudrabiņam trūkst dramatiķa talanta, bet šī negatīvā kritika viņu no lugu rakstīšanas atturēt nespēja. J. Jaunsudrabiņa nopietnajām lugām patiešām nav asāk izveidotu dramatisku konfliktu. Jaunsudrabiņš it kā vairās no stingras konstrukcijas dramaturģijas, kam līdzī nāk arī zināma samākslotība, kas nekad nav raksturīga dzīvei. Viņa cilvēki dzīvo bez skaļiem vārdiem, ir kautri. Rakstnieks balstās uz mākslinieciski patiesu emocionālu noskaņu, tajā atklājas viņa tēloto cilvēku raksturi, bieži vien aiz ārējās necilības slēpjas dziļi traģiska sāpe ("Traģēdija", "Pirmais sniegs", "Dzīvas un nedzīvas puķes").

Dzēlīga satīra par tautiešiem, kam viņu tauta ir nieka vērtē, izskan lugā "Latvieši", kurā attēloti tie latvieši, kas uz Krieviju bija pārgājuši dzīvot jau pirms Pirmā pasaules kara un tur tikuši pie mantas un turības.

Daudz izrādīta Jaunsudrabiņa bērnu ludziņa "Sapnis saulītē".

Par rakstnieku, kam nav dramatiķa talanta, kritikā uzskatīts AUGUSTS SAULIETIS (1869–1933), kas pirmām kārtām ir savdabīgs, sevī noslēdzies prozaiķis un dzejnieks, augstu ētisku prasību izvirzītājs ik cilvēkam un sabiedrībai kopumā. Tas atspoguļojas arī A. Saulieša lugās "Pret ziemeļiem" (1911) un "Jēkabs Saltups" (1913). Cietus, stiprus cilvēka ētiskos pamatus A. Saulietis saskatīja lauku dzīvē, tāpēc kritiski skatījās uz pilsētu. Tas atspoguļojas arī abās šajās lugās – padrūmās, episkās, bet emocionāli spēcīgi uzrakstītās.

Dramaturģija ir galvenais žanrs, kurā darbojas JŪLIJS PĒTERSONS (1880–1945). Dramaturģijā viņš ienāk ar drāmām "Seklā, pelēkā ikdienība" (1906) un "Sastingušās dvēseles" (1909), bet vēlāk raksta vienīgi komēdijas, un tām ir satīrisks, ironisks raksturs. Ironija gan jūtama arī jau viņa drāmās, kurās atklājas pilsonisko aprindu dubultā dzīve: viena – cildena, atklātībā, otra – slepenībā, kur ir gan uzdzīve, gan dažādi raibumi ģimenē. Pilsonība un inteligences aprindas ir arī tā vide, kur notiek J. Pēterona komēdiju "Cēlie mērķi" (1912), "Redaktors Podiņš" (1913) un "Ideālā sabiedrība" (1917) darbība. Gadu gaitā pieaug J. Pēterona kā dramaturga meistarība. Pirmajos darbos izveidojas situācijas, kurās diezgan deklaratīvi izteikti paša autora vērtējumi par kritizējamām parādībām, taču tālākajās komēdijās autors arvien vairāk it kā noiet sāņus un ar smīnu, ar ironiju vēro, kā viņa tēlotie cilvēki darbojas, paši sevi atklādami. Dialogs kļūst skopāks, mērķtiecīgāks. Tās ir inteligenta cilvēka komēdijas, kuras, atjautīgi veidojot dialogus, raksta J. Pēterons, raksta par vidi, ko viņš labi pazīst, un 20.–30. gados viņš nonāk līdz sev vistuvākajam komēdijas žanram – salonkomēdijai.

Ap 1910. gadu, kad sociālā virziena kritika aktīvi pārsprida, vai gaidāma proletāriskā māksla, un plaši tika diskutēts, kādai šai mākslai jābūt, prozā un dzejā radās diezgan daudz mēģinājumu iet no teorijas uz praksi un šādus darbus sarakstīt. Dramaturģijā par šādu mēģinājumu uzskatāma ANDREJA UPĪŠA (1877–1970) luga "Balss un atbalss" (1911).

Galvenokārt darbodamies prozā, Andrejs Upīts dramaturģijā ienāca ar talantīgi uzrakstītu satīrisku viencēlienu "Dzimumdienas rītā" (1905), kas savulaik tika dzīvi izrādīts dažādu amatieru pulciņu izpildījumā.

Vēlāk, pēc 1905. gada revolūcijas, kad A. Upīts kritikā asi vērsās pret dekadentiem, viņš to dara arī trīs viencēlienu ciklā "Pārcilvēki", satīriski saasinot tās īpatnības tēlu raksturos, kas tika uzskatītas dekadentu darbos kā apsmejamākās.

"Balss un atbalss" ir drāma un A. Upīša pirmā vairākcēlienu luga. Tās centrā pilsētas strādnieka ģimene, kuras tēvs ir aktīvs cīnītājs par strādnieku tiesībām. Viņam piemīt strādnieku šķiras pārstāvja lepnums, un viņš grib, lai tādi būtu arī viņa bērni, tāpēc smagi pārdzīvo, ka dēls un viena no viņa meitām novēršas no šiem ideāliem un aiziet pilsonības nometnē. Lugai ir spilgti tēli, it īpaši negatīvie, bet arī autora, resp., strādniecības, ideju tiešie paudēji ir ar mākslas tēlu dzīvīgumu, un luga guva samērā plašu atsaucību skatītājos. Sociālā, kreisā kritika nebija pilnīgi vienis prātis ar lugas pozitīvo tēlu paustajiem uzskatiem par strādniecību, tās cīņu mērķiem, bet kopumā lugu novērtēja atzinīgi. Kritiķis V. Knoriņš (1890–1938) savu lugas vērtējumu beidza ar vārdiem: "Ar "Balsi un atbalsi" sākas latviešu reālas strādnieku drāmas "gadu skaitīšana"."¹⁶

Tā tad reālistiska luga par strādnieku šķirai risināmām problēmām – bet vai tikai tādai jābūt proletāriskās mākslas dramaturģijai? Kā šai sakarā vērtēt tāda veida darbus, kāda ir Raiņa dramaturģija? Kreisā kritika Raini kā dzejnieku uzskatīja par proletariāta ideju paudēju, turklāt par pašu lielāko no latviešu dzejniekiem, bet kā vērtēt šādā aspektā Raiņa dramatiskos darbus? Tajos nav ne strādnieku, ne reālistiska dzīves attēlojuma, bet ir teika, ir teiksmaini varoņi – kā Spidola, kā Lāčplēsis, Antīņš, arī Indulis... Kreisajā kritikā šai sakarā vienprātības nebija. Jansons (Brauns), viens no sociāldemokrātu partijas ideologiem un literatūras kritiķiem, uzskatīja, ka Raiņa dramaturģija proletāriskās mākslas principiem neatbilst. Par "Uguni un nakti", par Raiņa tēlošanas veidu dramatiskajos darbos J. Jansons (Brauns) 1913. gadā rakstīja A. Upīša

sastādītājā almanahā "Vārds": "Raiņa dzejas elements ir *lirika*. Man tāpēc gluži nesaprotama dažu R. cienītāju cenšanās Raiņa kultu dibināt uz viņa lugām, sevišķi uz "Uguns un nakts". [...] Var jau nu arī izprātot un uzminēt, kas šinīs "simbolos" (Lāčplēši, Laimdotā un Spīdolā) domāts, bet mākslas darbam jārunā tieši, ne caur tulkiem un paskaidrojumiem. Un tad – ko mēs šinī darbā varētum saukt par *proletārisku* domu nesēju simboliem (pareizāk: alegorijām), tas ir tā pārņemts no tautiskā teiku ietēra un *nacionāliem* motīviem, ka mūsu tautiskā pilsonība ar dibinātu tiesību uzskatīja šo lugu par viņai vairāk tuvu stāvošu."¹⁷

Tādi spriedumi Raini ar šādas proletāriskās mākslas meklētājiem satuvināt nevarēja. Viņš rakstīja savas lugas ciešā pārliecībā, ka ".. es nepazīstu gan strādnieka cepuri, svārkus un bikses, bet totiesu pazīstu viņa prātu, sirdi un dvēseli. Un ar to man pietiek."¹⁸

Vēlāk A. Upīts pēc saviem reālistiskās strādniecības drāmas principiem sarakstīja lugas "Viens un daudzie" (1914) un "Saule un tvaiks" (sarakstīta 1914., izdota 1919. g.). Mākslas spēkā tās "Balsi un atbalsi" neaizsniedz. Reālistiska strādniecības drāma latviešu literatūrā par īpašu atzari nekļūst.

Par talantīgu, ļoti ražīgu dramaturgu aplūkojamā laika posmā izveidojas EDVARDŠ VULFS (1886–1919). Viņa dzīve cieši saistīta ar literātu un mākslinieku aprindām, ar šo aprindu bohēmu. Šādā vidē atrazdamies, Vulfs aizrāvās ar dažādiem literatūras un mākslas strāvojumiem un labi iepazinās ar tām īpatnībām, ko dramatiskajos darbos vēlējās redzēt teātri. Taču bija arī sava negatīvā puse – viņa darbos atkal un atkal vērojama steiga un paviršība, viegli mainās dažādas stilistiskas ievirzes. Dramaturģijā E. Vulfs ienāca ar neliela apjoma ludziņām ("Tea Moreni", "Rītos, kad sapņi dziest", "Mēs esam cilvēki", "Rožainas dienas" u. c.), kas rakstītas tolaik lielu popularitāti ieguvušā beļģu rakstnieka Morisa Māterlinka dramaturģijas ietekmē. E. Vulfa ludziņās daudz lirisku dvēseles noskaņu, vēlāk Vulfs to ironiski nosauc par "klusuma dramaturģiju". Kā minēts iepriekš, tā iekļāvās literatūras atzarā, ko tolaik dēvēja par dekadenci.

E. Vulfs bija par dzīvīgu, par vitālu, lai ilgāk paliktu pie šīs liriskās jūtu dramaturģijas. Pēc nedaudz gadiem viņš saraksta jau pieminēto liela stila romantisku drāmu "Izabella" un simbolisku drāmu "Pasaka par Nāvi" (sarakstīta 1913., teātrī 1915. g.).

Kad no 1911. gada E. Vulfs sāk strādāt Rīgas Latviešu teātrī par sekretāru un dramaturgu un nonāk vēl tuvāk teātra "virtuvei", viņš pievēršas liela vērēna literārām parodijām – dramaturģijas paveidam, ar kādu

latviešu dramaturģijā nesastopamies ne pirms, ne pēc Vulfa. Latviešu dramaturģijā viņš tāds ir vienīgais. Tāda liela vēriena parodija ir Vulfa luga "Faustiņš" (1913), kas veidota, pārfrāzējot V. Gētes traģēdijas "Fausts" tēlus un sižetu. Īsteni Gētes "Faustam" kā mākslas darbam Vulfs liek mieru, viņa humors un satīra vērsta pret pilsoniskajām aprindām Vulfa laika sadzīvē. Faustiņš ir uzdzīvotājs, politehnikuma students, Grietiņa savukārt ir bagāta atraitne, kas lenc un pavedina Faustiņu, un Vulfa lugā tā nav Grietiņa, bet Faustiņš, kas nonāk cietumā, un viņu no tā atbrīvo Grietiņa. Savukārt Gētes padzīvojusī vīriešu kārā Marta Vulfam ir kautra, jauna meitene. Reizēm Vulfs "Fausta" tekstu (Raiņa tulkojumā) pārņem tieši, bet visbiežāk to pārfrāzē, un Vulfam asprātību un atjautību nevar noliegt.

"Greizsirdība" (1914) – Vulfa nākamā luga – ir parodija par dažādiem latviešu dramaturģijas un skatuves mākslas stiliem, arī par Vulfa paša pirmajām lugām: viens no "Greizsirdības" cēlieniem veidots kā "dramatiskā sajūsmas glezna [...] māterlinkiski vulfiskā garā", cits cēliens "alunāniski-blaumaniskā garā" utt. Šīm parodijām tuva ir Vulfa luga "Romas degšana jeb lielais vinnests" (1915), kurā tolaik populāram Jaunā Rīgas teātra aktierim Kristapam Koškinam jāspēlē galvenajā lomā pašam sevi.

Edvarda Vulfa labākās lugas ir viņa īsā mūža pēdējos gados sarakstītās komēdijas "Sensācija" (teātrī 1916. g.) un "Svētki Skangalē" (teātrī 1918. g.). Tajās viņš beidzot ir itin kā atradis pats sevi. Feļetonus Vulfs parakstīja kā Puliera padēls (ne dēls!), ar to norādīdams uz savu tuvību ar Blaumani, kas sevi kā feļetonists nodēvēja par Pulieri. Ar saviem bohēmisko aprindu smiekliem par dažādiem atpakaļrāpuļiem, pustukšiem avīžniekiem, tumsonīgiem varasvīriem un svētuļiem Vulfs tomēr bija tuvāks Alunānam nekā Blaumanim. To liecina virkne Vulfa viencēlienu, bet jo īpaši pēdējās komēdijas. Tajās abās tēlotas mazpilsētas "labākās aprindas", šo aprindu nekautrīgā pašapziņa un garīgā aprobežotība, uzpūstā lielmanība. Abās komēdijās ir daudz spilgtu raksturu, kas atklājas veikli izkārtotās komiskās situācijās, konfliktos, raiti rit dialogs. Lugai "Svētki Skangalē" ir traģikomēdijas ievirze. Traģikomisks ir lugas centrālais tēls vecais Bumbiers, bijušais Skangales biedrības pirmais priekšnieks, tautas atmodas laika ideju sajūsmināts darbinieks, vēlāk katordznieks un tagad (ar citu vārdu) sētnieks pie pašreizējā aprobežotā biedrības priekšnieka. Šai sakarā vecais Bumbiers nonāk dramatiskās, pat traģiskās situācijās. "Svētki Skangalē" ir aplūkojamā posmā labākā reālistiskā luga pēc Blaumaņa.

Kara gados Vulfs saraksta arī drāmu "Meli" (1916) – par advokātu, kam izveidojas intīmi sakari ar mājskolotāju. Spēcīga ir lugas pirmā puse, bet tālāk notikumi aizslīd melodrāmā un krāsas apdziest.

Kopumā dramaturģija, kas rodas 20. gs. divos pirmajos gadu desmitos, ir daudzveidīga, tai netrūkst lielu domu lidojumu, un arī ikdienu tā skata vērīgām acīm – gan ar nopietnību, gan ar smaidu un smiekliem.

-
- ¹ *Hausmanis V.* Rūdolfā Blaumaņa dramaturģija. – R., 1984. – 142. lpp.
  - ² Latviešu literatūras kritika, 1. sēj. – R., 1956. – 679. lpp.
  - ³ Turpat. – 687. lpp.
  - ⁴ Turpat. – 742. lpp.
  - ⁵ Turpat. – 674. lpp.
  - ⁶ Latviešu literatūras kritika, 2.sēj. – R., 1957. – 174. lpp.
  - ⁷ *Blaumanis R.* Kopoti raksti, 7. sēj. – R., 1959. – 506.–507. lpp.
  - ⁸ *Alunāns A.* Kas tie tādi, kas dziedāja. – R., 1982. – 390. lpp.
  - ⁹ Latviešu literatūras kritika, 2. sēj. – R., 1957. – 173.–174. lpp.
  - ¹⁰ Latviešu literatūras kritika, 5. sēj. – R., 1962. – 740. lpp.
  - ¹¹ *Veselis J.* Pārdomu grāmata. – R., 1936. – 171. lpp.
  - ¹² *Rainis J.* Kopoti raksti, 24. sēj. – R., 1986. – 429. lpp.
  - ¹³ *Rainis J.* Kopoti raksti, 18. sēj. – R., 1983. – 588. lpp.
  - ¹⁴ Turpat.
  - ¹⁵ *Atziņas, II.* – R., 1924. – 331. lpp.
  - ¹⁶ *Knoriņš V.* Literatūrkritiski raksti. – R., 1960. – 368. lpp.
  - ¹⁷ Vai gaidāma mums proletāriskā māksla? // *Vārds*, 2.sēj. – R., 1913. – 280. lpp.
  - ¹⁸ *Rainis J.* Kopoti raksti, 24. sēj. – R., 1986. – 497. lpp.

LITERATŪRAS SARAKSTS

I. Literatūrvēsture

- Klaustiņš Roberts*. Latviešu rakstniecības vēsture skolām. – Jelgava, 1907.
Plūdons. Latvju literatūras vēsture sakarā ar tautas vēsturisko attīstības gaitu. 1.–2. sēj. – Jelgava, 1908–1909.
Upīts Andrejs. Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture. 1.–2. sēj. – R., 1921.
Zeiferts Teodors. Latviešu rakstniecības vēsture. 1.–3. sēj. – R., 1922–1925.
Latviešu literatūras vēsture. 1.–6. sēj. – R., 1935–1937.
Johansons Andrejs. Latviešu literatūra. – Stokholma, 1953–1954.
Andrups Jānis, Kalve Vitauts. Latvian Literature. – Stockholm, 1954.
Bukšs Miķelis. Latgaļu literatūras vēsture. – Minhene, 1957.
Latviešu literatūras vēsture. 1.–6. sēj. – R., 1956–1962.
Čakars Oto, Grigulis Arvīds, Losberga Milda. Latviešu literatūras vēsture. No pirmsākumiem līdz 19. gs. 80. gadiem. – R., 1987.
Bičolis Jānis. Ievads latviešu literatūrā. – R., 1991.

II. Materiāli literatūrvēsturei

- Materiāli latviešu literatūras vēsturei. – R., 1992.
Materiāli par latviešu literārajiem grupējumiem. – R., 1993.
Materiāli par latviešu literatūru un pasaules kultūru. – R., 1994.
Materiāli latviešu literatūras un mākslas vēsturei. – R., 1995.
Egle Kārlis. Atziņas. 1.–3. sēj. – R., 1922–1923.

III. Par rakstniekiem

Latviešu literatūras sākotne

Par Ernstu Gliku

Dunsdorfs E. Pirmās latviešu bībeles vēsture. – Mineapolisa, 1979.

Par Ķikuļa Jēkabu

Ķikuļa Jēkabs. Dziesmas. – R., 1982.

Par Georgu Manceli

Krēsliņš J. Dominus narrabit in scripturis populorum: A study of Early Seventeenth-Century Lutheran Teaching on Preaching and the Lettische langgewünschte Postill of Georgius Mancelius. – Stokholma, 1989.

Par Neredzīgo Indriķi

Bērziņš L. Neredzīgais Indriķis un viņa dziesmas. – R., 1933.

Neredzīgais Indriķis. Dzīve un dziesmas. – R., 1938.

Par Jāni Reiteru

Reiters Jānis. Tulkojumu paraugs. 1675. gadā Rīgā iznākušo latviešu Bībeles tekstu faksimiliespiedums. Ar B. Jēgera apceri. – Stokholma, 1975.

Karulis K. Jānis Reiters un viņa tulkojums. – R., 1986.

Par Jāni Ruģēnu

Ruģēns J. Kad atnāks latviešiem tie laiki? – R., 1939.

Par Gothardu Frīdrihu Stenderu

Lejnieks K. [Dziļleja] Vecā Stendera dzīve un darbi // Vecais Stenders. Dzīve un darbi. – R., 1938.

Vecais Stenders [Stenders G. F.]. Bildu ābice. – R., 1977.

Stenders G. F. Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas. – R., 1988.

Nacionālās atmodas laika literatūra

Alunāns Ādolfs. Ievērojami latvieši. 1.–2. – Jelgava, 1887, 1890.

Kaudzītes Matīss. Atmiņas no "tautiskā laikmeta". 1.–2. – Cēsis–Rīga, 1924.

Jansons J. A. Tautiskās atmodas laikmeta darbinieki. – R., 1939.

Par Ādolfu Alunānu

Lejnieks K. [Dziļleja] Ādolfs Alunāns. – R., 1937.

Bērziņš A. Ādolfs Alunāns latviešu teātrī. – Londona, 1954.

Hausmanis V. Ādolfs Alunāns. – R., 1988.

Par Juri Alunānu

Alunāns Ā. Jura Alunāna dzīve. – Jelgava, 1910.

Līgotņu Jēkabs. Juris Alunāns. – R., 1924.

Goba A. Jura Alunāna dzīve // J. Alunāna Kopoti raksti. – R., 1929. – 1. sēj. – 7.–156. lpp.

Par Ausekli

Lapiņš J. Ausekļa dzīve un darbi // Ausekļa Kopoti raksti. – R., 1923. – 1.–181. lpp.

Līgotņu Jēkabs. Auseklis. – R., 1927.

Goba A. Auseklis un latvietības avoti. – R., 1934.

Par Krišjāni Baronu

- Līgotņu Jēkabs*. Krišjānis Barons savā dzīvē un darbā. – Cēsis–Rīga, 1923.
Baumanis A. Krišjānis Barons. – R., 1935.
Arājs K. Krišjānis Barons un "Latvju dainas". – R., 1985.
Viese S. Mūža raksti. – R., 1985.

Par Kasparu Biezbārdi

- Sočņevs M., Jansons-Saiva A.* Kaspars Biezbārdis. – R., 1986.

Par Frici Brīvzemnieku

- Zeiferts T.* Brīvzemnieks. – R., 1929.
Unāms Ž. Brīvzemnieks. – R., 1932.
Karulis K. Kam stiprs prāts un cieta griba. – R., 1992.

Par Jāni Esenbergi

- Plūdons V.* Mīlestības dziesminieks. Esenbergu Jānis. // Esenbergu Jāņa
Kopoti raksti, 1. sēj. – R., 1924. – 1.–105. lpp.

Par brāļiem Kaudzītēm

- Klaustiņš R.* "Mērnieku laiki" kā sadzīves romāns. – R., 1926.
Jansons J. A. Brāļi Kaudzīši. – R., 1935.
Čakars O. Brāļu Kaudzīšu "Mērnieku laiki" – pirmais reālistiskais romāns
latviešu literatūrā. – R., 1968.

Par Ati Kronvaldu

- Kundziņš K.* Kronvalda Atis. – R., 1905.
Līgotņu Jēkabs. Kronvalda Atis. – R., 1924.
Kārklīņš K., Goba A. Kronvalda Atis. – R., 1936.
Baumanis A. Kronvaldu Atis. – R., 1939.

Par Jēkabu Lautenbahu

- Teodors [T. Zeiferts].* Lautenbaha nozīme latviešu literatūrā un sabiedrībā // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1922. – Nr. 10. – 1009.–1013. lpp.
Eglīts V. Jēkabs Lautenbahs–Jūsmiņš // Ritums. – 1922. – Nr. 6. – 438.–439. lpp. un Nr. 7. – 507.–513. lpp.

Par Frīdrihu Mālbergi

- Goba A.* Frīdriha Mālberga dzīve // F. Mālberga Raksti. – R., 1925. – 3. sēj. –15. lpp.

Par Juri Māteru

- Līgotņu Jēkabs.* Māteru Juris. Biogrāfija // Mātera Jura Kopoti raksti. – R., 1924. – 1. sēj.
Ģudriķe B. Māteru Juris – zemniecības aizstāvis un ideologs // Māteru Juris. Sadzīves viņi. – R., 1994. – 5.–39. lpp.

Par Andreju Pumpuru

Klaustiņš R. Pumpura rakstu apcerējums // Andreja Pumpura raksti. – R., 1925. – 1. sēj.

Rudzītis Jāzeps. A. Pumpura eposs "Lāčplēsis" // Pumpurs A. Lāčplēsis. – R., 1988. – 7.–137. lpp.

Rudzītis Jāzeps. Andrejs Pumpurs. – R., 1991.

Par Krišjāni Valdemāru

Līgotņu Jēkabs. Krišjānis Valdemārs. – R., 1923.

Birkerts A. Krišjānis Valdemārs un viņa centieni. – R., 1925.

Velme J. Krišjānis Valdemārs un viņa darbs. – R., 1925.

Par Vensku Edvartu

Līgotņu Jēkabs. Vensku Edvarta biogrāfija // Vensku Edvarta Raksti. – R., 1929. – 5.–98. lpp.

Par Jēkabu Zvaigznīti

Misiņš J. J. Zvaigznīte-Šterns. – R., 1940.

Latviešu literatūra no 1890. līdz 1905. gadam

Par Aspaziju

Viese S. Aspazija. – R., 1975.

Viese S. Gājēji uz Mēnessdārzu. – R., 1990.

Par Ernestu Birznieku-Upīti

Klaustiņš R. Likteņa traģiskas impresionists // Daugava. – 1934. – Nr. 8.

Par Rūdolfu Blaumanī

Birkerts A. Rūdolfis Blaumanis dzīvē un darbā. – R., 1930.

Smilktiņa B. Dzīves pilnvērtības apliecinājums R. Blaumaņa novelistikā // Smilktiņa B. Latviešu novele. – R., 1981. – 48.–74. lpp.

Hausmanis V. Rūdolfis Blaumaņa dramaturģija. – R., 1984.

Volkova L. Tapšana. – R., 1988.

Par Andrievu Niedru

Andrievs Niedra (Rakstu krājums). – Veiverlija, 1960.

Knopē E. Andrievs Niedra un viņa romāns "Līduma dūmos" // Niedra A. Līduma dūmos. – R., 1992. – 5. – 21. lpp.

Par Vili Plūdoni

Teodors [T. Zeiferts]. Plūdons. – R., 1922.

Par Jāni Poruku

Mauriņa Z. Jānis Poruks un romantisms. – R., 1929.

Egle R. Poruku Jānis. – R., 1930.

Apalups A. Jāņa Poruka smieklī // Rakstniecības un mākslas gadagrāmata 1942. gadam. – R., 1941.

Par Raini

Birkerts A. Rainis dzīvē un darbā. – R., 1930.

Jansons J. A. Rainis, viņa "Tālas noskaņas", kā arī ievērojamākie darbi mūsu kultūras un literatūras vēstures gaismā. – R., 1930.

Hausmanis V. Raiņa daiļrades process. – R., 1971.

Hausmanis V. Raiņa dramaturģija. – R., 1973.

Viese S. Jaunais Rainis. – R., 1982.

Kursīte J. Raiņa dzejas poētika. – R., 1996.

Par Augustu Saulieti

Teodors [T. Zeiferts]. Saulietis // Saulietis A. Raksti. – R., 1924. – 1. sēj.

Veselis J. Augusts Saulietis // Veselis J. Pārdomu grāmata. – R., 1936.

Smilktiņa B. Ētiskie maksimālisti // Smilktiņa B. Latviešu novele. – R., 1981. – 116.–124. lpp.

Par Eduardu Veidenbaumu

Egle R. Eduards Veidenbaums dzīvē un darbos. – Cēsis, 1926.

Volkova L. Eduards Veidenbaums. – R., 1979.

Par Eduardu Treimani-Zvārguli

Ērmanis P. Eduards Treimanis un viņa dzeja // Treimanis-Zvārgulis E. Kopoti raksti. – Cēsis-Rīga, 1924. – 1. sēj.

Latviešu literatūra no 1906. līdz 1918. gadam

Proza

Par Jāni Akurateru

Ērmanis P. Jānis Akuraters // J. Akuratera Kopoti raksti. – R., 1923. – 1. sēj.

Par Antonu Austriņu

Goba A. Antons Austriņš // Austriņš A. Kopoti raksti. – 1927. – 1. sēj. – 1.–77. lpp.

Ērmanis P. Antons Austriņš // Četras sejas. – R., 1924. – 9.–36. lpp.

Par Antonu Birkertu

Kiršentāle I. Latviešu romāns. – R., 1979. – 70.–71. lpp.

Par Annu Brigaderi

Ērmanis P. Annas Brigaderes dzīve un darbi. – R., 1934.

Mauriņa Z. Baltais ceļš. – R., 1991 (arī 1935, 1937).

Par Augustu Deglavu

Klaustiņš R. A. Deglava "Rīga" // Druva. – 1913. – Nr. 2. – 240.–242. lpp.

Kiršentāle I. Latviešu romāns. – R., 1979. – 87.–93. lpp.

Par Viktoru Eglīti

Viktora Eglīša autobiogrāfija // Ritums. – 1921. – Nr. 3. – 235.–250. lpp.;

Nr. 4. – 313.–330. lpp.

Par Haraldu Eldgastu

Rakstu vaiņags Haraldam Eldgastam. – Liepāja. – 1926.

Vāvere V. Haralds Eldgasts // Latviešu rakstnieku portreti. Tradicionālisti un modernisti. – R., 1996. – 25.–49. lpp.

Par Pāvilu Gruznu

Vāvere V. Pāvils Gruzna // 20. un 30. gadu latviešu rakstnieku portreti. – R., 1997. – 6.–27. lpp.

Par Jāni Jaunsudrabiņu

Ērmanis P. Jānis Jaunsudrabiņš. Literārisks raksturojums // Jaunsudrabiņš J. Kopoti raksti. – R., 1927. – 1. sēj.

Ķuzāne L. Saule mūžam mana. Jaunsudrabiņa dzīves literārais konturējums. – R., 1986.

Bērsone I. Jāņa Jaunsudrabiņa radošā mūža ritējums // Jaunsudrabiņš J. Kopoti raksti. – R., 1985. – 15. sēj. – 430.–492. lpp.

Stankēvičs A. Zem Neretas debesīm. – R., 1988.

Par Kārli Jēkabsonu

Ērmanis P. Kārlis Jēkabsons // Četras sejas. – R., 1924. – 37.–53. lpp.

Briedis R. Kārlis Jēkabsons // 20.–30. gadu latviešu rakstnieku portreti II. – R., 1998.

Par Augustu Saulieti

Zeiferts T. Saulietis. Dzīves un darba aina. – R., 1924.

Par Kārli Skalbi

Daneberga M. Latviešu literārā pasaka. – Autoreferāts. – R., 1990.

Par Kārli Štrālu

Būmanis A. Kārlis Štrāls. – R., 1981.

Par Andreju Upīti

Krauliņš K. Andrejs Upīts. Dzīve un darbs. – R., 1962. – 32.–41., 61.–64., 81.–87., 108.–114., 173.–190. lpp.

Mauriņa M. Andreja Upīša noveļu meistarība. – R., 1967.

Kiršentāle I. Latviešu romāns. – R., 1979. – 71.–85. lpp.

Smilktiņa B. No mazām traģikomēdijām līdz sociālpsiholoģiskām drāmām // Latviešu novele. – R., 1981. – 140.–159. lpp.

Vāvere V. Andrejs Upīts un pasaules literatūra. – R., 1986. (krievu val.)

Par Edvardu Vulfu

Stankēvičs A. Dzīvoja reiz Edvards Vulfs. – R., 1993.

Ērmanis P. Edvarda Vulfa darbi // Ed. Vulfs. Kopoti raksti. – R., [b. g.] – 1. sēj. – 5.–19. lpp.

Par Zemgaliešu Bīrutu

Ērmanis P. Tie, kam nav grāmatas // Paziņu portreti. – R., 1937. – 151.–153. lpp.

Zanders O. Kā nemierīga, alkstoša liesma // Karogs. – 1978. – Nr. 1. – 160.–161. lpp.

Dzeja

Par Jāni Akurateru

Ērmanis P. Jānis Akuraters // Akuraters J. Kopoti raksti. – R., 1923. – 1. sēj.

Zanders O. Par Jāņa Akuratera daiļdarbu sākuma posmu // Varavīksne 1976. – R., 1976.

Par Apsesdēlu

Bērsone I. Apsesdēla dzīves gājums // Varavīksne 1980. – R., 1980.

Par Aspaziju

Asars J. Aspazija un viņas dzeja // Aspazija. Raksti. – Pēterburga, 1904.

Vīse S. Aspazija. – R., 1975.

Vīse S. Gājēji uz Mēnessdārzu. – R., 1990.

Par Frici Bārdi

Kārklīšs K., Kraujiņš K. Fricis Bārda dzīvē un darbā. – R., 1935.

Mauriņa Z. Fricis Bārdas pasaules uzskats. – R., 1938.

Par Augustu Braču

Sūna E. Augusts Bračs. – Ritums. – 1925. – Nr. 1.–2.

Par Valdemāru Dambergu

Grīns A. Valdemārs Dambergs // Latvju Grāmata. – 1928. – Nr. 6.

Par Viktoru Eglīti

Dambergs V. Viktors Eglītis // Ritums. – 1924. – Nr. 2.–3.

Bērsone I. Ko stāsta arhīvu lieta Nr. 42541 // Karogs. – 1990. – Nr. 9.–10.

Par Falliju

Paleviča M. Fallija personība un domu pasaule // Fallijs. Dzejdarbu izlase. – R., 1942.

Par Ati Ķeniņu

Līgotņu Jēkabs. Gara cīnītāja un dzejnieka Ata Ķeniņa 60 gadu šūpla svētkos // Piesauļe. – 1934. – Nr. 7.

Par Kārli Krūzu

Zanders O. Mūžs kopā ar dzeju // Krūza K. Ar zelta irkli. – R., 1984.

Par Vili Plūdoni

Klaustiņš R. Plūdons un viņa baladas // Plūdons. Baladas un baladeskas. – R., 1922.

Teodors [T. Zeiferts]. Plūdons. – R., 1922.

Par Raini

Birkerts A. Rainis dzīvē un darbā. – R., 1930.

Hausmanis V. Raiņa dramaturģija. – R., 1973.

Viese S. Gājēji uz Mēnessdārzu. – R., 1990.

Kursīte J. Raiņa dzejas poētika. – R., 1996.

Par Kārli Skalbi

Ērmanis P. Kārļa Skalbes dzīve // Skalbe K. Kopoti raksti. – R., 1938. – 1. sēj.

Egle R. Kārļa Skalbes dzejas māksla // Skalbe K. Kopoti raksti. – R., 1939. – 10. sēj.

Par Kārli Štrālu

Ērmanis P. Kārļa Štrāla rakstnieka gaitas un seja // Štrāls K. Raksti. – R., 1939. – 1. sēj.

Par Edvartu Virzu

Mednis J. Edvarta Virzas mākslas proza // Brīvā Zeme. – 1931. – 9. maijs.

Jansons J. A. Edvarts Virza un viņa "Straumēni". – R., 1936.

Stērste E. Divdesmit kopā nodzīvoti gadi // Literatūra un Māksla. – 1989. – 1. jūl.–26. aug.

Drāma

Vārdaune Dz. Tragēdijas žanrs latviešu literatūrā. – R., 1973.

Kalniņa I. Tā dēvētā dekadentu dramaturģija latviešu drāmas attīstības kontekstā // Karogs. – 1993. – Nr. 6. – 155.–162. lpp.

Kalniņa I. Folklorā un latviešu dramaturģijā 20. gadsimta sākumā // Karogs. – 1993. – Nr. 8. – 158.–166. lpp.

Par Ādolfu Alunānu

Hausmanis V. Alunāns: Aktieris. Režisors. Dramaturgs. – R., 1988.

Par Aspaziju

Viese S. Aspazija. – R., 1975.

Par Rūdolfu Blaumani

Kalniņa I. Komentāri R. Blaumaņa Kopotu rakstu 4. un 5. sēj. – R., 1997.

Par Annu Brigaderi

Mauriņa Z. Baltais ceļš. – R., 1935.

Bībers G. Dramaturģes ceļi un krustceļi // Brigadere A. Ceļa jūtis. – R., 1984.

Par Jukumu Paleviču

Hausmanis V. Jukums Palevičs // Palevičs J. Lugas. – R., 1969.

Knopē E. Jukums Palevičs // Karogs. – 1973. – Nr. 6.

Par Jūliju Pētersonu

Pētersons P. Jūlijs Pētersons un viņa komēdijas // Karogs. – 1980. – Nr. 11.–12.

Kalnačs B. Jūlijs Pētersons – vērotājs laikmeta maiņās. – R., 1996.

Par Raini

Hausmanis V. Raiņa dramaturģija. – R., 1973.

Par Augustu Saulieti

Hausmanis V. Augusts Saulietis – dramaturģis // Saulietis A. Pret ziemeļiem. Lugas. – R., 1986. – 3.–11. lpp.

Par Andreju Upīti

Kundziņš K. Andreja Upīša dramaturģija // Tautas rakstnieka Andreja Upīša 75 gadi. – R., 1952. – 221.–265. lpp.

Par Edvardu Vulfu

Ērmanis P. Edvarda Vulfa darbi // Vulfs E. Kopoti raksti. – R., 1937. – 1. sēj.

Gudriķe B. Edvarda Vulfs un viņa dramaturģija // Vulfs E. Sensācija. – R., 1986.

PERSONU RĀDĪTĀJS

A

- Adamovičs Ludvigs 25, 77, 89, 284
Adamovičs Fricis 284
Ādamsons Eriks 28
Ādolfijs Heinrihs 26, 32, 39, 46, 47
Akmentiņa Dace 361, 379
Akuraters Jānis 251, 253, 254, 256, 257, 259, 261, 264, 266, 272, 277,
279, 283, 284, 286, 287, 288, 305, 317, 318, 319, 320, 325, 329, 341,
342, 343, 360, 378, 381, 382, 392, 394, 397
Alberts (Rīgas bīskaps) 10, 14
Aleksandrs I (Krievijas cars) 95, 137
Alenders K. 49
Alkajs 118
Alunāns Ādolfs 129, 132, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163,
177, 180, 290, 369, 370, 381, 386, 387, 389, 395
Alunāns Indriķis 122, 132
Alunāns Juris 58, 77, 96, 98, 111, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 126,
127, 132, 135, 136, 139, 168, 170, 171, 172, 173, 176, 201, 255, 389
Alunāns Teodors 157
Andersens Hanss Kristians 306
Andersone Emma 237
Andrejevs Leonīds 183, 255, 269
Andrejevs L. G. 358
Andrups Jānis 7, 388
D' Annuncio Gabriels 265, 380
Apalups A. 392
Apīnis Aleksejs 13, 25, 42, 89, 287
Apsedēls 340, 341, 349, 394, 396
Apsīšu Jēkabs 28, 139, 146, 149, 151, 152, 153, 154, 184, 190, 196, 233,
294, 298
Arājs Kārlis 390
Arnts Ernsts 135
Āronu Matīss 84, 98, 184, 285
Asars Hermanis 279
Asars Jānis 206, 208, 234, 255, 283, 320, 365, 366, 367, 368, 369, 371,
394

Asklepiāds 118

Aspazija 162, 171, 184, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 198,
202, 207, 208, 210, 211, 217, 219, 220, 223, 227, 231, 237, 245, 247,
253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 261, 262, 266, 267, 273, 283, 284,
289, 290, 293, 343, 367, 368, 369, 374, 375, 376, 391, 394, 395

Augstkalns Alvils 51

Auseklis 121, 126, 129, 132, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177,
180, 190, 201, 202, 218, 369, 389

Austiņš Antons 102, 251, 253, 254, 259, 261, 263, 268, 277, 282, 283,
311, 312, 315, 316, 392, 395

Azadovskis K. 358

B

Bairons Džordžs Gordons 138, 190, 202, 208, 210, 217, 339

Baltpurviņš Augusts 255, 264, 277, 282, 305, 316, 317

Balzaks Onorē de 138, 141, 183, 190, 292

Baļmonts Konstantins 265, 268

Banga Tija 370

Bankavs Jākobs Frīdrihs 27, 30, 42

Bārda Fricis 228, 251, 253, 282, 329, 343, 353, 354, 355, 394, 397

Barons Krišjānis 110, 111, 115, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 132,
142, 151, 173, 390

Barons Roberts 142

Bārs Juris 81

Batorijs Stefans (Polijas karalis) 17

Baumanis A. 49

Baumanis Arturs (arhitekts) 131

Baumanis Arturs (rakstnieks) 390

Baumanis Jānis 290

Baumanis Johans Heinrihs 74, 75

Baumanis Joahims 36, 59, 86

Baumaņu Kārlis 176, 177

Baumbahs Johans Kristofs 50, 72

Belijs Andrejs 258, 359

Beļinskis Visarions 257

Bēls Alberts 261

Berdjajevs Nikolajs 327, 358

Berelis Guntis 251

Bērents Johans Teodors 65
Bergmanis Andrejs 96
Bergmanis Gustavs 30, 65, 73, 124
Bergs Arveds 290
Bergsons Anrī 182, 328
Bernārs Klods 141
Bērsone Ilgonis 393, 394, 395, 396
Bērziņš Arturs 251, 277, 288, 316, 359, 389
Bērziņš Jānis 284, 287
Bērziņš Ludis 7, 38, 39, 42, 52, 94, 259, 284, 389
Bēthovens Ludvigs van 314, 320
Bībers Gunārs 396
Bičere-Stova Herieta 107
Bičolis Jānis 7, 388
Biezbārdis Kaspars 127, 132, 168, 390
Bīlenšteins Augusts 79, 81, 84, 135
Biļķins Vilis 9
Bilterlings Georgs S. 71
Bīnemanis Bernhards Vilhelms 32, 50
Birgers Johans 49
Birgers Gotfrīds Augusts 120, 172
Birkerts Antons 255, 283, 296, 307, 308, 391, 392, 395, 397
Birznieks-Upītis Ernests 193, 253, 254, 256, 391, 393
Bitners Georgs Ludvigs Frīdrihs 81, 124
Blaufūss Frīdrihs Bernhards 41, 90
Blaumanis Rūdolfs 146, 149, 154, 159, 189, 190, 192, 193, 194, 195,
198, 203, 204, 205, 206, 210, 211, 231, 232, 241, 251, 253, 255, 256,
257, 267, 277, 282, 284, 285, 294, 302, 303, 304, 321, 323, 359, 360,
361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 376, 377, 378, 381, 382,
386, 387, 391, 392, 393, 396
Bleihs B. A. 150
Blese Ernests 24
Bodlērs Šarls de 258, 265, 268, 282
Bormaņu Anna 90
Bornes G. E. 150
Bračs Augusts 283, 349, 350, 394, 396
Brandess Georgs 197
Brehts Bertolts 242
Brevers J. 32, 42

Briedis-Bojenieks Ernests 158
Briedis Raimonds 393, 395
Brigadere Anna 193, 194, 253, 255, 256, 272, 282, 284, 285, 303, 304,
305, 306, 325, 326, 360, 377, 378, 381, 382, 392, 393, 395, 396
Brīls Gustavs 150
Brīvzemnieks Fricis 115, 117, 124, 126, 127, 129, 132, 136, 163, 164,
166, 177, 255, 390
Brjusovs Valerijs 256, 258, 265, 268, 282, 283, 288, 316, 329, 380
Brokess Bertolds Heinrihs 60
Bruno Georgs 15
Buclers Mārtiņš 279
Bukšs Miķelis 389
Bullāns Konrāds, sk. Fallijs
Būmanis Arnolds 393, 395
Buntebarts M. F. 87

C

Cālītis Eduards 263, 264, 277
Caunītis Juris 127
Ceronis 197
Cimze Jānis 108, 143, 176
Cincendorfs Nikolauss Ludvigs fon 85, 87

Č

Čakars Oto 388, 390
Čaks Aleksandrs 286
Čarnevskis Johans Georgs 73
Čaterdži Suniti Kumars 12
Čehovs Antons 181, 183, 184, 190, 226, 238, 254, 255, 257, 298, 302,
323
Černiševskis Nikolajs 307
Čoke Heinrihs 84

D

Dālbergs Ēriks 48
Damberga Māra 306, 326

Dambergs Valdemārs 277, 287, 314, 326, 333, 336, 352, 353, 359, 360,
394, 396
Damburs Edgars 235, 252
Daneberga Māra 306, 326, 393, 395
Dante Aligjēri 211
Darvins Čārlzs 141
Dārziņš Emīls 279
Dēbners Augusts 84
Defo Daniels 76
Deglavs Augusts 189, 193, 194, 247, 248, 250, 251, 253, 256, 258, 284,
286, 288, 289, 291, 292, 325, 326, 393
Dēmels Rihards 257, 265, 380
Depkins Liborijs 32, 42, 45, 48, 49, 50
Dibellē Žoašēns 120
Dīcs Svante Gustavs 32, 34, 35, 36, 42, 50
Didro Denī 53
Dikenss Čārlzs 138, 141, 142, 182, 190
Dinsbergs Ernests (arī Dinsbergis) 65, 68, 96, 100, 106, 107, 108, 110,
128, 132, 141, 156, 169
Dīriķis Andrejs 157
Dīriķis Bernhards 56, 77, 110, 129, 131, 157, 289
Dobroļubovs Nikolajs 307
Doku Atis 65, 184, 191, 198, 247, 249, 250, 284, 290
Dombrovsku ģimene 290
Dostojevskis Fjodors 138, 141, 182, 234, 235, 257, 265, 310, 311, 340, 359
Dreselis Georgs 45
Dunsdorfs Edgars 37, 38, 42, 43, 52, 89, 388
Dziļleja Kārlis (Lejnieks) 90, 94, 110, 306, 326, 390

E

Egle Kārlis 349, 388, 391
Egle Rūdolfs 201, 251, 252, 359, 392, 395
Eglītis Viktors 120, 222, 228, 251, 253, 255, 263, 265, 266, 268, 269, 277,
282, 283, 284, 287, 308, 314, 315, 316, 324, 329, 333, 334, 335, 336,
337, 343, 347, 351, 359, 380, 390, 393, 394
Eizens fon Švarcenbergs Johans Georgs 54
Ekmanis Rolfs 7
Eks Johans 16, 17

Eldgasts Haralds 263, 265, 266, 267, 269, 271, 287, 292, 310, 311, 312, 313, 322, 323, 325, 326, 328, 380, 381, 393, 395
Elferfelds Kārlis Gothards 74, 75, 76, 91, 93, 163
Elgers Georgs 23, 24, 26, 31, 36, 44, 45
Elizabete (Krievijas cariene) 88
Elverss Kaspars 58
Eljaševičs A. 358
Endzelīns Jānis 46
Ērika Lilija 363
Ērmanis Pēteris 206, 235, 251, 259, 283, 287, 288, 317, 392, 393, 394, 395, 396
Esenberģu Jānis 154, 179, 180, 184, 196, 245, 390
Etkinds Aleksandrs 359
Ezerietis Jānis 255
Ezeriņš Jānis 149
Ēzops 81

F

Fallijs 171, 251, 263, 265, 266, 282, 308, 316, 336, 337, 347, 359, 369, 380, 387, 394, 396
Feldhūns Ābrams 39
Ferdinands (Kurzemes hercogs) 50
Fets Afanasijs 245
Fihte Johans Gotlībs 135
Firekers Kristofors 24, 26, 30, 31, 32, 37, 38, 42, 45, 46, 49, 51
Fišers Jākobs Benjamīns 41, 43, 86
Fišers Johans 27, 38, 39, 43, 46
Flāvījs Jozefs 27
Flobērs Gistavs 139, 141, 258, 292
Formanis H. 49
Fotangels E. J. 49
Fosijs M. sk. Fukss Melhiors
Franke Augusts Hermanis 85, 89
Freinbergs Kārlis 286
Freitāgs Gustavs 139, 361
Frīde Zigrīda 4
Frīdemanis Jānis 127
Frīdrihs Kazimīrs (Kurzemes hercogs) 49

Fukss Melhiors 49
Furjē Fransuā Marī Šarls 122

G

Gailis Miķelis 90
Garšins Vsevolods 183, 255
Gāters Alfrēds 7
Geceliuss Johans Georgs 37, 38
Gellerts Kristiāns Firhtegots 71
Gerharts Pauls 31
Gēte Johans Volfgangs fon 81, 82, 106, 107, 122, 169, 170, 171, 172,
186, 190, 211, 213, 214, 216, 217, 227, 232, 233, 246, 254, 255, 256,
257, 258, 281, 283, 372, 374, 386
Girgensons Kristofs Reinholds 71, 76, 90
Gisberts Nikolajs 15
Glāzers K. 106
Gliks Ernsts 27, 37, 38, 39, 41, 43, 46, 135, 388
Goba Alfrēds 191, 251, 389, 390, 392, 394
George S. 257
Gogolis Nikolajs 138, 139, 254, 297, 326
Golts A. 286
Golsvērtijs Džons 291
Gonkūri (brāļi) 138, 182
    Edmons de Gonkūrs
    Žils de Gonkūrs
Gorkijs Maksims 255, 256, 257, 269, 316, 382
Grass Kārlis 77
Grēvens Aleksandrs 32, 34, 36, 41
Grigulis Arvīds 388
Grimmi (brāļi) 135
    Jākobs Grimms
    Vilhelms Grimms
Grīnuma Gundega 255, 287
Grīns Aleksandrs 286, 291, 395
Grosvalds Frīdrihs 131, 290
Grunavs Simons 15
Gruzna Pāvils 253, 267, 268, 277, 279, 286, 307, 308, 309, 314, 316, 317,
319, 323, 324, 325, 326, 359, 393, 396

Gudriķe Biruta 390, 393, 396
Gulbis Ansis 254, 255, 283, 358, 360

H

Hallarte Magdalēna Elizabete fon 88
Hamsuns Knuts 182, 226, 258, 265, 300, 306, 313, 318, 380
Harders Kristofs 48, 62, 65, 71, 73
Hārdijs Tomass 181, 183, 238
Harts E. 257
Hartmanis Gerharts 77
Hauptmanis Georgs 190, 257, 258, 265
Hausmanis Viktors 8, 155, 361, 387, 389, 391, 392, 393, 395, 396
Havlīčeks-Borovskis Karels 138
Hāzentēters Johans 15
Hebels Frīdrihs 139
Hēgelis Georgs Vilhelms Frīdrihs 127
Heine Heinrihs 106, 155, 169, 179, 190, 201, 202, 245, 257, 262, 337,
341, 342
Hekelis Ernsts 197
Helderlīns Frīdrihs 220
Herders Johans Gotfrīds 50, 54, 115, 137, 167, 172, 174
Hervēgs Georgs 120
Hilners V. 93
Hipelis Teodors Gotlībs 174
Hīpiusa Zinaīda 282
Hiršs Harijs 320, 326
Hofmanis Francis 102
Hofmanstāls Hugo 257, 265
Holbergs Ludvigs 74
Homērs 107
Horācijs 201
Horns V. O. (Vilhelms Ertelis) 102
Hūgenbergers Kārlis Frīdrihs 79, 81, 82, 83, 84, 135, 163

I

Ibsens Henriks 190, 216, 258, 265, 308, 318
Igo Viktors 138

Iflands Augusts 156
Indriķis Livonijas (Heinrihs),
arī Latviešu Indriķis 11
Innocents III (Pāvests) 10
Innocents IV (Pāvests) 11
Ivanovs Vjačeslavs 258, 268, 282

J

Jankavs Jānis 262, 268, 293, 337
Jannavs Heinrihs Johans 54
Jansons Jānis Alberts 251, 287, 389, 390, 392, 395
Jansons (Brauns) Janis 195, 197, 198, 227, 262, 263, 265, 268, 284, 287,
290, 365, 370, 384
Jansons-Saiva Aivars 390
Janševskis Jēkabs 198, 251, 272, 286, 291
Jaunsudrabiņš Jānis 65, 101, 253, 254, 263, 264, 275, 277, 279, 282,
283, 284, 286, 288, 299, 300, 301, 302, 303, 325, 326, 343, 364, 380,
381, 382, 383, 393, 394
Jēgers Bruno 43, 389
Jēkabs (Kurzemes hercogs) 41, 49
Jēkabsons Kārlis (arī Jakobsons) 253, 259, 263, 264, 267, 268, 277,
287, 313, 314, 326, 338, 380, 393
Jesens Andrejs 284
Jismanss Ž. 258
Johansons Andrejs 7, 25, 42, 43, 52, 76, 77, 78, 227, 251, 252, 263, 287,
290, 326, 388
Jurjāns Andrejs 106
Jūrmalas Andrejs 88

K

Kadilis Jānis 213, 225, 251
Kaija Ivande 254, 309
Kalnačs Benedikts 393, 396
Kalniņa Ieva 396
Kalniņš Jānis 4
Kalniņš Krišjānis 131
Kalvāne Skaidrīte 26

Kalve P. 279
Kalve Vitauts 7, 264, 287, 388
Kamerers Adelberts 107
Kamī Albērs 235
Kampe Joahims Heinrihs 76
Kanizijs Petrs 17
Kants Imanuels 127, 140
Kārkliņš Kārlis 25, 390, 394
Kārkliņš Valdemārs 261
Kārlis IX (Zviedrijas karalis) 26, 27
Kārlis XI (Zviedrijas karalis) 26, 38, 48
Karulis Konstantīns 25, 43, 77, 78, 389, 390
Katerfelds Hermanis Ērenfests 135
Kaudzīte Matīss 101, 108, 123, 129, 132, 146, 147, 154, 155, 177, 227,
389
Kaudzīte Reinis 101, 108, 123, 129, 146, 147
Kaudzītes (brāļi) 132, 139, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 157, 162,
167, 190, 242, 291, 390
Kaupo 13
Kautskis Kārlis 190
Kazarovs 279
Kažoks Augusts 164
Kellers Gotfrīds 139
Kerners Teodors 120, 122, 155
Ketlers Gothards (Kurzemes hercogs) 17, 20, 23, 25
Kiršentāle Ingrīda 110, 290, 326, 392, 393, 394
Klaustiņš Roberts 13, 141, 190, 238, 239, 240, 251, 252, 282, 290, 291,
306, 325, 326, 388, 390, 391, 392, 393, 396
Klētnieks Jānis 77
Kļava Konstance 48
Knope Elza 391, 393, 396
Knoriņš Vilis 283, 384, 387
Kocebū Augusts 74
Konrads Džozefs 182
Konts Ogists 197
Kosovskis Tomašs 30
Koškins Kristaps 386
Krauļa Antons 303, 326
Kraujiņš Kārlis 394, 396

Kraukliņš Kārlis Konstantīns 96
Krauliņš Kārlis 393
Kreicvalds Frīdrihs Reinholds 174
Krilovs Ivans 81
Krēsliņš Jānis 42, 388
Krīgers Georgs (tēvs) 62, 78
Krīgers Georgs Vilhelms (dēls) 78
Kraševskis Juzefs Ignacijs 139
Kronvalds Atis 39, 58, 77, 121, 129, 132, 133, 134, 135, 136, 166, 170,
172, 390
Krumberģis Pēteris 137
Krūza Kārlis 120, 253, 259, 264, 266, 268, 277, 329, 338, 395
Kundzijs Johans 35, 42
Kundziņš Kārlis 390, 393, 396
Kurmins Jānis 30
Kursīte Janīna 269, 287, 288, 316, 326, 342, 348, 359, 392, 395

Ķ

Ķeniņš Atis (arī Ķēniņš) 279, 282, 343, 351, 395
Ķikuļa Jēkabs 88, 89, 388
Ķuzāne Lūcija 393

L

Lafontēns Žans de 81
Laicens Linards 261, 298, 316
Lange Jākobs 45, 46, 58, 65, 78
Langijs Johans 45
Lapas Mārtiņš 177, 179, 290
Lapiņš Jānis 389
Laubes Indriķis 165, 166
Launics Kristiāns Frīdrihs 69, 71
Lautenbahs-Jūsmiņš Jēkabs 171, 176, 177, 178, 179, 184, 196, 390
Lauterbahs Kristiāns 50
Leibnics Gotfrīds Vilhelms 43
Leitāns Ansis 65, 96, 98, 100, 101, 102, 106, 110, 127, 141, 150, 164, 290
Lejniēks sk. Dziļleja Kārlis
Lembreks Baltazars 20

Lēnavs Nikolauss 155, 172
Lencs Kristiāns Dāvids 30
Lēnrūts Eliass 174
Leopardi Džakomo 220
Lerhs-Puškaitis Ansis 249
Lesiņš Valdis 312
Līcītis Pēteris 204
Līgotņu Jēkabs 196, 267, 268, 294, 301, 326, 389, 390, 391, 395
Lilienkrons D. 257
Lindulis Jānis 381, 382
Lītke Kristiāns 65
Līventāls Ansis 84, 96, 98, 100, 104, 105, 106, 127, 169
Līvs Juhans 183
Lomonosovs Mihails 163, 164
Losberga Milda 388
Loskīls Georgs Heinrihs 87
Ludvigs Oto 139
Luīze Šarlote (hercoga Jēkaba sieva) 49
Lundbergs Jākobs Florentīns 79, 81, 82, 83, 84, 100, 104
Luters Mārtiņš 16, 20, 31, 37, 39, 90
Lermontovs Mihails 155, 179, 190, 202, 245, 312

M

Mačevskis Frīdrihs Gustavs 30, 68, 71, 72, 73
Madernieks Jūlijs 279
Maijs G. J. 87
Mālbergis Frīdrihs 137, 169, 171, 174, 176, 177, 180, 390
Mancelis Georgs 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 37, 38, 42, 45, 46, 49,
388
Manns Tomass 242, 291
Manteifelis Gustavs 42
Markss Kārlis 190
Martēns di Gārs Rožē 291
Māterlinks Moriss 183, 226, 239, 241, 258, 265, 318, 380, 385, 386
Māteru Juris 166, 167, 290, 390
Mauriņa Maiga 393
Mauriņa Zenta 211, 318, 320, 391, 392, 393, 394, 396
Medenis Jānis 120, 261

Medinska-Valdemāre Marija 132, 165, 166
Mednis J. 395
Meinholds Johans Vilhelms 102
Meks Frīdrihs fon 77, 268
Mendeļevs Dmitrijs 141
Merežkovskis Dmitrijs 265
Mērike Eduards 245
Merklīns Johans Kaspars 49
Merķelis Garlībs 54, 55, 79, 84, 88, 112, 115, 137, 138, 168, 169, 170,
171, 173, 174, 176, 177, 180, 254, 370
Miks Kristiāns 20
Mīlihs Gotfrīds Georgs 73
Millers Johans Vilhelms 109
Millers Jūliuss Konrāds Daniēls 65
Miltons Džons 106, 107
Minsters Sebastīāns 15
Misiņš Jānis 49, 52, 164, 391
Mollīns Nikolajs 20
Monteskjē Šarls Luijs de 137
Mopasāns Gijs de 183, 190
Muceniece Olga 368

N

Nadsons Semjons 220
Nameisis (Zemgaļu virsaitis) 382
Napjerskis Kārlis Eduards 81
Neihauzens Kristiāns Gotholds 85
Neikens Juris 142, 143, 144, 145, 146, 147, 150, 151, 152, 153, 162, 234
Nellers Georgs Matiāss 46
Neredzīgais Indriķis 74, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 163, 389
Nestrojs Johans 159
Nīče Frīdrihs 181, 190, 245, 265, 269, 281, 282, 295, 314, 357, 358
Niedra Andrievs 184, 187, 193, 194, 195, 216, 217, 240, 241, 242, 243,
244, 253, 255, 272, 288, 291, 305, 320, 370, 371, 391
Nikons 164
Nollendorfs Valters 4
Novāliss 220
Ņekrasovs Nikolajs 257

O

- Opics Martīns 31, 50, 52
Ortega i Gasetš Hosē 183
Ouvens Roberts 122
Ozoliņš Kārlis 89
Ozols Arturs 57, 65, 77, 78

P

- Paegle Leons 102, 378
Palevičs Jukums 193, 256, 367, 396
Paleviča M. 394
Pajijevskis Pjotrs 359
Pantēniuss Vilhelms Kristiāns 96, 146
Pashals III (Pāvests) 9
Peitāns Jānis 89
Pēkšēna Marija 155, 162
Pelše Roberts 284, 287, 295
Pērsietis 191, 194, 197, 198, 227, 248, 256, 257, 263
Pēšs Heinrihs Gotlībs 164
Pētersons Jūlijs 381, 383, 394, 396
Pētersons Pēteris 396
Petēfi Šāndors 138
Pīpiņš-Vizulis Ermanis 197, 283, 285
Plāters Leons 111
Plūdonis Vilis (arī Plūdons) 102, 180, 193, 194, 195, 211, 213, 215, 244,
245, 246, 247, 251, 253, 282, 283, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 388,
390, 391, 393, 395, 397
Pļavenieks Pāvuls 157
Pļehanovs Georgijs 257
Po Edgars 258, 265, 282
Podiņa Mārtiņš 88
Pokrotniece Kornēlija 78
Polko Elīze 155
Pommers Antonijs 12
Poruks Jānis 110, 149, 180, 183, 184, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 194,
195, 197, 198, 202, 203, 206, 211, 217, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226,
227, 228, 229, 230, 231, 232, 234, 235, 236, 237, 341, 245, 247, 251, 252,
253, 255, 356, 257, 263, 265, 266, 287, 292, 305, 308, 391, 392, 395

Posevino Antonio 16
Princis Jānis (tēvs) 94
Princis Jānis (dēls) 93
Pruss Boleslavs 137, 378
Pšibiševskis Staņislavs 258, 265, 310, 313, 314, 315, 380
Pūcišu Ģederts 132
Pulans J. 55, 88, 137
Pumpurs Andrejs 121, 126, 129, 132, 168, 169, 172, 173, 174, 175, 176,
177, 178, 190, 196, 211, 254, 255, 336, 369, 370, 391
Purapuķe Jānis 184, 193, 247, 249, 250
Puškins Aleksandrs 155, 179, 245, 308

R

Rafaello Santi 230
Rainis Jānis 46, 58, 120, 121, 176, 190, 191, 193, 194, 195, 197, 206, 207,
211, 212, 213, 215, 216, 218, 222, 223, 227, 228, 231, 232, 251, 253,
254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 363, 272, 273, 279, 283, 286,
308, 345, 347, 348, 349, 355, 359, 360, 364, 368, 369, 370, 371, 372,
373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 384, 385, 386, 387,
391, 393, 394, 395, 396
Ramanis Juris Natanaēls 88
Ramms Nikolajs 16, 17
Rāvensbergs Kristiāns 34, 50
Rēhehūzens Johans Georgs 46
Reimerss Gothards 20
Reinbergs Mārcis 107
Reiters Jānis 37, 38, 43, 389
Reiters Fricis 139
Reke Elīza fon 59
Remizovs Aleksejs 268, 288
Ričardsons Semjuels 163
Rikerts Frīdrihs 120, 173
Rilke Rainers Marija 183, 226, 245, 257
Rīvijs Johans 20, 30
Rolāns Romēns 226
Ronsārs Pjērs de 120
Rozenbergers Johans Frīdrihs Kazimirs 74, 75
Rozentāls Janis 279

Roziņš Fricis 290
Rozītis Pāvils 120, 283, 286, 298
Rudzītis Jānis 7, 190, 225, 251
Rudzītis Jāzeps 251, 391
Ruģēns Jānis 98, 100, 106, 108, 109, 110, 137, 141, 389
Ruso Žans Žaks 137, 140, 163

S

Sapfo 118
Sarķis Pēteris 164, 197
Saulietis Augusts 149, 183, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 206, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 252, 253, 255, 256, 272, 279, 306, 307, 319, 381, 383, 392, 393, 394, 396
Sen-Simons Klods Anrī 122
Servantess Migels de 139
Sibēliuss Jans 314
Skaidrīte Jūlija 186
Skalbe Kārlis 102, 193, 251, 253, 254, 255, 258, 261, 262, 264, 267, 272, 275, 277, 282, 283, 284, 286, 287, 305, 329, 333, 339, 343, 344, 345, 346, 347, 393, 395
Skalbe Lizete 345
Skangaļu Jēkabs 88
Skujeniece Biruta 325
Smilktiņa Benita 298, 326, 391, 392, 393, 394
Smits Ādams 113, 122
Snells Kārlis Filips Mihaēls 54, 112
Sočņevs M. 390
Sologubs Fjodors 258, 268, 282
Spāģis Andrejs 112, 115, 137, 170
Spāģis Jānis 163
Spāriņa Anna 88
Sprekelsens T. 87
Sproģe L. 288
Sproģis Jānis 359
Stakle Jānis 50
Stālbergis Kārlis 132
Stankēvičs Antons 393, 394, 395, 396
Stefenhagens Johans Frīdrihs 65, 67, 78, 156

Steins Johans Ādolfs 65, 71, 78
Stenders Aleksandrs Johans 60, 68, 69, 71, 73, 74, 155, 163
Stenders Gothards Frīdrihs 36, 46, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 65,
67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 77, 78, 93, 115, 118, 135, 137, 138, 179, 389
Stērste Elza 395
Stobe Matiāss 67, 68, 73
Stradiņš Jānis 77
Straubergs Jānis 16, 25
Strindbergs Augusts 183, 265
Stučka Dora 254
Stučka Pēteris 290
Sudrabu Edžus 254, 255
Sudrabkalns Jānis 283, 292
Sūna Edgars 394, 396
Svelpis Alnis 77

Š

Šaurums Gustavs 78
Šekspīrs Viljams 211, 213
Šēnbergs Ernsts Ferdinands 78, 96
Šķilters Gustavs 279
Šillers Frīdrihs 76, 82, 89, 106, 132, 135, 169, 170, 171, 172, 186, 190,
201, 216, 245, 254, 257, 258
Šmīds Kristofs 83, 101
Šmithene Mirdza 373
Šmits H. 165
Šopenhauers Artūrs 190
Špeners Filips Jākobs 89
Špenglers Osvalds 183
Špīlhāgens Frīdrihs 139
Šrēders Frīdrihs Ludvigs 156
Šteineks Vilhelms 50
Šternbergs Aleksandrs 50
Štorms Teodors 139
Štrāls Aleksandrs 279, 359
Štrāls Kārlis 263, 264, 277, 279, 282, 283, 286, 287, 317, 318, 321, 322,
325, 326, 338, 339, 359, 393, 395, 397
Šulcs Kārlis Frīdrihs 76

Šulcs Rūdolfs 79, 96, 98
Švābe Arveds 283, 284, 287, 299, 307, 308

T

Tabūns Broņislavs 4
Tekerijs Viljams Meikpīss 138, 183
Tēns Ipolits 197, 198
Tilbergs Jānis Roberts 283
Tigins Arnolds 279
Tirzmaliete 282
Tolgsdorfs Ertmanis 17, 23
Tolstojs Levs 181, 182, 183, 190, 254, 257, 290, 306, 340
Tomsons Rihards 131, 137, 290
Toporovs Vladimirs 43
Treijs Hermanis 98, 100
Treimane Inese 4
Treimanis-Žvārgulis Edvards 158, 184, 191, 236, 246, 247, 248, 392,
393, 340
Trūps Henriks 12, 41
Turgeņevs Ivans 139, 141, 190, 257

U

Ūdre Dace 202, 287
Ukstiņš Klāvs 132
Ūlands Ludvigs 120, 122
Ulmanis Kārlis 241
Unāms Žanis 390, 391
Unamuno Migels de 183, 211
Upīts Andrejs 102, 242, 244, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 261, 268, 273,
279, 283, 284, 285, 286, 287, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297,
298, 299, 301, 302, 306, 308, 310, 314, 317, 324, 325, 326, 327, 366,
384, 385, 388, 393, 394, 396

V

Vāgners Rihards 190, 226, 230, 231, 314
Vailds Oskars 265, 306, 308, 318

Vainovskis Jānis 316
Vakenroders Vilhelms Heinrihs 220, 230
Valdis (Voldemārs Zālītis) 189, 194, 250
Valdemārs Krišjānis 106, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 120, 121,
122, 124, 126, 127, 129, 132, 136, 137, 138, 143, 144, 163, 164, 165,
166, 169, 173, 189, 194, 251, 391
Valeinis Vitolds 359
Valters Miķelis 197, 259, 262, 305
Vārdaune Dzidra 326, 393, 395
Vārs Frīdrihs Daniēls 73, 124
Watsons Kārlis Frīdrihs 95, 96, 98
Vāvere Vera 4, 288, 394, 395, 396
Vāveru Andžs 93
Vēbers Maksis 183
Vecais Stenders, sk. Stenders Gothards Frīdrihs 52, 77, 138
Vecgrāvis Viesturs 4
Vēdekinds Franks 257
Vegmanis Johans 20
Veidenbaums Eduards 121, 184, 189, 190, 191, 193, 194, 195, 199, 200,
201, 202, 203, 211, 217, 231, 236, 251, 255, 308, 340, 349, 392
Veinbergs Frīdrihs 131
Velme Jēkabs 391
Vensku Edvarts 179, 184, 196, 391
Verharns Emils 258, 265, 282, 318
Verlēns Pols 258, 265, 268, 269, 282, 319
Veselis Jānis 218, 371, 387, 392, 393
Viese Saulcerīte 210, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396
Viesturs (Zemgaļu virsaitis) 382
Vīksna Arnis 78
Vilde Pēteris Ernsts 65, 78
Vilkens Johans Georgs 39, 46
Vilsons Alfons 201, 202
Virhofs Rūdolfs 141
Virza Edvarts 28, 120, 228, 253, 267, 269, 270, 272, 277, 286, 287, 329,
330, 331, 332, 333, 336, 346, 359, 396
Višmanis Johans 31, 49, 50, 51, 390
Vītiņš Matīss 78, 96
Volkova Līvija 199, 201, 251, 391, 392
Voltērs 137, 140, 235

Vulfs Edvards 253, 277, 285, 286, 288, 289, 290, 322, 323, 325, 326, 359,
364, 379, 380, 381, 382, 385, 386, 387, 391, 392, 394, 396

Vunts Vilhelms 141

Z

Zalcmanis Kristiāns Gothilfs 68

Zālīte Māra 176

Zālīte Pēteris 184

Zanders Ojārs 394, 395

Zariņš Kārlis 28, 235

Zeiboltu Jēkabs 250

Zeids Teodors 13

Zeiferts Teodors 7, 184, 196, 197, 205, 211, 251, 252, 279, 282, 283, 284,
285, 388, 390, 391, 392, 394, 395

Zeltiņš Voldemārs 279

Zeltmatis 193, 194, 284, 316

Zemgāliešu Biruta 253, 264, 277, 313, 316, 317, 325, 394

Zemzare Daina 52

Zēvers Jānis 84

Zislaks Eduards 132

Zīverts Mārtiņš 376

Zolā Emils 182, 258, 290, 291, 292, 296, 307

Zontāgs Kārlis Gotlobs 71

Zūdermanis Hermanis 190

Zutis Jānis 89

Zvaigznīte Jēkabs 127, 129, 142, 145, 151, 165, 168, 391

Zvanpūtis 197, 202

Žukovskis Vasiļijs 107

LATVIEŠU LITERATŪRAS VĒSTURE

I daļa

Redaktore *L. Bibere*

Māksl. redaktors *A. Aleks*

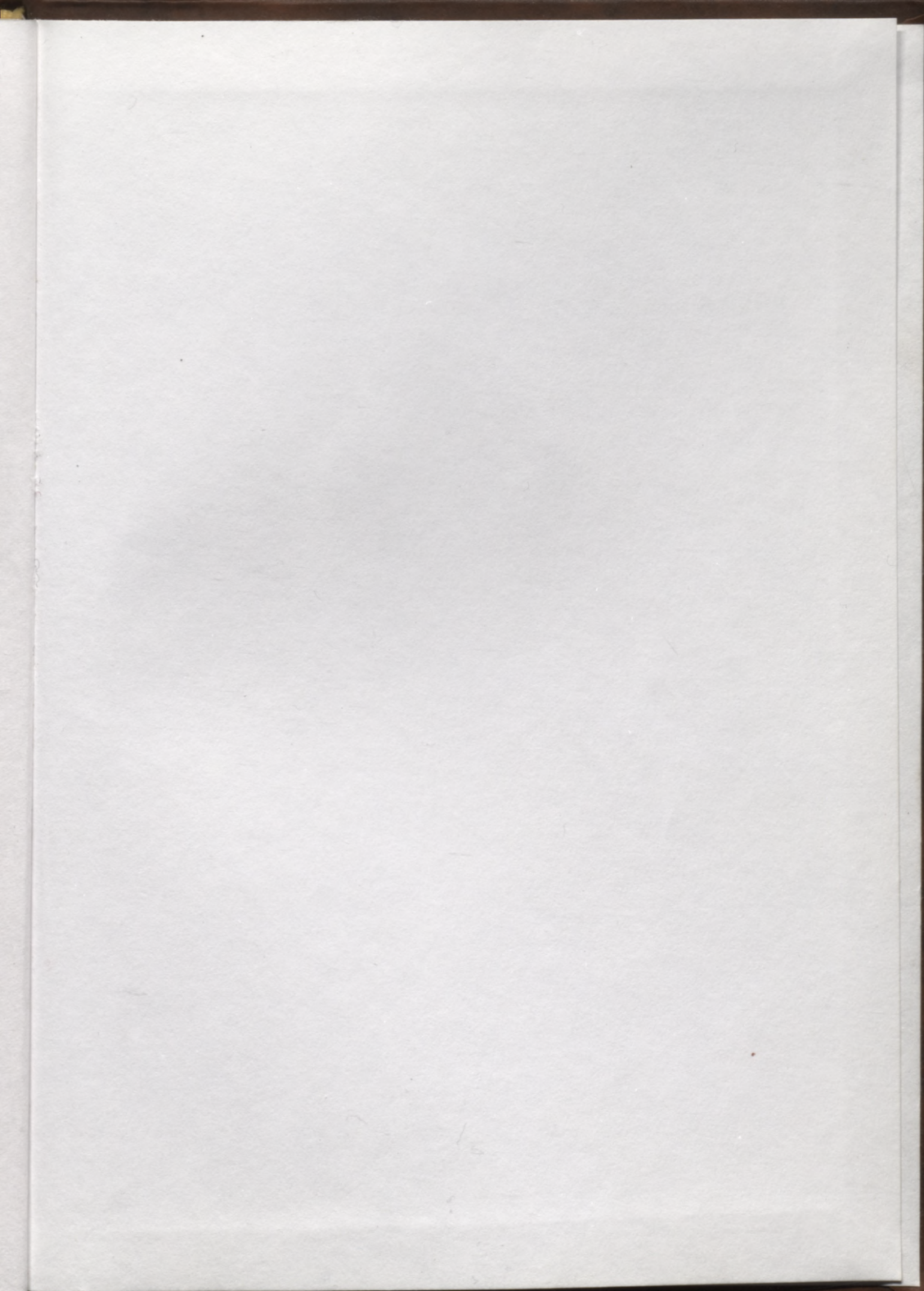
Tehn. redaktore *A. Svilpe*

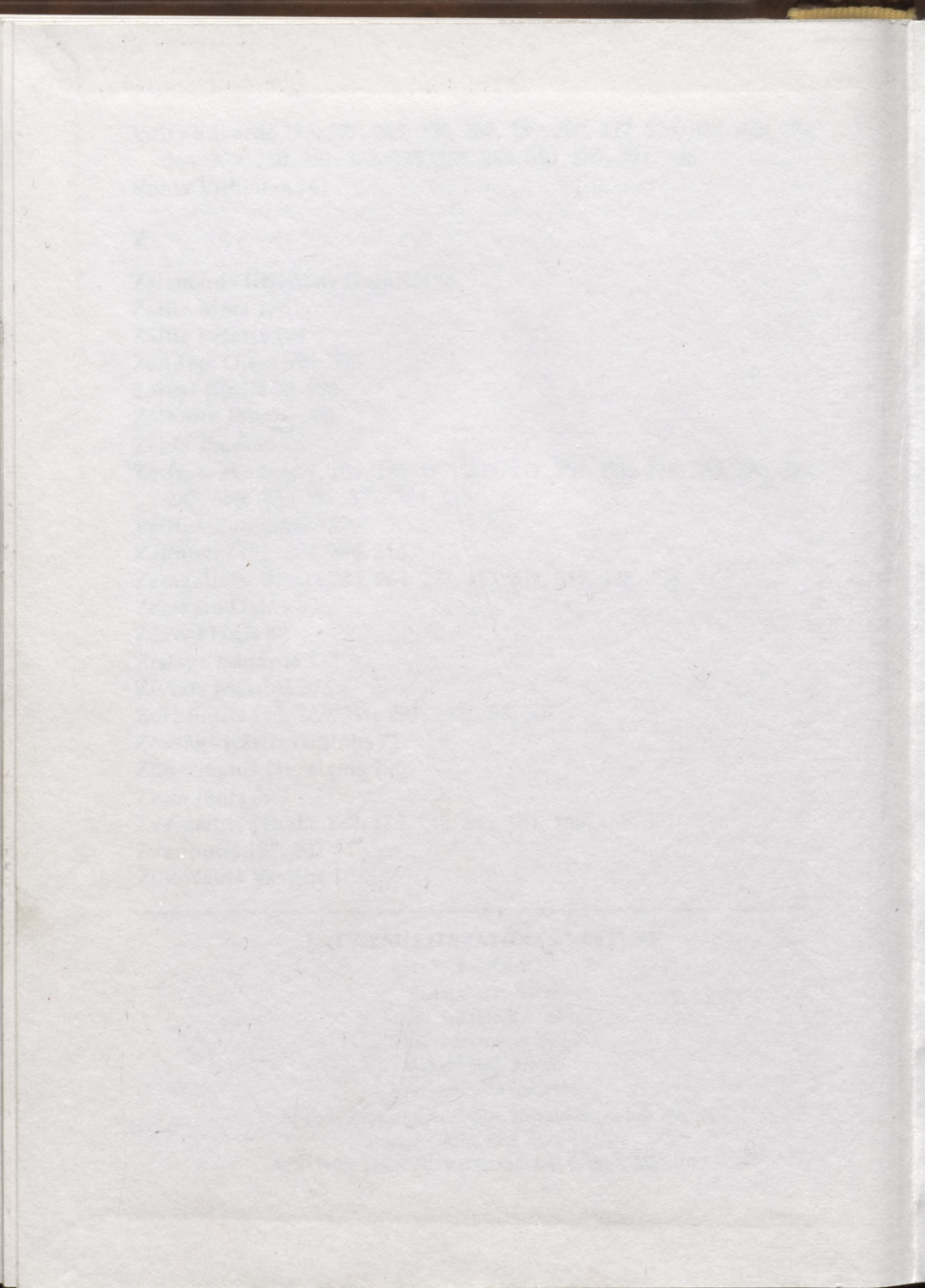
Maketētāja *I. Kivliņa*

Korektore *A. Poļakovska*

Apgāds Zvaigzne ABC, SIA, K. Valdemāra ielā 105,
Rīgā, LV-1013. Red. nr. L-469.

A/S "Poligrāfists", K. Valdemāra ielā 6, Rīgā, LV-1010.

OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS

4,95

LĀTVIJAS NACIŅĀLĀ BIBLIOTEKA

0300038003

99-3
L 89 I